

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

«АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ
ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ ӘЛЕМ ТІЛДЕР УНИВЕРСИТЕТІ» АҚ
АО «КАЗАХСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ
И МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ ИМЕНИ АБЫЛАЙ ХАНА

Педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор
Жалғасова Шолпан Әбілқызының 80 жылдық мерейтойына арналған
«ЭТНОПЕДАГОГИКА БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ:
ТӘЖІРИБЕ, ПРОБЛЕМАЛАР МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАР»
атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ
18 желтоқсан, 2025 жыл

МАТЕРИАЛЫ
Международной научно-практической конференции
«ЭТНОПЕДАГОГИКА В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ:
ОПЫТ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ»
посвященной 80-летию кандидата педагогических наук, профессора
Жалгасовой Шолпан Абиловны
18 декабря, 2025 год

MATERIALS
International scientific-practical conference
«ETHNOPEDAGOGY IN THE EDUCATION SYSTEM:
EXPERIENCE, CHALLENGES, AND PROSPECTS»
dedicated to the 80th anniversary of the Candidate of Pedagogical Sciences, Professor
Zhalgasova Sholpan Abilovna
December 18, 2025

Алматы, 2025

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF SCIENCE AND HIGHER EDUCATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ
ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ ӘЛЕМ ТІЛДЕР УНИВЕРСИТЕТИ
КАЗАХСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ
И МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ ИМЕНИ АБЫЛАЙ ХАНА
KAZAKH ABLAI KHAN UNIVERSITY
OF INTERNATIONAL RELATIONS AND WORLD LANGUAGES

Педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор
Жалғасова Шолпан Әбілқызының 80 жылдық мерейтойына арналған
«ЭТНОПЕДАГОГИКА БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ:
ТӘЖІРИБЕ, ПРОБЛЕМАЛАР МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАР»
атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ
18 желтоқсан, 2025 жыл

МАТЕРИАЛЫ
Международной научно-практической конференции
«ЭТНОПЕДАГОГИКА В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ:
ОПЫТ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ»
посвященной 80-летию кандидата педагогических наук, профессора
Жалгасовой Шолпан Абиловны
18 декабря, 2025 год

MATERIALS
International scientific-practical conference
«ETHNOPEDAGOGY IN THE EDUCATION SYSTEM:
EXPERIENCE, CHALLENGES, AND PROSPECTS»
dedicated to the 80th anniversary of the Candidate of Pedagogical Sciences, Professor
Zhalgasova Sholpan Abilovna
December 18, 2025

УДК 37.017.92
ББК 74.6
М54

*Рекомендовано к изданию решением Ученого Совета КазУМОиМЯ им. Абылай хана
(Протокол № 4 от 25 ноября 2025 г.)*

Редакция алқасы:

Узакбаева С.А. (ғылыми редактор)
Калиева К.М., Жансүгірова К.Т., Аубакирова Г.М.

Жауапты редакторлар

Әбілова З.Т., Сарқанбаева Г.К., Капсанова Г.Б., Ниязова А.У., Турсунбаева А.У.

М54 «Этнопедагогика білім беру жүйесінде: тәжірибе, проблемалар мен перспективалар» = «Этнопедагогика в системе образования: опыт, проблемы и перспективы» = «Ethnopedagogy in the education system: experience, challenges, and prospects»: мат-лы респ. науч.-практ. конф. – Алматы, КазУМОиМЯ им. Абылай хана, изд-во «Полилингва», 2025. - 280 с. - Каз., рус., англ. и т.д.

ISBN 978-601-270-658-1

Жинақта білім беру жүйесіндегі этнопедагогиканың теориялық және практикалық аспектілері, оны оқу-тәрбие үдерісіне енгізу тәжірибелері, қазіргі кезеңдегі өзекті мәселелері мен даму перспективалары қамтылған. Сонымен қатар ұлттық құндылықтарға негізделген тәрбие, халықтық педагогика элементтерін заманауи білім беру талаптарымен үйлестіру жолдары, мәдени мұраны сақтаудың педагогикалық механизмдері, этнопедагогиканың инклюзивті және инновациялық білім беру кеңістігіндегі орны қарастырылған.

Мақалалар авторлық редакцияда жарияланып отыр.

В сборнике представлены теоретические и практические аспекты этнопедагогики в системе образования, опыт ее внедрения в учебно-воспитательный процесс, актуальные проблемы и перспективы развития на современном этапе. Рассматриваются вопросы воспитания на основе национальных ценностей, пути интеграции элементов народной педагогики с требованиями современного образования, педагогические механизмы сохранения культурного наследия, а также место этнопедагогики в инклюзивном и инновационном образовательном пространстве.

Статьи публикуются в авторской редакции.

ISBN 978-601-270-658-1

УДК 37.017.92
ББК 74.6

© КазУМОиМЯ им. Абылай хана, 2025
© Издательство «Полилингва»

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

ЭТНОПЕДАГОГИКАНЫҢ ҒЫЛЫМ РЕТІНДЕГІ ӘДІСНАМАЛЫҚ ЖӘНЕ
ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЭТНОПЕДАГОГИКИ КАК НАУКИ
METHODOLOGICAL AND THEORETICAL FOUNDATIONS OF
ETHNOPEDAGOGY AS A SCIENCE

Джуманазарова Г.У. Лингвопоэтика метонимии в языке народных эпос	6
Джуманазаров У.А. Фитрат – исследователь «девону лугати тюрк»	13
Қалдыбаева А.Т. Методологические и теоретические основы этнопедагогика как науки в Кыргызской Республике	19
Алматова Ә.Қ. Тілдік құзыреттілікті жетілдірудің этнопедагогикалық әдістері	22
Zhumabayeva A., Anuarova S., Tileubayeva M.S. The role of emotional intelligence in management: implications for cross-cultural communication and translation practice	27
Қалдыбаева А.Т., Асанова М., Байсубанова А.К., Турсункулова С.И. Структурная организация процесса этнопедагогической подготовки будущего учителя	31
Қыяқбаева Ұ.Қ. Мектеп жасына дейінгі балалардың бойына ұлттық этномәдени құндылықтарды қалыптастыру	36
Сейтметова Ж.А. Мақал-мәтелдердің тілдік құзыреттілікті арттырудағы орны	44
Махметова Б.Т., Бекенсейова Б.Н., Махметова А.А. Этнопедагогикалық білім туралы түсінік, оның әлеуметтік маңызы	48
Раев Д.С., Мұхаметханова Г.А. Абай мұрасындағы моралдық антропология	52

ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНІҢ ЖОҒАРЫ ЖӘНЕ
АРНАЙЫ ОРТА БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ КӨРІНІСІ
НАЦИОНАЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО И
СРЕДНЕГО СПЕЦИАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
NATIONAL EDUCATION IN THE SYSTEM OF HIGHER AND
SECONDARY SPECIALIZED EDUCATION

Lewandowska-Tomaszzyk B. Discursive competence of non-linguistic students in a flipped learning model	56
Айтпаева М.Д. Болашақ тіл мамандарының коммуникативтік құзыретін дамыту жолдары	61
Аралбаева Р.К., Теберикова А.О. Этнопедагогикалық элементтерді арт-терапия техникасына енгізу арқылы болашақ педагог-психологтардың шығармашылық қабілетін дамыту	64
Альдибекова Ш.Н., Сейдуалиева А.Н. Ұлттық тәрбиенің негізгі көзі - ұлттық құндылықтарда	68
Мұратбаева Г.А. Рухани-адамгершілік құндылықтарға тәрбиелеу құралдары	72
Suleimenova Zh.M., Musatai D.M. Psychophysiology of foreign language teaching in the system of various scientific branches of knowledge	76
Рахметова Н.Б., Қасым М.Ұ., Жексембаева С.У. Көркем білім беруде жаһандандудың мәдени жағдайындағы трансформациялық әсері	79
Сарқанбаева Г.Қ. болашақ шетел тілі мұғалімдерін кәсіби даярлауда этникалық құндылықтардың ықпалы	86
Төлеубекова Р.К. Білім беру кеңістігіндегі жастарға ұлттық тәрбие берудің басым бағыттары	90
Усенбаева Ш.А. Қазақ тілін шет тілі ретінде оқытудың қазіргі жағдайы	93
Елкеева А.Б. Калиева К.М. Профессиональная подготовка будущего учителя в условиях интеграции этнопедагогической культуры в современное образование	98
Турсунбаева А.У. Национальное воспитание как элемент духовно-нравственного развития личности	102
Abiltayeva A.N. Ethnopedagogy as a tool for developing intercultural competence in language education	104
Сайлыбаева К.А. Цифрлық ортаның студенттер эмоциясына әсері	109

**ЭТНОМӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАР – ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТІҢ БІРТҰТАС
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ПРОЦЕСІНІҢ НЕГІЗІ
ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ЦЕННОСТИ КАК ОСНОВА ЦЕЛОСТНОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО
ПРОЦЕССА ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ
ETHNOCULTURAL VALUES AS THE BASIS OF A HOLISTIC PEDAGOGICAL PROCESS IN
SECONDARY SCHOOL**

Абдурахмонова Д.Ю. Развитие речевых компетенций будущих учителей начальных классов как педагогическая проблема	113
Шукурова Х.С. Искусство каллиграфии – образование новизны	116
Абдукаримов Н.А. Педагогические принципы проведения уроков физической культуры учащихся начальных классов	118
Әбіләлі Ж.Б. Бірінші сынып оқушыларының әлеуметтік-психологиялық бейімделуіндегі этнопедагогикалық тәсілдер	121
Абильдина С.Қ., Әбілмажит Б.М. Бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік құндылықтарын қалыптастыруда ұлттық спорт түрлерін қолданудың теориялық аспектілері	125
Абуева А.Х. Мектептің бастауыш буынында ұлттық рухани-адамгершілік тәрбиені қалыптастыру	136
Алькенов Д.К. Жалпы білім беретін мектепте этнопедагогиканы геймификациялау: білім беру prg-квестерін модельдеу тәжірибесі	139
Асқарқызы Р. Тәрбие берудегі ата-ана мен ұстаз ынтымақтастығы: мектеп пен отбасы арасында мықты көпір құру	143
Бахтиярова Г.Р., Қайрлаева А.Д. Ұлттық тәрбие негізінде бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық әлеуетін дамыту	146
Бахтиярова Г.Р., Жәкенова К.С. Отбасылық этномәдени құндылықтар негізінде бастауыш сынып оқушыларының бойында моральдық әдеп нормаларын қалыптастыру	149
Бейсембаева А.А., Мулекова И.Н. Өнердің тәрбиедегі ролі: құндылықтық бағдарларды қалыптастырудағы артпедагогиканың маңызы	153
Baishymyrova A.U., Zhailybek A. Approaches to the Formation of Multicultural Competence in Teacher Training	160
Жансугурова К.Т., Утюпова Г.Е. Білім беру процесінде инклюзивті «білім беру» ортанысын құрудың ерекшелігі	165
Жауметова Н.С. Этнопедагогикалық контент және цифрлық ресурстар арқылы бастауыш сынып оқушыларының сыни ойлауын қалыптастыру	168
Жансугурова К.Т., Таженова З.М. Тұлға қалыптастыруда ұлттық құндылықтар негізінде білім мен тәрбие беру (Абылай хан атындағы Қаз ХҚ және ӘТУ, Алматы, Қазақстан)	171
Жанай А., Рысбекова Р. Оқушылардың музыкалық-орындаушылық шығармашылығын дамыту процесінде аспаптық музицированиенің тиімділігі	174
Кумисбаева Н.М. Қазақ музыкалық этнопедагогикасының тәрбиелік шарттары.	180
Махметова Ж.Н., Хайруллина Д.А. Ұлттық тәрбие мазмұны негізінде оқу және жазу дағдыларын дамытуда ойын технологияларын қолдану ерекшеліктері	183
Соснин М.Ю., Бодауова Б.К. Педагогические условия адаптированных музыкально-теоретических дисциплин для будущих учителей музыки	186
Tileubayeva M.S., Madikyzy A., Bakir G.D., Keulimzhaeva Zh.M. The role of school environment in preserving and promoting ethnocultural values	192
Темирова Г.К. Цифрлы білім беру ресурстарын қолдану арқылы бастауыш сынып оқушыларының медиасауаттылығын қалыптастырудың этнопедагогикалық аспектілері (Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан)	195
Тельгаева А.С., Парпиева М.Э. «Бес асық» ойынының этномәдени мәні және оның ұлттық тәрбие жүйесіндегі орны	198
Тулақбаева Қ.Ж., Масалимова А.Р. Қазақ мәдениетінің ши тоқу сәндік-қолданбалы өнеріндегі бетбұрыстар	204
Шалғынбаева Қ.Қ. Дүниетанымының жеткіншектерді еңбекке тәрбиелеудегі ұлттық белгілері	208
Утемуратова Б.С., Қонысбаева Э.Д. Халықтық тәрбиенің ұлттық болмысы мен рухани құндылықтары	211

Нияз Р.У., Ниязова А.У. Интеграция биологии и национального воспитания: как природное наследие региона формирует духовно-нравственные ценности учащихся	215
Нұғыман Н.А. Ағылшын тілі сабақтарында ұлттық-мәдени құндылықтарды ықпалдастыра оқытудың тиімді жолдары	219
Хужабаева Е.Э. Бастауыш сынып оқушыларына ұлттық тәрбие беруде этнопедagogикалық тәсілдерді қолданудың тиімді жолдары	221

**МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРМЕН ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖҰМЫС ТӘСІЛ
ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД В РАБОТЕ С ДЕТЬМИ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА
ETHNOPEDAGOGICAL APPROACH TO WORKING WITH PRESCHOOL CHILDREN**

Куттибекова Г.Т. Диагностика и определение направлений применения арт - педагогических технологий в эстетическом воспитании младших школьников	225
Буранова Ш.А. Инновационные педагогические технологии совершенствования корпоративной культуры педагогов негосударственной дошкольной образовательной организации с семьями	228
Холбоева Г.А. Организация процесса начального образования на основе передовых современных педагогических технологий	233
Атымтайұлы Қ., Әлібек.А., Жалғасова Ш.А. Этнопедагогический подход в работе с детьми дошкольного возраста	235
Архабаева А.К., Шалғынбаева Қ.Қ. Мектепке дейінгі ұйымдарда этнопедagogика элементтері арқылы ұлттық құндылықтарды дарыту	238
Байгундинова Б.И., Касымжанова.А.Е. Этнопедагогический подход к работе с детьми дошкольного возраста (НАО «Университет имени Шакарима», Семей Казахстан)	241
Байтурсын А., Атемкулова Н.О. Қазақтың ұлттық музыкалық аспаптары арқылы мектепалды топ балаларының шығармашылық қабілеттерін дамыту	244
Бахтиярова Г.Р., Узакбаева И.Б. Бастауыш мектеп жасындағы балалардың адамгершілік қасиеттерін қалыптастырудың маңызы	248
Абильдина С.К., Курманова Г.С. Дүниетану пәні сабақтарында кіші мектеп жасындағы оқушылардың сыни ойлауын қалыптастыру	253
Джетимекова Е.В., Айтпаева А.К. Влияние изо-терапии на социальную адаптацию детей старшего дошкольного возраста к условиям ДОО	256
Есенбаева Р.А. Развитие интеллектуальных навыков у детей старшего дошкольного возраста через технологию проектного обучения в контексте этнопедagogики	260
Капсанова Г.Б., Оразалыкова Н.Б. Интегративті іс-әрекет арқылы мектепалды топ балаларының экологиялық сауаттылығын арттыру	263
Tileubayeva M.S., Nurmanbayeva M., Bektayeva D.N., Beysebaeva A. Ethnopedagogical approach in working with preschool children	269
Tileubayeva M.S., Kyzzhibek S., Biman A. The ethnopedagogical approach in preschool education: supporting foreign language development through the physiological characteristics of speech activity	273
Уразалиева М.А., Тлеужан А.Т. Инклюзивті оқыту ортасында ереше білім беру қажеттілігі бар балалардың музыкалық шығармашылығын дамыту	275

**СЕКЦИЯ - 1. ЭТНОПЕДАГОГИКАНЫҢ ҒЫЛЫМ РЕТІНДЕГІ ӘДІСНАМАЛЫҚ
ЖӘНЕ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ**
**СЕКЦИЯ - 1. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ
ЭТНОПЕДАГОГИКИ КАК НАУКИ**
**SECTION - 1. METHODOLOGICAL AND THEORETICAL
FOUNDATIONS OF ETHNOPEDAGOGY AS A SCIENCE**

УДК 811.81-2. 81-13

ЛИНГВОПОЭТИКА МЕТОНИМИИ В ЯЗЫКЕ НАРОДНЫХ ЭПОС

Jumanazarova Guljahon Umirzakovna

доктор филологических наук, профессор. Джизакский государственный педагогический университет,
Джизакская область, Узбекистан, - 998933098163, e-mail: guljahon1980@mail.ru,
ORCID 0000-0002-2380-4162

Аннотация. Как сказано в научной литературе: «Между определёнными предметами, признаками и действиями в предметном существовании существует определенная общность, связь (связь)». В силу этого название вещи, знака или действия используется и для обозначения другой вещи, знака, действия, с которыми оно имеет связь (в общем), и становится для него именем. В результате слово, являющееся названием одного предмета, символа или действия, становится термином для двух и более предметов, символов или действий – количество значений слова увеличивается. С учетом этой же точки зрения, когда мы наблюдаем процесс образования нового значения в языке былин, это прежде всего подтверждает, что определенное значение формируется на основе неязыкового явления.

В статье исследуются поэтические свойства метонимии в узбекском народном эпосе в обеспечении художественности, взаимосвязь предмета этой лингвокультурной единицы и передаваемого смысла.

Ключевые слова: народный эпос, искусство, поэтика, лингвокультурное единство, миграция, бахши, эпос, текст

Введение

Метонимия, как и метафора, является одной из лингвокультурных единиц, обеспечивающих художественность узбекского народного эпоса. Это «в языкознании другим именем называют что-то или событие». Практически одинаково это понятие объясняется в большинстве научной литературы по поэтике, терминологических словарях и учебниках. Все они говорят об особенностях метонимии, при этом подчеркивается, что эта миграция основана на связи, принадлежности и близости объекта и переносимого значения. По мнению А.А. Потемни, в мире, особенно в русском языкознании, явление метонимии представляет собой один из видов именования, то есть именование по отношению (связи) между вещами, знаками и действиями. «Такой ассоциативный перенос имени не так очевиден, как в метафоре. Х.Шамсиддинов пишет, что передача имени в метонимии происходит постепенно, и далее выдвигает тезис о том, что «таким образом, посредством передачи имени, создаются функциональные значения слов, отличные от их собственных значений». и что подчеркнутое значение создает синонимическую связь со словом, которое является названием другого понятия.

В мировой лингвистике изучение языка эпоса и связанных с ним языковых единиц, создание лексикографических источников, выявление и классификация состава лексических пластов, проведение лингвостатистического анализа текста, раскрытие особенностей использования и художественности лингвокультурных единиц, представляющих собой сочетание значения языкового знака и культурного содержания и выражающих национальную информацию, являются одними из важных факторов, обеспечивающих развитие этой области.

В годы независимости восстановление огромного, бесценного духовного и культурного наследия, созданного нашими предками на протяжении многих веков, стало чрезвычайно важной задачей, возведенной в ранг государственной политики. В частности, одним из важных вопросов считалось определение места эпосов в истории общества и нации, подготовка и издание их многотомных копий, выявление их научной и художественно-эстетической ценности. В результате результаты исследований по определению художественно-эстетической природы и лингвопоэтических свойств лингвокультурных единиц в языке эпосов стали одним из источников, послуживших основой для создания «Толкового словаря узбекского языка» и «Толкового словаря аналогий языка народных эпосов». Область лингвопоэтики, изучающая художественно-эстетические функции языковых единиц

(фонетические, морфемные, лексические и др.) в языкознании, привлекла внимание многих лингвистов. В частности, исследовались типологические характеристики эпосов, нормы употребления лингвокультурных единиц и их функции в тексте. В узбекском языкознании определение языковых и художественно-эстетических свойств языка народных эпосов, обоснование поэтического мастерства бахши в использовании лингвокультурных единиц обуславливают актуальность темы. В этом смысле необходимо выявить лексические пласты лексики эпосов Фозила Юлдаш оглу, определить их функциональные и содержательные характеристики, создать лексикографические источники эпосов, определить уровень использования фонетических, лексических и грамматических единиц, характерных для языка эпосов, обосновать их структурно-семантические характеристики, провести лингвопоэтический анализ и, в свою очередь, информировать об этом мировую науку.

Объект исследования и использованные методы

В узбекском языкознании выполнен ряд диссертационных исследований, посвященных языку и искусству народных эпосов: в частности, изучены лексические, лексико-семантические, функционально-стилистические характеристики эпосов, сравнительно-исторический анализ, поэтический перевод и устойчивые стилистические формулы. В статье в качестве предмета исследования взяты эпосы Фозила Юлдаш оглу. В исследовании использованы методы анализа и сопоставления.

Результаты и их анализ

С древнейших времён и до наших дней речевой феномен, именуемый метафорой, привлекает внимание учёных как специфическое производное номинативного значения слова, возникающее в процессе художественного наблюдения за миром. Например, испанский учёный Х. Ортега-и-Гассет образно утверждает: «метафора протягивает руку мысли» [11:72], «поэзия есть метафора: наука апеллирует только к метафоре, не больше и не меньше» [11:68]. Американец Р. Хоффман утверждает: «метафора чрезвычайно универсальна. ... её можно использовать как инструмент описания и объяснения в любой области: в процессе психотерапевтической беседы и в речи пилотов, в церемониальных танцах и языке программирования, в художественном образовании и в квантовой механике. Метафора, где бы она ни встречалась нам, всегда обогащает понимание человеческого поведения, знания и языка» [11:6]. Метафора, как одно из наиболее продуктивных художественных средств выражения наиболее характерной эмоционально-экспрессивной сферы кочевников, также интересовала российских лингвистов и литературоведов: им удалось определить специфическое место метафор в психике и мышлении человека, объяснить закономерности их возникновения и развития, доказать их необходимость для художественного творчества.

В работах, выполненных в тюркском и узбекском языкознании, признавалось возникновение метафор в силу образного использования слов, их чисто языковая природа и существование художественных типов. Как отмечают специалисты, аналогия и сравнение – это особый метод познания мира человеком, в основе которого лежит тот же метод, что и у аналогии и метафоры. По сути, метафора – это тоже метафора, только скрытая или редуцированная аналогия. В нашей лингвистике многие исследователи подчёркивали наличие сходства и частичных различий в обоих явлениях. М. Мукаррамов показывает взаимосвязь между ними следующим образом: 1) в аналогии слова сравниваются с их правильными значениями, тогда как в метафоре слова всегда используются в переносном смысле; 2) в сравнениях есть два компонента: уподобляемый объект и подобные изображения сравниваются друг с другом на основе определенного признака, тогда как в метафорах слово, выражающее уподобляемый образ, само несет содержание уподобляемого объекта и уподобляемого знака. То есть, метафоры однокомпонентны; 3) сравнения могут расширяться и становиться соединением, предложением или даже абзацем. Метафоры не имеют такой возможности расширения. Они состоят из одного слова или сочетания слов, выражающих переносимое значение; 4) языковые метафоры расширяют значение слова и становятся основой для создания новых семем (значений). В сравнениях эта возможность выражается только через метафоры; 5) Сравнения часто создаются с помощью использования -дай // -дек, -симон, -ларча, каби, сини, ухшамок и других средств. Метафоры не нуждаются в этих средствах [7:11-12]. М.Якуббекова, соглашаясь с этими аргументами и исходя из природы сравнений и метафор, используемых в народных песнях, добавляет следующее: 1) в сравнениях образ не отрицает основу, тогда как в метафорах отрицание выражено неявно; 2) в сравнениях очевиден психологический процесс в форме сравнения. Использование метафоры можно оценить как игру слов; 3) если понимать, что в сравнениях сравнение осуществляется больше в настоящем времени, то особенность метафоры является непрерывной, постоянной. М.Йулдошев, глубоко изучивший основы художественного текста и его лингвопоэтический анализ, также определяет связь между обоими явлениями в четырех пунктах. В нашей лингвистике также были высказаны определенные соображения об описаниях метафор. Были выявлены научно-теоретические основы метафор в содержании текста. В частности, Д.Худойберганава

изучает когнитивные метафоры, существующие в семантике текста, по четырем группам в соответствии с языковым уровнем: а) метафоры в форме слов; б) метафоры в форме словосочетаний; в) метафоры в форме предложений; г) метафоры в форме микротекстов. М.Мукаррамов говорит, что метафоры делятся на языковые и художественные, а А.Абдуллаев на именные и глагольные метафоры. Г.Кобулжонова, изучая проблему системной лингвистической интерпретации метафор на примере узбекских народных загадок, дает следующую классификацию: по взаимосвязи элементов метафоры (базовые и направляющие метафоры); по признаку связи в синтагматическом ряду (открытая и закрытая метафора); по характеру процесса именованного (экспрессивная и неэкспрессивная метафора); по непрерывности формирования (регулярная и нерегулярная метафора); по уровню практики (лексическая и грамматическая метафора).

В некоторых исследованиях, посвященных анализу фольклорных образцов метафор из художественных течений, встречаются также отдельные идеи, высказанные по ходу исследования, и проводятся специальные работы. Х.К. Тошматов показывает, что существует три различных толкования (психологическое, этнографическое и историческое) при изучении феномена метафоры, отмечая, что при определении метафоры необходимо в равной степени учитывать духовные, мыслительные, речевые процессы и необычайные открытия человеческой мысли. М.Ёкуббекова соглашается с этой концепцией в исследовании узбекских народных песен и в этой связи утверждает: «... Хотя метафорическое значение является речевым образованием, основанным на логическом наблюдении, в народных песнях оно подчиняется критериям искусства и опирается на языковые возможности и законы. Поскольку метафора предназначена для ассоциативного называния и образного изображения, метафору в тексте песни следует оценивать как продукт художественного мышления, как реализацию языковых возможностей, основанную на художественных критериях» [3:148]. Такие ведущие языковые признаки, как ассоциативная номинация, образная изобразительность и метафорическая выразительность, позволяют ярко, образно, лаконично и, главное, выразительно выразить в языке народного эпоса конкретные чувства, изменения в психике и настроении эпических героев. Метафора, с её краткостью и семантической насыщенностью, рисует яркий, впечатляющий образ эпического героя через образное слово и образное смыслообразующее сочетание, выражает эмоционально-экспрессивную оценку и обогащает искусство эпоса. Как справедливо отметила М.Якуббекова, метафоры открывают путь полету фантазии, многогранному воображению, анализу и интерпретации, то есть богатому художественному наблюдению. Выразительность, эмоционально-экспрессивность художественного образа в метафоре сильнее, чем в сравнении и характеристике [3:149]. На это влияет не только метафорический «лаконизм», но и строгая сужденность, не оставляющая места для возражений в метафоре. Кажется, что определенные соображения были высказаны о метафорах из лингвистических и культурных единиц в работах, посвященных образцам фольклора, и были проведены специальные исследования. В нашей лингвистике языковая природа поэтических движений в языке эпосов поэта Фазиля, в частности поэтическая и семантическая сущность метафор, их языковая форма, их грамматические и стилистические особенности, служат особым объектом исследования, но они до сих пор не изучались. Поэтому в этом разделе нашего исследования мы обратили внимание на поэтическую и лингвистическую, художественно-стилистическую природу метафор в языке эпосов. Языковая природа метафор в языке эпосов и выполняемые ими стилистические функции разнообразны: метафоры, выражающие значение предмета, выполняют в основном функцию обозначения; метафоры, связанные со знаками и действиями, создают выразительность и образность. Художественных функций метафор в основном две: первая - уникальное, необычное описание эпической действительности или характерной черты персонажа, связанной с течением эпического сюжета; Второе – это оценка эпической действительности или деятельности героя в этом образе, средства выражения и реакция на неё. Фазиль Юлдаш оглу, действуя в соответствии с этими двумя критериями, создал прекрасные образцы метафор, основанные на его высоком мастерстве и художественном воображении.

Поэтическая сущность метафоры раскрывается в исполнении эпоса мастером-бахши, называющим определенного эпического героя, вещь, событие, действие и ситуацию с уникальной оценкой в соответствии с его стилем. В этом случае новое имя должно быть «говорящим». Даже когда одно и то же имя «говорит», будь то текст эпоса в стихах или прозе, или в стиле исполнения под барабан, и, что самое главное, при духовном и эстетическом использовании, это вторичное наименование должно быть одинаково понятным, образным и впечатляющим для всех. Следовательно, метафоры, используемые в языке народного эпоса, представляют собой лингвокультурное единство как средство художественного осмысления связи между двумя вещами и явлениями, названия которых передаются по сходству, проявляющемуся в исполнении бахши.

Чтобы метафора в народном эпосе приобрела лингвопоэтический характер и художественную сущность, она должна отвечать ряду других требований, помимо обозначенных выше. В частности,

метафоры «должны отличаться от обычных терминов своим назначением и одобряться; это отличие должно быть принято, а явление метафоризации также должно вызывать удовольствие. Если эти условия не соблюдены, данная метафора не продержится долго и, вероятно, будет заменена другим, более ярким образным средством» [3:32]. Хотя некоторые метафоры появляются в языке эпоса как эвфемистические выражения, в результате их активного использования они утратили свою эвфемистическую природу.

В мировой лингвистике семантическая сущность метафор была определена Ю. Степановым более сорока лет назад, а именно: «метафоры основаны на пропорциональном соотношении трёх понятий в семантическом отношении: денотата, сигнификации и экспоненты» [10:7-20]. Это рассуждение поддержали и узбекские учёные. В некоторых их работах мы видим, что они эффективно используют тот факт, что соотношение между элементами треугольника можно определить путём сравнения денотата и экспоненты. Признавая все мнения, высказанные в нашей лингвистике по этому вопросу, мы также попытались изучить семантическую сущность метафор в языке эпосов поэта Фазиля. В результате мы наблюдали, что сущность денотата (объективной существующей вещи), сигнификации (выраженного коннотативного значения) и экспоненты (использованного фонетического слова) в тексте выражается в именах, обозначающих знак, человека, вещь, животное, определённое действие-состояние и событие. В ходе исследования было выявлено, что метафоры, используемые народными бахши, в основном представляли собой метафоры существительные, прилагательные, глагольные и составные.

Метонимия – одна из лингвистических и культурных единиц, обеспечивающих художественность узбекских народных эпосов. Она «в языкознании называется называнием чего-либо или явления по-разному» [43:275-276]. Это понятие трактуется практически одинаково в большинстве научной литературы по поэтике, терминологических словарях и учебниках. Во всех них говорится о специфических особенностях метонимии, и особо подчеркивается, что этот перенос основан на связи, принадлежности и близости между вещью и переносимым значением. В мировой, в частности, русской лингвистике А.А. Потебня показывает, что явление метонимии – это один из видов номинации, основанной на связи (зависимости) между предметами, знаками, действиями. «Такое изменение имени, основанное на взаимосвязи, не столь очевидно, как при метафоре. Изменение имени при метонимии происходит постепенно», — пишет Х. Шамсиддинов и далее выдвигает тезис: «Таким образом, через изменение имени возникают функциональные значения слов, отличные от их собственных значений», и подчёркивает, что подчёркнутое значение создаёт синонимическую связь со словом, являющимся названием другого понятия.

Именные метафоры в языке народного эпоса служат для расширения значения обычных слов и создания новой семантики. «При метафорическом выражении существительными: животными, растениями, небесными телами, стихиями природы, вещами-оружием, пищей, вместо предметов заменяются образы». В языке бахшинского эпоса выразительность именных метафор проявляется в положительном или отрицательном отношении эпического героя к предмету, символу или действительности: *Xabar bergin, bo'tam, qaydan kelasan? / Qay shaharda, qaysi shohning ulisan? (B.G.:24); Qani qo'lda bo'lsa ul ixtiyorim, / Izlab kepti shunday lochin shunqorim! (Z.:115); Turakel, o'rningdan, munda qolmagin, / Hali yotsang, qo'zim, behol bo'lmagin (L.M.:285).*

Среди метафор в языке эпоса наиболее активны в употреблении метафоры, состоящие из сложных существительных (объектов) с сильной субъектностью. Они репрезентируют различных животных и существ (таких как соловей, соловей, сокол, сокольниковый, птица, гусь, ягненок, лисица, волк, шакал); растения и их продукты (такие как цветы, клумбы, тюльпаны, клёны, листья, бутоны, яблоки); различные предметы и оружие (такие как экскремент, драгоценный камень, платье, адрас, кимхоб, коралл, меч); эпические пространства и места (такие как страна, страна, город, сад, клумба, сад тюльпанов, холм, гора); небесные тела (такие как луна, солнце, звезда); значения времён года и времён (такие как утро, полдень, день, сорок дней, вечер, весна, осень, зима); Имена отдельных людей и эпических героев (такие как отец, мать, фея, служанка, ангел, великан, дракон, раб, фея Мисколь, Гульнорпари, Гёроглы, Авазхан). В народном эпосе метафорически используются и абстрактные существительные, такие как дилбар, джигарбанд, нуридийда, джон.

Художественное мышление каждого народа мира связано с его историей, мировоззрением, условиями жизни и верованиями. По словам Н. Махмудова, «уникальность народного воображения и понимания мира, то есть национально-культурная и национально-коннотативная информация» [5:10], неизбежно находит своё непосредственное выражение в языковых и культурных единицах. В этом смысле разные языковые культуры по-разному относятся к одному и тому же, например, к животным и животным. Как справедливо отмечают специалисты, у индийских народов вол (корова, вол) считается самым нежным, ласковым животным, пользуется уважением и часто поклоняется ему. Именно поэтому название этого животного даёт позитивную характеристику и избирается в качестве метафоры у

индусов. Многие народы, в том числе и тюркские языки, придают слову «вол» метафору со значением «рыхлый», «ленивый», «бессмысленный». Несомненно, подобные образы и термины существуют и в узбекском языке (например, в устной речи по отношению к конкретному человеку: человек, подобный воле, мягкий как вол, такой же бесчувственный как вол). Однако в языке узбекских народных эпосов пример метафоры, приписываемой воле, не обнаружен.

А. Н. Веселовский в одном месте подчёркивает мысль о том, что: «Все наши метафоры делятся на две группы: одна восходит к первоначальным представлениям об анимизме, другая возникла позже, в результате взаимодействия указанных параллелей», а в другом месте он говорит: «Большая часть метафор восходит к мифам, анимизму». Поэтому в каждом языке, как отмечает Лясота Ю. П. Отмечается, что «процесс метафоризации проявляется по-своему». Эти идеи учёных подтверждаются и метафорами в языке узбекских народных эпосов.

Активное использование метафор, связанных с названиями животных и существ в языке исследуемых эпосов, естественно, свидетельствует о том, что образ кочевника часто используется взаимозаменяемо вместо конкретного эпического героя. Метафоры такого типа служат для того, чтобы подчеркнуть, преувеличить и художественно изобразить ту или иную черту одного и того же героя. Стоит отметить, что жизнь животных и наблюдение за их поведением обусловили возникновение схожих по содержанию метафор у многих народов. Именно поэтому мы понимаем аллегория в притчах, созданных в Древней Греции, Индии и Египте до нашей эры, и встречаем в них аллегорические образы. Н. Сапарбоев, исследовавший метафоры в кыргызском героическом эпосе «Манас», отмечал, что «в русском, немецком, а также тюркских языках лиса – «хитрая», «искусная», заяц – «трус», осёл – «озёрный», лев – «храбрый», «бесстрашный».

Метафоризация названий животных в эпосах служила для дальнейшего преувеличения тех или иных качеств эпических героев. Выражение положительного или отрицательного отношения к определённым животным через метафоры возникло в связи с тем, что в основе нашего народа лежали древние тотемистические верования и вера в культ животных.

Вербальные метафоры, образованные на основе переноса на человека характеристик природы, животного и растительного мира, также довольно распространены в языке бахши. Действие, понимаемое по таким метафорам, приобретает выразительность и интенсивность, оставляя яркое впечатление у слушателя. В этой связи А.Абдуллаев отмечает, что «выразительность в глагольных метафорах заключается главным образом в интенсивности ситуации» [17:30], а М.Якуббекова приходит к выводу, что «она создаётся путём перенесения на человека признаков действий, свойственных животным, птицам, растениям, насекомым и т.д.» [3:16-26]. Признавая достоверность этих соображений, ограничимся рассмотрением лишь метафор в глаголах вянуть, увядать: *Ishqida yurib bo'zlasam, / Kecha-kunduz men izlasam (F.Sh.:225), Yor yurti deb qonlar yig'lab, / Gul yuzim so'ldi, naylayin (M.a:59); Bunday ishlar mening bag'rimni tuzlab, / Esima tushganda yig'layman bo'zlab, (B.:19); Qizil gulman, meni muncha so'ldirma, / Ko'p to'xtatib, yo'ldan urib o'ltirma, (R.:379).*

Было замечено, что метафоры, используемые в языке эпосов поэта, по характеру своей структуры бывают двух типов: а) простые метафоры состоят из слова (простого, искусственного, составного, парного), которое означает одно лексическое значение: как гулим, гулзорим, гозим, джону дилим; б) развернутые метафоры состоят из двух или более слов: как олтин ханджар, кезил, гул. Обе метафоры служат для выражения абстрактных понятий в тексте народного эпоса, конкретных чувств, страстей и волнений, психики, отношения и оценки героев к чему-либо или событию ясным, ярким и очень впечатляющим образом.

Хотя составные метафоры редко используются в народном эпосе, по содержанию они эквивалентны развернутым метафорам. Такие соединения выражают значение метафоры через грамматическую связь двух или более слов и имеют следующие формы:

а) соединения с прилагательными. В таких соединениях прилагательное само по себе не может выражать метафорическое значение; В тексте они в основном образованы по модели прилагательное+существительное или существительное+прилагательное: *Bu shirin jonimga qilma jabrdi (B.:82); Shirin so'zli kimning yori? (L.M.:279); Uchirdim boshimdan davlat qushimni, (B.:15); Xafa qipti senday toza gulimni, (R.:397); Sen o'ldirgin menday dilbar gulingni (Sh.Sh.:15); Olib ketay senday gulbuvishimni (Sh.Sh.:55); Bunda qaydan kelding, gul yuzli jonon (Z.:194); Sulaymon davlatli aziz sultonim, / Gul yuzli sultonim, holing na bo'ldi? (Z.:123).*

б) сложносоставные слова с фокусом. Такие слова в основном образуются в тексте по модели «существительное + существительное» или «существительное + прилагательное»: цветок сада, соловей чамана, понимание влюблённого, жизнь бедняка, душа души, цветок садов, адрес государства, вкус печального слуги. Как видим, в рассматриваемых сложносоставных словах, если фокус отделён от слова, на котором он сосредоточен, значение теряется. Как отмечается в научной литературе,

«Существует определенная общность, связь (соединение) между определенными вещами-предметами, знаками, а также действиями в объективном бытии. Именно под влиянием этого название вещи, знака или действия используется для выражения другой вещи, знака, действия, с которой оно имеет связь (общность), и становится его названием. В результате слово, являющееся названием одного предмета, знака или действия, становится термином для двух или более предметов, знаков или действий — число значений слова увеличивается» [169:223]. Принимая во внимание эту точку зрения, когда мы наблюдаем процесс образования нового значения в языке былин, прежде всего, это подтверждает, что определенное значение возникло на основе неязыкового явления. Например, возьмем слово след. Нетрудно заметить связь между основным значением этого слова и его значением в таких составных словах, как след, след тигра, след копыта. Для этого обратим внимание на примеры, взятые из текста былин: *Bizlar bunda g'amga to'lib bexabar, / Bahromning iziga bo'lib intizor (B.G.:72); Zangarda podshoman, eshit so'zimni, / Bir nechalar topolmaydi izimni (Z.:150); Har bosgan izingni tinmayin izlar, / Yur endi mazgilga eltay, jon bolam (L.M.:297); Avaz deb yugurdim sening izingdan, / Quralayday kelgan jodu ko'zingdan (M.a.:25); Mard yigit maydonga kirsra yelgisi, / To'qayda yo'lbarsning izin bilgisi (Sh.Sh.:16); Farhodan bu so'zni elchi eshitdi, / Ul elchilar iziga qaytdi (F.Sh.:204).*

Связь в нашем языке, то есть связь, не ограничивается сферой предметов, но может существовать также между знаками и действиями. Поэтому перенос имён, основанный на связи (связи), то есть образовании нового значения, считается характерной чертой практически всех классов слов. В языке народных эпосов перенос имён, основанный на метонимии, считается наиболее активным в словах (существительных), обозначающих предметы, связь в них имеет различные формы. Мы поговорим о некоторых из них.

Иногда в нашем языке встречается такая языковая ситуация, как перенос действия, предмета игры в это действие, саму игру. Например, возьмём определённые действия в народном танце, который является одной из наших национальных ценностей. В нём козлов (козлят) забивают для состязания в наездничестве. Фактически, коза (козёл) является объектом этой игры, состязания. Исходя из этой связи, игра-состязание, то есть сама игра в козла, также представлена в большинстве регионов названием козла. В языке бахши мы также наблюдаем перенос названия этого объекта на игру-состязание (игру в козла), то есть возникновение нового значения, основанного на внеязыковом явлении: *To'uxonaga yaxshi unlar yoptirib, / Ko'pkari qing, bunda uloq choptirib (B.:98); Oltin yetib, oltin qovoq otdirib, / To'y bermoqchin endi uloq choptirib (M.a.:205); Necha kun Avazxon bosh bo'p to'y berdi, / O'zbek rasm bunda uloq choptirib (N.:193).*

Возьмём слово *ovloq*. В О'ТІЛ отмечается, что это слово имеет следующие значения: «1. место, полное птиц и зверей для охоты. 2. отдалённое, изолированное место, безлюдное место. 3. безлюдное, уединённое место, место без людей; безлюдность, уединение» (III, 78-79). Мы видим, что слово *ovloq* фактически означает особое место для охоты и выражает это значение в нашем языке. Логично и естественно, что место для охоты находится в безлюдном, уединённом и заброшенном месте, вдали от населённого пункта. Следовательно, оно обладает признаками «низменности», «уединённости», «заброшенности». Основываясь на этом же признаке, слово *ovloq* стало термином для такого места, поскольку оно использовалось для обозначения «места, населённого, удалённого от центра, безлюдного, изолированного, отдалённого, защищённого и безлюдного» (О'ТІЛ, III, 78-79): *Ne ish boshlab ko'p g'avg'olar qilasan, / Ovloq joyda qo'lga tushib qolasan? (Z.:164); Mana, ko'rsam gulzor joylar, / Ovloq joyda o'ynab-kulsam (L.M.:303); Malikaning fikri sherni ovloq yerlarda yurgizib, yo'rg'alatib ko'rib, bir qancha o'tirib, o'ynashib-kulishib, dimoqlarni choq qilish edi (M.a.:104).*

В нашем языке иногда название определённого действия или события переносится на время его совершения. То есть время действия или события называется по имени этого действия или события. Например, возьмём слова *азан* и *намазг*, которые активно используются в языке бахшианских эпосов. Слово *азан* выражает значения «призыв к молитве, рассвет, сумерки, раннее утро» (Утиль, I, 52), а слово *намазг* выражает значения «время перед закатом, предыдущее время» в живой разговорной речи. Мы также наблюдали возникновение нового значения у обоих слов на основе неязыкового явления в следующих метонимиях в языке народных эпосов: *O'tirishda o'yin-kulgi qiladi, / Namozgar, azonda bari keladi (B.G.:9); Qochib jo'nab endi Zevar yo'l tortdi, / Namozgar hadigi endi kun yetdi. (Z.:181); Yurib shaharni axtardi, / Namozgargachayin izlab, (R.:419).*

В нашем языке иногда название предмета переносится как название характерного признака, являющегося главным (характерным) признаком этой вещи. Например, возьмём слово *шайтонламок*, которое активно употребляется в языке народных эпосов и некоторых диалектов. В «О'ТІЛ» значения этого слова приводятся как: «1. Иметь припадок, быть в припадке; 2. Двигаться. Действовать как в припадке, бросаться из стороны в сторону, играть» (IV, 535). В эпическом повествовании поэта Фазиля определённая характерная черта поступков некоторых эпических героев передана посредством

метонимии, основанной на слове шайтонламок: *Shunday bachchalar mening tarzimni ko'rib, qo'rqib, shaytonlab qolmay mendan «Qayoqqa borasan?» — deb gap so'raydi (M.a.:21); Agar odamning tushiga kirsam ham, odam shaytonlab qoladi (Z.:391); Ana odamning suluvi, uni ko'rsang sira ayrilmay shaytonlab o'lasan (R.:231).*

В нашем языке иногда встречаются случаи, когда предмет называется словом, обозначающим его местоположение. Например, возьмём слова «кулак» и «бас», которые активно используются как в современном литературном языке, так и в разговорной речи, а также в языке народных былин. В языке народных былин слова «кулак» и «бас» используются метонимически: *Quloq tut, senga so'zlar so'zim bor. / Necha kunlar bo'ldi elda yuribman (B.G.:14; Z.:178); Novpal aytdi. — Mening qulog'imga tekkan edi, Arabistonning bir tarafida bir Layli degan qizga oshiq bo'lib, Laylining otasi bermay, o'zi devona bo'b, majnun bo'b ketdi, — degan gap qulog'ima tiygan edi (L.M.: 308); Men ham Majnunman benavo, / Boshimda oshiqlik savdo (L.M.:301); Oh urganda ko'zdan oqqan yosh endi, / Omon bo'lsa nalar ko'rar bosh endi (M.a.:16); Shum falak boshingga savdo solibdi, / Og'zing yugruk sening, savdong g'olibdi(r) (N.:166).*

В нашем языке может быть не только сходство или только связь между некоторыми вещами-предметами, знаками, действиями, но и то и другое вместе. Поэтому название вещи-предмета, знака или действия может быть перенесено на другой предмет, знак или действие на основе метафоры и метонимии, то есть одно слово может приобретать новые значения на основе метафоры и метонимии [169:228]. Например, обратим внимание на процесс образования нового значения слова глаз. В языке анализируемых былин значения глаза, взгляда, взора обусловили образование нового значения, основанного на переносе названий: не отводить взгляд, не смотреть: *Yoy tortsa o'qdan ko'zimizni ayirmayik (Z.:165); Shu'ladan ko'zni ayirmay, / Shunday tiklab turar erdi (L.M.:265); Yana bir tor ko'rindi, / Shu toqqa ko'zi tushib (B.G.:23); Ajab turli jonvorlarni ko'ribdi, / Jonvorlarga Novpalning ko'zi tushdi (L.M.:305); Sen ketgan so'ng men ham xafa bo'larman, / Ko'z tutib yo'lingga qarab yurarman (R.:353).*

Отмечено, что метонимия в языке анализируемых былин формируется за счет существования взаимосвязанных объектов и понятий по признаку числа и времени: *Endi bu bola bir, ikki, uchga yetdi (B.G.:7); Bu bolalar birga, ikkiga, uchga kirib, yuradigan, kuladigan bo'ldi... (N.:119); Rustam birga, ikkiga, uchga kirdi. (R.356); Farhod birga, ikkiga, uchga kirdi (F.Sh.:200).*

Использование слова «язык» в нашем лексиконе в значении предложения, слова — лингвистическое явление, характерное для разговорной речи. Именно это значение слова наиболее активно используется в диалогической речи былинных героев в языке народных эпосов. Мы обращаем внимание на тексты: *Quloq solgin parizodning tiliga, (B.:6); Sen eshitgin bu Sayfurning tilini (B.G.:37); Eshitmanglar badbaxtlarning tilini, / Tortib boylang qalandarning qo'lini (Z.:171); Gap eshitgin, aytgan tildan (L.M.: 313); Avazxon, quloq sol aytgan tilima (M.a.:11); Xonim, eshit, mening aytgan tilimni (N.:141); Eshit, toma, oyimlarning tilini, / Vayron qilsang bunda Oqtosh elini (R.:357); Shohim, quloq soling mening tilima (F.Sh.:230). Bulardan tashqari, gap so'zi o'y (xayol), fikr ma'nosida ham qo'llanligini, ya'ni yangi ma'noning nolingvistik hodisa asosida yuzaga kelishini ham kuzatamiz: Go'ro'g'lining ko'ngliga bir gap keldi...(B.:5); Gapirmasang ko'nglingdagi gapingni (B.G.:112); Xayolingga bo'lak gaplar keldimi? (Z.:135); Xayolingga necha gaplar kelibdi, / O'ying bekor, bu xayolni tashlagin (N.:165); Ko'nglida ancha gap bor (R.:362).*

Заключение

В заключение отметим, что 1) метафоры в языке эпосов обладают ярко выраженной эмоциональной выразительностью как при самостоятельном появлении в тексте, так и в составе аффиксов, лексем, при образовании изофальных, адъективных, сравнительных, фразеологических сочетаний, а также при образовании на основе словосочетаний; 2) метафоры различаются между собой по степени тонкости значения.

Эпическое повествование бахши, или диалогическая речь героев, в полной мере воплощает черты, характерные для живой устной речи. Это проявляется в частом повторении отдельных фрагментов речи, в нарушении нормального синтаксического порядка в предложении (инверсия), в соблюдении принципа экономии на всех уровнях речи. Кроме того, мы также отметили, что ведущим условием создания метонимии является принцип экономии речи. Использование метонимии в тексте эпосов направлено не только на эпический образ, но и на переименование. Они также выполняли художественно-стилистическую функцию, служили средством создания переносимого смысла, а также средством лаконичного, выразительного и впечатляющего изложения идей, связанных с развитием сюжета и описанием конкретных действий эпических героев.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Abdullaev A. O'zbek tilida ekspressivlikning ifodalanishi. – Toshkent: Fan, 1983.
2. Boltaeva I.B. O'zbek xalq dostonlarida epitet tabiati: Filol. fan.nom. ... dis. avtoref. – Toshkent, 2000.

3. Yoqubbekova M. O'zbek xalq qo'shiqlarida o'xshatish. – Toshkent: Fan, 2003.
4. Maslova V.A. Lingvokul'turologiya. – M.: Academia, 2001.
5. Махмудов Н. Семантико-синтаксическая асимметрия в простом предложении узбекского языка: Дисс. д-ра филол. наук. – Ташкент, 1984. – С.259.
6. Navoiy asarlari lug'ati. Alisher Navoiy asarlarining o'n besh tomligiga ilova. – T., 1972.–782 b.
7. Po'latov A. O'zbek komp'yuter lingvistikasi muammolari va ularni yechish yo'llari // Tilshunoslikning dolzarb masalalari. Ilmiy maqolalar to'plami. - IV. – Toshkent: O'zMU nashri, 2008. – B. 81-82.
8. Tursunova O. O'zbek davlatchiligi tarixida qo'llanilgan huquqiy terminlarning lisoniy tadqiqi. ND. – T., 2007 – 33-b.
9. Ройзензон Л.М., Авалиани Ю.Ю. Современные аспекты изучения фразеологии // Проблемы фразеологии и задачи её изучения в высшей и средней школе. – Вологда, 1967.
10. Xolmanova Z. Boburnoma leksikasi. – T.: Fan, 2007. – B.76.
11. Xudoyberganova D.S. Matnning mazmuniy tarkibida metaforalar // O'zbek tili va adabiyoti, №1. – Toshkent, 2012. – B. 35-39.
12. Шоабдурахманов Ш. О художественных средствах языка поэмы «Равшан»: Автореф. дис. ... канд. филол. наук.– Ташкент, 1949.
13. O'zbek tilining izohli lug'ati. Besh tomlik. – T.5. –Toshkent: O'zbME, 2008 – 592 b.
14. Orinboyeva D., Umurzoqov U. Ozdek xalq dostonlari tilining alfavit-chactotali lugati. – Toshkent, 2006. – 395 b.
15. <https://petsru.ru/> (Petrozavodskiy gosudarstvennyy universitet).
16. B. – Balogardon. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1986.
17. B.G. – Bahrom va Gulandom. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1986.
18. Z. – Zevarxon // Bahrom va Gulandom. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1986.
19. L.M.–Layli va Majnun // Bahrom va Gulandom. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1986.
20. M.A. – Malika ayyor. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1988.
21. N. – Nurali. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1989.
22. R. – Rustamxon. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1985.
23. F.Sh. – Farhod va Shirin // Bahrom va Gulandom. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1986.
24. Sh.Sh. – Shirin bilan Shakar // Orzigul. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1975.

УДК 811.81-2.81-13

ФИТРАТ – ИССЛЕДОВАТЕЛЬ «ДЕВОНУ ЛУГАТИ ТЮРК»

Джуманазаров Умурзоқ Абдуразақович

доктор филологических наук, профессор. Джизакский государственный педагогический университет,
Джизакская область, Узбекистан, -998933098163, e-mail: guljahon1980@mail.ru,
ORCID 0000-0003-0437-8716

Резюме. Фитрат одним из первых в истории узбекской фольклористики и литературоведения восстановил литературу, особенно фольклор, тюркских народов V–VI веков н.э. на основе имеющихся источников и тем самым создал определённые представления о древнейших образцах литературы древнетюркских народов. Подтверждением этого могут служить литературно-художественные материалы, представленные в его труде «Древнейшие образцы тюркской литературы».

В данной статье рассматривается исследование Фитратом произведения «Девону лугати турк».

Ключевые слова: Фитрат, «Девону Лугатит Тюрк», исследование, исследователь, литература, фольклор, четверостишие, турецкий язык, пример, народное устное творчество, произведение.

Введение

Реконструируя образцы турецкой литературы, предшествовавшие арабскому завоеванию, Фитрат связывает четверостишия в «Девону Лугатит Тюрк» Махмуда Кашгари с точки зрения размера, рифмы и темы и обнаруживает, что это эпические произведения с определённым последовательным сюжетом. Он достигает этого результата, следуя по стопам профессора Купрулизаде. Научному сообществу хорошо известно, что Купрулизаде реконструировал четыре плача на основе четверостиший из

«Девону». Это: плач «Алп Артунго» – плач, связанный с инцидентом с племенем ябаку, плач, адресат которого неизвестен, и плач по эмиру Танкута. Фитрат, располагая поэтические образцы «Дивана» в определённом порядке по размеру, рифме и теме, реконструирует два плача и несколько эпических произведений. Основываясь на том, что большинство слов в этих произведениях относятся к тюркскому языку, а арабских слов немного, Фитрат приходит к выводу о том, что эти произведения были созданы в VI–VII веках н. э. Он пишет об этом следующим образом: «Махмуд Кашгари сообщает, что восьмое произведение первой части этой книги (война с уйгурами) описывает войны тюрков-мусульман. Кроме того, в пятом произведении первой части встречается слово «иврик», что по-арабски означает «ибрик». Также в первом произведении первой части (плач по Алпу Артунге) встречается арабское слово «куркум», что означает шафран. Это указывает на то, что эти произведения относятся ко времени первой встречи тюрков и арабов. Следовательно, можно сделать вывод, что эти произведения, в любом случае, являются литературными произведениями VI–VII веков н.э.» Это заключение Фитрата ценно для нас в нескольких отношениях. Во-первых, хотя «Дивону Лугатит Тюрк» был создан в XI веке, примеры, используемые для объяснения того или иного слова, особенно поэтические фрагменты, взяты из устного творчества тюркских народов, созданного в VI–VII веках. Следовательно, непосредственно на основе этих примеров можно сделать некоторые выводы о жанровой принадлежности произведений устной литературы тюркских народов до арабского завоевания, принципах изображения отдельных жанров и их методических особенностях. Во-вторых, Фитрат, объединяя поэтические четверостишия в «Девоне» по размеру, рифме и теме, считал, что получившиеся произведения принадлежат народному творчеству, и, исходя из запросов и потребностей литературной критики 1920-х годов, назвал их «Образцами древнейшей тюркской литературы» и опубликовал. Для нас важно не рассматривать восстановленные им произведения как образцы устной или письменной литературы, а подтвердить, что объединённые им четверостишия являются фрагментами произведений, некогда существовавших как единое целое. Принадлежность их к устному творчеству, прежде всего историческому эпосу или народным историческим песням, можно определить, анализируя тему и поэтические особенности произведений.

Короче говоря, мы рассматриваем восстановленные Фитратом произведения, такие как «О поле боя», «От охоты до войны», «Война Тангутского бека», «Война с уйгурами», «Три войны» – это пережитки древнего фольклора тюркских народов и одновременно прекрасные образцы историко-героических песен, и ниже мы постараемся выделить в некоторых из них стилистические особенности, присущие историческому фольклору тюркских народов.

Основная часть

«О поле битвы». Фитрат объединил пятнадцать четверостиший этого произведения в соответствии с логикой эпического произведения.

Судя по содержанию первого четверостишия и названиям упомянутых в нём племён, можно понять, что в этом произведении отражены битвы и борьба исторически существовавшего племени Огуш за защиту от внешнего врага:

Kuchi tangi to 'qishti,
O'g'ush qunum o'qushti.
CHarik tobo yoqishti,
Bizga kelib uch o'tor.

Оказывается, равные по силе племена борются за подчинение друг друга и более слабых. Одно из этих племён, равное по силе, однажды ведёт армию против племени Огуш. Чтобы защитить себя, племя Огуш быстро собирает войско, оповещая все свои территории. Армия племени, пришедшего мстить, всё ближе и ближе:

Tirg'oqlanib sakratti,
Arin, otin yugurtti.
Bizni qomug'angitti,
Ondog'suga kim yatar?

Содержание: Вражеская армия несётся с огромной скоростью, а её герои устремляются вперёд пешком и на конях. Когда мы (Огуш) увидели их состояние, мы задались вопросом, кто может сравниться с такой армией.

Действительно, образ стремительного наступления вражеской армии, героев, не выдержавших напора своего рвения, бросающихся на врага верхом и пешком, и застигнутых врасплох многочисленностью и слабостью вражеского войска, очень подходит для народного устного творчества. Потому что ситуации эпических героев народа, таких как Рустам, Гёроглу, Аваз, Хасан, Равшан, которые сокрушили бесчисленные вражеские армии, испытывая лёгкую нерешительность и страх перед любой битвой, очень близки и гармоничны образу, описанному в вышеупомянутых четверых.

*Mang bila kenkashdi (kengashdi),
Bilki manko (mongo) tengashdi (tenglashdi)
Aran bila sunkashdi (sungashdi)
Olplar boshin ul yuvor.*

Содержание: он посоветовался со мной и сравнил свои знания о войне с тем, что знаю я. Вероятно, он играет с копьями и сводит с ума героев.

В этом четверостишии описаны две разные ситуации. Первая заключается в том, что он (вождь племени) сообщил о том, что он и его герои советовались перед битвой о том, как вести войну. Это также типологический случай для народной устной литературы, где вожди племен и военачальники совещаются, чтобы противостоять надвигающемуся врагу, что само по себе подтверждает, что древние фольклорные примеры основаны на прямых свидетельствах реальной действительности.

Вторая заключается в том, что следующие две строки четверостишия отражают древнюю традицию, существовавшую у многих народов в далеком прошлом. Согласно этой традиции, армии, выстроившиеся с обеих сторон, не сразу вступают в битву, а сначала сражаются друг с другом их прославленные герои, и если герой какой-либо из сторон побежден, армия этой стороны считается уничтоженной. Только в случае несоблюдения этого правила армии бросаются в бой. Следующие две строки катрена, по-видимому, описывают битвы героев обеих сторон. Следующий катрен подтверждает эту мысль:

*Aran orig' urnashur
Uchin, kakin irtashur
Soqol tutib tortishur
Ko'ksi oro o't tutor.*

Содержание: Все герои были в гневе и вышли на поле, желая отомстить, полные злобы (вражды). Они хватали друг друга за бороды и тянули их. Огонь пылал в их сердцах.

Итак, герои с обеих сторон войска, вышедшие на поле, бросаясь друг на друга с гневом и ненавистью, составляют основное содержание вышеприведенного катрена. Последний катрен также описывает ход этой битвы:

*Olplar orig' olqashur
Kuch bir qilib orqashur
Bir-bir uza olqoshur
Azgarlaazib o'q otor.*

Содержание: герои полностью уничтожают друг друга, опираясь друг на друга, чтобы объединить свои силы. Они подбадривают друг друга, крича «Хай баракалла», и стреляют, не задумываясь.

Как видите, герои, вышедшие на поле боя, сражаются лицом к лицу. Когда противники устают, они полагаются на своих партнёров, чтобы собраться с силами, а затем переходят к стрельбе из лука и начинают беспощадно стрелять друг в друга. Изображение реалистично воссоздаёт исторические битвы, в которых племя Огуш защищалось.

*O'pkam kalib o'g'rodim
Orslonloyu ko'kradim
Olplar boshin to'g'rodim
Amdı mani kim tutor?*

Mazmuni: mening ham g'azabim keldi, maydonga yuzlandim, arslonlar kabi na'ra tortdim, botirlarning boshlarini to'g'radim, emdi meni kim to'xtata olur, «kim saqlay olur», -deb qichqirdim.

To'rtlikda g'azabga kelgan bahodirning maydonga tushishi va dushmanlarga arslonday tashlanib, o'z qabilasining himoyasi uchun bir o'ch olish epizodi tasvirlangan. Bayon bevosita bahodir jangchi tilidan monolog nutq shaklida olib borilganki, nutqning bu shakli turkiy xalqlar folklori uchun juda ham xarakterlidir:

*To'qush ichra urushtim
Ulug' birla qorishtim
To'quz otin yorishtim
Oydom amdi ol «o'tar!».*

Mazmuni: jang maydonida urusha–urusha yovning ulug'iga ro'baro' bo'ldim. Qoshqa otni chopib borayotgan oti ketida «payga» qo'yg'on kabi choptirdim–da, «o'tar botir!» Mana ol emdi», -dedim.

*Olp aranni o'zurdim
Bo'ynin oning qozurdim
Oltun, kumush yuzurdim
Susi, qalin kim o'tar?*

Mazmuni: yovning botir erlarini bir–birlaridan ajratib tarqatdim, uning (yov kattasining) bo'ynini tovladim, oltin–kumushlarini yuklab tashidim, qo'shini ko'p bo'lmoq bilan har kim urushda enga olmaydim.

Mazkur to‘rtlikda bevosita qahramonning jangda ko‘rsatgan xatti–harakatlari, jasorati xalq eposi ruhida bayon etilgan.

*Boshi oning oyiqti
Qoni yuzub turuqti
Bolig‘ bo‘lub tog‘iqti
Amdi oni kim yatar.*

Содержание: рана на голове усугубилась, рана налилась кровью, раненый бежал в горы, и его было трудно поймать.

В четверостишии изображен герой, раненный в бою, взбирающийся на гору, чтобы не попасть в руки врага. Этот эпический мотив очень распространен в узбекском народном эпосе. Например, в поэме «Орзигул» поэта Ислама мотив восхождения Сувана на гору после ранения в битве с врагом, а во многих эпических поэмах цикла «Горугли» мотив восхождения Авазхана на гору после ранения подтверждают нашу мысль. Гармония эпического мотива с мотивами классического узбекского народного эпоса еще раз подтверждает, что эти четверостишия, приведенные Фитратом, являются пережитками исторического эпоса древних тюркских народов или прекрасными образцами историко-героических песен. В следующих четырех стихах описывается яростный натиск вражеских войск, их позорное бегство, не выдержав ударов альпийцев:

*Su keladi er yobo,
Qiror qirig‘ ot tabo,
Qochti ankor «olp Oy»
Uvut bo‘lub ul yoshar.*

Содержание: Войско сметает землю, кони топчут холмы. «Алп Ой» бежал от этого войска. Теперь он живёт в позоре.

Как известно, в образцах народного исторического фольклора герои, жертвующие жизнью ради свободы рода, племени или народа, прославляются, а трусы и предатели упоминаются с презрением. В приведенном выше четверостишии рассказывается о герое по имени Олп Ой, который в страхе бежал от вражеского войска, сметающего землю подобно саранче. Как явствует из содержания четверостишия, Олп Ой обречён жить в позоре после этого бегства. Поэтому содержание и образность четверостишия соответствуют традициям народного эпоса.

Когда Алп Ой отказался от бегства, был воздвигнут шёлковый шатер вождя племени, и они твёрдо решили дать отпор нападающему врагу всем своим войском. В следующих четырёх главах рассматриваются следующие вопросы:

*Qurvi juvaj quruldi,
Tug‘um tikib uruldi.
Susi otin uruldi,
Qontuq qochoq ul tutor.*

Содержание: Мой большой шёлковый шатер был построен, ограда воздвигнута, и разразились бури. Они окружили войско противника своими конями. Теперь он сам не сможет спастись бегством.

Знамя племени считается самым священным. Поэтому во многих узбекских народных эпосах как нападающий, так и защищающийся враг поднимают свой флаг и вступают в битву. Разбить или уничтожить флаг противника означает, что он полностью разгромлен. Однако, если одна из сторон хочет твёрдо стоять на своём и защищаться, а её царь или военачальник ставит шатер и поднимает флаг, эта сторона больше не имеет права отступить или бежать. Как видно из вышеприведённых четырёх примеров, вождь, чьи самые доверенные алпы бежали, поставил свой шёлковый шатер, высоко поднял флаг и решил защищаться. Зная это твёрдое решение вождя, его храбрые воины начали окружать врага своей конницей. Почувствовав опасность окружения, вражеские войска постепенно обратились в бегство. Очевидно, что племя Огуш, только что вернувшееся с охоты, поначалу было растеряно внезапным нападением противника. Несколько знатных алпов были ранены, поднялись на гору и спаслись, в то время как знатный Олп Ай, не выдержав удара, бежал. Разгневанный сложившейся ситуацией, старейшина племени, подняв щит и копьё, решает дать отпор врагу и тем самым очистить границы племени от захватчиков. Поэтому конница пытается окружить и уничтожить противника. Но враг, правильно поняв намерения своих врагов, отступает, учитывая сложность ситуации. Итак, очевидно, что эти отрывки, отобранные Фитратом из трёх томов «Девона» и изложенные с определённой логической последовательностью, представляют собой не что иное, как сохранившиеся фрагменты некогда петого племенного эпоса или прекрасные образцы историко-героических песен. Теперь перейдём к следующим четырём: *Qaldi baru o‘rturu,*

*Bardi alin ortiru.
Munda qolib o 'lturu
Buki bo 'lib un butar.*

Содержание: он принял и перешёл на нашу сторону, дал нам свою землю и свои земли, сел перед нами, но стоял, и голос его был безмолвен.

Враг, понимая, что отступлением ему не спастись, склонил голову и начал сдаваться. Сдавшийся же, напротив, был сторблен, и голос его прерывался. Из содержания четырёх стихов ясно, что племя огузов своей храбростью и мужеством заставило стоявшего перед ним врага сдаться:

*...Manga ilindi,
Amgak karu ulandi.
Qilmishinga ilandi,
Tutg 'un bo 'lub ul qotor.*

Содержание: После долгих трудов и лишений он раскаялся в своих поступках и... был пойман мной. Попав в плен, он проявил стойкость.

Содержание этого катрена переключается с предыдущим и усиливает его. Характерно, что враг сначала пытался покорить племя Огуш, приложив огромные усилия и сражаясь, но не смог этого сделать и сдался. Поэтому фрагментов, описывающих сдачу противника, довольно много, а подробность и продолжительность описания соответствуют требованиям народного исторического фольклора. Следующий катрен посвящен описанию планов врага после завоевания племени Огуш:

*Ishi ong ortoshib,
O 'g 'roq bila urtoshib.
Bo 'ynin olib qozrishib,
Tutg 'un olib ul sotar.*

Содержание: Его дела теперь разрушены. В противном случае он начнет войну с племенем Огрук и сожжет земли друг друга. Он разорвет им шеи, возьмет пленников и продаст их в рабство. Очевидно, что четыре стиха – литературные фрагменты – с самого начала описывают военные планы вторгшегося племени. Если он победит огруков в битве, он планирует напасть на племя Огрук, захватить их земли и продать их в рабство. Однако злодейским планам этого вторгшегося племени не суждено сбыться. Потому что племя Огрук, только что вернувшееся с охоты, быстро приходит в себя, наносит удар врагу и разрушает все его планы. В результате племя Огрук также избегает нападения противника. Следующие четыре стиха описывают сожаление и раскаяние врага, наказанного за свои злые намерения:

*Amdi o 'zin uzundi,
Kidin talim unundi,
El bo 'lg 'oli ekandi,
Ondog ' Arin kim o 'tar.*

Содержание: он пробудился ото сна (открыл глаза) и затем сильно пожалел о своих поступках. Иначе он отказался бы быть нашим Элом. Кто, кроме нас, может завоевать такую землю и превратить её в это государство?

Племя огузов теперь имеет право хвастаться, как бы оно ни хвасталось, ибо это племя одержало победу над воинственным племенем, которое никому не подчинялось и не заводило дружбы. Такое положение достойно хвалы и славы. Это положение, победоносное шествие, воспето в четырёх стихах:

*Tini yimo ujukti,
Ari, oti ijakti.
Ashi toqi julukti,
So 'zin oning kim tutor?*

Содержание: теперь его дыхание прервано, его мужья, его лошади разлучены, его товарищи, его работа засохла и осталась без работы. Теперь никто не слушает его слов, он не подчиняется.

Конечно, поскольку народное устное творчество прославляет справедливость и правду, естественно, что те, кто борется за правду, побеждают. Эта особенность фольклора — не искусственное решение, придуманное народными творцами. Это решение возникло в результате наблюдений за тем, что на протяжении веков народ всегда побеждал в своей борьбе за справедливость, свободу и свободу. /Слово победителя — слово, и его дело — дело, а побеждённый не имеет цены ни в своём деле, ни в своём слове. Это жизненно важное решение очень естественно выражено в четверостишии:

*Qoni oqib yushuldi,
Qobi qomug ' teshildi.
O 'luk bilan qo 'shuldi,
Tug 'ilish kuni ush botor.*

Содержание: его кровь кипела, его тело, похожее на мешок, полный крови, было пронзено насквозь. Его пленённое солнце садится на этом холме. Он сосал и присоединился к мёртвым.

Результаты и обсуждение

Народный эпос завершается изображением сдачи врага, его смерти с сожалением и торжеством добродетели. Эти литературные фрагменты, условно названные «О поле боя», также завершаются в той же традиции. Можно сказать, что такой эпический финал дошёл до нас, основываясь на очень древних исторических традициях. Таким образом, восстановленное профессором Фитратом произведение «О поле боя» является образцом исторического фольклора древнетюркских народов родоплеменного периода, и хотя оно не является полным, оно полностью отвечает всем принципам изображения народного исторического фольклора. Однако, согласно принципам историчности, необходимо определить, к какому типу народного эпоса, а точнее, исторического фольклора, относится данное произведение, и наши исходные соображения по этому поводу таковы:

По нашему мнению, произведение «О поле брани» является либо реликтом народного исторического эпоса родоплеменного периода, либо прекрасным образцом историко-героической песни. Чтобы доказать, насколько эта мысль близка к истине, необходимо обратить внимание на следующие особенности, характерные для стиля народного эпоса.

Выводы

Известно, что сюжет народного эпоса обладает собственной стилистической системой. Эта система, в свою очередь, проявляется в том, что сюжет имеет структуру, состоящую из особого начала, эпического узла, развития событий и эпического финала гимна победы.

Зачины в народном эпосе имеют две различные характеристики: а) в эпических образцах, где эпический мир далек от конкретной историчности, хронотоп, в котором происходят события: эпические персонажи, ситуации и эпическая обстановка, абстрактны. В таких образцах историчность чрезвычайно широка, и компоненты эпического мира не могут быть объяснены в привязке к конкретному историческому периоду, хронотопу; б) эпический мир формируется в рамках принципов конкретной историчности. В таких образцах компоненты эпического мира – хронотоп, персонаж, ситуация и обстановка – приобретают относительно чёткий характер. Произведение «О поле битвы», восстановленное профессором Фитратом по материалам «Девона», можно назвать фрагментом исторического эпоса или прекрасным образцом историко-героической песни в этом отношении. Хотя четверостишия, которые Махмуд Кашгари приводил для пояснения отдельных слов или фраз, взяты из разных частей целого фольклорного произведения, в восстановленном образце в определённой степени сохранена стилистическая система, характерная для сюжета исторического эпоса. Например, то, что равные по силе племена нападают друг на друга и покоряют побеждённых, является правилом экономической и политической системы, характерной для родоплеменного строя. Из этого становится ясно, что события произведения связаны с событиями периода родоплеменного строя. Племя, вынужденное защищаться, – это конкретное историческое племя огушей, только что вернувшееся с охоты. Эти два сведения, приведённые в первом четверостишии, полностью подтверждают, что произведение «О поле битвы» является фрагментом исторического эпоса или прекрасным образцом историко-героической песни. Последующие четверостишия показывают развитие событий, напряжённость драматизма в произведении, святость защиты чести племени, неизбежность победы в битве за свободу. Произведение завершается торжественно, подобно пению победного гимна. Таким образом, произведение «О поле битвы» в определённой степени отражает структуру исторического фольклора древнетюркских народов.

Список литературы

1. Гумилёв Л. М, Древние тюрки. Москва; 1967.
2. I m o m o v К. O‘zbek xalq prozasi. Toshkent, 1981.
3. История и культура народов Средней Азии, М., 1976, стр. 101.
4. История Узбекистана в источниках. Составитель Б. В. Лунин. Ташкент, 1984.
5. Jumanazarov U. Jasorat va saodat talqini. – Toshkent: G‘.G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1989 yil.
6. Jumanazarov U. Tarixiy voqelik va o‘zbek folklori. – Toshkent: Fan, 1991. – 260 b.
7. M a h m u d Koshg‘ariy. Devonu-lug‘atit-turk. Uch tomlik, 3-tom, Toshkent, 1963, 168-bet.
8. Толстова Л. С. Исторические предания Южного Приаралья. М., 1984.
9. Fitrat. Eski turk adabiyoti namunalari. – Samarqand , 1928.
10. Q a y u m o v A. Qadimiyat obidalari. Toshkent, 1972, 165-bet.
11. O‘zbek folklorining epik janrlari. - Toshkent: “Fan”, 1981.

УДК37.013

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЭТНОПЕДАГОГИКИ КАК НАУКИ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Калдыбаева Айчурок Токтополотовна

доктор педагогических наук, профессор кафедры педагогики
Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева

Сегодня система образования Кыргызстана развивается в условиях высокой динамики, сопровождаемой целым рядом внутренних противоречий. С одной стороны, активно внедряются современные педагогические модели, международные стандарты, компетентностные подходы и информационно-коммуникационные технологии. С другой стороны, проявляется тревожная тенденция: стремительное освоение инноваций нередко происходит параллельно с ослаблением внимания к национальным ценностям, которые на протяжении веков служили опорой воспитательного процесса и теперь оказываются под угрозой утраты.

Именно поэтому значимость этнопедагогики в современных условиях трудно переоценить. Этнопедагогика – это не формальное обращение к прошлому, не музейный артефакт и не декоративное дополнение к образовательному процессу. Она представляет собой основу мировоззренческой устойчивости молодого поколения, служит фундаментом нравственности, культуры поведения, межличностных отношений и гражданской зрелости.

Несмотря на то что в Кыргызстане уже предприняты существенные шаги – защищаются диссертационные исследования, в педагогических вузах введена дисциплина «Этнопедагогика», формируются отдельные элементы научной методологии – этих усилий всё ещё недостаточно для того, чтобы этнопедагогика заняла полноценное и системное место в национальной образовательной практике.

Задача моего доклада заключается не только в том, чтобы представить методологические и теоретические основания этнопедагогики, но и в том, чтобы обосновать, почему её значение сегодня выходит за рамки сугубо педагогической дисциплины и превращается в стратегический ресурс национального развития.

Что же понимается под этнопедагогикой? Этнопедагогика – это наука, предметом изучения которой являются: • традиционные формы и системы воспитания, сложившиеся в конкретном народе; • обычаи, ценностные ориентации, нормы и модели социального поведения; • народная педагогическая мудрость, отражённая в устном и практическом культурном наследии; • механизмы передачи культурно-воспитательного опыта от поколения к поколению.

По своей природе этнопедагогика занимает междисциплинарное пространство, объединяя подходы педагогики, этнографии, культурологии, психологии и философии.

Ключевая мысль заключается в том, что у каждого народа формируется собственный, уникальный воспитательный код – своеобразный «культурный ген воспитания». Утрата этого кода ведёт к размыванию духовной структуры самого народа.

Почему же роль этнопедагогики приобретает особую значимость именно сегодня? Мы живём в эпоху глобализации, стремительного технологического развития и постоянного ускорения социальных процессов. Новые идеи, подходы и стандарты входят в образовательное пространство с беспрецедентной скоростью. Порой создаётся впечатление, что всё международное автоматически воспринимается как более современное и прогрессивное, всё национальное – как нечто вторичное и устаревшее.

Однако подобное восприятие является глубоко ошибочным. Национальная культурно-воспитательная традиция – это не пережиток прошлого, а духовный фундамент формирования личности, обеспечивающий её устойчивость, целостность и внутренние ориентиры.

Если ребёнок уверенно владеет цифровыми технологиями, но не знаком с культурными корнями своего народа, его духовная устойчивость оказывается под вопросом. Если он овладел современными компетенциями, но не получил воспитания в духе человечности, он становится социально уязвимым. Именно поэтому укрепление этнопедагогики следует рассматривать как стратегическую задачу развития общества.

Формирование методологии этнопедагогики в Кыргызстане опирается на ряд научных подходов.

Культурологический подход. В его рамках воспитание рассматривается как ключевой механизм сохранения культурного кода народа. Здесь ставятся вопросы:

- какие ценности кыргызского народа необходимо передавать подрастающему поколению;
- каким образом эти ценности воплощены в обычаях, песнях, эпических произведениях, пословицах, народных играх;

• какими способами данные элементы можно органично интегрировать в школьный образовательный процесс.

Историко-генетический подход. Этот подход помогает проследить:

- как на протяжении веков формировалась кыргызская воспитательная культура;
- какие традиции выступают её фундаментальными основаниями;
- какие элементы являются заимствованными или прошли трансформацию. Так, такие ключевые ценности, как *адамгерчилик*, *намыс*, *ынтымак*, возникли не случайно – они сложились как жизненно необходимые нормы для обеспечения выживания и социальной гармонии в условиях кочевого образа жизни.

Этнопсихологический подход. Он позволяет выявить особенности национального характера, которые оказывают влияние на воспитательные модели и формируют специфические способы восприятия мира, взаимодействия и социализации.

Кыргызскому народу издавна присущи такие качества, как:

- глубокое уважение к старшим, • свободолюбие,
- ориентация на коллективное начало,
- стремление к справедливости. Эти характеристики выступают не просто чертами национального характера, но и важными педагогическими ориентирами.

Аксиологический подход. Данный подход задаёт основу ценностно ориентированного воспитания. В его центре находятся ключевые понятия, определяющие духовно-нравственную культуру кыргызского народа:

- *адамгерчилик* – человечность, доброжелательность;
- *ыйман* – духовная чистота и нравственная ответственность;
- *намыс* – чувство личного достоинства;
- *ар-намыс* – моральная стойкость и верность нравственным принципам;
- *ырыскы* – трудолюбие, созидательность и умение обеспечивать благополучие;
- *ынтымак* – единство, согласие и социальная сплочённость.

Эти ценности должны стать ведущими ориентирами для обновлённой модели современного образования, выступая её внутренними «точками роста» и определяя направления формирования личности в условиях стремительно меняющегося мира.

Теоретическая структура этнопедагогики Кыргызстана

В процессе научного анализа этнопедагогики выделяется ряд ключевых категорий, которые формируют её понятийно-методологический каркас:

- **народный воспитательный идеал** – представление о том, каким качествами должен обладать воспитанный кыргыз;
- **традиция** – форма передачи культурно-воспитательного опыта от поколения к поколению;
- **обычай** – конкретизированная и закреплённая в практике норма поведения;
- **этнокультурная норма** – образец социально приемлемого поведения, характерный для определённого этноса;
- **этническая идентичность** – осознание человеком своей принадлежности к народу и культуре;
- **воспитательный потенциал фольклора** – совокупность педагогически значимых смыслов, заложенных в устном народном творчестве. Каждая из этих категорий представляет самостоятельное направление исследовательской работы и требует углублённого анализа.

Воспитательный идеал кыргызского народа.

Опираясь на богатое культурное наследие – фольклор, эпос «Манас», санжыра, пословицы, а также историко-этнографические источники – можно реконструировать целостный образ идеального кыргыза. Он включает в себя такие качества, как:

- духовная чистота и нравственная порядочность;
- честность;
- трудолюбие и созидательность;
- смелость и стойкость;
- уважение к старшим и почитание рода; • готовность защитить семью, землю и государство;
- бережное отношение к природе;
- способность к согласию, сотрудничеству и поддержанию социальной гармонии.

Этот образ не является лишь отражением прошлого. Напротив, он служит ценностным ориентиром и концептуальной основой для формирования современной модели воспитания, отвечающей вызовам нового времени и потребностям развития общества.

Историко-культурные основы кыргызской этнопедагогике

Фольклор как педагогическая система. Кыргызский фольклор выступает полноценной системой воспитания, где каждый жанр выполняет определённую педагогическую функцию:

- **Эпос «Манас»** формирует представления о героизме, ответственности, патриотизме и единстве народа;
- **Макал-лакаптар (пословицы и поговорки)** передают концентрированную моральную философию, закладывая ориентиры поведения и оценки поступков;
- **Жомоктор (сказки)** служат школой мудрости, развивая умение различать добро и зло, стимулируя нравственное и эмоциональное развитие;
- **Санжыра** хранит историческую память, формирует чувство родовой и национальной преемственности.

Каждый жанр фольклора не просто повествует, но и воспитывает, направляет поведение, укрепляет ценностные ориентиры и национальную идентичность.

Семейно-родовое воспитание. Традиционные обряды, практикуемые в кыргызских семьях, имеют глубокое воспитательное значение:

- *бешикке салуу* – посвящение ребёнка в семью, символ привязанности и заботы;
- *тушоо кесүү* – обряд снятия ограничений, формирующий социальную самостоятельность;
- *сүннөт той* – ритуал инициации, закрепляющий принадлежность к общине;
- *келин түшүрүү* – интеграция новой члена семьи, закрепление социальных ролей;
- *ат коюу* – символ идентичности и исторической преемственности.

Эти традиции: укрепляют связь с родом; закрепляют социальные роли и обязанности; воспитывают уважение к культурной и семейной традиции.

Экологическое воспитание. Кыргызская традиционная культура формирует у человека гармоничное отношение к природе: бережное и ответственное использование природных ресурсов; умеренность в действиях и потреблении; стремление к гармонии с окружающим миром.

В современных условиях глобальных экологических вызовов такие подходы становятся особенно актуальными, демонстрируя ценность национальной педагогической мудрости для устойчивого развития общества.

Современное состояние этнопедагогике в Кыргызстане

Положительные достижения. За последние годы в развитии этнопедагогике в Кыргызстане можно отметить ряд важных успехов: защищаются диссертационные работы, посвящённые теоретическим и прикладным аспектам этнопедагогике; в педагогических университетах внедрена дисциплина «Этнопедагогике»; отдельные учёные формируют методологическую и теоретическую базу науки; открываются культурные центры, музеи и исследовательские группы, способствующие сохранению и популяризации национального воспитательного наследия.

Основные проблемы. Несмотря на эти положительные сдвиги, современная этнопедагогике сталкивается с рядом серьёзных вызовов:

1. недостаточное количество фундаментальных и междисциплинарных исследований;
2. отсутствие единой Концепции этнопедагогике как элемента государственной образовательной политики;
3. слабая интеграция этнопедагогических подходов в школьные и колледжские программы;
4. дефицит современных учебников, методических пособий и цифровых ресурсов;
5. низкий уровень подготовки педагогов в области этнопедагогике;
6. устойчивый стереотип: «традиции – это устаревшее», который особенно опасен, так как способствует отрыву молодого поколения от национальных корней и ценностей.

Таким образом, для полноценного развития этнопедагогике необходимы системные меры, направленные на научное обеспечение, методическую поддержку и институциональное закрепление её роли в образовательной политике страны.

Перспективные направления развития этнопедагогике

Институционализация науки. Для системного развития этнопедагогике необходимы меры по её институциональному закреплению:

- создание Национального научного центра этнопедагогике;
- разработка государственной программы по поддержке и внедрению этнопедагогических подходов;
- открытие магистерских и докторантских программ по этнопедагогике;
- повышение престижа научных исследований в данной области.

Разработка учебников и программ. Необходимы современные образовательные материалы, способные обеспечить качественное обучение:

- новые учебники на кыргызском и русском языках;
- методические пособия и рекомендации для учителей;
- практико-ориентированные программы, включающие активные формы работы с учащимися.

Интеграция в цифровую среду. С учётом современных тенденций образования этнопедагогика должна активно использовать цифровые технологии:

- электронные библиотеки фольклора и культурного наследия;
- интерактивные приложения для освоения национальных традиций;
- виртуальные экскурсии по историческим и культурным памятникам;
- образовательные видео, мультфильмы, подкасты, ориентированные на разные возрастные группы.

Работа с молодёжью. Для формирования национальной идентичности и ценностных ориентиров среди молодёжи важно развивать культурно-воспитательные практики:

- создание клубов национальной культуры и творческих студий;
- проведение этнофестивалей и культурных мероприятий;
- совместные проекты с *манасчы* и носителями традиций;
- программы воспитания через фольклор, искусство, народные ремёсла.

Уважаемые коллеги, комплексная реализация этих направлений позволит этнопедагогике стать не только научной дисциплиной, но и эффективным инструментом формирования духовно-нравственного потенциала нового поколения, обеспечивая преемственность традиций и устойчивое развитие общества.

Этнопедагогика – это не просто академическая дисциплина. Она выполняет роль культурного иммунитета народа, обеспечивает сохранение социальной целостности и является фундаментом устойчивого воспитания.

Мы можем внедрять любые современные технологии, цифровые платформы и международные стандарты – и это необходимо. Однако если при этом утратятся ценности *адамгерчилик, намыс, ынтымак*, мы рискуем потерять саму идентичность народа.

Сегодня в Кыргызстане уже предпринимаются значимые шаги, но этого всё ещё недостаточно. Для устойчивого развития этнопедагогике необходимы:

- разработка национальной стратегии её развития;
- системная научная работа и укрепление методологической базы;
- подготовка квалифицированных специалистов;
- модернизация содержания образовательных программ;
- активная популяризация национальных ценностей среди молодёжи.

Только комплексная реализация этих мер позволит создать систему образования, которая будет по-настоящему устойчивой, опираясь на вечные ценности, проверенные временем и историей.

УДК 37.016:81'243

ТІЛДІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ЖЕТІЛДІРУДІҢ ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ ӘДІСТЕРІ

Алматова Ә.Қ.

докторант

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Түркістан, Қазақстан,

e-mail: aigerim.almatova@ayu.edu.kz

Андатпа. Бұл мақалада тілдік құзыреттілікті жетілдірудің этнопедагогикалық әдістері қарастырылады. Қазақ халқының салт-дәстүрі, ауыз әдебиеті, ұлттық ойындары арқылы тілдік орта құрудың тиімді тетіктері талданып, мәдени-тілдік дамуды қолдайтын педагогикалық шарттар ұсынылады.

Тірек сөздер: этнопедагогика, тілдік құзыреттілік, ұлттық құндылықтар, ауыз әдебиеті, тілдік орта, халық педагогикасы, мәдени-тілдік даму

ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЯЗЫКОВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ

Аннотация. В данной статье рассматриваются этнопедagogические методы совершенствования языковой компетентности. Анализируются эффективные механизмы формирования языковой среды через традиции казахского народа, устное народное творчество и национальные игры, а также предлагаются педагогические условия, способствующие культурно-языковому развитию.

Ключевые слова: этнопедagogика, языковая компетентность, национальные ценности, устное народное творчество, языковая среда, народная педагогика, культурно-языковое развитие.

ETHNOPEDAGOGICAL METHODS FOR ENHANCING LANGUAGE COMPETENCE

Abstract. This article examines ethnopedagogical methods for enhancing language competence. It analyzes effective mechanisms for creating a linguistic environment through Kazakh traditions, oral folklore, and national games, and proposes pedagogical conditions that support cultural and linguistic development.

Keywords: ethnopedagogy, language competence, national values, oral folklore, linguistic environment, folk pedagogy, cultural and linguistic development.

Қазіргі білім беру жүйесінде тілдік құзыреттілікті дамыту мәселесі тұлғаның коммуникативтік, мәдени және зияткерлік әлеуетін қалыптастырумен тікелей байланысты. Тілдік құзыреттілік тек тіл нормаларын меңгеру ғана емес, сонымен бірге ұлттық дүниетанымды, мәдени-әлеуметтік мәндерді, этникалық ойлау ерекшелігін түсінуді қамтитын кешенді құзырет ретінде қарастырылады. Осы тұрғыдан алғанда этнопедagogикалық әдістердің білім алушылардың тілдік қабілеттерін жетілдірудегі рөлі ерекше маңызға ие.

Этнопедagogика ұлттық тәрбиеге негізделген, халықтың мәдени-тарихи тәжірибесін сақтайтын және тілді дамытуда табиғи орта қалыптастыратын тиімді педагогикалық жүйе ретінде танылады. Халық ауыз әдебиеті, дәстүрлі ойындар, салт-дәстүрлер, мақал-мәтелдер, шешендік сөздер сияқты этнопедagogикалық ресурстар тілдің табиғи қолданысын қамтамасыз етіп, оқушылардың сөйлеу мәдениетін, сөздік қорын және коммуникативтік дағдыларын байытады. Бұл әдістер білім алушылардың тілге эмоционалдық қызығушылығын арттырып қана қоймай, ұлттық мәдениетті терең меңгеруге ықпал етеді.

Ғылыми зерттеулерде тілдік дамудың әлеуметтік-мәдени контекстсіз толық жүзеге аспайтыны дәлелденген. Сондықтан этнопедagogикалық тәсілдерді тілдік құзыреттілікті қалыптастыру үдерісіне енгізу – білім беру кеңістігін ұлттық болмыспен үйлестірудің маңызды шарты. Бұл тәсілдер оқыту мазмұнын түрлендіріп, тілдік орта құрудың табиғи, мағыналы әрі мәдени негізделген әдістерін ұсынады.

Осы зерттеудің өзектілігі этнопедagogикалық әдістердің тілдік құзыреттілікке ықпалын ғылыми талдау, олардың тиімділігін айқындау және білім беру тәжірибесіне енгізудің педагогикалық шарттарын анықтаумен айқындалады. Мақалада тілдік құзыреттілікті дамытуда этнопедagogикалық құралдарды қолданудың теориялық негіздері мен практикалық мүмкіндіктері қарастырылады.

Тілдік құзыреттілікті дамыту қазіргі педагогикалық ғылымда тұлғаның коммуникативтік, мәдени және рухани қалыптасуына ықпал ететін негізгі факторлардың бірі ретінде қарастырылады. Ғалымдардың зерттеулері көрсеткендей, тілдік құзыреттілік тек грамматикалық білім мен ауызша сөйлеу дағдыларын қамтумен шектелмейді, ол ұлттық дүниетаным, этномәдени код және халықтың рухани құндылықтары арқылы толыққанды қалыптасады (Салтанаева, 2018; Жұбанова, 2020). Осы орайда этнопедagogикалық әдістер тілдік дамуды табиғи, мәдени контекстпен байланыстыра отырып жүзеге асырудың тиімді жолы ретінде танылып отыр.

Этнопедagogиканың негізін қалаушылардың бірі Г.Н. Волков (2003) ұлттық тәрбиенің негізгі тетіктерін тілдің, мәдениеттің және рухани мұраның біртұтас жүйесінде қарастырып, халық шығармашылығының оқу-тәрбие үдерісін байытатынын атап көрсетеді [1]. Оның пікірінше, ауыз әдебиеті – тілдік дамудың қайнар көзі, ал мәдени тәжірибе тілдің эмоционалдық және мағыналық кеңістігін кеңейтеді. Бұл тезисті қазақ этнопедagogикасы саласындағы зерттеушілер Н.Қалиев (2003), өз еңбектері де қолдайды [2]. Олар халық шығармашылығының (мақал-мәтелдер, шешендік сөздер, ертегілер) тілдік құзыреттілікті дамытуда ерекше орын алатынын айтады.

Тілдік құзыреттілікке арналған заманауи ғылыми еңбектерде мәдени-танымдық компоненттің маңызы ерекше атап өтіледі. Виготскийдің (1934) мәдени-тарихи теориясы бойынша тіл адамның танымдық әрекетін ұйымдастыратын негізгі құрал ретінде қарастырылады. Осы теорияға сүйене отырып, этнопедagogикалық ресурстарды пайдалану білім алушылардың тілдік дамуын олардың тұлғалық, эмоционалдық және әлеуметтік тәжірибесімен байланыстырады [3].

Сонымен бірге, қазақ халық педагогикасын тілдік білім беруде қолдану мәселесін зерттеген А.Қыраубайқызы (2001), М.Жұбанова (2020), Айджанова (2010) халықтың дәстүрлері мен мәдени мұрасын тіл дамыту мазмұнына енгізу оқушылардың сөйлеу белсенділігін арттырып, сөздік қорын байытатынын дәлелдейді. Мысалы, ұлттық ойындардағы сөйлеу формулалары, ертегілердегі кейіпкерлердің тілдік ерекшеліктері, шешендік сөздердің синтаксистік құрылымы тілдік дағдыларды жүйелі түрде дамытуға мүмкіндік береді [4,5,6].

Шетелдік зерттеушілер де этнопедагогикалық тәсілдердің тілдік құзыреттілікті жетілдірудегі маңызын қолдайды. Cummins (2000) тілдік дамуды тұлғаның мәдени сәйкестігімен байланыстыра отырып, ана тілінің мәдени мазмұн арқылы дамуы баланың когнитивтік қабілеттерін күшейтетінін көрсетеді [7]. UNESCO (2016) зерттеулері де тілдік білім беру ұлттық мәдениеттен ажыраған жағдайда тұлғаның толыққанды дамуы мүмкін еместігін дәлелдейді [8].

Жалпы алғанда, әдебиеттер талдауы тілдік құзыреттілікті этнопедагогикалық әдістер арқылы дамыту – ғылыми тұрғыдан негізделген, тиімділігі дәлелденген педагогикалық бағыт екенін көрсетеді. Этнопедагогикалық материалдар тілдік орта құру, сөздік қорды байыту, сөйлеу мәдениетін қалыптастыру, ұлттық-мәдени сәйкестікті күшейту тұрғысынан ерекше мүмкіндік береді. Бұл әдістер білім алушылардың тілдік дағдыларын тек тіл нормаларымен шектемей, мәдениет пен ұлттық құндылықтар негізінде кеңейтуге жол ашады.

Зерттеудің мақсаты – білім алушылардың тілдік құзыреттілігін жетілдіруде этнопедагогикалық әдістердің әлеуетін ғылыми тұрғыдан анықтау, олардың тиімді қолданылу тетіктерін талдау және оқу-тәрбие процесіне енгізудің педагогикалық шарттарын айқындау.

Тілдік құзыреттілік қазіргі педагогика, психолингвистика және лингводидактика ғылымдарында тұлғаның маңызды коммуникативтік қабілеті ретінде қарастырылады. Ол тек тілдік нормаларды меңгеру деңгейін білдірмей, сонымен қатар мәдени, әлеуметтік және когнитивтік дағдыларды қамтитын көпқырлы интегративті құрылым болып табылады. Тілдік құзыреттілікті ғылыми тұрғыдан түсіндіру үшін оның мәнін, құрылымдық компоненттерін және қалыптасуына ықпал ететін факторларды жүйелі талдау қажет.

Тілдік құзыреттілік — адамның тілдік белгілер мен құрылымдарды түсіну, оларды коммуникативтік жағдаятта орынды қолдану және мағыналық ақпаратты беру қабілетін білдіретін күрделі психолингвистикалық категория.

Н. Хомскийдің (1965) «linguistic competence» тұжырымдамасы тілдік құзыреттілікке грамматикалық құрылымдарды туа біткен қабілет ретінде қараса, кейінгі зерттеушілер (Dell Hymes, Cummins) оны әлеуметтік және мәдени контекстпен байланысты кеңірек коммуникативтік құзыреттілік ретінде түсіндіреді [9]. Dell Hymes (1972) «communicative competence» ұғымын енгізіп, тілдік құзыреттілікті әлеуметтік контекстпен байланыстыра қарастырған [10]. Jim Cummins (2000) BICS & CALP теориясын ұсынып, тілдік құзыреттіліктің когнитивтік және мәдени аспектілерін ғылыми тұрғыда дәлелдеген [11].

Тілдік құзыреттіліктің қалыптасуы көптеген психологиялық, педагогикалық және әлеуметтік факторларға тәуелді. Ғылыми еңбектерде (Cummins, Vygotsky, Выготскийдің мәдени-тарихи теориясы) негізгі факторлар төмендегідей топтастырылады:

1. Әлеуметтік-мәдени факторлар: отбасыдағы тілдік орта, этномәдени құндылықтарды меңгеру, халық ауыз әдебиетімен ерте танысу, ұлттық коммуникация дәстүрлері.

Бұл факторлар тілдің табиғи, әрі шынайы ортада меңгерілуіне әсер етеді.

2. Педагогикалық факторлар: оқыту әдістері (коммуникативтік, этнопедагогикалық, интерактивті), цифрлық және дәстүрлі оқу материалдары, мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі, оқу бағдарламасының сапасы.

Педагогикалық орта тілдік дағдыларды жүйелі дамытуда шешуші рөл атқарады.

3. Этнопедагогикалық факторлар. Зерттеудің негізгі бөлігі ретінде бұл факторға ерекше басымдық беріледі.

Этнопедагогика тілдік құзыреттілікті қалыптастыруға мына жолдармен ықпал етеді:

- халық ауыз әдебиеті арқылы сөздік қорды дамыту
- ұлттық ойындар арқылы коммуникативтік белсенділікті арттыру
- салт-дәстүр арқылы тілдік этикет қалыптастыру
- шешендік өнер арқылы риторикалық дағдыларды жетілдіру

Бұл факторлар тілдік дамуды мәдени мазмұнмен толықтырады және тілді меңгерудің табиғи механизмдерін іске қосады [12].

Тілдік құзыреттілік – күрделі, көпдеңгейлі, интегративті құзырет. Оның қалыптасуында лингвистикалық, коммуникативтік, когнитивтік, социомәдени және мотивациялық компоненттер өзара

тығыз әрекет етеді. Этнопедагогикалық факторлар тілдік құзыреттілікті дамытуда ерекше орын алады, себебі олар тіл мен мәдениеттің бірлігін сақтап, оқушының ұлттық-рухани дамуына ықпал етеді.

Этнопедагогикалық әдістер – халықтың тарихи-мәдени тәжірибесіне сүйенетін, ұрпақ тәрбиелеудің дәстүрлі принциптері мен құралдарын қазіргі білім беру үдерісінде қолдануды көздейтін педагогикалық тәсілдер жүйесі. Бұл әдістердің теориялық негіздерін жүйелеу олардың ғылыми-әдіснамалық мәнін ашуға, қазіргі заман педагогикасымен байланысын анықтауға және білім алушылардың тілдік, мәдени, тұлғалық дамуына әсерін түсіндіруге мүмкіндік береді.

Этнопедагогика халықтың тәрбиенің табиғи жүйесінен бастау алады. Қазақ халқының дәстүрлі педагогикасы адамгершілік, еңбек, тілдік мәдениет, отансүйгіштік қасиеттерді қалыптастыруға негізделген [13].

Г.Н. Волков этнопедагогиканы «халықтың педагогикалық даналығы мен тәрбие тәжірибесін зерттейтін ғылым» деп сипаттайды. Ал Н.Қалиев қазақ этнопедагогикасының мазмұнына халық ауыз әдебиеті, салт-дәстүр, әдет-ғұрып, ұлттық ойындар, тарихи мұралар кіретінін атап көрсетеді. Осы элементтер этнопедагогикалық әдістердің негізгі қайнар көзі болып табылады.

Этнопедагогикалық әдістер оқу-тәрбие үдерісін ұлттық құндылықтар, мәдени код және халықтық дүниетаным негізінде ұйымдастыруды мақсат етеді. Бұл әдістер:

- білім алушының ұлттық болмысын қалыптастырады;
- тұлғаның мәдени-тілдік дамуын қамтамасыз етеді;
- оқу мазмұнын өмірлік тәжірибемен және дәстүрлі әлеуметтік нормалармен байланыстырады;
- танымдық процестерді табиғилық, көрнекілік және эмоциялық әсер арқылы белсендіреді.

Этнопедагогикалық әдістердің басты ерекшелігі – олар тіл, мәдениет, дәстүр мен тәрбиені біртұтас жүйе ретінде қарастырады.

Теориялық зерттеулер негізінде этнопедагогикалық әдістер төмендегідей жүйеленеді:

1. Ауыз әдебиеті материалдарын пайдалану (ертегі айту, жыр-дастан оқу, мақал-мәтел талдау, стилдік қорды дамыту);
2. Ұлттық ойындар арқылы оқыту (рөлдік ойындар, сөздік ойындар, дидактикалық ұлттық ойындар);
3. Салт-дәстүрге негізделген әдістер (дәстүр элементтерін сабақ мазмұнына енгізу, этикалық нормаларды үйрету);
4. Шешендік өнерді қолдану (айтыс, бата, толғаулар арқылы сөйлеу мәдениетін қалыптастыру);
5. Этнографиялық жобалар мен зерттеу жұмыстары (шағын зерттеулер, сұхбат, дәстүр туралы презентациялар);
6. Мәдени көріністер және этнографиялық театр (сахналық қойылымдар, ұлттық ритуалдарды бейнелеу).

Этнопедагогикалық әдістердің теориялық негіздерін жүйелеу олардың білім беру мазмұнын байытудағы маңызын, тілдік құзыреттілікті қалыптастырудағы әлеуетін және тұлғаның ұлттық-мәдени дамуына ықпалын анық көрсетеді. Бұл әдістер заманауи педагогикамен үйлесіп, білім алушылардың тілді мәдени контексте меңгеруіне, сөйлеу мәдениетін қалыптастыруына және этномәдени идентификациясының дамуына мүмкіндік береді.

Этнопедагогикалық ресурстар – халықтың ғасырлар бойы жинақтаған тәжірибесін, рухани мұрасын және тілдік-мәдени қазынасын қамтитын құндылықтар жиынтығы. Бұлардың ішінде халық ауыз әдебиеті, ұлттық ойындар және шешендік сөздер тілдік құзыреттілікті дамытуда ерекше маңызға ие. Бұл ресурстар тілдің табиғи қолданысын қамтамасыз етіп қана қоймай, мәдени мәндермен байытылған тілдік орта қалыптастырады. Яғни, тілдік құзыреттілікті дамытудың қуатты әдістері. Олар табиғи тілдік орта құрып, сөздік қорды байытып, сөйлеу мәдениетін қалыптастырады және тұлғаның ұлттық болмысын дамытуға әсер етеді. Халық ауыз әдебиеті, ұлттық ойындар және шешендік сөздер арқылы тіл дамыту – мәдени-тілдік білім берудің ең тиімді жолдарының бірі болып табылады. Этнопедагогикалық ресурстардың тіл дамытудағы рөлі- халық ауыз әдебиеті.

Халық ауыз әдебиеті (ертегілер, аңыздар, эпостар, мақал-мәтелдер, жаңылтпаштар, жұмбақтар) – тілдің көркемдік, танымдық және тәрбиелік мүмкіндіктерін танытатын негізгі этнопедагогикалық құрал. Ертегілер мен эпостарда қолданылатын бай лексика, тарихи атаулар, тұрақты тіркестер оқушының тілдік мүмкіндігін арттырады. Жаңылтпаштар фонетикалық дағдыларды жетілдірсе, мақал-мәтелдер күрделі синтаксистік құрылымдарды меңгеруге әсер етеді. Жұмбақтар ойлану, салыстыру, талдау сияқты танымдық процестерді белсендіреді. Халық мұраларындағы тілдік бірліктер ұлттық дүниетанымды, құндылықтарды түсінуге мүмкіндік береді. Ертегі мазмұнын өзгертіп айту, рөлдік оқу, мазмұндама жазу – тілдік әрекетті белсенді етеді. Осылайша, ауыз әдебиеті тілдің табиғи әрі көркем үлгілерін меңгертетін басты тіл дамыту құралы болып табылады [14].

Ал, ұлттық ойындар – тілдік дамуды іс-әрекетпен біріктіретін динамикалық, эмоционалды, интерактивті педагогикалық құрал. Ойын үдерісінде туған тілдің табиғи қолданысы кеңейеді, оқушылар коммуникативтік жағдаяттарға еркін түседі. “Айтыс-адай”, “Сақина салу”, “Тақия тастамақ” сияқты ойындарда балалар диалог жүргізеді, келіссөз жасайды, эмоциялық сөйлеуді қолданады. Ойын жағдайы оқушыларды еркін сөйлеуге, өз ойын ауызша жеткізуге итермелейді. Әлеуметтік рөлдер, ойын ережелерін түсіндіру, әрекетке нұсқау беру – тілдің прагматикалық қызметін күшейтеді. Ұлттық ойындардағы құралдар мен әрекеттердің атаулары сөздік қорды кеңейтеді. Командалық ойындар ынтымақтастыққа, келісімге, бір-бірін тыңдауға үйретеді. Ұлттық ойындар тілді әрекет арқылы меңгеруге мүмкіндік беретін, табиғилық принципіне негізделген тиімді әдіс болып табылады [15].

Шешендік өнер – қазақ халқының тіл мәдениеті, ойлау өрнегі, логикалық дәлелдеме дәстүрін танытатын аса құнды тілдік-мәдени ресурс. Би-шешендер сөздері тілді жоғары деңгейде қолданудың үлгісі болып саналады. Шешендік сөздердің құрылымы – логикалық жүйе, дәлел, эмоциялық әсер, қорытындыдан тұрады. Бұл сөйлеу мәдениетіне үйретеді. Метафора, теңеу, эпитет, антитеза сияқты троптар қолдану дағдыларын дамытады. Би-шешен сөздері аргументация мәдениетін, ойды дәл, жүйелі жеткізу тәсілдерін көрсетеді. Құрмет тілегі, баталар, шешендік толғаулар – тілдік этикет нормаларын қалыптастырады. Шешендік сөздердің ырғақтық құрылымы дыбыстау мәдениетін дамытады. Шешендік өнер тілдік құзыреттіліктің ең жоғары деңгейін қалыптастыруға мүмкіндік береді [16].

Демек, халық ауыз әдебиеті, ұлттық ойындар және шешендік өнерді кешенді қолдану тілдік құзыреттіліктің барлық компоненттерін дамытуға ықпал етеді.

Этнопедагогикалық тәсілдерді тілдік құзыреттілікті арттыру үдерісіне интеграциялау – оқу мазмұнын ұлттық құндылықтармен, мәдени-тілдік тәжірибемен және халықтық дүниетаныммен үйлестіруге негізделген инновациялық бағыт. Бұл тәсілдер білім алушылардың тілдік дағдыларын табиғи ортада дамытуға, танымдық белсенділігін күшейтуге және ұлттық тіл мәдениетін терең меңгеруге мүмкіндік береді. Заманауи лингводидактиканың зерттеулері бойынша (Cummins, Vygotsky, Hymes), тіл тек грамматикалық жүйе емес, мәдени-әлеуметтік тәжірибені тасымалдайтын күрделі феномен. Осы тұрғыдан алғанда этнопедагогикалық әдістерді оқыту үдерісіне енгізу тілдік құзыреттілікті кешенді дамытуға бағытталған тиімді тетік болып табылады. Этнопедагогикалық әдістер дәстүр мен заманауи педагогиканы үйлестіріп, тілдік дамуды ұлттық-мәдени контекстпен байланыстырады.

Зерттеу нәтижелері этнопедагогикалық тәсілдердің тілдік құзыреттілікті дамытуда жоғары тиімділікке ие екенін көрсетті. Халық ауыз әдебиеті негізіндегі тілдік жаттығуларды жүйелеу қажет. Сабақта ертегі, аңыз, мақал-мәтел, жаңылтпаш материалдарын тақырыпқа сай тұрақты қолдану. Әр мәтінмен жұмыс үш кезеңде жүргізілуі тиіс: түсіну → талдау → өз сөзінде қолдану. Жаңылтпаштар арқылы фонетикалық дағдыларды жүйелі жаттықтыру және мақал-мәтелдерді жазылым және айтылым тапсырмаларымен байланыстыру. Бұл сөздік қордың ұлғаюына, сөйлем құрау дағдыларының дамуына, тілдің мәнерлі құралдарын меңгеру ықпал жасайды.

Ұлттық ойындарға негізделген коммуникативтік тапсырмалар енгізу, яғни “Сақина тастау”, “Тақия тастамақ” сияқты ойындарды диалогтық сөйлеу жаттығуларына қолдану. Ойын барысында оқушыларға нұсқау беру, түсіндіру, келісім жасау сияқты тілдік әрекеттерді орындайтын рөлдер бөлу. Ұлттық ойындарға байланысты сөздік топтарын (құрал атаулары, әрекеттер, рөлдер) жүйелі оқыту. Нәтижесінде ауызша тілдің белсенділігі артады, прагматикалық құзырет дамиды [17].

Шешендік сөздер мен риторикалық материалдарды сөйлеу мәдениетін дамытуда би-шешендер сөздерін оқу арқылы аргументация, ойды логикалық жеткізу, дәлел келтіру машықтарын қалыптастыру. “Айтыс элементтерін” қолдану арқылы еркін сөйлеу дағдыларын дамыту. Оқушыларға қысқа риторикалық мини-баяндамалар дайындау тапсырмаларын беру арқылы сөйлеу мәдениеті қалыптасады, дәлелді ой айту қабілеті артады [18].

Этнографиялық жобаларды тіл дамыту үдерісіне интеграциялау әр студентке немесе оқушыға шағын этнографиялық зерттеу (салт-дәстүр, тұрмыс, өнер) дайындап, оны ауызша және жазбаша форматта қорғауға көмектеседі. Жоба барысында сұхбат алу, мәтін жазу, ақпарат жинау сияқты тілдік әрекеттерді талап ету жазылым және сөйлеу дағдыларының кешенді дамуына тікелей әсер етеді [19].

Этномәдени ортаны сабақта жүйелі қолдану сыныпта ұлттық мәдениет элементтері, көрнекіліктер, постерлер арқылы тілдік орта қалыптастырып, ұлттық мерекелер мен ритуалдарға байланысты тілдік жаттығулар құрастыру (мысалы, “Құттықтау мәтінін жазу”, “Салт-дәстүрді сипаттау”) арқылы тілдің мәдени мәнін түсінеді [20].

Оқу үдерісінде бірнеше этнопедагогикалық тәсілді бірлесе қолдану қажет: ауыз әдебиеті + ұлттық ойын, шешендік сөз + рөлдік ойын, этнографиялық зерттеу + мәтін талдау,

Зерттеу материалдары этнопедагогикалық тәсілдердің тілдік құзыреттілікті арттыруда жоғары тиімді екенін дәлелдейді. Яғни, оқушылардың табиғи тілдік ортасын күшейтеді, сөйлеу және жазу

дағдыларын мақсатты түрде дамытады, ұлттық мәдениетке негізделген тілдік мотивацияны арттырады, коммуникативтік және мәдени-тілдік құзыреттерді қалыптастырады.

ӘДЕБИЕТ

1. Волков Г. Н. Этнопедагогика: учебник. – М.: Академия, 2003. – 168 с.
2. Қалиев С. Қазақ этнопедагогикасының теориялық мәселелері және тарихы. – Алматы: Білім, 2004.
3. Vygotsky L. S. *Thought and Language*. – Cambridge, Mass.: MIT Press, 1986 (1st ed. 1934).
4. Қыраубайқызы А. Ежелгі әдебиет: оқу құралы. – Астана: Елорда, 2001. – 224 б.
5. Жұбанова Ә. Мәтін лингвистикасы. – Алматы: Қазақ университеті, 2020.
6. Айджанова З. Ж. Этнопедагогика: оқу құралы. – Ақтау: Ш. Есенов атындағы КМТЖИУ, 2010. – 91 б.
7. Cummins J. *Language, Power and Pedagogy: Bilingual Children in the Crossfire*. – Clevedon: Multilingual Matters, 2000.
8. UNESCO. *Mother Tongue-Based Education: Towards Sustainable Development*. – Paris: UNESCO Publishing, 2016.
9. Хомский Н. *Aspects of the Theory of Syntax*. – Cambridge: MIT Press, 1965. – 251 p.
10. Hymes D. *On communicative competence // Sociolinguistics*. – Harmondsworth: Penguin, 1972. – P. 269–293.
11. Камминс Дж. *Language, Power and Pedagogy: Bilingual Children in the Crossfire*. – Clevedon: Multilingual Matters, 2000.
12. Әбілова З. Ә., Қалиева Қ. М. Этнопедагогика: оқулық. – Алматы: Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ, 1999. – 394 б.
13. Ғабдуллин М. Қазақ халқының ауыз әдебиеті. – Алматы: Санат, 1996. – 396 б.
14. Сейітжанұлы З. Халық әдебиеті. – Алматы: Қазақ университеті, 2002. – 155 б.
15. Атаханова Р. Туыс емес тілдердегі мақал-мәтелдердің этнолингвистикалық сипаты. – Алматы, 2005.
16. Қазақ мақал-мәтелдері. – Алматы: Қазақстан, 1990. – 288 б.
17. Табылдиев Ә. Қазақ этнопедагогикасы. – Алматы: Санат, 2001.
18. Беркімбаева Ш. К., Қалиев С. Қазақ тәлімінің тарихы. – Алматы: ҚызПИ, 2005.
19. Оразбекова К. А. Научно-педагогические основы воспитания личности. – Алматы, 2000.
20. Төлеубекова Р. К., Жуматаева Е. Этнопедагогика: оқу құралы. – Павлодар, 2007.

UDK: 159.947:005.32:316.77

THE ROLE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN MANAGEMENT: IMPLICATIONS FOR CROSS-CULTURAL COMMUNICATION AND TRANSLATION PRACTICE

Zhumabayeva A.

Master student, 7M02311 – Translation Studies
Ablai khan KazUIRandWL, Almaty, Kazakhstan
e-mail: zhumabaevaaltinay@gmail.com

Anuarova S.

Master student, 7M02311 – Translation Studies
Ablai khan KazUIRandWL, Almaty, Kazakhstan
e-mail: zhumabaevaaltinay@gmail.com

Tileubayeva M.

PhD, The Kazakh Ablai Khan University of
International Relations and World Languages

Abstract: This article examines the role of emotional intelligence (EI) in modern management and its significance for cross-cultural communication and translation practice. Drawing on ability-based and mixed models of EI, the study highlights how emotionally intelligent leaders strengthen team cohesion, enhance intercultural adaptation, and reduce conflict in multilingual environments. The paper also explores the relevance of EI for translators and interpreters, emphasizing emotional regulation, empathy, and client–translator interaction as key professional competencies.

Keywords: emotional intelligence, management, leadership, intercultural communication, translation practice, empathy, regulation.

МЕНЕДЖМЕНТТЕГІ ЭМОЦИОНАЛДЫҚ ИНТЕЛЛЕКТТІҢ РӨЛІ: МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ КОММУНИКАЦИЯ МЕН АУДАРМА ПРАКТИКАСЫНА ӘСЕРІ

Андатпа. Бұл мақалада эмоционалдық интеллекттің (EI) заманауи менеджменттегі рөлі және оның этномәдениетаралық коммуникация мен аударма тәжірибесіндегі маңызы қарастырылады. EI-дің қабілетке негізделген және аралас модельдеріне сүйене отырып, зерттеу эмоционалдық интеллектісі жоғары басшылардың команда үйлесімділігін арттырып, мәдениетаралық бейімделуді күшейтіп, көптілді ортадағы жанжалдарды азайтатынын көрсетеді. Сонымен қатар мақалада аудармашылар мен тілмаштар үшін EI-дің маңыздылығы талданып, эмоцияларды реттеу, эмпатия және клиент–аудармашы өзара әрекеттестігі кәсіби құзыреттер ретінде қарастырылады.

Тірек сөздер: эмоционалдық интеллект, менеджмент, көшбасшылық, мәдениетаралық коммуникация, аударма практикасы, эмпатия, реттеу.

РОЛЬ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА В МЕНЕДЖМЕНТЕ: ВЛИЯНИЕ НА МЕЖКУЛЬТУРНУЮ КОММУНИКАЦИЮ И ПЕРЕВОДЧЕСКУЮ ПРАКТИКУ

Аннотация. В статье рассматривается роль эмоционального интеллекта (EI) в современном менеджменте, а также его значимость для межкультурной коммуникации и переводческой практики. Опираясь на способностные и смешанные модели EI, исследование показывает, что руководители с высоким уровнем эмоционального интеллекта способствуют укреплению командной сплочённости, повышению межкультурной адаптации и снижению конфликтов в многоязычной среде. Кроме того, раскрывается важность EI для переводчиков и устных переводчиков, подчёркиваются такие профессиональные компетенции, как эмоциональная саморегуляция, эмпатия и взаимодействие «клиент–переводчик».

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, менеджмент, лидерство, межкультурная коммуникация, переводческая практика, эмпатия, регуляция.

Introduction

In recent years, emotional intelligence (EI) has moved to the forefront of discussions in psychology, organizational behavior, and leadership studies. The notion that professional success relies not only on cognitive skills but also on the ability to perceive, interpret, and regulate emotions has significantly reshaped traditional views of management. Research by Goleman, as well as Mayer, Salovey, and Caruso [1], shows that emotionally competent leaders communicate more effectively, create supportive team climates, and navigate interpersonal challenges with greater flexibility. As workplaces become increasingly multicultural and multilingual, EI has become essential for maintaining trust, cooperation, and clarity in communication.

Current studies consistently link EI with higher engagement, reduced burnout, and stronger collaboration within teams. These advantages are especially visible in cross-cultural environments, where leaders must interpret unfamiliar emotional cues and adapt their behavior to different cultural norms. The ability to recognize cultural nuances in emotional expression, manage misunderstandings constructively, and adjust communication styles has become a central element of global leadership competence.

Beyond managerial settings, EI is also relevant in translation studies, where professionals act as intermediaries between languages, cultures, and communicative intentions. Translators and interpreters regularly work under time pressure, interact with clients, and mediate meanings shaped by different cultural worldviews. Emotional awareness, empathy, and self-regulation can influence not only the accuracy of a translation but also the quality of client–translator relationships and team cooperation in multilingual projects. Although emotional factors clearly affect translation outcomes, they remain underexamined within traditional linguistic approaches that prioritize accuracy and equivalence.

By emphasizing the emotional and interpersonal dimensions of professional communication, this study contributes to a more holistic understanding of EI and argues for its importance in multilingual and culturally diverse professional environments.

Literature Review

Research on emotional intelligence (EI) has developed along several theoretical lines, each offering distinct perspectives on how emotions shape cognition, behavior, and interpersonal communication. Early conceptualizations by Mayer, Salovey, and Caruso [1] defined EI as a set of cognitive–emotional abilities related to perceiving, understanding, and managing emotions. Their four-branch ability model views EI as a form of intelligence that supports reasoning through emotional information, and it remains one of the most widely cited frameworks in psychology and organizational studies.

In parallel, Goleman's [2] mixed or competency-based model broadened the concept by integrating emotional skills with social competencies such as motivation, adaptability, empathy, and relationship management. Unlike the ability model, which emphasizes measurable cognitive processes, Goleman's framework focuses on observable behaviors linked to workplace effectiveness and leadership performance. This approach has significantly influenced management training and leadership development, positioning EI as a practical tool for organizational success rather than solely a psychological construct. Across these models, scholars consistently highlight the connection between EI and leadership outcomes. Studies demonstrate that emotionally intelligent leaders foster trust, resolve conflicts more effectively, and build cohesive teams. Empirical work links EI with transformational leadership behaviors, improved decision-making, and stronger resilience in stressful or uncertain environments. Meta-analyses have further confirmed that EI predicts work performance beyond cognitive intelligence and personality traits, reinforcing its relevance across different professional contexts.

The literature on EI in intercultural communication adds another dimension. Researchers argue that successful interaction across cultures requires not only knowledge of cultural norms but also sensitivity to culturally shaped emotional cues. EI is shown to support intercultural adjustment by enhancing self-awareness, empathy, and emotional regulation during culturally challenging encounters. Studies on cultural intelligence [3] (CQ) also demonstrate conceptual overlap with EI, suggesting that emotional competencies underpin the motivational and behavioral aspects of effective cross-cultural communication. Despite extensive research in psychology and management, the integration of EI into translation studies remains limited. Existing scholarship in translation focuses predominantly on linguistic accuracy, equivalence, and textual analysis, while the emotional dimension of translation such as empathy toward the author, the reader, or the client receives comparatively little attention. Recent work by Hubscher-Davidson [4] examining the role of affect in translation has begun to address this gap, noting that translators and interpreters frequently engage in emotional labor, manage stress, and navigate client relationships, all of which are influenced by emotional intelligence. However, systematic theoretical or methodological frameworks linking EI to translation practice are still scarce, leaving room for further exploration.

Materials and Methods

This study is based on a qualitative, conceptual analysis of scholarly literature in psychology, management, intercultural communication, and translation studies. The materials for the research include theoretical works on emotional intelligence (EI), with particular attention to the ability model developed by Mayer, Salovey, and Caruso [1], and the mixed competency-based model proposed by Goleman. These sources were selected because they represent the dominant frameworks used to describe EI in organizational and educational contexts, and they provide the conceptual foundations necessary for examining EI in multilingual professional environments.

Regarding translation studies, the analysis includes research that examines the emotional and interpersonal aspects of translation and interpreting, such as translator–client relations, emotional self-regulation in interpreting, and affective dimensions of translation decision-making [5]. These materials were selected because they shed light on the emotional labor involved in translation practice, an area that remains underrepresented in mainstream translation theory.

The methodological approach combines three complementary methods:

1. Conceptual analysis, used to compare definitions, models, and theoretical interpretations of EI across disciplines.
2. Comparative thematic analysis, applied to identify recurring themes such as empathy, emotional regulation, and intercultural sensitivity that appear in both management theory and translation studies.
3. Interdisciplinary synthesis, which integrates insights from psychology, organizational studies, and translation research to develop a unified perspective on the role of EI in multilingual and multicultural professional contexts.

Since the study focuses on theoretical sources rather than empirical data, it does not employ experimental or statistical methods. Instead, it draws on established scholarly models and published research findings to formulate arguments and reveal conceptual connections. The limitation of this approach lies in its reliance on secondary sources; however, this method is appropriate for the article's aim, which is to articulate the theoretical and practical relevance of EI for management and translation rather than to test hypotheses empirically.

Results

The analysis of the selected literature reveals three central clusters of findings related to the nature and functions of emotional intelligence (EI) in management, intercultural communication, and translation practice. The comparison of the Mayer-Salovey-Caruso [1] ability model and Goleman's mixed model [2] shows that both offer complementary perspectives that are relevant to multilingual professional environments. The ability model highlights EI as a set of cognitive–emotional skills, such as perceiving emotions, integrating affective

cues into reasoning, and regulating emotional responses. These abilities directly contribute to decision-making and interpersonal understanding. Goleman's competency-based model, in turn, emphasizes practical behaviors self-awareness, empathy, adaptability, and relationship management that are essential in leadership and team interaction. Together, these models form a theoretical foundation for examining emotional intelligence beyond psychology and applying it to fields such as communication, project coordination, and translation studies.

The thematic analysis of works on cultural intelligence [3, 5] (CQ) and intercultural communication reveals clear intersections with emotional intelligence. Emotional awareness and empathy help individuals interpret culturally specific expressions of emotion and avoid ethnocentric assumptions. Emotional regulation reduces the risk of conflict when communicative norms differ across cultures. The findings highlight that EI supports the motivational and behavioral dimensions of CQ, enabling individuals to adjust more effectively in cross-cultural settings. This connection explains why EI is consistently linked to successful global leadership and intercultural collaboration.

The analysis of translation-related literature shows that EI influences several aspects of translation and interpreting, even though these factors are not always explicitly acknowledged in traditional translation theory. Translators and interpreters routinely engage in emotional labor managing stress, handling client expectations, and responding to emotionally charged or culturally sensitive content. EI competencies such as empathy, emotional self-regulation, and interpersonal sensitivity contribute to more accurate interpretation of tone, pragmatic intention, and communicative nuance. They also support healthier translator–client relationships and more effective cooperation within multilingual project teams. However, the existing body of research on EI in translation is still fragmented, and the emotional dimension of translation practice remains insufficiently theorized.

The comparative analysis reveals a clear imbalance: while EI is a well-established concept in organizational psychology and leadership studies, its integration into translation theory is still emerging. The findings indicate a conceptual opportunity to bridge these fields by applying emotional intelligence frameworks to translation practice, especially in areas involving multilingual communication, client interaction, and cross-cultural mediation. This gap constitutes one of the central outcomes of the analysis and justifies the need for further interdisciplinary research.

Discussion

The findings of this study highlight emotional intelligence (EI) as an interdisciplinary construct that plays a meaningful role in management, intercultural communication, and translation practice. While EI has been thoroughly examined in psychology and organizational behavior, its potential within translation studies remains insufficiently explored, despite clear conceptual links. The discussion below situates the results within broader scholarly debates and reflects on their theoretical and practical implications.

The convergence between ability-based and competency-based EI models suggests that emotional competence is both a cognitive skill and a behavioral resource. This dual nature aligns with the demands of modern multilingual workplaces, where professionals must interpret emotional cues, negotiate meaning, and collaborate across cultural boundaries. The results reinforce the argument that EI supports not only internal emotional regulation but also the interpersonal sensitivity required for constructive communication. This perspective extends existing theories by showing that EI functions as a cross-cutting competence applicable to various communicative professions, including translation and project management.

The strong association between EI and leadership effectiveness confirms earlier research but also highlights its rising importance in globalized environments. Managers operating in multicultural teams benefit from EI's capacity to facilitate empathy, conflict resolution, and adaptive communication. The discussion here supports the idea that EI should be considered a component of leadership literacy, particularly in organizations where collaboration depends on navigating cultural diversity. This finding aligns with contemporary leadership theories that emphasize emotional attunement and relational capacity as prerequisites for sustainable team performance.

The results suggest that applying EI concepts to translation can deepen our understanding of the translator's role as a mediator of not only linguistic but also emotional and cultural meaning. For practitioners, EI-based training may improve teamwork, reduce burnout, and enhance client communication skills increasingly demanded in translation and localization industries. For scholars, this perspective opens new directions for research, such as the interaction between EI and cultural intelligence (CQ), the emotional labor of translators, or the role of affect in translation decision-making.

As the study relies on conceptual analysis rather than empirical data, further work is needed to test these insights in real professional contexts. Future research could involve interviews with translators, observational studies in multilingual teams, or the development of EI-informed training modules. Another promising direction lies in investigating how EI interacts with cultural intelligence in translation workflows, particularly in high-stakes or emotionally charged communication.

Conclusion

The analysis conducted in this study demonstrates that emotional intelligence (EI) plays a significant and multifaceted role in professional communication across management, intercultural interaction, and translation practice. While EI has long been recognized as a crucial component of effective leadership, its relevance extends beyond organizational settings and directly informs the work of translators and interpreters, who operate at the intersection of linguistic, cultural, and interpersonal demands. The comparison of major theoretical models shows that both ability-based and competency-based approaches to EI contribute valuable insights into how professionals perceive, interpret, and regulate emotions in complex communicative environments.

The findings indicate that emotionally intelligent leaders are better equipped to build trust, manage conflict, and navigate cultural differences skills that are equally necessary for translators engaged in client communication, team collaboration, and the interpretation of emotionally nuanced texts. Despite these parallels, EI remains insufficiently integrated into translation studies, where affective and interpersonal dimensions of practice have historically received less attention than linguistic accuracy and cultural equivalence. Addressing this gap would enrich existing models of translation competence and align the field with broader interdisciplinary research emphasizing the role of emotion in communication.

Overall, the research underscores EI's value as a unifying concept that enhances understanding of communication across multiple disciplines. Recognizing its importance can contribute to more effective leadership, more culturally informed interaction, and more nuanced approaches to translation in an increasingly multilingual and globalized world.

REFERENCES

1. Mayer, J. D., Salovey, P., Caruso, D. R. Emotional intelligence: Theory, findings, and implications. *Psychological Inquiry*, 2004, 15(3), pp. 197–215.
2. Goleman, D. *Working with emotional intelligence*. Bantam Books, 1998.
3. Earley, P. C., Ang, S. *Cultural intelligence: Individual interactions across cultures*. Stanford University Press, 2003.
4. Hubscher-Davidson, S. *Translation and emotion: A psychological perspective*. Routledge, 2016.
5. Kim, Y.Y. Intercultural personhood: Globalization and a way of being. *International Journal of Intercultural Relations*, 2017, 60, pp. 38–49.

УДК: 37.017.46378.147

СТРУКТУРНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ПРОЦЕССА ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ

Калдыбаева А.Т.

доктор педагогических наук, профессор
кафедры педагогики Кыргызского государственного университета
им. И. Арабаева mail: aikadem_007@mail.ru, тел.: 0772 219667.

Асанова М.

преподаватель кафедры педагогики и психологии
начального и дошкольного образования Института педагогики,
искусства и журналистики Ошского государственного университета.
Masanova89@mail.ru, +996556048414

Байсубанова А.К.

и.о. доцента кафедры «Педагогики и психологии»
Бишкекского государственного университета им. К. Карасаева
Тел.: +996709225123, E-mail: baisubanova.asya@gmail.ru

Турсункулова С.И.

кандидат педагогических наук,
и.о. доцента кафедры педагогики Бишкекского государственного
университета им. К. Карасаева Тел.: 0707889886, s.tursunkulova@mail.ru

Аннотация. В статье рассматривается структура этнопедагогической подготовки будущего учителя в системе высшего образования. Особое внимание уделяется главным элементам этой подготовки – воспитательному, исследовательскому, практическому и учебному, которые вместе формируют этнопедагогическую компетентность. Проанализировано, как эти элементы связаны между

собой, какую функцию выполняют и как влияют на становление культурно грамотного и профессионально подготовленного педагога. Вывод статьи показывает, что эффективная этнопедагогическая подготовка – это сложная и динамичная система, включающая четыре ключевых направления: ценностно – мотивационное, познавательное, практическое и рефлексивно – оценочное. Взаимодействие этих элементов помогает будущему учителю развивать целостную этнопедагогическую компетентность, принимая культурное разнообразие и умея применять этнокультурно ориентированные педагогические методы на практике.

Ключевые слова: структура, организация, процесса, этнопедагогическая подготовка, будущий учитель, компетентность, педагог, педагогические методы, будущий учитель.

STRUCTURAL ORGANIZATION OF THE PROCESS OF ETHNOPEDAGOGICAL TRAINING OF FUTURE TEACHER.

This article examines the structure of ethnopedagogical training for future teachers in the higher education system. Particular attention is paid to the key elements of this training—educational, research, practical, and curricular—which together form ethnopedagogical competence. The interrelationships between these elements, their functions, and their impact on the development of culturally competent and professionally trained teachers are analyzed. The article concludes that effective ethnopedagogical training is a complex and dynamic system encompassing four key areas: value-motivational, cognitive, practical, and reflective-evaluative. The interaction of these elements helps future teachers develop holistic ethnopedagogical competence, embracing cultural diversity and being able to apply ethnoculturally oriented pedagogical methods in practice. Key words: structure, organization, process, ethnopedagogical training, future teacher, competence, teacher, pedagogical methods, future teacher.

Keywords: structure, organization of the process, ethnopedagogical training, future teacher, competence, pedagogue, pedagogical methods, future teacher

Современные процессы глобализации и связанные с ними изменения в образовательной сфере делают особенно важным переосмысление подготовки педагогов, которые смогут эффективно работать в условиях культурного разнообразия. В педагогической науке этнопедагогическая подготовка будущих учителей рассматривается как ключевой элемент их профессионального становления, объединяющий общие педагогические принципы с этнокультурными моделями воспитания и социализации. Несмотря на большое количество исследований по этнопедагогике и поликультурному образованию, до сих пор недостаточно проработана структура самой этнопедагогической подготовки, что затрудняет создание целостной концепции её внедрения в высшем педагогическом образовании.

Учебный компонент – ключевая часть этнопедагогической подготовки, которая помогает будущим учителям системно и научно освоить этнокультурные знания, навыки и компетенции. Он создаёт теоретическую базу для их профессиональной работы и определяет направление практической подготовки.

Изучение дисциплин этнопедагогического и этнокультурного направления помогает будущим учителям сформировать представление о народной педагогике, традиционной культуре и особенностях воспитания в разных этносах [4, с. 27]. В учебный план включаются как обязательные, так и факультативные предметы, среди которых:

1. **Этнопедагогика** – изучение традиционных воспитательных систем и методов народного воспитания;
2. **Этнопсихология** – понимание психических особенностей людей из разных этнокультурных групп;
3. **Культурология и этнокультурология** – анализ культуры как целостной системы и её влияния на личность;
4. **История и культура родного края** – знакомство с региональными традициями, обычаями и историей;
5. **Традиционная народная культура и фольклор** – изучение устного народного творчества, символики и обычаев [9, с. 78].

Изучение этих дисциплин помогает будущему учителю осознать ценность культурного наследия, освоить теоретические основы этнокультурного образования и применять полученные знания на практике.

Этнопедагогическая подготовка выходит за рамки узкоспециализированных предметов: элементы этнокультурной тематики важно органично включать в общепрофессиональные дисциплины –

педагогика, психологию, методики преподавания, образовательную социологию, а также гуманитарные и исторические курсы.

Интеграция этнокультурного содержания в профессиональную подготовку будущих педагогов обеспечивает комплексность образования, позволяя связывать фундаментальные теоретические знания с культурными особенностями различных этнических групп [2, с. 53]. Так, в курсе педагогики будущие учителя изучают методы народной педагогики, анализируют их историческое значение и современные интерпретации, чтобы понимать, как традиционные подходы могут быть адаптированы в современном образовательном процессе. В методических курсах внимание уделяется практическому использованию фольклора, этнических обычаев и культурных образцов для создания эффективных и интересных уроков. В области психологии будущие педагоги знакомятся с особенностями формирования этнической идентичности, особенностями восприятия и взаимодействия между представителями разных культур, а также с навыками межкультурного общения.

Таким образом, системное включение этнокультурного содержания в обучение помогает студентам развивать целостное понимание педагогической деятельности в многоэтнической среде, формирует готовность учитывать культурное разнообразие в профессиональной практике и способствует умению использовать этнокультурные ресурсы в различных образовательных ситуациях, делая их работу более гибкой и эффективной.

Создание спецкурсов и учебных модулей по народной педагогике, этнопсихологии и региональной культуре открывает студентам возможность глубже понять и освоить ключевые направления этнопедагогической подготовки. При разработке таких курсов учитываются особенности конкретного региона, культурное многообразие обучающихся и практические задачи будущего педагога. Это позволяет студентам не только расширить теоретические знания, но и развить умение применять их в реальных образовательных ситуациях, работать с различными этнокультурными группами и адаптировать педагогические подходы под конкретные социокультурные условия [7, с. 134].

Практическая часть обеспечивает студентам активное включение в педагогическую и культурно – просветительскую деятельность, что помогает формировать реальные профессиональные умения и навыки работы в многоэтнической среде. Она направлена на то, чтобы применить теорию на практике, развить этнокультурную компетентность, стимулировать творческую инициативу и повысить профессиональную адаптивность будущего педагога.

Ключевым элементом практического обучения является прохождение студентами педагогической практики в школах, гимназиях, детских садах, национально – культурных центрах и других учреждениях, где реализуются программы этнокультурного образования. Такая практика предоставляет студентам уникальную возможность: наблюдать и анализировать работу опытных педагогов, использующих этнопедагогические подходы; внедрять элементы этнокультуры в учебные занятия и воспитательные мероприятия; разрабатывать и проводить уроки, кружки и внеклассные мероприятия, основанные на народных традициях и культурных ценностях; учитывать культурные особенности детей и адаптировать образовательные материалы под этническую специфику обучающихся [1, с. 80].

Практика позволяет студентам не только получить первые профессиональные навыки межкультурного взаимодействия, но и оценить эффективность собственных педагогических решений, развивая творческую инициативу и профессиональную гибкость.

Для формирования глубокого понимания этнокультурных процессов будущие педагоги активно вовлекаются в разнообразные исследовательские и творческие проекты. К ним относятся этнографические экспедиции и выездные исследования, проекты по сохранению и популяризации культурного наследия, участие в краеведческих, историко-культурных и фольклорных инициативах, а также сотрудничество с музеями, культурными центрами и этнографическими лабораториями [8, с. 313].

Участие в этих проектах развивает у студентов практические исследовательские навыки: работу с источниками, ведение наблюдений, сбор полевого материала, включая интервью, фольклорные образцы и этнографические описания. Кроме того, такие проекты способствуют формированию научного интереса к этнопедагогике, помогают лучше понять реальные механизмы развития культурной идентичности и подготовиться к профессиональной деятельности в многоэтнической образовательной среде.

Практическая этнопедагогическая подготовка активно вовлекает студентов в организацию и проведение разнообразных культурных событий. К ним относятся: традиционные народные праздники и обрядовые мероприятия; фольклорные вечера, концерты и творческие мастерские; тематические классные часы и образовательные акции; научно-просветительские лекции, встречи с носителями традиций и мастер-классы ремесленников [10, с. 115].

Участие в такой деятельности помогает будущему педагогу развивать навыки организации культурных мероприятий, управление коллективом и работу с различными источниками народной культуры. Кроме того, это способствует повышению коммуникативной компетентности, творческих способностей и готовности применять этнопедагогические подходы в образовательной практике.

Студенты осваивают навыки планирования и проведения экскурсий по историко-культурным объектам, музеям, этнографическим ансамблям, а также природным и культурным памятникам. В рамках этой деятельности они: разрабатывают экскурсионные маршруты с этнокультурным содержанием; изучают музейные экспозиции и фондовые материалы; проводят полевые исследования для сбора фольклорного, лингвокультурного и этнографического материала; участвуют в реконструкциях традиционных обрядов, ремёсел и культурных практик.

Такой практический опыт помогает студентам не только углубить знания о культурном наследии, но и развить навыки исследовательской работы, организации образовательного процесса и взаимодействия с разными аудиториями.

Такой опыт способствует развитию у студентов навыков самостоятельной исследовательской и культурно-просветительской деятельности, формирует устойчивый интерес к истории и культуре региона и укрепляет профессионально-личностную позицию будущего педагога. Исследовательский компонент развивает у студентов научное мышление, умение анализировать этнокультурные процессы и выявлять педагогический потенциал народных традиций в современных условиях. Он также формирует профессиональную рефлексия, навыки планирования и реализации научных исследований в сфере этнопедагогики, подготавливая будущих педагогов к самостоятельной исследовательской и образовательной деятельности.

Студенты проводят самостоятельные исследования, направленные на изучение: традиционных форм семейного и общинного воспитания; этнокультурных ценностей и норм поведения; влияния этнической идентичности на процессы обучения и воспитания; региональных особенностей народной педагогики; современных этнообразовательных практик в школах и детских садах [5, с. 91].

Работа над научными проектами развивает у студентов навыки анализа теоретических источников, проведения эмпирических исследований, обработки материалов и формулирования выводов. Кроме того, она помогает вырабатывать рекомендации для педагогической практики и формирует профессиональную самостоятельность будущих педагогов

Вовлечение студентов в профессиональное научное сообщество предоставляет им возможность: представлять результаты собственных исследований; обмениваться опытом с учёными, практикующими педагогами и культурологами; участвовать в обсуждении актуальных проблем этнопедагогики; приобретать навыки публичных выступлений и ведения научной дискуссии.

Такая деятельность способствует формированию академической культуры, укрепляет уверенность в себе и развивает умение аргументированно отстаивать свою позицию.

Деятельность в научных лабораториях, кружках, центрах и проблемных группах позволяет студентам: участвовать в коллективных исследовательских проектах; собирать этнографический и фольклорный материал; разрабатывать и апробировать этнопедагогические технологии; создавать учебно-методические материалы на основе результатов исследований.

Такой формат работы объединяет научный и практический опыт, углубляет понимание этнокультурных процессов и даёт будущим педагогам возможность почувствовать себя полноценными участниками профессионального научного сообщества.

Студенты разрабатывают и реализуют проекты, направленные на: сохранение культурного наследия региона; поддержку традиционных ремёсел; развитие школьных этнографических музеев; создание образовательных программ и методических материалов по этнопедагогике; популяризацию народной культуры среди детей и молодёжи [3, с. 79].

Проектная деятельность позволяет интегрировать теоретические знания с практическим опытом, развивает инициативность, формирует чувство ответственности и способности к педагогическому проектированию.

Воспитательный компонент отражает направленность этнопедагогической подготовки на всестороннее развитие личности будущего учителя, его духовно-нравственных качеств, ценностных ориентиров и этнокультурной идентичности. Он формирует мировоззрение педагога, способного уважать культурное многообразие, сохранять традиции собственного народа и воспитывать эти ценности у обучающихся.

В процессе подготовки создаются условия для осознания студентами: принадлежности к определённому этносу; ценности родного языка и региональной культуры; значимости национальных традиций, обычаев и символов; личной ответственности за сохранение культурного наследия.

Формирование этнокультурной идентичности осуществляется через активное участие в культурных мероприятиях вуза, этнографических экспедициях, творческих проектах, а также изучение фольклора и традиционной культуры.

Воспитательный компонент отражает направленность этнопедагогической подготовки на всестороннее развитие личности будущего учителя, его духовно-нравственных качеств, ценностных ориентиров и этнокультурной идентичности. Он формирует мировоззрение педагога, способного уважать культурное многообразие, сохранять традиции собственного народа и воспитывать эти ценности у обучающихся [6, с. 11].

В процессе подготовки создаются условия для осознания студентами: принадлежности к определённому этносу; ценности родного языка и региональной культуры; значимости национальных традиций, обычаев и символов; личной ответственности за сохранение культурного наследия.

Формирование этнокультурной идентичности осуществляется через активное участие в культурных мероприятиях вуза, этнографических экспедициях, творческих проектах, а также изучение фольклора и традиционной культуры.

Воспитательный компонент направлен на всестороннее развитие личности будущего педагога, его духовно-нравственных качеств, ценностных ориентиров и этнокультурной идентичности. Он формирует мировоззрение учителя, способного уважать культурное многообразие, сохранять традиции своего народа и воспитывать эти ценности у обучающихся.

В процессе подготовки создаются условия для осознания студентами: принадлежности к определённому этносу; ценности родного языка и региональной культуры; значимости национальных традиций, обычаев и символов; личной ответственности за сохранение культурного наследия.

Этнокультурная идентичность формируется через активное участие в культурных мероприятиях вуза, этнографических экспедициях, творческих проектах, а также изучение фольклора и традиционной культуры.

Этнопедагогическая подготовка способствует формированию у студентов таких качеств, как гуманизм, доброжелательность, толерантность; уважение к культурным правам и особенностям других народов; способность к межкультурному диалогу; ответственность, честность и трудолюбие – ценности, отражённые в народной педагогике. Особое внимание уделяется воспитанию педагогической этики, эмпатии и навыков межкультурной коммуникации.

Студенты активно включаются в организацию и участие в: этнокультурных фестивалях и конкурсах; волонтерских проектах, направленных на поддержку культурных сообществ; мероприятиях, посвящённых народным праздникам и памятным датам; акциях по сохранению объектов культурного наследия. Такая практика развивает активную жизненную позицию, лидерские качества и умение эффективно работать в команде [4, с. 47].

При включении студентов в образовательную среду, основанную на принципах диалога культур, создаётся атмосфера сотрудничества, взаимопонимания и уважения. В такой образовательной среде: поощряется обсуждение культурных различий; организуются межкультурные встречи и диалоговые площадки; поддерживаются инициативы студентов по представлению культур своей малой родины; формируется культура общения, основанная на понимании и принятии «другого».

Это помогает будущим педагогам выстраивать эффективное взаимодействие в многонациональных классах, предотвращать межэтнические конфликты и воспитывать у обучающихся толерантность и уважение к культурному разнообразию.

Воспитательный компонент использует богатый воспитательный потенциал народной педагогики: пословицы, поговорки, устные рассказы; трудовые и творческие традиции; семейные и общинные ценности; обряды, ремёсла и художественные практики.

Осмысление и применение культурных традиций способствует личностному развитию будущего учителя, укрепляет его духовную основу и формирует готовность к воспитательной работе с детьми [10, с. 58].

Проведённый анализ структурно-функциональных характеристик процесса этнопедагогической подготовки будущего педагога показывает, что это направление профессионального образования имеет высокую значимость в условиях современных требований к педагогической деятельности. Установлено, что эффективная организация процесса требует междисциплинарного подхода, интегрирующего достижения этнопедагогики, культурологии, психологии межкультурной коммуникации и современной педагогической теории.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абдулвахабова З. Г. Формирование этнопедагогической компетентности будущего педагога в процессе профессиональной подготовки // Педагогическое образование и наука. – 2019. – № 6. – С. 78-83.

2. Алимбеков А. Теория и практика этнопедагогической подготовки учителя в системе высшего педагогического образования: Монография. – Бишкек, 2009. – 150 с.
3. Бережнова Л. Н., Набок И. Л., Щеглов В. И. Этнопедагогика / учебник для вузов. – М.: Академия, 2013. 240
4. Волков Г. Н. Этнопедагогика: учебное пособие. – Чебоксары: Чувашский гос. ун-т, 1999. – 256 с.
5. Гребенников И. В. Основы семейной педагогики и этнопедагогики. – М.: Просвещение, 1994. – 272 с.
6. Данилюк А. Я., Кондаков А. М., Тишков В. А. Концепция духовно-нравственного развития и воспитания личности гражданина России. – М.: Просвещение, 2009. – 32 с.
7. Овчинникова Т. С. Этнокультурное образование в современной школе // Народное образование. – 2016. – № 4. – С. 132-137.
8. Сериков В. В. Личностно ориентированное образование и этнокультурный подход // Педагогика. – 2004. – № 9. – С. 312.
9. Слостёнин В. А., Чижакова Г. И. Этнопедагогика: учебное пособие. – М.: Академия, 2003. – 192 с.
10. Соколова Т. В. Этнопедагогическая подготовка будущего учителя в условиях современного образования // Вестник Чувашского государственного педагогического университета им. И. Я. Яковлева. – 2017. – № 2(94). – С. 112-118.
11. Харитонов М. Г. Этнопедагогическое наследие Г. Н. Волкова // Педагогика. – 2012. – № 1. – С. 57-63.

УДК 373.2.015.31

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ БОЙЫНА ҰЛТТЫҚ ЭТНОМӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Қыяқбаева Ұ.Қ.

Абай атындағы ҚазҰПУ. Педагогика және психология факультеті. Мектепке дейінгі білім беру және әлеуметтік педагогика кафедрасының меңгерушісі,
п.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Аңдатпа. Аталған мақалада мектеп жасына дейінгі балалардың бойына ұлттық этномәдени құндылықтарды қалыптастыру мәселесі қарастырылады. Ұлттық тәрбие - бала тұлғасының рухани-адамгершілік негізін қалыптастырудың маңызды факторы екендігі айқындалады. Зерттеу барысында этномәдени құндылықтарды меңгерудің теориялық негіздері талданып, мектепке дейінгі ұйымдарда ұлттық салт-дәстүрлерді, әдет-ғұрыптарды, халықтық педагогика элементтерін білім беру үдерісіне кіріктіру маңыздылығы сипатталады. Сонымен қатар ұлттық ойындар, ауыз әдебиеті үлгілері, музыка, қолөнер және тұрмыстық мәдениет арқылы балалардың танымдық қызығушылығы мен ұлттық сана-сезімін дамыту мүмкіндіктері айқындалады. Мақала нәтижелері мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының педагогтеріне ұлттық этномәдени құндылықтарды тиімді қалыптастыруға арналған әдістемелік ұсыныстарды ұсынады.

Түйін сөздер: ұлттық тәрбие, этномәдени құндылықтар, ұлттық сана, салт-дәстүр, ұлттық ойындар, мектеп жасына дейінгі балалар.

ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация

В данной статье рассматривается проблема формирования национальных этнокультурных ценностей у детей дошкольного возраста. Подчеркивается, что национальное воспитание является важным фактором формирования духовно-нравственных основ личности ребёнка. В ходе исследования анализируются теоретические основы усвоения этнокультурных ценностей, а также описываются пути интеграции национальных традиций, обычаев и элементов народной педагогики в образовательный процесс дошкольных организаций. Кроме

того, раскрываются возможности развития познавательного интереса и национального самосознания детей посредством национальных игр, образцов устного народного творчества, музыки, ремёсел и бытовой культуры. Результаты статьи предлагают методические рекомендации для педагогов дошкольных образовательных организаций, направленные на эффективное формирование национальных этнокультурных ценностей.

Ключевые слова: национальное воспитание, этнокультурные ценности, национальное самосознание, традиции и обычаи, национальные игры, дети дошкольного возраста.

Кіріспе. Қазіргі жаһандану жағдайында ұлттық мәдениет пен рухани құндылықтарды сақтау және оны өскелең ұрпақтың бойына сіңіру өзекті педагогикалық мәселелердің біріне айналып отыр. Этномәдени атауларды оқыту қазіргі қазақ қоғамы үшін, қазақ мәдениеті мен тарихын жаңғырту үшін аса қажет. Тіпті әрбір қазақстандық қазақ этномәдени атаулардың мағынасын терең тани білуі міндетті. Әсіресе мектеп жасына дейінгі кезең – баланың тұлғалық, рухани-адамгершілік және әлеуметтік дамуының іргетасы қаланатын маңызды жас ерекшелік кезеңі болып табылады. Осы кезеңде баланың ұлттық дүниетанымы, ана тіліне, туған халқына, салт-дәстүріне деген алғашқы көзқарасы мен құндылықтық қатынасы қалыптасады.

Ұлттық этномәдени құндылықтар - халықтың ғасырлар бойы жинақтаған рухани тәжірибесі, мәдени мұрасы мен тәрбиелік әлеуетінің жиынтығы. Оларды мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту үдерісіне мақсатты түрде енгізу балалардың ұлттық сана-сезімін, отансүйгіштік қасиеттерін, мәдени сәйкестігін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Ұлттық тәрбие арқылы бала өз халқының тарихын, тұрмыс-тіршілігін, дәстүрі мен әдет-ғұрпын танып-біледі, соның негізінде жалпыадамзаттық құндылықтарды меңгереді.

Қазақстан Республикасындағы білім беру мазмұнын айқындайтын нормативтік-құқықтық құжаттарға талдау ұлттық этномәдени құндылықтарды қалыптастырудың өзектілігін нақтылай түседі. Атап айтқанда, *Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында* білім берудің негізгі міндеттерінің бірі ретінде ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде жеке тұлғаны тәрбиелеу қажеттілігі көрсетілген. Бұл мектепке дейінгі білім беру жүйесінде ұлттық тәрбиенің мазмұнын күшейтудің заңнамалық негізі бар екенін дәлелдейді. Сонымен қатар *Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында* балалардың рухани-адамгершілік дамуына, ұлттық мәдениетке, халықтық дәстүрлерге құрметпен қарауға тәрбиелеу негізгі бағыттардың бірі ретінде айқындалған. Бағдарлама мазмұнында ұлттық ойындар, ауыз әдебиеті, музыка, қолөнер және тұрмыстық мәдениет элементтерін қолдану ұсынылады. Бұл құжаттар этномәдени құндылықтарды қалыптастырудың мазмұндық негізін айқындайды.

Сондай-ақ *Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасында* ұлттық мәдени мұраны сақтау, ұлттық бірегейлікті нығайту және тәрбиенің құндылықтық бағдарын күшейту басты басымдықтар ретінде белгіленген. Аталған құжатта ерте жастан бастап ұлттық құндылықтарға негізделген тәрбие беру қажеттілігі ерекше атап өтіледі.

Қазақ халқының рухани болмысы, ұлттық табиғатындағы асыл қасиеттері ғасырлар бойы қалыптасқан рухани қазынасында айшықталып келді. Қоғам дамуының түрлі сипаттағы формациялары әдебиетте өз ізін қалдырмай тұра алмайды. Халқымыздың тарихын, өнерін, әдебиеті мен мәдениетін ұлттық құндылық ретінде бағалап, құрметтей білетін, өз халқының салт-дәстүрін бойына сіңірген жеке тұлғаны тәрбиелеу мәселесі ұлттық білімнің негізін салған, өз халқының болашағы жолында бар ғұмырларын арнаған А.Байтұрсынұлы [1], Ж.Аймауытов [2], М.Әуезов [3] және т.б. еңбектерінен бастау алады.

А. Байтұрсынұлы «Сөздің өзін танытатын белгі - тіл, яки дыбыс белгісі екпін даусыз. Ол белгі әркімнің өз бейнімен, өз ыңғайымен сөз тізіп, әдеттенуінен, салттануынан болады»— деп көркем әдебиеттің ұлттық болмысын басты орынға қойса, ал ғалым Х. Досмұхамедұлы «Халық ауыз әдебиетінен қазақтың жан жүрегіне еркін көшпелі өмірі, көш-қон, мал мен машылық тұрмыс-салт қаншалықты жақын екендігі айқын көрінеді... Қазақтың ұлттық киімі, ұлқыздарымызға тән алтын-күміс, сырға-шолпы, бес қару мен ер-тұрман т.с.с. ұлттық

жәдігерлеріміз халық әдебиетінде жырланады» - деген пікірі халық әдебиетінің этнографиямен біте қайнасып жатқанын дұрыс көрсетеді [4].

Ә. Марғұлан эпос тудырған орта, олардың мәдениетке қосқан үлесін, ескі дәуірдегі халық аңыздарын, лиро-эпос нұсқаларын, қазақтың халық музыкасындағы Қорқыт ата дәстүрін, қазақтың ерлік жырындағы әлеуметтік сарындарды саралауларындағы өзекті ойларын этнология, этнографиямен дәнекерлей отырып, «...Халық жыры, эпос, ою-өрнек, сәулет өнері, жұртшылық салты, елдік өмір сүру қағидасы, барлық рухани құндылықтар сахараны желден мекен еткен бабаларымыз бен бүгінде олардың түбегейлі мұрагері қазақ елінің тұрмысында сақталған» - деп бағалайды [5].

Жалпы этномәдени бірліктер ұлттың тарихи болмысын тану үшін ең маңызды құрал болып саналады. Осы пікірімізді академик Ә.Қайдар зерттеуімен былайша дәйектей түссек болады: «Этностың шынайы бейнесі, болмысы туралы тілдік деректер, мағлұматтар оның тіл әлемінде сақталып, сол арқылы болашақ ұрпаққа жеткізіліп отырады [6].

Ұлттың рухани тірегі саналатын тіл, мәдениет, салт-дәстүр мен дүниетаным үздіксіз тәрбиелік ықпал арқылы ғана сақталып, дамиды. Осы тұрғыдан алғанда, мектеп жасына дейінгі балалардың бойына ұлттық этномәдени құндылықтарды қалыптастырудың маңыздылығы ерекше. Мектеп жасына дейінгі кезең - баланың тұлғалық дамуының іргетасы қаланатын, оның мінез-құлқы, эмоциялық әлемі, құндылықтық бағдарлары қалыптасатын шешуші кезең. Дәл осы жаста бала қоршаған ортаны қабылдауға, еліктеуге, ұлттық ерекшеліктерді сезінуге бейім келеді. Сондықтан этномәдени тәрбие ерте жастан басталуы тиіс. Ұлттық құндылықтарды меңгерген бала өз халқының мәдени мұрасын құрметтеуге, туған еліне деген сүйіспеншілікті сезінуге тәрбиеленеді

Ұлттық этномәдени құндылықтар баланың рухани-адамгершілік дамуына зор ықпал етеді. Халықтық салт-дәстүрлер, әдет-ғұрыптар, ұлттық ойындар мен ауыз әдебиеті үлгілері арқылы бала ізгілік, сыйластық, еңбекқорлық, батылдық, үлкенге құрмет, кішіге қамқорлық сияқты адамгершілік қасиеттерді бойына сіңіреді. Бұл құндылықтар баланың әлеуметтік ортада өзін еркін сезінуіне, ұлттық және жалпыадамзаттық мәдениетті үйлесімді қабылдауына мүмкіндік береді. Сонымен қатар ұлттық этномәдени құндылықтарды қалыптастыру баланың танымдық қызығушылығы мен шығармашылық қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Ұлттық музыка, қолөнер, сәндік-қолданбалы өнер элементтері балалардың эстетикалық талғамын қалыптастырып, көркемдік ойлауын жетілдіреді.

Ұлттық ойындар мен ауыз әдебиеті үлгілері – балалардың этномәдени құндылықтарды табиғи түрде меңгеруінің тиімді құралдары. Ұлттық ойындар баланың қимыл-қозғалысын дамытып қана қоймай, оның логикалық ойлауын, тапқырлығын арттырады. Мысалы, асық, алтыбақан, бесік жыры, мақал-мәтелдер мен халық ертегілері баланың ой-өрісін дамытып қана қоймай, оның бойына адамгершілік, еңбекқорлық, батылдық, үлкенге құрмет, кішіге ізет сияқты қасиеттерді сіңіреді. Сонымен қатар ұлттық музыка мен қолөнер элементтері балалардың эстетикалық талғамын қалыптастырып, шығармашылық қабілеттерін дамытады.

Ұлттық салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар халықтың тарихи тәжірибесіне, өмір сүру салтына және рухани құндылықтарына негізделген тәрбие құралдары болып табылады. Оларды мектепке дейінгі ұйымдарда қолдану балалардың әлеуметтік ортаға бейімделуіне, қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруына ықпал етеді. Мысалы, үлкенді сыйлау, кішіге қамқор болу, қонақжайлылық, еңбекке баулу сияқты ұлттық тәрбиенің басты қағидалары баланың күнделікті мінез-құлқында орнығады. Бұл өз кезегінде баланың адамгершілік қасиеттерін дамытуға жағдай жасайды. Сондықтан мектепке дейінгі ұйымдарда ұлттық салт-дәстүрлерді, әдет-ғұрыптарды және халықтық педагогика элементтерін білім беру үдерісіне кіріктіру тәрбиенің мазмұнын байытып, оның тәрбиелік әлеуетін арттырады.

Халықтық педагогика элементтерін білім беру үдерісіне кіріктірудің маңыздылығы оның баланың жас ерекшелігіне сай, табиғи әрі тиімді тәрбие құралы болуымен айқындалады. Ұлттық ойындар, ауыз әдебиеті үлгілері (ертегілер, мақал-мәтелдер, жаңылтпаштар, жұмбақтар), бесік жырлары мен тақпақтар баланың тілін, ойлау қабілетін және эмоциялық сезімталдығын дамытуға ықпал етеді. Сонымен қатар бұл элементтер балалардың оқу іс-

әрекетіне қызығушылығын арттырып, білімді жеңіл әрі әсерлі түрде меңгеруіне мүмкіндік береді.

Ұлттық мазмұнды оқу-тәрбие үдерісіне кіріктіру балалардың танымдық және шығармашылық белсенділігін арттырады. Ұлттық музыка, қолөнер, сәндік-қолданбалы өнер элементтері балалардың эстетикалық талғамын қалыптастырып, көркемдік ойлауын дамытады. Ал ұлттық ойындар балалардың қимыл-қозғалыс дағдыларын жетілдіріп, ұжымда әрекет ету, өзара көмек көрсету, ережені сақтау сияқты әлеуметтік дағдыларды қалыптастырады. Мектепке дейінгі ұйымдарда этномәдени мазмұнды жүйелі және мақсатты түрде қолдану баланың ұлттық мәдени ортада тәрбиеленуіне мүмкіндік береді. Бұл баланың ұлттық сәйкестігін нығайтып, туған халқына, ана тіліне және мәдени мұрасына деген оң көзқарасын қалыптастырады. Сонымен қатар ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтардың өзара үйлесімде берілуі баланың рухани дамуын жан-жақты қамтамасыз етеді. Мектепке дейінгі ұйымдарда ұлттық этномәдени құндылықтарды білім беру үдерісіне кіріктіру жолдары 1-кестеде мазмұндалды.

1-кесте. Мектепке дейінгі ұйымдарда ұлттық этномәдени құндылықтарды білім беру үдерісіне кіріктіру жолдары

Этномәдени компоненттер	Мазмұны	Қолдану формалары	Күтілетін нәтиже
Ұлттық салт-дәстүрлер	Үлкенді сыйлау, қонақжайлылық, еңбекке баулу, сыйластық	Мерекелік іс-шаралар, жағдаяттық ойындар	Адамгершілік қасиеттер мен мінез-құлық мәдениеті қалыптасады
Әдет-ғұрыптар	Сәлемдесу мәдениеті, бата беру, ұлттық рәсімдер	Рөлдік ойындар, театрландырылған қойылымдар	Әлеуметтік қарым-қатынас дағдылары дамиды
Халықтық педагогика	Ертегілер, мақал-мәтелдер, жұмбақтар, жаңылтпаштар	Әңгімелеу, оқу қызметі, дидактикалық ойындар	Тіл байлығы мен ұлттық сана қалыптасады
Ұлттық ойындар	Асық, алтыбақан, бес тас, қимылды ойындар	Қозғалыс ойындары, серуен кезіндегі ойындар	Қимыл-қозғалыс, ынтымақтастық дамиды
Ұлттық өнер мен музыка	Күй, халық әндері, қолөнер элементтері	Музыка сабақтары, шығармашылық тапсырмалар	Эстетикалық талғам мен шығармашылық қабілет қалыптасады

Мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында этномәдени құндылықтарды қалыптастыру педагогтің кәсіби шеберлігі мен ұлттық мәдениетке деген көзқарасына тікелей байланысты. Тәрбиеші ұлттық салт-дәстүрлерді тек ақпарат ретінде емес, күнделікті оқу-тәрбие үдерісінің құрамдас бөлігі ретінде қолдануы қажет. Мерекелік іс-шаралар, ұлттық тақырыптағы ойын сабақтары, көрнекі құралдар мен этнобұрыштар баланың ұлттық мәдени ортада тәрбиеленуіне мүмкіндік береді. Мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында этномәдени тәрбие жүйелі түрде жүзеге асырылған жағдайда, бала өзін белгілі бір мәдени ортаға тиесілі тұлға ретінде сезінеді. Бұл оның ұлттық сәйкестігін нығайтып, болашақта өз халқының мәдени мұрасын сақтаушы әрі жалғастырушы азамат болып қалыптасуына негіз болады.

Педагог пен отбасының бірлескен тәрбиелік ықпалы этномәдени құндылықтарды тиімді қалыптастырудың басты шарты болып табылады. Мектеп жасына дейінгі балалардың бойына ұлттық этномәдени құндылықтарды қалыптастыру – ұлттың рухани тұтастығын сақтаудың, ұлттық санасы жоғары, мәдениетті тұлға тәрбиелеудің негізгі алғышарты. Ерте жастан ұлттық

тәрбие алған бала болашақта жаһандану үдерісінде өз болмысын жоғалтпай, туған халқының мәдени құндылықтарын қадірлей білетін саналы азамат ретінде қалыптасады.

Қорытындылай келе, мектепке дейінгі ұйымдарда ұлттық салт-дәстүрлерді, әдет-ғұрыптарды және халықтық педагогика элементтерін білім беру үдерісіне кіріктіру – баланың ұлттық сана-сезімін, рухани-адамгершілік қасиеттерін және мәдени құндылықтарын қалыптастырудың маңызды педагогикалық шарты болып табылады. Бұл бағыттағы жүйелі жұмыс болашақта ұлттық болмысын сақтай білетін, мәдениеті жоғары тұлға тәрбиелеудің берік негізін қалайды, - деп мектеп жасына дейінгі балалардың бойына ұлттық этномәдени құндылықтарды қалыптастыруды жетілдіру мақсатында төмендегідей ғылыми-әдістемелік ұсыныстар берілді:

1. Мектепке дейінгі ұйымдардың оқу-тәрбие үдерісінде ұлттық салт-дәстүрлерді, әдет-ғұрыптарды және халықтық педагогика элементтерін жүйелі әрі мақсатты түрде кіріктіру ұсынылады. Бұл этномәдени мазмұнды барлық білім беру салаларымен (танымдық, тілдік, көркем-эстетикалық, әлеуметтік және дене дамуы) өзара байланыста жүзеге асыруды көздейді.

2. Балалардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, ұлттық ойындар мен ауыз әдебиеті үлгілерін (ертегілер, мақал-мәтелдер, жаңылтпаштар, жұмбақтар) оқу қызметі мен күн тәртібіндегі іс-әрекеттерге тұрақты енгізу қажет.

3. Балалардың ұлттық мәдени ортада тәрбиеленуін қамтамасыз ету үшін мектепке дейінгі ұйымдарда дамытушы этномәдени ортаны (ұлттық бұрыш, ұлттық ойыншықтар, көрнекі құралдар, колөнер элементтері) ұйымдастыру қажет.

5. Этномәдени құндылықтарды қалыптастыру үдерісінде отбасы мен мектепке дейінгі ұйым арасындағы ынтымақтастықты күшейту, ата-аналарды ұлттық тәрбиеге бағытталған бірлескен іс-шараларға тарту ұсынылады.

6. Балалардың ұлттық этномәдени құндылықтарды меңгеру деңгейін анықтау мақсатында бақылау, әңгімелесу, шығармашылық тапсырмалар сияқты педагогикалық диагностика әдістерін жүйелі қолдану қажет.

Ұсынылған шараларды кешенді түрде жүзеге асыру мектеп жасына дейінгі балалардың ұлттық сана-сезімін, рухани-адамгершілік қасиеттерін және этномәдени құндылықтарға деген оң көзқарасын қалыптастырудың тиімділігін арттырады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Байтұрсынұлы Ахмет. Мақалалар, хаттар, А.Байтұрсынұлы туралы құжаттар мен материалдар // Алты томдық шығармалар жинағы.– Алматы: Елшежіре, 2013. - Т. 6. – 384 б.

2. Аймауытов Ж. Комплекспен оқыту жолдары (оқу, әдістеме), мақалалар, хаттар // Алты томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Ел-шежіре, 2013. - Т. 6. – 384 б.

3. Әуезов М. Әдебиет тарихы. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 240 б.

4. Досмұхамедұлы Х. Аламан / құраст. Ғ. Өнесов, А. Мектепов, Ш. Керімов. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 176 б.

5. Марғұлан Ә. Шығармалары. – Алматы: «Алатау» баспасы, 2007. – Т. 1. – 608 б.

6. Қайдар Ә. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. – Алматы: Ана тілі, 1998. – 304 б.

УДК 373.2.015.31

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ БОЙЫНА ҰЛТТЫҚ ЭТНОМӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ Қыяқбаева Ұ.Қ.

Абай атындағы ҚазҰПУ. Педагогика және психология факультеті. Мектепке дейінгі білім беру және әлеуметтік педагогика кафедрасының меңгерушісі, п.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Аңдатпа. Аталған мақалада мектеп жасына дейінгі балалардың бойына ұлттық этномәдени құндылықтарды қалыптастыру мәселесі қарастырылады. Ұлттық тәрбие - бала тұлғасының рухани-адамгершілік негізін қалыптастырудың маңызды факторы екендігі айқындалады. Зерттеу барысында этномәдени құндылықтарды меңгерудің теориялық негіздері талданып, мектепке дейінгі ұйымдарда

ұлттық салт-дәстүрлерді, әдет-ғұрыптарды, халықтық педагогика элементтерін білім беру үдерісіне кіріктіру маңыздылығы сипатталады. Сонымен қатар ұлттық ойындар, ауыз әдебиеті үлгілері, музыка, қолөнер және тұрмыстық мәдениет арқылы балалардың танымдық қызығушылығы мен ұлттық сана-сезімін дамыту мүмкіндіктері айқындалады. Мақала нәтижелері мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының педагогтеріне ұлттық этномәдени құндылықтарды тиімді қалыптастыруға арналған әдістемелік ұсыныстарды ұсынады.

Түйін сөздер: ұлттық тәрбие, этномәдени құндылықтар, ұлттық сана, салт-дәстүр, ұлттық ойындар, мектеп жасына дейінгі балалар.

ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация

В данной статье рассматривается проблема формирования национальных этнокультурных ценностей у детей дошкольного возраста. Подчеркивается, что национальное воспитание является важным фактором формирования духовно-нравственных основ личности ребёнка. В ходе исследования анализируются теоретические основы усвоения этнокультурных ценностей, а также описываются пути интеграции национальных традиций, обычаев и элементов народной педагогики в образовательный процесс дошкольных организаций. Кроме того, раскрываются возможности развития познавательного интереса и национального самосознания детей посредством национальных игр, образцов устного народного творчества, музыки, ремёсел и бытовой культуры. Результаты статьи предлагают методические рекомендации для педагогов дошкольных образовательных организаций, направленные на эффективное формирование национальных этнокультурных ценностей.

Ключевые слова: национальное воспитание, этнокультурные ценности, национальное самосознание, традиции и обычаи, национальные игры, дети дошкольного возраста.

Кіріспе. Қазіргі жаһандану жағдайында ұлттық мәдениет пен рухани құндылықтарды сақтау және оны өскелең ұрпақтың бойына сіңіру өзекті педагогикалық мәселелердің біріне айналып отыр. Этномәдени атауларды оқыту қазіргі қазақ қоғамы үшін, қазақ мәдениеті мен тарихын жаңғырту үшін аса қажет. Тіпті әрбір қазақстандық қазақ этномәдени атаулардың мағынасын терең тани білуі міндетті. Әсіресе мектеп жасына дейінгі кезең – баланың тұлғалық, рухани-адамгершілік және әлеуметтік дамуының іргетасы қаланатын маңызды жас ерекшелік кезеңі болып табылады. Осы кезеңде баланың ұлттық дүниетанымы, ана тіліне, туған халқына, салт-дәстүріне деген алғашқы көзқарасы мен құндылықтық қатынасы қалыптасады.

Ұлттық этномәдени құндылықтар - халықтың ғасырлар бойы жинақтаған рухани тәжірибесі, мәдени мұрасы мен тәрбиелік әлеуетінің жиынтығы. Оларды мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту үдерісіне мақсатты түрде енгізу балалардың ұлттық сана-сезімін, отансүйгіштік қасиеттерін, мәдени сәйкестігін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Ұлттық тәрбие арқылы бала өз халқының тарихын, тұрмыс-тіршілігін, дәстүрі мен әдет-ғұрпын танып-біледі, соның негізінде жалпыадамзаттық құндылықтарды меңгереді.

Қазақстан Республикасындағы білім беру мазмұнын айқындайтын нормативтік-құқықтық құжаттарға талдау ұлттық этномәдени құндылықтарды қалыптастырудың өзектілігін нақтылай түседі. Атап айтқанда, *Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында* білім берудің негізгі міндеттерінің бірі ретінде ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде жеке тұлғаны тәрбиелеу қажеттілігі көрсетілген. Бұл мектепке дейінгі білім беру жүйесінде ұлттық тәрбиенің мазмұнын күшейтудің заңнамалық негізі бар екенін дәлелдейді. Сонымен қатар *Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында* балалардың рухани-адамгершілік дамуына, ұлттық мәдениетке, халықтық дәстүрлерге құрметпен қарауға тәрбиелеу негізгі бағыттардың бірі ретінде айқындалған. Бағдарлама мазмұнында ұлттық ойындар, ауыз әдебиеті, музыка, қолөнер және тұрмыстық мәдениет элементтерін қолдану ұсынылады. Бұл құжаттар этномәдени құндылықтарды қалыптастырудың мазмұндық негізін айқындайды.

Сондай-ақ *Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасында* ұлттық мәдени мұраны сақтау, ұлттық бірегейлікті нығайту және тәрбиенің құндылықтық бағдарын күшейту басты басымдықтар ретінде белгіленген. Аталған құжатта ерте жастан бастап ұлттық құндылықтарға негізделген тәрбие беру қажеттілігі ерекше атап өтіледі.

Қазақ халқының рухани болмысы, ұлттық табиғатындағы асыл қасиеттері ғасырлар бойы қалыптасқан рухани қазынасында айшықталып келді. Қоғам дамуының түрлі сипаттағы формациялары әдебиетте өз ізін қалдырмай тұра алмайды. Халқымыздың тарихын, өнерін, әдебиеті мен мәдениетін

ұлттық құндылық ретінде бағалап, құрметтей білетін, өз халқының салт-дәстүрін бойына сіңірген жеке тұлғаны тәрбиелеу мәселесі ұлттық білімнің негізін салған, өз халқының болашағы жолында бар ғұмырларын арнаған А.Байтұрсынұлы [1], Ж.Аймауытов [2], М.Әуезов [3] және т.б. еңбектерінен бастау алады.

А. Байтұрсынұлы «Сөздің өзін танытатын белгі - тіл, яки дыбыс белгісі екпін даусыз. Ол белгі әркімнің өз бейнімен, өз ыңғайымен сөз тізіп, әдеттенуінен, салттануынан болады» – деп көркем әдебиеттің ұлттық болмысын басты орынға қойса, ал ғалым Х. Досмұхамедұлы «Халық ауыз әдебиетінен қазақтың жан жүрегіне еркін көшпелі өмірі, көш-қон, мал мен машылық тұрмыс-салт қаншалықты жақын екендігі айқын көрінеді... Қазақтың ұлттық киімі, ұл-қыздарымызға тән алтын-күміс, сырға-шолпы, бес қару мен ер-тұрман т.с.с. ұлттық жәдігерлеріміз халық әдебиетінде жырланады» - деген пікірі халық әдебиетінің этнографиямен біте қайнасып жатқанын дұрыс көрсетеді [4].

Ә. Марғұлан эпос тудырған орта, олардың мәдениетке қосқан үлесін, ескі дәуірдегі халық аңыздарын, лиро-эпос нұсқаларын, қазақтың халық музыкасындағы Қорқыт ата дәстүрін, қазақтың ерлік жырындағы әлеуметтік сарындарды саралауларындағы өзекті ойларын этнология, этнографиямен дәнекерлей отырып, «...Халық жыры, эпос, ою-өрнек, сәулет өнері, жұртшылық салты, елдік өмір сүру қағидасы, барлық рухани құндылықтар сахараны желден мекен еткен бабаларымыз бен бүгінде олардың түбегейлі мұрагері қазақ елінің тұрмысында сақталған» - деп бағалайды [5].

Жалпы этномәдени бірліктер ұлттың тарихи болмысын тану үшін ең маңызды құрал болып саналады. Осы пікірімізді академик Ә.Қайдар зерттеуімен былайша дәйектей түссек болады: «Этностың шынайы бейнесі, болмысы туралы тілдік деректер, мағлұматтар оның тіл әлемінде сақталып, сол арқылы болашақ ұрпаққа жеткізіліп отырады [6].

Ұлттың рухани тірегі саналатын тіл, мәдениет, салт-дәстүр мен дүниетаным үздіксіз тәрбиелік ықпал арқылы ғана сақталып, дамиды. Осы тұрғыдан алғанда, мектеп жасына дейінгі балалардың бойына ұлттық этномәдени құндылықтарды қалыптастырудың маңыздылығы ерекше. Мектеп жасына дейінгі кезең - баланың тұлғалық дамуының іргетасы қаланатын, оның мінез-құлқы, эмоциялық әлемі, құндылықтық бағдарлары қалыптасатын шешуші кезең. Дәл осы жаста бала қоршаған ортаны қабылдауға, еліктеуге, ұлттық ерекшеліктерді сезінуге бейім келеді. Сондықтан этномәдени тәрбие ерте жастан басталуы тиіс. Ұлттық құндылықтарды меңгерген бала өз халқының мәдени мұрасын құрметтеуге, туған еліне деген сүйіспеншілікті сезінуге тәрбиеленеді

Ұлттық этномәдени құндылықтар баланың рухани-адамгершілік дамуына зор ықпал етеді. Халықтық салт-дәстүрлер, әдет-ғұрыптар, ұлттық ойындар мен ауыз әдебиеті үлгілері арқылы бала ізгілік, сыйластық, еңбекқорлық, батылдық, үлкенге құрмет, кішіге қамқорлық сияқты адамгершілік қасиеттерді бойына сіңіреді. Бұл құндылықтар баланың әлеуметтік ортада өзін еркін сезінуіне, ұлттық және жалпыадамзаттық мәдениетті үйлесімді қабылдауына мүмкіндік береді. Сонымен қатар ұлттық этномәдени құндылықтарды қалыптастыру баланың танымдық қызығушылығы мен шығармашылық қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Ұлттық музыка, қолөнер, сәндік-қолданбалы өнер элементтері балалардың эстетикалық талғамын қалыптастырып, көркемдік ойлауын жетілдіреді.

Ұлттық ойындар мен ауыз әдебиеті үлгілері – балалардың этномәдени құндылықтарды табиғи түрде меңгеруінің тиімді құралдары. Ұлттық ойындар баланың қимыл-қозғалысын дамытып қана қоймай, оның логикалық ойлауын, тапқырлығын арттырады. Мысалы, асық, алтыбақан, бесік жыры, мақал-мәтелдер мен халық ертегілері баланың ой-өрісін дамытып қана қоймай, оның бойына адамгершілік, еңбекқорлық, батылдық, үлкенге құрмет, кішіге ізет сияқты қасиеттерді сіңіреді. Сонымен қатар ұлттық музыка мен қолөнер элементтері балалардың эстетикалық талғамын қалыптастырып, шығармашылық қабілеттерін дамытады.

Ұлттық салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар халықтың тарихи тәжірибесіне, өмір сүру салтына және рухани құндылықтарына негізделген тәрбие құралдары болып табылады. Оларды мектепке дейінгі ұйымдарда қолдану балалардың әлеуметтік ортаға бейімделуіне, қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруына ықпал етеді. Мысалы, үлкенді сыйлау, кішіге қамқор болу, қонақжайлылық, еңбекке баулу сияқты ұлттық тәрбиенің басты қағидалары баланың күнделікті мінез-құлқында орнығады. Бұл өз кезегінде баланың адамгершілік қасиеттерін дамытуға жағдай жасайды. Сондықтан мектепке дейінгі ұйымдарда ұлттық салт-дәстүрлерді, әдет-ғұрыптарды және халықтық педагогика элементтерін білім беру үдерісіне кіріктіру тәрбиенің мазмұнын байытып, оның тәрбиелік әлеуетін арттырады.

Халықтық педагогика элементтерін білім беру үдерісіне кіріктірудің маңыздылығы оның баланың жас ерекшелігіне сай, табиғи әрі тиімді тәрбие құралы болуымен айқындалады. Ұлттық ойындар, ауыз әдебиеті үлгілері (ертегілер, мақал-мәтелдер, жаңылтпаштар, жұмбақтар), бесік жырлары мен тақпақтар баланың тілін, ойлау қабілетін және эмоциялық сезімталдығын дамытуға ықпал етеді. Сонымен қатар

бұл элементтер балалардың оқу іс-әрекетіне қызығушылығын арттырып, білімді жеңіл әрі әсерлі түрде меңгеруіне мүмкіндік береді.

Ұлттық мазмұнды оқу-тәрбие үдерісіне кіріктіру балалардың танымдық және шығармашылық белсенділігін арттырады. Ұлттық музыка, қолөнер, сәндік-қолданбалы өнер элементтері балалардың эстетикалық талғамын қалыптастырып, көркемдік ойлауын дамытады. Ал ұлттық ойындар балалардың қимыл-қозғалыс дағдыларын жетілдіріп, ұжымда әрекет ету, өзара көмек көрсету, ережені сақтау сияқты әлеуметтік дағдыларды қалыптастырады. Мектепке дейінгі ұйымдарда этномәдени мазмұнды жүйелі және мақсатты түрде қолдану баланың ұлттық мәдени ортада тәрбиеленуіне мүмкіндік береді. Бұл баланың ұлттық сәйкестігін нығайтып, туған халқына, ана тіліне және мәдени мұрасына деген оң көзқарасын қалыптастырады. Сонымен қатар ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтардың өзара үйлесімде берілуі баланың рухани дамуын жан-жақты қамтамасыз етеді. Мектепке дейінгі ұйымдарда ұлттық этномәдени құндылықтарды білім беру үдерісіне кіріктіру жолдары 1-кестеде мазмұндалды.

1-кесте. Мектепке дейінгі ұйымдарда ұлттық этномәдени құндылықтарды білім беру үдерісіне кіріктіру жолдары

Этномәдени компоненттер	Мазмұны	Қолдану формалары	Күтілетін нәтиже
Ұлттық салт-дәстүрлер	Үлкенді сыйлау, қонақжайлылық, еңбекке баулу, сыйластық	Мерекелік іс-шаралар, жағдаяттық ойындар	Адамгершілік қасиеттер мен мінез-құлық мәдениеті қалыптасады
Әдет-ғұрыптар	Сәлемдесу мәдениеті, бата беру, ұлттық рәсімдер	Рөлдік ойындар, театрландырылған қойылымдар	Әлеуметтік қарым-қатынас дағдылары дамиды
Халықтық педагогика	Ертегілер, мақал-мәтелдер, жұмбақтар, жаңылтпаштар	Өңгімелеу, оқу қызметі, дидактикалық ойындар	Тіл байлығы мен ұлттық сана қалыптасады
Ұлттық ойындар	Асық, алтыбақан, бес тас, қимылды ойындар	Қозғалыс ойындары, серуен кезіндегі ойындар	Қимыл-қозғалыс, ынтымақтастық дамиды
Ұлттық өнер мен музыка	Күй, халық әндері, қолөнер элементтері	Музыка сабақтары, шығармашылық тапсырмалар	Эстетикалық талғам мен шығармашылық қабілет қалыптасады

Мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында этномәдени құндылықтарды қалыптастыру педагогтің кәсіби шеберлігі мен ұлттық мәдениетке деген көзқарасына тікелей байланысты. Тәрбиеші ұлттық салт-дәстүрлерді тек ақпарат ретінде емес, күнделікті оқу-тәрбие үдерісінің құрамдас бөлігі ретінде қолдануы қажет. Мерекелік іс-шаралар, ұлттық тақырыптағы ойын сабақтары, көрнекі құралдар мен этнобұрыштар баланың ұлттық мәдени ортада тәрбиеленуіне мүмкіндік береді. Мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында этномәдени тәрбие жүйелі түрде жүзеге асырылған жағдайда, бала өзін белгілі бір мәдени ортаға тиесілі тұлға ретінде сезінеді. Бұл оның ұлттық сәйкестігін нығайтып, болашақта өз халқының мәдени мұрасын сақтаушы әрі жалғастырушы азамат болып қалыптасуына негіз болады.

Педагог пен отбасының бірлескен тәрбиелік ықпалы этномәдени құндылықтарды тиімді қалыптастырудың басты шарты болып табылады. Мектеп жасына дейінгі балалардың бойына ұлттық этномәдени құндылықтарды қалыптастыру – ұлттың рухани тұтастығын сақтаудың, ұлттық санасы жоғары, мәдениетті тұлға тәрбиелеудің негізгі алғышарты. Ерте жастан ұлттық тәрбие алған бала болашақта жаһандану үдерісінде өз болмысын жоғалтпай, туған халқының мәдени құндылықтарын қадірлей білетін саналы азамат ретінде қалыптасады.

Қорытындылай келе, мектепке дейінгі ұйымдарда ұлттық салт-дәстүрлерді, әдет-ғұрыптарды және халықтық педагогика элементтерін білім беру үдерісіне кіріктіру – баланың ұлттық сана-сезімін, рухани-адамгершілік қасиеттерін және мәдени құндылықтарын қалыптастырудың маңызды педагогикалық шарты болып табылады. Бұл бағыттағы жүйелі жұмыс болашақта ұлттық болмысын сақтай білетін, мәдениеті жоғары тұлға тәрбиелеудің берік негізін қалайды, - деп мектеп жасына дейінгі балалардың бойына ұлттық этномәдени құндылықтарды қалыптастыруды жетілдіру мақсатында төмендегідей ғылыми-әдістемелік ұсыныстар берілді:

1. Мектепке дейінгі ұйымдардың оқу-тәрбие үдерісінде ұлттық салт-дәстүрлерді, әдет-ғұрыптарды және халықтық педагогика элементтерін жүйелі әрі мақсатты түрде кіріктіру ұсынылады. Бұл этномәдени мазмұнды барлық білім беру салаларымен (танымдық, тілдік, көркем-эстетикалық, әлеуметтік және дене дамуы) өзара байланыста жүзеге асыруды көздейді.

2. Балалардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, ұлттық ойындар мен ауыз әдебиеті үлгілерін (ертегілер, мақал-мәтелдер, жаңылтпаштар, жұмбақтар) оқу қызметі мен күн тәртібіндегі іс-әрекеттерге тұрақты енгізу қажет.

3. Балалардың ұлттық мәдени ортада тәрбиеленуін қамтамасыз ету үшін мектепке дейінгі ұйымдарда дамытушы этномәдени органы (ұлттық бұрыш, ұлттық ойыншықтар, көрнекі құралдар, қолөнер элементтері) ұйымдастыру қажет.

5. Этномәдени құндылықтарды қалыптастыру үдерісінде отбасы мен мектепке дейінгі ұйым арасындағы ынтымақтастықты күшейту, ата-аналарды ұлттық тәрбиеге бағытталған бірлескен іс-шараларға тарту ұсынылады.

6. Балалардың ұлттық этномәдени құндылықтарды меңгеру деңгейін анықтау мақсатында бақылау, әңгімелесу, шығармашылық тапсырмалар сияқты педагогикалық диагностика әдістерін жүйелі қолдану қажет.

Ұсынылған шараларды кешенді түрде жүзеге асыру мектеп жасына дейінгі балалардың ұлттық сана-сезімін, рухани-адамгершілік қасиеттерін және этномәдени құндылықтарға деген оң көзқарасын қалыптастырудың тиімділігін арттырады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Байтұрсынұлы Ахмет. Мақалалар, хаттар, А.Байтұрсынұлы туралы құжаттар мен материалдар // Алты томдық шығармалар жинағы.– Алматы: Елшежіре, 2013. - Т. 6. – 384 б.
2. Аймауытов Ж. Комплекспен оқыту жолдары (оқу, әдістеме), мақалалар, хаттар // Алты томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Ел-шежіре, 2013. - Т. 6. – 384 б.
3. Әуезов М. Әдебиет тарихы. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 240 б.
4. Досмұхамедұлы Х. Аламан / құраст. Ғ. Өнесов, А. Мектепов, Ш. Керімов. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 176 б.4.
5. Марғұлан Ә. Шығармалары. – Алматы: «Алатау» баспасы, 2007. – Т. 1. – 608 б.
6. Қайдар Ә. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. – Алматы: Ана тілі, 1998. – 304 б.

УДК 372.6

МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІҢ ТІЛДІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ АРТТЫРУДАҒЫ ОРНЫ

Сейтметова Ж.А.

Докторант, Қожа Ахмет Ясауи атындағы ХҚТУ

Түркістан, Қазақстан,

e-mail: zhibek.seitmetova@ayu.edu.kz

Аңдатпа. Бұл мақалада мақал-мәтелдердің тілдік құзыреттілікті дамытудағы теориялық және практикалық негіздері қарастырылады. Мақал-мәтелдердің тілдің лексикалық, семантикалық және құрылымдық жүйесін меңгертудегі рөлін сипатталып, олардың сөздік қорды кеңейту, сөйлеу дағдыларын жетілдіру және коммуникативтік құзыреттілікті арттырудағы айқындалады. Сонымен бірге мақал-мәтелдердің этномәдени және тәрбиелік қызметі зерделеніп, олардың ұлттық дүниетанымды қалыптастырудағы орны көрсетіледі. Зерттеу нәтижелері мақал-мәтелдерді білім беру үдерісіне жүйелі енгізу тіл үйренушінің мәдени-тілдік әлеуетін күшейтуге ықпал ететінін дәлелдейді.

Түйін сөздер: мақал-мәтелдер, тілдік құзыреттілік, этнопеддагогика, коммуникативтік құзырет, лексика.

РОЛЬ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК В ПОВЫШЕНИИ ЯЗЫКОВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические основы развития языковой компетентности посредством пословиц и поговорок. Раскрывается роль пословиц в освоении лексической, семантической и структурной системы языка, их влияние на расширение словарного запаса, совершенствование речевых навыков и повышение коммуникативной компетентности. Кроме того, анализируется этнокультурная и воспитательная функция пословиц, показывается их значение в формировании национального мировоззрения. Результаты исследования подтверждают, что системное

внедрение пословиц в образовательный процесс способствует усилению культурно-языкового потенциала обучающихся.

Ключевые слова: пословицы и поговорки, языковая компетентность, этнопедагогика, коммуникативная компетентность, лексика.

THE ROLE OF PROVERBS AND SAYINGS IN ENHANCING LANGUAGE COMPETENCE

Abstract. This article examines the theoretical and practical foundations of developing language competence through proverbs and sayings. It describes the role of proverbs in mastering the lexical, semantic, and structural systems of the language, highlighting their contribution to vocabulary expansion, the improvement of speaking skills, and the enhancement of communicative competence. The study also analyzes the ethnocultural and educational functions of proverbs, demonstrating their significance in shaping national worldview. The findings indicate that the systematic integration of proverbs into the educational process effectively strengthens learners' cultural and linguistic potential.

Keywords: proverbs, linguistic competence, ethnopedagogy, communicative skills, lexicon.

Қазіргі білім беру жүйесінің басты бағыттарының бірі – тұлғаның тілдік құзыреттілігін дамыту, оны ұлттық және жалпыадамзаттық мәдениеттің белсенді тасымалдаушысы ретінде қалыптастыру. Тілдік құзыреттілік ұғымы лингводидактикада, психолінгвистикада және педагогикалық ғылымдарда тұлғаның тілдік білімді меңгеруімен қатар, оны нақты коммуникативтік жағдаяттарда орынды қолдана алу қабілеті ретінде түсіндіріледі. Бұл құзыреттілік тек грамматикалық немесе лексикалық біліммен шектелмей, тілдік нормаларды сақтай отырып, сөйлеудің прагматикалық, семантикалық және мәдени компоненттерін игеруді талап етеді. Осы тұрғыдан алғанда тілдік құзыреттілік – тұлғаның мәдени-танымдық деңгейінің, ұлттық дүниетанымының, коммуникативтік әлеуетінің көрсеткіші.

Ұлттық тілдің ішкі мазмұны, дүниенің халықтық бейнесі және мәдени кодтар ең алдымен тілдік бірліктер арқылы қалыптасады. Сол ұлттық кодтардың ең көне әрі ықшам формаларының бірі – мақал-мәтелдер. Мақал-мәтелдер ғасырлар бойы жинақталған әлеуметтік тәжірибені, моральдық қағидаларды, мінез-құлық модельдерін, дүниетанымдық ұстанымдарды сақтайтын этнопедагогикалық феномен болып табылады. Олар тілдік тұлғаның қалыптасуында ерекше рөл атқарады, себебі мақал-мәтелдерде халықтың ойлау тәсілі, мәдени құндылықтары, тарихи жады мен мінездік ерекшелігі көрініс табады. Тілдің бейнелілік қасиеті, мағыналық тереңдігі, стилистикалық нормалары дәл осы шағын жанрда ықшам әрі күрделі түрде беріледі. Сондықтан мақал-мәтелдер тілдік құзыреттілікті, әсіресе мәдени-лингвистикалық және прагматикалық құзыреттерді дамытудың табиғи әрі тиімді құралы болып саналады.

Қазіргі жаһандану жағдайында ұлттық тілдердің қолданылу аясы әртүрлі факторлар ықпалымен әлсіреуі мүмкін: урбанизация, тілдік орта мәселелері, цифрлық коммуникациядағы тіл нормаларының бұзылуы, жасөспірімдер тіліндегі жаргондану және гибридтену процестері [4]. Мұндай жағдайда дәстүрлі тілдік-мәдени формаларды – мақал-мәтелдер, фразеологизмдер, шешендік сөздер – білім беру мазмұнына интеграциялау қажеттілігі күшейіп отыр. Себебі мақал-мәтелдерді меңгеру арқылы оқушылар тек тілді игеріп қоймайды, сонымен бірге ұлттық мәдениетті түсініп, оның мазмұнын табиғи тілдік ортада қайта жаңғыртады. Бұл үдеріс этнопедагогиканың тіл арқылы ұлттық сананы сақтауға бағытталған негізгі міндеттерімен толық үйлеседі [1].

Мақал-мәтелдерді тілдік құзыреттілікті арттыру құралы ретінде қарастыру – педагогика, этнолингвистика, мәдениеттану және психолінгвистика тоғысындағы кешенді зерттеуді талап ететін маңызды ғылыми мәселе. Өйткені олардың құрылымдық ерекшеліктері, семантикалық табиғаты, қызметтік және тәрбиелік функциялары тіл дамуының әртүрлі аспектілерін қамтиды: когнитивтік процестер, мәдени-тілдік сәйкестік, коммуникативтік құзыреттер, сөйлеу мәдениеті және тұлғаның аксиологиялық бағдарлары [4; 6]. Сондықтан мақал-мәтелдердің этнопедагогикалық потенциалын ғылыми тұрғыдан талдау ұлттық тілдің өміршеңдігін қамтамасыз ету, жас ұрпақтың тілдік мәдениетін нығайту және білім беру процесінде дәстүрлі мәдени мұраны тиімді пайдаланудың әдістемелік негіздерін жетілдіру үшін өзекті болып табылады.

Осыған байланысты зерттеу жұмысының өзектілігі халық даналығының ықшам формалары саналатын мақал-мәтелдерді қазіргі білім беру жүйесінде тілдік құзыреттілікті дамыту құралы ретінде терең қарастыру қажеттілігімен айқындалады. Бұл бағыт этнопедагогиканың маңызды міндеттерінің бірі – тіл арқылы ұлттық мәдениетті сақтау және ұрпаққа жеткізу – аясында жаңа ғылыми-практикалық шешімдер ұсынуға мүмкіндік береді [1; 2].

Қазақ мақал-мәтелдері студенттің тұлғалық қалыптасуына айрықша ықпал ететін, ғасырлар бойы сұрыпталған құндылықтық әрі тәрбиелік мазмұнға бай тілдік-мәдени мұра болып табылады [7]. Олар халық дүниетанымының ең шынайы көрінісі ретінде адамның мінезін, рухани бағдарын, қоғамдағы

орнын айқындайтын негізгі моральдық қағидалар мен адамгершілік нормаларды жинақтайды [5]. Мақал-мәтелдерде еңбекке адал көзқарас, ізгілік пен мейірімділік, жауапкершілік, қайырымдылық, кішіпейілділік сияқты тұлғалық сапалар көркем әрі ықшам түрде берілгендіктен, студент бұл құндылықтарды тек теориялық тұрғыдан ғана емес, ішкі мәдени-рухани тәжірибе ретінде қабылдайды.

Мұндай бейнелі, әсерлі тұжырымдар студенттің өзін-өзі тануына, адамгершілік ұстанымдарын қалыптастыруына, болашақ кәсіби және әлеуметтік өмірдегі мінез-құлқын реттеуіне әсер етеді. Мақал-мәтелдерде жинақталған өмірлік тәжірибе студентке адамның қоғаммен, қоршаған ортамен, отбасымен, үлкен-кішімен қарым-қатынасындағы нормаларды меңгеруге мүмкіндік береді [1].

Әдеп сақтау, кісілік, намыс, парасат, сыйластық сынды ұғымдар мақалдар арқылы ықшам, бірақ өте мазмұнды түрде беріледі. Осылайша, тіл үйренуші тек тілдік материалды игермей, сонымен бірге қоғамдағы этикалық ережелерді, мінез-құлық мәдениетін, өзгемен қарым-қатынаста өзін-өзі ұстау нормаларын да бойына сіңіреді [6]. Бұл мақалдардың тәлімдік қызметінің ғылыми-педагогикалық мәнін арттырып, оларды тұлға тәрбиесіндегі маңызды құралға айналдырады.

Мақал-мәтелдер студенттің мәдени-әлеуметтік дамуын қамтамасыз ететін маңызды этнолингвистикалық дереккөз болып табылады. Қазақ халқының тарихы, тұрмыс-тіршілігі, дүниені қабылдау ерекшелігі, табиғатқа, адамға, қоғамға деген көзқарасы мақалдарда кумулятивтік түрде сақталған. Осы мәдени-ұлттық мазмұнды тану арқылы студент қазақ халқының рухани әлемін, салт-дәстүрін, менталитетін, тарихи санасын терең түсіне бастайды. Мақалдарды талдау барысында тіл үйренуші ұлттық мәдени кодтарды ажыратып, этнолингвистикалық деректерді салыстыруға үйренеді, бұл оның мәдениетаралық қабылдауын қалыптастырады. Мұндай танымдық әрекет студенттің мәдени құзыреттілігін кеңейтіп, көпұлтты ортада өзге мәдениеттермен өзара түсіністік қалыптастыруға ықпал етеді [6].

Сонымен қатар, мақал-мәтелдер студенттің когнитивтік дамуына, яғни ойлау мәдениеті мен сыни ойлау қабілетінің қалыптасуына тікелей әсер етеді. Мақалдардағы астарлы, тұспалды, метафоралық мағына күрделі ойлау процестерін талап етеді: студент семантикалық байланыстарды ашуға, мағыналық өрістерді салыстыруға, логикалық қорытынды жасауға, мағына мен форманың арақатынасын анықтауға тырысады. Бұл үрдіс тіл үйренушінің интеллектуалдық белсенділігін арттырып, оның дүниеге аналитикалық көзқарас қалыптастыруына жол ашады. Мақалдардың қысқа формада берілген терең философиялық ойы студенттің абстрактылы ойлауын дамытып, түсіндіру, дәлелдеу, сараптау сияқты жоғары деңгейлі когнитивтік дағдыларды қалыптастырады [7].

Коммуникациялық тұрғыдан алғанда, мақал-мәтелдер студенттің сөйлеу мәдениетін арттыратын қуатты тілдік құрал болып табылады. Олар қарым-қатынастағы әдеп нормаларын, сөздің әсерлілігін, ойдың ықшам әрі дәйекті берілуін қамтамасыз етеді. Адамдармен сөйлесуде мақалдарды орынды пайдалану тілдің бейнелігін, сөйлеушінің сөздік мәдениетін, ойды жүйелі жеткізе білу қабілетін көрсетеді [5]. Бұл студенттің коммуникациялық құзыреттілігін қалыптастырып қана қоймай, оның қоғамдық ортада өз ойын сенімді әрі мәдениетті түрде жеткізе алуына мүмкіндік береді. Сонымен қатар мақал-мәтелдердің кеңес беру, жұбату, ескерту, бағыт көрсету сияқты түрлі прагматикалық қызметтері студенттің эмоциялық-әлеуметтік интеллектісін дамытады [2]. Адамның ішкі күйін, сезімін, көңіл-күй реңкін ұғынып, оған сәйкес жауап бере білу – коммуникациялық мәдениеттің жоғары деңгейін көрсететін маңызды қабілет.

Мақал-мәтелдерді меңгеру нәтижесінде студент тек тілді үйреніп қана қоймайды; ол ұлттық дүниетаныммен танысады, рухани-адамгершілік құндылықтарды бойына сіңіреді, ойлау қабілетін дамытады және қарым-қатынас мәдениетін жетілдіреді. Осының барлығы мақал-мәтелдердің тілдік материалдан әлдеқайда кең әрі терең педагогикалық маңызға ие екенін дәлелдейді. Олар тұлғалық қалыптасу, мәдени таным, рухани даму және әлеуметтік-коммуникативтік дағдыларды дамыту бағытында бірдей қызмет атқаратын әмбебап тілдік-мәдени құрал болып табылады [5].

Халық даналығы – ұлттық тілдің, мәдениеттің және халықтық педагогиканың табиғи тоғысқан тұсы болып саналатын ерекше тілдік-рухани құбылыс. Қазақтың ғасырлар бойы сұрыпталған ой түйіндері мазмұндық тереңдігімен, бейнелілігімен және ықшам құрылымымен ерекшеленеді. Сондықтан бұл тілдік-мәдени бірліктерді білім беру үдерісінде қолдану тіл үйретудің түрлі деңгейіне әсер ететін кешенді педагогикалық құрал ретінде бағаланады [3]. Жүргізілген талдау нәтижелері олардың тілдік құзыреттілікті дамытудағы қызметінің көпқабатты әрі интегративті екенін көрсетті.

Ұлттық нақыл қоры тіл үйренушінің сөздік қорын кеңейтіп, грамматикалық және семантикалық заңдылықтарды табиғи жолмен меңгеруге мүмкіндік береді. Бейнелі тіркестер мен метафоралық құрылымдар студенттің тілдік сезімін оятады, ал тұрақты синтаксистік модельдер ережелерді механикалық жаттаудан гөрі, контекст арқылы меңгеруге жағдай жасайды. Сонымен бірге ойды ықшам әрі әсерлі жеткізуге тән тәсілдер сөйлеу әрекетінің прагматикалық жағын дұрыс ұйымдастыруға көмектесіп, тілдік тұлғаның коммуникативтік әлеуетін күшейтеді [4; 6].

Фольклорлық тұжырымдар халықтың өмірлік тәжірибесін, этикалық нормаларын, дүниетанымын жинақтағандықтан, олар студенттің ұлттық-мәдени сәйкестігін қалыптастыруда ерекше мәнге ие. Осы рухани мұраны жүйелі түрде меңгеру жеке тұлғаның құндылықтар жүйесін реттеп, оның мінез-құлық мәдениетіне тікелей ықпал етеді. Мұндай мазмұнды игеру аксиологиялық көзқарастардың қалыптасуына, адамгершілік қағидаларды түсінуге және ұлттық болмысты терең танып-білуге мүмкіндік береді.

Тілдік-мәдени бірліктерді талдау барысында студент мәдени кодтарды, тарихи деректерді, этнолингвистикалық ерекшеліктерді таниды. Бұл оның дүниетанымдық көкжиегін кеңейтіп, көпұлтты ортадағы мәдениетаралық коммуникацияға бейімделуіне жағдай жасайды. Осындай мазмұн тіл үйренушіні тек тілдік біліммен ғана емес, халқымыздың дүниеге көзқарасымен де таныстырады [2].

Даналық сөздер когнитивтік дағдыларды дамытуда да маңызды. Олардың астарлы мазмұны, тұспалды мағынасы, логикалық құрылымы студентті салыстыруға, себеп-салдарлық байланысты анықтауға, қорытынды жасауға итермелейді. Бұл интеллектуалдық белсенділікті арттырып, сыни ойлауды дамытады. Мұндай тілдік бірліктер теориялық ойлаудың қалыптасуына ықпал етіп, күрделі мағыналарды түсіндіру арқылы когнитивтік икемдерді нығайтады [4].

Сонымен қатар ұлттық нақылдар қарым-қатынас мәдениетін жетілдіреді. Олар тілдің көркемдік құралдарын орынды қолдануға, сөйлеу этикетінің нормаларын сақтауға, думанды да, ресми де жағдайда ойды дәл әрі бейнелі жеткізуге үйретеді. Осындай тәсілдер студенттің коммуникациялық мәдениетін қалыптастырып, оның әлеуметтік ортада өзін еркін, мәдениетті ұстай білуіне жағдай жасайды [5]. Тұжырымға бай қысқа формалар адаммен қарым-қатынаста эмоциялық-әлеуметтік құзыреттілікті арттырып, сендіру, жұбату, бағыт көрсету, ескерту секілді әрекеттерді мәдени деңгейде орындауға мүмкіндік береді [4; 6].

Мақал-мәтелдер – ұлттық тілдің байлығын, рухани құндылықтарын, тарихи санасын, дүниетанымдық ерекшеліктерін сақтап келген мәдени мұра. Оларды білім беру үдерісіне мақсатты түрде енгізу студенттің тілдік, танымдық және мәдени дамуына тікелей ықпал етеді.

Мақал-мәтелдердің ықшам әрі бейнелі құрылымы студенттің сөздік қорын кеңейтіп, грамматикалық және стилистикалық нормаларды табиғи жолмен меңгертуге мүмкіндік береді. Тұрақты синтаксистік модельдер грамматикалық дағдылардың қалыптасуына үлгі болып, сөйлеу әрекетіндегі жүйелілік пен дәлдікті арттырады. Сонымен қатар мақал-мәтелдердегі астарлы мағына, метафоралық бейнелеу құралдары студенттің когнитивтік белсенділігін күшейтіп, сыни ойлау, салыстыру, талдау, қорытынды шығару қабілеттерін жетілдіреді.

Коммуникативтік тұрғыдан алғанда, мақал-мәтелдер сөйлеудің әсерлілігін, мәдениеттілігін және прагматикалық дәлдігін қамтамасыз етеді. Олар адамның қарым-қатынаста өзін ұстау нормаларын меңгеруге, сөз саптау мәдениетін қалыптастыруға ықпал етеді. Осы арқылы студент өз ойын бейнелі, көркем жеткізуге дағдыланып, шығармашылық қабілеті артып, тұлға ретіндегі қалыптасды.

Этнопедагогикалық тұрғыда мақал-мәтелдер ұлттық тәрбие мен адамгершілік құндылықтарды берудің қуатты құралы болып табылады. Олар студенттің ұлттық мәдени болмысын қалыптастыруға, рухани дүниесін байытуға, мінез-құлықтың моральдық қағидаларын түсінуге мүмкіндік береді. Мақал-мәтелдер арқылы студент қазақ халқының дүниеге көзқарасын, салт-дәстүрін, ұлттық психологиясын тереңірек таниды.

Жалпы алғанда, мақал-мәтелдерді жүйелі қолдану тілдік құзыреттіліктің барлық компоненттерін: лексикалық, грамматикалық, дискурсивтік, коммуникативтік, прагматикалық және мәдени-танымдық аспектілерін дамытуға мүмкіндік береді. Мақал-мәтелдер тіл үйретуде тек қосымша материал ғана емес, тұлғаның жан-жақты дамуын қамтамасыз ететін тиімді педагогикалық, лингвистикалық және мәдени құрал.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Абылова, З., Қалиев, С. Этнопедагогика. – Алматы: Санат, 1999. – 256 б.
2. Айтбаев, Ө. Тіл ғылымы және ұлттық мәдениет. – Алматы: Ғылым, 1992. – 272 б.
3. Кеңесбаев, І. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. – Алматы: Ғылым, 1977. – 712 б.
4. Сыздық, Р. Сөз құдіреті. – Алматы: Санат, 1997. – 224 б.
5. Уәли, Н. Тіл мәдениеті. – Алматы: Мектеп, 2007. – 216 б.
6. Уәлиев, Н. Қазақ сөз мәдениеті. – Алматы: Ан Арыс, 2005. – 208 б.
7. Жанпейісов, Е. Қазақ фразеологиясы жөнінде. – Алматы: Ғылым, 1971. – 206 б.

ӘОЖ 37.0

ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ БІЛІМ ТУРАЛЫ ТҮСІНІК, ОНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК МАҢЫЗЫ

Махметова Б.Т.

п.ғ.к., Абай атындағы ҚазҰПУ профессоры
Алматы, Қазақстан,
e-mail: balaina.mahmetova.54@mail.ru

Бекенова Б.Н.

п.ғ.магистрі, аға оқытушы
Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы, Қазақстан,
e-mail: bekenova62@mail.ru

Махметова А.А.

педагог зерттеуші,
К.Байсеитова атындағы Қазақ Ұлттық өнер университеті
Алматы, Қазақстан,
e-mail: maxdeep880@gmail.com

Аңдатпа. Бүгінгі күні адамның тұлғалық рухани дамуын, сәйкес әлеуметтік – этникалық өзін-өзі анықтауын, болып жатқан өзгерістерге дереу бейімделіп, өмір сүру жағдайын ыңғайлы ұйымдастыра білуі үшін халықтың бай мұрасын, дәстүрлік мәдениетінің мүмкіндіктерін, этнопедагогикалық білімін теория және практика жүзінде қолдану қажет.

Болашақ маманды даярлауда этнопедагогикалық білімнің мақсаты – ұлттық сана-сезімді, тарихқа, тілге, мәдениетке және өз халқының салт-дәстүріне деген жауапкершілікті қалыптастыру. Халықтық тәрбие мен халықтық педагогиканың құрылымында негізінен практикалық және рухани-тәжірибелік білімдерді, ал этностық педагогикада тұтас алғанда, рухани-тәжірибелік білімнің жетілген түрлері мен теориялық білімдері дамиды. Этнопедагогикалық білім мәні жағынан болашақ маманның ішкі жан дүниесін, оның рухани адамгершілік бейнесін қалыптастыруға бағытталуы керек.

Тірек сөздер: этнопедагогика, этномәдени білім, рухани даму, халықтық дәстүрлер, білімдер, біліктер жүйесі.

**КОНЦЕПЦИЯ ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ,
ЕГО СОЦИАЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ**

Аннотация. Сегодня для того, чтобы человек мог развиваться лично и духовно, выработать адекватное социально-этническое самоопределение, быстро адаптироваться к происходящим изменениям и уметь удобно организовывать условия своей жизнедеятельности, необходимо использовать в теории и на практике богатое наследие народа, возможности традиционной культуры, этнопедагогические знания.

Целью этнопедагогического образования в подготовке будущих специалистов является формирование национального самосознания, ответственности за историю, язык, культуру, традиции своего народа. В структуру народного образования и народной педагогики входят преимущественно практические и духовно-практические знания, тогда как этническая педагогика в целом разрабатывает более развитые формы духовно-практических знаний и теоретических знаний. Этнопедагогическое образование по своей сути должно быть направлено на формирование внутреннего мира будущего специалиста, его духовно-нравственного облика.

Ключевые слова: этнопедагогика, этнокультурное образование, духовное развитие, народные традиции, знания, система навыков.

THE CONCEPT OF ETHNOPEDAGOGICAL EDUCATION AND ITS SOCIAL SIGNIFICANCE

Abstract. Today, in order for a person to develop personally and spiritually, develop an adequate socio-ethnic self-identification, quickly adapt to ongoing changes, and be able to conveniently organize the conditions of their life, It is necessary to use in theory and practice the rich heritage of the people, the possibilities of traditional culture, and ethnopedagogical knowledge.

The goal of ethnopedagogical education in the training of future specialists is the formation of national self-awareness, responsibility for the history, language, culture, and traditions of their people. The structure of public education and public pedagogy includes primarily practical and spiritual-practical knowledge, while ethnic pedagogy as a whole develops more developed forms of spiritual-practical knowledge and theoretical

knowledge. Ethnopedagogical education, by its very nature, should be aimed at developing the inner world of a future specialist, his spiritual and moral character.

Keywords: ethnopedagogy, ethnocultural education, spiritual development, folk traditions, knowledge, system of skills.

Республикалық білім беру жүйесі жоғары педагогикалық ғылыми әлеуетке ие, ол этнопедагогика, білім беру мен тәрбиенің жаңа тұрғыларымен үйлеседі. Оны тәжірибеге ендіру білім беруде жүйелі өзгерістерді тудырады.

Болашақ маманға кәсіби білім беру адам баласының жасын, білім деңгейін, еңбегін, кәсіптік іс-әрекетінің сипатын ескермей-ақ, оның кәсіби даярлығын жетілдіруге қажет теориялық, практикалық білім жүйесіндегі даярлыққа жаңа көзқараспен қарауға, кәсіп пен кәсіби әрекеттің маман даярлаудағы орнын анықтауға мүмкіндік туғызады. Адамның рухани қалыптасуы тікелей пәндік-практикалық іс-әрекет үдерісінде адамзаттың қоғамдық-тарихи тәжірибесін, әлеуметтік-этикалық қатынастар ережелерімен, тұтастай алғанда, жалпы адами ізгілік өзара қатынастарды меңгеру арқылы жүреді. Бұл ережелер халықтық дәстүрлерде, діни мәдениетке байланысты құлықтық өсиеттерде жинақталып, үлгі ретінде беріледі.

Этнопедагогикалық зерттеулердің қазіргі кезеңде дамуының көкейкесті болуы нақты қалыптасатын эффект ретінде әр түрлі деңгейдегі құндылықтар туралы білімнің этномәдени білім беру құрылымында қалай берілуімен түсіндіріледі. Осыған байланысты адамзаттың әр түрлі деңгейінде және адамның алуан іс-әрекет түрлерінде болған құндылықтар мен нормалардың жиынтығы, бұл жиынтықтың нәтижесі этномәдени білім беру саласында жүзеге асыруды қажет етеді.

Бүгінгі күні адамның тұлғалық рухани дамуын, сәйкес әлеуметтік – этникалық өзін-өзі анықтауын, болып жатқан өзгерістерге дереу бейімделіп, өмір сүру жағдайын ыңғайлы ұйымдастыра білуі үшін халықтың бай мұрасын, дәстүрлік мәдениетінің мүмкіндіктерін, этнопедагогикалық білімін теория және практика жүзінде қолдану қажет.

Халықтық педагогика – халықтың ауызша шығармашылығында, салт-дәстүрлерінде, балалар ойындары мен ойыншықтарында анықталған педагогикалық мағлұматтар мен тәрбиелік тәжірибе.

Халықтық педагогиканың құрылымдық элементтеріне құлықтық өсиеттер: эмпирикалық білімдер, мағлұматтар, мұраттар, идеялар, көзқарастар, ұғымдар, тәрбиелік әсер ету құралдары жатады.

Халықтың рухани байлығы халықтық педагогикамен, құлық өсиеттермен, діни рухани үгіттермен тығыз байланысты. Сонда халықтық педагогика жаппай халықтың санасына тән эмпирикалық білімдер, мағлұматтар, мұрат, идеялар, көзқарастар ұғымы тәрбиелік әсер ету құралдарынан тұратын педагогикалық саналылық пен педагогикалық іс-әрекет ретіндегі рухани дүние болып табылады.

Халық педагогикасы мен классикалық ғылыми педагогикасында өзара дидактикалық байланыс бар. Бір жағынан, педагогика ғылымы халықтық педагогиканың жалғасы, оқыту мен тәрбиеге қатысты халықтың үздік тәжірибесін өзінде анықтайды. Екінші жағынан, халықтық педагогика ұлттық ортаны адамның қалыптасуы мен дамуына әсер ететін көзқарастарды, мазмұндық ерекшеліктерді, көптеген құралдарды сипаттайтын қазіргі педагогика ғылымының бөлігі болып табылады. Халықтық педагогиканың бай тәжірибесін зерттей отырып, түрлі халықтардың педагогикалық мәдениеттеріндегі ұқсастықтарды ескеру шарт.

Барлық халықтың педагогикалық мәдениеттеріндегі ұқсастықтар: тарихи жағдайлардың ортақтығы; халықтық психология негіздерінің ұқсастығы; адамдар мақсаттары мен қызығушылықтарының ортақтығы; түрлі халықтардың педагогикалық дәстүрлерінің өзара әсерлесуі; халықтық педагогиканың классикалық педагогика ғылымымен өзара әсерлесуі.

Этностарға қатысты тәрбиелеу ерекшеліктерін ағартушылар, педагогтар барлық уақытта қарастырған. Педагогика ғылымында өзіндік орны бар Я.А.Коменский алғашқы еңбектерін жазу барысында-ақ кез келген халыққа берілетін нәрсе оның өзінің ана тілінде берілуі керек екенін атап көрсеткен. Халықтың өзінің педагогикалық мәдениетіне мән бере отырып, баланы тәрбиелеуде өмірмен байланысты білім беру, еңбекке дайындау, балаларға жылы жүзді қатынас жасап, жас және жекелеген ерекшеліктерін ескеру қажеттігін айтқан.

«Этнопедагогика» термині 1972 жылы академик Г.Н.Волковтың енгізуімен кең қолданыла бастады. Этнопедагогика – этникалық қоғамдағы педагогика, ол дәстүрлі тәрбие мәдениетін зерттеуді қарастырады. Халықтық педагогика этнопедагогика ғылымының объектісі болып табылады және халықтық педагогика эмпирикалық фактілерден, бірегей идеялардан тұрады.

Сонымен этнопедагогика тәрбие құбылысына қатысты ғылыми көзқарас болып табылады, онда белгілі бір этностың әлеуметтік және педагогикалық үдерістері, педагогиканың сол этносқа тән білім беру-тәрбиелік дәстүрлерімен өзара байланысты, өзара әсерлесулері талданады.

Этнопедагогиканың құрылымдық элементтері: рухани мәдениет; әлеуметтік-этикалық нормалар мен элементтері; халықтық салттар; халықтық дәстүрлер.

Болашақ маманның этнопедагогикалық білімінің мазмұны мен құрылымын дайындауда оған этнопедагогикалық білім мен этнопедагогикалық іс-әрекет тәсілдерін енгізу қажет. Білімге сәйкес жүйені теориялық және эмпирикалық этнопедагогикалық мәліметтер мен халықтық әдістемеге тиісті дәстүрлі технологиялар құрайды. Этнопедагогикалық біліктілік болашақ маманның қабілетінің дамуын, нақты жағдайда этнопедагогикалық білімді дұрыс пайдалану қажеттілігін көрсетеді.

Қазақстандық қоғамда оны саналы түсіну үрдісі этномәдени мұраны меңгеру және сақтау арқылы өтуде. Социумда адамның үйлесімді дамуы мақсатында өзгермелі қоғамдық шарттарға бейімделу мемлекеттік білім стандарттарына кіретін пәндер мазмұнына енгізу қажет.

Бүгінде этнопедагогика идеясында сақталған халықтық ұстаным көкейкесті болып табылады. Ұлттың өзін-өзі сыйлауы факторынсыз әлемдік қауымдастыққа тиімді интеграциялау мүмкін емес. Жоғары білім беру жүйесінде этномәдени білім аспектісі болашақ маманда ұлттық және жалпыадамзаттық мәдениет туралы тұтас түсінік қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Елбасы қолдаған «Қазақстан Республикасының этномәдени білім беру тұжырымдамасында» (15.07.96 ж.) «жоғары мектепке білімді мамандарды кәсіби даярлау және білім беру механизмі ғана емес, мәдениет құрайтын институты, ұлттық және адамзаттық ерекшелікті сақтау мен дамытудың маңызды құралы ретінде анықтайтын жаңа тұрғыны ұсынады» - деп көрсетілген.

Бұл тұжырымдама қазіргі педагогикалық технологиялар құралдары арқылы болашақ маманның этнопедагогикалық білімін жетілдірудің мәнін, негізгі бағыттарын анықтауды талап етеді. Сонымен бірге Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы, «Қазақстан Республикасында 2005-2010 жылдарға дейін білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы», «Қазақстан Республикасында жоғары педагогикалық білім беру тұжырымдамасы (жоба, 2005ж.) мазмұнында көрсетілген негізгі концептуалды тұрғыларға, ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде тұлғаны дамытуға және кәсіби қалыптастыруға бағытталған, сапалы білім алу үшін қажетті жағдайларды құруға, этнопедагогикалық білімін жетілдіруге бағдарланған.

Қазіргі өркениеттің болашағы техникалық прогресс пен экономикалық өсу деңгейіне ғана байланысты емес. Ол адамзат және оның игілігі үшін жаһандық әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуге дайын адамға, оның ұлттық ерекшелігіне байланысты жүзеге асырылады.

- Этнопедагогикалық білім мәселесін жақын және алыс шет ел ғалымдары да зерттеуде. Оған әр түрлі анықтамалар берілген:

- Этнопедагогикалық білім – нақты этностың педагогикалық мәдениеті үшін танымдық және тәрбиелік мәні бар білім, бұл жеке тұлғаның санасындағы әлемнің этникалық бейнесінің мазмұны (Джанзакова Ш.И.).

- Этнопедагогикалық білім – ұлттың (этностың) әлеуметтік, мәдени, шаруашылық, тұрмыстық өмірінде ескеліп жеке тұлғаның санасына, іс-әрекетіне ықпал етіп, адамгершілік қадір-қасиетінің, болмаса ұлттық тұрпатының айқындалуына ықпалын тигізетін халық ауыз әдебиеті, этнологиялық материалдар және отбасы өмірінің бала тәрбиесі тәжірибелерін танытатын түсініктерді, ұғымдарды, ережелерді, теорияларды, заңдарды, болжамдарды, қағидаларды, тәжірибелерді біріктіретін ақпарат жиынтығы (Асанова Ж.).

- Этнопедагогикалық білім – студенттердің этнопедагогиканың ғылыми негізі туралы білімдер жүйесін меңгеруі, қазіргі жағдайда халықтың бай тәрбиелік тәжірибесін шығармашылықпен пайдалану біліктілігі мен дағдысын игеру процесі мен нәтижесі және оның рухани мәдениетіне құндылық қанынасы (Ұзақбаева С.А., Қожахметова К.Ж.).

- Этнопедагогикалық білім – этнопедагогика ғылымының теориялық негіздерін, ұғымдық-түсініктік-терминологиялық аппараты, құрылымы, мазмұны, қызметі туралы білімдер жүйесі.

- Этнопедагогикалық білім – теориялық талаптар негізіне іс-әрекет объектісі – тұтас педагогикалық процесте білім мен білікті интегративті, жүйе ішлік және жүйе саралық тасымалдауды қамтамасыз ететін, кәсіби дербестікті, рефлексияны көрсететін шығармашылыққа динамикалық бағыттылық.

Осындай және тағы басқа этнопедагогикалық білім ұғымына берілген анықтамалардың көптігі оның кең мағыналылығының, маңыздылығының айқын дәлелі. Осы тұрғыдан ойды ары қарай өрбітетін болсақ, этнопедагогикалық білім беруде тек білімді меңгерту, білік пен дағдыны қалыптастыру жеткіліксіз. Керісінше білім, білік, дағдылар арқылы болашақ маманның ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды меңгеруі, кәсіби, оқу-танымдық, ғылыми-зерттеу жұмыстарына, кәсіптік педагогикалық практикасы деңгейіне байланысты дамуы маңызды.

Болашақ маманның этнопедагогикалық білімі дегеніміз ұлттық дәстүрлердің, әдет-ғұрыптардың, салттардың, ой-пікірлердің тәрбиелік мәнін түсінуі, оларды практикада пайдалана алуы.

Болашақ маманның этнопедагогикалық білімі:

- іс-әрекеттің мақсатын таңдауда, нақты міндеттерін құруда;
- білім берудің мақсаты мен мазмұнына байланысты педагогикалық процесс субъектілері іс-әрекетінің тиімді түрлерін анықтауда;
- іс-әрекетті ұйымдастырудың адекватты (өзіне және оқушыға) құралдарын, формаларын, әдістерін таңдауда;
- педагогикалық процесті этнопедагогизациялаудың және оны ұйымдастырудың өзіндік, инновациялық технологиясын құруда көрінеді.

Этнопедагогикалық білім іс-әрекеттен көрінетіндіктен, болашақ маманның іс-әрекеті жаңа міндеттерді өзіндік іздестіруден басталып, іздестірудің жетілдірілген ерекше бағыттары, педагогикалық міндеттерді ұтымды шешу тәсілдері белгіленеді. Этнопедагогикалық білім түрлерін мынадай логикада көрсетуге болады: «Этностық педагогика» - теориялық білім; «Халықтық педагогика» - рухани-тәжірибелік білім; «Халықтық тәрбие» - тәжірибелік білім.

Болашақ маманның этнопедагогикалық білімінің мазмұнында өзара байланысты негізгі компоненттер сараланған:

- ұлттық сана-сезімін қалыптастырып, әлемді тұтас қабылдауын қамтамасыз ететін, танымдық және практикалық әрекетке әдіснамалық қатынасын қалыптастыратын мәдениет, тарих, тіл, әдет-ғұрып, салт-дәстүр туралы білім жүйесі;

- көптеген іс-әрекет түрлерінің негізі болып табылатын және болашақ маманды ұлттық мәдениетті сақтауға және оны келесі ұрпаққа беру қабілеттілігін қамтамасыз ететін жалпы интеллектуалдық және практикалық дағдылар мен біліктердің жүйесі;

- қазіргі мәдени-әлеуметтік жағдайдағы оқу-тәрбие үдерісінде болашақ маманның халық шығармашылығын пайдаланудағы шығармашылық әрекеттерінің тәжірибесі және оларды жетілдіруді қамтамасыз ететін қабілеттері;

- қоршаған орта шындығына еркін эмоционалды қатынас тәжірибесі; білім, білік, сенім, құндылықтар жүйесін қалыптастыру.

Этнопедагогикалық білімін аудиториялық және аудиториядан тыс сабақтардың нысандары, әліс-тәсілдері, құралдары арқылы жүзеге асыру ұсынылады.

Болашақ маманды даярлауда этнопедагогикалық білімнің мақсаты – ұлттық сана-сезімді, тарихқа, тілге, мәдениетке және өз халқының салт-дәстүріне деген жауапкершілікті қалыптастыру.

Этнопедагогикалық білімнің міндеттері:

- қоршаған ортаға (тілге, мәдениетке, тарихқа, әдет-ғұрыпқа, салт-дәстүрге, дінге, т.б.) көзқарасты қалыптастыр;

- өз халқының тарихын эмоционалды тұрғыда қабылдай білу қабілетін қалыптастыру;

- этномәдени құндылықтарды қабылдай білу қабілетін қалыптастыру;

- этнопедагогикадан арнайы білім, білік және дағдыларды меңгеруге қызығушылығын арттыру;

- халық шаруашылығының дербес түрлері арқылы өзінің ойын шығармашылықпен көрсете білуге ұмтылысын дамыту,

- өз халқының салт-дәстүрі мен тұрмыс мәдениетін меңгеру;

- әр түрлі ұлт өкілдерінің сұраныстарын қанағаттандыру,

- болашақ маманның ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруға жағдай жасау.

Халықтық тәрбие мен халықтық педагогиканың құрылымында негізінен практикалық және рухани-тәжірибелік білімдерді, ал этностық педагогикада тұтас алғанда, рухани-тәжірибелік білімнің жетілген түрлері мен теориялық білімдері дамиды. Этнопедагогикалық білім мәні жағынан болашақ маманның ішкі жан дүниесін, оның рухани адамгершілік бейнесін қалыптастыруға бағытталуы керек.

ӘДЕБИЕТ

1. Табылды Ә. Қазақ этнопедагогикасы және оқыту әдістемесі. – Алматы: Білім, 2004. – 288 б.
2. Қалиұлы С. Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы. – Алматы: Білім, 2003. -280б.
3. Табылды Ә. Қазақ этнопедагогикасы. Оқу құрал.- Алмат: Санат, 2001. - 20 б.т.
4. Қожахметова К.Ж. Халықтық педагогиканы зерттеудің кейбір ғылыми және теориялық мәселелері. Алматы, 1993ж.
5. Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақ тәлім-тәрбиесі. – Алматы: Санат, 1995.
6. Наурызбаев Ж.Ж. Этнокультурное образование. – Алматы: Ғылым, 1994.
7. Ұзақбаева С.А. Тамыры терең тәрбие. – Алматы, 1995.
8. Оразбекова К., Нарбаев Н. Ата дәстүрі – әдеп, болашақ игілігі. –Алматы, 1992.

АБАЙ МҰРАСЫНДАҒЫ МОРАЛДЫҚ АНТРОПОЛОГИЯ

Раев Д.С. – филос.ғ.д.,

Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және
әлем тілдері университеті, Шығыстану факультеті,
шығыстану кафедрасының профессоры.

Қазақстан. Алматы.

Raev_53@mail.ru

Мұхаметханова Г.А.

әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті

Философия және саясаттану факультеті

8D02201-Саяси философия мамандығының 1 курс докторанты

Қасым-Жомарт Тоқаев үстіміздегі жылдың 9 қаңтарындағы өзінің «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» атты мақаласында: «Абай Құнанбайұлы ғұлама, ойшыл, ақын, ағартушы, ұлттың жаңа әдебиетінің негізін қалаушы, аудармашы, композитор ретінде ел тарихында өшпес із қалдырғаны... Оның өлеңдері мен қара сөздерінде ұлт болмысы, бітімі, тұрмысы, тіршілігі, дүниетанымы, мінезі, жаны, діні, ділі, тілі, рухы көрініс тауып, кейін Абай әлемі деген бірегей құбылыс ретінде бағаланды» [1], -деп көрсетеді. Осыдан өрбитін басты ой – ол біздің мақалаға арқау болған: «Адамның моральдық болмысы» дейтін концепт болатыны анық.

Алдымен біз мақалада «этикалық антропология» деген сөз тіркесін негізгі теориялық ұстаным немесе өзекті концепт ретінде алатынымызға тоқталғанды жөн санаймыз. Біріншіден, белгілі француз тарихшысы Фишердің «Тарихты жасайтын да, жазатын да адам» деп айтқанындай, кез-келген адамзат қоғамын, ондағы әлеуметтік қатынасты құрайтын да, бүлдіретін де, түзейтін де сол «Адам» дейтін жаратылыс. Бұл сайып келгенде қоғамдағы қатынас атаулының адамнан басталып, адаммен аяқталатынын, яғни қоғамның антропоцентристік мәнін білдірмек. Олай болса қоғамдық қатынас адамдар арасындағы қатынастың нәтижесі немесе қоғамдағы қатынас әлеумет қатынасының табиғатына тәуелді. Осы ретте Эйзенштейннің: «Табиғаттағы адам мен адамдағы Табиғат диалектикасынан басқа диалектика жоқ...» [2, 14 б.], -дегенінің мәнісі зор екенін айтқымыз келеді. Сондықтан қоғамдағы мінез әлеумет мінезіне, ал соңғысы жеке адам мінезіне тәуелді болып шығады. Алаштың ардақты ұлы Мұстафа Шоқайдың: «Жаман халық деген жоқ, жаман адамдар бар; адамгершілігі мол мемлекет деген болмайды, адамгершілігі мол адамдар болады» деп жиі айтқан екен. Демек, дүние дидары оны жасаушы жеке адамдардың ой-өрісіне, іс-әрекетіне көп байланысты», -дегені соның кепілі. Реми Хесс те осы ойды: «Адам – табиғаты тұрғысынан қоғамдық жануар. Сол себепті оның өмірдегі мінез-құлқын зерттейтін негізгі ғылым саясат болуы тиіс. Мораль да осы салаға кіреді» [3, 16 б.], -деп жалғастырады. Міне осының бәрі қоғамдық құбылыстардың бәрінің антропоцентристік әрі моральдық сипат алатынын дәлелдей түседі.

Екіншіден, адамның мінезіне, оның моральдық болмысына, әдепке байланысты мәселе өзінің мәңгілік, шексіз проблема болатыны анық. Демек адам болатын жерде әдеп, мораль мәселесі таусылмақ емес. Неге бұлай дейтін болсақ, ол адамның өз табиғатына байланысты болып шығады. Өйткені, адам жаратылысынан «кәміл емес», осыдан мұсылман дініндегі «кәміл адам» концепциясы қалыптасқан, Абайдың да «толық адам» концепті осыған байланысты болғанын түсіну қиын емес. Ежелгі грек ойшылы Аристотельдің де «адам – жартыкеш жаратылыс» деуі де сондықтан болар. Олай болса, адам аяқталмаған, үнемі жетіліу, даму үстінде болатын жаратылыс. Осыдан бұл мәселе жалпы ейкумендік мәселе болып қала береді дейтін аксиома келіп шығады.

Үшіншіден, адам мінезі өзінің таза руханилық, құпиялық, трансценденттік табиғатымен ерекшеленеді. «Адам баласы – Ұлы Жаратушының құдіретімен келген жұмбағы мен сыры қалың құбылыс. Құбылыс сырына қанша сүңгіп, тереңіне қанша бойласаң да, шегі мен шегіне жету мүмкін емес» [4, 30 б.], -деген пікір, осы ретте өте орынды, өйткені шындығы солай. Егер осы мәселеге рухани-онтогендік тұрғыдан келетін болсақ, бұған негіз болатын себептің бірі – адам табиғатындағы жаратылысынан берілетін еркіндік. Мәселен Қайтаөрлеу дәуірінің гуманисі Эразм Роттердамский: «Еркін ерік – ізгі мен зұлым істерді анықтаушы түп негіз», -деген екен. Бұған негіз болатын себеп – адамның төрт қасиетке ие болуы: ақыл, рух, нәпсі, көңіл.

Төртіншіден, адамдағы антропологиялық дуализм мәңгілік қасиет деуге болады. Адам әрі тәни, әрі рухани жаратылыс. Мұны Абай өзінің жетінші қара сөзінде: «...Бала анадан туғанда екі түрлі мінезбен туады. Біреуі – ішсек, жесек, ұйықтасам деп тұрады. Бұлар – тәннің құмары, бұлар болмаса, тән жанға үй бола алмайды, хәм өзі өспейді, қуат таппайды. Біреуі білсем екен демеклік. ...Көзі көрген, құлағы естігеннің бәрін сұрап, тыныштық көрмейді. Мұның бәрі – жан құмары, білсем екен, көрсем екен, үйренсем екен деген» [5, 103 б.], -деп келтіреді..

Бесіншіден, жоғарыдағыдан туындайтын, ең бастысы – адам болмысынада болатын оң және теріс мінездердің табиғи егіз құбылыс болуы. Мәселен, шарифат бойынша, пенденің бір басында жақсы да, жаман да қасиеттер болады [6, Бақара сүресі, 117-аят], теолог-дінтанушы Б.Сағындықұлының айтуынша, «адамның бойында 999 жақсы қасиеттің 999 жаман сыңары бар» [7, 29 б.]. Ал теоретик моралистерді тыңдайтын болсақ, адамзаты «ізгілік пен зұлымдық арасындағы алаңда» өмір сүреді екен. Адамзатының өмірі – «жақсылық пен жамандық» арасындағы күрес алаңы болатын көрінеді [8, 227 б.]. Осы ретте Абайды тыңдасақ, жиырма сегізінші қара сөзінде: «...Жақсылық, жамандықты жаратқан – құдай, ләкин қылдырған құдай емес... деп, нанып, ұқсак болар» [5, 126 б.], -деген тұжырымды оқимыз. Бұдан түйтінімі оны жасайтын адамның өзі. Мұндағы басты моральдық актор – нәпсі. Өйткені ол оң іске де, теріс әрекетке жетелейді.

Жоғарыдағыларды жинақтай келе біз жалпы әлеуметтік мінез антропоцентристік табиғатқа ие және ол шексіз өзгеріп отыратын рухани феномен деген қорытындыға келеміз. Міне осыған сүйене отырып, Абай Құнанбайұлының қара сөздерінің арқауы – кісілік, ізгілік – сияқты моральдық категориялар болғанын негіздеуге және оларды иман категориясына жүгіндіргенін айтуға болады. Ел Президентінің мақаласындағы: «Абай бізге нені аманаттады? Абай бізден нені талап етті? Абай бізден нені күтіп еді? Абай елдің қай ісіне сүйініп еді? Сол сүйінген ісінен үйрене алдық па? Абай қазақтың қай ісіне күйініп еді? Сол күйінген ісінен жирене алдық па?» [1], -деген сұрақтардың көтерілуі және «Абайдың ой-тұжырымдары баршамызға қашанда рухани азық бола алады. Мен бұл мақалада Абай сөзінің бүгінгі заманымыз үшін көкейкестілігі, ақын шығармаларынан халқымыз қандай тағылым алуға тиіс екендігі жөнінде жұртшылықпен ой бөліскім келеді» [1], -деп тұжырымдауы да мәселенің мәңгі антропологиялық құбылыс болатынын дәлелдей түспек. Бұл – ұлттық мұраларымызды бүгінгі оң үрдістермен үйлестіре дамытуды көздейтін құбылыс болатыны сондықтан. Осыларды Абайдың жиырма сегізінші қара сөзіндегі «әрбір ақылы бар кісіге иман парыз, әрбір иманы бар кісіге ғибадат парыз екен» [5, 126 б.], -дегені тәуелдендірмек парыз деген абзал болар.

Абай ілгерілеудің негізі білім мен ғылымда екенін айта отырып, қазақтың дамылсыз оқып-үйренгенін бар жан-тәнімен қалағаны анық. Бірақ ол отыз екінші қара сөзінде: «Біз білім-ғылымды сатып мал іздемек емеспіз», – дей келіп, «пайда ойлама, ар ойла» [5, 128 б.], деген өнегелі өсиетке назар аударды. Бұл тұжырымдар қазір де аса өзекті. Тіпті бұрынғыдан да зор маңызға ие болып отыр. Себебі, ХХІ ғасырдағы ғылымның мақсаты биікке ұмтылу, алысқа құлаш сермеу болатынын, бірақ бүгінгі «пайдаға негізделген» білім, жалаң прагматизмді көздеген білімнің адамның рухани кісілігі мен ізгілігін дағдарысқа әкелгенін көріп отырмыз. Олай болса бүгінгі білім алған жастардың бәрін бірдей адамгершілік тұрғыда сауатты, білімді, арлы, мінезді деп айтудан көрі «мамандыққа ие болған функционерлер» деп айтуға тура келеді десек артық айтқандық болмас. Мәселен, Абай онсегізінші қара сөзінде: «Тегінде адам баласы, адам баласынан ақыл, ғылым, ар, мінез деген нәрселермен озбақ», -десе, ал тоғызыншы қара сөзінде: «Адам ата-анадан туғанда есті болмайды: естіп, көріп, ұстап, татып ескерсе, дүниедегі жақсы, жаманды таниды-дағы, сондайдан білгені, көргені көп болған адам білімді болады» [5, 114 б.], -деп есептейді. Яғни Абайдың білімділікті қайырымды, кісілікті, ізгі мінезбен байланыстыратыны анық байқалады. Осы ретте тағыда Абай отыз екінші қара сөзінде өз ойын: «...Ғылымды, ақылды сақтайтұғын мінез деген сауыты бар. Сол мінез бұзылмасын» [5, 130 б.], -деген пікірмен нақтылай түседі.

Абайдың кейбір қарекеттерге көңілі толмай, «Терең ой, терең ғылым іздемейді, Өтірік пен өсекті жүндей сабап» деп үнемі сыни көзбен қарауының себебі осында болса керек. Осы ретте Абай, ең алдымен, білім беру саласын кісілік мінезді қалыптастыру бағытында үйлестіре дамытуымыз керектігін ескертеді. Ұлы ойшыл әр сөзімен ұлттың рухани өресін өсіруді көздейді. Адамның әр ісін адамгершілік мінезге негіздеуге, қайырымды іске бағыттауға тырысты. Абайдың рухани-этикалық мұрасы – парасатты бекзат мінезді тұлғаны тәрбиелеу мектебі, елдікті, кісілік мінезді мұрат тұту мен қадірлеудің негізі.

Ұлы ақын «Келелі кеңес жоғалды, Ел сыбырды қолға алды» дегенді бекер айтқан жоқ. «Сыбырдан басқа сыры жоқ, Шаруаға қыры жоқ» замандастарымыз көбеймес үшін билік халыққа әрдайым құлақ түріп отырғаны жөн.

Сондай-ақ, қоғамның дамуына кедергі келтіретін, береке-бірлігімізге іріткі салатын жағымсыз қасиеттерден арылу қажет.

Бүгінде әлемде бай мен кедейдің, білімді мен білімсіздің, қала мен ауылдың арасы алшақтап кетті. Бизнес тек пайда көздесе, білімділер бөлек орта қалыптастырды, әрқайсысы өздері үшін ғана жауапкершілік арқалайтын болды. Бұл да әлеумет мінезін көрсетсе керек.

Ғалымдар мұның барлығы әлеуметтік жауапкершіліктің әлсірегенінен деп есептейді. Әлеуметтік жауапкершілік қайткенде орнына келеді? Әрине, бұл – оңай шаруа емес. Осы күрделі мәселенің шешімін

Абайдың «Толық адам» формуласынан іздеген жөн. Бұл – тек өте ілкімді, өзіне сенімді, ізгілік пен жақсылыққа ұмтылатын адамдарға ғана тән сипаттама.

Адам өмірі тұтасымен түрлі қарым-қатынастардан құралады. Онсыз адам қоғамнан бөлініп қалмақ. Ал қарым-қатынас міндетті түрде өзара жауапкершілікті туғызады. Бұл жауапкершілік қара басының қамын биік қоятын өзіншілдік араласқан кезде бұзылады.

Сондықтан Абай: «Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста, Сонда толық боласың елден бөлек», – деп адамға нұрлы ақыл мен ыстық қайраттан бөлек жылы жүрек керек екенін айтады. Осы үш ұғымды ол үнемі бірлікте қарастырады, бірақ алдыңғы екеуі жүрекке бағынуы керек деп есептейді. Бұл – қазақ халқының өмірлік философиясы. Үнемі үлкенге құрмет, кішіге ізет көрсетіп, сүрінгенге сүйеу, жығылғанға демеу бола білген. Осы құндылықтарды дәріптеп, бүгінге жеткізу арқылы халқымыз өзінің ұлт ретінде сақталуы үшін барын салған.

Біз Абайдың «толық адам» тұжырымын қайта зерделеуіміз керек. Бұл бағытта ғалымдарымыз тың зерттеулерді қолға алуы қажет. «Толық адам» концепциясы, шындап келгенде, өміріміздің кез-келген саласының, мемлекетті басқару мен білім жүйесінің, бизнес пен отбасы институттарының негізгі тұғырына айналуы керек деп есептеймін.

Абай шығармашылығына арқау болған тақырыптың бірі – масылдықпен күрес. Абай салғырттыққа, ойын-күлкіге салынбай сергек болуға үндейді. Қазір біз көп айтып жүрген эмоционалды интеллектіге де сол тұста назар аударды. Мақтан мен масылдық психологиядан арылып, қайраттанып еңбек етуді, талаптанып білім іздеуді насихаттаған. Абай өлеңдеріндегі «Еңбек етсең ерінбей, Тояды қарның тіленбей», «Тамағы тоқтық, Жұмысы жоқтық, Аздырар адам баласын», «Өзіңе сен, өзінді алып шығар, Еңбегің мен ақылың екі жақтап» – деген қазыналы ойлар бәрімізге жақсы таныс. Әр адам осы түйінді тұжырымдарды санасына берік тоқып, өзінің тынымсыз, адал еңбегімен айналасына үлгі болуы керек.

Әлемдік мәдениеттің тұлғасы. Қазіргі өркениетті мемлекеттердің барлығы дерлік шоқтығы биік тарихи тұлғаларымен мақтана алады. Олардың қатарында саясаткерлер, мемлекет және қоғам қайраткерлері, қолбасшылар, ақын-жазушылар, өнер және мәдениет майталмандары бар. Қазақ жұрты да біртуар перзенттерден кеңде емес. Солардың ішінде Абайдың орны ерекше. Бірақ біз ұлы ойшылымызды жаһан жұртына лайықты деңгейде таныта алмай келеміз.

Ең алдымен, Абайды ұлтымыздың мәдени капиталы ретінде насихаттауымыз керек. Өркениетті елдер қазақтың болмыс-бітімін, мәдениеті мен әдебиетін, рухани өресін әлемдік деңгейдегі біртуар перзенттерінің дәрежесімен, танымалдығымен бағалайтынын ұмытпайық. Сондықтан, Абайды жаңа Қазақстанның бренді ретінде әлем жұртшылығына кеңінен таныстыру қажет. Бұл – бүгінгі ұрпақтың қастерлі борышы.

Басқасын былай қойғанда, ақын айтқан бес асыл істі жүзеге асырып, бес дұшпанды бойдан қашырып жатырмыз ба деген ойдың төңірегінде толғансақ та талай жайға қаныға аламыз.

Абай мұрасы – біздің ұлт болып бірлесуімізге, ел болып дамуымызға жол ашатын қастерлі құндылық. Жалпы, өмірдің қай саласында да Абайдың ақылын алсақ, айтқанын істесек, ел ретінде еңселенеміз, мемлекет ретінде мұратқа жетеміз. Абайдың отыз бірінші қара сөзінде айтуынша, «естіген нәрсені ұмытпастыққа төрт себеп бар: әуелі – көкірегі берік болмақ керек, екінші – сол нәрсені... ынтамен ұғу керек, үшінші – сол нәрсені... көңілге бекіту керек, төртінші – ой кеселді нәрселерден қашық болу керек. ...Ой кеселдері: уайымсыз, салғырттық, ойыншыл-күлкішілдік, я бір қайғыға салыну, я бір нәрсеге құмарлық пайда болу. Бұл төрт нәрсе – күллі ақыл мен ғылымды тоздыратұғын нәрселер» [5, 128 б.]. Сондықтан хакім Абай еңбектерінің нәрін өскелең ұрпақтың санасына сіңіру және өмірлік рухани азығына айналдыру – ұлтты жаңғыртуға жол ашатын маңызды қадамның бірі болатыны шындық. Абай арманы – халық арманы. Өйткені ол мінезді түзеуді армандаған. «Халық арманы мен аманатын орындау жолында аянбағанымыз абзал. Абайдың өсиет-өнегесі ХХІ ғасырдағы жаңа Қазақстанды осындай биіктерге жетелейді» [1] дейді Ел Президенті.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қасым-Жомарт Тоқаев «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан»//Almaty Akshamy №7 (5827), 09.01.2020.
2. Жил Делөз. Кино-1. Бейне-қозғалыс. Т.1. –Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2020. -260 б.
3. Реми Хесс Философияның ең таңдаулы 25 кітабы. –Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2019. -360 б.

4. Оразалиева Э. Әулетіміздің қазынасы //Almaty Akshamy №136 (5799), 14.11.2019.
5. Абай (Ибраһим Құнанбаев) Екі томдық шығармалар жинағы. –Алматы: Жазушы, 1986. Т.2. Аудармалар мен қара сөздер. -200 б.
6. Құран кәрім. –Алматы: Жазушы, 1991. 578 б.
7. Сағындықұлы Б. Ғаламның ғажайып сырлары. –Алматы: Ғылым, 1997. -269 б.
8. Диденко Б. Этическая антропология (Видизм). М.: ООО «ФЭРИ – В», 2003. -560 с.

СЕКЦИЯ – 2. ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНІҢ ЖОҒАРЫ ЖӘНЕ АРНАЙЫ ОРТА БІЛІМ БЕРУ
ЖҮЙЕСІНДЕГІ КӨРІНІСІ
СЕКЦИЯ – 2. НАЦИОНАЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО И СРЕДНЕГО
СПЕЦИАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
SECTION – 2. NATIONAL EDUCATION IN THE SYSTEM OF HIGHER AND SECONDARY
SPECIALIZED EDUCATION

UDC 378:81'25

DISCURSIVE COMPETENCE OF NON-LINGUISTIC STUDENTS IN A
FLIPPED LEARNING MODEL

Lewandowska-Tomaszzyk B.

PhD, professor,

University of Applied Sciences,

Konin, Poland

e-mail: levandoskaal@gmail.com

Abstract. The study explores the effect of the flipped learning model on developing discursive competence among chemistry students learning English. Over 15 weeks, learners used digital pre-class materials and practiced communication through in-class discussions, projects, and peer-reviewed writing. Assessment of oral and written tasks showed improved coherence, cohesion, argumentation, and use of discourse markers. Experimental groups outperformed traditional ones. The study highlights the effectiveness of digital tools and discourse-based tasks and recommends further research across disciplines and higher language proficiency levels.

Keywords: Flipped learning; discursive competence; non-linguistic students; higher education; English language teaching; collaborative learning; authentic tasks; digital platforms; discourse markers; peer feedback

ДИСКУРСИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ В
МОДЕЛИ ПЕРЕВЕРНУТОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация. Исследование рассматривает влияние модели перевёрнутого обучения на развитие дискурсивной компетенции у студентов-химиков, изучающих английский язык. В течение 15 недель они познакомились с цифровыми материалами до занятий и участвовали в обсуждениях, проектах и взаимной проверке письменных работ. Оценка устных и письменных заданий показала улучшение связности, аргументации и использования дискурсивных маркеров. Экспериментальные группы превзошли традиционные. Работа подчёркивает эффективность цифровых инструментов и дискурсивных заданий и рекомендует дальнейшие исследования в других дисциплинах и на более высоких уровнях владения языком.

Ключевые слова: Перевёрнутое обучение; дискурсивная компетенция; нелингвистические студенты; высшее образование; обучение английскому языку; совместное обучение; аутентичные задания; цифровые платформы; дискурсивные маркеры; взаимная обратная связь

АУДАРЫЛҒАН ОҚЫТУ МОДЕЛІНДЕГІ ТІЛДІК ЕМЕС МАМАНДЫҚ СТУДЕНТТЕРІНІҢ
ДИСКУРСЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІ

Аңдатпа. Зерттеу ағылшын тілін үйреніп жүрген химия мамандарының дискурстық құзыреттілігін дамытуға аударылған оқыту моделінің әсерін зерттейді. 15 апта бойы студенттер сандық материалдармен алдын ала танысып, сабақта талқылау, жоба және бірін-бірі бағалау жұмыстарына қатысты. Ауызша және жазбаша тапсырмаларды бағалау байланыстылық, біртектілік, уәждеме мен дискурс маркерлерін қолдануда айтарлықтай жетістіктер көрсеткенін анықтады. Эксперименттік топ дәстүрлі топтан жоғары нәтиже көрсетті. Зерттеу сандық құралдар мен дискурстық тапсырмалардың тиімділігін атап өтеді және түрлі мамандықтармен әрі жоғары деңгейлі студенттермен одан әрі зерттеуді ұсынады.

Тірек сөздер: Аударылған оқыту; дискурстық құзыреттілік; тіл маманы емес студенттер; жоғары білім; ағылшын тілін оқыту; бірлескен оқу; шынайы тапсырмалар; сандық платформалар; дискурс маркерлері; өзара пікір беру

Introduction

Discursive competence is increasingly recognized as a pivotal skill for non-linguistic students, essential for successful academic and professional communication in diverse fields. However, traditional classroom-based instruction often falls short in providing sufficient opportunities for students to develop these advanced discourse skills. Limited face-to-face time is typically spent on passive learning, leaving little room for sustained discussions, project work, or the production of extended utterances.

The Flipped Learning model offers a promising solution by reallocating classroom time to prioritize discursive practice. In this approach, foundational content is studied independently outside of class, enabling students to engage in active discussions, case analyses, and collaborative projects during in-person sessions. Recent studies on flipped and blended learning indicate positive impacts on communicative competence, with particular benefits for the development of interactive skills and pragmatic language use. Research on discursive competence similarly highlights the need for authentic, dialogic tasks to foster coherence, cohesion, and effective argumentation.

This study aims to investigate how the Flipped Learning model affects discursive competence in non-linguistic students, comparing outcomes with those of traditional teaching models and initial student benchmarks. The following research questions guide the analysis:

RQ1: Does the implementation of a flipped learning model lead to measurable improvement in students' discursive competence (coherence, cohesion, argument structure, interactional strategies)?

RQ2: Which classroom activities within the flipped model contribute most to the development of discursive competence?

Literature review

Discursive Competence: Definition and Components

Discursive competence is a core aspect of communicative competence, encompassing a learner's ability to produce and interpret coherent, cohesive, and genre-appropriate discourse in academic and professional environments. It consists of several key components:

- Cohesion: Grammatical and lexical devices (such as conjunctions and reference) that link ideas in a text [1].
- Coherence: Logical arrangement and clarity of ideas, which enables the audience to understand the speaker's or writer's intent [2].
- Genre awareness: Knowledge of conventions for different communicative situations, including academic and workplace genres [3].
- Interaction management: Skills such as turn-taking, hedging, and mitigation that facilitate effective communication in group settings [4], [5].

Discursive Competence in Non-Linguistic Tertiary EFL Students

For non-linguistic students, discursive competence development is shaped by specific constraints and pragmatic requirements:

- Limited linguistic resources: Students have restricted vocabulary and grammar compared to peers in philological fields [6].
- Professional workload: High study demands reduce time for developing extended discourse skills or preparing detailed arguments [7].
- Pragmatic needs: Communication is mostly task-based and focused on presentations, group work, or work-related exchanges rather than abstract linguistic competence [8].

Curricular strategies must therefore address modeling of academic genres, explicit practice with cohesion and coherence, and the use of authentic communicative tasks suited to professional contexts [9].

Flipped Learning: Key Features

Flipped Learning in language education is characterized by moving introductory and explanatory content (such as grammar and vocabulary instruction) to the online phase outside the classroom. Students engage independently with instructional videos, online quizzes, and readings before group sessions [10], [11]. Classroom time is then dedicated to interactive, student-centered activities such as discussions, collaborative projects, peer feedback, and speaking practice [12], [13].

Effects on Communicative Competence

The literature highlights several measurable benefits of the flipped model for communicative and speech competence:

Increased speaking time: In-class phases prioritize oral production through debates, presentations, and role-play, offering students much more practice than traditional lesson formats.

Enhanced collaboration: Peer learning, teamwork, and joint project work build both communication skills and social interaction strategies.

Project work and peer feedback: Students receive formative feedback, practice negotiating meaning, and participate in authentic communicative situations.

Improved outcomes: Meta-analyses and experimental studies consistently show superior gains in language proficiency, discourse organization, and fluency for learners in flipped classrooms as compared to those in traditional or non-flipped settings.

The study draws inspiration from B. Lewandowska-Tomaszczyk's linguistic perspective, which emphasizes analysis of authentic discourse data and close attention to meaning, context, and semantic nuance. Her methodological orientation centers on empirical, data-driven language study, promoting detailed examination of real speech acts and their contextual realization. This involves exploring naturally occurring discourse and employing nuanced interpretation of linguistic phenomena in their communicative environments [16].

In this work, her principles are applied to the discursive products of non-linguistic students within a flipped classroom and digital task context. Student activities – forums, video responses, and microprojects – serve as research material for empirical analysis, enabling exploration of discourse features, pragmatic choices, and genre adaptation in authentic, technology-rich environments. This empirical approach helps capture how meaning and interaction strategies evolve within these new educational models.

Methodology

Two groups of non-linguistic students participated in the study: chemistry majors in their second year of undergraduate education. The participants' English proficiency ranged from B1 to B2 (CEFR), and most were 19–20 years old. There were 38 students in total, split evenly between a control group and an experimental group.

The experimental group was taught using the flipped classroom approach, while the control group followed traditional teaching methods. This arrangement enabled a direct comparison of the effects of flipped learning and conventional instruction on the development of discursive competence.

Context and Course Design

The English course was delivered over 15 weeks, with two contact hours per week. Instruction was supported by a learning management system (LMS), which hosted all pre-class materials. Out-of-class materials included video lectures, thematic podcasts, and grammar and vocabulary assignments for each unit. Students accessed these resources asynchronously, allowing them to prepare foundational content ahead of live sessions [17], [18].

The in-class phase of the flipped model was focused on interactive and productive language activities. These included:

- Small-group discussions and debates on disciplinary and cross-disciplinary topics.
- Case-study analysis, integrating subject knowledge and English language practice.
- Role-play simulations targeting workplace and academic communication scenarios.
- Project presentations, both group and individual.
- Writing mini-essays followed by peer review and feedback.

This arrangement fostered collaborative knowledge construction, higher-order thinking, and authentic language use, aligning with current best practices in flipped English language course design.

Instruments and Data

- The analysis focused on several types of discursive products:
- Audio and video recordings of classroom discussions, which were transcribed for detailed examination.
- Written essays on academic or professional topics.
- Student posts in online forums within the LMS and responses to digital tasks such as video replies and microproject descriptions [19].

Discursive competence was evaluated using a multi-criteria rubric encompassing:

- Coherence: Logical organization and clarity of ideas across the text or utterance.
- Cohesion: Use of grammatical and lexical linking devices.
- Argumentation: Structure of arguments, evidence, and reasoning.
- Use of discourse markers: Presence of connectors, transitions, and signaling linguistic elements.
- Interactional strategies: Management of turn-taking, hedging, mitigation, feedback, and adaptation to the audience [20].

For evaluation, two independent experts rated all products using the standardized rubric. Inter-rater reliability was calculated to ensure consistency and objectivity in assessment.

Procedure

A pre-test was administered at the outset of the course, requiring students to complete writing and speaking tasks matched in genre and complexity to the planned post-test. Following this initial assessment, the flipped learning approach was implemented for a period of 10 weeks. During this phase, students engaged with out-of-class preparatory activities and in-class discursive tasks as described earlier.

At the end of the intervention, a post-test was conducted, featuring writing and speaking assignments comparable to those of the pre-test to allow for reliable measurement of progress [21]. Assessment data were analyzed using descriptive statistics and, where sample size permitted, inferential tests such as paired t-test or non-parametric alternatives. For small samples, only descriptive analysis was performed to report group differences.

Results

The results demonstrated marked improvement in students' discursive competence following the flipped learning intervention. Key indicators included:

- **Increased cohesion and coherence:** Most participants produced more continuous, logically structured texts and utterances, with fewer fragmented statements or abrupt topic changes. The mean overall coherence score rose from 3.4 to 4.8 (out of 6) in the experimental group, compared to a smaller increase in the control group [22].

- **Argumentation:** The number and quality of argumentative structures – such as supported claims and evidence – improved, as observed in writing samples and classroom debates. Students increasingly introduced, supported, and challenged ideas, rather than presenting isolated points.

- **Discourse markers:** Use of connectors and transitions (e.g., 'however', 'in addition') in both speech and writing became more frequent and contextually appropriate, especially among the experimental group. Discourse marker usage scores increased by 35% post-intervention [23].

- **Interactional strategies:** Peer collaboration and feedback sessions showed a rise in turn-taking, hedging, and supportive moves. Videorecordings analyzed revealed more active group interaction, problem solving, and negotiation.

When comparing groups, the experimental cohort consistently outperformed the control group across most domains – mean post-test scores in coherence (4.8 vs 4.0), argumentation (4.2 vs 3.3), and discourse markers (3.9 vs 2.7). Where only pre- and post-data were available, descriptive analysis revealed robust gains in discursive skills after flipped learning.

Typical examples included:

- **Before:** Short, disjointed sentences with little use of linking words.
- **After:** Extended paragraphs with transitions, supported positions, and group negotiation language in both written and oral tasks.

Discussion

The observed results align strongly with existing evidence on flipped and blended learning models, which consistently report increased active language use, greater student confidence, and heightened engagement in flipped environments. Meta-analyses demonstrate that students in flipped classrooms achieve significantly better learning outcomes and participate more actively in speaking and collaborative tasks compared to those in traditional models.

These outcomes are further supported by discourse competence literature emphasizing the value of authentic, professionally-oriented tasks and group work. Research highlights that real-world assignments, such as case discussions and project presentations, develop not only linguistic accuracy but also discourse-level skills, including coherence, argumentation, and context-sensitive interactional strategies.

A defining benefit of the flipped classroom lay in its redistribution of cognitive load: students processed new knowledge at home, freeing classroom time for repeated, multifaceted practice of discourse skills through group discussions, joint projects, and peer feedback. This format provided ongoing, context-rich opportunities for advances in both individual and collaborative competence, matching the task-based and contextual demands of professional communication.

The findings also resonate with Lewandowska-Tomaszczyk's data-driven, discourse-oriented methodology, prioritizing empirical analysis of genuine utterances, context-dependent meanings, and pragmatic language behaviors. The research approach – analyzing diverse discursive products from authentic classroom interactions – mirrors this tradition, ensuring that interpretive claims rest on concrete, real-world language use.

Conclusion

The study confirmed that flipped learning fosters a significant increase in discursive competence among non-linguistic students, most notably in coherence, cohesion, argumentation, and use of discourse markers.

Students demonstrated not only more connected and persuasive discourse, but also greater confidence and participation in group-based classroom activities.

Practical recommendations include the need to integrate carefully designed discursive tasks – such as debates, collaborative projects, and written peer-reviewed assignments – into the in-class phase of flipped courses. Consistent application of evaluative rubrics with clear criteria is essential for monitoring learner progress. Digital tools (forums, video reflections, online debates) play a key role in creating authentic communicative environments and enabling repeated practice.

Study limitations included a single university context, a limited number of instructional hours, and a focus on one discipline. Future research should expand sample size, engage additional academic fields, and experiment with advanced digital platforms and proficiency levels.

REFERENCE

1. Trujillo, F. and ORTEGA, J., 2010. Discourse Competence. Dealing with Texts in the EFL Classroom. In Madrid, D. and McLaren, N. (Eds.) *TEFL in Secondary Education*. Granada: Editorial Universidad de Granada, pp. 123-145.
2. Edumaxi Blog. (2021, August 25). What is discourse competence? Edumaxi. <https://www.edumaxi.com/blog/what-is-discourse-competence>
3. EBSCO Research Starters (2007). Communicative Competence.
4. Ibraheem, S. J. (2025). Turn-taking strategies in English language teaching (ELT). *IASJ Journal*.
5. The Version of Record of this manuscript has been published and is available in *Innovation in Language Learning & Teaching*, 2019 <http://www.tandfonline.com/10.1080/17501229.2019.1687709> Ryan, J., & Forrest, L. (2019). ‘No chance to speak’: Developing a pedagogical response to turn-taking problems. *Innovation in language learning and teaching*. Advance online publication. doi:10.1080/17501229.2019.1687709
6. Purwati, D., Ubaidillah, M. F., & Restall, G. C. (2023). “Sorry, I Can’t Speak”: English Teachers’ Challenges of Teaching EFL Speaking in an Indonesian Vocational High School Sector. *Mextesol Journal*. <https://doi.org/10.61871/mj.v47n1-1>
7. Li, D., Noordin, N., & Ismail, L. (2025). Exploring issues in developing EFL learners’ oral English communicative competence: A systematic review. *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development*, 14(1), 525–543. <https://doi.org/10.6007/IJARPED/v14-i1/24349>
8. Keo, V., Lan, B., Sam, R., & Rouet, W. (2025). Exploring EFL students’ challenges in oral presentations at National University of Battambang. *International Journal of Professional Development, Learners and Learning*, 7(2), e2513. <https://doi.org/10.30935/ijpdll/16111>
9. Matiso, N., & Tyantsi, O. (2023). Discourse competence as an essential variable in developing Grade 11 English First Additional Language learners’ writing skills. *World Journal of English Language*, 13(7), 421. <https://doi.org/10.5430/wjel.v13n7p421>
10. Ercan-Demirel, E. (2016). Basics and key principles of flipped learning: Classes upside down. *International Journal of Languages, Literature and Linguistics*, 2(3), 109–112. <https://doi.org/10.18178/IJLLL.2016.2.3.77>
11. Sanako Blog. (2024, September 23). How flipped learning increases your students’ language fluency. Sanako: Language teaching strategies; tips for language teachers. <https://sanako.com/how-flipped-learning-increases-your-students-language-fluency>
12. Dexway. (2024). Six advantages of the flipped classroom for language courses. Dexway: Blended learning; flipped classroom; methodology. <https://www.dexway.com/six-advantages-of-the-flipped-classroom-for-language-courses/>
13. Chen, H.-J., Chen, C.-H., & Wu, W.-V. (2025). Effects of flipped learning on language learning outcomes: A meta-analysis investigating moderators. *SAGE Open*, 15(2). <https://doi.org/10.1177/21582440251331298>
14. Lertcharoenwanich, P., & Soontornwipast, K. (2024). The effects of flipped learning integrated with role-play on EFL Business English undergraduates’ oral communication performance. *PASAA*, 68(January–June), 408–439.
15. Demir, Ç. & Mirzaie, H. (2023). The Effect of Flipped Classroom Technique on Developing English Speaking Skills of EFL learners. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (36), 1392-1403. DOI: 10.29000/rumelide.1372487.
16. Lewandowska-Tomaszczyk B. Re-conceptualization and the emergence of discourse meaning as a theory of translation - Meaning in translation, 2010
17. Bates, J.E., Almekdash, H., & Gilchrest-Dunnam, M.J. (2017). The flipped classroom: A brief, brief history. In: Santos Green, L., Banas, J., Perkins, R. (eds) *The Flipped College Classroom*. Educational

Communications and Technology: Issues and Innovations. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-41855-1_1

18. ESL Brains. (2024). How to apply flipped classroom for teaching English with ESL Brains lesson plans. ESL Brains Blog & News. <https://eslbrains.com/how-to-apply-flipped-classroom-for-teaching-english-with-esl-brains-lesson-plans>

19. EFLCafe. (2025, April 25). Assessing communicative competence: Tools and techniques for ESL teachers. EFLCafe.net. <https://eflcafe.net/assessing-communicative-competence-tools-and-techniques-for-esl-teachers/>

20. Wang, Y., & Xie, Q. (2022). Diagnosing EFL undergraduates' discourse competence in academic writing. *Assessing Writing*, 53, 100641. <https://doi.org/10.1016/j.asw.2022.100641>

21. Sparks, R. J. (2013). Flipping the classroom: An empirical study examining student learning. *Journal of Learning in Higher Education*, 9(2), 65–70.

22. Makruf, I., Putra P., H. R., Choiriyah, S., & Nugroho, A. (2021). Flipped learning and communicative competence: An experimental study of English learners. *International Journal of Education in Mathematics, Science, and Technology (IJEMST)*, 9(4), 571-584. <https://doi.org/10.46328/ijemst.1960>

23. Al Issa, A., Amirian, Z., & Ketabi, S. (2024). The effect of teaching discourse markers through flipped model on Iraqi EFL learners' writing performance. *Language Teaching Research Quarterly*, 45, 123–139. <https://doi.org/10.32038/ltrq.2024.45.07>

УДК 378.147:81

БОЛАШАҚ ТІЛ МАМАНДАРЫНЫҢ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТІН ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Айтпаева М.Д.

п.ғ.м., аға оқытушы, докторант

Абай атындағы Ұлттық педагогикалық университеті

Алматы, Қазақстан,

e-mail: meruert_aitpaeva@mail.ru

Аңдатпа. Шетел тілі - еліміздегі әрбір адамның жаһандық және жан-жақты болуына себеп. Ағылшын тілі – мамандандырылған тіл, жаһандық коммуникация құралы, ал қазақ тілі – мемлекеттік тіл, ұлттың тілі. Қазіргі жағдайда үштілділіктің біртіндеп, қатар дамуы жүріп жатыр. Осыған байланысты, қазіргі әлемдегі тілдердің рөлін түсіну бізге оқытудың тиімділігін және студенттердің тілдік дайындық деңгейін арттыру мәселесін түсінуге мүмкіндік береді. Сол мақсатта коммуникативтік құзырет ұғымына баса назар аудару шетел тілін керекті деңгейде үйренуге апаратын жол.

Тірек сөздер: тіл, білім, ғылым, коммуникативтік құзырет, мәдениетаралық қарым-қатынас, тілдік құзыреттілік.

Президентіміз Қасым-Жомарт Тоқаев өз Жолдауында «Қазақстан-талантты жастар елі. Ертең олар біздің еліміздің намысын иеленетін талантты ұлдар мен қыздар болады. Біз олардың өрісін ашып, қарым-қатынас жасау қабілеттерін нығайту үшін қолдан келгеннің бәрін жасауымыз керек» және халқымыздың ұлы сөзінен «білім бірді, білімді мыңда жағдайды» біз білімнің баға жетпес үлкен рухани қару екенін, бұл тек рухани қару ғана емес, сонымен қатар орасан зор өнімділік күші екенін білуіміз керек. Білім энергиясына тең идеологиялық рухани күштің басқа көзі жоқ екені белгілі. Өйткені, білім-бұл ғылымның іргетасы ғана емес, сонымен бірге ең жоғары елдермен тең құқылы мемлекет болудың кілті екендігін атап өтті[1].

Болашақ шетел тілі мұғалімдерінің кәсіби коммуникативтік құзыретін дамыту оқытушылар мен студенттердің өзара байланысты қызметіне негізделген және кәсіби-педагогикалық міндеттерді шешу процесінде өнімді коммуникативтік өзара іс-қимылды жүзеге асыру үшін қажетті кәсіби коммуникативтік лингвистикалық, әлеуметтік-лингвистикалық және психологиялық-педагогикалық білімді, іскерлікті және кәсіби маңызды қасиеттерді жетілдіруге бағытталған тұтас педагогикалық процесс ретінде әрекет етеді [2].

Қазіргі лингводидактиканың және оқыту әдістемесінің негізгі мәселелерінің бірі шетел тілдерін қамтамасыз ететін коммуникативтік құзыретті дамыту болып табылады және тұлғаның мәдениетаралық қарым-қатынасқа белсенді қатысуы мен коммуникативтік дағдыларды игеруі шеттілдік білім беру мен шетел тілі мамандығын дайындауда үлкен рөл атқарады. Көптеген отандық және шетелдік ғалымдар шетел тіліндегі коммуникативті құзыреттіліктің мәнін анықтай отырып, осы тақырып бойынша

теориялық және практикалық мәселелерді әзірлеумен қатар олардың құрылымы мен қалыптасуын зерттеді. Олар Ф.Ш.Оразбаева, С.Р.Рахметова, К.Т. Мулдабекова, П.С. Кудабаяева, Т.М. Есимғалиева, К.О. Оразбаева, М. З. Биболетова, и. Л. Бим, и. Д. Галскова, Н. И. Гез, А.А.Миролюбов, Е. И. Пассов, В. В. Сафонова, Е. Н. Соловова, П. В. [3].

Шетел тілі-бұл әлемдік мәдениетті таныстыру мен тану, оның құрамдас бөлігі ретінде өз елінің халықтық ерекшелігін, құндылығын түсіну, сондай-ақ тұлғааралық байланысты кеңейту құралы.

Нормативтік құжаттарда шетел тіліндегі білім берудің мақсаты бүгінде студенттердің барлық компоненттерінің жиынтығында шетел тіліндегі коммуникативті құзыреттілікті қалыптастыру және жетілдіру, сондай-ақ мәдениетаралық диалогта даралықты дамыту ретінде анықталады.

Қазіргі заманғы білім беру тұжырымдамасы оқушылардың оқу процесінде оқушылардың жеке тұлғаның жалпы мәдениеті мен адамның білімін қалыптастырудың ажырамас бөлігі болып табылатын құзыреттіліктерін қалыптастыруда үлкен маңызға ие.

Жалпы алғанда оқушылардың, болашақ тіл мамандарының коммуникативті құзыреттерін дамытуда бірнеше құзырет түрлерін де қатар қолдану арқылы білім беру аса маңызды үрдіс екені анық. Ол құзыреттер: әлеуметтік-саяси құзырет, көпмәдениетті қоғамдағы өмірмен байланысты құзырет, коммуникативті құзырет, адамның өмір бойы білім алуға деген ұмтылысын қалыптастыруға байланысты құзырет, жаңа ақпараттық технологияларды қолдана білуді қамтитын ақпараттық құзырет.

Шетелдік ғалым Е. Н. Соловованың айтуынша, жоғарыда келтірілген құзыреттердің ішіндегі ең маңыздыларының бірі коммуникативтік құзырет болып табылады. Бұл құзырет алдыңғы қатарлы базалық құзырет ретінде қарастырылады, өйткені ол басқа құзыреттердің негізі болып табылады: әлеуметтік-саяси, ақпараттық, әлеуметтік-мәдени. Коммуникативтік құзыретті қалыптастыру оқушыларды шетел тілдеріне оқытуда да жетекші орын алады [4].

Орта мектепте де, орта кәсіптік білім беру мен жоғары білім мекемелерінде де шетел тілін оқытуда алға қойылған мақсаттарына қол жеткізу үшін оқытудың әртүрлі құралдарын пайдалану көзделген. Ол құралдардың әрқайсысын тиімді пайдалану шетел тілі сабақтарында коммуникативті мәселелерді сәтті шешуге мүмкіндік береді.

1) сөйлеу құзыретін дамыту үшін мынадай оқыту құралдарын міндетті түрде пайдалану қажет:

а) оқытудың негізгі құралы болып табылатын және сөйлеу әрекетінің барлық түрлерін оқытуға арналған материалдан тұратын оқулық; бүгінде көптеген оқулықтар аудио және бейнематериалдармен сүйемелденеді, бұл оқу процесін бірнеше есе тиімді әрі ұтымды етеді.

б) мәдениетаралық қарым-қатынасты дамытуға, зерттелетін тіл елдерінің классикалық әдеби мұрасы саласындағы елтану білімі мен білімінің кеңдігін дамытуға ықпал ететін бейімделген және шынайы мәтіндер түріндегі қосымша әдебиеттер.

в) білім алушылардың жеке және өзіндік жұмысына, практикалық сабақтарға, ғылыми-зерттеу жұмыстарына арналған оқу және көмекші құралдары. Бұл нұсқаулықтарды оқу орындарының оқытушылары толығымен немесе ішінара жасай алады;

г) шет тілін оқытуда аудио және бейне жазбаларды аса тиімді шеберлікпен қолдану өте маңызды рөл атқарады.

Олар шетел тілінде нақты сөйлеуді, сөзді, дыбысты, интонацияны анық естуге мүмкіндік береді, олардың айтылу сапасына, сондай-ақ сөйлеуді есту қабілетінің қалыптасуына пайдалы әсер ететін үлгі болып табылады. Ағылшын және американдық жазушылардың классикалық шығармаларының фильмдік нұсқаларын практикалық сабақтар барысында да, аудиториядан тыс өзіндік жұмыстарда да көру мен түсініп тамашалау коммуникативті мақсаттарға тезірек жетуде баға жетпес маңызға ие. Мұнда дайындық кезеңін, репродуктивті және реконструктивті сипаттағы жаттығуларды шынайы көзге сүйене отырып қарау, талқылау және орындауды ерекше атап өту керек.

д) компьютерлік бағдарламалар мен интернет оқушылардың функционалдық компьютерлік сауаттылығын қамтамасыз ету үшін, сондай-ақ дербес немесе қашықтықтан оқыту мүмкіндігі үшін қажет. Бұл бағдарламалар әсіресе жазбаша және ауызшы қарым-қатынас дағдыларын дамытуда тиімді. Сонымен қатар, бұл мұғалімнің студенттердің аудиториядан тыс өзіндік жұмысты орындауын бақылаудың маңызды бір әдісі.

2. Тілдік құзыреттілікті барынша тиімді дамыту үшін келесі оқыту құралдары пайдаланылады:

а) үйде оқушылардың өзіндік жұмысы үшін қажет және оларға ағылшын тілінің графикасы мен емлесін меңгеруге, әр сабаққа тапсырмаларды орындау барысында лексикалық және грамматикалық материалдарды игеруге мүмкіндік беретін жұмыс кітабы.

б) кестелер, схемалар, үлестірме материалдар, иллюстрациялар сөйлеу әрекетінің барлық түрлерінің дағдылары мен оларды қалыптастыру және дамыту процесін, сондай-ақ оқушылардың жадында тіл мен сөйлеу бірліктерін жинақтау процесін барынша дараландыруға және жандандыруға мүмкіндік береді;

- в) оқулық;
- г) аудио және бейнематериалдар материалдар;
- д) компьютерлік бағдарламалар және интернет.

3. Қазіргі әлем жағдайында шетел тілдерін оқытуда әлеуметтік-мәдени компонентті дамыту проблемасының ерекше өзектілігі айқын. Шетел тілін үйренушінің тілдік ортадан тыс әлеуметтік-мәдени құзыреттілігін қандай құралдардың көмегіне жүгіне отырып дамыту керек деген сұраққа төмендегідей жауап алуымызға болады.

а) осындай құралдардың бірі-шетілдік қарым-қатынастың нақты жағдайларында жазылған немесе ана тілінде сөйлейтін адамдар оқыған аудио мәтіндер.

б) жоғарыда айтылған ағылшын және американдық әдебиеттің классикалық шығармаларының оқу және бейне нұсқалары әлеуметтік-мәдени құзыретті дамытуға көмектеседі.

в) басқа компьютерлік технологиялармен қатар интернет студенттердің әлеуметтік-мәдени құзыретін дамытудың тиімді құралы болып табылады. Студентті ақпараттың үлкен ағымында дұрыс бағытқа бағыттау-шетел тілі мұғалімінің маңызды міндеті.

г) БАҚ материалдарын шетел тілінде зерделеу. Студенттердің танымдық мүмкіндіктерін кеңейтудің нәтижелі, қызықты тәсілі, ол үнемі оң нәтиже береді. Баспасөзбен жұмыс істеу қажет, бірақ мұғалімнің ерекше бақылауын қажет етеді.

д) «зерттелетін тілдің елінде болу» әлеуметтік-мәдени құзыретті дамытудың маңызды құралы болып табылады, бірақ бұл құралдың тиімділігінің шарты елде болу мерзімі және белсенді қарым-қатынас мүмкіндігі екенін атап өткен жөн, бірақ бұл туристік сапарда әрдайым іске аса беретін мүмкіндік емес.

Оқыту кезінде коммуникативті құзыреттің барлық компоненттерінің үйлесімді үйлесімі студенттердің тілдік, лингвистикалық және әлеуметтік-мәдени білім мен дағдыларды игеру процесінде сөйлеу әрекетінің негізгі түрлерінде коммуникативті дағдыларды дамытуды қамтамасыз етеді.

Шетел тілін оқытудың жетекші мақсаттарының бірі коммуникативті дағдылар мен дағдылардың белгілі бір деңгейін қамтамасыз ететін таза практикалық жаттығу болып табылады. Әдетте оқытушылар өздерінің әр сабақтарында практикалық және тәрбиелік, білім беру және дамыту мақсаттары мен міндеттерінің тұтас кешенін шешуге тырысады.

Шетел тіліндегі білім беру қызметі барысында білім алушылардың тұлғалық дамуы да маңызды болып табылады. Бұған шетел тіліндегі білімге тұлғалық-бағдарланған және белсенді көзқарас арқылы қол жеткізіледі. Білім алушылар қатысатын қызмет бейресми, дәлелді сипатта болуы, олардың жас және психологиялық ерекшеліктерін ескеруі тиіс.

Тұлғаға бағытталған оқыту мен тәрбиелеу заңдары негізінде оқу-тәрбие процесін құру арқылы құзыретті білім беру және тәрбиелеу төмендегілерді қамтиды:

1. оқушыны оқу процесінің негізгі пәні ретінде тану;
2. негізгі мақсаты-оқушының жеке қабілеттерін дамыту;
3. баланың физиологиялық тұрғыдан жеке дара даму процесі,
4. нәтижелерді көлденеңінен емес, тігінен салыстыру (баланың нәтижелерін өз жетістіктерімен салыстыру).

Е.С. Полат шетілдік білім беруде тұлғаға бағытталған осы технологияларды, яғни ынтымақтастықта оқыту әдісі, жоба әдісі, шетел тілдерін оқытудың қарқынды әдісінің элементтері, көп деңгейлі оқыту, оқушының тілдік портфелі әдістерін тиімді пайдалану мүмкіндіктеріне тоқталып кетеді.

Тұлғаға бағытталған тәсіл осы мақсатқа қол жеткізуге ықпал етеді, өйткені ол оқушыны білім беру процесінің субъектісі ретінде бөлуді және жеке шығармашылық оқу іс-әрекеті үшін жағдайларды ұйымдастыруды көздейді. Бұл тәсіл сонымен қатар жаңа технологияларды, оқыту әдістерін таңдауға әсер етеді, олардың ішінде қазіргі уақытта жоғары тиімділікте қолданылып жүрген ол жобала әдісі.

Оқушылардың ақпараттық-коммуникативтік құзыретін қалыптастырудың басым әдісі жобалық оқыту әдісі болып табылады. Жоба әдісі-бұл жобаны жүзеге асыру үшін әртүрлі қызмет түрлерін қолдануды көздейтін жұмыс түрі.

"Жоба әдісі" - бұл студент немесе шағын оқу тобы барлық жобаланған белсенділік циклін басынан аяғына дейін орындайтын технология: енгізу және сүйемелдеумен байланысты жұмыстарды ойлап табады, әзірлейді, түзетеді, орындайды және білім алуға қойылған мақсатқа жету мен нәтижеге шығуда аса таптырмас әдіс түрі.

Коммуникативті проблемалық оқу жағдайлары арқылы жоба әдісі студенттердің өзіндік жұмысына жағдай жасайды, ол әртүрлі әдістерді, оқыту құралдарын қолдануды, сондай-ақ ғылымның, технологияның, шығармашылықтың әртүрлі салаларындағы білімдер мен дағдыларды біріктіруді қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, балаларды немесе ересек студенттерді өз бетінше ойлауға, проблемаларды табуға және шешуге үйрету кезінде, осы мақсатта әртүрлі салалардан білім алу, әртүрлі

шешімдердің нәтижелері мен ықтимал салдарын болжау, себеп-салдарлық байланыстарды орнатуда үлкен мүмкіндікке ие. Түйіндей келе жоба әдісі әрқашан оқушылардың өзіндік іс әрекетіне бағытталған оқушылар орындайтын жеке, жұптық, топтық интеллектуалды әдіс түрі [5].

Коммуникативті құзыреттің қалыптасуында маңызды орын алатын тағы бір әдіс түрі-рөлдік ойын. Болашақ тіл мамандарының коммуникативтік қасиеттері, дағдылары мен қабілеттері шеттілдік құзыреттілікпен қатар шеттілдік коммуникацияның негізінде жатқан коммуникативтік құзыретті құрайды.

Қарым-қатынастың коммуникативті жағдайларында қатысушылар бірлескен іс-әрекеттегі тең құқылы серіктестер болып табылады, бұл рөлдік ойынның кез-келген мәселесін шешу үшін ақпаратты талқылау немесе идеялармен алмасу үшін оң шешім беруге әсер етеді.

Шет тілдік коммуникацияны қалыптастыру қарым-қатынас моделі болып табылатын және осы процестің лингвистикалық және лингвистикалық емес ерекшеліктерін сақтайтын рөлдік ойын барысында оның барлық компоненттерін қалыптастыруда сәтті болады. Бұл процестің тиімділігі коммуникацияға қатысушылардың мүдделерін, мәдени құндылықтарды, нормаларды, сондай-ақ адамның қабылдауы мен ойлау ерекшеліктерін білуге ықпал етеді [6].

ӘДЕБИЕТ

1. Тоқаев Қ.К. «Білімді жастар биік белестерді бағындырады», Jambyl* Taraz // <https://z-taraz.kz/bilimdi-zhastar-biik-belesterdi-ba-yndyrady/>, (қаралған күн: тамыз 11, 2023).
2. Овчинникова О.С., «Развитие профессиональной коммуникативной компетентности будущих учителей иностранного языка», автореферат диссертации, Челябинск-2010.
3. Арапова С.А. Формирование иноязычной коммуникативной компетенции школьников в мультимедийном образовательном пространстве. Электронный источник: URL: <https://clck.yandex.ru/redirect/>, 2014.
4. Соловова, Е. Н. Задачи языкового образования в русле глобальных реформ / Е. Н. Соловова // Английский язык. Приложение к газете «Первое сентября», 2005, № 17. – с. 26 – 31.
5. Полат Е.С. Метод проектов на уроках иностранного языка/ Иностранные языки в школе - № 2, 3 - 2000 г.
6. Сверликова И.А. «Формирование иноязычной коммуникативной компетенции в процессе обучения иностранным языкам» //Электронный источник: URL: statya_sverlikovoy_i.a._formirovanie_inoyazychnoy_kommunikativnoy_kmpetentsii_v_protsesse_obucheniya_inostrannym_yazykam1.docx, (қаралған күн: 26.09.2020).

УДК 378.147:39:7.015

ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЭЛЕМЕНТТЕРДІ АРТ-ТЕРАПИЯ ТЕХНИКАСЫНА ЕНГІЗУ АРҚЫЛЫ БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМУ

Аралбаева Р.К.

профессор, ғылым докторы

Теберикова А.О.

7М01101-Педагогика және психология магистранты

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті

Алматы, Қазақстан

e-mail: teberikovaaidana@mail.ru

Андатпа. Этнопедагогикалық элементтер мен арт-терапияның интеграциясы қазіргі педагогикалық-психологиялық практикада шығармашылық әлеуетті арттырудың тиімді құралы ретінде қарастырылады. Мақалада этнопедагогика ұғымы, арт-терапияның әдістемелік негіздері және олардың біріккен моделі ұсынылып, болашақ педагог-психологтардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға бағытталған оқу-тәжірибелік бағдарламаның құрылымы сипатталады. Зерттеу барысында теориялық дүниетану, тәжірибелік жаттығулар мен пилоттық эксперимент нәтижелері талданады. Қорытындыда этнопедагогикалық мотивтер мен көркемдік техникаларды біріктірудің практикалық ұсыныстары беріледі.

Тірек сөздер: этнопедагогика, арт-терапия, шығармашылық қабілет, педагог-психологтар, мәдениетаралық тәжірибе.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ-ПСИХОЛОГОВ ПУТЁМ ИНТЕГРАЦИИ ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИХ ЭЛЕМЕНТОВ В ТЕХНИКИ АРТ-ТЕРАПИИ

Аннотация. Интеграция этнопедагогических элементов и арт-терапевтических техник рассматривается как эффективный инструмент развития творческого потенциала в современной педагогико-психологической практике. В статье раскрываются содержание понятия «этнопедагогика», методологические основы арт-терапии и предлагается их интегративная модель. Описывается структура учебно-практической программы, направленной на развитие творческих способностей будущих педагогов-психологов. В ходе исследования проанализированы теоретические подходы, практические упражнения и результаты пилотного эксперимента. В заключение обоснована практическая значимость сочетания этнопедагогических мотивов и художественных техник в профессиональной подготовке специалиста.

Ключевые слова: этнопедагогика, арт-терапия, творческие способности, педагог-психологи, межкультурный опыт.

DEVELOPING CREATIVE ABILITIES OF FUTURE PEDAGOGUE-PSYCHOLOGISTS THROUGH THE INTEGRATION OF ETHNOPEDAGOGICAL ELEMENTS INTO ART THERAPY TECHNIQUES

Abstract. The integration of ethnopedagogical elements into art-therapy techniques is considered an effective approach to enhancing creative potential in future teacher-psychologists. This article presents a combined model, methodological foundations and a practice-oriented program aimed at fostering creativity. Theoretical analysis, practical exercises and pilot experimental data are discussed. Practical recommendations for the use of cultural motifs and art techniques in educational psychological practice are provided.

Keywords: ethnopedagogy; art therapy; creativity development; future teacher-psychologists; cultural motifs.

Кіріспе. Қазіргі білім беру кеңістігі болашақ педагог-психологтардың кәсіби құзыреттілігін жан-жақты дамытуға, әсіресе олардың шығармашылық әлеуетін арттыруға ерекше көңіл бөлуді талап етеді. Шығармашылық қабілет педагогтың тұлғалық даму деңгейін, кәсіби шеберлігін және психологиялық-педагогикалық міндеттерді инновациялық жолмен шешу мүмкіндігін айқындайтын негізгі көрсеткіштердің бірі болып табылады. Сондықтан студенттердің креативті ойлауын, эмоционалдық сезімталдығын және өзіндік даралығын танытуға бағытталған заманауи әдіс-тәсілдерді оқу процесіне енгізу өзекті мәселе ретінде қарастырылады.

Осы тұрғыда этнопедагогикалық элементтер мен арт-терапия техникасының интеграциясы болашақ педагог-психологтардың шығармашылық қабілетін дамытуда тиімді құралдардың бірі бола алады. Этнопедагогика – халықтың мәдени-тарихи тәжірибесіне негізделген тәрбиелік жүйе, ол тұлғаның рухани әлемін байытып, ұлттық құндылықтарды меңгеруге мүмкіндік береді. Ал арт-терапия – адам эмоцияларын, ойларын, ішкі күйлерін көркемдік әрекет арқылы білдіруге бағытталған психотерапиялық әдіс. Бұл екі бағыттың бірігуі студенттердің өзіндік танымын кеңейтіп қана қоймай, кәсіби қызметте креативті тәсілдерді қолдану қабілетін қалыптастырадыр [2, 86].

Теориялық негізі

Болашақ педагог-психологтардың шығармашылық қабілетін дамыту мәселесі педагогика, психология, этнопедагогика және арт-терапия салаларындағы бірқатар теориялық тұжырымдамаларға сүйенеді. Шығармашылық – адамның жаңа, бірегей, әлеуметтік маңызы бар өнім жасауға бағытталған интеллектуалдық және тұлғалық мүмкіндіктерінің күрделі жүйесі ретінде қарастырылады. Зерттеушілердің пікірінше (Ж. Пиаже, Дж. Гилфорд, Э. Торранс), шығармашылық ойлау дивергенттілік, икемділік, түпнұсқалық, сезімталдық сияқты компоненттерден тұрады және арнайы ұйымдастырылған оқу процесінде дамиды [3, 186].

1. Этнопедагогиканың теориялық негіздері. Этнопедагогика – халықтың ғасырлар бойы жинақтаған тәрбиелік тәжірибесін, салт-дәстүрлерін, ұлттық құндылықтарын зерттейтін ғылым. Г. Н. Волков, С. Қалиев, Ә. Табылдиев, Қ. Жарықбаев еңбектерінде этнопедагогика тұлғаның рухани-адамгершілік дамуында маңызды рөл атқаратыны атап көрсетілген. Ұлттық дүниетанымға негізделген материалдар студенттердің:

1. мәдени-танымдық деңгейін,
2. рухани-эстетикалық сезімін,
3. шығармашылық қиялын,
4. символдық ойлауын дамытуға ықпал етеді.

Этнопедагогикалық мазмұнды арт-терапиялық әдістермен интеграциялау тұлғаның ішкі әлемін мәдени-тарихи контекст арқылы ашуға мүмкіндік береді. Қазақтың ою-өрнектері, ұлттық колөнер, мифологиялық бейнелер – шығармашылық жұмысқа шабыт беретін күшті ресурс [1, 166].

2. Арт-терапияның теориялық негіздері. Арт-терапия (М. Наумбург, Э. Крамер, К. Роджерс) – адамның эмоционалдық, тұлғалық күйін көркемдік әрекет арқылы түзетуге, зерттеуге бағытталған психотерапиялық әдіс. Арт-терапияның негізгі принциптері:

1. Өзін-өзі білдіру еркіндігі
2. Шығармашылық арқылы ішкі күүді шығару
3. Процесс нәтижеден маңызды
4. Символдық бейнелеу арқылы таным тереңдеуі

Арт-терапиялық техникалар (коллаж, мандала, түстермен жұмыс, ертегітерапия, құм терапиясы, дене-ритм техникасы) студенттің өзіндік ойлауын, эмоциясын, қиялын дамытуға бағытталған.

3. Этнопедагогика мен арт-терапия интеграциясының мәні. Екі бағытты біріктіру педагогикалық-психологиялық дайындықта жаңа мүмкіндік ашады. Интеграция келесі нәтижелерге әкеледі:

1. ұлттық мәдени кодты шығармашылық формада қайта түсіндіру;
2. символдық-ассоциативтік ойлауды дамыту;
3. эмоционалдық тұрақтылық пен өзін-өзі тануды арттыру;
4. кәсіби-креативті дағдыларды жетілдіру;

Болашақ педагог-психологтың мәдениетке сезімтал, шығармашыл тұлға ретінде қалыптасуы. Бұл тәсіл Л. Выготскийдің мәдени-тарихи теориясымен де үндеседі, яғни шығармашылық әрекет әлеуметтік-мәдени тәжірибені қайта құру арқылы дамиды [3, 546].

4. Студенттердің шығармашылық қабілетін дамыту теориялары

Ғылыми әдебиетте шығармашылықты дамытуға қатысты бірнеше теориялық модельдер бар:

Дж. Гилфордтың дивергенттік ойлау моделі – ойдың икемділігі мен жаңашылдығын дамыту. Э. Торранстың шығармашылық тесттері мен модельдері – қиял, түпнұсқалық, сезімталдықты белсендіру. К. Роджерстің гуманистік теориясы – шығармашылық еркін орта мен психологиялық қауіпсіздік жағдайында дамиды. Л. Выготскийдің қиял теориясы – қиял әлеуметтік тәжірибені қайта құру нәтижесінде қалыптасады. Бұл теориялар зерттеудің әдістемелік негізін құрайды және этнопедагогикалық арт-терапия бағдарламасының тиімділігін түсіндіруге мүмкіндік береді.

5. Зерттеудің теориялық тұжырымы. Теориялық негізді талдау нәтижесінде мынадай қорытынды түйінделеді:

Этнопедагогика мен арт-терапияның интеграциясы болашақ педагог-психологтардың шығармашылық қабілетін қалыптастырудың тиімді ғылыми-әдістемелік моделі болып табылады, себебі ол тұлғаның эмоционалдық, рухани, мәдени және когнитивтік салаларын бір мезгілде дамытады [4, 456].

Қазіргі таңда білім беру жүйесінде болашақ педагог-психологтардың кәсіби даярлығын күшейту, олардың тұлғалық және шығармашылық әлеуетін дамыту – аса өзекті мәселелердің бірі. Жаһандану жағдайында ұлттық құндылықтарды сақтай отырып, оларды заманауи педагогикалық технологиялармен ұштастыру – білім беру кеңістігінің стратегиялық бағыттарының бірі болып табылады.

Арт-терапия – тұлғаның эмоциялық тұрақтылығын арттыратын, ішкі әлеуетін ашатын және шығармашылық қабілетін дамытатын тиімді психологиялық технологиялардың бірі. Дегенмен, қазіргі жоғары білім беру практикасы арт-терапияны этнопедагогикалық элементтермен ықпалдастырудың мүмкіндіктерін толық пайдаланбай отыр. Бұл бағытта теориялық негіздеме, әдістемелік модельдер және тәжірибелік зерттеулердің жеткіліксіздігі байқалады. Сондықтан этнопедагогикалық компоненттерді арт-терапия техникасымен біріктіре отырып, болашақ педагог-психологтардың шығармашылық қабілеттерін дамыту – ғылыми тұрғыдан да, практикалық тұрғыдан да маңызды. Бұл зерттеу нәтижелері білім беру процесін ұлттық мәдениетке негізделген заманауи әдістермен байытуға, болашақ мамандардың кәсіби даярлығын жетілдіруге ықпал етеді [6, 566].

Әдістемелік негізі

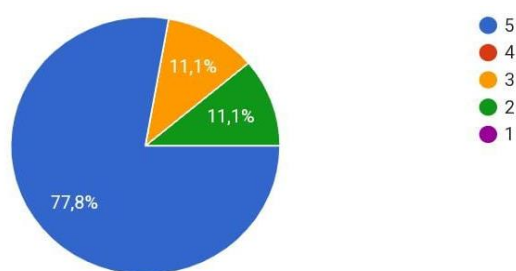
Зерттеудің әдістемелік негізі этнопедагогика, арт-терапия және шығармашылық қабілеттерді дамыту теорияларының тоғысқан ғылыми тұжырымдарына сүйенеді. Этнопедагогика – халықтың дәстүрлі тәрбиелік тәжірибесін жүйелі түрде қарастыратын ғылым саласы [1]. Оның негізгі компоненттері болып саналатын ұлттық салт-дәстүр, әуен, ою-өрнек, халықтық педагогикалық ұстанымдар студенттің жеке тұлғалық дамуын, әсіресе оның эмоционалдық, эстетикалық және шығармашылық әлеуетін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Арт-терапия әдістемесі психологияда тұлғаның ішкі сезімін, эмоциялық жай-күйін өнер арқылы жеткізуге мүмкіндік беретін психокоррекциялық бағыт ретінде қарастырылады. Арт-терапияның негізгі принциптері – қауіпсіз орта құру, шығармашылық еркіндік, символдық мағына арқылы өзін-өзі тану және эмоциялық реттеу. Бұл бағыт педагог-психологтарды даярлауда студенттің сезімдік интеллектісін,

қиялын, креативтік ойлауын, эмоционалдық мәдениетін дамыту үшін тиімді болып табылады. Зерттеу барысында екі ғылыми бағыттың интеграциясы – этно-арт терапия әдісі қолданылды. Бұл интеграциялық тәсіл Юнгтің символдар теориясына, Выготскийдің мәдени-тарихи даму концепциясына және Богоявленскаяның шығармашылық белсенділік теориясына әдіснамалық тұрғыдан сүйенеді. Юнгтік символдық талдау этнопедагогикалық элементтердің (ою-өрнек, ертегі бейнелері, ұлттық рәміздер) терең мағына беретінін, адамның түпсаналық деңгейіне әсер ететінін көрсетеді. Ал Выготскийдің мәдени-тарихи теориясы шығармашылық процестің мәдени кодтарға тәуелді екенін дәлелдейді. Осы екі көзқарастың бірлігі этнопедагогикалық мазмұнды арт-терапияда қолданудың ғылыми негізін қалыптастырады. Жалпы алғанда, зерттеудің әдістемелік негізі көпқырлы ғылыми тұғырларға сүйене отырып, этнопедагогика мен арт-терапияны біріктірудің теориялық және тәжірибелік тиімділігін кешенді түрде дәлелдеуге бағытталды [5, 366].

Зерттеу нәтижелері

1. Зерттеу үлгісінің сипаттамасы және арт-терапияны қолдануға деген көзқарас. Этнопедагогикалық материалдарды арт-терапия әдістерімен ықпалдастыру мәселесі бойынша жүргізілген сауалнамаға университеттегі 27 студент қатысты. Нәтижелердің жалпылама талдауы респонденттердің зерттеліп отырған бағытқа қатысты оң көзқарастары анықталды.

1-сурет Ұлттық мәдени элементтер студент шығармашылығын дамытуға әсері

Арт-терапияны тәжірибелік сабақтарда қолдану тиімділігін бағалауда (5-балдық шкала бойынша) студенттердің жалпы 50%-ы (n=13.5) әдісті «өте тиімді» (25%) және «тиімді» (25%) деп бағалаған. «Орташа тиімді» деп бағалағандар үлесі де 25% құрады. Керісінше, «аз тиімді» және «тиімді емес» деп бағалағандар үлесі 12,5%-дан (n=3.4) болды. Бұл көрсеткіштер арт-терапия әдісінің университет студенттері арасында қабылдауға бейім екенін және оқу процесіне жаңашылдық енгізуге деген ашықтықты білдіреді.

Тәжірибелік фонды зерттеу нәтижесінде, респонденттердің 55,6%-ы (n=15) бұған дейін арт-терапия сабағына қатыспағаны, ал 44,4%-ы (n=12) қатысқаны анықталды. Бұл дерек арт-терапияның студенттер үшін жаңа бағыт екенін көрсетеді, демек, оны оқу процесіне енгізу өзектілігі арта түседі. Сонымен қатар, студенттердің 55,6%-ы этнопедагогикалық материалдармен жұмыс тәжірибесі бар екенін растаса, 44,4%-ы бұл тәжірибеге ие емес.

2. Ұлттық-мәдени элементтердің шығармашылыққа әсерін талдау

Этнопедагогикалық элементтерді (ұлттық әуен, өлең, ертегі) арт-терапияда қолданудың шығармашылық қабілеттерді дамытуға әсері туралы сұраққа респонденттердің 66,7%-ы (n=18) «өте жоғары әсер етеді» деп жауап берді. «Жақсы әсер етеді» деп есептейтіндер үлесі 22,2%, ал «орташа деңгейде әсер етеді» деп бағалағандар 11,1% құрады. Бұл нәтижелер студенттердің ұлттық мазмұнға деген қызығушылығының жоғары екенін және оны шығармашылық потенциалды дамытудың тиімді құралы ретінде қарастыратынын дәлелдейді.

Студенттердің 77,8%-ы (n=21) ұлттық мазмұнның шығармашылықты дамытуда маңызды рөл атқаратынын мойындайды. Бұл факт этнопедагогикалық материалдарды арт-терапиямен үйлестірудің теориялық және практикалық тиімділігін негіздейді.

3. Әдістің кәсіби қызметтегі маңыздылығын бағалау

Студенттер бұл тәсілдің болашақ кәсіби қызметтегі тиімділігін жоғары бағалады. Респонденттердің 55,6%-ы (n=15) ұсынылған әдісті «пайдалы» деп санаса, 33,3%-ы (n=9) «өте пайдалы» деп белгіледі. Тек 11,1%-ы (n=2) ғана «орташа» деп баға берді. Бұл көрсеткіштер студенттердің этнопедагогика мен арт-терапияны біріктірудің болашақ мамандықтағы практикалық маңызын түсінетінін көрсетеді. Ашық сұрақтарға берілген жауаптар студенттердің мұндай сабақтарда «жақсы», «керемет», «күшті», «ерекше» сезінетінін білдірді. Бұл сабақтардың эмоционалдық жайлылық және психологиялық релаксация аймағын қалыптастыратынын дәлелдейді.

Қорытынды

Алынған деректер университет студенттерінің этнопедагогикалық материалдарды арт-терапия әдістерімен ықпалдастыруды оң қабылдайтынын және бұл тәсілдің шығармашылықты дамытуда, сондай-ақ болашақ кәсіби қызметте жоғары тиімділікке ие болатынын көрсетеді. Арт-терапияның жаңа бағыт болуы оны насихаттау қажеттігін туындатса да, ұлттық-мәдени элементтердің жоғары бағалануы оның оқу процесіндегі орнын нығайтады.

ӘДЕБИЕТ

1. Ибраимова Л.Н. Оқу құралы. Тараз: «Педагогика және этнопедагогика» кафедрасының доценті, 2009. 99 с.
2. Калыбекова Асма. Народная мудрость казахов в воспитании. 3-е изд. Алматы: БАУР, 2011. 512 с.
3. Калыбекова Асма. Теоретические и прикладные основы народной педагогики казахов. 2-ое изд. Алматы: БАУР, 2006. 364 с. ISBN 9965-9936-2-9
4. Корулова Е.В. Этнопедагогика: теория и практика. // Педагогические исследования. — 2014. №3. С.45–58.
5. Moon B.L. Art and Soul: Reflections on an Artistic Psychology. — Jessica Kingsley Publishers, 2010.
6. Hinz L.D. Expressive Therapies Continuum: A Framework for Using Art in Therapy. — Routledge, 2009.

УДК 37.017.4

ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНІҢ НЕГІЗГІ КӨЗІ - ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДА

Альдибекова Ш.Н.

п.ғ.к., қауым. профессор м.а.,

e-mail: sholpa_2811@mail.ru

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті

Сейдуалиева А.Н.,

п.ғ.м., докторант.,

Абай атындағы ҚазҰПУ, ҚазҰҚызПУ

seydualievaarai@gmail.com

Алматы, Қазақстан,

Андатпа. Бұл еңбекте ұлттық тәрбиенің мәні мен оның өзегін құрайтын ұлттық құндылықтардың ролі жан-жақты талданады. Ұлттың тарихи тәжірибесі, мәдени мұрасы, салт-дәстүрі, тілдік қазынасы мен рухани дүниесі – жеке тұлғаның ұлттық болмысын қалыптастыратын басты тәрбие көздері ретінде қарастырылады. Зерттеуде ұлттық құндылықтардың қоғамдағы тұрақтылықты сақтаудағы, ұрпақтар сабақтастығын қамтамасыз етудегі және жас ұрпақтың адамгершілік, отансүйгіштік қасиеттерін дамытудағы маңызы ашылады. Сонымен қатар қазіргі жаһандану жағдайында ұлттық тәрбиені сақтаудың өзекті мәселелері мен оларды жүзеге асырудың ғылыми-педагогикалық негіздері көрсетілген. Ұлттық тәрбие жүйесін нығайтуда отбасы, мектеп және қоғамдық орта арасындағы ынтымақтастықтың маңыздылығы ерекше аталып өтеді.

Тірек сөздер: Ұлттық қасиеттер, ұлттық спорт түрлері, ұлттық құндылықтар, ұлттық тіл, ұлттық-әдеп ғұрыптар мен салт-дәстүрлер.

ОСНОВНОЙ ИСТОЧНИК НАЦИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ- В НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЯХ

Аннотация. В статье всесторонне анализируется сущность национального воспитания и роль национальных ценностей, составляющих его ядро. Исторический опыт, культурное наследие, традиции, языковая сокровищница и духовный мир нации рассматриваются как главные источники воспитания, формирующие национальную идентичность личности. В исследовании раскрывается значение национальных ценностей в поддержании стабильности в обществе, обеспечении преемственности поколений и развитии нравственных, патриотических качеств молодого поколения. Также показаны актуальные проблемы сохранения национального воспитания в условиях современной глобализации и научно-педагогические основы их реализации. Особое значение в укреплении национальной системы воспитания приобретает сотрудничество между семьей, школой и общественной средой.

Ключевые слова: Национальные качества, национальные ценности, национальный язык, национально-этические обычаи и традиции.

Бүгінгі таңда жас ұрпақты өз халқының тарихын, тегін, салт-дәстүрін, тілін білімін, адамзаттық мәдениетті, адами қасиетті мол терең түсінетін шығармашылық тұлға етіп тәрбиелеу өмір талабы, қоғам қажеттілігі. «Қазақстан – 2050» ұзақ мерзімдік стратегиялық бағдарламасын белгілеп, әлемдік өркениетке бет алған тәуелсіз Қазақ елі үшін ұлттық құндылықтарды сақтап қалудың маңызы өте зор. Өйткені сонау ғасырлардан бүгінге жеткен ұлттық құндылықтарымыз (лиро-эпостық және батырлар жырлары, ұлттық қол өнер, ұлттық спорт түрлері, қазы-қарта, жал-жая т.б.) – еліміздің дамуы мен мәдениетінің айнасы [1,36.]. Демек, сан ғасырлық тарихы бар рухани құндылықтарсыз ұлттың дамып, өркендеуі әсте мүмкін емес.

Ұлттық тәрбие – әрбір халықтың мәдениетін, тарихын, салт-дәстүрін ұрпаққа жеткізетін маңызды процесс. [2, 116.]. Ұлттық құндылықтар – бұл тәрбие жүйесінің негізгі негізі, өйткені олар адамның өмірге көзқарасын, мінез-құлқын, рухани байлығын қалыптастырады. Мақсат – жас ұрпақтың өз ұлтының мәдениетін, тілін және дәстүрін бағалай білетін азамат ретінде өсуін қамтамасыз ету. Қазіргі заманғы қоғамда ұлттық тәрбиенің рөлі артып келеді, себебі жаһандану процесінде ұлттық сананы сақтау ерекше маңызға ие.

Ұлттық құндылықтар ұлттың тарихи тәжірибесі мен мәдени мұрасына негізделеді. Олар бірнеше топқа бөлінеді:

1. *Мәдени құндылықтар* – халықтың салт-дәстүрі, музыкасы, билері, қолөнері, ұлттық тағамдары. Мысалы, Наурыз мерекесі – қазақ халқының бейбітшілік пен бірліктің символы.
2. *Тілдік құндылықтар* – ана тілі, мақал-мәтелдер, поэзия мен әдеби мұра. Тіл – ұлттық сана мен рухани дамудың басты тетігі.
3. *Рухани және моральдық құндылықтар* – адамгершілік, қайырымдылық, қонақжайлылық, ата-анаға құрмет сияқты қасиеттер.
4. *Тарихи құндылықтар* – батырлар мен хандардың ерлігі, халықтың қиындыққа төтеп беруі, тарихи орындар мен жәдігерлер.

Бұл құндылықтар әрбір жеке тұлғаның тәрбиесі мен әлемге көзқарасын қалыптастырады, оның ішінде адамгершілік, патриотизм және жауапкершілік сезімін дамытады [4, 186.].

Ұлттық құндылықтар ұлттың тарихи тәжірибесі мен мәдени мұрасына негізделеді:

Ұлттық құндылық түрі	Мысалдар	Рөлі мен тәрбиедегі мәні
<i>Мәдени</i>	Наурыз, ұлттық би, қолөнер	Тұтастықты, шығармашылықты дамытады
<i>Тілдік</i>	Ана тілі, мақал-мәтелдер	Ұлттық сананы қалыптастырады
<i>Рухани</i>	Қонақжайлылық, адамгершілік	Мінез-құлық пен моральды тәрбиелейді
<i>Тарихи</i>	Батырлық дәстүр, тарихи ескерткіштер	Патриотизмді, ұрпақ сабақтастығын қамтамасыз етеді

Ұлттық тәрбие адамның жеке тұлғасын қалыптастыруда шешуші рөл атқарады. Ол:

- Жас ұрпаққа ұлттық сана мен мәдени мұраны жеткізеді;
- Адамгершілік және моральдық қасиеттерді қалыптастырады;
- Ұлтқа деген сүйіспеншілік пен патриотизмді тәрбиелейді;
- Қоғамдағы бірлік пен келісімді нығайтады.

Отбасы, мектеп және қоғамдық орта – ұлттық тәрбиенің негізгі институттары. Отбасы – баланы алғашқы ұлттық құндылықтармен таныстыратын орта. Мектеп – білім беру арқылы ұлттық сананы, тарих пен мәдениетті үйретеді. Қоғамдық орта – дәстүрлі мерекелер, мәдени шаралар арқылы тәрбиенің кең ауқымда жүзеге асуын қамтамасыз етеді.

Қазіргі кезеңдегі ұлттық тәрбиенің өзекті мәселелері дегенде: қазіргі заманда жаһандану процесі жастардың ұлттық құндылықтарды ұмытпауына кедергі келтіруде [2, 246.]. Көптеген жастар шетелдік мәдениеттің ықпалына бой алдыруда. Сондықтан ұлттық тәрбие жүйесін нығайту үшін:

- Білім беру бағдарламаларына ұлттық құндылықтарды енгізу;
- Мәдени іс-шараларды, театр, көрмелер мен фольклорлық кештерді ұйымдастыру;
- Ана тілін дамытуға ерекше көңіл бөлу;
- Отбасында және мектепте дәстүрлі тәрбиені сақтау маңызды болып табылады.

Ал, ұлттық тәрбие адамның жеке тұлғасын қалыптастыруда шешуші рөл атқарады. Ол:

- Жас ұрпаққа ұлттық сана мен мәдени мұраны жеткізеді;
- Адамгершілік және моральдық қасиеттерді қалыптастырады;
- Ұлтқа деген сүйіспеншілік пен патриотизмді тәрбиелейді;
- Қоғамдағы бірлік пен келісімді нығайтады.

Отбасы, мектеп және қоғамдық орта – ұлттық тәрбиенің негізгі институттары. Отбасы – баланы алғашқы ұлттық құндылықтармен таныстыратын орта. Мектеп – білім беру арқылы ұлттық сананы, тарих пен мәдениетті үйретеді. Қоғамдық орта – дәстүрлі мерекелер, мәдени шаралар арқылы тәрбиенің кең ауқымда жүзеге асуын қамтамасыз етеді.

Қазіргі таңда жастарға ұлттық тәрбие құндылықтары негізінде білім мен тәрбие беру зерттеу мәселесінің өзектілігі Тәуелсіз Қазақстан жағдайында біз сапалы білім, саналы тәрбие беруді ұлттық тәрбиеден қарастыруды тиімді деп есептеуіміз қажет. Өркениет біткеннің өзегі – білім, ғылым, тәрбие екендігіне ешкімнің таласы жоқ. Осы орайда білім ордасы – мектеп, ал мектептің жаны – мұғалім екендігі баршаға мәлім. Педагог қызметтің басты бағыты – тәрбиеленушілермен жұмыс жасау, олардың білімділігі мен рухани мәдениеттілігіне қамқор болу. Сол себептен де жас ұрпақты тәрбиелеуде басты ұстанар бағытымыз – ұлттық құндылықтар болуы. Бізді де осы үрдістен алып шығар–ежелден қалыптасқан ұлттық құндылықтарымыз және білімді ұрпақ болмақ.

Білім мен тәрбие беруде жас ұрпақ тәрбиелеуде педагогика пәні педагогтің, әсіресе, қазақ халқының ұлттық құндылықтарын, мемлекеттік тілге деген жоғары патриоттық сезімнің қалыптасуына ұлттық тәрбие, берудегі озық ұстанымдардың ұлттық тәрбие құндылықтарымен байланыстыра отырып, әр баланың қабілетін, талантын ашу, өзіндік ұлттық тәрбиесі мен санасын әсіресе, ана тілі байлығының алар орыны ерекше екені белгілі [5, 19б.]. Осыны ескере келе, педагогика пәнін оқыту барысында тек қана теориялық білім беріп қана қоймай, ұлттық үрдісімізден хабар бере отырып, адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру мәселесіне жете назар аударуға тырысу керек.

Ұлттық қасиеттерімізді ұрпақ бойында қалыптасуы қоғам игілігі үшін маңызды. жастарға ұлттық тәрбие беру кең көлемде жүргізілуі тиіс. Этнопедагогика – ұлттық тәрбие негізі деп білеміз. Ал ұлттық тәрбие ғаламдағы құндылықтарды бойына сіңіріп, өз құндылықтарын арттыра береді. Бірақ ол өндіріс және экономика сияқты «ғаламдастыруға» келмейді, өркениеттілік пен дамып, қалыптасады. Қазақ этнопедагогикасы - өркениеттілік қасиеттерді бойына сіңірген ғылым. Сондықтан жастар ұлттық тәрбие құндылықтарымен сусындасын десек, қазақ этнопедагогикасы негізінде ұлттық тәрбие беруіміз керек. Ұлттық тәрбие құндылықтар құралдары болып саналады: ұлттық тіл, ұлттық-әдеп ғұрыптар мен салт-дәстүрлер, ауызекі халық шығармашылығы, ұлттық тарих, ұлттық сәндік-қолданбалы өнер, ұлттық ойындар, тағы басқалар.

Әрбір ұлттың ұлттық қасиеттері ұлттық тәрбиеге (халық педагогикасына) байланысты дамып, қалыптасқан. Халық педагогикасы ұлттық әдебиет пен сол ұлттың салт-дәстүрлерінен құралады. Әдебиет көркем шығармалар арқылы сан үйренуден бастап, шығарма кейіпкерлерінің тілін, ойын, іс-әрекеттерін, мінез-құлқын, ұлттық қасиеттерін үлгі ретінде әсерлі баяндап, содан соң көркемдеп көрсетіп үйрету арқылы жеке тұлғаның адамдық қасиеттерін қалыптастырып, кісілік сана-сапасын арттырады. Ал ұлттық салт-дәстүрлер игі әдеттердің әдеп-ғұрыпқа (әдепті іс-әрекетке) айналып, одан әдеп (ұлттық мәдени көрініс), әдептен дәстүр (мәдени үрдістің ұлттық дәрежедегі көрнісі), дәстүрден салт (дәстүрдің ұлттық санаға сіңіп, сөзсіз қолданыста болуы) қалыптасқанын көрсетіп, жеке тұлғаның ұлттық мәдени қасиеттерін қалыптастырады. Әрбір мәдениетті, білімді адам өзінің кәсіптік, дүниетанымдық деңгейін ұлттық мәдениетпен ұштастыра білуге міндетті. Мәдениетті болу үшін – білімді болу міндет. Білімді болғанмен, ұлттық мәдениетті игермеген болса, ондай тұлға ұлт алдында “мәнгүрт”, мәдениетсіз болып көрінеді де, халықтың наразылығына ұшырайды. Білім беру мен тәрбиелеудің мақсатын айқындау үшін қазақ білімпазы Жүсіпбек Аймауытовтың мына сөздерін еске алған жөн. “Мектеп бітіріп шыққан соң бала бүкіл әлемге, өзгенің және өзінің өміріне білім жүзімен ашылған саналы ақыл көзімен қарай білсе, міне, білімдендірудің көздейтін түпкі мақсаты осы. Мектеп осы бағытта баланың келешекте жетілуіне мықты негіз салуы керек” — деген екен.

Олай болса, оқушылардың ұлттық құндылық қасиеттерін қалыптастыру негізінің бірден-бірі – мектепшілік жүргізілетін тәрбиелік іс-шаралар. Осындай тәрбие жұмыстарын ұлттық құндылықтар негізінде мынадай іс-әрекеттер арқылы ұйымдастыруға болады. Мысалы: арнайы пәндер, оқу үдерісі, сыныптан тыс тәрбие, жұртшылықпен жұмыс, ата-аналармен жұмыс т.с.с. Атап айтқанда арнайы пәндер арқылы, яғни «Абайтану», «Өлкетану», «Бауыржантану», «Өнер тарихы» сияқты пәндерді оқыту барысында; оқу үдерісінде негізгі пәндермен қоса, «Әдеп негіздері», «Әдеп және жантану», «Діндер тарихы» сияқты пәндерді меңгерту арқылы; сыныптан тыс тәрбиеде спорттық ойындарды, қолөнершілік шеберлікті дамытатын сайыстарды, шығармашылық қасиеттерді шыңдайтын іс-шараларды ұйымдастыру арқылы; ата-аналармен жұмыста «Ана мектебі», «Әкелер мектебі», «Ақсақалдар алқасы», «Зергерлер клубы» сияқты түрлі мектептер мен клубтарды құру арқылы, ал жұртшылықпен жұмыста

өнер-тәрбие отаулары мен этнографиялық клубтарды ұйымдастыру арқылы біз ұлттық құндылықтарымызды ұрпақ бойына дарыта аламыз. Жалпы оқу барысында да, сынып ішінде де, сыныптан тыс уақытта да халықтық педагогика мен ұлттық салт-санаға негізделген осындай әрекеттер өскелең ұрпақтың білімді, әрі тәрбиелі боп қалыптасуына зор ықпалын тигізеді.

Олай дейтін себебіміз, халқымыздың асыл қазынасын сыныптан тыс жұмыстарда тиімді пайдалану – оқушыларды өз ұлтын сүйге, оның салт-дәстүрлері мен мәдениетіне құрметпен қарауға үйретері сөзсіз. Ұлттық құндылықтардың бірі – ұлттық ойындар. Олар тек балаларды алдандыру, ойнату әдісі ғана емес, жас ерекшеліктеріне қарай көзқарастары мен мінез-құлқының қалыптасуына, тапқырлыққа, шешендікке баулитын, ой-өрісін жетілдіретін атадан қалған асыл мұрамызды кейінгі ұрпаққа жеткізу құралы болып табылады. Мысалы, асық ойыны — қазақ халқының ұлттық ойынының бірі. Асық ойыны баланың ойлау қабілетін дамытады, адаммен тез тіл табысуға үйретеді, денені шынықтырады, қан айналымы мен тыныс алу мүшелерінің жұмысын жақсартады, баланың көзі қашықтықтан көруге дағдыланады, мергендікке баулиды, бойдың жылдам өсуіне де көмектеседі. Демек, әрбір ұлттық құндылығымыздың өзіне тән маңызы мен мәні бар. Тағы бір маңызды нәрсе, ол қазақтың ұлттық бұйымы бесіктің пайдасын өмірдің өзі дәлелдеп, бүгінгі күнге жеткізді. Баланың таза, ұйқысының тыныш болуы өз алдына, бесік сәбидің табиғи өсуіне айрықша ықпал етеді. Дәл осы мәселені жапонның танымал дәрігер-ғалымы Гау Шияу Иде Илаң жан-жақты зерттеген. Оның зерттеуінше, сәби өмір есігін ашпас бұрын, ана құрсағында тербеліске түседі. Ал ол өмір есігін ашқан соң бірден жарық дүниеге үйлесе алмайды. Сондықтан ол «сәбиді ана құрсағындағыдай тербетіп отыру керек» деген қорытынды жасаған. Міне, осы процестерді ескерген болса керек, ата-бабаларымыз сәби өмірге бейімделгенше оны бесікке бөлеп, тербетіп отырған. Бұл – халқымыздың ұлылығы!

Қазіргі уақытта бізге жетіспей жатқаны – өзіміздің қазақи өмір тіршілігіміз бен шығыстық дүниетанымдағы ұлттық мектебімізді құру. Тәрбие мектебі болып табылатын қазақтың мақал-мәтелдері мен аңыз-әңгімелері дүниежүзілік тәжірибеде батыстық ұғымдармен сәйкес келе бермейтіні анық. Қазақи дүниетанымның өзегі – адамшылық. Қазақ: «Жаным – арымның садағасы», «Дүние – қолдың кірі», «Туған елім болмаса, тумай-ақ қойсын Күн мен Ай», «Кісі елінде сұлтан болғанша, өз елінде ұлтан бол», — деп, еліне деген іңкәрлік сезімін қалыптастырады. Халықтық тәрбие өз дәстүрін дінмен бекіте отырып, адам қалыптастырудың қайталанбас мектебін жасаған. С.Торайғыров қазақи пәлсапаны құрайтын он бір мақалды келтіре отырып, «Байқасаң қазақтың өзінде бар, дүниенің генийлігі, пайғамбары», — деген екен. Жатқа еліктеу – өзін-өзі қор санау. Бұл ұлттық санасы жетілмеген елде болатын көрініс. Жалпы, сонау ғасырларда әр ұлт қариялары ұлттық құндылықтарды өмір сүру салтымызға байланысты шығарып, дамытып, ұрпаққа мұра ретінде қалдырып отырған. Маңыздысы сол, ұлттық құндылықтар әр ұлттың меншігі болып табылады. Оны ұлт ұрпақтары сақтап, заманына қарай дамытып отыруы қажет. Егер халық өзінің ұлттық құндылықтарын жоғалтып алса, онда ол халық «ұлт» болудан қалады. Сондықтан қазақ халқы өзінің ұлттық құндылықтарын сақтауы керек. Сонау бір ғасырда Италияның жиһанкез кәсіпкері Реналью Гаспирин: «Мен әлемнің 141 елін аралаған адаммын. Солардың ішінде өз мемлекетінде, өз тілінде өмір сүре алмай отырған бейшара халықты көрдім,» – деп жазды. Бұл пікірден көп ой түюге болады. Егер қазақ халқын ұлт ретінде әлем елдері мойындасын дейтін болсақ, онда міндетті түрде ұлттық құндылығымызды көздің қарашығындай сақтап, үнемі байытып отыруымыз керек. Себебі ұлттық құндылық – ғасырдан-ғасырға жалғасқан, өмірдің қатаң сынынан өткен, маңызы айрықша құндылық, яғни асыл қазына. Өкінішке қарай, елімізде дәл қазіргі күні ұлттық құндылықтарды сақтау мәселесінде «әттеген-айымыз» өте көп. Жасыратын түгі жоқ, сонау кеңестік кезеңде қызыл империя басшылары ұлттық құндылығымызды «ескінің қалдығы» деген желеумен құртуға әрекет етті. Қазақ халқының ұлы педагогы, этнограф, жазушысы Ы.Алтынсарин өзінің әдеби және педагогикалық еңбектерінде қазақтың фольклорын өте тиімді пайдалана білген. Мәселен, «Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш» атты әңгімесі арқылы еңбек етудің маңызы мен өз уақытын зая кетірмеудің мәнін түсіндіреді. Ы.Алтынсариннің ұлағатты сөздері, педагогикалық мұралары халық педагогикасында үлкен орын алады. Оларды қазіргі қазақ халқының ұлттық мәдениеті мен салт-дәстүрінің қайта жаңарту кезеңінде кең мағынада насихаттау керек.

Ұлттық тәрбие – қоғамның рухани дамуының кепілі және ұрпаққа мәдени мұраны жеткізудің басты құралы. Оның негізгі көзі – ұлттық құндылықтар. Мәдени, тілдік, рухани және тарихи құндылықтар жастарды патриоттық сезімге, адамгершілікке және жауапкершілікке тәрбиелейді. Ұлттық тәрбиенің тиімділігін арттыру үшін отбасы, мектеп және қоғамдық орта бірлесіп жұмыс жасауы қажет. Бұл – болашақ ұрпақтың ұлттық сана мен мәдениетке құрметін қалыптастыратын басты жол.

Қорыта айтқанда, болашақ иелері жас ұрпақты толыққанды тұлғаға айналдыру үшін ұлттық құндылықтар арқылы тәрбие берудің маңызы зор.

Нақтырақ айтсақ, ана тілі мен ұлттық салт-дәстүрін құрметтейтін, басқа тілде де жетік сөйлей білетін, дүниетанымы, ақыл-ой парасаттылығы қалыптасқан, еңбекқор, мақсат қоя алатын және сол

мақсатқа жету жолдарын таңдай білетін, жауапкершілігі мол, мінез-құлқы, айналадағы адамдарға, қарым-қатынас мәдениеті жоғары, Отанын сүйетін, күрделі жағдайларда нақты шешім қабылдай алатын, өзіне сын көзбен қарай білетін салауатты тұлғаны тәрбиелеуді басты мақсат етіп қоюымыз қажет. Осы құндылықтардың барлығы қанына дарып, бойына тарап, санасына сіңген ұрпағымызға еліміздің болашағының кілтін сеніп тапсыра аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Ұлттық құндылықтарды білім беру үрдісіне ендірудің кейбір мәселелері» «Ұлттық тәрбие-өркеніетті қоғам құру жағдайында адам ресурстарын қалыптастыру кепілі» Сейсенбаева Ж.А. 2020
2. Қазақ мемлекетінің идеологиясында жастарға патриоттық тәрбие беру //Білім саласындағы инновациялық технологиялар. Қазіргі кездегі дамуы және келешегі: Республикалық ғылыми-методикалық конференция материалдары. - Қарағанды, 2018. - Б.226-229.
3. 3.Отанға деген сүйіспеншілікті тәрбиелеу мәселелері //Қарағанды мемлекеттік университетінің хабаршысы. Педагогика сериясы. - 2014. - №4(36). - Б.160-163.
4. 5.Салт-дәстүрлермен ұлттық ойындар негізінде студенттерге патриоттық тәрбие беру //Академик Е.А.Бөкетов – ғалым, педагог, ойшыл: Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Қарағанды, 2015. - Б.57-59.
5. Ұлттық құндылықтар арқылы тәрбие жұмыстарын ұйымдастырудағы сынып жетекшінің орны. Сынып жетекшінің анықтамалығы/ №1(01) 2016.

УДК 37.017.4

РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРҒА ТӘРБИЕЛЕУ ҚҰРАЛДАРЫ

Мұратбаева Г.А.

педагогика ғылымдарының докторы

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің педагогика кафедрасының профессоры

Түйіндеме. Бұл мақалада автор түркітілдес халықтардың ең көне жазба ескерткіштері болып саналатын Орхон–Енисей жазба мұраларын зерделеу негізінде білім алушыларды рухани-адамгершілік құндылықтарға тәрбиелеу мәселелерін қарастырады. Автор Солтүстік Моңғолиядағы Орхон өзені бойынан табылған жазулардың мағыналық қырларына тоқталып, олардың ұзақ жолдардан тұратын кең көлемді поэтикалық баяндау сипатында жазылғанын атап өтеді. Аталған жазбалар Шығыс Түрік қағанатының он жетінші қағаны Білге қағанның (бұрынғы есімі – Могилян) және оның кіші інісі, тақ мұрагері, даңқты қолбасшы – Күлтегіннің құрметіне тасқа қашалып жазылған эпитафия болып табылады.

Кілттік сөздер: құндылық, рухани-адамгершілік тәрбие, Орхон-Енисей ескерткіштері, өнердің өміршендігі, қаған таңбалары, ескерткіштер кешені, тас үйіндісі, тастарда қашалған таңбалар.

Резюме. Автором в данной статье рассмотрены вопросы воспитания духовно-нравственных ценностей обучающихся на основе изучения Орхон- Енисейских памятников, как древнейших письменных памятников тюркоязычных народов. Автор останавливается на смысловых оттенках письменности, обнаруженных на берегу реки Орхон в северной Монголии, которые содержали пространное поэтическое повествование, состоящее из длинных строк и представляющее собой эпитафию, высеченную на камнях в честь семнадцатого кагана Восточнотюркского каганата Бильге - кагана (прежнее имя Могилян) и его младшего брата, наследного принца, доблестного полководца – военачальника Кюль-тегина.

Ключевые слова: ценность, духовно-нравственное воспитание, Орхон-Енисейские памятники, жизненность искусства, каганские символы, комплекс памятников, каменная свалка, резные символы на камнях.

Annotation. The author in this article examines issues of upbringing of spiritual and moral values of students through the study Orhono- Yenisei monuments, as the oldest written records of the Turkic-speaking peoples. The author dwells on the meaning of writing shades found on the banks of the Orkhon River in northern Mongolia, which contained a lengthy poetic narrative, consisting of long lines and represents the epitaph carved on the stone in honor of the seventeenth Hagan Vostochnotyurkskogo Kaganate Bilge - Kagan (former name Mogilany) and younger brother, the Crown Prince, the valiant commander - commander Kul-tegin.

Keywords: value, spiritual and moral education, Orkhon-Yenisei monuments, vitality of art, kagan symbols, monument complex, stone dump, carved symbols on stones.

Қазақ ұрпағын тәрбиелеу құралдарын қолдану тәжірибесінде көбінесе көне ескерткіштер мен рухани тағылымы мол адам мен табиғат, адамзаттық, рухани және материалдық құндылықтар үйлесімін ұстай білу өнегелі жолдарын қарастырып келетіні айғақ.

Заманауи қоғам талаптарына сай педагог мамандарын даярлау жүйесінде білім алушы бойындағы қазақ халқының тәлімдік тәжірибесі мен педагогикалық мұрасындағы құндылық түсінігін негізге алуды басты міндет ретінде қарастырып келеді. Отансүйгіштік тәрбие идеялары қазақ патриотизмінің көсемдері Томирис, Алып Манас (Алпамыс), Еділ батыр (Атилла), Едіге, Қобыланды батыр т.б. баһадүрлердің ісінен бастау алады және ұрпақ бойындағы ерлік сезімін оятып, туған жерге деген сүйіспеншілігін қалыптастыруда негізгі орынға ие.

Бүгінгі күні қазақ халқының төл мәдениеті дамып, Тәуелсіз мемлекетіміздің ғасырлар бойы өрістеп келген елдің ішкі саясаты, тілі мен діні, табиғаты мен өркендеу сабақтастығын баяндайтын ғылыми мәселелер белгілі зерттеушілердің басты назарында болғаны мәлім.

Елжандылыққа тәрбиелеу мәселесін зерттеумен еліміздің бірқатар ғалымдары ұлттық дәстүрлер мен отансүйгіштік тәрбие, әскери-патриоттық, ерлік тәрбие проблемаларын қарастырып, халық педагогикасының дамуында көне тарихи ескерткіштер мен өнегелі озық тәжірибелерді зерделеп, біршама тұжырымдар жасайды. Педагогика ғылымының дамуына елеулі үлес қосып келетін педагогтар С. Ұзақбаева, С. Иманбаева, С.Нұрмықашева, С. Қоңырбаева, Е. Жұматаева, Д. Құсайынова, Л.Сайдахметова, Б.Қ.Қайыржанова, Ә.Қ.Мүтәлі, Қ.Наханов, Г.Х.Еримбетова және тағы басқалардың зерттеулерін айтуға болады.

Тәрбие – қоғамдық тәжірибені білім, жеке тұлғаның теориялық және практикалық ілімдерді меңгерудегі құзыреттілігі мен шығармашылығы, әлеуметтік және рухани қарым-қатынастағы түрлі іс-әрекеті. Демек, жеке тұлғаның рухани-адамгершілік құндылықтарға бағыттау мәселесі ең алдымен, оның жете түсінуі мен тәрбие алуы, өз пікірі мен жинақтаған тәжірибесін сыни тұрғыдан тануға, соның негізінде адами қасиеттерді өз бойына сіңіре білуіне бағыт-бағдар берілуінде.

Сондықтан да рухани-адамгершілік құндылықтар жеке тұлғаның ізгілік, мейірімділік, имандылық ұстанымдарын тәрбиелеуге, ақыл-ойы мен іс-әрекеттерін реттеуге, өмірдің құбылыстарын түсініп, қабылдауға септігін тигізетіні сөзсіз.

Өнердің барлық түрлері белгілі бір сатыда дамиды және өз көрермендеріне ие болады. Ал өнер иесі өз шығармаларында өмірдің көрінісіндегі кей дүниелерді бейнелеу арқылы шынайылықты айқындап береді. Негізінен, білім беру жүйесінде білім алушыларды өнер туындылары арқылы тәрбие беру мәселесі көркем шығармадан алған әсерінен туындайды. Дегенмен де, әрбір дәуірдің елеулі, мазмұнды оқиғаларын өз заманының белгілі ақын-жазушылары дастан-жырларға, ойшылдары оны шынайы тарих-шежіреге айналдырып, ал шеберлер сәулет өнерінде бейнелеп қалдырған. Сондай бүкіл түркі халықтары мәдениетінің тарихында өшпес орын алатын ескерткіштердің мәні өте зор. Бұл орайда құнды рухани мұралардың қазақ жерінде де көптеп жасалғандығы біздің халқымыз мақтан тұтып, оның құндылығын ұрпақтан ұрпаққа жеткізіп келеді. Көне дәуір мәдениетінің өшпес мұрасы бүгінгі күнге дейін өз жалғасын тауып, сақталып, өшпес мұралардың бірі, бүкіл әлемге әйгілі болған ақын тас, жыршы тас – Орхон ескерткіштері (VIII ғ.).

Бұл ескерткіштердің ұрпаққа қалдырар ізгілігі мен мәнділігі мол. Әрбір көне ескерткіштің көрінісі сол дәуірдің оқиғалар мерзімі мен жазу стилі жағынан ескі түркі жазуының соңғы – жаңа дәуірін танытады. Оның бер жағында Орхон жазулары, көптеген ғалымдар еңбектерінде айтылғандай, халық арасына кеңінен таралғаны дәлелденеді.

Күлтегін ескерткіштерінде мынадай сөйлемдер кездеседі: «Түркі салқын тиып, ел еткендеріңді де мұнда бастым, жаңылып кеткендеріңді де мұнда бастым. Барлық сөзімді айтар мәңгілік тасқа бастым, бұдан қарап біліңдер түркінің қазіргі халқының бектері» – дейді [1].

Орхон ескерткіштері оқып-үйрену арқылы білім алушыларды ерекше ойға бөлейтіні белгілі. Ал оның ойы, сезінуі, есте сақтауы - бір орта, ал сол ортадағы көріністер кез келген өнер туындысы ретінде мәңгі өмір сүреді. Көптеген ғалымдар өз кезегінде мұндай тарихи туындыларды өскелең ұрпаққа қатысты өз ойларын түсіндіреді. Айталық, Б.Неменский өз пікірін былайша тұжырымдайды: «Әр туынды – бұл тек қана жеке қадам емес, жеке ашылу, жеке сәттіліктер немесе сәтсіздіктер – өйткені бұл қадам, тәжірибе, сәттілік немесе қателік және барлық ұрпаққа, өз уақытында, өзін танытатын қадам.

Білім беру үдерісінде тиімді қолданылған өнер туындылары білім алушыларды сол шығарманың тарихи мазмұнын түсінуге, тілі мен дінін, кейіпкердің жан дүниесін қабылдауға бағыт-бағдар алып, өзінің ішкі жан дүниесіне жаңалық ретінде қабылдауы керек.

Білім алушылар мұндай тарихи мазмұнды ескерткіштерді қабылдап, одан туындаған ойлардан кейін өзін-өзі тексеріп, қандай ойға бөленгенін ортаға салып отыруы қажет. Әйтпесе, өнердің ең басты жасаушысы - халықтың жан дүниесімен санасып, өзінің бүкіл болмысымен жақсы қасиеттерін саналы түрде тәрбиелейді.

Ең бастысы, суретші өзінің шеберлігін және табиғат берген сыйын пайдалана отырып, үлкен өнер туындысын жасау қажет. Ал адам қиялынан туындаған үлкен өнерді көрермен терең түсініп, дұрыс қабылдай алмаса, суретші өнердегі өз орнын түсінуді әрі сезінуді жоғалтады. Суретшінің шығармасы арқылы бейнеленген халықтың күш-қуаты сол халықты рухани байытуға әрі өзін қоршаған ортаның әдемілігі мен әсемдігін жаңа деңгейге көтеруге қызмет етуі тиіс.

Суретшілер кашанда қоғамның, өз уақытының барлық рухани қазыналарын аса терең сезінуші адамдар болып есептеледі. Өйткені, суретшінің негізгі мақсаты – адамның жан дүниесін тану. Ол өз танымын адамның жан дүниесін тану еркінің нәтижесінде емес, қайта ол туралы өзінің түсінуі мен ойлауын және айналадағы ақиқат шындықты қабылдаудың қажеттілігі нәтижесінде жасайды.

Өнер туындылары білім алушылардың әлемді тануының, сезінуінің және түсінуінің жаңа көрінісі ретінде білім саласында айрықша көңіл бөлінеді. Сондықтан да, өнер – адамзатты өмір шындығына жетелеп, рухани-адамгершілік құндылықтар бағдарын қабылдауға, бойында имандылық ұстанымдарын тәрбиелеуге, ақыл-ойы мен іс-әрекеттерін реттеуге, ал негізгі түйіні – білім алушылар қоршаған ортадағы, дүниедегі, болмыстағы көзқарасты, қарым-қатынасты көркемдік тұрғыда үйлесімді бейнеленген тарихи ескерткіштерді оқып, зерлеуге септігін тигізеді.

Өнер туындыларының көркемдік құндылықтарын қабылдауда білім алушы белгілі бір нақтылы тарихи жағдайларға шолу жасап, ғылыми ізденістерге жол ашады, сонымен бірге оның қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық жағдайларды жете түсініп, әлеуметтік ортада қоғам мүшелерімен алуан түрлі қарым-қатынасқа түсу арқылы өз мәдениетін дамытып, меңгерген білік-дағдыларын кәсіби іс-әрекетінде шыңдайды.

Демек, қоғам талаптарына сай, бүгінгі күні өмірдің өзгермелі жағдайына бейімделуге, шешім қабылдай білу сынды өзекті мәселелерді шешуде өнердің тәрбиелік маңыздылығы үлкен қуатқа ие. Өйткені, ғасырдан ғасырға өз мәнін жоғалтпай, қай уақытта да заманның әлеуметтік және рухани талаптарынан туындаған көкейкесті мәселені көтеретін, өнер туындысы көркем құбылыстар мен түрлі ағымдар туралы мағлұматтар беріп, олардың ішкі бірлігі мен үндестігін сақтап, білім алушылардың теориялық танымын тереңдетуге септігін тигізеді. Сонымен қатар, өнер мен шығармашылықтың күрделі негіздерін түсінуде, өнер туындыларының озық тәжірибесін зерттеуде білім берудің жаңа ұлттық моделін жасақтау қажеттілігі де осыдан туындайды.

Қазіргі заман талабы, керісінше, әр студент сабақ кезінде жаңа білім қосып қана қоймай, соны көбіне өзі игеріп, ізденіп, талдап, пікір таластыру деңгейіне жетіп, үнемі даму үстінде болуы қажет. Осыған орай, әлемдегі озық педагогикалық бағыт – жоғары білікті маман даярлау идеясын басшылыққа алу керектігін міндеттейді. Олай болса, дәстүрлі оқыту жүйесінің озық тәжірибесін үйреніп, оқытудың жаңаша әдістемелерді тиімді пайдалануды зерделеп отыру қажет.

Көшпелі өмір салтын ұстанған Орталық Азия халықтарының Орхон-Енисей жазуы ерекше орын алады. Белгілі түркітанушы С.Е. Малов: «Әли осы жазбаша дереккөздерден, әсіресе этнография саласынан, бұл ескерткіштер тілдік материал тұрғысынан үлкен қызығушылық тудырады», - деп атап өтеді [2].

Шынында да, VII–X ғасырлардағы үңгір жазуы және XXI ғасырға дейін сақталған ежелгі түркі руларының тарихын, экономикасының, шаруашылық қызметінің жай-күйін, әлеуметтік - саяси қатынастарын білуге мүмкіндік береді.

Дәстүр – халықтың өміріндегі шындықтың бейнесі, оны жасаушы – халық. Ал халықтың әдет-ғұрпы дәстүрлі қоғамдық өмірдің материалдық жағдайының өзгеруімен сипатталады. Біздің халқымыздың ұлттық төл өнері өзімізді қоршаған дүниені танып-білудің, шығармашылық толғаныстың және рухани-адамгершілік тәрбие берудің қайнар көзі болып табылады. Сондықтан да, білім алушының рухани болмысы мен сезімін, әсемдікті түсіну қабілетін дамыту, адамгершіліктің ізгі қасиеттерін сіңіруге көмектесу, өнерге деген қызығуы мен сүйіспеншілігін ояту, шығармашылық және креативтік ойлау қабілетін арттыру бүгінгі жоғары оқу орнының профессор-оқытушылар қауымының басты міндеті.

Ежелден келе жатқан халқымыздың тұрмысынан тамаша озық дәстүрлердің сан алуан түрлерін байқауымызға болады. Ғасырлар бойы қалыптасқан халық мәдениеті, өнері оның ізгі тілектерін бейнелейді.

Ертедегі Орта Азия, Қазақстан жері дүние жүзіндегі өнер, білім, мәдениеті дамыған орталықтардың бірі болған. Әбу Райхан әл-Берунидің жазбаларына қарағанда, Орта Азияның ең ежелгі мемлекеттерінің бірі - Хорезм үлкен мәдениет орталығы саналған.

Біздің жыл санауымыздан екі мың жыл бұрын мұнда сәулет, мүсіндеу және бейнелеу өнері жоғары деңгейде дамыған. Мұндай көріністердегі көне ескерткіштер бейнесі бүгінгі күнге дейін өз әдібін жоғалтпай келеді. Жалпы Орта Азия мен Қазақстандағы бейнелеу өнерінің тамыры сонау неолит және қола дәуірінен басталады. Бұған Жасыбай мен Ұлытау маңындағы тастарға ойып салған суреттер дәлел, ою-өрнектер куә.

Ата-бабаларымыздың өмір салты көшпелі болғанымен, рухани болмысы көшпеліболған емес. Туған жерінің өзен-көлін, тау-тасын, орман-тоғайын, жан-жануар көзінің карашығындай қорғап аялай білген. Бабаларымыздың ұрпаққа деген өсиет үлгісі өнер арқылы жеткен. Сондықтан болашақ өнер саласы мамандарын тәрбиелеудегі ең басты Қасиеттердің бірі - өнерімізді алдымен көркем тілмен мәнерлеп баяндай білуге үйрету. Көркем сөз өрнектері арқылы көнеден келе жатқан рухани байлығымыздың құдыреттілігін алушының санасына ұялатып, оның шығармашылық қабілетін оятуға мүмкіндік мол болады.

Ауыз әдебиетіміздегі теңеу сөздер, бейнелік маржан сөздер арқылы айтылған жұмбақтар, халқымыздың мақал-мәтелдері, аңыз ертегілері, шешендік сөздері тікелей тәрбиемен байланысты. Атадан балаға, анадан қызына мирас болып келе жатқан қолданбалы-сәндік өнердің өзі ұлттық мәдениетіміздің дамуына өзіндік ықпалын тигізді. Бабаларымыздың сұлулық туралы талғамы киіз үйі арқылы көрініс тапқан. Өнер - ғасырлар қолтаңбасы, ата-бабалар тіршілігінің тірі куәгері, солардан қалған өшпес мұра. Солай екен, өнер алдағы уақытта да өз өрісін кеңейте түсері сөзсіз. Өйткені, көне жазбалар өнері есте өшпейді, тамыры терендеп, бұтақтарын кең жая бермек. Бұған ата - салтымыз бен дәстүріміздің қайта оралуы даңғыл жол ашып отыр.

Көне түркі жазбалары – рухани-адамгершілік тәрбиенің етене жақын буыны. Мұның өзі Аталмыш өнердің көркем бейнелеуінің ерекше түрі екендігінен туындайды. Көне түркі жазбаларының ескерткіштері кез келген түрі адамның танымдық мүмкіндігін кеңейтуге және рухани-адамгершілік тәрбиенің қыр-сырларын түсінуіне әсер етеді. Сондықтан да білім алушылардың рухани-адамгершілік сезімі мен талғамын қалыптастыруда көне түркі жазбаларының нақты бейнеленген көріністерін тусіне білуге баулуымыз қажет.

Көптеген әдебиеттерге сүйенетін болсақ, өнердің алғашқы түрлері өткен заманда ілгері тас ғасырында пайда болған. Бұл ескерткіштер үлгісінен, алғашқы өнер туындыларындағы тасқа басылған түрлі ою-өрнектер мен әр түрлі сурет-бейнелерден ежелгі қоғамда адамның еңбек етуіне үлкен мән берілгенін көреміз. Заман ағымының қай кезеңінде болса да, өнердің тарихи даму барысына қоғамда болып жатқан әлеуметтік-экономикалық өзгерістер өз әсерін тигізген.

Ғасырлар бойы сақталып келе жатқан әсем ғимараттар, күмбезді сарайлар мен тас мүсіндер туралы құнды деректер көптеген ғалымдар еңбектерінде зерттелген. Мәселен, педагогикалық пәндер бағдарламасы бойынша «Орхон Енисей ескерткіштері» атты тақырыбындағы дәріс сабағы көне ескерткіштерді, түрік жазбаларының әдеби көріністерін зерделейді. Бұл орайда мультимедиялық технологияны тиімді қолдана отырып, білім алушыларға экран арқылы ұсынылған бейнежазба үзінділері арқылы тақырыпты жан-жақты, терең, көңілге қонымды етіп түсіндіруге болады («Орхон Енисей ескерткіштері» бейнежазба материалы) [3].

Бұл бейнежазба арқылы білім алушылар түркітануда бүгінгі Монғолия жеріндегі Орхон Енисей ескерткіштері туралы көптеген мәліметтермен танысады. Бейнежазба арқылы Орхон алқабы сан мыңдаған тарихи ескерткіштерге аса бай өлке екендігіне көз жеткізеді. Сонымен қатар, Орхон ескерткіштерінің Алтай, Қаңлай, Соян, Кеңтай тау жоталары, Гоби шөл даласы және осы таулы, жоталы, далалы алқаптағы Керумен, Хобда өзендерінің бойында Қырғыз, Қарасу, Қобсы көлдерінің жағауларына дейінгі өңірде сақталғанынтамашалайды.

Орхон ескерткіштері көшпелі этносаяси бірлестіктерінің Қаған, Янлу, Чур, Тархан және т.б. түрік бекзаттарына арналып жасалғанын біледі. Бұл арада қарапайым халықтардың тұрмыс-тіршілігіне арналған ескерткіштер де аталған. Олар алғаш табылған жер, су атауларымен аталып, ғылыми айналымға енген екен. Сөйтіп, әрі қарай студенттер келтірілген деректермен, мысалдармен танысады. Айта кететін жай, студенттер бейнежазба көріністерінен әрбір ескерткіштер кешені, тас үйіндісі, тастарда қашалған таңбалар, мәтіндер мазмұны туралы толығырақ мәлімет алады. Айталық, Күлтегін ескерткіш кешені жалпы Күлтегін өмірбаянына құрылған 68 жол мәтіннен тұрады. Ал енді Білге қаған ескерткіш кешені қамап туралы да қызықты деректер келтірілген. Білге қаған құрылысының ішкі қабырғаларында суреттер салынған. Деректерге қарағанда, бұл суреттердің өзіндік мәні бар көрінеді. Осы қамал құрылысының сыртқы кенересі бойымен 100-ге 55 метр су ағарлар салынған. Ескерткіш көгілдір мәрмәр тастан жасалынған. Білге қаған ескерткіші тасбақа үстіне орнатылған. Оның төбесінде үш қос айдаһар бейнелеген. Бір жақ қапталындағы үшбұрышты шаршысында қаған таңбаларын білдіретін марал, елік, киік бейнелері өрнектелген.

Араб қарпімен жазылған ортағасырлық дүниелер қаншама жалпы түрік халықтары XVI ғасырға дейін оннан астам жазу үлгісін қолданып, пайдаланған кездерінде қыруар мұралар қалдырған [4]. Ұрпаққа өнеге болар атақты Күлтегін, Тонына, Білге, Бумын қағандар әрі тарихи, әрі әдеби дастан жыраулардың кейіпкерлеріне, сомды тұлғаларына айналды. Ардақты есімдерді ел жадында сақтау үшін сол заманның данагой данышпандары өркениеттің белгісі болып табылатын түркілік сына жазумен тас бетіне түсіргені барша әлемге мәлім [5].

Сонымен қатар, студенттер Шивээт, Хүйіс Толгой, Ел етміш, Тұнық-ұқ, Күлі-чұр, Алтын Тамған, Тархан, Чойр ескерткіштері туралы алған мәліметтерін ой елегінен өткізіп, олардың тарихи маңызына ой жібереді.

Мұндай көріністер білім алушыларға өнердің өміршеңдігі туралы ой салады, өнер туындыларындағы рухани-адамгершілік сезімдерін оятады. Сонымен қатар, жаңа тақырыпты меңгерту барысында хабарлау, баяндау әдістерін ұштастыра отырып, слайд көріністері арқылы білім алушыларды кәсіптік дағдыға, іскерлікке үйретуге мүмкіндік аламыз.

Кеңістік пен зат өте тығыз болғандықтан, білім алушылардың өмір шындығын бейнелеген әрбір көне қолтаңба көріністерінде кеңістік ұғымын қалыптастырудың маңызы зор. Өмірдегі қандай зат пен құбылыс болсын белгілі кеңістіктен (табиғаттағы дала көрішісі, белме іші, т.б.) табылады. Заттың кеңістіктегі орны оның алыс-жақындығына байланысты. Мәселен, бізге бір топ адамдар жақындап келе жатыр делік, онан алыста ауыл, өте алыста тау көрінеді. Бұл заттардың көлемдерін бір-біріне салыстырып айқындауға болады. Білім алушылардың рухани-адамгершілік сезімдерін арттырып, оның пәнге деген қызығушылығын ынталандыру үшін білім беру үдерісінде кең көлемде көрнекті құралдарды пайдалану қажет, сабақты түрлендіріп өткізуді көздеп, даярланған бейнежазба материалдары тақырыптың мазмұнын ашуға септігін тигізеді.

Білім беру үдерісінде студенттерге рухани-адамгершілік тәрбие беру, ұлттың ерекшелігін насихаттау, елге деген сүйіспеншілігін арттыру, оларды жан-жақты білімді етіп тәрбиелеу мақсатында еңбек ету - әрбір педагогтің міндеті. Қоғамдық қатынастар мен саяси-экономикалық саладағы өзгерістер тәуелсіз елдің білімді ұрпағын қайта тәрбиелеу қажеттілігін туындатады.

Өнер – ғасырлар қолтаңбасы, ата-бабалар тіршілігінің тірі куәгері, солардан қалған өшпес мұра. Солай екен, өнер алдағы уақытта да өз өрісін кеңейте түсері сөзсіз. Өйткені, көне түркі жазбаларының ескерткіштері есте өшпейді, тамыры тереңдеп, бұтақтарын кең жая бермек. Бұған ата-салтымыз бен дәстүріміздің қайта оралуы даңғыл жол ашып отыр. Қазақ еліндегі тарихи тұлғалардың, көне тарихи ескерткіштердің рухани күші мен ұлттық дәстүрлері негізінде Отанға сүйіспеншілігін қалыптастыру, әрбір болашақ педагогтың өзін-өзі Адал азамат ретінде қоғам өмірінде туындайтын міндеттер шешімін іздестіруге бағыт-бағдар беретіні айғақ.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. Вестник КРСУ. 2006. Том 6. № 4.-С.12.
2. Бартольд В.В. Соч.,5.-М.,1968.-С.45
3. «Орхон- Енисей ескерткіштері» бейнежазба материалы
4. Ертедегі қазақ әдебиеті. Хрестоматия. Күлтегін (кіші жазу) Алматы, 1967,29 б.
5. Келімбетов Н. Ежелгі дәуір әдебиеті. Алматы, Аналілі. 1991.

UDK 378.14

PSYCHOPHYSIOLOGY OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING IN THE SYSTEM OF VARIOUS SCIENTIFIC BRANCHES OF KNOWLEDGE

Suleimenova Zh.M. masterate, Ablai Khan KazUIRandWL

Almaty, Kazakhstan,

e-mail: jannagul2011@gmail.com

Musatai D.M.

Ablai Khan KazUIRandWL

Almaty, Kazakhstan,

e-mail: dikomeirman@gmail.com

Abstract: this article examines the psychophysiological foundations of foreign language teaching as an interdisciplinary field that integrates linguistics, psychology, pedagogy, neuroscience, sociology, and ethnopedagogy. The study explains how cognitive, emotional, and neurobiological processes, such as attention, memory, anxiety, motivation, and neuroplasticity affect the language acquisition. The role of physiological

states, stress regulation, and individual differences is highlighted. The article argues that psychophysiological insights improve teaching methodologies by supporting learner-centered, emotionally safe, culturally meaningful, and cognitively efficient educational environments.

Keywords: psychophysiology, foreign language teaching, attention, memory, anxiety, neuroplasticity, interdisciplinary approach, cognitive processes, ethnopedagogy.

Foreign language learning is a highly complex process that cannot be fully understood within the boundaries of a single discipline. It is influenced by the learner's mental functions, emotional states, and physiological reactions, which together determine the effectiveness of listening, speaking, reading, and writing. For this reason, the field increasingly recognizes the importance of psychophysiology, which studies how psychological processes interact with bodily responses. When applied to foreign language teaching, psychophysiology helps reveal how the brain and body work together during language acquisition and how this knowledge can be used to design more effective teaching methods.

Learning a foreign language activates various cognitive systems responsible for perception, memory, attention, and speech production. For instance, understanding new vocabulary requires the brain to recognize sounds and connect them to stored meanings, while producing speech demands coordination between neural language centers and the muscles of articulation. These processes depend greatly on the learner's physical and emotional state. As S. S. Kunanbayeva notes, "Successful acquisition of a foreign language is impossible without a comprehensive understanding of cognitive processes such as perception, attention, and memory, as well as without considering the emotional factors that influence motivation and learner confidence" [4, p. 47]. This statement underlines the significance of integrating psychophysiological knowledge into foreign language pedagogy.

One of the key psychophysiological mechanisms involved in language learning is *attention*. It allows learners to select relevant information, ignore distractions, and hold focus on new vocabulary or grammar rules. Attention is closely tied to brain activity in the frontal cortex and is affected by physiological states such as fatigue, stress, or anxiety. When a learner is tired or emotionally overwhelmed, their attentional capacity decreases, leading to reduced comprehension and slower language development. Teachers who understand this can apply strategies that sustain attention, such as multisensory activities, varied tasks, and short focus intervals.

Memory is another essential process in foreign language learning. Psychophysiology shows that emotions significantly influence memory performance: positive emotions enhance the encoding and retrieval of linguistic information, while negative emotions, especially stress or fear, interfere with the consolidation of vocabulary and grammar. A student who experiences anxiety during speaking exercises may struggle to recall well-learned phrases, not because of insufficient knowledge, but because the body's stress response disrupts memory. This highlights the need for emotionally supportive learning environments, where students feel safe to make mistakes and develop communicative confidence.

Stress and anxiety are among the most common obstacles to successful language learning. As H. D. Brown emphasizes, "Effective language teaching involves creating a supportive environment that reduces anxiety and encourages risk-taking" [1, p. 210]. Anxiety triggers the body's fight-or-flight response, which increases heart rate, speeds up breathing, tightens muscles, and redirects neural resources away from higher cognitive functions. These changes negatively impact pronunciation, fluency, and comprehension. Recognizing these mechanisms, teachers can integrate relaxation techniques, positive reinforcement, and gradual exposure to speaking tasks, which help reduce physiological stress and improve linguistic performance.

A key concept linking psychophysiology and language pedagogy is *neuroplasticity*, the brain's ability to reorganize itself by forming new neural connections. Foreign language learning is one of the most stimulators of neuroplasticity, especially when learners practice regularly and in a low-stress environment. Stress, lack of sleep, or emotional discomfort reduce neuroplasticity, making it harder for the brain to encode and store new linguistic material. Thus, consistent, stress-free practice is essential for developing fluency and accuracy. Teachers can support neuroplasticity through spaced repetition, multisensory instruction, and emotionally engaging tasks that activate multiple brain regions.

In addition, attention, memory, and stress, psychophysiology examines other important indicators such as heart rate variability (HRV), breathing patterns, and muscle tension. High HRV is associated with better stress regulation and greater communicative confidence. Techniques such as slow breathing, mindfulness, or light physical activity can help learners reduce physiological tension and prepare their bodies for effective speech production. These small adjustments have a measurable impact on learners' comfort, participation, and performance.

The psychophysiological perspective also acknowledges individual differences. Each learner has a unique physiological reactivity pattern: some are more prone to anxiety, others have shorter attention spans, while some are naturally more motivated or resilient. Understanding these differences supports personalized instruction,

allowing teachers to select methods that align with the learner's cognitive and physiological needs. This strengthens the learner-centered approach in modern pedagogy.

Although psychophysiology provides crucial insights, it does not work in isolation. Foreign language teaching is inherently interdisciplinary, drawing from linguistics, psychology, pedagogy, neuroscience, sociology, and *ethnopedagogy*. Linguistics offers knowledge of language structures – phonetics, morphology, syntax, semantics, and pragmatics, that teachers need to design effective instruction. Psychophysiology enhances linguistic theory by showing how the brain processes sounds, forms sentences, and stores vocabulary, helping educators refine pronunciation exercises, vocabulary tasks, and grammar explanations.

Psychology contributes theories of motivation, emotion, learning styles, and cognitive strategies. Motivation plays a pivotal role in language learning, as H. D. Brown emphasizes: “Motivation is one of the most important factors in language learning success... affective factors such as anxiety and self-confidence significantly influence language acquisition” [1, p. 163-165]. Psychophysiology complements psychology by explaining how emotional states correspond to physiological reactions and how these reactions influence learning efficiency.

Pedagogy, as the science of teaching, integrates cognitive, emotional, and social factors into instructional design. Modern pedagogy emphasizes the importance of student-centered, communicative, and active learning methods. These approaches align with psychophysiological principles, as active involvement, movement, and emotional engagement enhance neural activation and memory retention. As S. S. Kunanbayeva notes, active and communicative exercises reduce anxiety and stimulate linguistic development [3, p. 23].

Neuroscience provides deeper understanding of the brain regions involved in language processing, including Broca's area, Wernicke's area, and the hippocampus. Neuroimaging has shown that learning a foreign language leads to increased neural density and more efficient connectivity. Neuroscience confirms the value of spaced repetition, rest, sleep, and multisensory learning – all principles supported by psychophysiology.

Sociology highlights the role of social environment, cultural interaction, and identity in language learning. Language is not only a cognitive system but also a social instrument. Learners who feel socially supported participate more actively and develop stronger communicative competence. Sociological insights therefore complement psychophysiological and pedagogical approaches by addressing the broader context in which learning occurs.

Ethnopedagogy also contributes important perspectives to the interdisciplinary framework of foreign language teaching. As a field that studies traditional educational values, cultural practices, and national pedagogical heritage, ethnopedagogy emphasizes the importance of cultural identity, emotional connection, and respect for learners' cultural backgrounds. These factors directly influence psychophysiological processes such as motivation, emotional stability, and anxiety levels. When learners interact with culturally meaningful materials or familiar traditions, their stress decreases, attention improves, and memory becomes more effective due to positive emotional activation. Therefore, integrating ethnopedagogical principles into foreign language teaching supports psychophysiological mechanisms by creating culturally rich, emotionally safe, and identity-affirming learning environments.

Integrating all these fields demonstrates that foreign language teaching is most effective when it considers both biological and dimensions of learning. Psychophysiology plays a central role by explaining how cognitive, emotional, and physiological states influence performance, while other sciences provide structural, methodological, cultural, and contextual insights. Together, they form a comprehensive interdisciplinary framework that improves language teaching methodology.

In conclusion, the psychophysiology of foreign language teaching offers essential insights into how learners, think, feel, and respond physically during the learning process. By understanding mechanisms such as attention, memory, stress, anxiety, neuroplasticity, and autonomic regulation, educators can create emotionally safe, cognitively stimulating, culturally meaningful, and physiologically supportive learning environments. Integrating psychophysiology with linguistics, psychology, pedagogy, neuroscience, sociology, and ethnopedagogy results in more effective and humane language instruction that supports holistic learners' development.

REFERENCES

1. Brown H. D. Principles of language learning and teaching. New York: Longman, 2001.
2. Gardner R. C. Social psychology and second language learning. London: Edward Arnold, 1985.
3. Kunanbayeva S. S. Modern foreign language education: methodology and theory. Almaty: KazUMOiMYa, 2013.
4. Kunanbayeva S. S. The conceptual foundations of foreign language education. Almaty: Kazakh University, 2014.

УДК 37.036

КӨРКЕМ БІЛІМ БЕРУДЕ ЖАҒАНДАНУДЫҢ МӘДЕНИ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ТРАНСФОРМАЦИЯЛЫҚ ӘСЕРІ

Рахметова Н.Б.

п.ғ.к., профессор м.а., Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан, e-mail: nurziyarakhmetova1@gmail.com

Қасым М.Ү.

7M01403 – Көркем еңбек, графика және жобалау БББ-сының магистранты, Қазақ ұлттық қыздар педагогика университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: ussenkyzy_m@mail.ru

Жексембаева С.У.

магистр., аға оқытушы Қазақ ұлттық қыздар педагогика университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: symbatzeksembaeva8@gmail.com

Аңдатпа. Мақала жаһанданудың мәдени жағдайлар контекстіндегі көркемдік білімге трансформациялық әсерін зерттеуге арналған. Жұмыстың мақсаты – көркемдік білім берудегі жаһанданудан туындаған трансформациялық процестерді талдау, сондай-ақ олардың білім беру процесіне тиімді интеграциялануына ықпал ететін әдіснамалық тәсілдерді әзірлеу. Дәстүрлі және заманауи технологиялардың білім беру процесіне интеграциялануына, мәдениетаралық алмасудың оқушылардың эстетикалық қабылдауын қалыптастыруға әсеріне талдау жүргізілді. Зерттеу жаһандану мәдениетаралық ынтымақтастықты ынталандыратынын, инновациялық әдістерді енгізуге ықпал ететінін және көркемдік экспрессия мүмкіндіктерін кеңейтетінін көрсетті. Жаһанданудың көркемдік білім берудің дамуына оң әсері туралы гипотеза расталды. Қорытындылар білім беру бағдарламаларын жаңа мәдени және технологиялық шындыққа бейімдеу қажеттілігін көрсетеді.

Түйінді сөздер: жаһандану, көркем білім, трансформация, технология, өзгеріс, экспрессия.

ТРАНСФОРМАЦИОННОЕ ВЛИЯНИЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ В КУЛЬТУРНЫХ УСЛОВИЯХ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. Статья посвящена исследованию трансформационного влияния глобализации на художественное образование в контексте культурных условий. Цель работы – анализ трансформационных процессов, вызванных глобализацией, и разработка методологических подходов, способствующих их эффективной интеграции в образовательный процесс. Проведен анализ интеграции традиционных и современных технологий в образовательный процесс, а также влияния межкультурного обмена на формирование эстетического восприятия учащихся. Результаты исследования показывают, что глобализация стимулирует межкультурное сотрудничество, способствует внедрению инновационных методов и расширяет возможности художественного самовыражения. Гипотеза о положительном влиянии глобализации на развитие художественного образования подтверждена. Выводы подчеркивают необходимость адаптации образовательных программ к новым культурным и технологическим реалиям.

Ключевые слова: глобализация, художественное образование, трансформация, технологии, изменения, самовыражение.

TRANSFORMATIONAL IMPACT OF GLOBALIZATION ON ART EDUCATION IN CULTURAL CONTEXTS

Abstract. The article examines the transformational impact of globalization on art education in the context of cultural conditions. The study aims to analyze the transformative processes caused by globalization and develop methodological approaches to facilitate their effective integration into the educational process. The research analyzes the integration of traditional and modern technologies into education and the influence of intercultural exchange on the formation of students' aesthetic perception. The findings indicate that globalization fosters intercultural cooperation, promotes the implementation of innovative methods, and expands opportunities for artistic expression. The hypothesis regarding the positive impact of globalization on the development of art education has been confirmed. The conclusions emphasize the need to adapt educational programs to new cultural and technological realities.

Keywords: globalization, art education, transformation, technology, change, expression.

Білім, мәдениет және өнер – жаһанданудың үлкен әсерін тигізетін қазіргі өмірдің бірнеше қыры ғана. Көркемдік білім беру мәдени дәстүрлер мен технологиялардың араласуы жағдайында

оқушылардың эстетикалық ойлауын, мәдениетаралық құзыреттілігін және шығармашылық қабілетін дамытудың шешуші құралына айналады. Жаһандық өзгерістер контекстінде педагогтар, әдіскерлер және студенттер үшін пайда болатын жаңа мүмкіндіктер мен міндеттерді түсіну қажеттілігі жаһандандудың көркем білім берудегі трансформациялық әсерін зерттеуді шешуші етеді.

Қазіргі білім беру процедураларының дәстүрлі оқыту әдістерін қайта қарауды қажет ететіндігі тақырыптың өзектілігін анықтайды.

Басқа халықтардың көркемдік дәстүрлеріне кеңірек қол жеткізу, цифрлық технологияларды енгізу, мәдениетаралық диалогтың артуы жаһандандудың арқасында мүмкін болды. Бұл әзірлемелер ұлттық мәдени бірегейлікті сақтауға және жаһандық дүниетанымды дамытуға кепілдік беретін әдістемелік қолдауды қажет етеді. Осыған байланысты жаһандандудың трансформациялық әсерлері туралы зерттеулер мәдени ортадағы көркемдік білім беру деңгейін көтерудің негізгі жолы ретінде пайда болады.

Тақырыптың өзектілігі қазіргі білім беру процестері оқытудың дәстүрлі тәсілдерін қайта қарастыруды қажет ететіндігімен анықталады. Жаһандану әртүрлі елдердің көркемдік дәстүрлеріне кеңірек қол жеткізуге жағдай жасайды, цифрлық технологияларды енгізуді ынталандырады және мәдениетаралық диалогты дамытуға ықпал етеді, бұл өзгерістер ұлттық мәдени бірегейліктің сақталуын және жаһандық дүниетанымның дамуын қамтамасыз ететін әдістемелік қолдауды қажет етеді. Бұл тұрғыда жаһандандудың трансформациялық әсерін зерттеу мәдени жағдайда көркемдік білім беру сапасын жақсартудың маңызды бағытына айналады.

Мақсаты. Көркемдік білім берудегі жаһандандудан туындаған трансформациялық процестерді талдау, сондай-ақ олардың білім беру процесіне тиімді интеграциялануына ықпал ететін әдіснамалық тәсілдерді әзірлеу болып табылады.

Мақсатқа жету үшін келесі міндеттер тұжырымдалған: отандық және шетелдік әдебиеттерге талдау жасау, негізгі тенденциялар мен проблемаларды анықтау, көркемдік құзыреттілікті қалыптастырудағы мәдениетаралық алмасудың ролін анықтау және білім беру бағдарламаларын жаһандану өзгерістеріне бейімдеу бойынша ұсыныстар беру.

Ғылыми әдебиеттерге шолу жаһандандудың білімге әсері мәселелері отандық және шетелдік зерттеулерде белсенді талқыланатынын көрсетеді. Көптеген авторлар дәстүрлі көркемдік тәжірибені қазіргі білім беру процесіне біріктіру қажеттілігіне [Olha Muzyka et al., 2024, 646] назар аударады. Олар жаһандану жағдайында ұлттық бірегейлікті сақтаудың маңыздылығын атап көрсетеді.

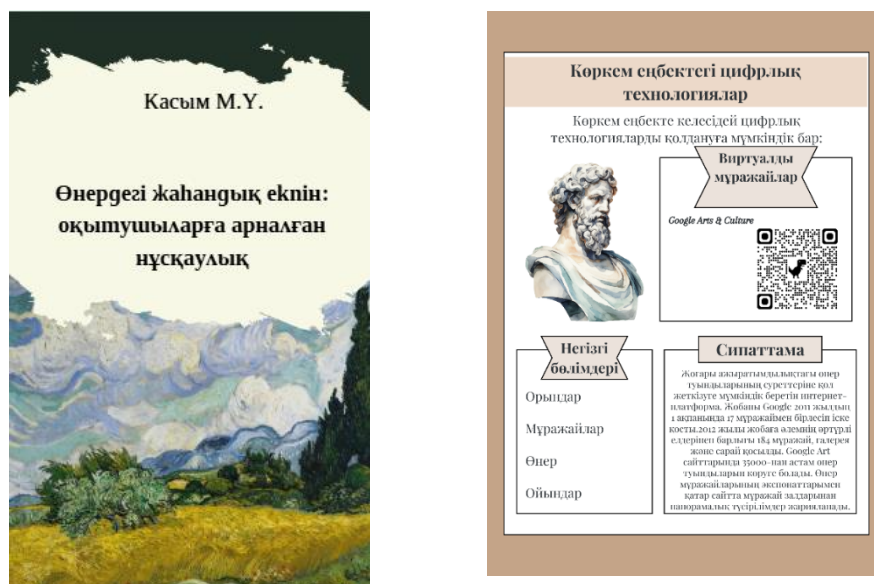
Зерттеудің әдіснамалық тәсілі теориялық еңбектер мен эмпирикалық деректерді талдаудың жиынтығына негізделген. Жаһандандудың әртүрлі мәдени контексттердегі көркемдік білім берудің дамуына әсерін бағалау үшін салыстырмалы талдау, бақылау және сауалнама әдістері қолданылады.

Әдебиеттерді талдау нәтижесінде жаһандану инновациялық технологияларды интеграциялау, оқытудың креативті әдістерін дамыту және оқушылардың мәдениетаралық өзара әрекеттесу қабілетін қалыптастыру үшін кең перспективалар ашатыны [Oneț M. G. C. 2021, 1156] анықталды. Алайда, сонымен бірге ұлттық көркемдік дәстүрлерді жоғалту қаупі сақталады, бұл білім беру мекемелерінде ойластырылған әдістемелік жұмыстың қажеттілігін көрсетеді. Осылайша, көркемдік білім берудегі жаһандандудың трансформациялық әсері тақырыбына кіріспе осы құбылысты зерттеудің маңыздылығын негіздеуге, зерттеудің негізгі міндеттерін анықтауға және одан әрі әдістемелік жұмыстың бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеу сұрығы. Жаһандандудың заманауи цифрлық технологиялар арқылы көркемдік білім беру үдерісіне трансформациялық әсері қандай?

Бұл сұрақ зерттеуіңіздің негізгі мәселесін, яғни жаһандандудың көркемдік білімге әсерін және цифрлық құралдардың оқыту үдерісіндегі ролін анықтайды.

Әдістеме. Мәдени жағдайда көркемдік білім берудегі жаһандандудың трансформациялық әсерін зерттеу әдістемесі технологияларды, озық педагогикалық тәжірибені, авторлық бағдарламаны (1-сурет) және оқушылардың мәдениетаралық хабардарлық, креативті ойлау және заманауи цифрлық құралдармен жұмыс істеу дағдылары сияқты негізгі құзыреттіліктерін дамытуға бағытталған инновациялық әдістерді пайдалануға негізделген. Бұл әдістемеді білім беру процесін жаһандандудың өзгеретін жағдайларына бейімдеуге мүмкіндік беретін оқытудың дәстүрлі және заманауи тәсілдерін біріктіруге баса назар аударылады. Зерттеудің негізгі нысаны жалпы білім беретін мектептер мен өнер студияларында, сондай-ақ 12-13 жас аралығындағы оқушыларда жүзеге асырылатын өнер саласындағы білім беру бағдарламаларын қамтиды. Зерттеуге жалпы саны 17 респондент қатысты. Зерттеу білімгерлердің жаңа әдістер мен технологияларды енгізу арқылы көркемдік білім беру туралы түсініктерін өзгертуге бағытталған.

Сурет-1 – Практикалық нұсқаулық мысалы

Оқыту әдістерінің тиімділігін бағалау үшін білімгерлердің мәдени әртүрлілік туралы хабардарлық деңгейін, олардың өнер туындыларын талдау және өнер іс-әрекетінде цифрлық құралдарды пайдалану қабілетін анықтауға баса назар аударылды.

Зерттелген құзыреттерге білімгерлердің мәдениетаралық перспективасы бар көркем шығармаларды талдау қабілеті, цифрлық құралдарды пайдалана отырып, түпнұсқа өнер жобаларын жасау және жаһанданудың өнерге әсері туралы пікірталас жүргізу мүмкіндігі кірді.

Жалпы алғанда зерттеу аталған құзіреттіліктер мен дағдыларды зерттеу мүмкіндіктерін қарастырды:

- Цифрлық құзіреттілік;
- Мәдени құзіреттілік;
- Сыни ойлау;
- Өз бетінше ізденіс.

Әдістеменің маңызды элементі мәдениетаралық диалогты көркемдік білім беру процесіне біріктіруге бағытталған авторлық бағдарламаны енгізу болды. Бағдарламаға әртүрлі мәдениеттердің өнер туындыларын зерттеу, цифрлық өнер жобаларын жасау бойынша практикалық сабақтар және жаһанданудың көркемдік дәстүрлердің дамуына әсерін талдау кірді. Бағдарламаның негізгі қағидаты оқушылардың шығармашылық тәуелсіздігін дамытуға және олардың мәдени процестерді сыни тұрғыдан түсіну қабілетіне бағдарлану болды.

Оқу процесі бірнеше кезеңнен тұрды. Бірінші кезеңде білімгерлерге мұражайларға виртуалды экскурсиялар мен бейне сабақтар сияқты мультимедиялық ресурстарды пайдалана отырып, әртүрлі дәуірлер мен мәдениеттердің өнер туындыларын зерттеу ұсынылды. Оқушылар жаһанданудың өнердегі формалар мен стильдерге қалай әсер еткенін талдап, әртүрлі мәдениеттердің элементтерін біріктіретін заманауи өнердің мысалдарын зерттеді. Бұл кезең теориялық базаны қалыптастыруға және оқушылардың құзыреттілігінің бастапқы деңгейін анықтауға мүмкіндік берді.

Екінші кезеңде білімгерлер графикалық редакторлар мен 3D модельдеу платформалары сияқты сандық құралдарды қолдана отырып, өз жобаларын жасайтын практикалық сабақтарға қатысты. Тапсырмаларды орындау барысында олар мәдени өзара әрекеттесуді қабылдауды көрсететін туындылар жасады. Оқытушылар өздерінің шығармашылық әлеуетін және сыни ойлауын дамытуға бағытталған кеңестер берді.

Зерттеу әдістері білімгерлердің шығармаларын сапалы талдауды, мәдениетаралық құзыреттілік деңгейін бағалауға арналған талдаманы және олардың шығармашылық даму динамикасын бақылауды қамтыды. Талдауды тереңдету үшін жаһандануды қабылдау ерекшеліктерін және оның көркемдік білімге әсерін анықтауға көмектесетін білімгерлер мен оқытушылармен сұхбаттар қолданылды.

Оқушылармен жұмыс дәйектілігі интеграция, шығармашылық және рефлексия принциптеріне негізделген. Интеграция дәстүрлі көркемдік білім беруді заманауи технологиялармен байланыстыру арқылы қамтамасыз етілді. Шығармашылық білімгерлерге жобалардың тақырыбын және оларды жүзеге

асыру тәсілдерін таңдауға еркіндік беру арқылы ынталандырылды. Рефлексия алынған білім мен дағдыларды нығайтуға ықпал ететін жұмыс нәтижелерін талқылауды қамтыды.

Ұсынылған әдістеме оқушылардың негізгі құзыреттіліктерін дамытуға ықпал етіп қана қоймай, жаһандану жағдайында көркемдік білім беруді одан әрі жетілдіру мүмкіндіктерін көрсетеді.

Практикада қолдану. Зерттеудің алғашқы кезеңінде білімгерлер – цифрлық формат арқылы әлемдік мәдени мұраға қол жеткізуді қамтамасыз ететін бірегей платформа [Verde A., Valero J. M. 2021, 456]. Қызмет мұражайларға виртуалды турларды, жоғары сапалы өнер туындыларын, білім беру мақалаларын және кеңейтілген шындық (AR) сияқты интерактивті мүмкіндіктерді қамтиды. Платформа білімгерлерден бастап өнер мамандарына дейін әртүрлі деңгейдегі пайдаланушыларға арналған.

Google Arts & Culture платформасының негізгі артықшылықтары 1-кестеде көрсетілген:

Кесте-1 – Google Arts & Culture платформасының ерекшеліктері

Ерекшеліктері	Сипаттамасы
Виртуалды турлар	пайдаланушылар Лувр, Британ мұражайы немесе Метрополитен сияқты дүние жүзіндегі 2,500-ден астам мұражайлар мен галереяларға бара алады.
Жоғары сапалы кескіндер	өнер туындылары ультра жоғары ажыратымдылықта ұсынылған, бұл ұсақ бөлшектерді қарастыруға мүмкіндік береді.
Интерактивті мүмкіндіктер	толықтырылған шындық пайдаланушыларға 3D нысандарын үйренуге мүмкіндік береді, ал «Art Selfie» фотосуретті коллекциядағы суреттермен сәйкестендіруге көмектеседі [Pascoal S. et al. 2019, 506].
Білім беру модульдері	білімгерлер квесттерге қатыса алады, интерактивті мүмкіндіктер арқылы суреттерді талдай алады және өнер тарихына қатысты тапсырмаларды орындай алады.

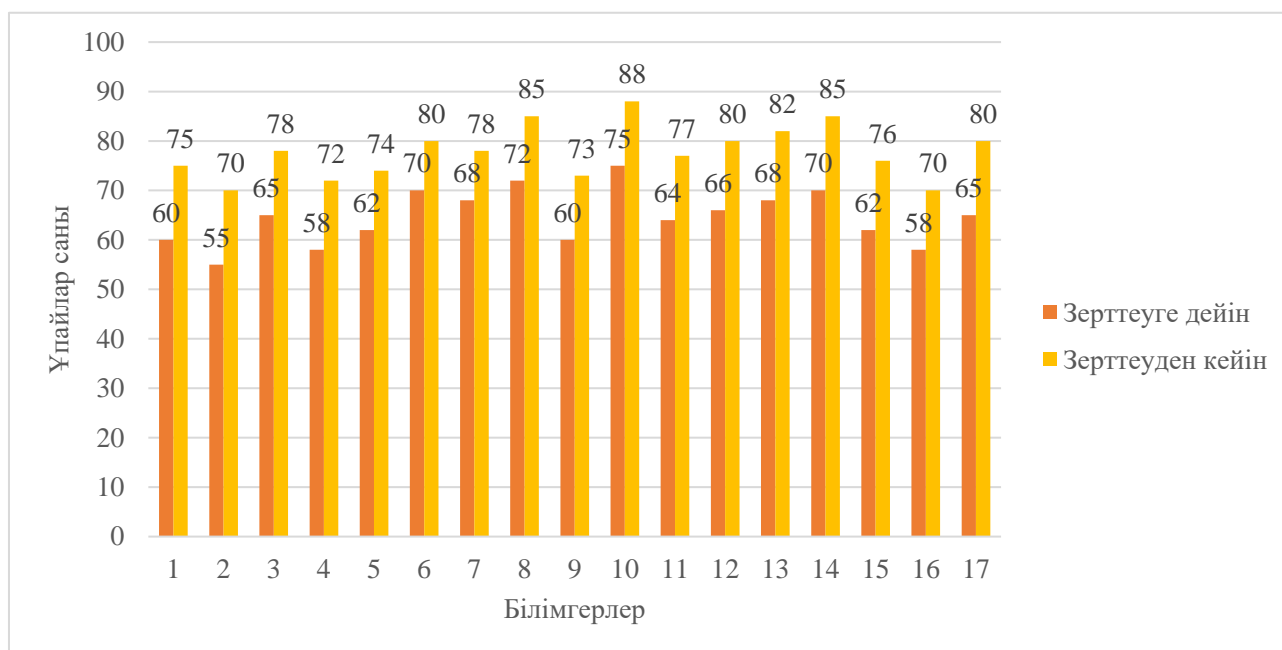
Зерттеу 17 респонденттің қатысуымен жүргізілді. Мақсат мультимедиялық ресурстарды қолданудың оқушылардың цифрлық құзыреттілігін дамытуға әсерін бағалау болды. Платформамен өзара әрекеттесуге дейінгі және кейінгі дағдылар өлшенді. Сандық құзыреттілікке мыналар кірді:

Сандық мазмұнды талдау дағдылары.

Интерактивті технологияларды қолдана білу.

Сандық құралдарды шығармашылықпен қолдану мүмкіндігі.

Нәтижелер цифрлық құзыреттілік деңгейінің айтарлықтай жақсарғанын көрсетті. Бұл 2-суретте көрсетілген:

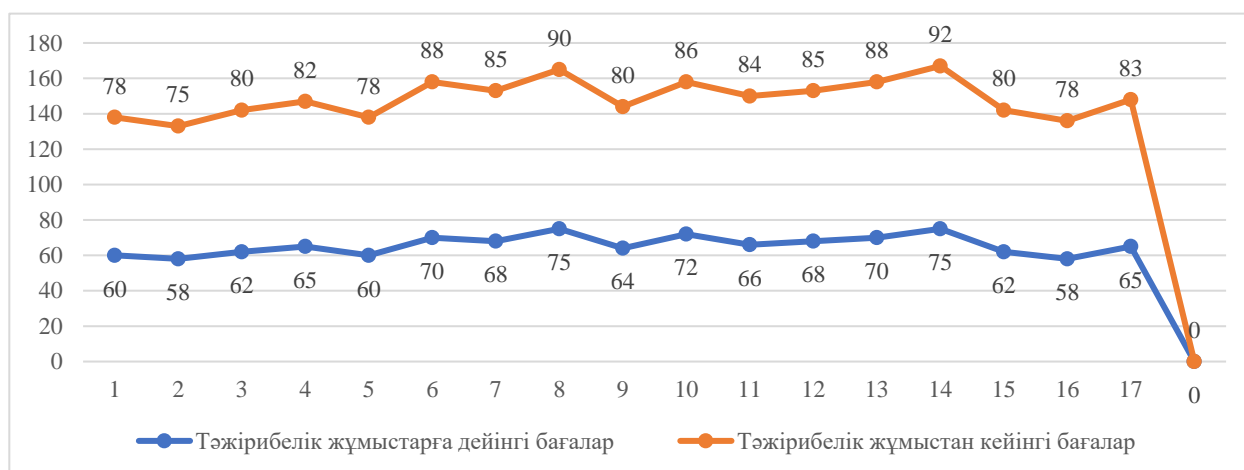

Сурет-2 – Цифрлық құзіреттілікті зерттеу нәтижелері

2-суретке сәйкес, зерттеу нәтижелері Google Arts & Culture мультимедиялық платформасын пайдалану білімгерлердің цифрлық құзыреттілігін арттыруға айтарлықтай әсер ететінін көрсетеді.

Құзыреттілік деңгейі эксперименттің барлық қатысушыларында айтарлықтай өсті, бұл платформаның білім беру мақсаттары үшін тиімділігін көрсетеді. Бастапқы нәтижелер қатысушылардың цифрлық дағдылары орта деңгейде екенін көрсетті, бірақ платформа білім беру процесіне біріктірілгеннен кейін айтарлықтай жақсарды. Платформаны қолданар алдында төмен көрсеткіштері бар қатысушылар ең үлкен жетістіктерге қол жеткізіп, нәтижелерін 15-20 ұпайға арттырды. Бұл әр түрлі деңгейдегі пайдаланушылар үшін платформаның қол жетімділігін көрсетеді. Сонымен қатар, цифрлық құзыреттіліктің жоғары деңгейі бар білімгерлер де өз нәтижелерін жақсартты, бұл типті тәжірибелі пайдаланушыларда да дағдыларды дамыту платформасының кең мүмкіндіктерін көрсетеді. Платформа мәдени артефактілерді талдау және түсіндіру қабілетіне, мультимедиялық құралдарды қолдануға және шығармашылық ойлауды дамытуға ерекше әсер етті. Виртуалды турлар, жоғары сапалы кескіндер және әртүрлі мәдени материалдарға қол жеткізу қатысушыларға білімдерін тереңдетуге және практикалық дағдыларын жетілдіруге мүмкіндік берді. Алайда, кейбір қатысушылардың жетістіктері онша маңызды емес екенін атап өткен жөн, бұл цифрлық қабылдаудың жеке ерекшеліктеріне немесе мотивацияның бастапқы деңгейіне байланысты болуы мүмкін. Осыған қарамастан, көрсеткіштердің жалпы өсуі Google Arts & Culture білім беру әлеуетін растайды. Зерттеудің практикалық маңыздылығы мынада: мультимедиялық технологияларды цифрлық дағдыларды дамытуға да, мәдениетаралық құзыреттілікті қалыптастыруға да ықпал ететін білім беру бағдарламаларына сәтті біріктіруге болады. Нәтижелер осындай платформаларды әртүрлі білім беру және мәдени контексттерге бейімдеу бойынша одан әрі жұмыс істеу үшін алғышарттар жасайды, бұл жалпы білім беру сапасын жақсартуға ықпал етуі мүмкін.

Зерттеудің екінші кезеңі білімгерлердің сыни ойлау және өз бетінше ізденіс дағдыларын дамытуға бағытталды. Нәтижелер төмендегі 3-суретте көрсетілген:

Сурет-3 – Сыни ойлау және өз бетінше ізденіс дағдыларының нәтижесі

Практикалық сабақтардың нәтижелері графикалық редакторлар мен 3D-модельдеу платформалары сияқты цифрлық құралдар негізінде оқушылардың жобалық қызметке қатысуының олардың сыни ойлауын, ақпаратты өз бетінше іздеу дағдыларын және шығармашылық тапсырмаларды орындаудың жалпы табыстылығын дамытуға айтарлықтай әсерін көрсетеді. Практикалық сабақтарға дейін және одан кейін білім алушылардың үлгерім деңгейін көрсететін кесте көрсеткіштердің тұрақты өсуін көрсетеді. Сабақ басталғанға дейін қатысушылардың көпшілігінің нәтижелері 60-75 балл аралығында болды, бұл дайындықтың орташа деңгейін және тәуелсіз аналитикалық және шығармашылық қызмет процесіне жеткіліксіз қатысуды көрсетті. Алайда, цифрлық құралдарды қолдана отырып, практикалық сабақтар курсынан өткеннен кейін қатысушылардың ұпайлары орта есеппен 15-20 баллға өсіп, 75-92 диапазонына жетті.

Бұл шығармашылық белсенділікті ынталандырып қана қоймай, талдау және түсіну дағдыларын дамытатын білім беру процесінде цифрлық технологияларды қолданудың жоғары тиімділігін растайды. Заманауи технологияларды пайдалана отырып жобалар құруды талап ететін тапсырмалар білім алушыларды көркемдік көріністің жаңа нысандарын зерттеуге, тиісті ресурстарды іздеуге және шығармашылық тұжырымдамаларды әзірлеу шеңберінде өз бетінше шешім қабылдауға ынталандырды. Жобалық іс-әрекет процесі тақырыпты таңдау, теориялық негіздерді зерттеу, әлемдік тәжірибеден алынған мысалдарды талдау және, сайып келгенде, идеяларды практикалық іске асыру кезеңдерін қамтыды. Бұл тәсіл сыни ойлауды қалыптастыруға ықпал етті, өйткені әр қатысушы өз шешімдерінің орындылығын бағалауға және оларды жүзеге асырудың оңтайлы жолдарын іздеуге мәжбүр болды.

Сабақтың жетістігі тек заманауи құралдарды қолданумен ғана емес, сонымен бірге ынтымақтастық пен өзара әрекеттесу элементтерін біріктірумен де түсіндіріледі. Білімгерлер оқытушылармен белсенді түрде кеңесіп, курстастарымен өз жобаларын талқылады және бір-бірінің жұмысын жақсарту үшін сындарлы шешімдер ұсынды. Бұл аспектілер жеке нәтижелерді жақсартып қана қоймай, ұжымдық шығармашылық атмосферасын құруға мүмкіндік берді, бұл қатысушылардың мотивациясын едәуір арттырды және олардың өз қабілеттеріне деген сенімін нығайтты.

Графикалық редакторлар мен 3D модельдеу платформаларын пайдалану қатысушыларға күрделі идеяларды визуализациялауға және оларды көрнекі түрде жүзеге асыруға бірегей мүмкіндіктер бергенін атап өткен жөн. Мұндай технологиялар қатысушылардың техникалық арсеналын кеңейтіп қана қоймай, сонымен қатар көркемдік объектілерді жобалауға және құруға байланысты процестер туралы терең түсінік қалыптастыруға мүмкіндік берді. Ақпаратты өз бетінше іздеу дағдыларын дамыту, әсіресе жаңа құралдар мен тәсілдерді үйрену қажет болған жағдайда, оқытудың осы кезеңінің маңызды нәтижесі болды. Қатысушылар қол жетімді дереккөздерді, оқу материалдарын және мысалдарды зерттеу арқылы жоғары деңгейдегі бастаманы көрсетті, бұл өз кезегінде олардың кәсіби құзыреттеріне деген сенімділігін арттырды.

Осылайша, зерттеу нәтижелері цифрлық құралдарды білім беру процесіне біріктіру шығармашылық тапсырмаларды орындау сапасын арттыруға ғана емес, сонымен қатар сыни ойлау, тәуелсіздік және шығармашылық сияқты ХХІ ғасырдың негізгі дағдыларын дамытуға ықпал ететінін растайды. Диаграммада көрсетілген практикалық сабақтардан кейінгі бағалаудың оң динамикасы жобалау қызметінде цифрлық технологияларды пайдалану білім алушылардың кәсіби және жеке құзыреттерін дамытудың тиімді құралы болып табылатындығын айқын көрсетеді.

Ұсыныстар. Мәдени жағдайда көркемдік білім берудегі жаһандандудың трансформациялық әсерін зерттеуге бағытталған әдістемені сәтті енгізу үшін мұғалімдерге оқу тобының ерекшелігі мен мәдени контекстті талдаудан бастап оны оқу процесіне интеграциялауға мұқият дайындалу ұсынылады. Білім алушылардың дайындық деңгейін, олардың мүдделерін және цифрлық технологияларды меңгеру деңгейін ескеру маңызды, бұл әдістемені нақты жағдайларға бейімдеуге мүмкіндік береді. Жұмысты бастамас бұрын білім алушыларды графикалық редакторлар және 3D-модельдеу платформалары сияқты пайдаланылатын цифрлық құралдармен, сондай-ақ мәдениетаралық өзара іс-қимылды көрсететін табысты жобалардың мысалдарымен таныстыруға бағытталған кіріспе сабақ өткізу қажет. Білім алушылар жаһандану процестерін өнер объективі арқылы зерттейтін теориялық бөлімді және олардың мәдени өзара әрекеттесуді қабылдауын көрсететін цифрлық жобаларды құруға бағытталған практикалық бөлімді қамтитын әдістемені енгізудің қадамдық жоспарын әзірлеу ұсынылады.

Жұмыс нәтижелерін бағалау үшін сапалық және сандық әдістерді қамтитын аралас тәсілді қолданған жөн. Сондай-ақ, білім алушылар өздерінің қиындықтарын, жетістіктерін талқылай алатын және оқудың уәждемесі мен тиімділігін арттыруға ықпал ететін идеялармен алмасатын аралық рефлексиялық сессияларды өткізу мүмкіндігін қарастыру маңызды.

Заманауи технологияларға қол жетімділігі шектеулі жағдайда мұғалімдер қарапайым құралдарды немесе жеңілдетілген форматтарды қолдана отырып, әдістемені жүзеге асырудың балама әдістерін іздеуі керек.

Практикалық ұсыныстар теориялық және практикалық білімді біріктіруге баса назар аударып, әдістемені кезең-кезеңімен енгізуді қамтиды. Бірінші кезеңде жаһандану процестерін және олардың өнерге әсерін зерттеуге бағытталған дәрістер мен семинарлар өткізген жөн. Екінші кезеңде сіз сандық құралдармен жұмыс істеу және алған дағдыларыңызды бекіту үшін шағын шығармашылық тапсырмаларды орындау бойынша шеберлік сыныптарын ұйымдастыра аласыз. Қорытынды кезең білім алушылар алған білімдері мен дағдыларын қолдана алатын, көрмелерде, конкурстарда немесе ашық презентациялар шеңберінде өз нәтижелерін көрсете алатын ірі жобаларды орындауға арналуы тиіс.

Қорытынды. Зерттеу нәтижесінде жаһандандудың мәдени жағдайда көркемдік білім берудің дамуына оң әсері туралы гипотеза расталды. Технологияларды, озық педагогикалық тәжірибені және авторлық бағдарламаны білім беру процесіне біріктірудің ұсынылған әдістемесі оқушылардың негізгі құзыреттіліктерін, соның ішінде мәдениетаралық хабардарлықты, сыни ойлауды, цифрлық сауаттылықты және шығармашылық өзін-өзі көрсетуді дамытуда өзінің тиімділігін көрсетті. Виртуалды турлар мен цифрлық шығармашылық платформалар сияқты заманауи цифрлық құралдар мен ресурстарды пайдалану студенттерге әлемдік өнердің бай әлеміне енуге және оны зерттеу мен құрудың инновациялық тәсілдерін үйренуге мүмкіндік берді.

Жүргізілген талдау білім беру процесіне жаһандану аспектілерін енгізу оқушылардың мәдени әртүрлілікке құрметпен қарауын қалыптастыруға, мәдениетаралық перспектива арқылы өнер туындыларын талдаудың шығармашылық қабілеттері мен дағдыларын дамытуға ықпал ететінін

көрсетті. Мәдениетаралық диалогты дамытуға бағытталған авторлық бағдарлама оқушыларды жаңа мәдени және технологиялық шындыққа бейімдеудің маңызды құралына айналды.

Әдістеменің практикалық қолданылуы графикалық редакторлар мен 3D модельдеу сияқты цифрлық құралдардың оқу процесін байытып қана қоймай, сонымен қатар оқушылардың аналитикалық және зерттеу дағдыларын дамытуға қабілетті екенін растады. Жобалық қызметті қолдану қатысушыларға шығармашылық идеяларды дербес әзірлеуге, дереккөздерді талдауға және тиімді шешімдер табуға мүмкіндік берді, бұл сыни ойлау мен тәуелсіздік дағдыларын дамытуға ықпал етті.

Бұл зерттеудің нәтижелері мұғалімдердің жұмысында инновациялық тәсілдерді қолданудың маңыздылығын көрсетеді және оқушылардың білім беру тәжірибесін байыту үшін жаһандандудың маңызды әлеуетін көрсетеді.

Осылайша, бұл зерттеу жаһандану процестерін көркемдік білімге біріктірудің маңыздылығын анықтап қана қоймайды, сонымен қатар білім беру процесінің тиімділігін арттыру үшін мұғалімдер сәтті қолдана алатын практикалық құралдарды ұсынады. Бұл қазіргі білім беру практикасын дамыту үшін осы бағыттағы жұмысты жалғастырудың маңыздылығын көрсетеді.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Оразбаева К. О. Ұлттық құндылықтар - педагогтің жаһандану құзыреттілігінің негізгі ретінде // С.Торайғыров атындағы «Мәжһүр Жүсіп әлемдік Ғаламат»: халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Павлодар, 2013. -229-231 б.

2. Оразбаева К. О. Жаһандану жағдайында болашақ мұғалімдердің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру. Философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. Алматы, 2013. 163 б.

3. Лиферов А.П. Глобальное образование – путь к интеграций миргвого образовательного пространства. – М.: Педагогический поиск, 1997. -108 с.

4. Джанбубекова М.З. Жаһандану жағдайында болашақ бастауыш мектеп мұғалімін кәсіби іс-әрекетке даярлаудың педагогикалық негіздері: пед.ғыл.док...автореферат: 13. 00. 01. – Алматы, 2010. - 48 б.

5. Verde, A., & Valero, J. M. (2021). Virtual museums and Google arts & culture: Alternatives to the face-to-face visit to experience art. *International Journal of Education and Research*, 9(2), 43–54.

6. Pascoal, S., Tallone, L., & Furtado, M. (2019). Cultural Tourism: Using Google Arts & Culture Platform to Promote a Small City in the North of Portugal. In *Advances in Tourism, Technology and Smart Systems: Proceedings of ICOTTS 2019* (pp. 47–56). Singapore: Springer Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-15-2024-2_5

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Оразбаева К.О. национальные ценности как основа глобализационной компетентности педагога // Материалы международной научно - практической конференции «Маджхур Жусуп» им. С.Торайғырова. -Павлодар, 2013.-с. 229-231.

2. Оразбаева К.О. формирование профессиональной компетентности будущих учителей в условиях глобализации. Диссертация, подготовленная для получения степени доктора философии (PhD). Алматы, 2013.163 С.

3. Лиферов А.П. Глобальное образование – путь к интеграции мирового образовательного пространства. - М.: Педагогический поиск, 1997.-108 с.

4. Джанбубекова М. З. педагогические основы подготовки будущего учителя начальной школы к профессиональной деятельности в условиях глобализации: пед.ғыл.док...автореферат: 13. 00. 01. - Алматы, 2010.-48 С.

5. Verde, A., & Valero, J. M. (2021). Virtual museums and Google arts & culture: Alternatives to the face-to-face visit to experience art. *International Journal of Education and Research*, 9(2), 43–54.

6. Pascoal, S., Tallone, L., & Furtado, M. (2019). Cultural Tourism: Using Google Arts & Culture Platform to Promote a Small City in the North of Portugal. In *Advances in Tourism, Technology and Smart Systems: Proceedings of ICOTTS 2019* (pp. 47–56). Singapore: Springer Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-15-2024-2_5

REFERENCES:

1. Orazbayeva K. O. national values as the basis of a teacher's globalization competence // Materials of the international scientific and practical conference "Majhur Zhusup" named after S. Toraiyrov. Pavlodar, 2013.pp. 229-231.

2. Orazbayeva K. O. Formation of professional competence of future teachers in the context of globalization. A dissertation prepared for the degree of Doctor of Philosophy (PhD). Almaty, 2013.163 P.
3. Liferov A. P. Global education is a way to integrate the global educational space. - М.: Pedagogical Publishing House, 1997. -108 p.
4. Dzhanbubekova M. Z. pedagogical foundations of preparing future primary school teachers for professional activity in the context of globalization: pedagogical and pedagogical doc...the abstract: 13. 00. 01. - Almaty, 2010.-48 P.
5. Verde, A., & Valero, J. M. (2021). Virtual museums and Google arts & culture: Alternatives to the face-to-face visit to experience art. International Journal of Education and Research, 9(2), 43–54.
6. Pascoal, S., Tallone, L., & Furtado, M. (2019). Cultural Tourism: Using Google Arts & Culture Platform to Promote a Small City in the North of Portugal. In Advances in Tourism, Technology and Smart Systems: Proceedings of ICOTTS 2019 (pp. 47–56). Singapore: Springer Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-15-2024-2_5

МРНТИ 14.35.07

БОЛАШАҚ ШЕТЕЛ ТІЛІ МҰҒАЛІМДЕРІН КӘСІБИ ДАЯРЛАУДА ЭТНИКАЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ ЫҚПАЛЫ

Сарқанбаева Гүлжазира Қинаятовна

педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы,

Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті,

Алматы, Қазақстан

gulzhaz.72@mail.ru

Андатпа. Мақалада болашақ шетел тілі мұғалімдерін кәсіби даярлау үдерісінде этникалық құндылықтарды енгізудің маңызы мен қажеттілігі қарастырылады. Қазақ халқының ұлттық құндылықтарының – салт-дәстүр, тіл, мәдени мұра, дүниетаным, тәрбиелік қағидалар – тұлға қалыптастырудағы тәрбиелік және рухани-тәлімдік рөлі талданады. Автор этникалық құндылықтарды кәсіби дайындыққа кіріктіру шетел тілі мұғалімдерінің мәдениаралық коммуникация дағдыларын дамытуға, ұлттық болмысты сақтауға, педагогикалық көзқарасын байытуға және білім алушыларға тіл үйрету сапасын арттыруға ықпал ететінін негіздейді. Сонымен қатар қазақ этнопедагогикасының ерекшеліктерін кәсіби-бағдарлы оқытуда қолданудың тиімді бағыттары айқындалып, қазіргі жаһандану жағдайында этникалық сәйкестікті нығайтудың өзектілігі көрсетіледі. Мақала нәтижелері болашақ мұғалімдерді даярлауда ұлттық құндылықтарға негізделген әдістемелік ұстанымдарды қалыптастырудың маңызды екенін айғақтайды.

Тірек сөздер: этникалық құндылықтар, шетел тілі мұғалімдерін даярлау, қазақ халқының ұлттық мұрасы, этнопедагогика, мәдениаралық коммуникация, жаһандану, кәсіби құзыреттілік

ВЛИЯНИЕ ЭТНИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ НА ПРОФЕССИОНАЛЬНУЮ ПОДГОТОВКУ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация. В статье рассматриваются значение и необходимость интеграции этнических ценностей в процесс профессиональной подготовки будущих учителей иностранного языка. Анализируется воспитательная, духовно – нравственная роль национальных ценностей казахского народа – традиций, языка, культурного наследия, мировоззрения и педагогических принципов – в формировании личности. Автор обосновывает, что включение этнических ценностей в профессиональную подготовку способствует развитию межкультурной коммуникации будущих учителей, сохранению национальной идентичности, обогащению их педагогического мировоззрения и повышению эффективности обучения иностранным языкам. Кроме того, определяются эффективные направления использования особенностей казахской этнопедагогики в профессионально-ориентированном обучении, подчёркивается актуальность укрепления этнической идентичности в условиях современной глобализации. Результаты исследования подтверждают важность формирования методологических подходов, основанных на национальных ценностях, в процессе подготовки будущих педагогов.

Ключевые слова: этнические ценности, подготовка учителей иностранного языка, национальное наследие казахского народа, этнопедагогика, межкультурная коммуникация, глобализация, профессиональная компетентность.

THE INFLUENCE OF ETHNIC VALUES ON THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS

Abstract. The article examines the significance and necessity of integrating ethnic values into the professional training of future foreign language teachers. The study analyzes the educational and spiritual role of the Kazakh people's national values – traditions, language, cultural heritage, worldview, and pedagogical principles – in shaping the individual. The author argues that incorporating ethnic values into teacher preparation enhances future educators' intercultural communication skills, preserves national identity, enriches their pedagogical perspective, and increases the effectiveness of foreign language instruction. In addition, the article identifies effective ways to apply the specifics of Kazakh ethnopedagogy in professionally oriented education and highlights the relevance of strengthening ethnic identity in the context of modern globalization. The findings emphasize the importance of developing methodological approaches based on national values in the training of future teachers.

Keywords: ethnic values, training of foreign language teachers, national heritage of the Kazakh people, ethnopedagogy, intercultural communication, globalization, professional competence.

Қазіргі жаһандану үдерісі әлемдік мәдениеттердің қарқынды тоғысуына жол ашып қана қоймай, ұлттық және этникалық құндылықтардың сақталуын стратегиялық маңызы бар мәселе деңгейіне көтерді. Ақпараттық-технологиялық прогрестің ықпалымен жастардың дүниетанымы, өмір салты мен құндылықтық бағдарлары үнемі өзгеріп отырғанымен, ұлттық мәдени мұра, этникалық дәстүрлер мен халықтық тәрбиенің тұлғаның рухани-адамгершілік дамуы мен әлеуметтік толық қалыптасуындағы орны бұрынғыдан да өзекті бола түсуде.

Осындай жағдайда білім беру жүйесінің алдында маңызды міндет түр: бір жағынан – жаһандық әлем талаптарына бейімделе алатын, бәсекеге қабілетті тұлға қалыптастыру, екінші жағынан – сол тұлғаның бойында ұлттық болмысты, тарихи жадты, этникалық құндылықтарды сақтап, дамыту. Этникалық құндылықтарды оқу-тәрбие үдерісінде тиімді пайдалану – ұлттың мәдени бірегейлігін қорғаудың, рухани тұтастығын нығайтудың және әлемдік білім кеңістігінде өз орнын айқындай алатын жас ұрпақ тәрбиелеудің шешуші алғышарты.

Болашақ шетел тілі мұғалімдерінің кәсіби даярлығында мәдениаралық құзыреттілікті қалыптастыру ерекше мәнге ие. Шетел тілін меңгеру тек тілдік біліммен шектелмей, түрлі мәдени орта өкілдерімен өзара түсіністікке қол жеткізе алатын мәдениаралық коммуникация дағдыларын қажет етеді. Мұғалімнің өзі мәдениаралық қарым-қатынастың белсенді субъектісі ретінде этникалық ерекшеліктерді түсініп қана қоймай, оларды оқу-тәрбие үдерісінде тиімді қолдана білуі тиіс.

Этникалық құндылықтардың білім беру мазмұнын байытудағы рөлі де айрықша. Олар оқу процесіне тәрбиелік сипат енгізіп, студенттердің рухани-адамгершілік дамуына ықпал етеді. Ұлттық дүниетанымды ескеретін оқу мазмұны болашақ шетел тілі мұғалімінің кәсіби бағыттылығын күшейтіп, оның тілдік және мәдени құзыреттерін кешенді дамытуға мүмкіндік береді.

Этникалық даярлық пен халықтық тәрбиенің мәселелері ең қарқынды және жан-жақты зерттелген бағыттардың бірі болып табылады. Мысалы, отбасы этнопедagogикасы мәселелері (Ш. А. Жалғасова [1]); халық педагогикасы құралдары арқылы мектеп оқушылары мен студенттерді тәрбиелеу мәселелері (С. А. Ұзақбаева [2], А.Т.Қалдыбаева [3], А.А.Алимбеков [4]); жоғары сынып оқушыларына қазақ батырлар жыры арқылы патриоттық тәрбие беру мәселелері (Бейсембаева А.А. [5]) және тағы басқа ғалымдардың зерттеулеріне арқау болғанын атап өтуге болады.

Этникалық құндылықтар – белгілі бір этностың тарихи қалыптасқан мәдени болмысын, рухани дүниетанымын, әлеуметтік мінез-құлқын және өмірлік ұстанымдарын айқындайтын құндылықтар жүйесі. Олар ұлттың мәдени кодын, ерекшелігін, өзіндік даралығын сипаттайтын маңызды рухани-мәдени категория ретінде қарастырылады. Этникалық құндылықтар этнос мүшелерінің ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан дәстүрлі тәжірибесін, тарихи санасын, дүниетанымдық көзқарасын және әлеуметтік нормаларын бейнелейді. Ғылыми тұрғыдан алғанда, этникалық құндылық – этностың өмір сүру тәжірибесінің нәтижесінде қалыптасқан, қоғам мүшелерінің рухани қажеттіліктерін қанағаттандырып, ұлттық бірегейлікті нығайтатын мәдени-әлеуметтік құндылықтар жүйесі.

«Этникалық құндылықтар» феноменін зерттеу барысында біз оны негізгі байланысты ұғымдарымен – «құндылық» және «этникалық құндылықтар» арқылы кешенді және жан-жақты қарастырамыз. «Құндылық» термині философия, психология, педагогика, социология сияқты ғылым салаларында маңызды ұғымдардың бірі ретінде қалыптасқан.

Құндылық категориясын философиялық және социологиялық тұрғыдан (К. Нұрғалиев [6], Қ. Жүкешов [7] және т.б.), сондай-ақ психология мен педагогика ғылымында (Қ.Б.Жарықбаев [8], М.

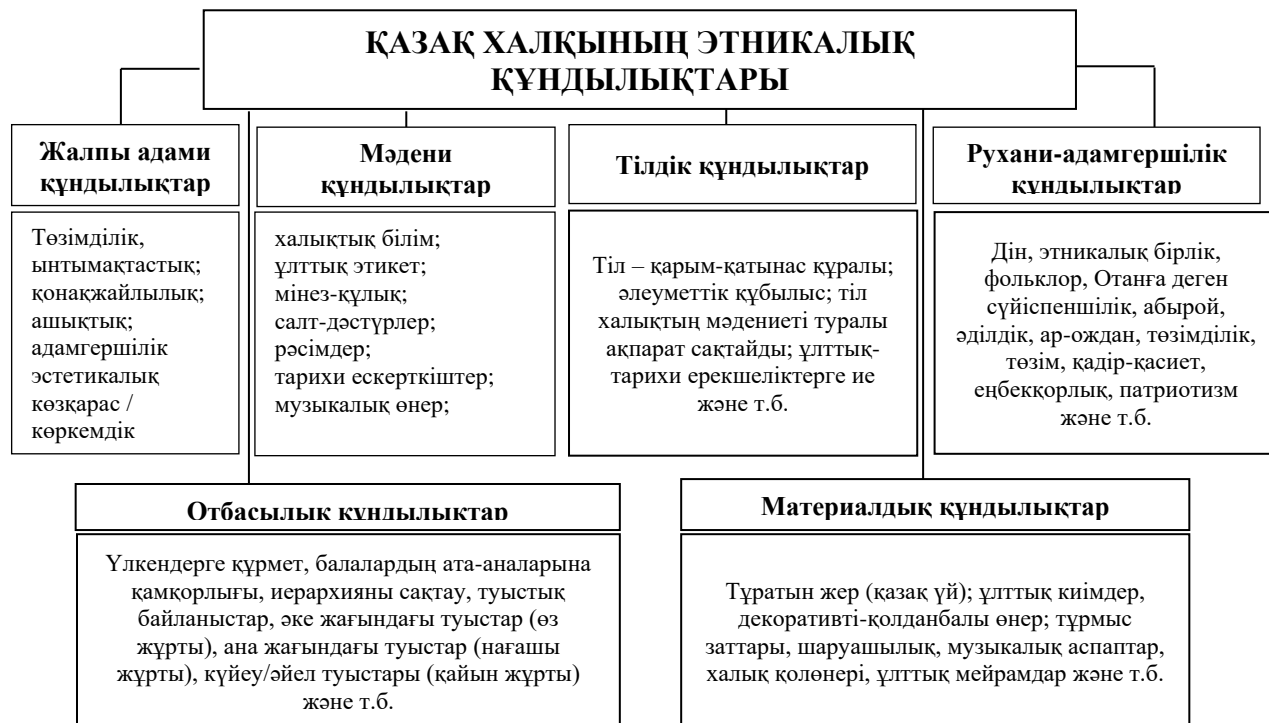
Рахимова [9] және т.б.) зерттеген ғалымдар «құндылықтар - адам өміріндегі материалдық және рухани аспектілерді сипаттайды», - деп негіздейді.

«Құндылық» ұғымына берілген әртүрлі анықтамалар негізінде келесі тұжырымдарды жасауға болады: құндылық – бұл тұлғаның адамгершілік және моральдық дамуының бөлігі; мәдени құбылыстардың негізі; қажеттіліктерді қанағаттандыру құралы; материалдық және рухани мәдениет компоненті; сондай-ақ идеалдар мен мақсаттар туралы түсінік.

Педагогикалық үдерісте құндылық тұлғаның өзіне және айналасындағы адамдарға деген қарым-қатынасын реттейтін психологиялық-педагогикалық құрылым ретінде ерекше мәнге ие. Бұл орынды, себебі қалыптасқан құндылықтар жүйесі арқылы адам өзін де, қоршаған ортаны да түсінеді. Құндылықтар жүйесін адамның іс-әрекетін ынталандырып, бағыттайтын және реттейтін негізгі бағдар ретінде қарастыруға болады.

Философиялық және психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде, сондай-ақ бірқатар зерттеушілердің еңбектерінде (А.Флиер [10], А. Амребаев [11] және т.б.) «этникалық құндылықтар» ұғымы этностың мәдени ерекшелігін айқындайтын, сол этносқа тән маңызды және ерекше мәдени дәстүрлерді, белгілі бір этникалық топ өкілдерінің рухани идеалдарын және олардың тарихи ерекшеліктерін бейнелейтін құндылықтар жүйесі ретінде қарастырылады. Сонымен қатар, этникалық құндылықтар этностың өзіндік тарихи және мәдени өзіндік қасиеттерін көрсететін, этнос өзі қалыптастырған мәдени дәстүрлер жиынтығы ретінде де сипатталады. Этникалық құндылықтардың сақталуы мен оларды кейінгі ұрпаққа жеткізуге әсер ететін факторлар ретінде отбасы, дін, әлеуметтік орта, қоғамдық пікір және басқа да әлеуметтік институттар аталады.

Этникалық құндылықтар күрделі құрылымнан тұратын көпқырлы құбылыс. Қазақ халқының этникалық құндылықтары – ғасырлар бойы қалыптасқан рухани, мәдени мұралар жүйесі. Қазақтың өмір сүру салты мен дүниетанымы – салт-дәстүрлерінде, ауыз әдебиетінде, әдет-ғұрыптарында, мақал-мәтелдерінде, жыраулар поэзиясында, ұлттық өнері мен музыкасында көрініс тапқан. Мысалы, қонақжайлылық, үлкенді сыйлау, туыстық қатынастарға мән беру, жеті ата заңдылығы – ұлттың әлеуметтік-рухани өзегін құрайды. Ғалымдардың ұсынған этникалық құндылықтар жіктемесін негізге ала отырып, біз қазақ халқы үшін функционалды этникалық құндылықтарды былайша жіктедік (1-сурет).

Сурет 1 - Қазақ халқының этникалық құндылықтары

Сонымен, этникалық құндылықтар – жеке тұлғаның ғана емес, тұтас қоғамның ішкі тұтастығы мен тарихи жалғастығын қамтамасыз ететін мәдени код. Бұл құндылықтарда ұлттың тарихы, дүниетанымы, тілі, ділі, діні мен өнері тоғысқан.

Этнопедагогика ғылымы этникалық құндылықтарды халықтық тәрбиенің мазмұны, әдістері, формалары ретінде қарастырады. Этнопедагогикада этникалық құндылықтар тәрбиелік негіз болып,

ұлттық тәрбиенің мазмұнын айқындайтын басты категорияларды қамтиды, сонымен бірге олар мәдениет тасымалдаушы ретінде ұрпақаралық байланысты қамтамасыз етіп, халықтық тәжірибені жеткізеді, әлеуметтік үлгі ретінде тұлғаның мінез-құлқын қалыптастыратын нормалар жүйесін ұсынады және әдістемелік ресурс ретінде білім беруде қолданылатын ұлттық таным элементтерін біріктіреді. Этникалық құндылықтар тұлғаның патриоттық, рухани-адамгершілік, мәдени-құндылықтық қасиеттерін қалыптастырудың негізгі құралы. Сондықтан олар болашақ мұғалімдердің кәсіби даярлығына енгізілуі тиіс білімдік-тәрбиелік компоненттердің бірі болып саналады.

Этникалық құндылықтардың білім беру саласындағы рөлі көпқырлы және педагогикалық үдеріске тікелей әсер етеді. Осы орайда, этникалық құндылықтың атқаратын функцияларына (тәрбиелік, рухани, мәдени, гуманистік) тоқтала кетейік. Этникалық құндылықтар оқушының адамгершілік қасиеттерін, ой-өрісін, мінез-құлқын тәрбиелеуге ықпал етеді, ұлттық дәстүрге, қоғамдық жауапкершілікке, отансүйгіштікке баулиды. Сонымен бірге, тұлғаның рухани әлемін байытып, ұлттық мәдениетпен байланысын күшейтеді, яғни, оқушының рухани тұтастығы, өзіндік санасы қалыптасады. Мәдени функциясы этникалық құндылықтардың мәдени бірегейлікті сақтауға және оны кейінгі ұрпаққа жеткізуге ықпал етуімен сипатталады. Олардың көмегімен оқушылар өз халқының мәдени мұрасын меңгеріп, өзге мәдениеттерге құрметпен қарайды. Ал, гуманистік функциясы адамды тұлға ретінде дамытуға, оның рухани-адамгершілік әлеуетін ашуға бағытталған. Этникалық құндылықтар адамға құрмет, қайырымдылық, әділдік, ізгілік сияқты жалпыадамзаттық қағидалармен үндеседі.

Этникалық құндылықтар болашақ шетел тілі мұғалімдерін кәсіби даярлаудың іргетасы болып табылады. Себебі, шетел тілін меңгеру тек тілдік бірліктерді игеру емес, сол тілде сөйлейтін халықтың мәдениетін, дүниетанымын, ұлттық стереотиптерін түсінуді талап етеді. Бұл үдерісте болашақ мұғалімнің өзінің де этникалық және ұлттық болмысын терең сезінуі оның кәсіби әрекетін тиімді ұйымдастыруына ықпал етеді.

Этникалық құндылықтар болашақ шетел тілі мұғалімінің мәдениаралық қарым-қатынас барысында өз мәдениетін таныта алуға, оны салыстыра отырып өзге мәдениеттерді түсінуге мүмкіндік береді. Шетел тілін оқытуда мұғалім студенттерге тек тілдік білім ғана емес, мәдени ақпарат та береді. Сондықтан этникалық құндылықтарды меңгерген мұғалім оқыту үдерісінде ұлттық дүниетаным элементтерін пайдалы әдістемелік ресурс ретінде қолдана алады. Бұл шетел тілін оқуды тұлғалық-бағдарлы, мәдениаралық сипатқа бағыттап, студенттердің мәдени сезімталдығын арттырады.

Болашақ шетел тілі мұғалімдерінің кәсіби қалыптасуында этникалық құндылықтарды игеру – олардың мәдениаралық делдал ретіндегі рөлін күшейтеді. Мұғалім өз халқының мәдениетін терең түсінгенде ғана, өзге мәдениеттерді объективті меңгере алады және студенттерге тарихи-мәдени салыстырулар жасауға мүмкіндік береді. Осылайша этникалық құндылықтар болашақ мұғалімнің кәсіби тұлғасының мазмұнын байытып, оның кәсіби тәрбиелік, коммуникативтік, әдістемелік қабілеттерін дамытуға әсер етеді.

Қорыта келгенде, болашақ шетел тілі мұғалімдерін кәсіби даярлау үдерісінде этникалық құндылықтарды ескеру – олардың тек кәсіби құзыреттілігін арттырып қоймай, рухани-адамгершілік әлеуетін дамытуға, педагогикалық мәдениетін жетілдіруге ықпал етеді.

Шетел тілдерін оқытуда этникалық мазмұнды интеграциялау – оқушының мәдениаралық коммуникация дағдыларын қалыптастырудың тиімді құралы. Бұл тәсіл оқушылардың тек тілдік құзырын ғана емес, өзге халықтарды құрметтеу, ұлттық ерекшеліктерді түсіну, мәдени көптүрлілікті қабылдау қабілеттерін де кеңейтеді. Сонымен бірге, этникалық құндылықтарды шетел тілін меңгертуде пайдалану оқыту процесінің тәрбиелік, танымдық және мотивациялық деңгейін арттырып, тілді табиғи контексте қабылдауға мүмкіндік береді.

Осылайша, болашақ шетел тілі мұғалімдерінің кәсіби даярлығында этникалық құндылықтарды жүйелі әрі мақсатты қолдану – ұлттық мәдени мұраны сақтап, оны жаһандық білім кеңістігімен үйлестіре алатын жаңа формация мұғалімін қалыптастырудың маңызды шарты. Бұл бағытты күшейту заманауи білім берудің өзекті міндеттерінің бірі болып қала береді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Жалгасова, Ш. А. Жастарды семьялық өмірге дайындауда ұлттық дәстүрлердің рөлі [Мәтін]: – Алматы: Білім, 1986. – 19 б.
2. Узакбаева, С. А. Этнопедагогика [Текст] / С. А. Узакбаева. – Алматы, 2019. – 250 с.
3. Калдыбаева, А. Т. Научно-педагогические основы использования этнопедагогических идей народных акынов в воспитании молодежи [Текст]: автореф. дис ... д-ра пед. наук / А.Т.Калдыбаева. – Бишкек, 2007. – 41 с.
4. Алимбеков, А. Теория и практика этнопедагогической подготовки учителя в системе высшего педагогического образования [Текст] / А. Алимбеков. – Бишкек, 2009. – 150 с.

5. Бейсембаева А. А. Патриотическое воспитание старшекласников средствами казахского героического эпоса [Текст]: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук / А. А. Бейсембаева. – Алматы, 2004. – 25 с.
6. Нурғалиев, К. Этнопсихологические особенности решения проблемных ситуаций [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / К. Нурғалиев. – М., 1984. – 22 с.
7. Жукешов, К. Ұлттық психологияның сипаты [Мәтін]: көмекші құрал / К. Жукешов. – Алматы: Республикалық баспа кабинеті, 1993. – 196 б.
8. Жарықбаев Қ. Б. Халықтық педагогика және психология. – Алматы: Санат, 1995.
9. Рахимова, М. Р. Кыргызская народная педагогика [Текст] / М. Р. Рахимова, Т. В. Панкова. – Бишкек, 1993. – 79 с.
10. Флиер, А. Я. Теория культуры как философия истории [Электронный ресурс] // Культура и культуры. – 2014. – №1.
11. Амребаев, А. М. О казахском культурно-ценностном основании возрождения нации [Текст] / А. М. Амребаев // Сборник материалов республиканского круглого стола «Культура и ценности современного мира». – Алматы, 2021. – С. 58-62.

УДК 37.017.4

БІЛІМ БЕРУ КЕҢІСТІГІНДЕГІ ЖАСТАРҒА ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ БАСЫМ БАҒЫТТАРЫ

Төлеубекова Р.К.

п.ф.д., профессор

Абай атындағы Ұлттық педагогикалық университеті

Алматы, Қазақстан,

e-mail: toleubekova@mail.ru

Андатпа. Ұлттың шырайлы дүниелерін бойымызға қалыптастырмайынша елімізді дамытып, әлем таныған халықтың ұрпағы боламын деу мүмкін дүние емес көрінеді. Қазіргі қоғамдағы сан алуан ақпараттар, қоғамдағы күрделі өзгерістер мен қоғам даму ағымында өмір сүріп жатқан жас ұрпақты тәрбиелеу өте күрделі үрдіс. Ал оларға ұлттық тәрбиені бойларына дарыту одан да күрделі әрі маңызды. Сондықтан да халқымыздың ғасырлар бойы жинақтаған ұлы мұрасын оқу-тәрбие ісіне пайдала отырып, оны келер ұрпаққа жеткізе білу біздің парызымыз.

Тірек сөздер: тіл, білім, тәрбие, ғылым, қоғам, ұлттық тәрбие, ұлттық мәдени құндылықтар, ұлттық идея, салт-дәстүр, әдет-ғұрыптар.

«Білім тәрбиемен ұштасқанда ғана берекелі, сапалы болады. Білім мен тәрбие – кез келген қоғамның қос тұғыры. Бұл екеуін бір-бірінен бөліп қарауға болмайды. Мектеп – білім мен тәлім-тәрбиенің киелі ордасы. Ұлы Абай «Адам баласы адам баласынан ақыл, ғылым, ар, мінез деген нәрселермен озбақ» деген. Өскелең ұрпақты білімпаздыққа баулу қаншалықты маңызды болса, оларға дұрыс жол көрсету, бағдар беру де соншалықты маңызды. Ұлттық білім саласындағы тәрбие жұмысында біртұтас жүйе болуы керек. Жас ұрпақтың бойына жалпыұлттық құндылықтарды сіңіру қажет. Әрбір жас отаншыл, жасампаз, жаңашыл, білімпаз, еңбекқор, ұқыпты, үнемшіл болып өсуі керек. Сондай азаматтар ғана мәдениетті, қауіпсіз әрі «Заң мен тәртіп» үстемдік құратын қоғамның іргесін қаламақ. Халқымыз «Тәрбие тал бесіктен басталады» деп бекер айтпаған. Ұрпақ тәрбиесінде ата-ана, мұғалім және мемлекеттік органдар бірге жұмыс істеуге тиіс. Себебі, жауапкершілік бәріне – ортақ. Хакім Абай да «Адамның адамшылығы ақыл, ғылым, жақсы ата, жақсы ана, жақсы құрбы, жақсы ұстаздан болады» деп Президентіміз Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев айтып өтті [1].

Бүгінгі таңда білім беру саласының алдында тұрған басты мәселе-рухани құндылықтар мен ұлттық мәдениетті сақтауға және дамытуға жауапты, ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін меңгерген, басқа мәдениеттердің өкілдерімен сапалы диалог жүргізуге қабілетті жаңа ұрпақты тәрбиелеу.

Сондықтан ұлттық тәрбие идеясы бүгінгі талаптар мен өмірлік қажеттіліктен туындайды. Ұлттық тәрбиедегі ең маңызды нәрсе-адамды ойлауға үйрету. Өйткені әр адам, ең алдымен, өзін белгілі бір ұлттың мүшесі ретінде сезінуі керек. Оның негізгі механизмі-ұлттық сананы, ұлттық өзін-өзі ояту. Ұлттық өзін-өзі тану - бұл ең алдымен өз тамырын тану [2].

Әр ұлттың өзіндік ұлттық қасиеттері, менталитеті, тілі, діні, дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары бар. Біздің елімізде 130-дан астам басқа ұлт өкілдері тұрады. Қазақстанда тұратынына қарамастан, әркімнің өз ұлты бар. Біз олардың жақсы қасиеттерін сіңірсек те, біз бір ұлт бола алмаймыз.

Мен өз елімізді дамытатын және айналамызда ұлт әлемін қалыптастырғанға дейін әлемді танытын халықтың ұрпағы боламын деп айту мүмкін емес.

Қазіргі ХХІ ғасырдағы үздіксіз ақпарат ағынында, күрделі өзгерістер мен даму қарқынында өмір сүретін өскелең ұрпақты тәрбиелеу оңай шаруа емес. Оларға ұлттық тәрбиені сіңіру одан да қиын. Сондықтан біздің міндетіміз-халқымыздың ғасырлар бойы жинақтаған асыл және ұлы мұрасын тәрбиелеу мен тәрбиелеуге пайда келтіру.

Жоғарыда айтылған ойларға жүгінсек, жастарды ұлттық тәрбиелеудің басым бағыты тіл болып табылады. Тіл бала бойына ана сүтімен бірге енеді, айналадағы құбылыстарды байқау, тану үстінде қалыптасады. Тілді ол ойнап отырып та, күліп отырып та қабылдап, шым-шымдап сіңіреді, сол арқылы санасы қалыптасады. Адамзат баласының тарихи дамуында тілдің әрбір ұлттың, халықтың, елдің, мемлекеттің дамуында шешуші орын алатындығын бүгінгі тәуелсіздікке ие болған Қазақстан Республикасының өркениетті бағыт алуында ана тіліне байланысты мемлекеттік заң қабылдануы айрықша орын алады. Ұлттық мәдениеттің тілмен байланыстылығы Қазақстан Республикасында қабылданған бірнеше заңдармен негізделген.

Қазақ тілінің толық мағынасында өркен жаюы үшін осы тілді сөйлейтін ұлттық орта, ұлттық мәдениет қажеттігі негізгі мәселенің бірі болып отыр. Осыған орай егер мемлекет мәдениетті сақтауды, қорғауды, өркениеттілікпен дамытуды жолға қоямын десе, мемлекеттік тіл мемлекет саясатының басым шарты.

Қазіргі кезде қоғамдағы нарық және батыстың жалған мәдени тасқыны, атап айтқанда шетел өнері, мінез-құлық нормалары, тұрмыстық салты, киімі, машинасы, жарнамасы, ауызекі күнделікті сөйлеуі, қарым-қатынастағы әдет-ғұрпы, сөйлеу ерекшеліктері-осылардың барлығы жастардың қалыптасуына қатты ықпал жасауда. Бұл жағдай жастардың тарихи тамырын, тегін, ұлттық мәдениеттің сабақтастығының болуына кедергі туғызып, соның әсерінен ұлттық мәдениет біртіндеп батыстық келбет алуда. Сондықтан мұндай жат, бөгде мәдениетке ұлттық идея негізінде қазақ халқы өзінің табиғи тамырын, өзінің мәдениетін, өзінің тарихын, салт-дәстүрін білу, дәріптеу арқылы ғана қарсы тұра алады. Осы бағытта ғана әрбір қазақстандық адам және қоғам, бүкіл мемлекет өзінің ұлттық құндылығына ие бола алады.

Қоғамның жаңару жағдайына негізделген мектеп егемендік білім беру саясатын жүзеге асыратын оқушыларды ұлттық мінезді және ана тілінің негізінде өз халқының рухани әлемін еркін қалыптастыратын мектеп, ұлттық мектеп-ол Отанды сүйе білетін, адамды сүйе білетін, қайырылымдықты қадірлейтін, ұлттық және табиғи байлығын бағалайтын, этникалық қауымдастықты құрметтейтін ортаға айналуға.

Осы орайда, бүгінгі Қазақстан өзінің жаңа даму кезеңінде «Қазақ елінің» тарихын білуі, дәріптеуі, ұлттық идеяны жалпыадамзаттық құндылықпен қазақ халқының мүдделерін жалпыхалықтардың мүдделерін ұштастыру болашақ ұрпақ тәрбиесінің ұлттық құндылықпен байланыстыруды, ойластыруды қажет етеді.

Құндылық әлемі мәні жағынан өте ауқымды. Сондықтан «Қазақ елінің» жаңа тарихи кезеңінде тіл ұлттың рухы мен тарихын алдағы ғасырларға алып өтер ұлы құрал және ұлттық құндылықтың басым бағытының бірі ретінде қарастырамыз. Қазақстанның егемендік мемлекет ретіндегі жаңа әлеуметтік, саяси болмысы тіл саясатының жүзеге асуымен анықталады. Тілдік ахуал әлеуметтік, саяси, экономикалық, тарихи т.б. жағдайлармен байланысты адамдық ұлттық құндылық сапалардың қалыптасуында шешуші орын алады. Сонымен қатар тіл мемлекеттік, қоғамдық, әлеуметтік мәдени өмірдегі ең күрделі, маңызды функцияларды атқарады және ортамен қарым-қатынас жасаудың басты құралы.

Ұлттық тіл-мәдениеттің негізі және іргетасы болып табылады. Ұлттық тілдің саяси, мемлекеттік, ғылыми, мәдени және басқа да өмір саласында лайықты қолданылуы ұлттың тұтастығын, өзіндік мәдени ерекшеліктерін, халықтың өзінің өткен дәстүрлерін есте ұстауға, одан рухани қуат алып, үйлесімді үрдісін дамыту үшін басқа мәдениеттердің белгілерін қоса дамытуға, ұлттық құндылықтарды қалыптастыруға мүмкіндік береді және ұлттық тұтастану, ұлттық қасиет пен мәдениетті сақтап қалуда қазақ тілінің атқарар қызметі мол.

Қазіргідей ағылшын тілін жаппай үйренуге ден қойған жағдайда қазақ тілінің мәртебесін көтеру, тілдің қоғамдық ортадағы сұранысын кеңейтуге, әрбір студенттің ішкі мәдениетін, ұлттық құндылықтарын қалыптастырудың өмірлік қажеттілікке айналдыру мүмкіндігі туындауда.

Осы орайда тіл өзінің бүкіл тарихи даму үдерісімен, қоғамның экономикалық, саяси, әлеуметтік, мәдени дамуымен және жеке тұлғалардың ұлттық құндылықтарының қалыптасуындағы өзекті мәселесі болғандықтан, тілдің дамуын болашақ ұрпаққа білім беру саясатының басым бағыттарымен байланысты.

Білім-қоғамды өзгертудің шешуші факторы, білімділік, ойлау, техникалық сөйлеу, жобалау, әлемдік білімге құштарлық, шығармашылық, зерттеушілік жастардың рухани әлемін дамыту. Оның өзінің ішкі әлемін түсінуін, өзіндік дамуын қамтамасыз ету. «Білім» мемлекеттік бағдарламасында көрсетілгендей қоғамның экономикалық және әлеуметтік жағынан ілгерілеуінің маңызды факторы ретінде білім берудің ұлттық моделін дамыту, шығармашыл тұлға қалыптастыруға дағды алу, ақыл-ой қорын жинау сияқты мақсаттарды көздейді. Ол Қазақстан Республикасы жариялаған білім беру басымдығына, «жалпыға білім беру» моделін «әр адамға таңдау бойынша білім беру» моделіне көшуге негізделген.

Ұлттық білім үлгісінің негізгі бағыты- адамды қоғамның ең негізгі құндылығы ретінде тану, оның қоғамдағы орны мен рөліне, әлеуметтік жағдайына, психикалық даму ерекшелігіне мән беру, сол арқылы оның рухани жан-дүниесінің баюына, саяси көзқарасының, шығармашылық еркіндігі мен белсенділігінің, кәсіби іскерлігінің қалыптасуына жағдай жасау, мүмкіндік беру. Яғни ХХІ ғасырдың маманы-жаратылыстану мен гуманитарлық ғылымдар бойынша ой-өрісі кең, жан-дүниесі бай, ұлттық менталитеті жоғары, кәсіби білікті маман, адамдармен дұрыс қарым-қатынас жасай алатын, басқаның пікірімен санасатын, кез келген ситуациядан шығудың жолын таба алатын, жауапкершілік сезімі жоғары, қоғамда белгілі бір рөл атқаратын, қайталанбайтын дара тұлға болуы тиіс. Ал мұндай мүмкіндіктің негізі-жоғары білімде. Өйткені жоғары білім-үздіксіз білім беру жүйесінің шешуші тетігі. Сондықтан білімгерді тек маман ретінде ғана қарамай, оны өз қоғамының азаматы, жеке тұлға, келешектің иесі, тірегі ретінде тану, соған мүмкіндік жасау қажет. Ұлттық үлгідегі жаңа парадигманың негізгі бір мәселесі-білімгерге ілгері де терең, тиянақты да жүйелі білім беру. Ілгері білім берудің міндеті-адамды ғылыми ойлауға, болмысты тану, оны қабылдаудың әдіс-тәсілдерін білуге, өзін-өзі дамытуға, өз бетімен білім алуға, ізденуге іштей қажеттілігін туғызу [3].

Заманға сай қажетті бәсекеге қабілетті әлемдік білімді меңгерумен өзінің дарындылығын дамытып, өзін-өзі таныту болып есептеледі. Осыған байланысты бүгінгі күнде мемлекеттік білім беру жүйесі жасөспірімдердің ұлттық құндылыққа тәрбиелеудің шешуші көзі болғандықтан әрбір оқушы жастардың тұлғалық еркін дамуы үшін интеллектуалдық рухани тәрбие және оқыту мәселесін жалпы мәдени деңгейге көтеруге қажетті қолайлы жағдайларды туғызумен байланысты. Бұл жағдайда әрбір саналы азамат өзінің туған халқының түлегі екендігін терең сезінумен қатар, өз Отанының азаматы екенін түсініп, әлемдік өркениетті субъектісі де болатынын саналы түрде бағалай алуы қажет. Олай болса, білім өзінің ұлттық міндетін жүзеге асыруда болашақ ұрпақтың бойында Отандық біліммен қатар жалпыөркениет әлеміндегі білімдерді меңгеру құндылығымен сипатталады.

Әрбір мемлекетте болып жатқан елеулі өзгерістер өзінің ішкі заңдылықтарымен, әлеуметтік қажеттіліктерінің өзгеруіне сәйкес білім беру жүйесі де өзгеріске түсіп отырады. Бүгінгі қоғамдағы кешенді өзгерістерге білім беру саласы да өзіндік жаңалықтармен жұмыла жауап беруде. Білім беру саласындағы өзгерістер екі бағытқа негізделген. Біріншісі, ол тарихи салт-дәстүрлерді негізге алу. Екіншісі, әлемдік өркениетті елдердің тәжірибесіне сүйену. Осы тұрғыдан алған білім интеграциялық ғылыми негізде жүзеге асырылуы керек.

Мұндай негізде қабылданған білім кешенді түрде қоғамдағы әртүрлі құбылыстарды, қазіргі қоғамның даму проблемаларын, тенденцияларын, қоғамдағы азаматтық құқық пен адамдардың қоғам алдындағы міндеттерін адамгершілік аспектіде талдап түсіндіру міндетін туғызады. Түйіндей келгенде әлеумет, адам, қоғам, орта, табиғат, әлеуметтік дамудың көптүрлі құбылыстары туралы оқушы жастар кешенді түрде алған білімдері, ұлттық жалпыадамзаттық құндылықтарды қоғамның өркениеттік бағытын түсінуге негіз болады [4].

ӘДЕБИЕТ

1. Тоқаев Қ.К. Абай Құнанбайұлының 170 жылдығына арналған «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» // Егемен Қазақстан №5, 2020.
2. Төлеубекова Р.К., Жұматаева Е.Ө. «Абайдың педагогикалық дүниетанымы».-Нұрсұлтан 2020.
3. «Қазақстан-2050 стратегиясы».-Астана: Ақ орда, 2012.
4. Қазақстан Республикасы «Білім мемлекеттік бағдарламасы», 2000.

УДК 372.6

ҚАЗАҚ ТІЛІН ШЕТ ТІЛІ РЕТІНДЕ ОҚЫТУДЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Усенбаева Ш.А.

докторант

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Түркістан, Қазақстан

e-mail: shynar.ussenbayeva@ayu.edu.kz

Аңдатпа. Қазақ тілін шет тілі ретінде оқыту – Қазақстанның халықаралық беделін арттыру, диаспора өкілдерінің ана тілін меңгеруге деген сұранысын қанағаттандыру және шетелдік студенттердің санының көбеюіне байланысты маңызды бағыт болып табылады. Мақалада қазіргі әдістемелік бағыттар, коммуникативтік тәсілдер, тілдік дағдыларды кешенді дамыту, функционалдық лексика мен диалогтық үлгілерді меңгерту қарастырылады. Сонымен қатар, жобалық оқыту, деңгейлік тапсырмалар, мультимодальды контент, LMS және жасанды интеллект негізіндегі платформаларды қолдану тиімділігі талданады. Мақалада аутентті материалдардың жеткіліксіздігі, халықаралық стандарттарға сәйкестік болмауы, мамандар тапшылығы және цифрлық контенттің аздығы сияқты мәселелер де атап өтілген. Қорытындысында қазақ тілін шет тілі ретінде оқытудың тиімділігін арттыру үшін кешенді әдістемелік шаралар қажет екені көрсетілген: инновациялық технологияларды енгізу, аутентті және мультимодальды материалдарды көбейту, мамандардың кәсіби біліктілігін арттыру, бағалау жүйесін халықаралық стандарттарға сәйкестендіру және цифрлық ресурстарды толықтыру.

Түйінді сөздер: қазақ тілі, шет тілі, коммуникативтік оқыту, тілдік дағдылар, инновациялық технология, мультимодальды контент, жасанды интеллект платформалары

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПРЕПОДАВАНИЯ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Аннотация: Преподавание казахского языка как иностранного является важным направлением, обусловленным международным авторитетом Казахстана, спросом диаспоры на изучение родного языка и ростом числа иностранных студентов. В статье рассматриваются современные методические подходы, коммуникативные методы, комплексное развитие языковых навыков, освоение функциональной лексики и диалоговых моделей. Также анализируется эффективность проектного обучения, уровневых заданий, мультимодального контента, LMS и платформ на основе ИИ. Отмечены основные проблемы: недостаток аутентичных материалов, отсутствие полной соответствия международным стандартам, нехватка специалистов и ограниченное цифровое содержание. В заключении подчеркивается необходимость комплексных методических мер для повышения эффективности обучения: внедрение инновационных технологий, расширение аутентичных и мультимодальных материалов, повышение квалификации специалистов, соответствие оценочной системы международным стандартам и пополнение цифровых ресурсов.

Ключевые слова: казахский язык, иностранный язык, коммуникативное обучение, языковые навыки, инновационные технологии, мультимодальный контент, платформы на основе ИИ

THE CURRENT STATE OF TEACHING KAZAKH AS A FOREIGN LANGUAGE

Abstract: Teaching Kazakh as a foreign language is an important field due to Kazakhstan's international reputation, the demand from diaspora communities, and the growing number of foreign students. This article examines current methodological approaches, communicative methods, integrated development of language skills, and mastery of functional vocabulary and dialogue patterns. The effectiveness of project-based learning, level-based assignments, multimodal content, LMS, and AI-based platforms is also analyzed. Key challenges include the lack of authentic materials, incomplete alignment with international standards, shortage of qualified specialists, and limited digital resources. The article concludes that comprehensive methodological measures are needed to enhance teaching effectiveness: integrating innovative technologies, expanding authentic and multimodal materials, improving teachers' professional qualifications, aligning assessment systems with international standards, and supplementing digital resources. This approach not only improves language proficiency but also strengthens the international recognition of the Kazakh language.

Keywords: Kazakh language, foreign language, communicative teaching, language skills, innovative technologies, multimodal content, AI platforms

Қазақ тілін шет тілі ретінде оқыту – Қазақстанның халықаралық беделінің артуы, диаспора өкілдерінің ана тілді меңгеруге деген сұранысы және елімізге келетін шетелдік мамандар мен

студенттердің санының көбеюіне байланысты өзекті бағытқа айналды. Соңғы жылдары бұл салада әдістемелік база кеңейіп, инновациялық технологиялар енгізілуде.

Қазақ тілін шет тілі ретінде оқыту еліміздің бірқатар ресми құжаттарымен реттеледі. Атап айтсақ «Тіл туралы» Заңның 4 бабында Қазақстан Республикасында мемлекеттік тілді барынша дамытуға, оның халықаралық беделін нығайтуға; Қазақстан Республикасының барша азаматтарының мемлекеттік тілді еркін және тегін меңгеруіне қажетті барлық ұйымдастырушылық, материалдық-техникалық жағдайларды жасауға; - қазақ диаспорасына ана тілін сақтауы және дамытуы үшін көмек көрсетуге міндетті деп көрсеткен. [1]

Сондай-ақ «Мемлекеттік тіл саясатының концепциясы» 2023 жылдың Қазан айында Қазақстанда Тіл саясатын дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы қабылданды. Қазақстан Үкіметі өз қаулысымен Тіл саясатын дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекітті. Тұжырымдамада 2029 жылға қарай мемлекеттік тілді меңгерген халықтың үлесін 84 пайызға жеткізу көзделген. Мемлекеттік телеарналардағы қазақ тіліндегі телебағдарламалардың үлесі 2029 жылға қарай 84 пайызды құрауы тиіс. Мемлекеттік органдар мен ұлттық компаниялардағы құжат айналымының мемлекеттік тілдегі үлесі 94 пайызды құрауы тиіс. Қазтест жүйесі бойынша В2 деңгейінде қазақ тілін меңгерген мемлекеттік қызметшілердің үлесі 2029 жылы 50 пайызды құрайды деп болжам жасап отыр. [2]

Ал, тілдерді дамыту және қолданудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында саланы былайша дамыту көзделеді:

Мемлекеттік тілдің нормативтік базасын күшейту жөніндегі шараларды іске асыру және оны аспаптық әдістермен жетілдіру, ғылым және білім, сондай-ақ БАҚ пен интернет кеңістік саласында қазақ тілінің қолданылу аясын кеңейту;

Қазақ тілінің грамматикалық, лексика-фразеологиялық, оның ішінде терминологиялық және ономастикалық ресурстарын зерттеу, сондай-ақ ғылыми, ғылыми-көпшілік әдебиет, интернет-ресурстар, онлайн оқулықтар, ортологиялық және басқа да құралдар арқылы жаңа ғылыми-лингвистикалық білімді дәріптеу жөніндегі шараларды қолдау;

Халықаралық коммуникациялық алаңдарда қазақ тілін қолдануды өрістетуге және оны шетелде оқыту бойынша жұмыстарды іске асыру; [3]

Бұл құжаттар мемлекеттік тілді халықаралық деңгейде оқытуды қолдайды және оның ғылыми-әдістемелік базасын нығайтуға бағытталған.

Ал, осы заңдардың аясында қазақ тілін шет тілі ретінде оқытуда қандай жаңа технологиялар мен әдістерді қолданыста және қайсысы тиімді? деген сұрақтарға жауап іздейік.

Қазіргі әдістемелік бағыттар. Тілдерді оқыту әдістемесі – тілді оқытудың ұтымды жолдары мен түрлі әдістерін, тәсілдер мен амалдарын сабақта пайдалана отырып, ауызекі сөйлеуге, сауатты жазуға, өз ойын жеткізе білуге, қарым-қатынасқа түсе алатындай дағды мен біліктілігін қалыптастыратын педагогикалық ғылым [4, 2].

Тіл үйренуші өзгенің сөйлеген сөзін түсініп, сұрақтарға жауап бере алатын дәрежеде болып, тілді грамматикалық тұрғыдан меңгеріп, ойын толық жеткізе алатындай үйренуі қажет. Үйренушінің тіл байлығын яғни сөздік қорын байыту үйретушінің әдістерді тиімді пайдаланғанда ғана ол қатысымға түседі.

Соңғы жылдары қазақ тілін шет тілі ретінде оқытуда халықаралық стандарттар ескеріліп, Еуропалық тілдік портфолио (CEFR) моделі негіз болып алынууда. Қолданылатын негізгі әдістемелер:

Коммуникативтік тәсіл. Коммуникативтік бағыт қазіргі әдістеменің негізгі өзегі саналады. Бұл бағыт бойынша сөйлеу жағдаяттарын модельдеу, функционалдық лексиканы меңгерту, диалогтық үлгілерді қолдану сияқты тәсілдер пайдаланылады. Коммуникативтік оқыту туралы А. Әлімхан мен Ә. Жұмабаева еңбектерінде де қарастырылған [5].

1. Сөйлеу жағдаяттарын модельдеу – белгілі бір коммуникативтік жағдайды (дүкенде, әуежайда, дәріханада, университетте, қонаққа барғанда, т.б.) алдын ала жоспарлап, сол жағдайға тән рөлдер, мақсаттар, сөйлем үлгілері, лексика және тілдік қарым-қатынас түрлерін қолдана отырып оқу процесінде қайта жаңғырту.

Бұл тәсілдің мақсаты:

-Шынайы тілдік ортаға жақын жағдай туғызу

-Тіл үйренушінің сөйлеу дағдысын табиғи түрде дамыту

-Коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру

-Оқушыға тілдік бірліктерді мағыналы жағдаятта қолдануға мүмкіндік беру

2.Тілдік дағды түрлерін (айту, тындау, оқу, жазу) кешенді дамыту – коммуникативтік оқыту әдістемесінің негізгі қағидаларының бірі. Бұл тәсіл барлық дағдыларды бір-бірімен байланыстыра, сабақ үстінде қатар немесе бірізділікпен дамытуды білдіреді [4].

Кешенді дамыту – тілдік әрекеттің төрт түрін (айтылым, тыңдалым, оқылым, жазылым) біртұтас коммуникативтік процесс ретінде ұйымдастыру, оларды өзара кіріктіріп оқыту.

Бұл тәсілдің мақсаты:

- Тілді өмірдегі табиғи қолдану үлгісіне жақындату
- Оқушының барлық тілдік құзыреттерін тең дәрежеде дамыту
- Бір дағдыдан алған білімді екінші дағдыда қолдану
- Коммуникативтік құзыретті қалыптастыру

3.Функционалдық лексика мен диалогтық үлгілерді меңгерту – коммуникативтік оқыту әдістемесінде тіл үйренушінің шынайы қарым-қатынас жағдаяттарында жиі қолданылатын тілдік бірліктерді тиімді пайдалануына бағытталған маңызды жұмыс түрі. Бұл тәсіл оқушының сөйлеу әрекетінде қажетті сөздер мен сөйлем үлгілерін мақсатқа сай орнымен қолдануына мүмкіндік береді.

Функционалдық лексика – сөйлеушінің коммуникативтік мақсатын іске асыруға бағытталған, белгілі бір қызмет атқаратын тілдік бірліктер (сұрау, өтіну, келісу, бас тарту, нақтылау, қайталау, хабарлау т.б.).

Диалогтық үлгілер – жағдаятқа сәйкес дайын тілдік құрылымдар мен сөйлеу репликаларының үлгілері.

Мысалы: «Қалай ойлайсыз?», «Көмектесіп жібересіз бе?», «Меніңше...», «Өкінішке қарай...», «Қарсы емеспін» – функционалдық лексика. Ал, Сатушы–сатып алушы, дәрігер–науқас, мұғалім–студент арасындағы дайын диалогтық үлгілер – диалогтық модельдер.

Бұл тәсілдің мақсаты:

- Коммуникативтік жағдаятқа сай сөйлеуді автоматтандыру
- Тіл үйренушінің нақты тілдік қызметтерді орындай алуға үйрету
- Сөйлеу мәдениеті мен прагматикалық құзыретті қалыптастыру
- Диалогтық қатысымды дамыту, өзара әрекеттесудің тиімділігін арттыру
- Әртүрлі әлеуметтік жағдайларда тілдік нормаларды сақтай отырып сөйлей білуге үйрету

Меңгерудің негізгі тәсілдері:

Жағдаяттық жаттығулар: Оқушыларға нақты жағдай ұсынылып, сол жағдайға қажет функционалдық лексика қолданылады.

Мысалы: көмек сұрау, бағыт-бағдар сұрау, ақпарат жеткізу, пікір білдіру.

Диалог үлгілерін үлгі ретінде көрсету: -Бірнеше сөйлесу репликалары дайын түрде ұсынылады. - Оқушылар оны тыңдайды, қайталайды, түрлендіреді, орнына өз ақпаратын қояды.

Рөлдік ойындар

Диалогтық үлгілер негізінде рөлдерге бөлініп сөйлеу.

Бұл әдіс лексиканы шынайы сөйлесу барысында бекітеді.

Модульдік тәсіл: Әр модуль белгілі бір коммуникативтік қызметке арналады:

өтілу – сұрау – келісу – ұсыныс айту – қарсы пікір білдіру т.б.

Түрлендіру жаттығулары

- синонимдік ауыстыру
- сөйлем құрылымын өзгерту
- репликаны толықтыру
- контекстке бейімдеу

Диалогты жалғастыру және аяқтау: Оқушы дайын диалогты жалғастырады, қысқартады немесе логикалық түрде аяқтайды.

Тұлғаға бағдарланған және дербестендірілген оқыту. Студенттің деңгейіне қарай тапсырманы бейімдеу, деңгейлік тапсырмалар жүйесі, жобалық жұмыс — қазіргі педагогикадағы тиімді әдістер. Бұл тәсілдер Жұмабаеваның практикалық әдістеме еңбегінде де ұсынылады [5].

1. Студенттің қажеттілігіне қарай тапсырма бейімдеу – оқытудың дараландыру және дербестендіру қағидаларына негізделген әдістемелік тәсіл. Бұл әдіс студенттің тілді меңгеру деңгейін, оқу стилін, коммуникативтік мақсатын, жас ерекшелігін, кәсіби бағытын және жеке қызығушылығын ескере отырып оқу тапсырмаларын өзгерту, жеңілдету немесе күрделендіруді білдіреді.

Тапсырманы бейімдеу – оқу материалын студенттің жеке қажеттілігіне сәйкес қайта құрастыру: көлемін азайту немесе көбейту, тілдік бірліктердің деңгейін өзгерту, нұсқауларды түсінікті ету, қолдау материалдарын енгізу, немесе күрделілігін арттыру арқылы оқу нәтижесін жақсарту.

2. Деңгейлік тапсырмалар – тіл үйрету процесінде студенттердің тілдік құзыреті мен оқу мүмкіндіктерін ескеріп, тапсырмаларды әртүрлі күрделілік деңгейінде ұсыну әдісі. Бұл тәсіл саралап оқыту (differentiated instruction) қағидаларына сүйеніп, білім алушылардың жеке оқу қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндік береді.

Деңгейлік тапсырмалар – тілдік материалдың мазмұны, көлемі және күрделілігі әртүрлі болып құрылатын, студенттің тіл меңгеру деңгейіне сәйкес сараланған тапсырмалар жүйесі. Әдетте деңгейлер А (жеңіл), В (орта), С (күрделі) болып бөлінеді немесе А1–С1 тілдік деңгейлеріне сәйкестендіріледі.

Студенттердің қабілеті мен тілдік деңгейіне сай жеке-дара жұмыс ұйымдастыру

Әр студенттің өз әлеуетіне сәйкес нәтижеге жетуін қамтамасыз ету

Қиындығы шамадан тыс тапсырмалардан туындайтын күйзелісті азайту

Қабілеті жоғары студенттерді қосымша күрделі тапсырмалармен жетілдіру

Тілді меңгеру процесін тиімді және қолжетімді ету

Оқушы мотивациясын арттыру және жетістік сезімін қалыптастыру

3. Жобалық оқыту – білім алушылардың зерттеу, талдау, жоспарлау, орындау және нәтижені қорғау сияқты бірізді әрекеттерді орындауы арқылы тілдік және танымдық дағдыларын дамытатын оқыту технологиясы. Бұл әдіс студенттің белсенді, дербес әрекетіне, шығармашылық қабілетіне, коммуникативтік құзыретіне және шынайы өмірлік мәселелерді шешу дағдысына бағытталған.

Жобалық оқыту – нақты проблема немесе тақырып төңірегінде топтық немесе жеке жұмыс ретінде ұйымдастырылатын, зерттеу мен шығармашылыққа негізделген ұзақ мерзімді немесе қысқа мерзімді оқу әрекеті. Жоба нәтижесі — презентация, баяндама, бейнеролик, постер, интерактивті материал, зерттеу есебі және т.б. болуы мүмкін.

Бұл әдісте студенттің өз білімін шынайы өмір контекстінде қолдануына мүмкіндік беру; коммуникативтік, зерттеушілік, ақпараттық, әлеуметтік дағдыларды дамыту; тілдік әрекеттің барлық түрін (тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым) кешенді түрде қамту; дербестік, жауапкершілік және топтық жұмыс мәдениетін қалыптастыру; тіл үйренуге деген ішкі мотивацияны күшейту; шығармашылық ойлау мен сыни пікірлеуді дамыту керек.

Цифрлық және инновациялық технологиялар. Kahoot, Quizlet, Duolingo-тәрізді платформалар қазақ тілін шет тілі ретінде оқытуды қызықты, интерактивті және тиімді етеді. Оларды қолдану арқылы студенттердің тілдік дағдылары кешенді дамып, деңгейлік тапсырмаларды орындау, аутентті материалдармен жұмыс жасау мүмкіндігі артады. Kahoot, Quizlet, Duolingo, Moodle, Google Classroom платформалары тіл үйретуді интерактивті етеді. Бұл бағыттағы инновациялық тәсілдерді А.Үсен және Ж.Исаеваның зерттеулерінен көруге болады [6].

Мультимодальды контент (видео, подкаст, интерактивті жаттығулар). Олар:

Видео: оқу тақырыбын көрсететін бейнематериалдар, аутентті өмірлік диалогтар, қысқа фильмдер, хабарлар.

Подкаст: тыңдалым дағдысын дамытуға арналған аудиоматериалдар, әңгімелер, сұхбаттар.

Интерактивті жаттығулар: онлайн тесттер, викториналар, сөздік жаттығулар, рөлдік ойындар.

Бұл құралдар сабақ барысында көрнекілік, интерактивтілік және ойын элементтерін қосуға мүмкіндік береді.

Moodle, Google Classroom арқылы онлайн-оқыту- Moodle, Google Classroom платформалары қазақ тілін шет тілі ретінде оқытудың заманауи және тиімді әдісі болып табылады. Олар студенттердің тілдік дағдыларын кешенді дамытып, сабақтарды интерактивті, дербестендірілген және қолжетімді етуге мүмкіндік береді.

Жасанды интеллект негізіндегі тілді игеру жүйелері - қазақ тілін шет тілі ретінде оқытуда қолданылатын заманауи технологиялық шешімдер. Бұл жүйелер студенттердің тілдік дағдыларын автоматты түрде бағалау, үйрету және дамытуға мүмкіндік береді.

Оқу-материалдық база. Соңғы жылдары қазақ тілін шет тілі ретінде оқытуға арналған оқулықтар саны артты. «Kazakh for Foreigners» сериясы – кең қолданылатын кешендердің бірі [7]. Сонымен қатар Қ. Қадашева, Ә. Жұмабаева сияқты авторлардың еңбектері де оқу үдерісінде жиі қолданылады [4; 5].

«Kazakh for Foreigners» сериясы – шетелдіктерге қазақ тілін үйретуге арналған арнайы оқу-әдістемелік кешендер мен оқулықтар сериясы. Бұл серия шетелдік аудиторияға бейімделген тілдік материалдармен, жағдаяттық үлгілермен, базалық лексика-грамматикалық минимуммен ерекшеленеді [7].

Қазақ тілін шет тілі ретінде оқытудағы инновациялық технологиялар мәселесі А.Үсен мен Ж.Исаеваның мақаласында қарастырылып, әлеуметтік желілердің және заманауи технологиялардың рөлі нақты сипатталады [6]. Сонымен қатар Ф. Оразбаева еңбегінде қазақ тілін шет тілі ретінде оқыту әдістемесінің жалпы теориялық негіздері кеңінен талданады [8]. «Kazakh for Foreigners» сериясы – шетелдіктерге қазақ тілін үйретуге арналған арнайы оқу-әдістемелік кешендер мен оқулықтар сериясы. Бұл серия шетелдік аудиторияға бейімделген тілдік материалдармен, жағдаяттық үлгілермен, базалық лексика-грамматикалық минимуммен ерекшеленеді.

«Kazakh for Foreigners» — қазақ тілін шет тілі ретінде үйренушілерге арналған көпдеңгейлі (А1–С1) оқу құралдары мен жұмыс дәптерлерінің, аудио/бейнематериалдардың жиынтығы. Оқу кешендері әдетте сөйлеу әрекетінің төрт түрін қамтиды және коммуникативтік бағытта құрастырылған.

Авторлары: А. Алдабек, Р. Абишева, Р. Бейсекенова – Kazakh for Foreigners (бірнеше деңгейде жасалған). Г. Қосымова – Kazakh for Foreigners: Elementary / Pre-Intermediate / Intermediate. Т. Әбдікәрімова, М. Тұрысбекова, А. Текжанова – Qazaq tili. Kazakh for Foreigners

«Say it in Kazakh» – қазақ тілін үйренушілерге арналған практикалық бағыттағы оқу құралы мен әдістемелік сериялардың бірі. Бұл материалдар шетелдіктерге немесе қазақ тілін жаңа бастағандарға қарапайым, жиі қолданылатын сөйлеу үлгілерін үйретуге бағытталған. «Say it in Kazakh» — коммуникацияға негізделген фразалық минимумды, күнделікті сөйлеу клишелерін, қысқа диалогтарды және жағдаяттық сөйлемдерді қамтитын оқу құралы. Негізгі мақсаты – үйренушіні қазақ тілінде тез сөйлету, дайын үлгілерді қолдана отырып, қарапайым қарым-қатынас жасай алуына мүмкіндік беру.

Оқытудың негізгі мәселелері. Аутентті материалдардың тапшылығы: Қазақ тілінің әр деңгейге бейімделген заманауи коммуникативтік материалдарының жеткіліксіздігі қазақ тілін шет тілі ретінде оқытудың негізгі мәселелерінің бірі [4,8]. Бұл фактор оқытудың коммуникативтік бағыттылығын төмендетіп, тіл үйренушінің шынайы сөйлеу дағдысын қалыптастыруға кедергі жасайды.

-Көптеген оқулықтар мен жаттығулар жасанды тілдік мәтіндерге негізделеді, олар шынайы өмір жағдайын жеткізе алмайды.

-Аутентті мәтіндер жеткіліксіз болғандықтан студент шынайы қарым-қатынасқа дайын болмайды.

-Студенттерге тіл үйрету барысында контексттің шынайылығы, мәдени ерекшеліктер, заманауи лексика жетіспейді.

-Мұғалімдерге қолдануға ыңғайлы дайын аутентті материалдардың жоқтығы сабақтың тиімділігін төмендетеді.

Халықаралық стандарттарға толық сәйкестіктің болмауы: Халықаралық стандарттар (мысалы, CEFR – Common European Framework of Reference for Languages) тіл үйретуде деңгейлік жүйені, оқу мақсаттары мен нәтижелерін нақты айқындауға мүмкіндік береді. Қазақ тілін шет тілі ретінде оқытқанда халықаралық стандарттарға толық сәйкестік жоқтығы – оқытудың тиімділігін төмендететін маңызды мәселе болып саналады [8]. CEFR бойынша тесттер, емтихан жүйесі толық қалыптаспаған.

Көптеген тіл оқытушылары ұлттық деңгейде дайындалған, бірақ шетелдік студенттермен жұмыс істеу тәжірибесі жоқ.

Заманауи коммуникативтік әдістемелерді, аутентті материалдарды, деңгейлік тапсырмаларды тиімді қолдана алатын кадрлар тапшылығы байқалады. Шетел азаматтарына қазақ тілін оқытатын кәсіби оқытушылар аз.

Қазақ тілін үйретуге арналған интерактивті платформалар, электронды оқулықтар, мобильді қосымшалар саны аз.

Көптеген оқу материалдары тек қағаз форматында және классикалық әдістемелік бағытта ұсынылады.

Студенттердің цифрлық құралдар арқылы өз бетінше оқу мүмкіндігі шектеулі. Сабақтарда мультимедиа және интернет ресурстарды тиімді қолдану мүмкіндігі төмен. Ағылшын, түрік, орыс тілдеріне қарағанда қазақ тілі бойынша цифрлық платформалар әлі де дамытылуда.

Назарбаев Университеті, Қожа Ахмет Ясауи атындағы ХҚТУ, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Абай атындағы ҚазҰПУ сияқты ЖОО-дарда арнайы Дайындық орталықтары ашылған.

Қытай, Түркия, Корея, Польша, Венгрия университеттерінде қазақ тілі кафедралары жұмыс істейді. Халықаралық онлайн курстарға қызығушылық артуда. Қазақ тілін үйрететін мобильді қосымшалар, подкасттар, YouTube арналар көбейіп келеді.

Қорытынды. Қазақ тілін шет тілі ретінде оқыту – қазіргі таңда белсенді дамып келе жатқан ғылыми-әдістемелік бағыттардың бірі. Бұл бағыт тек тілдік дағдыларды үйрету мәселесімен шектелмей, сонымен қатар мәдениеттік, коммуникативтік және когнитивтік аспектілерді қамтиды. Соңғы жылдары қазақ тілін шет тілі ретінде оқытуда инновациялық технологияларды қолдану, деңгейлік және аутентті материалдарды енгізу, мультимодальды және цифрлық контентті пайдалану сияқты әдістемелік жаңалықтар белсенді дамуда.

Инновациялық технологиялардың енгізілуі оқу процесін интерактивті және дербестендірілген етуге мүмкіндік береді. Мысалы, жобалық оқыту, деңгейлік тапсырмалар, LMS платформалары (Moodle, Google Classroom), мультимодальды материалдар (бейне, подкаст, интерактивті жаттығулар) студенттердің тілдік дағдыларын кешенді дамытуды қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, жасанды интеллект негізіндегі тілді игеру жүйелері тыңдалым, айтылым, жазылым және оқылым қабілеттерін автоматты түрде бақылау мен дамытуға мүмкіндік береді, бұл оқытудың тиімділігін арттырады.

Халықаралық стандарттарды енгізу (мысалы, CEFR – Common European Framework of Reference for Languages) қазақ тілін шет тілі ретінде оқытуда бағдарламалық, бағалау және деңгейлік жүйелерді

үйлестіруге жағдай жасайды. Бұл студенттердің тілдік құзыреттілігін нақты деңгейде бағалауға, дербестендірілген оқыту траекториясын құруға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, қазіргі таңда бірнеше мәселелер өзекті болып отыр. Мамандар даярлаудың жетіспеушілігі оқытудың сапасына тікелей әсер етеді, өйткені шет тілінде қазақ тілін үйретуге арналған білікті педагогтар саны жеткіліксіз. Цифрлық контенттің аздығы сабақтарды мультимодальды түрде ұйымдастыруға, аутентті материалдарды қолдануға кедергі жасайды. Аутентті материалдардың тапшылығы студенттердің шынайы тілдік ортаға бейімделуін қиындатады. Сонымен қатар, бағалау жүйесін халықаралық стандарттарға сәйкестендіру мәселесі әлі толық шешілмеген, бұл студенттердің жетістіктерін объективті бағалауға кедергі келтіреді.

Осыған байланысты, қазақ тілін шет тілі ретінде оқытудың тиімділігін арттыру үшін кешенді әдістемелік шаралар қажет: инновациялық технологияларды интеграциялау, аутентті және мультимодальды материалдарды көбейту, мамандардың кәсіби біліктілігін арттыру, бағалау жүйесін халықаралық стандарттарға сәйкестендіру және цифрлық ресурстарды толықтыру. Бұл бағыттың дамуы тек тіл үйрету деңгейін көтеріп қана қоймай, сонымен қатар қазақ тілінің халықаралық деңгейде мойындалуына, шет елдерде оқыту мен ғылыми зерттеулердің сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТ

1. Қазақстан Республикасының “Тіл туралы” заңы URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000151_
2. “Тіл саясатын дамыту тұжырымдамасы” URL: <https://ult.kz/post/til-sayasatyn-damyutu-tuzhyrymdamasy-kabyldandy>
3. ҚР Үкіметінің Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы №1045 қаулысы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900001045>
4. Қадашева Қ., Әлімхан А., Жұмабаева Ә., Мұхаметжанова Ж. Қазақ тілін шет тілі ретінде оқыту әдістемесі. – Алматы, 2018. – 250 б.
5. Жұмабаева Ә.Е. Қазақ тілін үйретудің практикалық әдістемесі. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 180 б.
6. Ussen Aizhan, Issaeva Zhazira (мақала) The Role of Innovative Technologies and Social Networks in Teaching the Kazakh Language // EUROASIA Journal of Social Sciences & Humanities. – 2025. – DOI: 10.5281/zenodo.15470770.
7. Абишева Ж., Бейсекенова Л. The Kazakh Language for Foreigners. – Алматы, 2019. – 200 р.
8. Оразбаева Ф. Ш. Қазақ тілін шетел тілі ретінде оқытудың әдістемесі. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 350 б.

УДК 378

ПОДГОТОВКА БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ В КОНТЕКСТЕ ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Елькеева А.Б.

к.п.н., доцент

УО «Alikhan Bokeikhan University»

Семей, Казахстан

e-mail: Yalima55@mail.ru

Калиева К.М.

к.п.н., асс. Профессор

КазУМОиМЯ им. Абылай хана

Алматы, Казахстан

Аннотация. В статье анализируются теоретические основы и практические подходы к формированию этнопедагогической культуры будущих учителей в условиях современного образования. Обосновывается значимость этнопедагогики как ресурса межкультурной коммуникации, духовно-нравственного воспитания и профессиональной компетентности педагога. Рассматриваются модели, принципы и педагогические условия развития этнопедагогической культуры в университетском обучении. Представлены казахстанские, российские и международные исследования, подтверждающие актуальность этнопедагогической подготовки педагога в поликультурном обществе.

Ключевые слова: этнопедагогика, этнопедагогическая культура, профессиональная подготовка учителя, межкультурная компетентность, национальные ценности, воспитание, поликультурная среда.

Сегодня, когда этнические проблемы приобретают новый смысл, особое значение должно уделяться воспитанию детей и молодежи, призванных решать на новом культурном уровне межэтнические отношения народов. Именно поэтому возникает необходимость углубления специальной подготовки преподавателей, предполагающей понимание и познание психологии народа, учета этнопедагогических особенностей народов, проживающих в Казахстане. При этом речь идет не только о знании общекультурных традиций, но и понимании важных особенностей и культуры каждого народа. Это множество языков, традиций, культур. Духовные ценности, воплощенные в национальных культурах народов Казахстана неизмеримы и безграничны. Учитель в состоянии повернуть школьников лицом к многообразию национальных культур для этого в школах необходимо вести целенаправленную работу по развитию культуры межнационального общения и воспитанию толерантности. Подготовка к исполнению этой важной обязанности будущего педагога осуществляется в педагогических учебных заведениях.

Современная система подготовки педагогических кадров сталкивается с необходимостью формирования у будущего учителя качественно нового набора профессиональных компетенций, включающих способность эффективно работать в условиях культурного разнообразия и сохранять преемственность национальных традиций воспитания. В этой связи особую значимость приобретает этнопедагогическая культура — интегративное качество личности, отражающее уровень понимания национально-культурных ценностей, способности их трансляции и применения в педагогическом процессе [1, с. 45].

Формирование этнопедагогической культуры учителя выступает важным фактором в развитии гуманистического, толерантного, поликультурного пространства образования. Для Казахстана, где полиэтничность является естественной особенностью общества, эта задача приобретает стратегический характер. Государственные документы («Государственная программа развития образования Республики Казахстан», 2020; «Концепция духовно-нравственного воспитания», 2021) подчёркивают необходимость интеграции этнопедагогического содержания в обучение педагогических кадров.

Этнопедагогическая культура трактуется исследователями как совокупность знаний, ценностей, умений и профессионально-личностных качеств, обеспечивающих педагогу способность использовать достижения народной педагогики в образовательном процессе [2, с. 118].

Она включает в себя:

- когнитивный компонент — знания о традициях, обычаях, этнопсихологических особенностях детей;
- ценностно-мотивационный компонент — принятие национальных и общечеловеческих ценностей;
- операциональный компонент — умения применять этнопедагогические методы, фольклорные материалы, народные формы воспитания;
- рефлексивно-коммуникативный компонент — способность к межкультурному диалогу и педагогической рефлексии [3, с. 74].

Этнопедагогика рассматривается как наука о народных воспитательных традициях и педагогических способах передачи культурного опыта. Международные исследования подчёркивают, что использование этнокультурного содержания способствует:

- укреплению культурной идентичности учащихся;
- развитию толерантности и межкультурного понимания;
- повышению качества обучения за счёт связи образования с культурным опытом ребёнка [4, с. 56].

Российский исследователь Волков) отмечают, что этнопедагогика является мощным ресурсом духовно-нравственного воспитания, позволяющим интегрировать традиции народной педагогики в современную образовательную практику [5, с.78]. Но в условиях глобализации возрастает риск утраты национально-культурной идентичности. Казахстанские учёные подчёркивают, что будущий учитель должен выступать хранителем духовного наследия, носителем национальных ценностей и проводником идей межкультурного уважения [6, с. 56].

Этническая толерантность личности зависит от степени этнокультурной компетентности, психологической готовности к межнациональному общению, опыта и навыков межкультурного взаимодействия. Этнокультурная компетентность будущего учителя понимается как совокупность знаний, представлений о других народах, реализующихся через навыки, установки, модели поведения, обеспечивающие эффективное взаимодействие с представителями других культур. В применении к будущему учителю – это еще и умение развить у школьников этнокультурную компетентность в межнациональном взаимодействии. Полиэтничность классных коллективов и сама жизненная среда вызывают необходимость организации специальной работы в данном направлении.

Национальная идея, национальная культура, традиции должны лечь в основу школьного обучения и воспитания. Гуманизация и демократизация школы имеет четко выраженный национальный аспект.

Ориентация на национальное лицо школы это:

- осмысление образования (через уроки исторического блока, национальный компонент образования, уроки родного языка и литературы).

- осмысление всей воспитательной работы школы;
- подготовка учителя, отвечающего этим требованиям;
- осмысление духовного уклада народа;
- этническое самосознание индивида.

Ведь для того, чтобы учитель мог функционировать продуктивно в обозначенном аспекте он должен:

- знать культуру (дух) народа хотя бы в самых общих чертах, индивид представителем которого является его ученик (этнопедагогический такт);

- мыслить себя кем-то - представителем конкретной культуры (этническое самоопределение) [7, с. 32].

Личность студента следует рассматривать как субъект культуры, являющийся не только ее потребителем, но и носителем, и творцом культурных ценностей. Образование призвано способствовать интеграции личности в национальную, казахстанскую и мировую культуру; содействовать этнической и гражданской самоидентификации личности, способного совершенствовать общество.

На лекционных и семинарских занятиях внимание студентов заостряется на вопросах содержания педагогического руководства коллективом, видах и формах работы с учащимися по воспитанию культуры межнационального общения. Круг проблем, выносимых на обсуждение во время занятий достаточно широкий. Но особенно важным, на наш взгляд, представляется рассмотрение часто встречаемых в жизни явлений этноцентризма и этнических стереотипов.

Семинарские занятия могут быть построены на материалах поисково-исследовательской работы студентов, например, изучения этнопедагогических традиций воспитания конкретного народа. Полученные в ходе такой работы материалы обсуждаются на семинаре – это помогает выявить идеалы воспитания у данного народа, особенности его этнопсихологии, а главное – определить позитивные идеи, на которые в последующем может опереться будущий учитель в своей воспитательной работе с детьми.

Педагог с развитой этнопедагогической культурой способен:

- организовывать воспитательную работу с учётом культурных особенностей учащихся;
- выстраивать доверительную коммуникацию;
- предотвращать межкультурные конфликты;
- применять методы народной педагогики в обучении;
- формировать уважение к традициям казахстанского народа.

Международные исследования подтверждают, что культурная компетентность учителя напрямую связана с успешностью обучения детей разных этногрупп [8].

Одним из важных педагогических условий формирования этнопедагогической культуры будущего учителя на наш взгляд является

интеграция этнопедагогического содержания в образовательные программы педагогических вузов.

Современные образовательные программы педагогических специальностей должны включать дисциплины:

- «Этнопедагогика Казахстана»;
- «Межкультурная коммуникация в образовании»;
- «Народная педагогика и традиции воспитания».

В российской педагогике аналогичные курсы доказали свою эффективность [9, с.170].

Этнопедагогическую культуру невозможно сформировать только теоретически. Сегодня является актуальным включение в программу обучения вузов

- этнокультурные практики;
- педагогическую практику в сельских школах;
- участие студентов в фольклорных и культурных мероприятиях;
- проектную деятельность по сохранению нематериального наследия.

Эта модель соответствует международным подходам *experiential learning* [10].

Ежедневному межкультурному взаимодействию студентов способствует и поликультурная среда, которая стимулирует развитие толерантности и профессиональной гибкости. В вузах Казахстана

такая среда формируется через студенческие клубы, мероприятия Ассамблеи народа Казахстана, студенческие форумы и конференции [11, с. 73].

В современной образовательной практике ученые рассматривают следующие модели и технологии формирования этнопедагогической культуры:

1. Компетентностная модель

Компетентностный подход предполагает формирование этнокультурной, коммуникативной, воспитательной компетентностей. Он обеспечивает целостность профессионального развития и измеримость результатов обучения [12, С. - 59].

2. Проектная технология

Студенты готовят проекты:

- «Этнопедагогические традиции моего региона»;
- «Нематериальное наследие как ресурс воспитания»;
- «Народные игры в современной школе».

Эти проекты формируют исследовательские умения и профессиональную рефлексию студентов

3. Технологии культурного диалога, которые включают:

- дискуссии о культурных различиях;
- этнографические исследования;
- межкультурные тренинги;
- анализ фольклорных текстов.

Они развивают способность вести диалог, понимать смысловые коды культур и избегать стереотипизации [13, с.152].

Таким образом, формирование этнопедагогической культуры будущего учителя — важное направление модернизации системы педагогического образования. Этнопедагогическая культура становится основой профессиональной компетентности педагога, позволяя эффективно работать в поликультурной среде, сохранять национальные традиции и совершенствовать воспитательный процесс.

Анализ исследований показывает, что развитие этнопедагогической культуры требует системного подхода, включающего обновление образовательных программ, практико-ориентированное обучение, создание поликультурной среды и использование инновационных технологий.

Формирование этнопедагогической культуры — не разовый процесс, а длительная профессионально-личностная траектория, определяющая качество современного образования. От эффективности данной работы во многом зависит культура межнационального общения учащихся школ в поликультурном Казахстане.

ЛИТЕРАТУРА

1. Исламова Р. Этнопедагогическая культура педагога. // Вестник образования. – 2021. – №6. – С. 42–49.
2. Сарыбаев Т. Этнопедагогика Казахстана. – Алматы, 2020. – 340 с.
3. Абдрахманова Н. Этнопедагогика в подготовке будущего учителя. – Алматы, 2022. – 150 с.
4. Banks J. Multicultural Education. – New York: Routledge, 2020. – 320 p.
5. Волков Г.Н. Народная педагогика в XXI веке. – Казань, 2021. – 176 с.
6. Каирбаева Г. Национальные традиции в воспитании молодежи. – Алматы, 2023. – 95 с.
7. Кусарбаев Р.И. Формирование культуры межнационального взаимодействия у студентов высших учебных заведений. М., 2001.
8. UNESCO. Intercultural Competence Framework. – Paris, 2020. – 55 p.
9. Бондаренко Л. Народная педагогика и современная школа. – Москва: Академкнига, 2020. – 210 с.
10. Kolb D. Experiential Learning Theory. – Boston, 2020. – 256 p.
11. Джумагалиева М. Поликультурная среда университета как фактор обучения. – Нур-Султан, 2022. – 124 с.
12. Батырбекова Ж. Компетентностная модель этнопедагогической подготовки. // Педагогика. – 2023. – №4. – С. 55–63.
13. Зыкова Л. Этнопедагогика в системе вузовской подготовки. – Санкт-Петербург, 2021. – 198 с.

УДК 37.034

НАЦИОНАЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ КАК ЭЛЕМЕНТ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

Турсунбаева А.У.

Докторант 1 курса КазНУ им аль-Фараби
специальности «8D01802- Социальная педагогика».

Аннотация. В статье рассматривается национальное воспитание как важнейший компонент духовно-нравственного развития личности в условиях глобализации и трансформации системы ценностей современного общества. Раскрывается сущность национального воспитания, его цели, задачи и функции. Особое внимание уделяется роли национальной культуры, традиций, языка и исторической памяти в формировании духовно зрелой личности. Обосновывается значимость национального воспитания в системе образования и воспитания подрастающего поколения.

Ключевые слова: национальное воспитание, духовно-нравственное развитие, личность, ценности, культура, традиции, образование.

Tursunbayeva A.U.

1st-year PhD student, Al-Farabi Kazakh National University
Specialty: 8D01802 - Social Pedagogy

Abstract. This article examines national education as a fundamental component of the spiritual and moral development of the individual in the context of globalization and contemporary social transformations. The essence, goals, and functions of national education are analyzed, with particular emphasis on its role in shaping national identity, moral values, and spiritual awareness. The study highlights the importance of national culture, traditions, native language, and historical memory in fostering a morally mature and socially responsible personality. It is argued that national education, when integrated into the modern educational system, contributes to the harmonious development of the individual, the preservation of cultural heritage, and the strengthening of spiritual and moral foundations of society. The article underscores the necessity of incorporating national education into educational practices as a means of ensuring value continuity and sustainable social development.

Keywords: national education; spiritual and moral development; personality development; national values; culture; traditions; identity; education

Введение

В условиях стремительных социальных, экономических и культурных изменений особую актуальность приобретает проблема духовно-нравственного развития личности. Глобализация, цифровизация и унификация культурных пространств, с одной стороны, расширяют возможности межкультурного взаимодействия, а с другой – создают угрозу утраты национальной идентичности, духовных ориентиров и традиционных ценностей. В данной ситуации национальное воспитание выступает важнейшим механизмом сохранения культурного наследия и формирования целостной, нравственно устойчивой личности.

Национальное воспитание не сводится исключительно к передаче этнокультурных знаний. Оно представляет собой сложный, многогранный процесс формирования у личности осознанного отношения к своему народу, истории, языку, культуре и духовным ценностям. В этом контексте национальное воспитание является неотъемлемой частью духовно-нравственного развития, обеспечивая преемственность поколений и устойчивость общества.

Цель данной статьи – раскрыть сущность национального воспитания как элемента духовно-нравственного развития личности, определить его основные функции и значимость в современной образовательной практике.

Сущность и содержание национального воспитания

Национальное воспитание представляет собой целенаправленный педагогический процесс формирования у личности национального самосознания, уважительного отношения к культурному наследию своего народа и ответственности за его сохранение и развитие. Оно основывается на системе национальных ценностей, традиций, обычаев, языка, исторического опыта и духовных идеалов.

Сущность национального воспитания заключается в гармоничном соединении общечеловеческих и национальных ценностей. Воспитывая уважение к своему народу, национальное воспитание одновременно формирует толерантность, открытость и уважение к другим культурам. Таким образом, оно не носит изолированный или этноцентричный характер, а способствует диалогу культур и развитию гражданского общества.

Содержательно национальное воспитание включает:

- формирование национального самосознания и идентичности;
- воспитание уважения к родному языку как носителю культуры и духовности;
- приобщение к национальным традициям, обычаям и фольклору;
- освоение исторического опыта народа и его моральных ориентиров;
- развитие чувства патриотизма и социальной ответственности.

Духовно-нравственное развитие личности: теоретический аспект

Духовно-нравственное развитие личности представляет собой процесс формирования внутреннего мира человека, его ценностных ориентаций, моральных убеждений и жизненных смыслов. В педагогике и психологии духовность рассматривается как способность личности осознавать высшие ценности – добро, истину, справедливость, милосердие, ответственность.

Нравственное развитие связано с усвоением норм морали, формированием нравственного поведения и способности к моральному выбору. В совокупности духовно-нравственное развитие обеспечивает целостность личности, её устойчивость к негативным социальным влияниям и способность к саморегуляции.

Национальное воспитание в этом контексте выступает как важный фактор духовно-нравственного становления, поскольку национальная культура аккумулирует нравственный опыт народа, его представления о добре и зле, долге, чести и достоинстве. Через обращение к традициям и культурным образцам личность усваивает моральные нормы не абстрактно, а в живом, эмоционально окрашенном виде.

Роль национальной культуры и традиций в духовно-нравственном развитии

Национальная культура является основным источником духовных и нравственных ценностей. В ней отражены мировоззрение народа, его исторический путь, система идеалов и социальных норм. Традиции, обычаи, обряды, фольклор, народное искусство выполняют воспитательную функцию, формируя у личности устойчивые моральные ориентиры.

Особое значение в национальном воспитании имеет родной язык. Язык не только средство общения, но и носитель духовной памяти народа. Через язык передаются ценности, символы, образы мышления и эмоциональные смыслы. Утрата родного языка ведёт к обеднению духовного мира личности и ослаблению национальной идентичности.

Приобщение к национальной культуре способствует развитию таких качеств, как уважение к старшим, чувство коллективизма, ответственность перед семьёй и обществом, трудолюбие, гуманизм. Эти качества составляют основу духовно-нравственной зрелости личности и обеспечивают её социальную адаптацию.

Национальное воспитание в системе современного образования

Современная система образования призвана не только передавать знания, но и формировать ценностно-смысловую сферу личности. В этом контексте национальное воспитание должно быть органично интегрировано в образовательный процесс на всех его уровнях.

Национальное воспитание реализуется через:

- содержание учебных дисциплин (история, литература, язык, искусство);
- воспитательные мероприятия и проекты;
- внеурочную и внеаудиторную деятельность;
- взаимодействие образовательных организаций с семьёй и социокультурной средой.

Особую роль играет педагог, который выступает носителем национальной культуры и духовных ценностей. Личностный пример учителя, его отношение к культуре и традициям оказывает значительное влияние на формирование мировоззрения обучающихся.

В условиях многонационального общества национальное воспитание должно строиться на принципах уважения культурного многообразия, диалога и взаимопонимания. Это позволяет формировать духовно развитую личность, способную сохранять свою идентичность и одновременно быть открытой миру.

Проблемы и перспективы развития национального воспитания

Несмотря на признание значимости национального воспитания, в современной практике существует ряд проблем. Среди них – формализация воспитательной работы, недостаточная подготовка педагогов, ослабление роли семьи в передаче традиций, влияние массовой культуры и цифровой среды.

Перспективы развития национального воспитания связаны с:

- обновлением содержания образования с учётом национально-культурного компонента;
- усилением роли духовно-нравственного воспитания в педагогической подготовке;
- развитием сотрудничества школы, семьи и общества;

• использованием современных образовательных технологий для популяризации национального культурного наследия.

Комплексный подход к национальному воспитанию позволит создать условия для формирования духовно зрелой, нравственно устойчивой личности, способной осознанно строить свою жизненную стратегию.

Заключение

Таким образом, национальное воспитание является важнейшим элементом духовно-нравственного развития личности. Оно обеспечивает формирование национальной идентичности, устойчивых моральных ценностей и чувства социальной ответственности. В условиях современных вызовов национальное воспитание приобретает особую значимость как фактор сохранения культурного наследия и духовного потенциала общества.

Интеграция национального воспитания в систему образования способствует гармоничному развитию личности, формированию её духовной целостности и готовности к конструктивному взаимодействию в многонациональном мире. Развитие национального воспитания является стратегической задачей современного общества и необходимым условием духовно-нравственного прогресса.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя. – М.: Просвещение, 2019. – 256 с.
2. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – СПб.: Питер, 2018. – 288 с.
3. Асмолов А.Г. Психология личности: культурно-исторический подход. – М.: Смысл, 2020. – 448 с.
4. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте. – М.: Педагогика, 2017. – 352 с.
5. Выготский Л.С. Психология развития человека. – М.: Эксмо, 2019. – 1136 с.
6. Духовно-нравственное воспитание личности гражданина Казахстана: концептуальные основы. – Астана: ИПРК «Өрлеу», 2021. – 120 с.
7. Кларин М.В. Инновации в мировом образовании: сравнительный анализ. – М.: Проспект, 2020. – 320 с.
8. Кожаметова К.Ж. Этнопедагогика: теория и практика. – Алматы: Казак университеті, 2018. – 280 с.
9. Слостёнин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Педагогика. – М.: Академия, 2021. – 608 с.
- 10/ UNESCO. Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives. – Paris: UNESCO Publishing, 2019. – 68 p.

UDK 81'243

ETHNOPELAGOGY AS A TOOL FOR DEVELOPING INTERCULTURAL COMPETENCE IN LANGUAGE EDUCATION

Abiltayeva A.N.

Lecturer, Master of Pedagogical Sciences

Makhambet Utemisov West Kazakhstan University

Uralsk, Kazakhstan,

e-mail: abiltaevaaida@mail.ru

Abstract. This article explores the role of ethnopedagogy in the modern educational system and its application in foreign language teaching, particularly English and German. The study highlights the importance of integrating national culture, traditions, values, and ethnic identity into the process of language education. The article analyzes practical experiences, identifies key challenges, and outlines future prospects for the use of ethnopedagogical approaches in foreign language classrooms. Special attention is given to the development of intercultural communicative competence, learner motivation, and cultural awareness in the context of globalization.

Keywords: ethnopedagogy, foreign language teaching, intercultural communication, English language, German language, national identity, education.

1. Introduction

In the context of globalization, digital transformation, and increasing intercultural communication, modern education faces the challenge of balancing global integration with the preservation of national identity. Language education plays a crucial role in this process, as language is not only a means of communication but also a carrier of culture, traditions, values, and historical memory.

Ethnopedagogy, as a scientific field, studies the educational experience, moral principles, and cultural traditions of different ethnic groups. Its integration into the educational system allows teachers to create a learning environment that respects students' cultural backgrounds and promotes mutual understanding among representatives of different cultures.

Foreign language teaching, particularly English and German, provides wide opportunities for the application of ethnopedagogical principles. By comparing native and foreign cultures, students develop cultural sensitivity, critical thinking, and intercultural communicative competence, which are essential skills in the modern world.

2. Theoretical Foundations of Ethnopedagogy

Ethnopedagogy is based on the idea that education should be rooted in the cultural heritage of a people. It emphasizes traditional values, customs, folklore, moral norms, and social practices as important educational tools. According to ethnopedagogical theory, effective education must take into account learners' ethnic and cultural identities.

In the educational process, ethnopedagogy serves several key functions:

- preservation of cultural heritage;
- transmission of moral and ethical values;
- formation of national consciousness;
- development of respect for other cultures.

These functions are especially relevant in multilingual and multicultural societies, where education should promote both unity and diversity. When applied to foreign language teaching, ethnopedagogy allows learners to perceive language as a cultural phenomenon rather than a purely linguistic system.

3. Ethnopedagogical Approach in Foreign Language Teaching

Foreign language teaching traditionally focuses on developing four main skills: listening, speaking, reading, and writing. However, modern educational standards emphasize the importance of intercultural communicative competence, which includes cultural knowledge, attitudes, and skills.

The ethnopedagogical approach enriches language teaching by incorporating elements of students' native culture into the learning process. This approach helps learners:

- compare cultural norms and values;
- understand cultural differences and similarities;
- develop tolerance and empathy;
- strengthen motivation to learn foreign languages.

For example, when teaching English or German, teachers can encourage students to compare idioms, proverbs, traditions, and social behaviors with those of their native culture. Such activities promote deeper understanding of both cultures and enhance students' communicative abilities.

4. Application of Ethnopedagogy in Teaching English

English, as a global language, is taught in diverse cultural contexts. An ethnopedagogical approach in English language teaching allows educators to avoid cultural homogenization and instead promote cultural dialogue.

Practical applications include:

- Comparing English idioms with culturally equivalent expressions in students' native language;
- Discussing cultural traditions, holidays, and values of English-speaking countries alongside local traditions;
- Using folk stories, legends, and moral narratives as reading and speaking materials;
- Integrating project-based learning focused on cultural topics.

Such practices help students perceive English not only as a tool for international communication but also as a means of cultural exchange. At the same time, learners maintain a strong connection with their own cultural identity.

5. Ethnopedagogical Aspects in Teaching German

German language teaching also offers significant opportunities for ethnopedagogical integration. German culture places strong emphasis on values such as discipline, responsibility, punctuality, and respect for rules. These values can be compared with those found in students' native cultural traditions.

Ethnopedagogical methods in German language teaching may include:

Analysis of German cultural concepts and social norms;

Comparison of educational traditions in German-speaking countries and the learners' home country;

Discussion of folklore, fairy tales, and historical narratives;

Role-playing activities based on real-life intercultural situations.

By using these methods, teachers help students develop cultural awareness and prepare them for real communication in German-speaking environments, whether academic, professional, or social.

6. Challenges in Implementing Ethnopedagogical Approaches

Despite its advantages, the implementation of ethnopedagogy in foreign language teaching faces several challenges. One of the main difficulties is the lack of methodological materials that effectively combine language learning with ethnocultural content.

Other challenges include:

Insufficient teacher training in ethnopedagogical methods;

Limited classroom time;

Overemphasis on standardized testing and linguistic accuracy;

Diversity of students' cultural backgrounds in one classroom.

To overcome these challenges, it is necessary to provide professional development for teachers, update curricula, and encourage flexible teaching approaches that allow for cultural diversity and creativity.

7. Prospects for the Development of Ethnopedagogy in Language Education

The future of ethnopedagogy in foreign language teaching is closely connected with innovation and digital technologies. Online platforms, multimedia resources, and virtual exchanges create new opportunities for intercultural learning.

Promising directions include:

integration of ethnopedagogical principles into digital language courses;

development of intercultural projects and international collaborations;

inclusion of ethnocultural content in assessment criteria;

promotion of multilingual and multicultural education policies.

By combining traditional cultural values with modern teaching methods, ethnopedagogy can significantly enhance the effectiveness of foreign language education and contribute to the formation of globally competent and culturally grounded individuals.

Conclusion

In the contemporary educational landscape, characterized by globalization, multicultural interaction, and rapid technological development, the role of ethnopedagogy has become increasingly significant. This study has demonstrated that ethnopedagogy is not merely a theoretical concept but a practical and effective approach that enriches the process of foreign language education, particularly in teaching English and German. By integrating ethnocultural values, traditions, and learners' national identity into language instruction, educators are able to create a more meaningful, inclusive, and culturally responsive learning environment.

One of the key findings of this research is that ethnopedagogical integration contributes substantially to the development of intercultural communicative competence. Language learning is no longer limited to mastering grammatical structures and vocabulary; it involves understanding cultural meanings, social norms, values, and communicative behaviors. Through the comparison of native and foreign cultures, students develop cultural awareness, tolerance, and the ability to engage in respectful dialogue with representatives of other cultures. This competence is particularly essential in learning global languages such as English and widely used European languages such as German.

Furthermore, the use of ethnopedagogical principles in foreign language teaching has a positive impact on learner motivation. When students see their own culture reflected and respected in the educational process, they demonstrate greater engagement, confidence, and interest in learning. Ethnocultural content—such as proverbs, idioms, folklore, traditions, and national values—helps learners perceive foreign languages not as abstract academic subjects but as living tools for communication and cultural exchange. This approach strengthens emotional involvement and fosters a deeper connection between language learning and personal identity.

Another important aspect highlighted in this study is the role of ethnopedagogy in preserving national identity within the framework of global education. In the context of globalization, there is a risk of cultural homogenization, where dominant languages and cultures overshadow local traditions and values. Ethnopedagogical approaches counterbalance this tendency by emphasizing respect for one's own cultural heritage while simultaneously promoting openness to other cultures. As a result, students learn to value both their native culture and the cultures of English- and German-speaking communities, developing a balanced and inclusive worldview.

The analysis also shows that English and German language teaching provides particularly favorable conditions for the application of ethnopedagogical methods. Both languages are closely connected to rich cultural, historical, and social contexts, which can be effectively integrated into classroom activities. Comparative cultural analysis, project-based learning, role-playing, and intercultural discussions enable students to understand cultural differences and similarities, thereby enhancing their communicative competence and critical thinking skills.

Despite the clear advantages of ethnopedagogical integration, the study acknowledges several challenges that may hinder its effective implementation. These include limited methodological resources, insufficient teacher training, time constraints within curricula, and an overemphasis on standardized assessment. However, these challenges should not be viewed as barriers but rather as areas for further development. Addressing these issues requires systematic teacher professional development, curriculum innovation, and institutional support for culturally responsive teaching practices.

Looking ahead, the prospects for ethnopedagogy in foreign language education appear highly promising. The integration of digital technologies, online learning platforms, and international collaboration projects creates new opportunities for intercultural interaction and ethnocultural exchange. Virtual classrooms, multimedia resources, and international partnerships allow students to engage with diverse cultural perspectives while maintaining a strong connection to their own cultural identity. In this context, ethnopedagogy can serve as a bridge between tradition and innovation, combining cultural heritage with modern educational methodologies.

In conclusion, ethnopedagogy represents a valuable and forward-looking direction in the development of modern education. Its systematic implementation in foreign language teaching enhances not only linguistic proficiency but also cultural awareness, intercultural competence, and personal development. By integrating ethnocultural values into English and German language education, educators contribute to the formation of socially responsible, culturally grounded, and globally competent individuals. Therefore, ethnopedagogical approaches should be considered an essential component of contemporary foreign language education and a strategic priority for future educational development.

REFERENCES

1. Banks J. A. *Cultural Diversity and Education: Foundations, Curriculum, and Teaching*. – New York : Routledge, 2015. – 368 p.
2. Byram M. *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. – Clevedon : Multilingual Matters, 1997. – 124 p.
3. Kramsch C. *Context and Culture in Language Teaching*. – Oxford : Oxford University Press, 1993. – 295 p.
4. Gudykunst W. B. *Bridging Differences: Effective Intergroup Communication*. – Thousand Oaks : Sage Publications, 2004. – 320 p.
5. Hymes D. *On Communicative Competence // Sociolinguistics*. – Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1972. – P. 269–293.
6. Tomlinson B. *Materials Development in Language Teaching*. – Cambridge : Cambridge University Press, 2011. – 416 p.
7. Vygotsky L. S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1978. – 159 p.
8. Hall E. T. *Beyond Culture*. – New York : Anchor Books, 1976. – 320 p.
9. Cummins J. *Language, Power and Pedagogy: Bilingual Children in the Crossfire*. – Clevedon : Multilingual Matters, 2000. – 312 p.
10. Freire P. *Pedagogy of the Oppressed*. – New York : Continuum, 2000. – 192 p.
11. Littlewood W. *Communicative Language Teaching*. – Cambridge : Cambridge University Press, 1981. – 108 p.
12. Nieto S. *Affirming Diversity: The Sociopolitical Context of Multicultural Education*. – New York : Longman, 2010. – 464 p.

13. Risager K. Language and Culture: Global Flows and Local Complexity. – Clevedon : Multilingual Matters, 2006. – 256 p.
14. Baker C. Foundations of Bilingual Education and Bilingualism. – Clevedon : Multilingual Matters, 2011. – 504 p.
15. Brown H. D. Principles of Language Learning and Teaching. – New York : Pearson Education, 2007. – 410 p.
16. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment [Electronic resource]. – Strasbourg, 2001. – URL: <https://www.coe.int> (accessed: 10.12.2025).
17. UNESCO. Intercultural Education Guidelines [Electronic resource]. – Paris : UNESCO Publishing, 2017. – URL: <https://unesdoc.unesco.org> (accessed: 10.12.2025).
18. Savignon S. J. Communicative Competence: Theory and Classroom Practice. – New York : McGraw-Hill, 1983. – 310 p.
19. Canale M., Swain M. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing // *Applied Linguistics*. – 1980. – Vol. 1, No. 1. – P. 1–47.
20. Richards J. C., Rodgers T. S. Approaches and Methods in Language Teaching. – Cambridge : Cambridge University Press, 2014. – 410 p.

УДК 81'243

ЭТНОПЕДАГОГИКА ТІЛДІК БІЛІМ БЕРУДЕ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ДАМУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Абилтаева А.Н.

Оқытушы, педагогика ғылымдарының магистрі
Махамбет Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті
Орал қ., Қазақстан
e-mail: abiltaevaaida@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақалада қазіргі білім беру жүйесіндегі этнопедагогиканың рөлі және оның шетел тілдерін, атап айтқанда ағылшын және неміс тілдерін оқытудағы қолданылуы қарастырылады. Зерттеу барысында тілдік білім беру үдерісіне ұлттық мәдениетті, дәстүрлерді, құндылықтарды және этникалық бірегейлікті кіріктірудің маңыздылығы айқындалады. Мақалада шетел тілдерін оқытуда этнопедагогикалық тәсілдерді қолданудың практикалық тәжірибесі талданып, негізгі мәселелері мен болашақтағы даму мүмкіндіктері көрсетіледі. Сонымен қатар жаһандану жағдайында мәдениетаралық коммуникативтік құзыреттілікті, білім алушылардың оқу уәждемесін және мәдени сананы қалыптастыруға ерекше назар аударылады.

Тірек сөздер: этнопедагогика, шетел тілдерін оқыту, мәдениетаралық коммуникация, ағылшын тілі, неміс тілі, ұлттық бірегейлік, білім беру.

УДК 81'243

ЭТНОПЕДАГОГИКА КАК ИНСТРУМЕНТ РАЗВИТИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В ЯЗЫКОВОМ ОБРАЗОВАНИИ

Абилтаева А.Н.

Преподаватель, магистр педагогических наук
Западно-Казахстанский университет имени Махамбета Утемисова
г. Уральск, Казахстан, e-mail: abiltaevaaida@mail.ru

Аннотация. В статье рассматривается роль этнопедагогики в современной системе образования и её применение в обучении иностранным языкам, в частности английскому и немецкому. Подчёркивается значимость интеграции национальной культуры, традиций, ценностей и этнической идентичности в процесс языкового образования. Анализируются практический опыт, основные проблемы и перспективы использования этнопедагогических подходов в преподавании иностранных языков. Особое внимание уделяется развитию межкультурной коммуникативной компетенции, учебной мотивации обучающихся и формированию культурной осознанности в условиях глобализации.

Ключевые слова: этнопедагогика, обучение иностранным языкам, межкультурная коммуникация, английский язык, немецкий язык, национальная идентичность, образование.

ЦИФРЛЫҚ ОРТАНЫҢ СТУДЕНТТЕР ЭМОЦИЯСЫНА ӘСЕРІ

Сайлыбаева Куралай Абдималиковна

sailybayeva_kuralay@mail.ru

Докторант Эль-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті,

Ғылыми жетекші: Садыкова Назира Марғұшқызы

Алматы, Қазақстан

Зерттеуде цифрлық ортаның студенттердің эмоционалдық жағдайына әсері екіжақты сипатта қарастырылады. Бір жағынан, онлайн-платформалар оқу материалдарын қолжетімді етеді, әлеуметтік қолдау сезімін күшейтеді, өзін-өзі танытуға, шығармашылықпен айналысуға, кәсіби желі құруға мүмкіндік береді. Екінші жағынан, шектен тыс экран уақыты, әлеуметтік салыстыру, кибербуллинг, ақпараттық шамадан тыс жүктеме, ұйқы режимінің бұзылуы секілді құбылыстар эмоционалдық шаршау, күйзеліс, мазасыздық, жалғыздық сезімін күшейтіп, студенттердің психологиялық саулығына қауіп төндіреді. Мақалада сондай-ақ цифрлық гигиена, медиасауаттылық, өзін-өзі реттеу дағдылары, отбасы және оқу орнындағы әлеуметтік қолдау студенттердің эмоционалдық әл-ауқатын сақтаудағы негізгі қорғаушы факторлар ретінде айқындалады.

Кілт сөздер: цифрлық орта, студент, эмоционалдық жағдай, психологиялық саулық, әлеуметтік желі, медиасауаттылық, цифрлық гигиена.

Показано, что влияние цифровой среды носит амбивалентный характер. С одной стороны, цифровые технологии расширяют доступ к информации, способствуют развитию учебной мотивации, обеспечивают новые форматы социализации, взаимопомощи и творческой самореализации. С другой стороны, чрезмерное использование социальных сетей, феномен социального сравнения, кибербуллинг, информационная перегрузка, нарушение режима сна и явление «цифрового выгорания» усиливают тревожность, эмоциональное истощение, чувство одиночества и снижают общее психологическое благополучие студентов. В работе выделяются факторы риска и ресурсы психологической устойчивости, обосновываются направления психолого-педагогической поддержки студентов в цифровой среде.

Ключевые слова: цифровая среда, студенты, эмоциональное состояние, психологическое благополучие, социальные сети, цифровая гигиена.

The influence of the digital environment is shown to be ambivalent. On the one hand, digital technologies increase access to information and learning resources, support academic motivation, and provide new opportunities for socialisation, peer support and creative self-expression. On the other hand, excessive screen time, problematic social media use, social comparison, cyberbullying, information overload, sleep disturbances and digital burnout are associated with heightened anxiety, emotional exhaustion, loneliness and a decrease in overall mental health. The article identifies risk and protective factors related to students' emotional well-being in the digital space and suggests key directions for psychological and pedagogical support in higher education.

Keywords: digital environment, university students, emotional well-being, mental health, social media, digital hygiene.

Кіріспе

Студенттердің әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерін зерттеу бүгінгі таңда педагогика, психология, әлеуметтану және жастар саясаты салалары үшін өзекті мәселе ретінде қарастырылады.

Жоғары оқу орындарында білім алатын студенттер қазіргі қоғамдағы ерекше әлеуметтік топ ретінде көптеген әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерімен айқындалады. Студенттік кезең тұлғаның қалыптасуы, әлеуметтік рөлдерді меңгеруі, кәсіби бағдарын анықтауы сияқты күрделі процестермен сипатталатын өтпелі кезең болып табылады. Цифрлық ортаның бірқатар айқын артықшылықтары студенттердің эмоционалдық жағдайына жағымды әсер етеді. Ең алдымен, онлайн-платформалар арқылы оқу материалдарына еркін қолжетімділік студентке оқу процесін өз қарқынымен ұйымдастыруға, қайталап көруге, қосымша ресурстар табуға мүмкіндік береді. Өз оқуын дербес басқару сезімі жауапкершілік пен өзін-өзі тиімді сезінуге, яғни позитивті эмоциялардың күшеюіне әкеледі.

Әлеуметтік желілер мен топтық чаттар студенттердің бір-бірімен тығыз байланыста болуына, тапсырмалар туралы ақпаратты тез алмасуына, қиындық туындағанда құрдастарынан кеңес сұрауына жол ашады. Бұл – эмоционалдық қолдау сезімін арттыратын маңызды ресурс. Оқу қиындықтары кезінде өзін жалғыз сезінбеу, «маған ұқсас жағдайды басынан өткізіп жүр» деген тәжірибені көру студенттің мазасыздығын төмендетіп, бейімделу үдерісін жеңілдетеді.

Сонымен қатар цифрлық орта шығармашылық өзін-өзі таныту алаңы ретінде үлкен мүмкіндік береді. Студенттер жеке блог жүргізіп, эссе, сурет, музыка, бейнеролик жариялау арқылы өз ойы мен

сезімін білдіреді. Оқырман тарапынан алынатын жылы пікірлер, қолдау сөздері, лайктар оның өзін-өзі бағалауына жағымды әсер етеді, «менің айтқаным маңызды, менің даусым естіледі» деген сезім туғызады. Кейбір жастар үшін дәл осы онлайн-алаңдар офлайн өмірде айта алмайтын ойларын жеткізе алатын қауіпсіз кеңістік рөлін атқарады.

Соңғы жылдары психологиялық көмек пен психобілім беру де цифрлық форматта қарқынды дамуда. Онлайн-консультациялар, психологиялық подкасттар, қысқа видеодерістер, медитация және тыныс алу жаттығуларына арналған мобильді қосымшалар студенттердің өз эмоцияларын жақсырақ түсінуіне, стресс пен мазасыздықты басқаруға үйретеді. Студент қиын сәтте дер кезінде ақпарат пен қолдау ала алса, оның эмоционалдық жағдайы тұрақтануға мүмкіндік алады.

Оң жақтарымен қатар, цифрлық орта студенттердің эмоционалдық жағдайына айтарлықтай теріс ықпал ететін факторларға да толы.

Біріншіден, шектен тыс медиақолдану мен цифрлық тәуелділік қауіпін атауға болады. Әлеуметтік желілерді, ойындарды немесе бейне платформаларды бақылаусыз пайдалану нәтижесінде студент уақытын жоғалтып, оқу тапсырмаларын орындауға үлгермейді, ұйқы режимі бұзылады, таңертең шаршаңқы оянады. Бұл жағдай өз кезегінде өзін-өзі кінәлау, ұялу, «ерік-жігерім әлсіз» деген ойлардың қалыптасуына, сол арқылы эмоциялық фонның нашарлауына әкеледі.

Екіншіден, әлеуметтік салыстыру феномені. Көптеген жастар әлеуметтік желіде басқа адамдардың өмірін «ең жақсы сәттер» арқылы ғана көреді: жетістіктер, саяхат, мінсіз сыртқы келбет, көңілді басқосулар. Ал өз өмірінде күнделікті қиындықтар, сәтсіздіктер, шаршау мен көңілсіз сәттер мол. Осы айырмашылықты көрген студент өз өмірін «жеткіліксіз», «жеттіксіз» деп бағалап, өзіне көңілі толмай, қызғаныш, реніш, күйзеліс сезімдерін бастан кешіруі мүмкін. Әсіресе сыртқы келбет, материалдық жағдай, академиялық табыс сияқты сезімтал салаларда бұл салыстыру өз-өзіне сенімсіздік пен төмен өзін-өзі бағалауға алып келеді.

Үшіншіден, кибербуллинг пен онлайн-агрессия мәселесі. Анонимділік және интернет кеңістігінің «алыстығы» кейбір адамдарға жауапкершіліксіз, дөрекі, қорлаушы пікір жазуға «шақыру» ретінде әсер етеді. Жеке тұлғаға қарсы бағытталған мазақ ету, өсек тарату, қорлау, топтан әдейі шеттету, жағымсыз пікірлерді қайталап жазу – мұның бәрі кибербуллингтің көріністері. Мұндай жағдайға ұшыраған студент өзіне сенімін жоғалтып, қорқыныш, ұят, жалғыздық сезімін қатты бастан кешіреді, кейде оқу белсенділігін төмендетіп, әлеуметтік оқшаулануға ұмтылады.

Төртіншіден, ақпараттық шамадан тыс жүктеме және цифрлық шаршау. Күні бойы хабарламалар, электрондық хаттар, тапсырмалар, жаңалықтар, жарнамалар ағымы жүйке жүйесіне тұрақты қозу жағдайын тудырады. Студент үнемі «бірденені жіберіп алмайын» деп алаңдап, хабарламаларды қайта-қайта тексеріп отырады. Нәтижесінде зейін шашырап, терең ойлану қабілеті төмендейді, эмоционалдық шаршау артады, бос уақыттың өзі экран алдында өтіп, толыққанды демалысқа айналмай қалады.

Бесіншіден, ұйқы-ояу режимінің бұзылуы. Көптеген студенттер түнде ұйықтар алдында да телефонды ұзақ қолдануға әдеттенген. Экран жарығы мен мазмұнның эмоционалдық «қоздырғыштығы» ұйықтауды қиындатады, ұйқының сапасы нашарлайды. Ұйқының жеткіліксіздігі мен үстірттігі эмоциялық тұрақсыздықты, ашушандықты, жыламсақтықты күшейтеді, ол қайтадан әлеуметтік қатынастарға және өзін-өзі қабылдауға кері әсер етеді.

Цифрлық ортадағы әсерді түсінуде барлық студенттерге ортақ, өзгермейтін модель жоқ; әрбір жеке жағдайда нәтижені қауіп және қорғаушы факторлардың арақатынасы анықтайды.

Қауіп факторларына эмоционалдық өзін-өзі реттеу дағдыларының әлсіздігі, төмен медиасауаттылық, отбасылық және әлеуметтік қолдаудың жеткіліксіздігі, тұлғалық ерекшеліктер (мысалы, жоғары мазасыздық, сынға сезімталдық), өмірлік стресс жағдайлары (материалдық қиындықтар, үлгерімнің күрт төмендеуі) жатады. Осындай факторлар басым болғанда цифрлық ортадағы кез келген теріс тәжірибе студенттің эмоционалдық жағдайына ауыр соққы болып тиюі мүмкін.

Қорғаушы факторлар ретінде дамыған эмоционалдық интеллект, өзін-өзі бақылау, уақытты тиімді басқару, отбасы мен достар тарапынан тұрақты қолдау, университеттегі психологиялық қызметтің қолжетімділігі, цифрлық гигиена дағдылары аталуға болады. Мұндай ресурстарға ие студент жағымсыз контентті филтрлей алады, өзіне зиянды қарым-қатынастардан уақытында алыстайды, онлайн-қақтығыстарға шектен тыс араласпайды, қажет кезде маман көмегіне жүгінеді.

Студенттердің цифрлық ортадағы эмоционалдық саулығын қамтамасыз ету тек жеке адамның міндеті емес, жоғары оқу орны саясатының да маңызды бағыты болуы тиіс. Университет деңгейінде ең алдымен цифрлық коммуникация мәдениетін қалыптастыру қажет. Бұл – онлайн-

сабақтарда, чаттарда, платформа ішіндегі пікір алмасуда өзара құрметті, этикалық қарым-қатынас нормаларын бекіту, кибербуллинг пен дискриминацияға жол бермеу туралы нақты ұстаным қалыптастыру деген сөз.

Оқу орнында цифрлық форматта жұмыс істейтін психологиялық қызмет ұйымдастырылса, студенттер үшін көмекке жүгіну әлдеқайда жеңіл болады. Онлайн-консультациялар, анонимді сауалнамалар, психобілім беру вебинарлары, стресс пен мазасыздықты басқаруға арналған қысқа курстар студенттің өз эмоцияларын түсінуіне және реттей алуына көмектеседі.

Сондай-ақ пәндер мазмұнына әлеуметтік-эмоционалдық оқытудың элементтерін енгізу маңызды. Топтық жұмыстар, рефлексияға арналған сұрақтар, онлайн-тренингтер, цифрлық ортада қауіпсіз қарым-қатынас жасауға үйрететін тапсырмалар студенттердің эмоциялық зердесін дамытатыны анық.

Қазіргі кезеңде жеке деңгейде әр студент цифрлық ортадағы өзінің мінез-құлқы мен эмоционалдық жағдайына жауапкершілікпен қарауға үйренуі қажет. Ол үшін, біріншіден, экран уақытын саналы түрде жоспарлау дағдысын қалыптастыру маңызды. Әлеуметтік желілер мен ойындарға бөлінетін уақытты белгілі бір шектеумен белгілеу, ұйқы алдында құрылғыларды қолдану уақытын қысқарту, «құрылғысыз» өтетін шағын үзілістер ұйымдастыру эмоционалдық тепе-теңдікті сақтауға көмектеседі.

Екіншіден, медиасауаттылықты арттыру қажет: ақпараттың шынайылығын тексеру, манипулятивті және агрессивті контентті тану, фейк жаңалықтарды ажырату, агрессия мен буллинг элементтері бар топтардан уақытында шығу – мұның бәрі психологиялық қауіптен сақтандыратын қорғаныш қалқаны іспетті.

Үшіншіден, өзін-өзі реттеу дағдыларын дамыту – тыныс алу жаттығулары, қысқа релаксация, өз сезімін сөзбен жеткізу, күнделік жүргізу, өзіне қолдау сөздерін айту – студентке қиын сәтте эмоциясын басқаруға, асығыс шешім қабылдамауға мүмкіндік береді. Мұндай дағдылар офлайн ортада да, онлайн ортада да тиімді.

Цифрлық ортамен байланысты эмоциялық тәжірибе көп жағдайда жеке адамның емес, тұтас қауымдастықтың мәдениетіне тәуелді. Сондықтан студенттік топтарда, факультет және университет деңгейінде позитивті цифрлық мәдениет қалыптастыру маңызды.

Позитивті мәдениет дегеніміз – бір-бірін қолдайтын, кемсітушілікке жол бермейтін, әртүрлі пікірге құрметпен қарайтын, психикалық саулық мәселесін жабық тақырып етпей, ашық талқылай алатын орта. Студенттік ұйымдар мен клубтар әлеуметтік желідегі парақшаларында пайдалы ақпарат, қолдау сөздері, мотивациялық контент, тәжірибе алмасу материалдарын жариялау арқылы осындай мәдениетті нығайта алады.

Оқытушылар да цифрлық алаңдарда эмпатиялық, түсіністікке негізделген қарым-қатынас үлгісін көрсеткені жөн: студентті көпшілік алдында қорламай, сын-ескертпені конструктивті түрде жеткізу, онлайн-сабақ кезінде тұлғаны емес, әрекетті бағалау, кері байланысты қолдаушы стильде беру – мұның бәрі студенттің эмоционалдық қауіпсіздік сезімін күшейтеді.

Қазіргі студент үшін цифрлық ортаның жай ғана техникалық құрал емес, оның бүкіл өмір салтымен, эмоциялық тәжірибесімен, өзіндік «Мен» бейнесімен тығыз байланысты күрделі психологиялық кеңістікке айналғанын көрсетеді. Бұл кеңістіктің ықпалы екіжақты: ол бір жағынан білімге қолжетімділікті кеңейтіп, әлеуметтік қолдау мен шығармашылық өзін-өзі таныту мүмкіндігін ұлғайтса, екінші жағынан эмоционалдық тұрақсыздықты, мазасыздықты, жалғыздықты, шаршауды күшейте алады.

Студенттердің эмоционалдық жағдайына цифрлық ортаның әсері көп факторлы сипатта болады және ол жеке тұлғалық ерекшеліктерге, отбасылық және әлеуметтік қолдау деңгейіне, медиасауаттылық пен цифрлық гигиена дағдыларына, жоғары оқу орнының психологиялық-педагогикалық саясатына байланысты әртүрлі көрініс табады. Сондықтан бұл мәселеге кешенді, көпдеңгейлі көзқарас қажет.

Университет деңгейінде цифрлық коммуникация мәдениетін қалыптастыру, онлайн-психологиялық қызметті дамыту, әлеуметтік-эмоционалдық оқытуды оқу процесіне енгізу, кибербуллинг пен ақпараттық зорлықтың алдын алу бойынша жүйелі жұмыс жүргізу – студенттердің эмоционалдық әл-ауқатын қолдаудың маңызды бағыттары. Студенттердің өзіндік деңгейінде экран уақытын саналы реттеу, медиасауаттылықты арттыру, өзін-өзі реттеу және стресс-менеджмент дағдыларын дамыту, отбасы мен достар тарапынан қолдау алу цифрлық ортадағы психологиялық қауіптерді азайтуға мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, ЖОО студенттері қазіргі қоғамның әлеуметтік, мәдени және экономикалық дамуына елеулі үлес қосатын ерекше әлеуметтік топ болып табылады, цифрлық ортаны «еш зияны жоқ» немесе «түгелімен зиянды» құбылыс ретінде қарастыру ғылыми тұрғыдан да, практикалық тұрғыдан да дұрыс емес. Мәселе–оны қалай ұйымдастыратынымызда, қалай қолданатынымызда және онда өмір сүретін жастардың психологиялық дайындығы деңгейінде. Егер цифрлық орта саналы пайдалануға,

өзара құрметке, қолдауға және шығармашылыққа негізделген мәдениетпен ұштасса, онда ол студенттердің эмоционалды жағдайын әлсіретпей, керісінше олардың психологиялық саулығын, тұлғалық және кәсіби дамуын қолдайтын қуатты ресурсқа айнала алады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Аубакирова Ж. Цифрлық қоғам және жастар психологиясы. – Алматы: Ғылым, 2022.
2. Бекжанова Г. Жоғары оқу орнындағы цифрлық білім беру ортасы: психологиялық аспект. – Астана, 2021.
3. Жұмабаева А. Студент жасының элеуметтік-психологиялық ерекшеліктері. – Қарағанды: Университет баспасы, 2020.
4. Кравцова Т. Психологическая безопасность личности в условиях цифровой среды. – Москва, 2021.
5. Назарова Н. Медиаобразование и медиаграмотность студентов: теоретико-практический аспект. – Санкт-Петербург, 2019.
6. Турлыбекова А. Цифрлық гигиена және жастардың психикалық денсаулығы // Педагогика және психология. – 2023. – №4. – 45–52–66.
7. Rosen L. Rewired: Understanding the Digital Generation. – New York: Palgrave Macmillan, 2010.
8. Valkenburg P., Piotrowski J. Plugged In: How Media Attract and Affect Youth. – Yale University Press, 2017.
9. Livingstone S. Children and the Internet: Great Expectations, Challenging Realities. – Polity Press, 2014.
10. WHO. Guidelines on Mental Health Promotion and Prevention in University Settings. – Geneva: World Health Organization, 2020.

**СЕКЦИЯ – 3. ЭТНОМӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАР – ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТІҢ
БІРТҮТАС ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ПРОЦЕСІНІҢ НЕГІЗІ
СЕКЦИЯ – 3. ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ЦЕННОСТИ КАК ОСНОВА ЦЕЛОСТНОГО
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ
SECTION – 3. ETHNOCULTURAL VALUES AS THE BASIS OF A HOLISTIC PEDAGOGICAL
PROCESS IN SECONDARY SCHOOL**

УДК 37.016:81

**РАЗВИТИЕ РЕЧЕВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ
КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА**

Абдурахмонова Динара Юсуповна

Джизакский государственный педагогический
университет, доктор философии по педагогическим
наукам, кандидат педагогических наук, преподаватель

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемы развития и совершенствования речевых компетенций будущих учащихся начальной школы.

Ключевые слова: речь, речевая компетентность, будущая начальная школа, учителя, развитие, методика обучения, письменная речь, развитие речи.

Abstract. This article examines the development and improvement of speech skills in future primary school students.

Keywords: speech, speech skills, future primary school students, teachers, development, teaching methods, written language, speech development.

Аннотация. Бұл мақалада болашақ бастауыш сынып оқушыларының сөйлеу дағдыларын дамыту және жетілдіру қарастырылады.

Тірек сөздер: сөйлеу, сөйлеу дағдысы, болашақ бастауыш сынып оқушылары, мұғалімдер, дамыту, оқыту әдістемесі, жазба тіл, сөйлеуді дамыту.

Введение

Роль родного языка в духовном развитии человека и культурно-образовательном развитии общества чрезвычайно важна. Язык – самое объективное и немеркнущее зеркало национальной духовности, просвещённости и культуры. В хадисах сказано: “Красота и великолепие человека – в его языке”. С древних времён каждая нация, каждый народ с огромным почтением относился к своему языку. Неописуемое наслаждение – растворяться в волшебных мелодиях этого языка. Каждый член нашего общества должен, прежде всего, быть преданным обладателем своего родного языка. Главное условие истинного владения родным языком – полное освоение его неисчерпаемых возможностей, то есть формирование речевых и культурных навыков, включающих в себя умение самостоятельно, бегло, красиво и лаконично выражать свои мысли.

Основная часть

В последние годы самостоятельное, свободное мышление как основа воспитания молодёжи нашло отражение в содержании законов и указов нашей страны. В Указе Президента Республики Узбекистан от 29 апреля 2019 года № УФ-5712 “Об утверждении Концепции развития системы народного образования Республики Узбекистан до 2030 года” указано, что задачи “...совершенствования методик обучения, поэтапной реализации принципов индивидуализации в образовательном процессе; внедрения современных информационно-коммуникационных технологий и инновационных проектов в сферу народного образования” [1] являются основой развития речевой компетентности учащихся на уроках родного языка, формирования их как личностей и обеспечения их осознанного активного участия в жизнедеятельности с образовательным, культурологическим и воспитательным подходом.

Воспитание способности излагать мысли на бумаге – это состояние, основанное на адекватной ситуации для создания речи. Любая форма взаимодействия в языковой среде, наличие общего предмета, набора выразительных средств, соответствующих содержанию и идее сообщения, формирование способов сбора, сортировки и организации материала происходит одновременно в устной и письменной речи.

Однако долгое время письменная речь считалась вторичной формой речевой деятельности, то есть лишь способом чтения, говорения или контроля. Поэтому она оставалась на втором уровне, вытекая из

системы устной речи и лишённая статуса автономности. Эти и подобные идеи и взгляды долгое время несколько ограничивали становление методики обучения письменному выражению мыслей.

Изложение мыслей на бумаге стало таким же безграничным средством общения, как и устная речь. Поэтому письменная речь стала образовательной целью, а её изучение вошло в программу всех типов учебных заведений. В методической литературе письмо рассматривалось в весьма узком смысле: термин «письмо» упоминался лишь как техника использования графической и орфографической системы, а термин «письменная речь» рассматривался также как умение письменно излагать мысли.

Несмотря на то, что вопросы формирования и развития речевой деятельности в условиях непрерывного обучения родному языку достаточно хорошо изучены, методика развития письменной речевой компетентности учащихся начальной школы недостаточно совершенствовалась. В методическом пособии «Развитие речи в 1 классе» [2] К. Абдуллаева освещала методы обучения учащихся правильному произношению звуков и слов, организацию логических упражнений при обучении грамоте, использование дидактических материалов.

С. Долимов в своих методических рекомендациях по организации письменных высказываний и литературно-творческих работ отмечал важность речевой насыщенности учащихся.

В пособии Б. Турдиева «Практикум по развитию письменной речи» рассматривались общетеоретические вопросы письменной речи, вспомогательные письменные работы, письменные работы, связанные с самостоятельной работой по книге, заполнение рабочих листов, обучение написанию высказываний и сочинений. В учебниках «Теория и методика развития речи» Д. Бабаевой [3] и «Развитие речи детей раннего возраста», созданных группой учёных под руководством М. Аскаровой, рассматриваются вопросы развития речи в процессе ознакомления детей дошкольного возраста с её речью.

В учебнике «Методика преподавания узбекского языка», созданном Б. Тохлиевым, М. Шамсиевым и Т. Зиёдавасом, особое внимание уделено методике развития речи учащихся и обогащения их словарного запаса в связи с грамматическими темами при подготовке будущих специалистов к школьному обучению.

М. Хамдамова. Развитие устной и письменной речи учащихся 1–2 классов. Н. Умарова. Г. Асилова в своём исследовании проанализировала вопросы использования современных технологий в развитии письменной речи учащихся на узбекском языке, а также методы развития профессионально-коммуникативных компетенций студентов таможенных и налоговых служб, в частности, совершенствование навыков работы на государственном языке, составления документов и письма. Формирование структурных компонентов речевых компетенций целесообразно осуществлять на уроках родного языка в начальной школе. Действительно, при переходе учащихся в основные классы с годами развиваются навыки аудирования, говорения, чтения и говорения, чтения и письма. С годами, опираясь на знания и умения, полученные на уроках родного языка, они приобретают достаточный уровень знаний для составления различных видов текстов и письма без ошибок.

Методист А. Гулямов в своём методическом пособии «Упражнения по развитию речи» пишет: «Речь – продукт мышления. Поэтому ещё одним важным требованием к обучению родному языку является развитие мышления учащегося. Выражение мысли осуществляется посредством выражаемой мысли и языка. Их взаимодействие – весьма сложный процесс. Если мышление – высшая форма отражения человеческого мира в мозгу человека, то язык – средство выражения мысли в определённой форме и её выражения в словах и словосочетаниях. Чем развитее мышление, тем выше способность учащегося к выражению своих мыслей» [4]. На наш взгляд, роль и развитие мышления в выражении мыслей ученика начальной школы имеет большое значение.

Содержание гармоничного развития речи и мышления учащихся начальной школы посредством самостоятельной работы отражено в исследовании Х. Бакиевой [5]. Анализ и результаты

По нашему мнению, по мере формирования самостоятельной деятельности учащихся начальной школы, обогащение речи словами, разработка дополнительных учебных заданий со стороны учителя и их реализация в эффективных методах и приемах существенно развивают речь учащихся.

Генетическая связь коммуникативного текста с формами речевой деятельности (говорением и чтением) проявляется в виде письменной речи, письма, письменного общения. Это расширяет значение термина «письмо» и проясняет его важные особенности. Поэтому в данной работе, посвящённой письменной речи, мы понимаем сначала изложение мыслей, затем тексты в индивидуальном стиле письма, тематический и целенаправленный коммуникативный текст, то есть усвоение системы письменной речи в речевых ситуациях контролируемого чтения и письма.

Коммуникативная функция письменной речи и письменного текста как средства общения практически не изучалась. Это особенно важно, поскольку обучение письменной речи в начальной школе до сих пор было организовано поверхностно, поскольку развивалось на текстах и упражнениях,

обладающих грамматическими, синтаксическими и содержательными свойствами, составляющими основу обучения. Поэтому учащиеся начальной школы не имеют возможности непосредственно участвовать в письменном общении, писать записки родителям во время каникул и писать друг другу письма, как это обычно бывает.

Как известно, письменная речь тесно связана с устной и определяется как объективное единство двух форм общения. Например, цель устной и письменной речи одинакова – построение высказывания, возникновение, развитие и рождение текста определённого жанра составляют реальное поле информационного содержания коммуникации. Обе эти формы речи непосредственно связаны с деятельностью мышления. Формирование внутреннего замысла мысли и сообщения приводит к его формализации в устной и письменной форме. Таким образом, для того чтобы мысль была понятна другим, она должна быть правильно построена с точки зрения языковых норм и соответствовать фактам, отражающим действительность.

“Работа над письменной речью – процесс гораздо более сложный, чем устная. Ведь она требует от студента умения грамматически и содержательно правильно строить предложения, грамотно использовать каждое слово на своём месте, лаконично, последовательно, выразительно, просто и стилистически грамотно выражать мысль и делать выводы на основе высказанных мыслей” [4], – отметил А. Гуломов.

Заключение

На наш взгляд, сложность этого вида речи обусловлена также тем, что он связан с орфографией, пунктуацией и стилистикой. Грамотное написание слов, уместное использование знаков препинания и изложение мыслей в соответствии с требованиями стиля требуют от студента большой ответственности. Это, в свою очередь, требует от студента владения навыками письменной речи.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 29 апреля 2019 года № УФ-5712 “Об утверждении Концепции развития системы народного образования Республики Узбекистан до 2030 года” // Халк сўзи. – Ташкент, 30 апреля 2019 г. № 88 (7318). -16
2. Абдуллаева К. Развитие речи в первом классе. – Т.: Укытту, 1968.
3. Бабаева Д.Р. Теория и методика развития речи (учебник). – Т.: Баркамол файз медиа, 2018. – 109 с.
4. Гулёмов А. Упражнения по развитию речи (методическое пособие для учителей). Ташкент: “Укытту”. 1995. – 151 с. 6.
5. Бакиева Х.С. Методика развития речи и мышления учащихся начальной школы посредством самостоятельной работы. Дисс. д-ра филос. наук (PhD). –Т.: 2019. –144 с.
6. Абдурахмонова Д.Ю. Требования к письменной грамотности учащихся начальной школы в Национальной образовательной программе // Научно-методический журнал народного образования. Ташкент: 2022 г. № 5. С. 64-69.
7. Абдурахмонова Д.Ю. Факторы совершенствования письменной и устной речевой компетентности учащихся начальной школы // Учитель непрерывно обучает. Научно-методический журнал. Республика Каракалпакстан: 2022 г. № 4/1. С. 128-132.
8. Абдурахмонова Д.Ю. Методика организации творческой письменной работы в начальном образовании // Научно-методический журнал народного образования. Ташкент: 2022 г. № 6. С. 38-41
9. Абдурахманова Д.Ю. Обучение написанию коротких творческих рассказов на уроках родного языка и читательской грамоты // Научный вестник Наманганского государственного университета. Наманган, 2022, 11-сен. С.358-262.
10. Абдурахманова Д.Ю. Способы написания высказываний в развитии письменной речи учащихся начальной школы // АКТУАЛЬНЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ <http://masterjournals.com/index.php/crjp> ISSN-2767-3278 SJIF 2021:5.714, 2022:6.013 Call for Paper = Volume IV Issue I January 2023 P.31-35.

УДК37.036:76.081

ИСКУССТВО КАЛЛИГРАФИИ – ОБРАЗОВАНИЕ НОВИЗНЫ

Шукурова Х.С. старший учитель
Узбекистан, Джизакского ГПУ
xalimashukurova1964@gmail

Аннотация: В статье даются методические рекомендации по каллиграфам и их вкладу в культурную жизнь, красивому письму и его роли, и значению в формировании воспитания элегантности у учащихся.

Ключевые слова: Изысканность, эстетическое воспитание, тонкость, красота, художественный, научный, Центральная Азия, изящная книга, каллиграфы, изящная каллиграфия, воспитание изящности.

Аннотация: Мақалада каллиграфтар жэне олардың мәдени өмірге қосқан үлесі, көркем жазу жэне оның оқушыларда талғампаздықты қалыптастырудағы ролі мен маңызы туралы әдістемелік ұсыныстар берілген.

Түйін сөздер: Нәзіктік, эстетикалық тәрбие, нәзіктік, сұлулық, көркемдік, ғылыми, Орталық Азия, талғампаз кітап, каллиграфтар, талғампаз каллиграфия, талғампаздық тәрбиесі.

Abstract: The article provides methodological recommendations on calligraphers and their contribution to cultural life, beautiful writing and its role and significance in the formation of the education of elegance in students.

Key words: Refinement, aesthetic education, subtlety, beauty, artistic, scientific, Central Asia, elegant book, calligraphers, elegant calligraphy, education of elegance.

Эстетическое воспитание (эстетика, образование) — это обучение учащихся восприятию и правильному пониманию прекрасного в действительности, в искусстве, в общественно-трудовых отношениях людей, в жизни, воспитание у них художественного вкуса, привитие любви к прекрасному, воспитание умения воплощать прекрасное в жизни.

Обладать утонченным вкусом, уметь понимать и ценить прекрасное, разбираться в художественной культуре, а значит, уметь строить свою жизнь на основе красоты — важнейшие качества совершенного человека.

Художественные законы проявляются через социально-эстетические идеалы.

Образование дворян; прежде всего, это воспитание художественных чувств и художественного вкуса у каждого человека. Воспитание элегантности играет важную роль в формировании человека как всесторонне развитой личности.

Духовное образование – это образование ума и эмоций, точнее, образование ума как средства эмоций. Эти два аспекта неразрывно связаны.

В процессе развития утонченности, вкуса, чувств и навыков, основанных на научном мировоззрении, сам человек становится духовно богаче и благороднее, его жизнь становится более осмысленной, возрастает его любовь к времени, в котором он живет.

По-настоящему утонченный вкус — это способность наслаждаться истинной красотой не только в работе, жизни, поведении и искусстве, но и в прекрасном, новом творчестве. В древности у народов Средней Азии красивая письменность была возведена в ранг искусства. Искусство каллиграфии занимает особое место в культурном наследии тюркских народов, созданном на протяжении их многовековой истории.

В Средние века любое произведение переписывалось вручную и оформлялось в виде рукописной книги. Изысканное переплетное дело считается великим ремеслом и искусством, а также свидетельством утонченного вкуса его владельцев.

В то время тонкое копирование книг считалось высококвалифицированным ремеслом и искусством. В древности мастера этого ремесла назывались каллиграфами.

В XIV–XVI веках появился ряд талантливых каллиграфов, известных мастеров своего дела и создателей изысканных книг.

Среди них Мухаммад бин Хусейн ат-Тиби, Мир Али Тебризи, Хорезми, Султан Али Мешхади, Мир Али Кылькалам и Шермухаммад Авазбек оглы Мунис. Работы, скопированные этими каллиграфами, и по сей день не утратили своей ценности как образцы прекрасных произведений мирового масштаба.

Сегодня копии этих произведений хранятся в зарубежных библиотеках как шедевры.

Сегодня, по нашему мнению, акцент на литературном образовании, особенно на прекрасном письме, ослабел. Это приводит к тому, что молодое поколение становится безразличным к письму.

Сегодня также подчеркивается важность развития эстетического воспитания посредством письма. Помимо умения писать со вкусом и интеллектом, учащиеся приобретают теоретическую грамотность в области науки и выражают свои чувства посредством красивого письма.

Если на занятиях по каллиграфии научить учеников красиво писать, то очевидно, что в будущем у них будет сформирован хороший вкус и эстетические ценности в поведении, отношении к людям, подходе к тем или иным событиям в обществе.

Иногда в жизни мы сталкиваемся с людьми с дурным вкусом и духовной нищетой. Чтобы скрыть свою умственную, моральную и духовную слабость, такие люди ведут себя фальшиво, занимаются неподходящей для них деятельностью, одеваются безвкусно, слушают бессмысленную, шумную музыку и песни. Наблюдая за такими людьми, мы видим их плохой эстетический вкус.

Чтобы предотвратить подобные негативные события, мы воспитываем у учащихся чувство элегантности посредством красивого письма. Было бы уместно объяснить им, что письмо — это отражение каждого человека в зеркале.

Один из мудрецов сказал, что красота — родная сестра нравственности. Действительно очень точное описание. Обычно воспитание манер и элегантности тесно связаны друг с другом.

У нас в народе говорят: «Смирение тоже прекрасно». В этой фразе заложен глубокий смысл. Смирение воспитывается в молодых людях посредством утонченного воспитания. Эта черта — самая красивая и изящная черта человека. Говорят, что красота человека заключается в его прекрасном почерке. Обладатель красивого письма гордится своим письмом, и все, кто его читает, испытывают к нему больше уважения.

Они признают красоту письма.

Стоит отметить, что современная молодежь уделяет очень мало внимания хорошей литературе. Однако каждый, кто видит прекрасно написанные арабские буквы в святынях Самарканда, Бухары и Хивы в Узбекистане, написанные плохими каллиграфами, восхваляет их красоту.

Учитывая это, обучение учащихся красивому письму является одной из важнейших задач в развитии любви к прекрасному у учащихся начальной школы.

Каждый человек в процессе письма обязательно раскрывает свой внутренний и внешний духовный мир, а также цели, которые он перед собой ставит. Здесь стоит отметить, что графологи признают: чем безупречнее и красивее пишет человек, тем меньше у него негативных черт в поведении.

Человек работает над процессом письма и посредством этого взаимодействует с людьми. В результате они смогли достичь умственной, моральной и эмоциональной зрелости. Когда человек выражает свои внутренние переживания в письме, он напрямую понимает и чувствует внутренний мир других людей.

Это освободит вас от ограниченности и эгоизма, и вы станете более вежливыми, культурными и духовно богатыми.

Итак, эстетический вкус, эстетические способности и эмоциональная культура не появляются внезапно и не даны природой в готовом виде. Наряду с любой человеческой способностью, развивается и чувство прекрасного, и занятие искусством каллиграфии является одной из важнейших задач в этом отношении.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Х.Гуломова, Ш.Юлдашева, Г.Маматова, Х.Бокиева, Н.Собирова. «Методика преподавания хуснихата». Учебник. Ташкент 2007.
2. Холбоева Г.М. Методика обучения родному языку в начальных классах. Учебник. ПРОТИВ. Издательство «Интеллект». 2023
3. М.Дониёров. Обучение учащихся начальной школы красивому письму на уроках родного языка. 2020 г
4. М.Гулёмов «Формирование навыков красивого письма». Ташкент. Финансовое издательство. 2020г.

УДК 37.016:796:373.3

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ПРОВЕДЕНИЯ УРОКОВ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ДЛЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Абдукаримов Нурмахан Амирханович

доцент, Джизакский государственный
педагогический университет

E-mail: abdukarimovnurmaxan@bk.ru

Аннотация. Данная статья призвана служить педагогической основой качественной и эффективной организации занятий по физическому воспитанию в начальной школе в системе образования Республики Узбекистан.

Ключевые слова: физическая культура, спорт, уроки, образование, наука, компетентность, образование, естественно научное образование, школа..

Annotatsion. This article is aimed at serving as a pedagogical basis for the quality and effective organization of physical education classes in primary education in the education system of the Republic of Uzbekistan.

Keywords: physical culture, sports, lessons, education, science, competence, education, science education, school.

Педагогические процессы, направленные на совершенствование формы и функций организма учащихся, формирование двигательных знаний, умений и навыков, развитие физических качеств, занимают особое место в мировой практике. Реформы, проводимые в нашей стране по коренному совершенствованию системы образования, укреплению материально-технической базы и методического обеспечения образовательных учреждений, созданию необходимых условий для регулярных занятий учащимися спортом, повышению привлекательности занятий физической культурой, создание основы для дальнейшего усиления интереса и внимания обучающихся. В мерах по воспитанию молодежи в Узбекистане для того, чтобы она стала духовно, морально и физически здоровой, «создание условий для того, чтобы молодежь регулярно занималась физической культурой и спортом, осмысленно проводила свободное время, создавала между ними здоровые взаимоотношения, такие как» Формирование образа жизни» [1;48].

ПФ-4947 Республики Узбекистан от 7 февраля 2017 года «О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан», 29 апреля 2019 года «Система народного образования Республики Узбекистан до 2030 года» Постановление № ПФ- Реализации задач, указанных в решение ПҚ-3907 «О деятельности» и другие нормативно-правовые документы, связанные с этой деятельностью.

Известно, что не все ученики, участвующие в уроке в начальных классах, обладают одинаковыми способностями и физическим развитием.

Если мы понаблюдаем за уроками физкультуры, проводимыми в наших школах, то не секрет, что большинство наших учителей-тренеров обучают учеников всех классов в одинаковом темпе. Однако если в классе обучаются 30 учеников, это 30 разных организмов. Не все из них могут освоить обучение одинаково.

В этом смысле каждая форма обучения реализует принцип значимости лидерства учителя в учебном процессе. Анализ значимости лидерства учителя можно провести, рассмотрев его действия в учебном процессе по следующим разделам:

- определение цели обучения;
- определить систему специальных задач обучения;
- определение начального уровня подготовки обучающихся, то есть разделение их на группы в зависимости от их способностей и возможностей обучения;
- определение критериев преподавания;
- определить методы оценки обучения;
- подготовка необходимого оборудования (наглядных пособий)
- подготовка учебных пособий и инвентарей;
- оценка обучения в целом и по элементам;
- внесение корректировок в обучение в необходимых случаях.

Все раскрытые выше принципы обучения взаимосвязаны и могут использоваться совместно в учебном процессе. если один из них нарушается в ходе образовательного процесса, реализация другого становится затруднительной. Достичь высоких результатов в обучении можно только в том случае, если учитель применяет все принципы совершенствования занятий по физическому воспитанию.

Приемы употребления слов, используемые учителем на занятиях по физическому воспитанию, активизируют весь учебный процесс, помогают сформировать более полные и ясные представления о движениях. Демонстрационные методы оздоровительных занятий по физическому воспитанию обеспечивают зрительное и слуховое восприятие изучаемых движений.

Демонстрационные методы можно преподавать индивидуально или в группах. Демонстрационное обучение всему классу одновременно с групповым и индивидуальным демонстрационным обучением учащихся с низкими способностями к обучению.

Учитель-тренер должен уметь использовать в процессе обучения новые педагогические технологии, дидактику педагогики и ее принципы и всегда добиваться их реализации. Учитель должен перед уроком объяснить учащимся содержание, задачи и правила каждой игры. Это позволяет учащимся осознанно относиться к игре, правильно ее изучать, понимать свои ошибки и успехи, анализировать свои действия в сравнении с действиями сверстников.

Для наиболее эффективных приемов управления физическими нагрузками на уроке мы рекомендуем следующие.

Норма повторения упражнений – естественно, увеличение количества упражнений приводит к увеличению нагрузки, но этот метод применяется потому, что уровень подготовки учащихся еще не высок. По мере повышения уровня обучения этот метод становится менее эффективным, поскольку отнимает много времени, а преподаватель экономит каждую минуту.

Амплитуда упражнений – мы знаем, что сложно постоянно выполнять движения на полную амплитуду. Поэтому педагоги и тренеры стараются его снизить.

Физическое развитие – это процесс возникновения и изменения биологических форм и функций организма человека под влиянием условий жизни, в частности образования. Физическое развитие подчиняется объективным законам природы: закону взаимообусловленности функциональных и структурных изменений, постепенным количественным и качественным изменениям в организме и другим законам. Проявление этих и других объективных закономерностей физического развития человека всегда зависит от социальных условий. Масштаб и форма их проявления определяются конкретно-историческими условиями материальной жизни людей, объективными законами общественного развития.

О настоящем физическом воспитании можно говорить только в том случае, если человек сознательно использует физические упражнения с целью развития у него способности готовиться к определенной деятельности.

Субъективным фактором возникновения физического воспитания следует считать то, что у человека развилось общественное сознание. Человек отличается от животных тем, что его жизнедеятельность осознанна, его характер имеет смысл и цель. Человек использует социальный метод передачи своего опыта кому-либо, что ускоряет социальный процесс накопления опыта. Новое поколение учится у предыдущего поколения, между ними устанавливается связь и преемственность, заключающаяся в обучении своим знаниям, навыкам и умениям.

Таким образом, физическое воспитание возникло с заселением человеческого общества. Передача опыта движения из поколения в поколение, целенаправленное воздействие физического развития человека характерны для самого раннего периода развития общества как несомненный фактор жизнедеятельности общества и его собственного развития. Физическое воспитание является важным средством как литературно-естественное условие в процессе жизни и деятельности, направленное на овладение природой человека. Без физического воспитания невозможно было представить накопление прогрессивного опыта при обмене поколениями.

Социальная задача физического воспитания направлена на укрепление здоровья человека, его физическую зрелость, всестороннее развитие и служит средством подготовки к труду и защите Родины.

Физическое воспитание объективно связано с другими средствами воспитания (нравственным, эстетическим, интеллектуальным, трудовым). Как и во всех других видах образования, в процессе физического воспитания решается ряд общих педагогических задач[3;85].

Различные виды образования невозможно отделить друг от друга путем их противопоставления. В то же время нельзя игнорировать физическое воспитание как самостоятельный вид образования. При отрицании других видов физического воспитания, говоря лишь об общих чертах его с другими видами образования, часто возникает мысль о неправомерности выделения физического воспитания в отдельности, само физическое воспитание является устаревшим термином, в котором полагают, что Дуалистическая концепция человека противоположна.

Материальные условия жизни общества, в том числе охота, явились объективной причиной возникновения физического воспитания.

Педагогическая деятельность взаимодействует с физическим развитием в физическом воспитании. Как уже говорилось выше, физическое развитие находится в соответствии с объективными природными законами, на него влияет и педагогическая деятельность, направленная на совершенствование этого развития в целях достижения определенных социальных целей. Наряду с усвоением объективных закономерностей физического развития необходимо научить управлять физическим развитием человека с помощью физического воспитания в соответствии с потребностями демократического общества.

Физическое воспитание как целостный педагогический процесс всегда имеет воспитательные и образовательные элементы. Каждый из этих элементов будет меняться в зависимости от поставленной задачи.

Физическое воспитание отражает как законы физического развития, так и, по сути, социальные законы физического воспитания. Характер и способ использования социальных законов физического воспитания фактически вытекают из экономической и политической структуры общества. Это придает физическому воспитанию социальный характер.

Физическое воспитание является частью общей культуры, суммой достижений общества в создании и использовании специальных средств физической подготовки людей. Уровень здоровья, всестороннее развитие физических способностей, спортивного мастерства, проникновение средств физической культуры в повседневную жизнь людей, а также то, что появляется и развивается в жизни общества, что непосредственно связано с этими достигнутыми успехами, физическая подготовка и решение задач все должно быть включено. С этой точки зрения важным показателем будет система физического воспитания, специальные научные организации (спортивные сооружения, объекты и т.п.), которые призваны осуществлять и вести физическое воспитание.

В содержании физического воспитания имеются непреходящие элементы общечеловеческого значения (средства физического воспитания, некоторые научно-технические достижения и т. д.). Они принимаются, критически перерабатываются и развиваются социальной физической культурой. Социальное физическое воспитание развивается по-своему, но в то же время оно получает хорошее от других народов и, в свою очередь, обогащает их физическое воспитание.

Таким образом, физическое воспитание включает в себя такое социальное явление, оно включает в себя все успехи, накопленные в процессе общественно-исторической практики в области физического воспитания. Достижения физического воспитания играют активную роль в жизни общества. Эти успехи используются как средство физического и духовного воспитания людей.

Вышеупомянутые основные понятия теории физического воспитания тесно связаны между собой, поскольку существует объективная внутренняя связь между явлениями, отражаемыми в этих понятиях. Поэтому эти понятия не могут быть противопоставлены друг другу, метафизически отделены друг от друга. При этом необходимо четко различать их, поскольку каждый из них отражает разные явления.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ўзбекистон Республикасининг “Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида” ги Қонуни. Янги тахрири. –Т.: 2015 йил 4-сентябрь.
2. Ахмедов Ф.Қ., Атамуродов Ш.Ў. Бошланғич синфларда жисмоний тарбия назарияси ва методикаси. Ўқув қўлланма. VNESHINVESTROM нашриёти. Т.: -2019 йил.
3. Ахмедов Ф.Қ. Ҳаракатли ўйинларни ташкил қилиш ва ўргатиш йўллари. Т.: - 2009 йил.
4. Атоев А.К., Носиров М. Жисмоний тарбия ва шахсни ахлоқий тарбиялаш. Т.: - 1997 йил.
5. Абдукаримов Н.А. Ҳаракатли ўйинлар ва уни ўқитиш методикаси. Ўқув қўлланма. Фан зиёси нашриёти. Т.: -2023 йил.
6. Эрайигитов Д.Х. Спорт ва ҳаракатли ўйинларни ўқитиш методикаси. Ўқув қўлланма. Тафаккур томчилари нашриёти. Т.: -2021 йил.

РЕЗЮМЕ. Мақолада Ўзбекистон Республикаси таълим тизимида бошланғич синфларида жисмоний тарбия дарсларини сифатли ва самарали ташкил этишда педагогик асос бўлиб хизмат қилиши кўзда тутилган.

РЕЗЮМЕ. Статья призвана служить педагогической основой качественной и эффективной организации занятий по физическому воспитанию в начальной школе в системе образования Республики Узбекистан.

SUMMARY. This article is aimed at serving as a pedagogical basis for the quality and effective organization of physical education classes in primary education in the education system of the Republic of Uzbekistan.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Узбекистан «О физическом воспитании и спорте» (новая редакция). -Т.: 4 сентября 2015.
2. Каримов И.А. Постановление о мерах по дальнейшему развитию физической культуры и спорта в Узбекистане. «Траст» 29 мая 1999 года.
3. Ахмедов Ф.К., Атамуродов Ш.О'. Теория и методика физического воспитания в начальных классах. Методическое пособие. Ташкент - 2019.
4. Ахмедов Ф.К. Способы организации и обучения активным играм. Ташкент 2009.
5. Атоев А. М. Носиров. Физическое воспитание и нравственное воспитание человека. Ташкент 1997 г.
6. Насриддинов Ф.Н. Косимов А.Ш. Национальные игры узбекского народа. Коллекция I, Ташкент, 1998 г.

УДК 378.14

БІРІНШІ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ БЕЙІМДЕЛУІНДЕГІ ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘСІЛДЕР

Әбіләлі Ж.Б.

Магистрант

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті

Көкшетау, Қазақстан,

e-mail: zadygaabilali@gmail.com

Андатпа. Бұл мақалада бірінші сынып оқушыларының мектеп ортасына әлеуметтік-психологиялық бейімделу мәселесі этнопедагогика тұрғысынан қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – этнопедагогикалық тәсілдердің бастауыш сынып оқушыларының бейімделу процесіне әсерін анықтау және оны жеңілдетуге бағытталған әдіснамалық ұсыныстар әзірлеу. Мақалада ұлттық тәрбиенің, халықтық ойындардың, дастандар мен нақыл сөздердің, сондай-ақ отбасылық дәстүрлердің баланың жаңа ортадағы өзін-өзі сезімуіне, сыныптастары мен мұғалімдермен қарым-қатынасына қалапытын әсер ететіндігі дәлелденді. Нәтижелер этномәдени компоненттерді білім беру процесіне енгізу оқушының тұлғасын біртұтас қалыптастыруға ықпал ететінін көрсетеді.

Тірек сөздер: этнопедагогика, әлеуметтік-психологиялық бейімделу, бірінші сынып оқушылары, халықтық тәрбие, ұлттық ойындар, мәдениетаралық коммуникация.

Қазіргі білім беру тәжірибесінде бірінші сынып оқушыларының мектепке бейімделу үдерісін түсіндіру үшін түрлі психологиялық және педагогикалық теориялар қарастырылады. Солардың ішінде Л.С. Выготскийдің «Жақын арадағы даму аймағы» теориясы ерекше орын алады. Бұл теорияға сәйкес, бала жаңа ортаға бейімделу барысында ересектер мен құрдастарының қолдауына сүйенеді. Этнопедагогикалық элементтер осы қолдауды табиғи, мәдени тұрғыдан түсінікті тәсілмен қамтамасыз етеді, өйткені ұлттық ойындар, салт-дәстүрлер арқылы балаға таныс орта жасалады. Ж.Пиаже ұсынған когнитивтік даму теориясы да бірінші сынып оқушысының жаңа ортаға бейімделу ерекшеліктерін түсіндіруге мүмкіндік береді. Пиаже бойынша, бала нақты-әрекеттік ойлаудан символдық және логикалық құрылымдарға өтеді. Осы кезеңде этномәдени мазмұндағы тапсырмалар (мысалы, ұлттық ертегілер, ойындар, бейнелер) баланың ассоциация жасауына, жаңа ақпаратты бұрынғы тәжірибемен байланыстыруына ықпал етеді. Бұл бейімделу стрессін азайтуға көмектеседі. Сонымен бірге А. Маслоудың қажеттіліктер иерархиясы теориясы бойынша, баланың қауіпсіздік, эмоциялық жайлылық және ортаға тиесілілік сезімі толыққан кезде ғана ол жоғары деңгейдегі танымдық әрекетке қабілетті болады [1]. Этнопедагогикалық орта – тілдік, мәдени, құндылықтық тұрғыдан балаға жақын кеңістік – оның өзін қауіпсіз және қолдау тапқандай сезінуіне жағдай жасайды. Бұл мектепке деген жағымды көзқарасты қалыптастыруға септігін тигізеді. Этнопедагогика тұрғысынан алғанда, Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, А.Байтұрсынұлы еңбектерінде ұлттық тәрбиенің бала психологиясына әсер етуі кеңінен қарастырылған. Олардың пікірінше, баланың әлеуметтенуінің алғашқы кезеңінде ұлттық ойындар, салт-дәстүрлер, халық ауыз әдебиеті элементтері тұлғаның мінез-құлқын, қарым-қатынас мәдениетін, өзін-өзі бағалауын қалыптастырады. Бұл – мектептегі бейімделудің негізгі компоненттері. К. Роджерс пен А. Адлердің гуманистік және әлеуметтік бағытталған теориялары да баланың мектеп ортасына бейімделуін этнопедагогикамен байланыстырудың ғылыми негізін құрайды. Роджерс тұлғаның қабылданғанын сезінуі, эмоционалдық қолдау мен түсіністік ортасы оның дамуының басты факторы екенін атап өтеді.

Этнопедагогикалық әдістер осы «жылы ортаны» табиғи түрде қалыптастырады. Ал Адлердің «ортақтық сезімі» туралы теориясы бойынша, бала өзін белгілі бір қауымдастықтың мүшесі ретінде сезінген жағдайда, оның әлеуметтенуі мен бейімделуі жеңілдейді. Бұл тұрғыда ұлттық ритуалдар, топтық ойындар мен дәстүрлер оқушыларды біріктіруші күш болып саналады. Сонымен қатар, қазіргі педагогикада У.Бронфенбреннердің экологиялық жүйелер теориясы жиі қолданылады. Ол баланың дамуын микрожүйе (отбасы, мектеп), мезожүйе (мектеп–отбасы байланысы), экзожүйе (қоғам, саясат) сияқты деңгейлерге бөліп қарастырады. Этнопедагогика осы жүйелердің барлығына табиғи түрде кіріге отырып, мектеп пен отбасының мәдени үндестігін күшейтеді, нәтижесінде баладағы бейімделу үдерісі тұрақты және үйлесімді қалыптасады. Осы теориялар жиынтығы этнопедагогика әдістерінің бірінші сынып оқушыларының мектепке бейімделуін қолдаудағы ғылыми маңызын дәлелдейді. Халықтық тәрбие элементтері баланың когнитивтік, эмоциялық және әлеуметтік дамуын бір уақытта қолдап, жаңа ортада өзін сенімді ұстауына жағдай жасайды [2].

1. Этнопедагогикалық тәсілдердің бейімделуге әсері

Этнопедагогикалық тәсілдерді бірінші сынып оқушыларының бейімделу процесіне енгізу бірнеше бағытта жүзеге асырылуы мүмкін. Біріншіден, бұл баланың өзін-өзі сену сезімін нығайтады, өйткені ол өзінің мәдени мұрасымен таныса отырып, өз бірегейлігіне деген оң көзқарасты қалыптастырады. Этномәдени мазмұн балаға таныс ұғымдар мен образдарды ұсынады, бұл жаңа оқу ортасына деген жағымды эмоционалдық қатынасты қалыптастырады. Психология ғылымында белгілі Э. Эриксонның тұлғалық даму теориясы бойынша, бастапқы мектеп жасының басты міндеті – өзін жеткілікті және қабілетті сезіну. Этнопедагогикалық тәсілдер дәл осы «сенімділік» күйін табиғи жолмен қалыптастырады. Екіншіден, ұлттық ойындар мен фольклор арқылы балалар әлеуметтік дағдыларды табиғи түрде меңгереді, бұл олардың сыныптастарымен қарым-қатынасын жеңілдетеді. Қазақтың дәстүрлі ойындары (арқан тартыс, асық ойыны, «Теңге ілу», «Ақсерек-көксерек») топтық өзара әрекетке, келісімге келуге, рөлдерді бөлуді үйренуге мүмкіндік береді. Бұл Бандураның әлеуметтік-оқыту теориясына сәйкес, баланың мінез-құлқын бақылау, еліктеу және бірлескен әрекет арқылы қалыптастырудың тиімді құралы болып саналады. Фольклор үлгілері (жұмбақтар, мақал-мәтелдер, ертегілер) баланың сөйлеу, тыңдау және ойлау дағдыларын дамытып, оқу әрекетінің негізгі когнитивтік тіректерін күшейтеді. Зерттеулердің нәтижелері көрсеткендей, этнопедагогикалық элементтерді пайдаланатын сыныптарда бірінші сынып оқушыларының бейімделу процесі 1,5–2 есе жылдам жүреді. Мұндай сыныптарда балалардың 85%-ы бірінші тоқсанның соңына қарай мектеп ортасына толық бейімделетіні анықталған, ал дәстүрлі тәсілдерді қолданатын сыныптарда бұл көрсеткіш 60% шамасында ғана. Бұл айырмашылық этнопедагогикалық ортаның бала психикасына эмоциялық қауіпсіздік пен мәдени жақындық сезімін беретіндігімен түсіндіріледі [3].

Үшіншіден, этнопедагогикалық тәсілдер оқу мазмұнына кіріктірілгенде, баланың танымдық белсенділігі арта түседі. Мәселен, математика сабағында ұлттық өрнектерді пайдалану, қазақтың уақыт пен кеңістікке байланысты өлшемдерін үйрету; тіл сабақтарында халық ауыз әдебиеті үлгілерін қолдану; дүниетану сабақтарында ұлттық киім, салт-дәстүр, шежіре элементтерін енгізу – оқушылардың пәнге қызығушылығын арттырады. Бұл Выготскийдің мәдени-тарихи теориясына сәйкес, оқыту баланың мәдени тәжірибесіне сүйенгенде ғана тиімді болатынын дәлелдейді. Төртіншіден, этнопедагогика баланың мектеп–отбасы жүйесіндегі байланысын күшейтеді. Бұл Бронфенбреннердің экологиялық жүйелер теориясында айтылғандай, баланың дамуына микрожүйелер арасындағы өзара байланыс айтарлықтай әсер ететінін көрсетеді. Ата-аналар этномәдени бағыттағы іс-шараларға белсенді қатыса алады: ұлттық ойындар күні, шеберлік сабақтары, әжелерден ертегі сағаты, отбасылық этнобағдарланған жобалар. Бұл баланың өз ортасын тұрақты әрі түсінікті ретінде қабылдауына жол ашады. Бесіншіден, этнопедагогика арқылы жүргізілетін бейімделу жұмыстары баланың эмоционалдық жағдайын тұрақтандырады. Зерттеулер көрсеткендей, баланың күйзелісі мен мектептік мазасыздық деңгейі 30–40% төмендейді, ал топқа тиесілік сезімі және позитивті өзін-өзі бағалау 25–35% деңгейінде жоғарылайды. Мұндай көрсеткіштер мектептегі жалпы оқу мотивациясының артуына тікелей әсер етеді [4].

2. Халықтық ойындарды оқу процесіне енгізу

Қазақтың ұлттық ойындары – тек қана көңіл көтеру құралы емес, сонымен бірге жас ұрпақты жан-жақты тәрбиелеудің бай мұрасы. «Ақ сүйек», «Қыз қуу», «Бәйге» сияқты халықтық ойындарды оқу-тәрбие процесіне жүйелі енгізу балалардың дене дамуын күшейтіп қана қоймай, тұлғалық, әлеуметтік және танымдық құзыреттерінің қалыптасуына үлкен ықпал етеді. Ұлттық ойындардың басты ерекшелігі – олардың балалардың табиғи қозғалыс белсенділігіне сай құрылуы. Мектеп оқушыларының қозғалыс қажеттілігін қанағаттандыру, денсаулықты нығайту және сабаққа деген қызығушылығын арттыру үшін мұндай ойындарды сабақ арасындағы сергіту сәттерінде, дене шынықтыру сабағында, сондай-ақ сыныптан тыс іс-шаралар барысында тиімді қолдануға болады.

Мысалы: «Ақ сүйек» ойыны. Бұл ойын балалардың көру қабілетін, есту қабілетін, жылдам бағдарлай алуын дамытады. Сондай-ақ, кеңістікті дұрыс сезіну, бірлесіп әрекет ету, жағдайға тез бейімделу сияқты дағдылар қалыптасады. Ойын барысында балалар өзара көмектесуге, ережеге бағынуға үйренеді. «Қыз қуу» ойыны. Жылдамдықты, ептілікті, төзімділікті талап ететін бұл ойын оқушылардың дене дайындығын арттырады. Сонымен қатар, жарыс мәдениетін, әділ бәсекелестік қағидаларын меңгеруге ықпал етеді. Бұл ойын топтық серіктестік пен ынтымақтастықты күшейтеді. «Бәйге» ойыны (қимылдық нұсқасы). Балаларды мақсатқа ұмтылуға, күш-жігерін дұрыс жұмсауға, өз нәтижесін жақсартуға талпындырады. Жылдамдық пен икемділік қатар дамиды. Сонымен бірге, ойын барысында балалар бір-біріне қолдау көрсетуді үйренеді.

Оқу процесіндегі рөлі: халықтық ойындарды сабақта қолдану оқу материалының табиғи түрде игерілуіне мүмкіндік береді. Әсіресе бастауыш сыныптарда тақырыпқа байланысты ойындарды қосу балалардың зейінін шоғырландырып, қызығушылығын арттырады. Мысалы, дүниетану сабағында қозғалыс ойындары арқылы бағыттарды, табиғат құбылыстарын түсіндіру; математикада жылдам ойлауды талап ететін тапсырмаларды ойынмен бекіту өте тиімді. Сонымен бірге, ұлттық ойындар оқушылардың ұлттық құндылықтарға деген құрмет сезімін арттырып, мәдени мұрамен таныстырудың табиғи жолы болып табылады. Олар ұжымдық қарым-қатынасты нығайтады, балаларды тәртіпке, әділдікке, сыйластыққа тәрбиелейді.

3. Фольклорлық материалдарды пайдалану

Ертегілер, дастандар, жаңылтпаштар, табысмақтар және нақыл сөздер баланың сөздік қорын байытады, танымдық қызығушылығын оятады және әлемнің моральдық-этикалық құндылықтарымен таныстырады. Мысалы, "Алпамыс" жырының эпизодтарын оқу батылдық, адалдық және еңбексүйгіштік қасиеттерді тәрбиелеуге ықпал етеді. Фольклорлық материалдарды оқу сабақтарына, әдебиет сабақтарына енгізу нәтижелі болып шығады. Мысалы, бірінші сынып оқушыларына арналған оқу сабағында қазақтың халықтық ертегілерін пайдалану олардың оқуға деген қызығушылығын арттырады. Әрбір ертегіден моральдық қорытынды жасау балалардың логикалық ойлау қабілеттерін дамытады. Қазақ фольклоры – халықтың ғасырлар бойғы дүниетанымы мен тәрбиелік мұраттарын жинақтаған асыл мұра. Ертегілер, эпостық жырлар, жаңылтпаштар, мақал-мәтелдер, шешендік сөздер сияқты фольклорлық материалдарды оқу-тәрбие процесіне енгізу баланың тілдік дамуына, эмоционалдық дүниесіне және тұлғалық қалыптасуына ерекше ықпал етеді.

Фольклордың басты тәрбиелік және дамытушылық мүмкіндіктері:

Тілдік қорды байыту: фольклорлық шығармаларда халықтың шынайы сөйлеу мәдениеті, көркем сөз үлгілері көрініс табады. Ертегілер мен жаңылтпаштар баланың сөздік қорын кеңейтіп, дұрыс сөйлеуге үйретеді, дыбыстарды анық айтуға жаттықтырады. Танымдық қызығушылықты арттыру: балалар халықтың салт-дәстүрі, тұрмысы, ойлау жүйесі, табиғатқа көзқарасы туралы ақпаратты ертегі мен жырлар арқылы еркін әрі қызықты түрде меңгереді. Бұл олардың дүниетанымын кеңейтеді, тарихи-мәдени білімін арттырады. Моральдық-адамгершілік құндылықтарға баулу: фольклордағы кейіпкерлер образы, олардың әрекеттері арқылы балалар жақсылық пен жамандықты ажыратуға үйренеді. Ертегілер мен эпостар адалдық, еңбекқорлық, батылдық, мейірімділік, кішіпейілділік сияқты қасиеттерді бойына сіңіруге көмектеседі. Фольклорды сабақта қолданудың мысалдары [5].

«Алпамыс батыр» жырының эпизодтары. Бұл эпос – ерлік, отансүйгіштік, ата-анаға құрмет, әділдік сияқты қасиеттерді дәріптейді. Әдебиет немесе тәрбие сағатында эпизодтарды оқыту арқылы мұғалім оқушылармен батырлық, адал достық, отбасылық құндылықтар туралы әңгіме жүргізе алады. Бұл балалардың эмоционалдық сезіну қабілетін және моральдық ойлауын дамытады. Халық ертегілерін 1-сыныпта қолдану. Бастауыш сынып оқушылары үшін ертегі – ақпаратты қабылдаудың ең тиімді және жеңіл түрі. «Түлкі мен бөдене», «Аяз би», «Ер Төстік» сияқты халық ертегілерін оқу сабағында пайдалану балалардың қиялын дамытады, оқуға деген қызығушылығын арттырады. Ертегі соңында моральдық қорытынды жасату – логикалық ойлау, себеп-салдар байланысын табу, кейіпкерді бағалай білу қабілеттерін қалыптастырады. Жаңылтпаш пен мақал-мәтелдерді қолдану. Жаңылтпаштар сөйлеу мүшелерін жаттықтыруға, дикцияны жақсартуға, тілдік икемділікті арттыруға көмектеседі. Мақал-мәтелдер балаларды терең ойлауға, қысқа да нұсқа сөйлеуге, халық даналығын түсінуге баулиды. Сабақтың кіріспесінде немесе жаңа тақырыпты бекітуде қолдану өте тиімді.

4. Дәстүрлі мәдениет элементтерін сынып ортасына енгізу

Сынып бұрышына ұлттық киім-кешек үлгілері, киіз бұйымдары, әшекейлер орнату балалардың танымдық белсенділігін арттырып, өз мәдениетіне деген қызығушылығын оята алады. Мұндай "мәдени бұрыштар" тақырыптық әңгімелер мен бірлескен жобалардың нысанына айналуы мүмкін. Сыныпты ұлттық колоритпен безендіру балалардың эстетикалық талғамын дамытады. Киіз ою-өрнектерімен, құрақ көрпелермен, ұлттық киім үлгілерімен танысу балалардың тарихи-мәдени мұраға деген қызығушылығын оятады. Бұл өз кезегінде олардың өз мәдениетіне деген мақтаныш сезімін нығайтады.

5. Отбасылық дәстүрлерді білім беруге тарту

Ата-аналарды балаларды тәрбиелеудегі ұлттық дәстүрлермен таныстыру, олардың баласына мектептегі қиындықтарды жеңуге көмектесуіне ықпал етеді. "Менің отбасымның дәстүрлері" сияқты жобалар баланың өзін-өзі сену сезімін нығайтады. Отбасылық дәстүрлерді зерттейтін жобаларды жүргізу балалардың отбасылық құндылықтарға деген көзқарасын оңға өзгертеді. Балалар өз отбасыларының тарихымен, дәстүрлерімен таныса отырып, өздерінің бірегейлігін түсінеді, бұл олардың өзін-өзі бағалау сезімін арттырады. Жүргізілген талдау этнопедагогикалық тәсілдердің бірінші сынып оқушыларының әлеуметтік-психологиялық бейімделуіне тиімді әсер ететіндігін көрсетті. Халықтық тәрбиенің әдістері мен құралдарын қолдану баланың мектеп ортасына тезірек сіңуіне, сыныптастарымен өнімді қарым-қатынас орнатуына және оқуға деген бейімділігін арттыруына ықпал етеді. Этнопедагогикалық тәсіл тек қана баланың бейімделуін жеңілдетпей, сонымен қатар оның тұлғасын біртұтас дамытуға, патриоттық сезімдерін қалыптастыруға және мәдени мұрагерлікті сақтауға ықпал етеді. Бұл тәсіл баланың жеке басын дамытуға, оның шығармашылық қабілеттерін ашуға бағытталған. Болашақта осы бағыттағы әдістемелік әзірлемелерді нақтылау және оларды білім беру процесіне кеңінен енгізу міндетті болып табылады. Мұғалімдердің біліктілігін арттыру бағдарламаларына этнопедагогикалық тәсілдерді енгізу ұсынылады. Сонымен қатар, этнопедагогикалық тәсілдерді заманауи білім беру технологияларымен үйлестіру арқылы олардың тиімділігін арттыруға болады. Этнопедагогикалық элементтерді игеру арқылы оқушы өз мәдени тамырын таниды, ұлттық құндылықтарды сезінеді, соның нәтижесінде оның ішкі уәжі, өзін-өзі бағалауы, оқуға қызығушылығы артады. Сонымен қатар, этнопедагогикалық тәсіл тек бейімделу процесін жеңілдетіп қана қоймайды, ол баланың тұлғалық дамуын тұтастай қамтамасыз ететін қуатты құралға айналады. Халықтық педагогиканың мазмұнына енген адамгершілік нормалар, үлкенге құрмет, кішіге қамқорлық, еңбекқорлық, отансүйгіштік сияқты қасиеттер жас ұрпақтың патриоттық сезімдерін қалыптастырып, мәдени мұраны құрметтеуге баулиды.

Осындай тәсілдердің жүйелі қолданылуы бастауыш мектеп жасындағы балалардың шығармашылық қабілеттерін ашуға, танымдық белсенділігін арттыруға және эмоционалдық тұрақтылықты дамытуға жағдай жасайды. Этнопедагогика баланың табиғи дамуына сәйкес келеді, сондықтан ол оқу процесін жеңілдетіп, оқушылардың мектепке бейімделу кезеңін барынша жұмсартыады. Болашақта осы бағыттағы әдістемелік әзірлемелерді нақтылап, оларды білім беру ұйымдарының тәжірибесіне кеңінен енгізу маңызды. Әсіресе мұғалімдердің біліктілігін арттыру бағдарламаларына этнопедагогикалық білім негіздерін қосу қажеттілігі айқындалып отыр. Бұл педагогтердің ұлттық құндылықтармен жұмыс істей алу қабілетін арттырып, оқу-тәрбие процесінің сапасын жақсартуға мүмкіндік береді [6]. Сонымен қатар, этнопедагогикалық тәсілдерді заманауи педагогикалық технологиялармен, цифрлық білім беру ресурстарымен, интерактивті әдістермен үйлестіре қолдану – олардың ықпалын күшейтудің тиімді жолы. Мәселен, ұлттық ойындарды геймификация тәсілдерімен байланыстыру, фольклорлық материалдарды мультимедиялық ресурстар арқылы ұсыну немесе отбасылық дәстүрлерді зерттеуге арналған жобалық жұмыстар ұйымдастыру оқушылардың қызығушылығын күшейтіп, этнопедагогиканың заманауи мектептегі қолданылу аясын кеңейтеді. Осылайша, этнопедагогикалық тәсілдерді білім беру жүйесіне жан-жақты және әдістемелік тұрғыда енгізу бастауыш мектеп оқушыларының бейімделуін ғана емес, олардың рухани-адамгершілік және мәдени дамуын қамтамасыз ететін маңызды педагогикалық ресурс болып табылады.

ӘДЕБИЕТ

1. Волков Г.Н. Этнопедагогика. – М.: «Академия», 2000. – 176 б.
2. Қалиев С.Қ. Қазақтың халықтық педагогикасы. – Алматы: «Қазақ университеті», 2015. – 328 б.
3. Омарова Г.А. Балалардың әлеуметтік-психологиялық бейімделуі: теория және практика. – Нұр-Сұлтан: «Фолиант», 2021. – 210 б.
4. Әбілқасымова А.Е. Этнопедагогика негізінде бастауыш сынып оқушыларын тәрбиелеу. – Алматы: «Білім», 2020. – 245 б.
5. Қасенов Ғ.М. Бастауыш сынып оқушыларын ұлттық тәрбиелеудің педагогикалық негіздері. – Алматы: «Ұлағат», 2019. – 189 б.
6. Сәдуақасова Ж.Т. Фольклор – бала тәрбиесінің алтын қоры. – Шымкент: «Әлем», 2018. – 167 б.

УДК 372.4

**БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН
ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ҰЛТТЫҚ СПОРТ ТҮРЛЕРІН ҚОЛДАНУДЫҢ
ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ**

Абильдина С.Қ.

п.ғ.д., профессор

e-mail: salta-7069@mail.ru

Әбілмәжит Б.М.

докторант

Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті,

Қарағанды, Қазақстан

e-mail: abilmazhit_b@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада ұлттық спорт түрлері негізінде бастауыш сынып білім алушыларының әлеуметтік құндылықтарын қалыптастырудың теориялық аспектілері қарастырылады. «Құндылық», «әлеуметтік құндылық» ұғымдарының философиялық, психологиялық және педагогикалық мәндері сипатталады. Талдаулар барысында әлеуметтік құндылықтар – кең мағынасында – болмыстағы құбылыстар мен заттардың, қоғамның, әлеуметтік топтардың және жеке тұлғалардың қажеттілігіне сәйкес келу немесе сәйкес келмеу тұрғысындағы маңыздылығы; тар мағынасындағы - адам мәдениетінің және қоғамдық сананың өнімі ретінде қалыптасқан ізгілікті және эстетикалық талаптар деп нақтыланады. Әлеуметтік құндылықтардың белгілері ретінде қоғам мүшелеріне арналған жалпы ережелер, уақытқа байланысты үздіксіз жұмыс істеу, қоғамдық қатынастарды реттеу, ерікті және саналы әрекеті деп түсіндіріледі. Сондай-ақ, мақаладағы теориялық талдаулар бойынша бастауыш сынып білім алушыларының мінез-құлқын әлеуметтік құндылықтар арқылы реттеу жолдарының өмірлік және әлеуметтік түрлері бірнеше атрибуттарды реттейді. Атап айтсақ, өмірлік: өмір, денсаулық, дене бітімі, қауіпсіздік, әл-ауқат, адам жағдайы (тоқтық, тыныштық, көңілділік), күш, төзімділік, өмір сүру сапасы, табиғи орта (экологиялық құндылықтар), практикалық, тұтыну және т.б., ал әлеуметтік: еңбексүйгіштік, байлық, еңбек, отбасы, бірлік, отансүйгіштік, төзімділік, тәртіп, іскерлік, тәуекелге бару, әлеуметтік теңдік, қол жеткізу қабілеті, жеке тәуелсіздік, тұтыну деңгейі және т.б. атрибуттарды баяндайды.

Эмпирикалық бөлімде Ш.Шварцтың «Құндылық сауалнамасы» әдістемесі және М.Рокичтің «Құндылық бағдарды анықтау» әдістемесі бойынша бастауыш сынып оқушыларына тәжірибелік-эксперименттік жұмыстар жүргізілді.

Тірек сөздер: құндылық,, әлеуметтік құндылық, ұлттық спорт, өмір сүру сапасы, денсаулық.

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВИДОВ НАЦИОНАЛЬНОГО СПОРТА В
ФОРМИРОВАНИИ СОЦИАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ**

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические аспекты формирования социальных ценностей обучающихся начальных классов на основе национальных видов спорта. Характеризуются философские, психологические и педагогические значения понятий «ценность», «социальная ценность». В ходе анализа социальные ценности – в широком смысле-имеют значение в контексте соответствия или несоответствия потребностям явлений и предметов бытия, общества, социальных групп и индивидов; уточняется, что в узком смысле - гуманные и эстетические требования, сложившиеся как продукт человеческой культуры и общественного сознания. Под признаками социальных ценностей понимаются общие положения для членов общества, непрерывное функционирование в зависимости от времени, регулирование общественных отношений, добровольное и сознательное действие. Также, согласно теоретическому анализу в статье, жизненные и социальные типы путей регулирования поведения обучающихся начальной школы через социальные ценности регулируют несколько атрибутов. В частности, жизненный: жизнь, здоровье, телосложение, безопасность, благополучие, состояние человека (сытость, спокойствие, жизнерадостность), сила, выносливость, качество жизни, природная среда (экологические ценности), практичность, потребление и т. д., а социальный: трудолюбие, богатство, труд, семья, единства, патриотизма, терпимости, дисциплины, бизнеса, риска, социального равенства, способности к достижению, личной независимости, уровня потребления и т. д. В эмпирическом разделе были проведены опытно-экспериментальные работы для учащихся начальных классов по методике «Ценностный опросник» Ш. Шварца и методике М. Рокича «Определение ценностных ориентаций».

Ключевые слова: ценность, социальная ценность, национальный спорт, качество жизни, здоровье.

THEORETICAL ASPECTS OF USING NATIONAL SPORTS IN THE FORMATION OF SOCIAL VALUES AMONG PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Abstract. The article discusses the theoretical aspects of the formation of social values of primary school students based on national sports. The philosophical, psychological and pedagogical meanings of the concepts of «value» and «social value» are characterized. In the course of the analysis, social values – in a broad sense – are important in the context of compliance or non-compliance with the needs of phenomena and objects of existence, society, social groups and individuals; It is clarified that in a narrow sense, these are humane and aesthetic requirements that have developed as a product of human culture and social consciousness. Signs of social values are understood as general provisions for members of society, continuous functioning depending on time, regulation of public relations, voluntary and conscious action. Also, according to the theoretical analysis in the article, the life and social types of ways to regulate the behavior of primary school students through social values regulate several attributes. In particular, vital: life, health, physique, safety, well-being, human condition (satiety, calmness, cheerfulness), strength, endurance, quality of life, natural environment (environmental values), practicality, consumption, etc., and social: hard work, wealth, work, family, unity, patriotism tolerance, discipline, business, risk, social equality, ability to achieve, personal independence, consumption level, etc. In the empirical section, experimental work was carried out for primary school students using the «Value Questionnaire» method. Schwartz and M. Rokich's methodology «Definition of value orientations».

Keywords: value, social value, national sport, quality of life, health.

Кіріспе. «Құндылық» ұғымының генезисі этимология негізінде мынадай үш мағынаны біріктіреді: құндылық қатынасының нысанасы ретіндегі заттардың сыртқы сипаттамасы; қатынастардың субъектісі болып табылатын адамның психологиялық сапасы; адамдар арасындағы қатынаста құндылықтың жалпы мәнге ие болуы [1].

Кез-келген тұлғаның қажеттілігін өтейтін барлық құндылықтар (материалдық, әлеуметтік, рухани) ұлттық болмысты құрайды. Ұлттық болмыс – тарихи қалыптасқан қоғам үшін пайдалы, ұрпақтан-ұрпаққа беріліп, белгілі уақыт аралығында сақталып отыратын адамзат тәжірибесінің жалғастығы мен жиынтығы, мәдениеті, әдет-ғұрыптары, жүріс-тұрыс қалыптары мен тәртіптері, ұлттық ойындары және т.б.

Құндылық болмыстан жеке бөлінбеген, болмыс ұғымы екі элементке яғни ақиқат пен құндылыққа ажыратылған кезде, ол адамзаттың ынта-тілегінің, талпынысының алуан түрлі объектісі ретінде өзіндік дербес сала ретінде пайда болды.

Осы орайда 2023 жылғы 1-қыркүйекте Қазақстан Республикасы Парламенті палаталарының бірлескен отырысында Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан халқына Жолдауында: «Ұлттың жаңа сапасын қалыптастыру еліміз үшін айрықша маңызды. Әрбір азаматымыз, әсіресе, жастар ең жақсы қасиеттерді бойына сіңіруі қажет. Оның бәрі бірігіп, біртұтас қоғамдық қасиетке айналады. Әркім отаншыл, білімпаз, еңбекқор, тәртіпті, адал, әділ, үнемшіл әрі жанашыр болса, алынбайтын асу жоқ. Абайдың «Толық адам» ілімінен бастау алатын «Адал азамат» тұжырымдамасының түпкі мәні – осы» деп көрсетеді. Байқап отырғанымыздай, адамның іс-әрекеті барысында жүзеге келетін білімдер ептіліктер, дағдылар, ой-өріс, адамгершілік және қалыптасу деңгейі, еңбектену, ортақтасу әдістері мен формалары – бәрі қосылып, тұлғаның әлеуметтік құндылықтарын құрайды. Ендеше, әлеуметтік құндылықтарды қалыптастырудың өзектілігі жоғары [2].

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңының 1 тарау, 3-бабының 1-тармақшасында: «...білім берудің зайырлы, гуманистік және дамытушылық сипаты, азаматтық және ұлттық құндылықтардың, адам өмірі мен денсаулығының, жеке адамның еркін дамуының басымдығы» деп берілсе, 2-тараудың 11-бабында: «ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіптік шыңдауға бағытталған сапалы білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау» деп міндеттелген. Құжатта берілген міндеттерді шешуде бастауыш сынып білім алушыларының әлеуметтік құндылықтар мазмұнын негіздейтіні анық [3].

Құндылықты зерттеу мәдениет мәселесімен бірдей контексте қарастырылды. Табиғаттың және адамзат мәдениеті мен құндылығының маңызын саналы түсіну неокантианттық философияда айқындалды. Мұнда құндылықты зерттеу дүниетанымдық және логикалық-әдіснамалық бағытта іске асырылады.

Құндылық мәдени феномен, сол арқылы адамдық болмыстың бір тірегіне айналды. Мәдени құндылықтар отбасының тікелей ықпалымен тұлғаның жетістігі, оның жүйетүзуші элементі болып табылады.

Тұлғадағы мәдениеттің коммуникациялық және символикалық мәні көрініс табады. Мәдениеттің екіжақты табиғаты отбасында іске асырылып, эмоциялық-адамгершілік маңызға және ерекше құндылық мәнге ие болады. Осыдан адам өмірінің мәні жоғары құндылық жүйесін түзеді: трансденталдық (тәжірибеден, ақыл-санадан тыс), әлеуметтік-мәдени, жеке бас құндылығы.

Зерттеу әдістері мен материалдары

Философияда құндылық құбылыс пен қоршаған ақиқат объектілердің адамзаттық, субъективтік, мәдени маңызымен үйлестіріліп отырылған. Құндылықтар мәдениет әлемі, бұл адамның рухани іс-әрекет саласы, тұлғаның адамгершілік санасы, рухани байлығының бағасы мен өлшемі. Демек, ол тұлғаның еркін ойлауына мүмкіндік бере отырып, оның сана-сезімін қалыптастыруға, жүйелеуге мүмкіндік береді [4].

Адамдар қоршаған заттар, құбылыстар, үрдістерді шындық пен жалған, жақсылық пен жамандық, көркемдік пен ұсқынсыздық, мейірімділік пен зұлымдық, әділеттілік пен әділетсіздік және т.б. тұрғыдан бағалайды. Бұл адамзаттың әлемге қатынасының және оған деген көзқарасының ерекшелігі болып есептеледі.

Осыдан, құндылықты тұлға мен қоғамның өзара байланысын мәдени, адамгершілік-бағдарлық үлгідегі түйінді, көптүрлі жалпығылыми категория ретінде анықтауға болады. Әрине адамзаттың әлемге қатынасының мұндай ерекшелігінің философиялық түсініктен тыс қалмауы заңдылық. Сондықтан адамның дүниені қабылдау ерекшелігі философиялық тұрғыдан жете ұғынуымен тығыз байланысты.

Ш.Уалихановтың көзқарасы бойынша, адам, оның өмірі – ең басты құндылық, жаратылыстың гажайып жемісі, ол табиғатпен тікелей байланысты [5].

Құндылық көпмағыналы пәнаралық ғылыми ұғым ретінде ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келеді.

Философиялық энциклопедиялық сөздікте «құндылық» адамның «барлық алдында тұрған нәрсеге талпыну, бақылау, сыйластықпен қарау, мойындау сезімдері» ретіндегі мағынада ашып көрсетіледі.

С.И.Ожегов сөздігінде «құндылық» «мән» ретінде анықталса, орысша-қазақша сөздікте: «құндылық – құнды зат, мән, ғылымда құндылық қазына, байлық деп түсіндіріледі [6].

Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде: құндылық – нарқы жоғарылық, қымбаттылық, бағалылық деп сипатталады. Құндылық арқылы сол заттың маңызын, мәнділігін, пайдалылығын, қажеттілігін, керектігін білуге болады.

Психология ғылымында құндылықтар қоғамдағы моралдық қатынастардың формасы ретінде қарастырылады. *Біріншіден*, құндылық жеке тұлғаның немесе әлеуметтік топтың, ұжымның адамгершілік мәні, абыройы және қоғамдық институттардың (отбасы, мектепке дейінгі мекемелер, мектеп, қоғамдық ұйымдар, жоғары оқу орындары. т.б.) адамгершілік сипаттары деп қарастырылса, *екіншіден*, моралдық санаға қатысты көзқарастар мен ой-пікірлер, тұжырымдар: моральдық нормалар, принциптер, жақсылық пен жамандық, адалдық пен әділеттілік, бақыт және т.б. туралы түсініктер.

Психологиялық сөздікте «құндылық» ұғымы қоғам үшін әлеуметтік-тарихи маңызы бар тұлға өмірінің болмысын анықтайтын құбылыс, оқиғаны бағалаудағы әлеуметтік тәртіп, мінез-құлықты реттеуші, моралдық қарым-қатынас; объектілер, құбылыстар және сапаларды, сонымен қатар қоғамдық идеал ретінде эталон болатын абстрактылы идеяларды белгілеу үшін қолданылатын ұғым деген анықтама беріледі [7].

Психологиялық - педагогикалық анықтамалық сөздікте «құндылық» ұғымы мынадай мағыналарда ашып көрсетіледі: 1) «заттың оны пайдалы, қалаулы немесе құнды ететін сапасы немесе қасиеті» ретінде; 2) белгілі бір мәдениеттің немесе қоғамның аясындағы мінез-құлықтың салыстырмалы үлгісінің абстрактылы және жалпы қағидасы, ол сол қоғам мүшесін әлеуметтендіру үрдісінде ең маңызды болып табылады».

Педагогикалық сөздікте «құндылық – адамның ішкі құқы, ізгілігі, адамдармен қарым-қатынасы, іс-әрекет кезіндегі көрсетілетін қайырымдылығы, тұрақтылығы, мейірімділік тәрбиесі» - делінген. Құндылық екі компоненттен тұрады: пәндік және саналық. Пәндік құндылықтарға – заттардың табиғи қажеттілігі, еңбектен шыққан өнімнің өзіндік құны, әлеуметтік игілік, ғасырлар бойы қалыптасқан мұра, ғылыми ақиқаттың теориялық маңызы және практикалық пайдасы, адамдардың іс-әрекетіндегі жамандық пен жақсылықтың іске асуы, табиғи және қоғамдық объектілердің эстетикалық қасиеттері жатады. Санадағы құндылыққа қоғамдық ой, бағалау, мақсат және оған жетудің жолдары, нормалар кіреді [8].

Әлеуметтік құндылықтар – кең мағынасында – болмыстағы құбылыстар мен заттардың, қоғамның, әлеуметтік топтардың және жеке тұлғалардың қажеттілігіне сәйкес келу немесе сәйкес келмеу тұрғысындағы маңыздылығы; тар мағынасындағы - адам мәдениетінің және қоғамдық сананың өнімі ретінде қалыптасқан ізгілікті және эстетикалық талаптар. Әлеуметтік құндылықтардың спектрі өте ауқымды. Бала бойынан әлеуметтік құндылықты қалыптастыруда түрлі мәдениеттің жолға қойылуы

және эстетикалық талаптардың орындалуы басты мәселе. Ендеше, әлеуметтік құндылықтарды бастауыш сынып білім алушыларында ұлттық спорт түрлері арқылы қалыптастыру маңызды.

Әлеуметтік құндылықтар жалпы мәдениеттегі құбылысты зерттеуде негізгі ұғым болады. Ғалым Н.И. Лапин «құндылық жүйесі мәдениеттің ішкі өзегін, жеке адамдар мен әлеуметтік қауымдастықтардың қажеттіліктері мен мүдделерінің рухани квинтэссенциясын құрайды. Ал ол өз кезегінде, әлеуметтік әрекеттің, жеке адамдардың мінез-құлқының маңызды мотиваторларының бірі ретінде әрекет ете отырып, әлеуметтік мүдделер мен қажеттіліктерге кері әсер етеді. Сондықтан құндылық жүйесін бастауыш сыныптан бастау маңызды, бұл ретте құндылық жүйесінің екі жақты негізіне көңіл бөлінуі тиіс. Бастауыш сынып оқушыларындағы ішкі құнды субъект ретінде және қоғамда әлеуметтік-мәдени жүйе ретінде көрініс табуы бар. Алайда бұл айтылғандарды ұлттық спорт түрлерін қолдана отырып, жүзеге асыру тиімділігін берері анық [9].

Сондай-ақ, Ш.Уалиханов, А.Құнанбаев, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов сынды ағартушылар еңбектерінің маңыздылығы, бастауыш сынып білім алушыларының бойында әлеуметтік құндылықтарды қалыптастыруда алатын орны ерекше.

Зерттеудің болжамды тақырыбы бойынша қолжетімді ғылыми негіздеулер:

- *мәдени аспектіде* құндылықтар жүйесін әлеуметтік және этикалық тұрғыдан дәстүрлер, нормалар, рухани кодтар және адамның болмысы арқылы көрінетін құбылыс ретінде (Т.Х.Ғабитов, Б.С.Ерасов және т.б.) қарастырады;

Психология ғылымында құндылықты қарым-қатынас психологиясын, құндылық бағдар мәселелерін шетел ғалымдары Г.Олпорт, Ж.Пиаже, З.Фрейд; ресей психологтары С.Л. Рубинштейн, В.И.Мясищев және т.б. қарастырады. Психологиялық зерттеулердегі құндылықтардың мазмұнына сәйкес, балалардың әдеттері мен мінез-құлқы, жақсы-жаманды бағалай алу өлшемдері қалыптасатыны ашып көрсетіледі.

Педагогика ғылымында құндылықтар мәселесінің әдіснамалық және теориялық негіздерін, тұжырымдамасын ұсынған қазақстандық ғалымдар Қ.Б.Жарықбаев, С.Қ.Қалиев, К.М.Төлеубаев, зерттесе, ал қазақтың халықтық педагогикасының материалдарын пайдалану (С.Ғаббасов); рухани адамгершілік құндылықтар (Р.Төлеубекова), құндылық бағдар (Г.Қ. Нұрғалиева) мәселелерін қарастырады.

Дене мәдениеті бойынша бастауыш сынып білім алушыларына білім берудегі зерттеулер бар. Атап айтсақ, Б.А.Тойлыбаев: «Бастауыш мектеп оқушыларына дене тәрбиесін беруде халықтық педагогика элементтерін пайдалану»(1994); Е.Қ.Төлегенов: «Ауылдық жердегі балалардың қазақтың ұлттық ойындары арқылы өзіндік сабақтарында дене дайындығы дағдыларын қалыптастыруы» (2010); Б.М.Меңдалиев: «Ұлттық халық ойындарын мектеп жасына дейінгі балалардың дене шынықтыру сабағына қолдану» (2009); И.Б.Қанағатов: «Ұлттық спорт түрлерінің тәсілдері арқылы жастардың салауатты өмір салтын қалыптастыру әдістемесі» (2008); Е.Е.Оспанкулов: «Жалпы дамыту жаттығулары бастауыш сынып оқушыларының өзбетімен орындау дағдыларын дамыту» (2021); Ж.Б.Абишев: «Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін оқушылардың денсаулық мәдениетін қалыптастыруға даярлау» (2019).

Әлеуметтік құндылықтар - әрбір адамның априори үшін маңызды болып табылады және ол мінез-құлықтың негізгі желісіне айналады [10].

Ғалым Д. Леонтьев әлеуметтік құндылықтарды зерттей келе, өзара байланыстағы нысандарын былай көрсетеді:

- 1.Әлеуметтік идеалдар.
- 2.Осы мұраттар тармағы іске асуы.
- 3.Мотивациялық құрылымы [11].

Әлеуметтік құндылықтар қоғамда қалыптасқан ережелерді, қоғамдық өмірді реттейтін адам мінез-құлқының үлгілерін, стандарттарын түсіндіреді. ӘҚ адамдардың өмірінің нақты жағдайларына қатысты қолайлы мінез-құлық шекараларын анықтайды.

Әлеуметтік құндылықтардың белгілері:

- 1) Олар қоғам мүшелеріне арналған жалпы ережелер.
- 2) Олардың нақты адресаты жоқ және уақыт бойынша үздіксіз жұмыс істейді.
- 3) Олар қоғамдық қатынастарды реттеуге бағытталған.
- 4) Адамдардың ерікті, саналы әрекетіне байланысты туындайды.
- 5) Тарихи даму процесінде пайда болады.

6) Олардың мазмұны мәдениет түріне және қоғамның әлеуметтік ұйымының сипатына сәйкес келеді.

Адамдардың мінез-құлқын әлеуметтік құндылықтар арқылы реттеу жолдары:

Өмірлік: өмір, денсаулық, дене бітімі, қауіпсіздік, әл-ауқат, адам жағдайы (тоқтық, тыныштық, көңілділік), күш, төзімділік, өмір сүру сапасы, табиғи орта (экологиялық құндылықтар), практикалық, тұтыну және т.б.

Әлеуметтік: әлеуметтік жағдай, еңбексүйгіштік, байлық, еңбек, отбасы, бірлік, отансүйгіштік, төзімділік, тәртіп, іскерлік, тәуекелге бару, әлеуметтік теңдік, гендерлік теңдік, қол жеткізу қабілеті, жеке тәуелсіздік, кәсібилік, қоғамға белсенді қатысу, өткенге көңіл бөлу. немесе болашақ, экстралокальды немесе отандастық бағдар, тұтыну деңгейі.

Зерттеудің нәтижелері

Әлеуметтік түсініктер субъектінің құндылықтар, әлеуметтік ережелер мен мәдени қызығушылықтарды саналы түсінуін көрсетеді және олардың мінез-құлқын анықтайды. Сондықтан әлеуметтік түсініктер адамның жеке ой-пікірін емес, топтың, таптың, мәдениеттің мүшесі ретіндегі көзқарастарын көрсетеді.

Осы орайда бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік құндылықтарын қалыптастыру оларды педагогикалық міндеттерді шешу мәселесімен бірге қарастыру заңдылық.

Эксперименттік-тәжірибе жұмысында бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік құндылықтарын қалыптастырудың мүмкіндіктеріндегі деңгейлерін бағалау көрсетіледі.

Жүргізілген қалыптастырушы эксперимент соңында жоғарыда аталған респонденттермен диагностикалық жұмыстар жүргізілді. Бағдарламаның нәтижесі ретінде анықтау эксперименті кезіндегі әдістемелер қайтара алынды.

Атап айтсақ, *Ш. Шварцтың «Құндылық сауалнамасы» әдістемесі, М.Рокичтің «Құндылық бағдарды анықтау»* атты сауалнамалар қайталап жүргізілді. Олардың нәтижелері эксперимент жұмысының қорытындыларын шығаруға негіз болды [12].

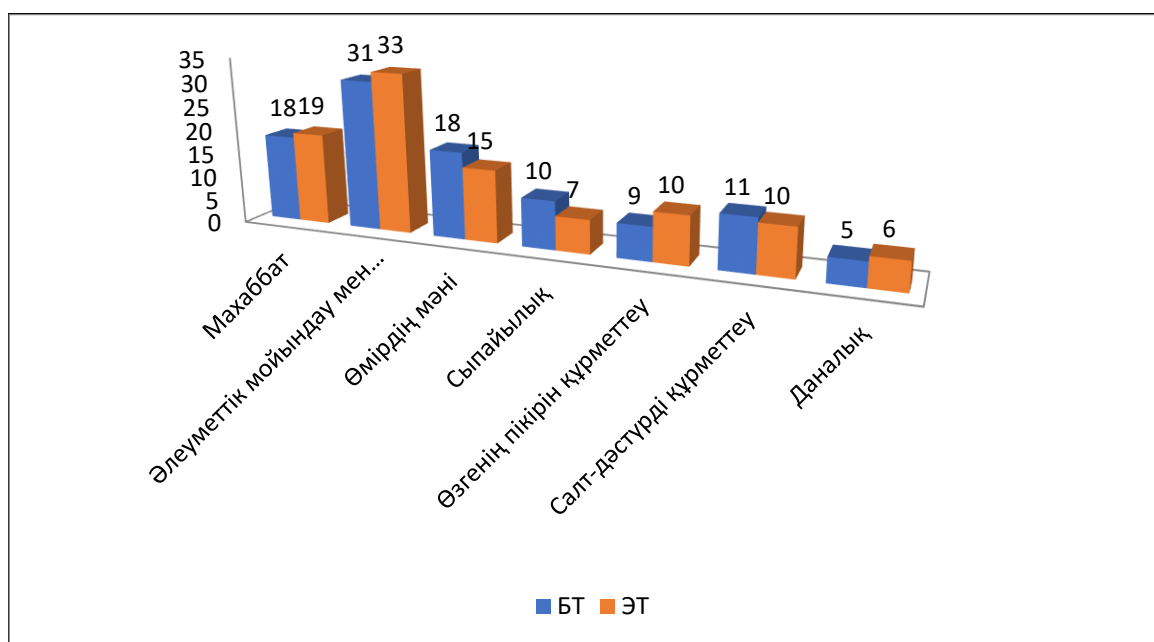
Қалыптастырушы эксперимент нәтижесінде 2023-2024 оқу жылындағы бақылау және эксперименттік топқа кірген 3,4-сынып оқушыларының *Ш.Шварцтың «Құндылық сауалнамасы» әдістемесі* бойынша деңгейлерінің пайыздық көрсеткіштерін төмендегі 1 кестеде көрсеттік.

Нәтижелерді талдау. Дискуссия

Әлеуметтік мойындау мен әлеуметтік күш 33% пайызды құрап, 22 респонденттің жауабында байқалады. Сыпайылық 7% пайызды қамтыды. Төмен деңгейдегі көрсеткіштер даналық 6% пайызы, 4 зерттелушілерде ғана байқалған. Жоғарыда Ш.Шварцтың «Құндылық сауалнамасы» әдістемесі бойынша бақылау және эксперименттік топтардың қалыптастыру экспериментіндегі көрсеткіштерінің диаграммасынан (1-суретте) көруге болады.

Кесте 1 - Ш.Шварцтың «Құндылық сауалнамасы» әдістемесі бойынша бақылау және эксперименттік топтардың қалыптастыру экспериментіндегі деңгейлерінің пайыздық көрсеткіштері (%)

Шкалалар атауы	Бақылау тобы БТ	Эксперименттік топ ЭТ
Сүйіспеншілік	10(18%)	12 (19%)
Әлеуметтік мойындау мен әлеуметтік күш	17 (31)%	22(33%)
Өмірдің мәні	10(18%)	10(15%)
Сыпайылық	5(10%)	5(7%)
Өзгенің пікірін құрметтеу	4 (7%)	7(10%)
Салт-дәстүрді құрметтеу	6 (11%)	7 (10%)
Даналық	3(5%)	4 (6%)

1 - сурет - Ш.Шварцтың «Құндылық сауалнамасы» әдістемесі бойынша бақылау және эксперименттік топтардың қалыптастыру экспериментіндегі көрсеткіштерінің диаграммасы

Ш.Шварцтың «Құндылық сауалнамасы» әдістемесі бойынша бақылау тобындағы зерттелушілердің экспериментке дейінгі және эксперименттен кейінгі нәтижелерін салыстырайық (Кесте 2).

Кесте 2 - Ш. Шварцтың «Құндылық сауалнамасы» әдістемесі бойынша бақылау тобы зерттелушілерінің экспериментке дейінгі және кейінгі нәтижелерінің пайыздық көрсеткіштері

№	Шкалалар атауы	Бақылау тобы экспериментке дейін	Бақылау тобы эксперименттен кейін
1.	Махаббат	9(16%)	10(18%)
2.	Әлеуметтік мойындау мен әлеуметтік күш	15(27%)	17 (31)%
3.	Өмірдің мәні	9(16%)	10(18%)
4.	Сыпайылық	5(10%)	5(10%)
5.	Өзгенің пікірін құрметтеу	6(11%)	4 (7%)
6.	Салт-дәстүрді құрметтеу	5(9%)	6 (11%)
7.	Даналық	6(11%)	3(5%)

Сонымен бақылау тобы зерттелушілерінің экспериментке дейінгі және кейінгі нәтижелерінің пайыздық көрсеткіштерін салыстыратын болсақ, олардың құндылықтар жайлы жағымды түсініктері біраз ғана өзгерген. Алайда сүйіспеншілік пен әлеуметтік мойындау мен әлеуметтік күш, өмір мәні сияқты компоненттерге бағытталады.

Ал енді эксперименттік топ зерттелушілерінің табысқа жету мотивациясының соңына қарай қалай өзгергенін қарастырайық (кесте -3).

Кесте 3 - Ш. Шварцтың «Құндылық сауалнамасы» әдістемесі бойынша эксперименттік топ зерттелушілерінің экспериментке дейінгі және кейінгі нәтижелерінің пайыздық көрсеткіштері.

Шкалалар атауы	Экспериментке дейін ЭТ(65) 2016-2017 оқу жылы	Эксперименттен кейін 2017-2018 оқу жылы
Махаббат	12(18,4%)	12 (19%)
Әлеуметтік мойындау мен әлеуметтік күш	14(22%)	22(33%)
Өмірдің мәні	13(20%)	10(15%)

Сыпайылық	4(6%)	5(7%)
Өзгенің пікірін құрметтеу	14(22%)	7(10%)
Салт-дәстүрді құрметтеу	5(7%)	7 (10%)
Даналық	3(4,6%)	4 (6%)

Осыдан бұл терминалды құндылықтардың басым көпшілігі нақты және жеке категорияға жатады, ал инструменталды құндылықтар тұлғаның автономдығын көрсетеді, айналасындағы адамдармен өзара әрекеті, яғни әлеуметтену үрдісі арқылы адамға қатынасы, өмірлік мәнді қарым-қатынас және өмірлік тәжірибе барысында түзілетіндігі туралы түсініктерінің басымдығы интеллектуалды құндылықтардан басымырақ екендігін көрсетеді.

Көрсетілген зерттеу бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік құндылықтарын қалыптастыру бағытталған тәрбиелік іс-шаралар мен зерттеу іс-әрекеттері өлшемдердің даму деңгейінің жоғарылығын көрсетеді.

Осыдан бұл терминалды құндылықтардың басым көпшілігі нақты және жеке категорияға жатады, ал инструменталды құндылықтар тұлғаның автономдығын көрсетеді, айналасындағы адамдармен өзара әрекеті, яғни әлеуметтену үрдісі арқылы адамға қатынасы, өмірлік мәнді қарым-қатынас және өмірлік тәжірибе барысында түзілетіндігі туралы түсініктерінің басымдығы интеллектуалды құндылықтардан басымырақ екендігін көрсетеді.

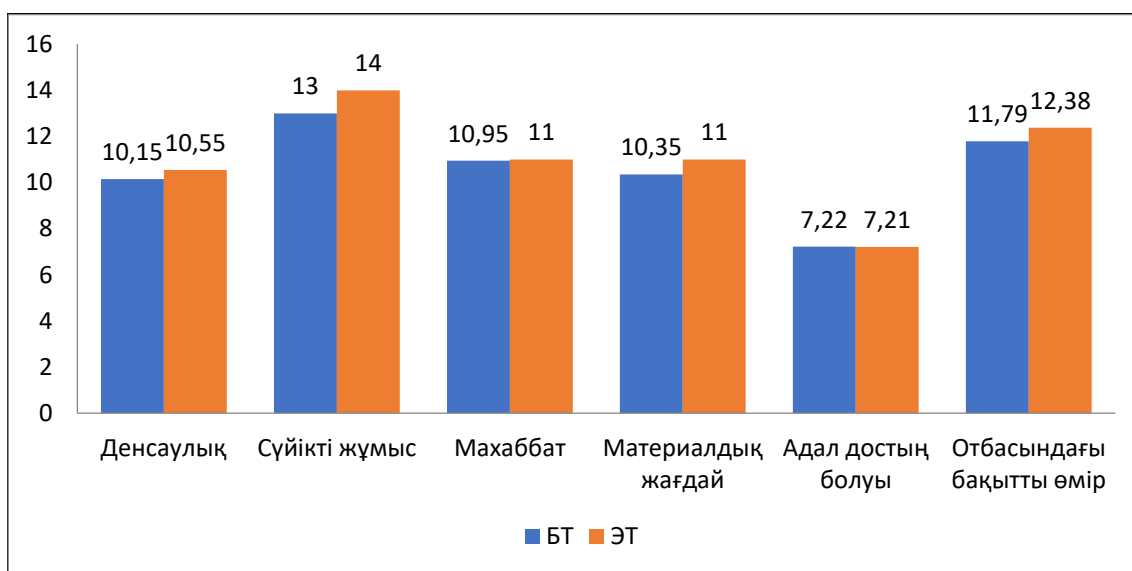
Көрсетілген зерттеу бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік құндылықтарын қалыптастыру бағытталған тәрбиелік іс-шаралар мен зерттеу іс-әрекеттері өлшемдердің даму деңгейінің жоғарылығын көрсетеді.

Осылайша эксперименттік топ зерттелушілерінің әлеуметтік құндылықтарының өзгеру динамикасын қарасақ, жоғары деңгейге ие болғандар саны артып, төмен деңгейдегі көрсеткен зерттелушілер саны біршама азайғанын көруімізге болады. Бұл бізбен ұйымдастырылған қалыптастырушы оқушылар саны бойынша құндылықтарының қалыптасуына әсер еткендігін дәлелдейді. Бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік құндылықтарын қалыптастыру оқу іс-әрекеті және оқудан тыс жұмыстарға белсенді қатысып адамгершілік құндылықтарға ұмтылуларынан байқадық.

Келесі кезеңде қолданылған М.Рокичтің «Құндылық бағдарды анықтау» әдістемесі бойынша қалыптастырушы эксперименттен кейінгі 2023-2024 оқу жылындағы бақылау және эксперименттік топқа енген терминалды құндылықтарының пайыздық көрсеткіштерін төмендегі 4 - кестеде келтірілген.

Кесте 4 - М.Рокичтің «Құндылық бағдарды анықтау» әдістемесі бойынша қалыптастыру экспериментіндегі зерттелуші топтардың терминалды құндылықтарының көрсеткіштері (%)

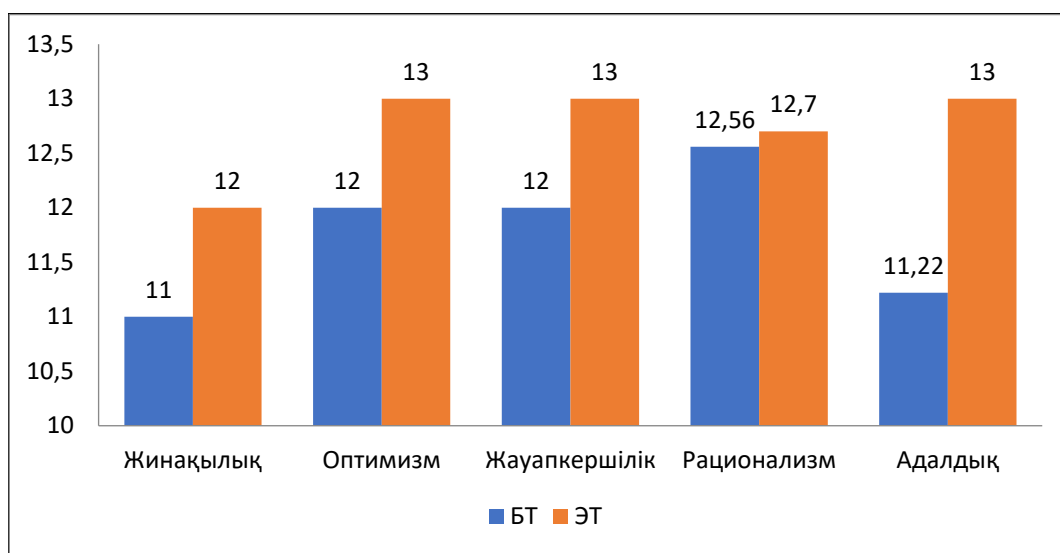
Терминалды құндылықтар тізімі	Бақылау тобы БТ	Эксперименттік топ ЭТ
Белсенді әрекетті өмір	3,79	3,88
Өмірлік даналық	3,18	3,28
Денсаулық	10,15	10,55
Сүйікті (қызықты) жұмыс	13,00	14,0
Табиғат пен өнердің әсемділігі	3,32	3,16
Махаббат	10,95	11,0
Материалдық жағдай	10,35	11,0
Адал достың болуы	7,22	7,21
Өзге адамдардың құрметіне бөлену	2,10	2,08
Таным	3,50	3,02
Табысты өмір	3,62	3,08
Даму	3,12	3,0
Дербестік	3,47	3,05
Отбасындағы бақытты өмір	11,79	12,38
Басқаның бақыты	2,62	2,31
Шығармашылық	3,34	3,0
Өзіне деген сенімділік	3,48	3,0
Жоғары әлеуметтік дәреже (ақша, билік, мансап)	1,0	1,0

2 – сурет - М.Рокичтің «Құндылық бағдарды анықтау» әдістемесі бойынша қалыптастыру экспериментіндегі зерттелуші топтардың терминалды құндылықтары көрсеткіштерінің диаграммасы

Кесте 5 - М.Рокичтің «Құндылық бағдарды анықтау» әдістемесі бойынша қалыптастыру экспериментіндегі зерттелуші топтардың инструменталды құндылықтарының көрсеткіштері (%)

Инструменталды құндылықтар тізімі	Бақылау тобы БТ	Эксперименттік топ ЭТ
Жинақылық, ұқыптылық	11,0	12,0
Тәрбиелілік	3,40	3,31
Жоғары қажеттіліктер	2,37	2,00
Оптимизм	12,0	13,0
Тәртіптілік	3,04	3,08
Тәуелсіздік	3,66	2,07
Өзіне және басқаға кемшілікпен келіспеушілік, ымыраға келмеушілік	3,39	3,27
Білімділік	3,30	3,62
Жауапкершілік	12,0	13,0
Ақыл парасаттылық (рационализм)	12,56	12,70
Өзін-өзі бақылау	3,00	3,00
Өз пікірін қорғау	3,20	3,10
Сезімталдық	2,35	2,21
Сабырлылық	3,20	2,25
Көзқарасының кендігі	3,24	3,10
Тұрақты ерік	3,79	2,15
Адалдық (шыншылдық,)	11,22	13,00
Еңбексүйгіштік	3,28	3,14

3 – сурет - М.Рокичтің «Құндылық бағдарды анықтау» әдістемесі бойынша қалыптастыру экспериментіндегі зерттелуші топтардың инструменталды құндылықтары көрсеткіштерінің диаграммасы

Осыдан бұл терминалды құндылықтардың басым көпшілігі нақты және жеке категорияға жатады, ал инструменталды құндылықтар тұлғаның автономдығын көрсетеді, айналасындағы адамдармен өзара әрекеті, яғни әлеуметтену үрдісі арқылы адамға қатынасы, өмірлік мәнді қарым-қатынас және өмірлік тәжірибе барысында түзілетіндігі туралы түсініктерінің басымдығы интеллектуалды құндылықтардан басымдық екендігін көрсетеді.

Көрсетілген зерттеу бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік құндылықтарын қалыптастыру бағытталған тәрбиелік іс-шаралар мен зерттеу іс-әрекеттері өлшемдердің даму деңгейінің жоғарылығын көрсетеді.

Жоғарыда пайдаланылған әдістеме оқушы тұлғасының бағыттылығының мазмұндық жақтарын сипаттайтын құндылық бағдарын, сонымен қатар құндылық бағдарының иерархиясы айқындауға мүмкіндік береді (6- кесте).

Кесте 6 - Құндылық бағдар иерархиясы (%)

Құндылықтар	Құндылық бағдар иерархиясының пайыздық көрсеткіштері	
	Бақылау тобы БТ	Эксперименттік топ ЭТ
Жақындарына, туыстарына қамқорлық	25	27
Қызмет ету	13,1	13,7
Достық	7	7
Өзін-өзі таныту, өзін-өзі дамыту	10,7	9,7
Ақша, материалдық жағдай	10	10,0
Адамгершілік сапа, мораль	7,4	8,0
Мақсатына жету, табыс	5,9	5,0
Денсаулық	5,9	6,0
Білім беру, оқыту	5,4	5,7
Патриотизм, мұрагерлік	3,8	3,3
Бостандық, тәуелсіздік	2,5	2,3
Мәдениет, өнер, шығармашылық	2,4	1,3
Әлеуметтік статус, бедел, билік, лидерлік	2,3	2,4
Көңіл көтеру, рахаттану	1	1

4 –сурет - Қалыптастыру эксперименті бойынша құндылық бағдар иерархиясы көрсеткіштерінің диаграммасы

Қалыптастыру экспериментінен бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік құндылықтарын қалыптастырудың өзгеру динамикасы байқалады. Сондықтан қалыптастыру экспериментінде *дүниетанымдық* деңгейі бақылау тобында 32% - жоғары, 52% – орта, 16% – төмен болса, ал эксперимент тобында *дүниетанымдық* деңгейі 37%- жоғары, 54% - орта, төмен деңгей көрсеткіші 9% пайызын құрайды.

Іс-әрекеттік деңгейі бақылау тобы 29% пайызын жоғары, 53% пайызы орта, 18% пайызы төмен болса, ал эксперимент тобында әлеуметтік іс-әрекеттік деңгейі 32% пайызы жоғары, 59% пайызы орта, төмен деңгей 9% пайызы көрсетеді.

Тәрбиелік-білімділік деңгейі бақылау тобы 26% пайызы жоғары, 60% пайызы орта, 14% төмен деңгейде, ал эксперимент тобында деңгейі 33% пайызы жоғары, 61% пайызы орта, төмен деңгей көрсеткіші 6% пайызды көрсетеді.

Анықтау және қалыптастыру эксперименттеріндегі көрсеткіштерді салыстыра келе, біз соңғы қорытынды кезеңнің нәтижесін шығардық (6 -кесте).

Кесте 6 - Тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың салыстырмалы нәтижесі

Деңгейлер	Бақылау тобы		Эксперименттік топ	
	ЭД	ЭК	ЭД	ЭК
Жоғары	23%	29%	24%	34%
Орташа	46%	55%	47%	58%
Төменгі	31%	16%	29%	8%

Жоғарыдағы әдістемелерді жүргізу мен олардың жауаптарын талдау нәтижесінде үш өлшем бойынша берілген мәліметтер эксперименттік топтардағы көрсеткіштердің біршама өзгергендігін көрсетеді. Бұның дәлелі бірінші өлшем бойынша төменгі көрсеткіш 9%пайызын, ал екінші өлшем бойынша 9% да пайызы, ал үшінші өлшем бойынша 6% пайызға дейін төмендеді. Сонымен бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік құндылықтарын қалыптастыруын анықтайтын *дүниетанымдық*, *іс-әрекеттік*, *тәрбиелік-білімділік* өлшемдері көрсеткіштеріне сүйеніп, орташа пайыздық көрсеткіштері анықталды: ол бақылау тобында 29% пайызы жоғары, 55% пайызы орта, 16% пайызы төмен деңгейде болса, ал эксперименттік топта 34% пайызы жоғары, 58% пайызы орта, 6% пайызы төмен деңгейді көрсетеді.

Алынған нәтижелер сараптамасы көрсеткендей, тәжірибелік топтардың екеуінде де бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік құндылықтарын қалыптастырудағы жалпы көрсеткіштері де бағдарламаны жүргізгеннен кейін едәуір өскен.

Қорытынды.

Педагогика ғылымының теориясы мен практикасында бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік құндылықтарын қалыптастыру мәселесін теориялық тұрғыдан салыстырмалы талдау қазақстандық білімді модернизациялаудың қазіргі заманғы жағдайында мазмұнын құрайтын білім беру үдерісінде көрініс табуы қажет деп тұжырымдауымызға негіз болды.

Сонымен жүргізілген зерттеу нәтижелері бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік құндылықтарын қалыптастыруды теориялық түсіндіру және бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік құндылықтарын қалыптастырудың теориялық негіздерін қарастыру, жан-жақты талдау, мәнін зерттеу оларға берілген анықтамалар мен тұжырымдарды жүйеге келтіріп, жан-жақты сипаттама беруге, олардың бір-бірімен өзара байланысын көрсетуге және аталған түсініктерді талдауға мүмкіндік туғызды. бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік құндылықтарын қалыптастыруды Жүргізілген зерттеудің қорытындылары бойынша төмендегідей *ұсыныстар* жасалады:

- бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік құндылықтарын қалыптастыруда «Мен құндылықтарды құрметтеймін!» атты вариативті курс бағдарламасын осы мәселені ары қарай зерттеуде қолданылса;

- бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік құндылықтарын қалыптастыруда авторлық мектептер мен авторлық жобалар, порталдар дайындалып, іс жүзінде жүзеге асырылса.

Біздің зерттеу жұмысымызда «құндылық» көп мағыналы ұғым және педагогикалық категория ретінде қарастырылады, оған белгілі мәдениет немесе қоғам аясындағы адамның салыстырмалы мінез-құлық моделінің жалпы қағидасы енеді, әлеуметтену үрдісі арқылы индивидтің сенімінде қалыптасады. Сондықтан белгіленген аспектілер мен алынған нәтижелер бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік құндылықтарын қалыптастыру үдерісін оңтайландыруға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТ

1. Нұрмұратов С.Е. Рухани құндылықтар әлемі: әлеуметтік философиялық талдау. Монография. - Алматы, 2000. -180б. (57б.)
2. <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-adiletti-kazakstannyn-ekonomikalykbagdary-atty-kazakistan-halkyna-zholdauy-18333>
3. «Білім туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі N 319-III Заңы. ИС BestProfi © 22.04.2016.
4. Rokeach M. The Nature of Human Values. - N.Y.: Free Press.1973. - 438p. <https://academic.oup.com>
5. Уәлиханов Ш. 5-томдық шығармалар жинағы. 1-ші том. – А., 1961. - 640б.
6. Ожегов С.И. Словарь русского языка: 70 000 слов/ Под ред. И.Ю.Шведовой. – 21-е изд., перераб. и доп. – М.: Русский язык, 1999. – 924с.
7. Үлкен қазақша - орысша, орысша - қазақша сөздік/ Большой казахско - русский, русско-казахский словарь// Қалдыбай Бектайұлы Бектаев. - Алматы: Алтын қазына, 2007. - 709б.
8. Психология. Словарь / Под общ. ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494с.
9. Лапин Н. И. Социокультурный подход и социетально-функциональные структуры //Социологические исследования. – 2000. – №. 7. – С. 3-12.
10. Ларионова И. С. Здоровье как социальная ценность: дис. – М.: [Моск. гос. соц. ун-т], 2004.
11. Леонтьев Д.А. От социальных ценностей к личностным: социогенез и феноменология ценностной регуляции деятельности// Вестник МГУ. Серия Психология. - №4. –1996а.– С.35-44
12. Карандашев В.Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство. – СПб.: Речь, 2004. – 70с.

УДК: 37.013.42:372.4

**МЕКТЕПТІҢ БАСТАУЫШ БУЫНЫНДА
ҰЛТТЫҚ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕНІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ**

Абуева Асия Хасимқуловна

М.Әуезов атындағы жалпы орта білім беретін мектеп-лицейінің
бастауыш сынып мұғалімі
Жамбыл облысы, Меркі ауданы

Аңдатпа. Бұл мақалада мектептің бастауыш буынында ұлттық рухани-адамгершілік тәрбиені қалыптастырудың мазмұны, ерекшеліктері қарастырылады. Қазақ халқының ұлттық құндылықтары, салт-дәстүрлері, ауыз әдебиеті үлгілері мен ұлттық мәдениет элементтерін бастауыш сынып оқушыларының оқу-тәрбие процесіне енгізудің тиімді жолдары талданады. Рухани-адамгершілік қасиеттер – ізгілік, мейірімділік, қайырымдылық, отансүйгіштік, ұлттық сана, үлкенді құрметтеу – бастауыш жаста қалыптасатын негізгі тұлғалық сипаттар ретінде қарастырылып, оларды дамытуда мұғалімнің кәсіби шеберлігі мен тәрбиелік ортаның рөлі айқындалады. Бастауыш буында ұлттық салт-дәстүрлерді, әдеп нормаларын, мәдени мұра элементтерін оқу-тәрбие процесіне кіріктіру олардың тұлғалық дамуына тікелей әсер етеді. Осындай ғылыми-теориялық алғышарттар мектептің бастауыш буынында ұлттық рухани-адамгершілік тәрбиені қалыптастыру мәселесінің өзектілігін арттырып, бұл бағытта педагогикалық жүйелерді жаңғыртуға сұраныс туындатып отыр.

Тірек сөздер. ұлттық тәрбие, рухани-адамгершілік тәрбие, бастауыш мектеп, құндылықтар, қазақ халқының дәстүрі, этнопедагогика, тұлғалық даму, тәрбиелік орта, ұлттық мәдениет.

**ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ В
НАЧАЛЬНОМ ЗВЕНЕ ШКОЛЫ**

Аннотация. В данной статье рассматриваются содержание, особенности формирования национального духовно-нравственного воспитания в начальном звене школы. Анализируются эффективные пути интеграции национальных ценностей казахского народа, традиций, образцов устного народного творчества и элементов национальной культуры в учебно-воспитательный процесс начальных классов. Духовно-нравственные качества – доброта, милосердие, отзывчивость, патриотизм, национальное сознание, уважение к старшим – рассматриваются как основные личностные характеристики, формирующиеся в младшем школьном возрасте, а также определяется роль профессионального мастерства учителя и воспитательной среды в их развитии. Включение национальных традиций, норм этики и элементов культурного наследия в учебно-воспитательный процесс начальной школы оказывает прямое влияние на личностное развитие учащихся. Такие научно-теоретические предпосылки усиливают актуальность проблемы формирования национального духовно-нравственного воспитания в начальном звене школы и создают потребность в обновлении педагогических систем в данном направлении.

Ключевые слова: национальное воспитание, духовно-нравственное воспитание, начальная школа, ценности, традиции казахского народа, этнопедагогика, личностное развитие, воспитательная среда, национальная культура.

FORMATION OF NATIONAL SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION IN PRIMARY SCHOOL

Abstract. This article examines the content, features of forming national spiritual and moral education in the primary school level. It analyzes effective ways of integrating the national values of the Kazakh people, traditions, samples of oral folk literature, and elements of national culture into the educational process of primary school students. Spiritual and moral qualities-kindness, compassion, benevolence, patriotism, national consciousness, and respect for elders - are considered key personal characteristics formed at an early school age, and the role of the teacher's professional competence and the educational environment in fostering these qualities is identified. The integration of national traditions, ethical norms, and elements of cultural heritage into the teaching and upbringing process directly influences students' personal development. Such scientific and theoretical prerequisites enhance the relevance of forming national spiritual and moral education in primary school and create a need for renewing pedagogical systems in this direction.

Keywords: national education, spiritual and moral education, primary school, values, Kazakh traditions, ethnopedagogy, personal development, educational environment, national culture.

Қазіргі таңда қоғамның рухани жаңғыруы және ұлттық бірегейлікті сақтау мәселесі Қазақстанның білім беру жүйесінде ерекше мәнге ие болып отыр. Жаһандану үдерістері, ақпарат ағынының қарқынды өсуі және әлеуметтік желілердің ықпалы бастауыш сынып оқушыларының дүниетанымына айтарлықтай әсер етеді. Осындай жағдайда ұлттық рухани-адамгершілік құндылықтарды сақтау – ұлттың мәдени және рухани тұтастығын қорғаудың басты шарты ретінде қарастырылады. Сол себепті бастауыш сынып оқушыларының ұлттық рухани-адамгершілік дүниетанымын қалыптастыру – педагогика ғылымы мен мектеп тәжірибесінің стратегиялық бағыты болып табылады. Бұл мәселенің ғылыми-теориялық негіздері отандық және шетелдік педагогика, психология және мәдениеттану салаларында кеңінен зерттеліп, тұлғаның рухани дамуы, ұлттық құндылықтарды меңгеруі және адамгершілік нормаларды игеру оның әлеуметтік-мәдени ортаға толыққанды бейімделуінің кепілі ретінде танылған. Осы тұрғыдан алғанда, ұлттық тәрбие жас ұрпақтың тұлғалық дамуына ықпал ететін негізгі факторлардың бірі екені анық.

Ұлттық тәлім-тәрбие мәселелері қазақ даласының ежелгі ойшылдары (Қорқыт ата, Әбу Насыр әл-Фараби, Қожа Ахмет Яссауи, Жүсіп Баласағұн, Махмұт Қашқари) қалдырған мұрадан бастау алады. Ұлы ғұламалардың еңбектерінде ұлттық дүниетаным, адам тәрбиесі, рухани кемелдену жөніндегі идеялар терең көрініс тапқан. Аталған ой-тұжырымдар кейінгі дәуірлерде Абай Құнанбайұлы, Ыбырай Алтынсарин, Шоқан Уәлиханов шығармаларымен жалғасып, ұлттық тәрбиенің әдіснамалық негізінің қалыптасуына ықпал етті. Бұл тұлғалардың еңбектерінде ұлттық болмыс, мінез, адамгершілік, білім мен мәдениет арқылы жетілудің негізгі қағидалары жүйеленіп, жас ұрпақты ұлттық рухта тәрбиелеудің мазмұны мен тетіктері жетілдіріле түсті.

Қазіргі кезеңде ұлттық құндылықтарды жас ұрпаққа сіңіру мәселесі отандық ғылымның әртүрлі бағыттарында жан-жақты зерттелуде. Мысалы, ұлттық құндылықтардың философиялық мәнін анықтауда Т.Қ. Ғабитовтың еңбектері ерекше рөл атқарса, қоғам мен мәдениет арасындағы өзара байланыстарды әлеуметтанулық тұрғыдан талдауда Б. Ерасовтың зерттеулері маңызды болып саналады. Ұлттық психология және дәстүрлі педагогика саласында Қ.Б. Жарықбаевтың жұмыстары қазақ халқының тәрбиелік дәстүрлері мен мінез-құлық ерекшеліктерін ғылыми тұрғыдан саралайды. Ал ұлттық тұлғаны қалыптастырудың педагогикалық негіздерін зерттеген С.Қ. Қалиев, С.А. Ұзақбаева, К.Ж. Қожахметова, А. Мағауова, К. Оразбекова және басқа да ғалымдар ұлттық тәрбиенің мазмұнын, принциптерін, әдіс-тәсілдерін жүйелі түрде ғылыми негізде зерттеп, білім беру процесіне енгізудің теориялық-әдістемелік бағыттарын ұсынды.

Осылайша, ұлттық құндылықтарды жас ұрпақ тәрбиесіне тиімді ендіру – тарихи тәжірибеге сүйенген, заманауи ғылыми-теориялық негіздері бар, ұлттық болмысты сақтауға бағытталған күрделі әрі өзекті үдеріс. Ол қоғамның рухани дамуын қамтамасыз етіп қана қоймай, ұлттық бірегейлікті нығайтудың, мәдени мұра сабақтастығын сақтаудың басты шарты болып табылады.

Рухани-адамгершілік тәрбиенің педагогикалық тұрғыдан түсіндірмесі тұлғаның адамгершілік қағидаттарды меңгеруіне бағытталған жүйелі тәрбиелік үдерісті білдірсе, психологиялық аспектіде ол оқушының эмоционалдық-ерік саласының жетілуін, мінез-құлықтық дағдылардың қалыптасуын қамтамасыз ететін ішкі психикалық механизмдер кешені ретінде қарастырылады. Ал мәдени-танымдық ұстанымдар бұл тәрбиенің мазмұнын ұлттың рухани құндылықтарын санаға сіңіру, мәдени дәстүрлердің сабақтастығын сақтау үдерісі ретінде пайымдайды. [1, 46 б].

Бастауыш мектеп жасындағы балалардың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктері ұлттық рухани-адамгершілік тәрбиені жүйелі енгізуге қолайлы даму кезеңін көрсетеді. Бұл жаста оқушының мінез-құлқы тұрақтана бастайды, құндылықтық бағдарлары, адамгершілік нормалары, отансүйгіштік сезімі қалыптасады, ересектердің үлгісін қабылдауға бейімділігі жоғары болады. Сондықтан бастауыш буында ұлттық салт-дәстүрлерді, әдеп нормаларын, мәдени мұра элементтерін оқу-тәрбие процесіне кіріктіру олардың тұлғалық дамуына тікелей әсер етеді. Осындай ғылыми-теориялық алғышарттар мектептің бастауыш буынында ұлттық рухани-адамгершілік тәрбиені қалыптастыру мәселесінің өзектілігін арттырып, бұл бағытта педагогикалық жүйелерді жаңғыртуға сұраныс туындатып отыр. Қазақ халқының салт-дәстүрі, әдептілік нормалары, үлкенді сыйлау, бауырмалдық, қайырымдылық сияқты құндылықтары ұлттың рухани тірегі болып табылады. Оны мектепте қалыптастыру — мәдениеттің үзілмей жалғасуына ықпал етеді. Қазақстанның білім беру саясаты ұлттық тәрбие, рухани жаңғыру, патриоттық сезімді дамыту мәселелерін басым бағыт ретінде атап көрсетеді. Бұл, бастауыш буынында ұлттық рухани-адамгершілік тәрбиені қалыптастыру барысындағы ұлттық құндылықтарға деген құрметтің маңыздылығын арттыра түседі.

Ұлттық құндылықтар – халықтың тарих бойы жинақтаған рухани тәжірибесін, дүниетанымын, әдеп нормаларын, мәдени дәстүрлері мен өмір салтын қамтитын құндылықтар жүйесі. Педагогикалық әдебиеттерде ұлттық құндылықтар жеке тұлғаның адамгершілік бағдарын анықтайтын, оның ұлттық

сәйкестігі мен мәдени бірегейлігін қалыптастыратын элеуметтік-мәдени феномен ретінде қарастырылады [2, 72 б].

Ұлттық құндылықтардың құрамына салт-дәстүр, тіл, діл, өнер, әдебиет, отбасы тәрбиесі, үлкенді құрметтеу, қонақжайлық, ізгілік сияқты қазақ халқына тән өмірлік қағидалар кіреді. Бұл құндылықтарды ұрпақ санасына сіңіру – қоғамның тұрақтылығы мен мәдени сабақтастығын сақтау үшін маңызды міндет.

Ұлттық құндылықтарды бастауыш сынып оқушыларына жеткізудің мәні, ең алдымен, баланың тұлғалық негізінің дәл осы кезеңде қалыптасуымен байланысты. Психологиялық зерттеулер 6-10 жас аралығында баланың мінез-құлқы, моральдық түсініктері, жақсы мен жаманды айыру қабілеті белсенді қалыптасатынын дәлелдейді. Осы жас кезеңінде ұлттық мазмұндағы ертегілер, мақал-мәтелдер, халық ойындары, дәстүрлік әдеп үлгілері арқылы берілген ақпарат баланың эмоциялық-психологиялық қабылдауына оң әсер етеді және оның болашақ мінез-құлық моделін айқындауға көмектеседі. Сондықтан ұлттық құндылықтарды ерте жастан меңгеру балалардың рухани әлемін байытып, ұлттық мәдениетке қызығушылықтарын оятады.

Сонымен қатар, ұлттық құндылықтарды бастауыш мектептегі оқу-тәрбие процесіне енгізу оқушылардың қоғаммен байланысын күшейтіп, олардың елжандылық қасиеттерін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Мектептегі пәндер мазмұнын ұлттық бағытта байыту, тәрбиелік іс-шараларды халықтық педагогикамен үйлестіру, отбасылық дәстүрлерді оқу-тәрбие жұмысына кіріктіру – оқушының ұлттық санасын нығайтуға ықпал ететін тиімді тәсілдер. Мұндай тәрбиелік ықпал нәтижесінде бала өзінің ұлттық тамырын терең түсініп, мәдени мұраға құрметпен қарауды үйренеді, сонымен бірге қазіргі қоғамда жауапкершілігі жоғары, адамгершілігі берік азамат болып қалыптасуына негіз қаланады.

Бастауыш сыныптағы тәрбиенің ерекшелігі ең алдымен баланың тұлғалық дамуының қарқынды кезеңімен байланысты. Бұл жаста оқушылардың табиғи қызығушылығы жоғары, жаңа ақпаратты қабылдауы белсенді, ересектердің мінез-құлқына еліктеу басым болады. Сондықтан тәрбие үдерісі оқушының эмоционалдық қабылдауына, іс-әрекеттік қатысуына және жеке тәжірибесіне сүйенуі тиіс. Бастауыш буында оқу мен тәрбиенің ажырамас бірлігін сақтау, яғни әр сабақта тәрбиелік компонентті мақсатты түрде кіріктіру – тұлғаның адамгершілік, эстетикалық және мәдени дамуын қамтамасыз ететін маңызды педагогикалық талап [3, 15].

Сабаққа ұлттық, рухани-адамгершілік немесе басқа тәрбиелік мазмұнды тиімді интеграциялау оқу бағдарламасының мазмұнын белгілі бір құндылықтар жүйесімен байланыстыру арқылы жүзеге асады. Бұл бағытта халықтық педагогика элементтерін қолдану, ұлттық ойындарды оқу тапсырмаларымен үйлестіру, шығармашылық іс-шаралар ұйымдастыру, рөлдік және проблемалық жағдаяттар құрастыру кеңінен қолданылады. Мысалы, ана тілі сабағында ұлттық ертегілерді «Ер Төстік, Керқұла атты Кендебай және т.б.» талдау арқылы адамгершілік нормаларды бекітуге болады; математика немесе дүниетану сабақтарында ұлттық мәдениеттен алынған мысалдар (қазақтың ою-өрнектерінде симметрия, тұйық сызық, қайталау, дөңгелек, үшбұрыш, ромб) қолдану оқушылардың қызығушылығын арттырады; шығармашылық жобалар («Қазақтың ұлттық киімдері», «Төрт түлік және оның пірлері», «Ұлттық ойындар әлемі», «Қазақтың ұлттық аспаптары» және т.б.) мен сыныптан тыс іс-шаралар («Ұлыстың ұлы күні - Наурыз», «Атадан қалған нақыл сөздер» және т.б.) оқушының ұлттық мәдениетке, өнерге, салт-дәстүрге құрметін қалыптастырады. Мұндай интеграция оқушыға білімді тек теориялық тұрғыда ғана емес, мәдени-элеуметтік маңызымен бірге түсінуге мүмкіндік береді.

Ұлттық құндылықтарды бастауыш сынып оқушыларына меңгертуде халықтың салт-дәстүрлерін тәрбиелік мақсатта қолдану тиімді нәтижелер береді. Мәселен, «Бесікке салу», «Тұсау кесу», «Ат қою» сияқты дәстүрлер туралы әңгімелеу арқылы мұғалім отбасылық тәрбие, үлкенге құрмет, сәбиге тілек айту мәдениеті жөнінде түсінік береді. Сабақ барысында көрнекілік ретінде бесік, тұсау кесу жібі немесе ұлттық әшекей бұйымдарды пайдалану оқушылардың қызығушылығын арттырады және мәдени мазмұнды нақты әрі есте қаларлық етеді.

Ұлттық ойындар бастауыш сыныптағы тәрбиелік жұмыстың ажырамас бөлігі болып табылады, себебі олар бауырмалдық, адалдық, шапшаңдық, ұйымшылдық сияқты құндылықтарды табиғи түрде қалыптастырады. Мысалы, «Арқан тартыс» ойыны топтық бірлікті, күш-жігерді бағалауды үйретсе, «Ақ серек – көк серек» балалардың тез шешім қабылдау қабілетін дамытады. «Тоғызқұмалақ» интеллектуалдық ойыны арқылы логикалық ойлау, шыдамдылық және стратегиялық жоспарлау дағдылары қалыптасады. Ертегілерді қолдану да ұлттық сана қалыптастырудың маңызды әдістерінің бірі: «Ер Төстік», «Алдар көсе», «Тазша бала» сияқты ертегілерді талдау кезінде оқушылар жақсы мен жаманды ажыратады, әділдік, еңбекқорлық, тапқырлық сияқты адамгершілік қасиеттердің мәнін түсінеді [4, 112 б.].

Сыныптан тыс іс-шаралар бастауыш сынып оқушыларының ұлттық мәдениетті практикалық тұрғыдан меңгеруіне жағдай жасайды. Сыныптан тыс өткізілетін іс-шараларда, мысалы, «Қазақтың

ұлттық ойындары» тақырыбында өткен сайыста 4-сынып оқушылары «Асық ату», «Арқан тарту», «Сақина салмақ», «Теңге ілу» сияқты дәстүрлі ойындарға қатысып, өздерінің қимыл-қозғалыс дағдыларын дамытуымен қатар, топтық әрекеттестік, ұйымшылдық, тапқырлық және әділдік секілді әлеуметтік-құндылықтық қасиеттерін қалыптастырды.

Сондай-ақ, мектепшілік байқаулар мен мерекелік іс-шаралар да бастауыш сынып оқушыларының ұлттық рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Мәселен, «Наурыз мерекесі» аясында дәстүрге айналған «Ұлттық киімдер шеруі», «Ұлттық тағамдар жәрмеңкесі» секілді шаралар оқушылардың шығармашылық белсенділігін арттырып, ұлттық дәстүрлердің мазмұнын терең түсінуіне мүмкіндік береді. Жалпы алғанда, осындай іс-шаралар бастауыш сынып оқушыларының бойында патриоттық сезім, мәдени жауапкершілік, ұлттық мұраға құрмет сияқты тұлғалық қасиеттердің жүйелі түрде қалыптасуына ықпал ететін тиімді тәрбие құралдарының бірі болып табылады.

Осындай мектепшілік іс-шаралар оқушылардың бойында патриоттық сезім, мәдени жауапкершілік, ұлттық құндылыққа құрмет сияқты қасиеттердің қалыптасуына айқын дәлел бола алады.

Қорытындылай келе, педагогикалық үдерістің жүйелілігі және ұлттық тәрбиенің мазмұндық тұрғыда жаңғыртылуы бастауыш сынып оқушыларының рухани-адамгершілік даму деңгейін арттырудың шешуші факторы болып табылады. Ұлттық құндылықтарға негізделген білім беру моделі балаларды жауапкершілігі жоғары, мәдени тұрғыдан саналы, отаншыл жеке тұлға ретінде қалыптастыруға мүмкіндік береді. Сол себепті ұлттық рухани-адамгершілік тәрбиені бастауыш буында жүзеге асыру – тек білім беру мекемелерінің ғана емес, қоғамның болашағына бағытталған стратегиялық міндет деп тұжырымдауға болады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Калиев, С. Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы [Мәтін] / С. Калиев. – Алматы: Рауан, 1998. – 128 б.
2. Узақбаева, С. Қазақ халық педагогикасы [Мәтін] / С. Узақбаева. – Алматы: Глобус, 2013.
3. Толеубекова, Р. Бастауыш сынып оқушыларын адамгершілікке тәрбиелеуде халықтық педагогиканың озық дәстүрлерін пайдалану [Мәтін]: пед. ғыл. канд. ... дис автореф. / Р. Толеубекова. – Алматы, 1994. – 24 б.
4. Сағындықов Е.А. Қазақтың ұлттық ойындары. — Алматы: Рауан, 2001. - 175 с.

УДК 37.013.73

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕ ЭТНОПЕДАГОГИКАНЫ ГЕЙМИФИКАЦИЯЛАУ: БІЛІМ БЕРУ RPG-КВЕСТЕРІН МОДЕЛЬДЕУ ТӘЖІРИБЕСІ

Алькенов Д.К.

магистрант, тәжірибелі психолог
Абай ат. КазНПУ, Алматы, Қазақстан
e-mail: dauren_alkenov@mail.ru

Андатпа. Мақалада жалпы білім беретін мектептің оқу-тәрбие үдерісінде этнопедагогика мен геймификацияны ықпалдастыру мүмкіндіктері қарастырылады. Ұлттық тәрбиенің дәстүрлі формалары (халықтық ойындар, ғұрыптар, фольклор, қауымдық өзара әрекеттесу институттары) табиғаты жағынан ойындық, рөлдік және құндылықтық мазмұнға бай элементтерді қамтитыны көрсетіледі. Осы элементтерді геймификацияланған оқытудың заманауи форматына – сюжетті-рөлдік ойындарға (RPG), командалық квесттерге, үстелдік және цифрлық білім беру өнімдеріне – саналы түрде көшіру қажеттілігі негізделеді. Геймификацияланған этнопедагогикалық кеңістік моделі ретінде «Батырдың жолы» тұжырымдамасы ұсынылады, оның жүзеге асырылуының негізгі педагогикалық шарттары, сондай-ақ үстірт, формальды-декоративтік геймификацияның қауіп-қатерлері сипатталады. Этногеймификация практикасының оқушылардың құндылықтық бағдарлары, оқу мотивациясы және азаматтық идентичтілігін қалыптастыруға әсерін бағалау бағытындағы әрі қарайғы зерттеулердің перспективалары айқындалады.

Түйін сөздер: этнопедагогика, ұлттық тәрбие, геймификация, білім беру ойыны, сюжетті-рөлдік ойын, этномәдени құндылықтар, мектептік білім беру.

ГЕЙМИФИКАЦИЯ ЭТНОПЕДАГОГИКИ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ: ОПЫТ МОДЕЛИРОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ RPG-КВЕСТОВ

Аннотация. В статье рассматриваются возможности интеграции этнопедагогики и геймификации в образовательном процессе общеобразовательной школы. Показано, что традиционные формы национального воспитания (народные игры, обряды, фольклор, институты общинного взаимодействия) по своей природе уже содержат игровые, ролевые и ценностно-насыщенные элементы. Обосновывается необходимость осознанного переноса этих элементов в современные форматы геймифицированного обучения: сюжетно-ролевые игры (RPG), командные квесты, настольные и цифровые образовательные продукты. Предлагается модель геймифицированного этнопедагогического пространства «Батырдын Жолы», описываются ключевые педагогические условия реализации, а также риски поверхностной, декоративной геймификации. Намечены перспективы дальнейших исследований в направлении оценки влияния этногеймификационных практик на формирование ценностных ориентаций, учебной мотивации и гражданской идентичности школьников.

Ключевые слова: этнопедагогика, национальное воспитание, геймификация, образовательная игра, сюжетно-ролевая игра, этнокультурные ценности, школьное образование.

GAMIFICATION OF ETHNOPELAGOGY IN GENERAL EDUCATION SCHOOL: EXPERIENCE OF DESIGNING EDUCATIONAL RPG QUESTS

Abstract. The article explores the integration of ethnopedagogy and gamification in the educational process of general education schools. It is shown that traditional forms of national upbringing (folk games, rituals, folklore, community-based practices) initially contain game-based, role-playing and value-oriented components. The author substantiates the need for a deliberate transfer of these components into modern gamified learning formats: narrative role-playing games (RPG), team quests, tabletop and digital learning products. A model of a gamified ethnopedagogical environment called “Path of the Young Batyr” is proposed, including key mechanics, narrative structure and value focus. Pedagogical conditions and risks of superficial decorative gamification are analyzed. Prospects for further research on the impact of such practices on students’ value orientations, learning motivation and civic identity are outlined.

Keywords: ethnopedagogy, national upbringing, gamification, educational game, role-playing game, ethnocultural values, school education.

Введение

Современная школа сталкивается с двойным вызовом. С одной стороны, усиливается запрос на сохранение и актуализацию этнокультурных ценностей, национальных языков и традиций, что отражено в государственных образовательных документах и концепциях развития образования Республики Казахстан. С другой стороны, учащиеся живут в цифровой среде, где их внимание и вовлечённость формируются под влиянием игровых и мультимедийных форматов.

Этнопедагогика традиционно рассматривает воспитание как целостный процесс включения ребёнка в культурное пространство народа через язык, обычаи, фольклор, народные игры, семейные и общественные практики. В этом смысле она опирается на богатый арсенал средств, изначально связанных с действием, ролью, ситуацией, совместной деятельностью.

Геймификация, в свою очередь, предлагает инструменты проектирования образовательного опыта через игровые механики: сюжет, роли, задания, уровни, обратную связь, систему достижений. В мировой и отечественной литературе геймификация рассматривается как способ повышения мотивации и вовлечённости обучающихся при условии методически грамотного применения [1; 2].

Цель данной статьи – представить концептуальную модель геймификации этнопедагогики в общеобразовательной школе на примере создания образовательного RPG-квеста «Батырдын Жолы», а также обозначить педагогические условия и риски её реализации в контексте заявленной цели конференции – обсуждения актуальных проблем и перспективных направлений в теории и практике этнопедагогики.

1. Теоретические основания интеграции этнопедагогики и геймификации

Этнопедагогика как научное направление изучает народную систему воспитания, её ценности, средства, методы и формы организации совместной деятельности детей и взрослых [3]. В её фокусе – формирование личности, укоренённой в культуре своего народа и открытой к межкультурному диалогу. К ключевым ресурсам этнопедагогики относятся:

- Фольклор (сказки, легенды, пословицы, поговорки);

- Обрядово-ритуальная практика (инициации, семейные и календарные обряды);
- Народные игры и состязания;
- Традиции общинной взаимопомощи и советов (би, старейшины, аксакалы);
- Нормы поведения и этикета, передаваемые через живой пример.

Анализ этих ресурсов показывает, что они изначально опираются на игровое действие, ролевое распределение, символизацию, эмоциональную включённость и коллективное переживание. Это позволяет говорить о «протогеймификационном» характере традиционного воспитания: ребёнок осваивает ценности не только через слово, но через участие в культурных сценариях.

Геймификация, опираясь на достижения теории игр и педагогического дизайна, предполагает внедрение игровых элементов в неигровой контекст (обучение, воспитание, профессиональная подготовка) [1]. К базовым элементам геймификации относятся:

- Сюжет и мир (storytelling, world-building);
- Роли и персонажи;
- Задачи, испытания, квесты;
- Уровни, прогресс, система наград;
- Обратная связь и рефлексия.

Интеграция этнопедагогики и геймификации становится возможной при условии, что:

1. Игровые механики поддерживают, а не подменяют ценностный и смысловой компонент национального воспитания.
2. Культурные элементы (обряды, легенды, символы) не сводятся к декоративным «скинам», а становятся ядром образовательного опыта.
3. Ребёнок получает возможность не только «играть в традицию», но и осмыслять её, соотнося с собственной жизнью.

В таком понимании геймификация выступает инструментом актуализации этнопедагогического потенциала в современной школе.

2. Модель геймифицированного этнопедагогического пространства «Батырдын Жолы»

В качестве примера интеграции этнопедагогики и геймификации рассмотрим модель образовательного RPG-квеста «Батырдын Жолы» для учащихся основной школы (5–9 классы).

2.1. Нарратив и роли

Основанием сюжета выступают мотивы народных эпосов и легенд о батыре, акыне, хранителе очага, советнике (би), мастере ремесла и др. Вместо буквального воспроизведения конкретного эпоса создаётся обобщённое игровое пространство, где:

Каждый учащийся выбирает роль (или аватара) в соответствии со своими интересами и сильными сторонами;

Классы формируют «аулы» или «жузы», имеющие свои символы, девизы, формы приветствия;

В центре нарратива – путь героя: от вызова к испытаниям, выбору и возвращению в сообщество обновлённым.

Такое ролевое построение позволяет связать личностное развитие школьника с этнокультурными идеалами, не навязывая жёстких стереотипов, а предлагая вариативность ролей и путей.

2.2. Игровые механики на основе традиций

В модель «Батырдын Жолы» могут быть встроены следующие этнопедагогические механики:

«Асар» как кооперативный квест.

Задания, которые может выполнить только группа, опираясь на взаимопомощь: подготовка мини-проекта для школы или микрорайона, социальная акция, помощь младшим школьникам и т.п. Условием успеха является вклад каждого участника.

«Конакжайлык» (гостеприимство) как социальный ресурс.

Отдельные команды-аулы могут принимать «гостей» – учащихся из других классов, организуя для них культурные мини-мероприятия (рассказ легенды, мастер-класс, презентация семейных традиций). За это начисляются не только игровые баллы, но и «социальный капитал» – признание со стороны других команд.

«Кенес аксакалов» как игровая инстанция медиации.

Сложные игровые ситуации (конфликты, спорные результаты) передаются на рассмотрение совета старших – роли советников могут выполнять сами учащиеся старших классов, педагоги, приглашённые представители родительской общественности. Это формирует навыки аргументации, уважения к процедурам и справедливости.

Народные игры и соревнования интегрируются как часть квестов: они не выступают лишь физкультминутками, а связываются с обсуждением ценностей: честная игра, выдержка, взаимовыручка.

2.3. Форматы реализации: настольный, очный и цифровой

Для гибкости и доступности модель может быть реализована в нескольких форматах:

1. Настольная игра-квест.

Набор игровых карт (персонажи, задания, события, ресурсы), игровое поле с маршрутом «пути героя», методические рекомендации для учителя. Такой формат доступен школам с ограниченными цифровыми ресурсами и позволяет проводить занятия офлайн.

2. Очные классные и внеурочные мероприятия.

Сценарии классных часов, неделя этнокультуры, школьные фестивали, лагерные смены, построенные на логике игрового мира «Батырдын Жолы».

3. Цифровое сопровождение.

Использование простых онлайн-инструментов (Google Forms, школьные платформы, мессенджеры) для ведения «дневников героя», фиксации достижений, обратной связи. В долгосрочной перспективе возможно создание специализированного веб- или мобильного приложения, однако на уровне пилотных проектов достаточно гибридного решения.

Важно, что во всех форматах сохраняется центральный принцип: геймификация служит усилению этнопедагогического содержания, а не подменяет его.

3. Педагогические условия и риски реализации модели

Успешная интеграция этнопедагогики и геймификации в школьную практику требует соблюдения ряда педагогических условий.

3.1. Ценностно-смысловая рамка

Учитель и школьная команда должны чётко понимать, какие ценности и поведенческие модели продвигаются через игру: уважение к старшим, ответственность за слово, готовность к взаимопомощи, бережное отношение к языку и культурному наследию, открытость к другим культурам.

Без такой рамки геймификация рискует превратиться в набор развлечений, не связанный с этнопедагогическими целями.

3.2. Методическая подготовка педагогов

Для качественной подготовки необходимы:

Методические рекомендации по использованию игр и квестов в учебном процессе (интеграция с предметами, классными часами, воспитательными программами);

Примерные сценарии занятий и мероприятий;

Материалы для рефлексии (вопросы, формы дневников, чек-листы наблюдения).

Педагог должен владеть базовыми принципами геймификации, понимать структуру сюжета и уметь управлять групповой динамикой.

3.3. Включение семей и местного сообщества

Этнопедагогика традиционно выходит за рамки школы, включая семью и сообщество. В рамках модели «Батырдын Жолы» возможно:

1. Привлечение родителей к подготовке заданий (истории семьи, семейные реликвии, рецепты, рассказы о традициях);

2. Участие представителей местного сообщества (старейшины, деятели культуры, общественные лидеры) в роли «наставников» или «хранителей знаний»;

3. Организация совместных мероприятий «дети – родители – школа» в формате квестов.

Это усиливает воспитательный эффект и снижает риск формального отношения к этнокультурной тематике.

3.4. Риски поверхностной геймификации

Среди ключевых рисков можно выделить:

- Декоративность.

Сводится к использованию национальных орнаментов и терминов без содержательной работы с ценностями и традициями.

- Стереотипизация.

Упрощённое представление образов (например, батыр только как «воин», без морально-нравственной и интеллектуальной составляющей).

- Гипермотивация внешними наградами.

Смещение акцента с внутренней мотивации (интерес, гордость за культуру, чувство общности) на внешний «балл», значок, приз.

Для минимизации рисков необходима экспертная поддержка (учёные-этнопедагоги, методисты) и регулярная рефлексия результатов внедрения.

4. Перспективы дальнейших исследований

Предлагаемая модель геймифицированной этнопедагогики носит концептуально-проектный характер и требует дальнейшей эмпирической проверки. Возможные направления исследований:

Диагностика изменений в ценностных ориентациях и этнокультурной идентичности школьников до и после участия в программе;

Анализ влияния геймификации на учебную мотивацию и вовлечённость в воспитательные мероприятия;

Исследование особенностей групповой динамики в «аульных» командах и её воспитательного потенциала;

Разработка критериев и индикаторов качества этногеймификационных программ.

Отдельное перспективное направление – сопоставление офлайн- и онлайн-форматов реализации модели, а также изучение возможностей включения элементов дополненной и виртуальной реальности при сохранении этической и культурной корректности.

Заключение

Этнопедагогика и геймификация, несмотря на различие научных традиций, оказываются концептуально совместимыми. Традиционные формы национального воспитания изначально опираются на действие, ролевое участие и коллективный опыт, что делает их естественной основой для построения образовательных игр и квестов.

Модель «Батырдын Жолы» демонстрирует, как этнокультурные ценности могут быть актуализированы в школьной практике через сюжетно-ролевые форматы, командную работу и рефлексия, не теряя глубины и смысла. При соблюдении педагогических условий и учёте обозначенных рисков геймификация этнопедагогики может стать перспективным направлением развития воспитательных программ общеобразовательной школы и предметом дальнейших научных исследований.

ЛИТЕРАТУРА

1. Капицын В.М. Геймификация образования: теоретические основы и практики внедрения. – М.: Педагогика, 2020. – 192 с.
2. Deterding S., Dixon D., Khaled R., Nacke L. From Game Design Elements to Gamefulness: Defining “Gamification” // Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference. – 2011. – P. 9–15.
3. Толеубекова Р.К. Этнопедагогика: учебное пособие. – Алматы: Рауан, 2015. – 256 с.
4. Жампеисова К.К. Национальные традиции в системе школьного воспитания: этнопедагогический аспект. – Астана: Фолиант, 2018. – 220 с.
5. Huizinga J. Homo Ludens. A Study of the Play-Element in Culture. – London: Routledge, 2004. – 240 p.

УДК 378.14

ТӘРБИЕ БЕРУДЕГІ АТА-АНА МЕН ҰСТАЗ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ: МЕКТЕП ПЕН ОТБАСЫ АРАСЫНДА МЫҚТЫ КӨПІР ҚҰРУ

Асқарқызы Р.

Педагогика және психология ғылымдарының магистрі,
Әл-Фараби атындағы Vinom school мектеп-лицейінің ағылшын тілі ұстазы.

Атырау, Қазақстан

Email: askarkyzy.raikhan@yahoo.com

Андатпа: Бұл мақалада сынып жетекшісінің мектеп пен ата-ана арасындағы серіктестікті нығайту бағытында жүргізген жүйелі тәрбие жұмыстары қарастырылады. Автор ата-аналармен тиімді қарым-қатынас орнатудың заманауи формаларын ұсынып, «Cooking Day», «Әке, менімен бірге жаса!», «Teacher’s Appreciation Day» сияқты тәжірибелік іс-шаралардың тәрбиелік және психологиялық маңызын талдайды. Әр іс-шара ата-аналардың мектеп өміріне белсенді араласуына, оқушылардың үй мен мектеп ортасындағы байланысын күшейтуге мүмкіндік бергендігі көрсетіледі. Сонымен қатар болашақта ұйымдастырылатын спорттық жарыстар, мәдени-танымдық шаралар және бейресми кездесулер ата-аналар қауымдастығын одан әрі белсендірудің тиімді жолдары ретінде ұсынылады.

Мақала мектеп пен отбасының ынтымақтастығы оқушы тұлғасының үйлесімді дамуына тікелей әсер ететінін ғылыми және тәжірибелік тұрғыдан дәлелдейді.

Тірек сөздер: ата-ана, сынып жетекші, тәрбие жұмысы, мектеп пен отбасы ынтымақтастығы, серіктестік, оқушы тәрбиесі, педагогикалық қолдау, әлеуметтік байланыс, тәрбие іс-шаралары

Annotation: this article examines the systematic educational work carried out by the homeroom teacher to strengthen the partnership between the school and parents. The author presents modern forms of effective communication with parents and analyses the educational and psychological significance of practical activities such as “Cooking Day,” “Dad, Do It with Me!,” and “Teacher’s Appreciation Day.” Each event is shown to have provided opportunities for parents to participate actively in school life, thereby reinforcing the connection between students’ home and school environments. In addition, sports competitions, cultural-educational events, and informal gatherings proposed for future implementation are discussed as effective means of further activating the parent community. The article demonstrates, both theoretically and practically, that cooperation between school and family directly influences the harmonious development of the student’s personality.

Keywords: parent, homeroom teacher, educational work, school–family cooperation, partnership, student upbringing, pedagogical support, social interaction, educational activities.

Сынып ішіндегі психологиялық ахуал – сынып жетекшісі қызметіндегі ең маңызды мәселелердің бірі. Белсенді, ынтымақты, бір-бірін қолдайтын сынып атмосферасын қалыптастыру оқушылардың оқу үлгеріміне де, тәртібіне де тікелей әсер етеді. Сондықтан мен, сынып жетекші ретінде, оқушыларымның білім сапасы мен тәртіп мәдениетінің жоғары болуын көздеп, жүйелі түрде түрлі шаралар ұйымдастырып келемін.

Сыныптағы тәрбие мен ата-анамен серіктестікті жүйелі жолға қою мақсатында оқу жылының басында ата-аналармен кең ауқымды жиналыс өткізіп, екінші тоқсанға арналған толыққанды жоспар әзірледім. Жоспар құру – мақсатқа жетудің ең тиімді механизмі екеніне көзім жетті. Себебі нақты жоспардың болуы – мұғалімге де, ата-анаға да бағыт береді, әрі жұмыстың жүйелілігін қамтамасыз етеді. Сонымен қатар жоспарды ата-аналармен бөлісу ұстаздың жауапкершілігін арттырып, өз уәдесіне берік болуға ынталандырады. Сондықтан сынып жетекшілігін енді бастаған әріптестеріме ең алдымен жоспарлаудан бастауға кеңес берер едім.

Ата-аналармен алғашқы ауқымды жиналыс өткізу тәжірибесі

Оқу жылының алғашқы аптасында сыныптағы 27 ата-ананың 19-ы қатысқан үлкен жиналыс ұйымдастырдым. Жиналыс кешкі уақытта өткендіктен, ұзақ жұмыс күнінен кейін келген ата-аналарға қолайлы орта қалыптастыруды жөн көрдім: термоспен жылы шай және жеңіл тәттілер дайындап қойдым. Бұл қарапайым әрекет ата-аналар тарапынан жылы қабылданып, бірден сенім атмосферасын орнатуға ықпал етті.

Жиналысты шығармашылық элементпен бастауды жөн санадым. Биыл белгілі композитор Шәмші Қалдаяқовтың 95 жылдық мерейтойына орай, кешігіп келген ата-аналарды «Кешікпей келем деп ең» әнінің караоке нұсқасымен қарсы алдық. Ата-аналар бірге ән шырқап, жиналыс көңілді, жылы атмосферада басталды. Бұл тәсіл ресми кездесуді жандандырып, қатысушылардың байланысын нығайтуға көмектесті.

Сингапурлық “Upgrade-40” әдісін ата-аналармен қолдану.

Жиналыс барысында біздің мектепте белсенді қолданылып жүрген сингапурлық “Upgrade-40” әдісін ата-аналарға тәжірибелік түрде көрсеттім. Ата-аналарға «Үйде қандай ерекше тәртіп жүйесін орнаттыңыз?» деген сұрақ қойылып, 30 секунд ішінде жауап берулері сұралды. Бұл әдіс ата-аналардың ашық пікір білдіруіне, бір-бірімен тәжірибе алмасуына және ортақ мәселені талқылауға мүмкіндік берді. Қатысушылар белсенділік танытып, бұл кезең өте нәтижелі өтті.

Жиналыстың мазмұны және жоспарлардың талқылануы

Кездесу барысында бірінші тоқсан қорытындысы, оқушылардың оқу мен тәртіп көрсеткіштері, туындаған мәселелер және алдағы мақсаттар кеңінен талқыланды. Сонымен қатар екінші тоқсанға арналған тәрбие жұмыстарының нақты орындалу реті түсіндірілді.

Мұндай кешенді ұйымдастырылған жиналыс ата-аналардың мектеппен байланысын нығайтты, олардың тәрбие үдерісіне деген қызығушылығын арттырды және оқушының дамуына бағытталған бірлескен әрекеттің бастамасы болды.

«Cooking Day» іс-шарасы: ана мен қыз арасындағы байланысты нығайтудың тиімді формасы

Тәрбие жұмысының маңызды бағыттарының бірі – оқушының отбасымен берік, сенімді қарым-қатынас орнату және ата-ана мен бала арасындағы эмоционалды байланысты қолдау. Осы мақсатта мен сыныптағы қыз балалар мен олардың аналарын қамтитын арнайы іс-шара – «Cooking Day» күнін ұйымдастырдым. Іс-шара аптаның соңына жоспарланып, сенбі күні мектепте өтті. Шақырту тек қыздар

мен олардың аналарына жіберілді, себебі бұл күннің негізгі идеясы – ана мен қыздың бір-біріне уақыт бөліп, ортақ іс жасап, қарым-қатынасын нығайту болатын. Сонымен қатар мен де олармен бейресми жағдайда жақын танысуды көздедім.

Күз мезгілі болғандықтан, өзім алдын ала дайындап әкелген жаңа жиналған асқабақтарды пайдаланып, мастер-класс форматында асқабақтан панкейк және булочка пісіруді жоспарладым. Бұл таңдаудың тағы бір себебі – көптеген аналар асқабақтан тәтті тағам әзірлеп көрмегенін және қыздар да мұндай тағамның дәмі туралы күмәнмен қарайтынын білдірді. Іс-шара барысында олардың бұл күмәні сөйліп, тағамдарымыздың ерекше әрі өте дәмді шыққанын атап өтті.

Аналар мен қыздардың алжапқыш тағып, бастарына әдемі орамал тағып келгені іс-шараның атмосферасын одан әрі жандандыра түсті. Бірлесе отырып тағам әзірлеу процесі қыздар үшін де, аналар үшін де ерекше әсер қалдырды. Мен, сынып жетекшісі ретінде, тағам әзірлеу барысында аналарды еркін әңгімеге тартып, олардың көзқарасы, бала тәрбиелеудегі тәжірибесі және отбасыдағы құндылықтары жөнінде ой бөлісуге мүмкіндік жасадым.

Үстел басындағы жылы орта, хош иісті шай, бір-бірін тыңдауға дайын көңіл-күй – барлығы аналар мен қыздардың өзара жақындай түсуіне ықпал етті. Күннің соңында әрқайсысы жақсы әсермен тарқап, қоштасу да оңайға түспеді. Бұл іс-шараның нәтижесінде мен қойылған мақсатқа толық жеттім деп есептеймін: ана мен қыз арасындағы эмоционалды байланыс нығайып, сынып жетекшісі ретінде мен де ата-аналармен сенімді қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік алдым.

«Әке, менімен бірге жаса!» іс-шарасы: әке мен ұл арасындағы қарым-қатынасты нығайтудың тәрбиелік мәні.

Оқушы тұлғасының қалыптасуында әкенің рөлі айрықша. Әке – ұл бала үшін мінездің, ерліктің, еңбектің, жауапкершіліктің үлгісі. Сол себепті ұл балалардың тәрбиесінде әке мен бала арасындағы қарым-қатынасты қолдау, бірлескен әрекет арқылы олардың арасындағы сенім мен өзара түсіністі арттыру маңызды. Осы мақсатта келесі сенбі күні «Әке, менімен бірге жаса!» атты әке мен ұлдарға арналған тәрбиелік іс-шара ұйымдастырылды.

Сыныбымда 17 ұл бала бар. Барлығы толық қатыса алмағанымен, іс-шара мазмұндық тұрғыдан өте пайдалы әрі еңбекке баулуға бағытталған белсенді күн болды. Бағдарламаны көркем еңбек пәні мұғалімімен бірлесе отырып әзірледік, сондықтан жұмыс кәсіби түрде, қауіпсіздік талаптарына сай жүргізілді.

Бұл күні әкелер мен ұлдар ағаш бетіне алдын ала сызылған сурет бойынша жұмыс жасап, оны арнайы күйдіру құрылғысы арқылы ағашқа өрнек ретінде түсірді. Әкелер өз ұлдарына нұсқау беріп, құрал-жабдықтардың қауіпсіздік ережелерін түсіндіріп отырды. Үдеріс барысында қызықты жағдайлар да болды: көп әкелер сурет салуды ұзақ уақыт бойы тәжірибеден өткізбеуі себепті, сурет сызуда белгілі бір қиындықтарға тап болды. Осындай сәттерде ұлдары әкелеріне қолғабыс көрсетіп, суретті өздері салып беріп отырды. Бұл өзара бір-бірін қолдау сәттері әке мен ұл арасындағы қарым-қатынасты одан әрі нығайта түсті.

Іс-шара барысында әкелер бір-бірімен танысып, өзара тәжірибе алмасты. Олар ұл балаларды бір-бірімен татулық пен достыққа шақырып, өздерінің мектеп кезіндегі қызықты сәттерін бөлісті. Сонымен қатар қазіргі еңбек сабақтарының жаңартылған мазмұнмен, ерекше форматта өтіп жатқанын көріп, ризашылықтарын білдірді.

Күн соңында әкелер осындай кездесулердің маңызын атап өтіп, олардың жиі ұйымдастырылып тұрғанын қалайтындарын айтты. Іс-шара әкелер мен ұлдардың көңілінде жылы әсер қалдырып, қатысушылар бір-бірімен қимай қоштасты.

«Teacher's Appreciation Day» іс-шарасы: пән мұғалімдері мен ата-аналар арасындағы серіктестікті нығайтудың жаңа форматы.

Сынып жетекшісі қызметінде ата-аналар мен пән мұғалімдерінің өзара ынтымақтастығын ұйымдастыру – оқушының тұлғалық дамуына әсер ететін маңызды факторлардың бірі. Осы ынтымақтастықты жандандыру, мектеп пен отбасы арасындағы өзара түсіністі арттыру мақсатында «Teacher's Appreciation Day» атты ерекше форматтағы іс-шара өткізілді. Бұл шараға ерікті ата-аналар және сыныпқа сабақ беретін пән мұғалімдері қатысты.

Іс-шараның негізгі мақсаты – пән мұғалімдерінің сабақ барысында оқушыларға беріп жүрген құндылықтары мен тәрбие бағыттарын ата-аналарға таныстыру, сонымен қатар ата-аналардың өз тарапынан балаларының үйдегі мінез-құлқы, қызығушылығы және тұлғалық ерекшеліктері жөнінде пікір алмасуына мүмкіндік жасау еді. Мұндай екіжақты ақпарат алмасу оқушыны тереңірек түсінуге, жеке жақтарын ашуға және мектеп пен отбасы арасындағы сенім көпірін нығайтуға әсер етеді.

Шара түскі үзіліс уақытында ұйымдастырылып, конференция кабинеті арнайы безендірілді. Ата-аналар ұстаздарға арнап шағын фуршет әзірлеп, жылы атмосфера қалыптастырды. Пән мұғалімдерінің көңілін көтеру мақсатында түрлі психологиялық тренинг элементтері, қысқа ойындар және өзара

әңгімелесуге бағытталған тақырыптар ұсынылды. Пән ұстаздарының басым бөлігі шараға қатысып, олардың барлығы дерлік бұл форматтың өзгешелігін және тиімділігін атап өтті. Әдетте ата-аналар үшін мұғалімдер ұйымдастыратын кездесулерден айырмашылығы — мұнда бастамашы тараптың ата-аналардың өзі болуы ұстаздар үшін жағымды жаңалық болды.

Шамамен бір сағатқа созылған кездесу өте жылы, достық атмосферада өтті. Мұғалімдер мен ата-аналар арасында еркін әңгіме қозғалып, екі жақ та балалардың мектептегі және үйдегі мінез-құлық ерекшеліктерімен бөлісті. Бұл олардың бір-бірін жақын тануына, оқушыларға деген көзқарасты кеңейтуіне және түсіністі арттыруына көмектесті.

Сынып жетекшісі ретінде менің бұл шараны өткізудегі басты мақсатым — пән мұғалімдерінің әр оқушыны жаңа қырынан көруіне, олардың отбасындағы мінез-құлқын ескеріп, оқу процесінде жеке ерекшеліктерін дұрыс бағалай алуына жағдай жасау болды. Сонымен бірге ата-аналарға да ұстаз еңбегінің маңызын сезіндіру, өзара сыйластыққа негізделген байланыс орнату көзделді.

Жүргізілген жұмыстар көрсеткендей, мектеп пен ата-ана арасындағы байланыс біржақты емес, өзара қолдау мен сенімге негізделген жүйелі әрекетті қажет етеді. Мен ұйымдастырған әрбір іс-шара — «Cooking Day», «Әке, менімен бірге жаса!», «Teacher's Appreciation Day» — ата-аналардың мектеп өміріне белсенді араласуына, оқушылардың тәрбиелік ортасын кеңейтуге және барлық тарап арасындағы серіктестікті нығайтуға нақты үлес қосты. Ата-аналармен жылы, ашық және жүйелі қарым-қатынас орнату оқушы тұлғасының үйлесімді қалыптасуына тікелей әсер ететініне көзім жетті.

Ата-аналармен байланыс орнату жолдары бұлармен шектелмейді. Алдағы уақытта да бұл бағыттағы жұмысты жалғастыруға толық ынталы екенімді сезінемін. Қазіргі таңда спорттық жарыстар, интеллектуалдық квиздер, Сарайшық өлкетану музейіне танымдық саяхат, сондай-ақ мектептен тыс ортада ата-аналармен бейресми кездесулер ұйымдастыруды жоспарлап отырмын. Мұндай шаралар ортақ мақсатымыз — оқушының тәрбиесі мен дамуына жағдай жасау — жолында мектеп пен ата-ананы бұрынғыдан да жақындастыра түсетініне сенімдімін.

Қорытындылай келе, ата-ана мен ұстаздың бірлігі — сынып ұжымының табысты дамуының негізгі кепілі. Сынып жетекшісі ретінде мен бұл байланысты жүйелі түрде нығайтып, оқушылардың жан-жақты дамуына қолайлы орта қалыптастыруды әрі қарай да басты міндетім деп білемін.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Астана, 2019.
2. Әбиев Ж., Бабаев С., Құдиярова А. Педагогика. – Алматы: Дарын, 2017.
3. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. Педагогика: Университеттерге арналған оқулық. – Алматы: Рауан, 2016.
4. Мектеп пен ата-ана ынтымақтастығын ұйымдастыруға арналған әдістемелік нұсқаулық. – Астана: Ы.Алтынсарин атындағы ҰБА, 2021.
5. Epstein, J. L. School, Family, and Community Partnerships. – New York: Routledge, 2018.
6. Сухомлинский В.А. Балаларды жүрекпен тәрбиелеу. – Алматы: Мектеп, 2010.

УДК 37.013.28

ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ НЕГІЗІНДЕ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН ДАМУ

Бахтиярова Г.Р.

п.ғ.к., профессор

Қ.Жұбанов атындағы АӨУ, Ақтөбе, Қазақстан,

e-mail: Aibol04@mail.ru

Қайрлаева А.Д.

Қ.Жұбанов атындағы АӨУ 2 курс магистранты

Ақтөбе, Қазақстан,

e-mail: akerkekajyrlaeva@gmail.com

Аңдатпа. Мақалада бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық әлеуетін дамытуда ұлттық тәрбиенің маңызы қарастырылады. Ұлттық құндылықтар мен халықтық педагогика элементтерін оқу-тәрбие процесіне енгізу арқылы оқушылардың рухани, адамгершілік және шығармашылық қабілеттерін жетілдірудің тиімді жолдары айқындалады. Автор ұлттық дәстүрлер мен мәдениетті оқу мазмұнымен сабақтастырудың педагогикалық негіздерін талдап, мұғалімнің рөлін атап көрсетеді.

Тірек сөздер: ұлттық тәрбие, халық педагогикасы, шығармашылық әлеует, бастауыш сынып, тұлғалық даму, құндылық.

DEVELOPING THE CREATIVE POTENTIAL OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS BASED ON NATIONAL EDUCATION

Abstract. The article examines the significance of national education in developing the creative potential of primary school students. It identifies effective ways of improving students' spiritual, moral, and creative abilities through the integration of national values and folk pedagogy elements into the educational process. The author emphasizes the pedagogical basis of linking national traditions and culture with the curriculum and highlights the teacher's role in this process.

Keywords: national education, folk pedagogy, creative potential, primary school, personal development, values.

Бүгінгі білім беру жүйесінің басты мақсаты – «Адал азамат» идеясы негізінде ұлттық құндылықтарды бойына сіңірген, шығармашыл, дербес ойлай алатын, өмірлік ұстанымы айқын жан-жақты жетілген тұлға тәрбиелеу. Бұл міндетті орындау отандық білім беру жүйесінің барлық буындарына, әсіресе, бастауыш мектепке, мектеп ұстаздарына ерекше жауапкершілік жүктейді. Себебі дәл осы кезеңде баланың танымдық белсенділігі, қиялы мен шығармашылық ойлауы қарқынды жетіліп, қалыптасады.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңының 8-бабының 1-тармағында білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі ретінде жеке адамның шығармашылық, рухани және зияткерлік қабілеттерін дамыту, сондай-ақ өздігінен білім алуға және кәсіби тұрғыдан жетілуге жағдай жасау қажеттілігі айқындалған [1]. Бұл талап қазіргі таңда ұлттық тәрбиеге негізделген оқу-тәрбие жұмыстарының мазмұнымен өзара тығыз байланыста жүзеге асырылуы тиіс.

Осы орайда бүгінгі білім беру мазмұны оқушылардың шығармашылық әлеуетін ашуға бағытталған жаңа әдіс-тәсілдер мен құралдарды өзара үйлесімде қолдануды талап етеді. Бастауыш мектеп деңгейінде ұлттық тәрбие элементтерін оқу мазмұнымен ұштастыру – тұлғаның рухани және шығармашылық дамуына ықпал етудің тиімді жолы болып табылады. Ұлттық мәдениетке сүйенген білім мазмұны баланың өзіндік ойлауын, елжандылығын және шығармашылық белсенділігін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бұл айтылған ғылыми пайымдаумен біз де толық келісеміз. Әсіресе, кіші мектеп оқушыларының оқу-танымдық қызметтегі шығармашылық әлеуетін дамытуда ұлттық тәрбиенің озық тәжірибесіне негізделген педагогикалық үдерістің сапалы ұйымдастырылып, жүзеге асуы маңызды деп білеміз.

Қазақ педагогикасында ұлттық тәрбие мәселесін еліміз егемендікке қол жеткізгеннен кейінгі уақыттарда алғашқылардың бірі болып Қ.Б.Жарықбаев, С.Қ. Қалиев, С.А.Ұзақбаева, К.Ж.Кожаметова, Г.Р. Бахтиярова және т.б. ғылыми тұрғыда жүйелеп, негіздеген болатын. Олар өз зерттеулерінде жас ұрпаққа білім мен тәрбие беру ісін ұлттық рухани-мәдени құндылықтар негізінде ұйымдастыру мен жүзеге асырудың маңыздылығы мен қажеттілігін баса айтты.

Ғалым С.Қалиев өз еңбектерінде ұлттық тәрбиені «ұрпақ бойына ұлттық сана, мінез-құлық пен рухани мәдениетті қалыптастыру процесі», - деп анықтап, оның құрылымдық компоненттерін айқындады. Ғалымның пікірінше, ұлттық тәрбие – халық педагогикасының өзегі және қазіргі заманғы білім берудің іргелі бөлігі болып табылады [2, 128 б.].

Ал қазақ этнопедагогикасын дамытуда зор үлес қосқан ғалым, профессор С.А.Ұзақбаеваның пікірінше, *халықтық педагогика* – тәрбие мен оқыту саласындағы халық бұқарасы білімдерінің, іскерліктерінің, дағдыларының жиынтығы, солардың негізінде ұрпақтан-ұрпаққа халық шығармашылығы арқылы (поэтикалық, музыкалық, сәндәк-қолданбалы өнер) беріліп отыратын әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер қалыптасқан [3, 196.].

Қ.Б. Бержанов пен Ә. Табылдиев қазақ халқының ұлттық дәстүрлері мен тәрбиелік мұрасын ескере отырып, шығармашылық тәрбиенің маңыздылығын айқындаған. Қ.Б. Бержанов пен Ә. Табылдиев – қазақ педагогикасы ғылымының көрнекті өкілдері, ұлттық тәрбие мен білім беру мәселелерін терең зерттеген ғалымдар. Олар өз еңбектерінде шығармашылық қабілетті дамыту мәселесіне де ерекше назар аударады, әсіресе оның ұлттық тәрбие жүйесімен байланысына баса мән береді [4, 172–176 б.].

Қ.Б. Бержанов қазақ халқының бай тарихи-мәдени мұрасын, салт-дәстүрі мен рухани құндылықтарын оқу-тәрбие процесінде пайдалану арқылы оқушының шығармашылық қабілетін дамытуға болатынын дәлелдеген. Оның пікірінше, бала шығармашылығы туған халқының тарихын, әдебиетін, өнерін танып-білу арқылы тереңдей түседі. Мысалы, халық ертегілері мен жырлары баланың қиялын, тіл байлығын, ойлау дағдысын дамытуда таптырмас құрал болып табылады. Сонымен қатар

Бержанов білім беру жүйесін ұлттық болмыспен ұштастыру арқылы баланың жеке тұлғалық дамуына жол ашуға болатынын айтады.

Ә. Табылдиев те осы көзқарастарды әрі қарай жалғастырып, ұлттық тәлім-тәрбие негізінде оқушылардың шығармашылық әлеуетін тәрбиелеудің жолдарын нақтылап көрсетуге талпынды. Ол халық ауыз әдебиеті, мақал-мәтелдер, жұмбақтар мен жаңылтпаштарды пайдалану арқылы оқушының ой-санасын оятып, сөздік қорын молайтып, эстетикалық талғамын қалыптастыруға болатынын баса айтты. Ә. Табылдиевтің пікірінше, ұлттық тәрбие мен шығармашылық – бір-бірінен ажырамас ұғымдар [5, 203–207 б.]. Мысалы, «ертегі аяқтау», «ертегі құрастыру», «мақалды жалғастыр» сияқты тапсырмалар кіші мектеп оқушыларының танымдық белсенділігін арттырып, шығармашылық ойлау қабілетін жандандыратыны сөзсіз.

Осылайша, отандық ғалымдар Қ.Б. Бержанов пен Ә. Табылдиев шығармашылықты дамытудың негізін ұлттық тәрбиемен байланыстыра отырып, бала тұлғасын жан-жақты жетілдірудің ғылыми-теориялық және практикалық жолдарын ұсынды. Олар ұлт мұрасын игеру – баланың рухани және шығармашылық дамуының басты қайнар көзі екенін барынша атап көрсеткен. Олар оқушы бойындағы табиғи дарын мен қабілетті дамыту үшін ата-баба өнегесін, халық ауыз әдебиеті үлгілерін, ұлттық ойындарды қолдану қажеттігін атап өткен еді.

Сол секілді ғалым А.Е. Әбілқасымова да оқытудың мазмұны мен әдістемесін шығармашылыққа бағыттаудың маңызын өз зерттеулерінде баса көрсеткен болатын. Оның пікірінше, сабақ барысында проблемалық сұрақтар қою, зерттеу элементтерін қолдану оқушыларды белсенді ойлауға итермелейді [6, 97–100 б.].

К.Ж. Қожахметова қазіргі білім беру мазмұнын ұлттық құндылықтармен байыту қажеттігін атап өтеді. Ол ұлттық тәрбиені жеке тұлғаның рухани және адамгершілік кемелденуін қамтамасыз ететін, сонымен қатар елдік сана мен мәдени сәйкестікті сақтайтын құрал ретінде сипаттайды. Зерттеуші былай деп тұжырымдайды: «Ұлттық тәрбие – бұл ұлттық мәдениеттің тарихи сабақтастығын сақтай отырып, оны жаңа ұрпақ санасына жеткізудің педагогикалық жүйесі» [7, 146 б.].

Педагогикалық ғылым мен тәжірибеге терең із қалдырған Г.Р. Бахтиярова ұлттық мәдениет пен педагогикалық дәстүрлердің оқушылар шығармашылығын дамытудағы маңызын айрықша тереңдікпен аша білді. Ол білім беру процесінде ұлттық тәрбие мен халық педагогикасын шебер пайдалану арқылы баланың рухани әлемін байытып, оның шығармашылық әлеуетін гүлдендіруге болатынын айқын көрсетті [8, 210–215 б.].

Бастауыш мектептің оқу-тәрбие үдерісінде ұлттық тәрбие құндылықтарын әр пәннің мазмұнымен байланыста пайдалану – оқушылардың дүниетанымын кеңейтіп, олардың рухани және шығармашылық дамуын қамтамасыз етудің тиімді жолы. Әр сабақ барысында ұлттық құндылықтарымызды оқу пәндерінің мазмұнына сай тиімді пайдалану кіші оқушыларға білімді өмірмен байланыстыра отырып меңгеруге және өз халқының мәдениетін терең түсінуге мүмкіндік береді. Мысалы, «Әдебиеттік оқу» сабақтарында халық ауыз әдебиеті үлгілерін, ертегілер мен мақал-мәтелдерді қолдану арқылы оқушылардың тіл байлығын арттырумен қатар, олардың ұлттық дүниетанымын, ойлау ерекшеліктерін қалыптастырып, дамытуға болады. Ал, «Қазақ тілі» пәнінде ұлттық ұғымдарға қатысты мысалдар мен сөйлемдерді қолдану балалардың сөздік қорын байытып, тілдік шығармашылығын дамытады.

Сол секілді, баланың ақиқат болмыс, тұтас әлем туралы танымын кеңейтіп, қоршаған орта туралы терең түсінігін қалыптастыруға мүмкіндік беретін ерекше мәнге ие «Дүниетану» пәні сабақтарында туған өлкенің табиғаты, халықтың өмір салты мен салт-дәстүрлері туралы білім беру оқушылардың қоғамдық-әлеуметтік, табиғи ортаға деген сүйіспеншілігін арттырып, экологиялық және эстетикалық тәрбиесін жүзеге асырады.

Кіші мектеп оқушыларының логикалық ойлауын, зерделік белсенділігін және практикалық дағдыларын қалыптастыруда «Математика» пәні де маңызды рөл атқарады. Сабақ барысында есептердің мазмұнын ұлттық негіздегі тұрмыс-тіршілікпен байланыстыру – мысалы, халықтық өлшемдер мен дәстүрлі кәсіп түрлерін қолдану – оқушылардың танымдық қызығушылығын арттырып, белсенді ойлау икемділігін дамытады. Мұндай тәсіл оқушылардың логикалық және шығармашылық қабілеттерін жетілдіріп қана қоймай, алған білімін өмірмен байланыстыра қолдануға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ұлттық мазмұндағы тапсырмалар арқылы оқушылар халқымыздың тұрмыс салты мен дүниетанымдық ерекшеліктерін танып, ұлттық құндылықтарға деген құрмет сезімін қалыптастырады.

Баланың эстетикалық талғамы мен шығармашылық қабілеттерін шыңдауда «Бейнелеу өнері» мен «Көркем еңбек» сабақтары – рух пен сұлулықтың тоғысқан ерекше кеңістігі. Бұл сабақтарда ұлттық ою-өрнектер мен сәндік-қолданбалы өнер элементтері негізінде ұйымдастырылған тапсырмалар оқушылардың көркемдік ойлауын, қиялын және шығармашылық белсенділігін арттырады.

Мұғалімнің негізгі міндеті – әр сабақта ұлттық мазмұнды оқыту әдістерімен ұштастырып, оқушылардың ұлттық сана-сезімі мен шығармашылық әлеуетін қатар дамыту. Бұл тәсіл бастауыш

мектепте білім берудің тұлғалық-бағдарлы және құндылыққа негізделген моделін жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Оқушылардың оқу іс-әрекетіне деген қызығушылығы олардың тұлғалық және шығармашылық дамуының басты қозғаушы күші болып табылады. Ұлттық мазмұнға құрылған сабақтар баланың табиғи қызығушылығын оятады, себебі ол өзіне таныс мәдени орта мен өмірлік құндылықтарды танып, сол арқылы білімді эмоционалды тұрғыда қабылдайды.

Ұлттық тәрбие беру барысында қолданылатын шығармашылық тапсырмалар, ойын элементтері мен жобалық жұмыстар оқушының белсенділігін арттырып, өз ойын еркін жеткізуіне мүмкіндік береді. Мысалы, қазақтың дәстүрлі ойындарын сабаққа енгізу – баланың қимыл-қозғалысын дамытып қана қоймай, топтық қарым-қатынас пен бір-біріне деген сыйластық сезімін қалыптастырады.

Сондай-ақ, халықтың тұрмыс-тіршілігі мен салт-дәстүрін бейнелейтін көріністерді сахналау, ұлттық мерекелер мен тарихи тұлғалар туралы шығармашылық жобалар дайындау оқушының өз мәдениетіне деген мақтаныш сезімін оятады.

Ұлттық тәрбиенің негізінде құрылған оқу әрекеттері баланың ішкі уәжін күшейтіп, білімге деген қызығушылығын арттырады. Себебі, ол өз халқының мәдениеті мен өмір салтынан алынған мазмұнды оқуда табиғи байланыс сезінеді. Оқушы өзін оқу процесінің белсенді қатысушысы ретінде сезініп, жаңа білімді тек қабылдаушы емес, оны түрлендіруші, шығармашылық тұрғыда қолданушыға айналады.

Сонымен, тұжырымдай келе айтқанда, біздің пайымдауымызша бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық әлеуетін дамытуда ұлттық құндылықтарымызға негізделген тағылым мен тәрбиенің маңызы айрықша. Өйткені, осындай халықтық педагогиканың озық дәстүрлері мен құралдарына негізделген білім мен тәрбие – баланың жан дүниесін байытып қана қоймай, оның дүниетанымын кеңейтеді, ойлау мәдениетін қалыптастырады және өз халқының рухани мұрасын терең танып, түсінуге мүмкіндік береді. Ұлттық тәрбие арқылы оқушы өз ұлтының тарихын, салт-дәстүрін, тілін меңгеріп қана қоймай, болашақта шығармашылық тұрғыда өзін-өзі тәрбиелеп, дамыта алатын белсенді, іскер, адал азамат болып қалыптасады.

ӘДЕБИЕТ

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы. – Астана: ҚР Парламенті, 2007. – 8-бап, 1-тармақ.
2. Қалиев С. Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы. – Алматы: Рауан, 1998. – 320 б.
3. Ұзақбаев С.А. Тамыры терең тәрбие. – Алматы: Білім, 1995. – 232 б.
4. Бержанов Қ.Б. Педагогика тарихы. – Алматы: Мектеп, 1984. – 280 б.
5. Табылдиев Ә. Қазақ этнопедагогикасы. – Алматы: Санат, 1997. – 256 б.
6. Әбілқасымова А.Е. Білім беруді дамытудың ғылыми-әдістемелік негіздері. – Алматы: Рауан, 2004. – 210 б.
7. Қожахметова К.Ж. Ұлттық тәрбие жүйесі: теория және тәжірибе. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – 146 б.
8. Бахтиярова Г.Р. Қазақ халқының дәстүрлі педагогикалық мәдениеті: тарих, теория және практика. – Ақтөбе: Ақтөбе мемлекеттік педагогикалық институты, 2012. – 372 б.

УДК 37.018.11

ОТБАСЫЛЫҚ ЭТНОМӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАР НЕГІЗІНДЕ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ БОЙЫНДА МОРАЛЬДЫҚ ӘДЕП НОРМАЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Бахтиярова Г.Р.

п.ғ.к, профессор.

Қ. Жұбанов атындағы АӨУ, Ақтөбе, Қазақстан,

Aibol04@mail.ru

Жәкенова К.С.

Қ.Жұбанов атындағы АӨУ 2 курс магистранты

Қазақстан, қ. Ақтөбе

e-mail: keremet.zhakenova@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада отбасылық этномәдени құндылықтарды бүгінгі тәрбие мазмұнымен ұштастыру арқылы бастауыш сынып оқушыларының бойында моральдық әдеп нормаларын қалыптастырудың ғылыми-практикалық негіздері қарастырылады. Зерттеуде ұлттық тәрбие мен отбасы

институтының өзара байланысы, олардың кіші мектеп оқушысы тұлғасының адамгершілік қасиеттерін дамытудағы маңызы айқындалады. Отбасы тәрбиесі мен этномәдени дәстүрлердің бірлікте қарастырылуы кіші оқушылардың мінез-құлқында ізгілік, сыйластық, жауапкершілік, инабаттылық сияқты моральдық сапалардың қалыптасуына ықпал ететіні дәлелденеді. Отбасылық құндылықтардың тәрбиелік әлеуетін мектептегі оқу-тәрбие үдерісіне кіріктірудің жолдары сипатталып, этнопедагогикалық идеялардың бастауыш білім мазмұнын байытудағы рөлі талданады. Сонымен қатар зерттеу барысында отбасылық этномәдени құндылықтардың оқушылардың тұлғалық және рухани дамуына әсері айқындалып, педагогикалық тәжірибеде қолданудың тиімді әдістері ұсынылады. Бастауыш мектеп оқушыларының бойында моральдық әдеп нормаларын қалыптастырудағы халықтық педагогиканың озық үлгілерінің маңыздылығын дәлелденіп, отбасылық-мәдени құндылықтарға негізделген тәрбиенің қазіргі қоғамдағы өзектілігі сөз етіледі.

Тірек сөздер: ұлттық тәрбие, халық педагогикасы, отбасылық құндылықтар, этномәдени құндылықтар, бастауыш білім, тұлғалық даму.

FORMATION OF MORAL AND ETHICAL NORMS AMONG PRIMARY SCHOOL CHILDREN BASED ON FAMILY ETHNOCULTURAL VALUES

Abstract. The article examines the scientific and practical foundations for developing moral and ethical norms among primary school students through the integration of family ethnocultural values into contemporary educational content. The study reveals the interconnection between national upbringing and the family institution, emphasizing their significance in nurturing moral qualities in young learners. It is substantiated that considering family education and ethnocultural traditions in unity contributes to the formation of moral traits such as kindness, respect, responsibility, and modesty in children's behavior. The paper describes the ways to integrate the educational potential of family values into the school teaching and upbringing process, and analyzes the role of ethnopedagogical ideas in enriching the content of primary education. Furthermore, the research identifies the influence of family ethnocultural values on students' personal and spiritual development and proposes effective methods for their implementation in pedagogical practice. The study also substantiates the importance of folk pedagogy's best examples in shaping moral and ethical norms among primary school students and highlights the relevance of value-based family education in modern society.

Keywords: national education, folk pedagogy, family values, ethnocultural values, primary education, personal development.

Бүгінгі білім беру жүйесінің басты мақсаты – жас ұрпақтың жан-жақты дамыған, рухани бай, адамгершілігі жоғары тұлға болып қалыптасуына жағдай жасау. Қазақстан Республикасының Білім беру туралы заңында білім беру процесінің басты қағидаттарының бірі ретінде ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде тұлғаны тәрбиелеу көзделген [1]. Осы орайда бастауыш білім беру кезеңінде оқушылардың моральдық әдеп нормаларын қалыптастырудың маңызы ерекше. Себебі бұл жас кезеңі – жеке тұлғаның адамгершілік, мінез-құлық және рухани қасиеттерінің іргетасы қаланатын кезең.

Қазіргі таңда Мемлекет басшысының қолдауымен ұлттық құндылықтарға негізделген «Адал азамат» идеясын жүзеге асыру – жас ұрпақты тәрбиелеудің басты бағытына айналу. Бұл идеяның өзегі – отбасылық этномәдени құндылықтарды сабақтастыра отырып, балалардың бойында адалдық, әділдік, жауапкершілік, мейірімділік сияқты адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру. Отбасындағы өнеге мен мектептегі тәрбие бір арнаға тоғысқанда, бастауыш сынып оқушылары ұлттық рухты, мәдениетті және моральдық әдеп нормаларын бойына сіңірген, елжанды әрі адал азамат болып қалыптасады.

Қазақ халқының отбасылық тәрбиесінде балаға ізгілік, сыйластық, әділдік, үлкенге құрмет, кішіге ізет көрсету секілді моральдық құндылықтарды үйрету басты орын алады. Педагогикалық тұрғыдан бұл қасиеттерді отбасылық құндылықтармен ұштастыра дамыту – оқушының тұлғалық қалыптасуындағы маңызды бағыттардың бірі. Атақты ойшыл Әбу Насыр әл Фараби: «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие керек. Тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның өміріне қауіп әкеледі» деп көрсеткендей, отбасындағы моральдық әдептілік ұстанымдарын мектеп тәжірибесіне енгізу баланың рухани дамуына зор ықпал етеді [2].

Ұлттық тәрбие қағидасын өзінің педагогикалық тәжірибесінде берік ұстанған Мағжан Жұмабаев та адам жанының тәрбиесін білім беруден жоғары қойған. Ол өзінің «Педагогика» еңбегінде: «Әрбір ұлттың баласы өз ұлтының арасында, өз ұлты үшін қызмет қылатын болғандықтан, тәрбиенің ұлт тәрбиесі болуы міндетті», - деп атап көрсетеді [3, 86.]. Бұл тұжырым қазіргі заман жағдайында да өзектілігін жоғалтпай, отбасылық этномәдени құндылықтар арқылы баланың адамгершілік болмысын қалыптастырудың теориялық негізін айқындайды.

Бүгінгі жаһандану жағдайында отбасылық этномәдени құндылықтарды дәріптеу, оларды білім беру мазмұнымен үйлестіру – ұлттық болмысты сақтаудың және жас ұрпақтың рухани тұрақтылығын қамтамасыз етудің маңызды шарты болып табылады. Осыған байланысты кіші мектеп жасындағы оқушылардың бойында моральдық әдеп нормаларын отбасылық құндылықтар арқылы қалыптастыру мәселесі өзекті болып отыр.

Осы тұста біздің бүгінгі таңдағы зерттеуіміздің мақсаты – бастауыш сынып оқушыларының моральдық әдеп нормаларын отбасылық этномәдени құндылықтар негізінде қалыптастырудың теориялық негіздерін айқындау және оны жүзеге асырудың тиімді жолдарын ұсыну болып табылады.

Этномәдени құндылықтардың өзегі болып саналатын *салт-дәстүрлер, әдет-ғұрыптар, ауыз әдебиеті мен өзге де халық педагогикасы элементтері* оқушылардың моральдық түсініктерін қалыптастырудың тиімді құралы ретінде қарастырылады. Мәселен, қазақ халқының отбасылық дәстүріндегі «үлкенге – құрмет, кішіге – ізет», «қолыңнан келсе, қайыр қыл» сияқты қағидаттары тәрбиеде балаға адамгершілік пен жауапкершілікті ерте жастан сіңіруге мүмкіндік береді. Мұндай дәстүрлі тәрбие ұстанымдары ерте жастан бастауыш сынып оқушыларының мінез-құлқында сыйпайылық, кішіпейілділік, сыйластық сияқты моральдық нормалардың орнығуына ықпал етеді.

Осы тұрғыда В.А. Сухомлинскийдің еңбектеріндегі адамгершілік тәрбиенің табиғатына қатысты көзқарастарын еске алу бүгінгі күнде де өзекті, әрі маңызды. Ол баланың адамгершілік дамуының негізін «жүрек тәрбиесімен» байланыстырады. Шынайы адамгершілік – бұл баланың рухани сезім әлемін байыту, жақсылық пен жамандықты жүрек арқылы қабылдап, сол арқылы мінез-құлқына бағыт беру. Ғалымның айтуынша: «адамның жүрегінде мейірім мен ізгілік сәулесі жанбаса, ешқандай тәрбие жүйесі оны адам ете алмайды». Сондықтан отбасында да, мектепте де әрбір ата-ана мен тәрбиеші баланың ішкі дүниесіне әсер етіп, оған сүйіспеншілік, қамқорлық және рухани жылу арқылы адамгершілік негіздерді дарытуы қажет [4, 203 б].

Қазақ халқының ғасырлар бойы қалыптасқан тәрбие жүйесі — ұлт болашағының рухани, адамгершілік тұрғыдан дамуының басты негізі. Әсіресе, отбасы тәрбиесі мен этномәдени құндылықтар — жас ұрпақтың бойында моральдық әдеп нормаларын орнықтырудың маңызды тетігі болып табылады. Бұл бағытта бірқатар отандық ғалымдар – Қ.Б. Жарықбаев, С.Қ. Қалиев, С.А. Ұзақбаева, Р. М. Қоянбаев, К.Ж. Қожахметова, Г.Р. Бахтиярова және т.б. еңбектерінде ұлттық және отбасылық тәрбиенің ғылыми-теориялық негіздері жан-жақты қарастырылады.

С.Қ. Қалиев өзінің зерттеулерінде халық педагогикасының мәнін ашып, ұлттық тәрбиені жеке тұлғаның рухани адамгершілік қасиеттерін қалыптастырудың негізгі факторы ретінде қарастырады. Ғалым салт-дәстүр мен әдет-ғұрыптардың тәрбиелік мүмкіндігін жоғары бағалап, олардың баланың бойында ізгілік, қайырымдылық, мейірімділік сияқты моральдық қасиеттерді дамытатынын көрсетеді. Ол халықтық тәрбиенің тұлға қалыптастырудағы орны мен маңызын ғылыми тұрғыдан дәлелдеп, оны қазіргі білім беру процесіне енгізудің қажеттілігін айқындаған [5, 112 б.].

Р. М. Қоянбаев — бастауыш білім беру саласында отандық педагогиканың дамуына елеулі үлес қосқан ғалымдардың бірі. Ол өз еңбектерінде бастауыш сынып оқушыларын тәрбиелеуде отбасы мен мектеп арасындағы өзара ықпалдастықтың маңыздылығын, сондай-ақ ұлттық-этномәдени құндылықтарды оқу-тәрбие процесіне интеграциялаудың әдістемелік тәсілдерін жүйелі түрде қарастырған. Қоянбаевтың пікірінше, баланың бойында моральдық әдеп нормаларын қалыптастыру — бастауыш мектеп кезеңіндегі тәрбие мен оқытудың негізгі бағыты болып табылады, және бұл қасиеттерді оқушы ең алдымен отбасы тәрбиесінен меңгеруі тиіс [6, 85 б.].

Қазақ этнопедагогикасы ғылымының дамуында зор үлес қосқан ғалым, профессор С.А. Ұзақбаева халық педагогикасы мен ұлттық мәдениеттің тәрбиелік әлеуетін зерттеп, отбасы тәрбиесінің бала тұлғасын қалыптастырудағы маңызын атап өтеді. Оның пікірінше, отбасындағы дәстүрлер мен мәдени орта — баланың мінез-құлқы мен адамгершілік бейнесінің қалыптасуына тікелей ықпал ететін басты фактор. Ғалым халықтық педагогика қағидаларын мектеп тәжірибесіне енгізудің жолдарын айқындап, ұлттық құндылықтарға сүйенген тәрбиенің тұлға дамуына әсерін негіздейді [7, 215 б.].

Сол секілді ғалым К.Ж. Қожахметова отандық білім беру жүйесін этнопедагогикалық және этномәдени құндылықтармен байыту қажеттігін атап көрсетеді. Ол ұлттық тәрбие мен отбасы құндылықтарын ұштастыра отырып, жас ұрпақтың бойында елдік сана мен мәдени сәйкестікті қалыптастырудың ғылыми-әдістемелік негіздерін ұсынады. Ғалым этнопедагогикалық бағыттағы тәрбиенің басты мақсаты – жеке тұлғаның ұлттық болмысын сақтай отырып, адамгершілік және рухани құндылықтарға баулу екенін көрсетеді [8, 132 б.].

Педагогикалық ғылым мен тәжірибеге елеулі үлес қосқан Г.Р. Бахтиярова өз еңбегінде қазақ халқының дәстүрлі педагогикалық мәдениеті арқылы жас ұрпақтың адамгершілік санасы мен ұлттық болмысын қалыптастырудың маңызын терең талдаған. Зерттеуші отбасы тәрбиесін этномәдени құндылықтардың басты қайнар көзі ретінде қарастырып, оның бала бойындағы әдептілік, сыйластық,

үлкенге құрмет, кішіге қамқорлық сияқты моральдық нормаларды орнықтырудағы шешуші рөлін ерекше атап өтеді. Автордың пайымдауынша, отбасындағы дәстүрлі тәлім-тәрбиелік тәжірибені мектептегі оқу-тәрбие процесімен ұштастыру арқылы оқушылардың рухани дүниесін байытып, олардың ұлттық сана мен мәдениетті қадірлеу сезімін тереңдетуге болады [9, 220 б.].

Моральдық дамудың психологиялық тетіктерін зерттеу нәтижелері адамның адамгершілік санасы мен мінез-құлқының қалыптасуы әлеуметтік қарым-қатынастар мен тәжірибе арқылы жүретінін көрсетеді. Баланың этикалық пайымдауы мен мінез-құлық ережелерін түсінуі бірден емес, белгілі бір сатылар бойынша дамиды. Бастауыш сынып жасындағы кезеңде бала өз әрекеттерінің дұрыс-бұрыстығын көбіне ересектердің бағасы мен әлеуметтік нормаларға сүйене отырып айқындайды. Бұл жастағы балалар үшін моральдық ұстанымдар — отбасы мен мектептегі қарым-қатынас жүйесінде көрінетін үлгі мен тәртіптің нәтижесі.

Отбасылық құндылықтардың құрамдас бөлігі ретінде ұлттық тіл, дәстүр және салт элементтері баланың моральдық сезімін тәрбиелеуде маңызды рөл атқарады. Мысалы, отбасындағы үлкендердің амандасу, сәлемдесу мәдениеті, дастарқан басындағы әдеп нормалары, әке мен ана беделі, үлгі-өнегесі, қонақ күту, ұл бала тәрбиесі мен қыз бала тәрбиесіндегі қағидалар, әдептер, үлкенге орын беру дәстүрі сияқты қарапайым, дегенмен мәні терең әрекеттер оқушының мінез-құлқында, әрекетінде этикалық дағдыларды нығайтып, қалыптастырады. Түрлі бағыттағы бүгінгі бастауыш мектептегі этномәдени элементтермен үйлесімді сабақтастық тапқан мақсатты, жоспарлы жүргізілетін тәрбие жұмысы осы отбасылық үлгілердің жалғасы ретінде қарастырылып, оларды күнделікті сабақта, танымдық-тәрбиелік іс-шараларда қолдану арқылы оқушылардың рухани-адамгершілік мәдениетін дамытып, моральдық әдеп нормаларын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Бастауыш сынып оқушыларының бойында моральдық әдеп нормаларын қалыптастыру — олардың дұрыс мінез-құлқы мен қоғамдағы жауапкершілік сезімін дамытудағы маңызды процесс. Бұл процесс тек мектеп қабырғасымен шектелмей, отбасы мен ұлттық дәстүрлердің ықпалымен тереңдейді. Отбасылық этномәдени құндылықтарды сабақтар мен тәрбие іс-шараларына мақсатты, жүйелі, кешенді енгізу — балалардың жоғары адамгершілік қасиеттерін, әдептілік және сыйластық сезімін тәрбиелеп, қалыптастырудың кепілі десек артық айтқандық болмас. Осы бағытта атқарылатын жұмыстардың айтылатын бірнеше нақты жүзеге асыру жолдары мен пәндік әдістемелік тәсілдері де бар.

Біздің пайымдауымызша бүгінгі мектеп жүйесінде тәрбие жоспарына қазақ халқының отбасы құндылықтары, салт-дәстүрлері мен әдеп нормаларына негізделген іс-шараларды тұрақты түрде енгізу маңызды. Мысалы, «Отбасы күні», «Қонақ күту дәстүрі», «Сәлемдесу әдебі», «Үлкенге құрмет — кішіге ізет» сияқты тақырыптық кездесулер мен шығармашылық жобалар ұйымдастыру арқылы оқушылардың бойында сыйластық, кішіпейілділік, жауапкершілік, еңбекке деген адалдық, ұжымшылдық, мейірімділік қасиеттерін дамытуға болады. Сондай-ақ, халықтың тәлім-тәрбиелік мұралары — мақал-мәтелдер мен даналық ойлар, шешендік сөздер мен халықтық ән-жырлар, ертегі, аңыз әңгімелерді оқу-тәрбие процесінде оқушылардың жас ерекшелігін ескере отырып, бастауыштағы білім мазмұнымен үйлесімді қолдануда, ең алдымен олардың тәрбиелік мәні мен өнегелік мазмұнына жан-жақты талдау жасалып, оқу-тәрбие үдерісінің заңдылықтары мен талаптарына сай іріктелуі және бүгінгі уақыт талабына сай жаңаша қайта қаралуы тиіс.

Сабақтар мен сыныптан тыс жұмыстарда халықтық педагогика материалдарын пайдалану арқылы рухани-адамгершілік құндылықтарды насихаттауға болады. Мысалы, «Әдебиеттік оқу» пәнінде балаларға қазақ халық ертегілерінің мазмұнын талдау арқылы батылдық, адалдық, мейірімділік сияқты моральдық қасиеттерді көрсетсек, оқушылар кейіпкерлердің әрекеттерін салыстыра отырып, өз мінез-құлқы үшін үлгі-өнеге алады. Сол секілді «Дүниетану» сабақтарында балалар халықтың күнделікті тұрмыс тәжірибесі, наным-сенімдер, салт-дәстүрлер арқылы өмірлік жағдайларды түсінуге үйренеді, бұл олардың қоршаған орта мен қоғамдағы моральдық ұстанымдарын қалыптастыруға септігін тигізеді, ал «Көркем еңбек» сабақтарында ұлттық қолөнер бұйымдары мен ою-өрнектердің сырын ұғынып, оларды өз қолдарымен қиып, жасау арқылы балалардың эстетикалық талғамы мен ұлттық мәдениетке құрметін арттырып, дүниетанымын кеңітуде және ұлттық ойындар арқылы өзара сыйластық, бірлік, әділдік сияқты қасиеттерді қалыптастырды мүмкіндігі зор.

Оқушылардың моральдық-қадамгершілік тәрбиесі ең алдымен педагог пен отбасындағы ата-ананың өнегесіне тікелей байланысты. Сол себепті мектепте мұғалімдер мен ата-аналарға арналған «Отбасылық құндылықтар және баланың мінез-құлық мәдениеті», «Ұлттық дәстүр мен қазіргі тәрбие арасындағы байланыс» тақырыптарында семинар-тренингтер өткізу арқылы ата-аналар мен ұстаздардың тәрбиелік әлеуетін күшейтіп, отбасы мен білім беру жүйелері арасындағы сабақтастық пен тұрақты байланысты нығайтуға, оқушыларға үлгі боларлық мінез-құлық пен қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруға мүмкіндік туғыза аламыз.

Бұл орайда балалардың этномәдени құндылықтарға деген құрметін арттырып, оларды сақтауға ынталандырып, моральдық іс-әрекеттерін бағалау үшін шағын марапаттау жүйесін қолдану да тиімді. Мысалы, сыныптық «Үздік әдептілік журналы», «Қайырымдылық жұлдызы» сияқты марапаттар балалардың дұрыс әрекеттерін қайталауға ынталандырады.

Осындай әлеуметтік өзара байланыс әрекеті арқылы балада жауапкершілік, әділдік, сыйластық сияқты қасиеттер біртіндеп қалыптасады. Егер отбасында өзара құрмет, әділеттілік пен сенім атмосферасы орнаса, онда балада да қоғамдық өмірде моральдық ойлау мен адамгершілік сезімнің негізі нығая түседі. Керісінше, ережелер тек жазалау немесе сыртқы бақылауға негізделсе, балада ішкі моральдық реттеу механизмдері әлсіз дамиды. Демек, моральдық әдеп нормаларына негізделген адамгершілік тәрбиесінің тиімділігі баланың өз ортасындағы қарым-қатынас сипаты мен үлгі көрсету деңгейіне тікелей байланысты.

Сонымен, тұжырымдай келе айтқанда, біздің пайымдауымызша отбасылық этномәдени құндылықтарды ұштастыру бастауыш сынып оқушыларының моральдық әдеп нормаларын қалыптастырудың тиімді педагогикалық тетігі болып табылады. Себебі қазіргі таңда біздің алдымызда тұрған басты міндет – адал азамат тұлғасын қалыптастыру. Адамгершілік тәрбиесінің табыстылығы ең алдымен отбасы мен мектеп арасындағы рухани өзара ықпалдастыққа және ұлттық дәстүрлер мен халықтық мұраның тәрбиелік әлеуетін жүйелі пайдалануға байланысты. Отбасындағы сүйіспеншілік, өзара құрмет, әділдік пен сенімге негізделген моральдық ахуал баланың адамгершілік сезімін, мінез-құлық мәдениетін және жауапкершілік қасиетін қалыптастырады. Ал этномәдени құндылықтармен байытылған тәрбие үрдісі оқушылардың ұлттық болмысын танып, ізгілік, сypайылық және адалдық сияқты моральдық ұстанымдарды күнделікті өмірде қолдануына мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТ

1. Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Астана: ҚР Парламенті, 2020. – 8-бап, 1-тармақ.
2. Әл-Фараби. Философиялық трактаттар – Алматы: Ғылым, 1973. – 215 б.
3. Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 160 б.
4. Сухомлинский В.А. Балаға жүрек жылуы. – Алматы: Мектеп, 1980. – 320 б.
5. Қалиев С. Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы. – Алматы: Рауан, 1996. – 320 б.
6. Қоянбаев Ж. Б., Қоянбаев Р. М. Педагогика: оқу құралы. — Алматы: Рауан, 1992. – 240 б.
7. Ұзақбаева С.А. Қазақ халық педагогикасы: оқу құралы. – Алматы: Глобус, 2013.- 468 б.
8. Қожахметова К.Ж. Ұлттық тәрбие жүйесі: теория және тәжірибе. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – 146 б.
9. Бахтиярова Г.Р. Қазақ халқының дәстүрлі педагогикалық мәдениеті: тарих, теория және практика. – Ақтөбе: Ақтөбе мемлекеттік педагогикалық институты, 2012. – 372 б.

УДК 372.8

ӨНЕРДІҢ ТӘРБИЕДЕГІ РӨЛІ: ҚҰНДЫЛЫҚТЫҚ БАҒДАРЛАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ АРТПЕДАГОГИКАНЫҢ МАҢЫЗЫ

Бейсембаева А.А.

п. ф.к, доцент

ҚазҰлтҚызПУ

e.mail: altynai.beisembaeva@mail.ru

Мулекова И.Н– 2-курс магистрант

ҚазҰлтҚызПУ

e.mail: indinurbekova@gmail.com

Аңдатпа. Қазіргі әлеуметтік-мәдени өзгерістер мен жаһандану жағдайында балалардың рухани-адамгершілік дамуын қолдау маңызды. Осы ретте өнер мен шығармашылықты үйлестіретін артпедагогика тәрбиенің тиімді құралы ретінде танылады. Артпедагогикалық әдістер бастауыш сынып оқушыларына эмоцияларын еркін білдіруге, моральдық құндылықтарды меңгеруге және әлеуметтік дағдыларды қалыптастыруға мүмкіндік береді. Арттехнологияларды қолдану баланың тұлғалық, эмоциялық және шығармашылық дамуын қамтамасыз етіп, тәрбиенің гуманистік және интегративті бағыттағы мүмкіндіктерін күшейтеді.

Тірек сөздер: артпедагогика, арттехнология, бастауыш сынып оқушылары, рухани-адамгершілік даму, эмоциялық-әлеуметтік бейімделу, құндылықтар, шығармашылық, өнердің тәрбиелік әлеуеті.

РОЛЬ ИСКУССТВА В ВОСПИТАНИИ: ЗНАЧЕНИЕ АРТПЕДАГОГИКИ В ФОРМИРОВАНИИ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТИРОВ

Аннотация. В современных условиях социально-культурных изменений и глобализации важно поддерживать духовно-нравственное развитие детей. В этом контексте артпедагогика, объединяющая искусство и творческую активность, выступает как эффективное средство воспитания. Артпедагогические методы позволяют ученикам начальных классов свободно выражать свои эмоции, усваивать моральные ценности и формировать социальные навыки. Использование арттехнологий обеспечивает личностное, эмоциональное и творческое развитие ребёнка, усиливая возможности воспитания в гуманистическом и интегративном ключе.

Ключевые слова: артпедагогика, арттехнологии, ученики начальных классов, духовно-нравственное развитие, эмоционально-социальная адаптация, ценности, творчество, воспитательный потенциал искусства.

THE ROLE OF ART IN EDUCATION: THE IMPORTANCE OF ARTPEDAGOGY IN FORMING VALUE ORIENTATIONS

Abstract. In the context of contemporary socio-cultural changes and globalization, supporting the spiritual and moral development of children is essential. In this regard, art pedagogy, which integrates art and creative activity, serves as an effective educational tool. Art-pedagogical methods enable primary school students to freely express their emotions, assimilate moral values, and develop social skills. The use of art technologies ensures the personal, emotional, and creative development of the child, enhancing the potential of education in a humanistic and integrative approach.

Keywords: art pedagogy, art technologies, primary school students, spiritual and moral development, emotional and social adaptation, values, creativity, educational potential of art.

Кіріспе

Соңғы жылдары адамзат өмірінің қарқыны айтарлықтай жеделдеп, әлеуметтік-мәдени өзгерістер бұрынғыдан әлдеқайда күрделі сипат алууда. Ғылым мен технология қарқынды дамып, жаңа техникалық мүмкіндіктер пайда болғанымен, адамның табиғи ортасы біртіндеп бұзылып, экологиялық тепе-теңдік әлсіреуде. Халықтың дәстүрлі мекендерінен жаппай қоныс аударуы, жаһандану үдерісі мен мәдениеттердің бір-біріне етене араласуы салдарынан этникалық ерекшеліктер көмескіленіп, олардың орнын бұқаралық мәдениет ұсынатын бірыңғай құндылықтар алмастыруда. Мұның барлығы қазіргі адамның, әсіресе өсіп келе жатқан ұрпақтың өмірлік бағдарларын, тұрақты мінез-құлық үлгілерін және құндылықтық жүйесін қалыптастыруды күрделендіре түседі. Осындай жағдайда бала мен ересек адамның рухани әлеміне, эмоционалдық тепе-теңдігіне және тұлғалық үйлесімді дамуына сенімді тірек бола алатын маңызды құралдардың бірі – өнер. Өнер адамды мәңгілік құндылықтарға: махаббатқа, шабытқа, мақсатқа ұмтылуға, әсемдікті сезіне білуге және шығармашылыққа қайтарады. Ол адамның ішкі әлеміндегі тепе-теңдікті қалыптастырып қана қоймай, күрделі өмірлік жағдайлардан жол табуға көмектесетін ерекше эмоционалдық-рухани кеңістік жасайды.

Тәрбиенің өнерге бет бұруының басты алғышарты – өнер тілінің әмбебаптығы және түсініктілігі. Музыка, сурет, би, театр секілді өнер түрлері сөзге қарағанда әлдеқайда тікелей әсер етеді, эмоцияны да, ойды да табиғи және еркін түрде жеткізуге мүмкіндік береді. Осы ерекшеліктің арқасында өнер әрбір балаға өзінің сезімін, уайымын, ой-толғанысын, қорқынышын, қуанышын, әлемге деген көзқарасын қауіпсіз әрі шығармашылық тәсілмен білдіруге жағдай жасайды. Өнер адамды мәңгілік жалпыадамзаттық құндылықтарға қайтарады: махаббат, шабыт, мейірім, шығармашылық, әсемдікті сезіну. Ол әр балаға өз эмоциясын, ойы мен көзқарасын сөзсіз, табиғи түрде жеткізуге мүмкіндік береді. Өнердің тілі әмбебап: түс, дыбыс, ырғақ, қимыл арқылы бала өз әлемін, ішкі толғанысын еркін әрі қауіпсіз білдіреді.

Осыған байланысты соңғы жылдары әртүрлі әлеуметтік салаларда жұмыс істейтін психотерапевттер мен мамандардың кәсіби қауымдастықтары құрылып, өнердің мүмкіндіктерін адамға ықпал ету құралы ретінде қолдану кең өріс алууда. Бұл қауымдастықтар өз тәжірибесінде өнердің әртүрлі бағыттарын – бейнелеу, музыка, би-қимыл, театр, ертегі, пластикалық импровизация сияқты түрлерін белсенді енгізе бастады. Сол мамандардың қатарында артпедагогтар, арттерапевтер, арттехнологтар, музыкалық терапевтер, изотерапевтер, би-қимыл терапевтері, ертегі терапевтері және өнердің терапиялық әлеуетін зерттейтін басқа да кәсіби мамандар бар. Олар семинарлар мен тренингтер өткізіп, жаңа арттехнологиялық бағдарламалар әзірлейді, ғылыми зерттеулерді қолдап, білім беру ұйымдарында, балалар орталықтарында зертханалар мен шығармашылық шеберханалар ашады.

Өнердің психологиялық-педагогикалық үдерістерге ықпал ету тетіктерін зерттеу шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектерінде өз көрінісін тапты. Зерттеулер өнердің баланың адамгершілік сапаларының қалыптасуына, оның ойлау, қиял, эмоция және сезімдік тәжірибесінің дамуына әсер ететін маңызды тәрбиелік құрал екенін нақты дәлелдеді. Баланың құрдастарымен және педагогтармен бірге көркем шығарма жасау үдерісіне қатысуы оның әлеуметтік тәжірибесін кеңейтіп қана қоймай, бірлескен іс-әрекетте дұрыс қарым-қатынасты қалыптастыруға, эмоциялық-ерік саласындағы қиындықтарды түзетуге мүмкіндік береді. Өнер арқылы жүзеге асатын осындай бірлескен әрекеттер оқушының өз сезімін түсінуіне, оны бейнелі түрде жеткізуіне, өзгенің көңіл-күйін сезінуіне және эмпатиялық қабілеттерінің дамуына ықпал етеді.

Өнерді педагогикалық тәжірибеге енгізудің тиімді құралдарының бірі – артпедагогика. Бұл бағыт оқушыларды әртүрлі көркемдік іс-әрекеттерге – сурет салу, мүсіндеу, музыка тыңдау, би және қимыл, көркем сөз, театр элементтері мен шығармашылық импровизацияға қатыстыру арқылы жалпыадамзаттық рухани және адамгершілік құндылықтарды қайта жаңғыртуды мақсат етеді. Артпедагогика өнердің табиғи дамытушылық және тәрбиелік мүмкіндіктерін педагогикалық үдеріспен үйлестіре отырып, баланың тұлғалық, эмоционалдық және адамгершілік қалыптасуына жүйелі ықпал ететін интегративті сала ретінде танылады.

«Артпедагогика» термині педагогикалық ортаға салыстырмалы түрде жақында енгенімен, осы бағыттың идеялары мұғалімдер, психологтар және білім беру мамандары арасында кеңінен таралып келеді. Бұл ұғым ең алдымен «арт» сөзінің мәніне байланысты түсіндіріледі. «Арт» термині Батыс тілдерінен алынған (лат. *ars*, ағылш. *art*, франц. *art*, итал. *arte*) және қазақша «өнер» ұғымына сәйкес келеді. Қазіргі таңда бұл термин ғылыми әдебиетте де, кәсіби сөйлеу тілінде де берік орнығып, өнердің педагогикалық әлеуетін жүйелі қолдануға бағытталған жаңа білім саласының атауына айналды.

Дәл осы өнердің табиғи терапиялық және дамытушылық әлеуеті оны тәрбиенің арнайы бағытқа айналуына негіз болды — ол артпедагогика. Өнер құралдары арқылы тәрбиелеуді жүйелі, ғылыми-әдістемелік деңгейде ұйымдастыратын артпедагогика бүгінгі таңда баланың эмоционалдық әлеміне әсер ету, адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру, тұлғалық дамуын қолдау үшін аса тиімді бағыт ретінде танылуда. Егер өнер баланың ішкі сезімін оятып, оның дүниені көркем қабылдауын дамытса, артпедагогика осы әсерді мақсатты, педагогикалық тұрғыдан ұйымдастырып, оны тәрбиелік нәтижеге бағыттайды. Осылайша, өнердің табиғи күшін білім беру үдерісіне енгізу арқылы артпедагогика баланың өзін-өзі тануын, өзгені түсінуін, эмоциялық тепе-теңдігін және адамгершілік бағдарларын қалыптастырудың пәрменді құралына айналады. Осылайша, «артпедагогика» ұғымын «өнер арқылы тәрбиелеу», «шығармашылық арқылы ықпал ету» деп түсінуге болады. Бұл бағыт – өнер, педагогика және психологияны өзара ұштастыра отырып, тәрбиелеу, оқыту, дамыту және өсіп келе жатқан тұлғаға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету міндеттерін адамға негізделген, табиғи әрі тиімді тәсілдер арқылы шешуді білдіреді. Мұнда өнер педагогикалық үдерісте тек эстетикалық тәжірибе көзі ғана емес, адамгершілік мазмұнды қабылдау мен түсінуді жеңілдететін, оны тұлғаның ішкі дүниесінде бекітуге жағдай жасайтын «байланыстырушы дәнекерге» айналады.

«Арт» пен «педагогика» ұғымдарының бірігуі дәстүрлі оқыту мен тәрбиелеу түсінігін кеңейтіп, білім беру кеңістігін мәдениет және өнердің заңдылықтарымен үйлестіре қарастыруға мүмкіндік береді. Осы тұрғыда артпедагогика мектеп пен қосымша білім беру ұйымдарындағы педагог пен бала, педагог пен ата-ана арасындағы тірі, табиғи, эмоционалды әрі конструктивті өзара әрекетке жол ашады [1]. Өнердің адамға тұтас – дене, жан және рух деңгейлерінде ықпал ете алу мүмкіндігі артпедагогикалық тұжырымдамалардың өзектілігін айқындайды. Бұл идеялар қазіргі білім беруді гуманизациялау және гуманитарландыру міндеттерімен толық үйлеседі.

Қазіргі педагогикалық тәжірибеде «арт» элементтерін қолдану белгілі бір метафоралық сипатқа ие: өнер мұнда мақсат емес, тәрбиелік мәселелерді шешудің тиімді құралы ролінде көрінеді. Бұл – артпедагогикалық қызметтің ерекшелігі. Ол кәсіби көркем білім беруді мақсат етпей, өнердің эмоционалды-сезімдік, символдық, бейнелік мүмкіндіктерін педагогикалық міндеттерді шешуге бағыттайды.

Артпедагогиканың мәні ең алдымен оның тәрбиелік функциясында. Ол тұлғаның адамгершілік-этикалық, эстетикалық, коммуникативтік-рефлексивтік қырларына кешенді түрде ықпал етеді және балалар мен жастардың әлеуметтік-мәдени бейімделуіне көмектеседі. Осы тұрғыдан алғанда, С. И. Гессеннің педагогиканы «теориялық ғылымдардың (психология, өнер, этика, мәдениет, өркениет және т.б.) негізінде қалыптасқан практикалық ғылым» ретінде сипаттауы [2] артпедагогиканың жалпы педагогикалық ғылыммен табиғи байланысын айқындайды. Артпедагогика – педагогиканың өнерге негізделген ерекше бағыты; мұнда тәрбиелеу, дамыту және қажет жағдайда түзету үдерістері классикалық және халықтық өнердің әртүрлі формалары арқылы жүзеге асырылады. Демек, артпедагогика – бұл тұлғаны өнер мен көркем шығармашылық құралдарының көмегімен тәрбиелеу

және дамыту үдерісі. Оның педагогикамен ортақ мақсаты – адамды қоршаған әлемді сұлулық пен адамгершілік заңдылықтарына сәйкес қабылдауға, түсінуге және бағалауға үйрету.

Артпедагогиканың спецификалық мақсаттары – тұлғаның рухани-адамгершілік мәдениетін қалыптастыруда оның этикалық әрі эстетикалық иммунитетін дамыту [3]. Осы мақсатқа сәйкес зерттеушілер баланың дүниені көркем қабылдау мен оны бейнелі түрде қайта құра алуына мүмкіндік беретін білім салаларының ортақ және ерекшелік сипаттарын айқындауға ұмтылуда.

Қазіргі арнайы және жалпы білім беру тәжірибесінде «арттерапия» және «артпедагогика» ұғымдары кеңінен таралған. Ғалымдардың пайымдауынша, бұл екі терминнің ортақтығы тек бірінші бөлігінде – «арт-» компонентінде, яғни «өнер», «көркем» деген мағынада көрінеді. Ал екінші бөлік олардың бағытын айқындайды: «-терапия» — емдік, коррекциялық ықпал етуге бағытталған медициналық-психологиялық сала болса, «-педагогика» — оқыту, тәрбиелеу және дамыту туралы ғылыми білім саласы.

Қалыптасқан тәжірибеде арттерапияның нәтижелері артпедагогикаға қарағанда ертерек және кеңірек көрініс тапқан. Мұның себебі – арттерапия, ең алдымен, физиологиялық немесе психологиялық дамуында бұзылыстары бар балаларға бағытталады. Олар үшін көркем іс-әрекет адамның қабылдау, қиял, эмоциялық реттеу сияқты негізгі функцияларын қалпына келтірумен тығыз байланысты. Сондықтан арттерапияның негізгі функциялары да терапиялық сипатта болады: катарсистік – ішкі күйзелістерді жеңілдету, эмоционалды тазарту; регулятивтік – жүйке-психикалық ширығуды төмендету, психосоматикалық үдерістерді реттеу, жағымды эмоциялық күй қалыптастыру; коммуникативтік-рефлексивтік – қарым-қатынас дағдыларын түзету, тұлғааралық өзара әрекет пен өзін-өзі бағалауды дамыту [4]. Осы тұрғыдан, арттерапияның мәні – баланың өнер арқылы терапиялық және коррекциялық көмек алуы, оның дүниені адекватты қабылдауындағы қиындықтарды жеңілдетуі. Ал артпедагогика – өнер арқылы тәрбиелеу, оқыту, дамыту және әлеуметтендіруді мақсат ететін педагогикалық инновациялық технология. Бұл тәсіл тұлғаға әсер етудің стандартты емес, баланың табиғатына жақын экспрессивті іс-әрекет түрлерін пайдаланады. Артпедагогикалық орта – еркін, эмоциялық тұрғыдан ашық, шығармашылықпен қаныққан кеңістік, мұнда бала адамгершілік қатынастарды табиғи түрде меңгереді. Үдеріс барысында қозғалыс, би, сурет салу, музыка, импровизация, көркем туындылармен жұмыс сияқты іс-әрекеттер үйлесімді қолданылады.

Экспрессивті өнер құралдары баланың бейсаналық деңгейіне әсер ете отырып, оның спонтанды шығармашылық ойларын, жаңа идеяларын, эмоциялық реакцияларын оятады. Сонымен қатар, мамандар артпедагогиканың бейімделу қабілеттерін дамытудағы маңызын атап көрсетеді: өнер баланың әлеуметтік ортаға икемделуін жеңілдетеді, танымдық және шығармашылық әлеуетін кеңейтеді.

Артпедагогика тәрбиелік практикада бірқатар бағыттар арқылы жүзеге асырылады: изотерапия – сурет салу, мүсіндеу арқылы өзін-өзі білдіру; музыкатерапия элементтері – музыкалық аспаптар, ырғақ, түстік-графикалық музыка арқылы эмоционалды байланыс орнату би-қимыл терапиясы – эмоцияны қимылмен шығару; ертегі терапиясы, ойын терапиясы, театрлық және қуыршақ терапиясы – бейнелі-сюжеттік әрекеттер арқылы тұлғалық даму мен адамгершілік тәрбиені нығайту.

Артпедагогиканы анықтауға арналған түрлі ғылыми тәсілдерді талдау бұл бағыттың өзіндік ерекшелігін айқын көрсетеді. Дамытушы және тәрбиелік әлеуетке ие педагогикалық құбылыс ретінде артпедагогика өнер мен шығармашылық қызметтің құралдарын пайдаланады, ал бұл құралдар өз табиғатында тәрбиелік және дамытушылық потенциалды қамтиды. Артпедагогика жалпы педагогикамен ортақ стратегиялық мақсатты бөліседі: баланың өзін түсінуге, өзімен үйлесімді өмір сүруіне, басқалармен өзара әрекеттесуді меңгеруіне, сондай-ақ қоршаған әлемді сұлулық пен мораль заңдылықтарына сәйкес қабылдауына жағдай жасау.

Артпедагогиканың мәні — оның кешенді, мәдени-танымдық ықпал етуінде. Ол тұлғаның дамуына бір мезетте оқыту, тәрбие және өзіндік дамуға бағытталған әсерлерді өнердің кең спектрі арқылы жүзеге асырады. Артпедагогикалық процестегі басты назарда — мәдени контексте дамып, өзінің ішкі шығармашылық бірегейлігін таныған немесе оны әлі ашпаған тұлға тұрады [5]. Сондықтан артпедагогиканың негізгі мақсаты балалардың көркем-техникалық дағдыларын жетілдіру емес, гуманистік бағыттағы мінез-құлық үлгілерін қалыптастыру болып табылады. Бұл үлгілер тұлғаның мектептегі көркем білім беру аясымен шектелмей, кең әлеуметтік-мәдени кеңістікте үйлесімді дамуына мүмкіндік береді.

Ж. С. Валеева мен М. В. Гузеваның зерттеулері артпедагогиканың келесі ерекшеліктерін айқындайды: тәрбие және білім беру үдерісінде өнер құралдарын жүйелі пайдалану; педагог пен тәрбиеленуші арасындағы диалогтық қарым-қатынастың басым болуы; педагог пен оқушының бірлескен көркем шығармашылық әрекеті, оның оқу және сыныптан тыс жұмысқа кіріктірілуі; түрлі оқу пәндерін оқытуда өнер туындыларын дидактикалық материал ретінде қолдану [6].

Артпедагогиканың арнайы мақсаттары ретінде В. П. Анисимов тұлғаның рухани-адамгершілік мәдениетін дамыту барысында оның эстетикалық және этикалық иммунитетін қалыптастыруды атап көрсетеді [7]. Бұл иммунитет құндылықтық бағдарлардың тұрақтануына, тұлғаның ішкі мәдени кеңістігінің қалыптасуына және оның адамгершілік таңдауларында тұрақты ұстанымға ие болуына ықпал етеді.

Артпедагогикалық қызметтің маңызды қағидаттарының бірі — гуманизация. Бұл қағидат «ересек – бала» және «бала – бала» жүйелері аясында субъект-субъектілік, гуманистік өзара әрекет орнатуды көздейді. Ол тұлғаның моральдық қасиеттерін тәрбиелеуге, өзін-өзі тануға, эмоционалды-құндылықтық тәжірибесін байытуға бағытталған [8]. Артпедагогика тәрбиелеу процесінде осылайша қолданылғанда, әрбір бала өнердің тәрбиелік әлеуетін өз қабілетіне, қызығушылығына немесе жеке ерекшеліктеріне қарамастан тиімді пайдалана алады. Өнер бұл жағдайда әрбір оқушының тұлғалық өсуіне, өзін танытуына және әлеуметтік-мәдени бейімделуіне қажетті дамытушы-тәрбиелік орта ретінде қарастырылады. Осы көзқарасты қолдай отырып, Н. Ю. Сергеева артпедагогиканың басты ерекшелігі – түрлі өнер түрлерінің тәрбиелік мүмкіндіктерін біріктіру арқылы эстетикалық әсер негізінде балаларға максималды тәрбиелік ықпал етуге қабілеттілігінде деп есептейді. Оның пікірінше, бұл ықпал сызықтық типтегі тізбек бойынша жүзеге асады: педагог → бастауыш сынып оқушысы → балалар ұжымы. Мұндағы негізгі қағидат – шығармашылық қызметтің өнімділігі, ал өнерлік образды жасау үдерісі балалар мен педагог арасындағы моральдық өзара әрекеттің қалыптасуына мүмкіндік береді [9].

Е. А. Медведева да артпедагогиканың тәрбиелік сипатын ерекше атап көрсетеді. Оның зерттеулерінде артпедагогикадағы басты бағдар – оқушының ішкі дүниесіне бағытталған тәрбиелік мақсаттар екендігі айтылады. Педагог пен оқушы арасындағы тиімді өзара әрекет өзара дамуға, өзін-өзі жетілдіруге жағдай жасап, балалар мен ересектердің жеке шығармашылық әлеуетін ашуға ықпал етеді [10]. Осылайша, артпедагогика педагогикалық қарым-қатынасты тұлғаға бағытталған гуманистік кеңістікке айналдырады.

А. О. Сметанина балалардың рухани-адамгершілік дамуының тиімді жолдарының бірі ретінде өнер қызметінің әлеуетін қарастырып, артпедагогика арқылы моральдық тәрбиені ұйымдастыруда өнердің ерекше мүмкіндіктерін бөліп көрсетеді [11]. Ол артпедагогикалық үдерістің келесі ерекшеліктерін айқындайды:

1. Өнер әсерінің тұтастығы мен тереңдігі. Бұл ықпал кешенді өзара әрекет пен топтық шығармашылық қызметтің күшеюі нәтижесінде артып, қоршаған ортаның тәрбиелік ықпалымен ұштасады.

2. Импровизациялық әрекет. Қатысушыларға жоғары деңгейдегі еркіндік пен өзін-өзі білдіру мүмкіндігін береді; тұрақты формулалардың болуы эмоционалды қорғаныс тудырады.

3. Бағаланбайтын ситуация. Әрбір бала өз сезімі мен эмоциясын еркін және адекватты білдіре алады; бағалаудан, салыстырудан немесе қателесуден қорықпайды.

4. Жоғары деңгейдегі әрекетке араласу. Қатысушылар өз мәселелерін тереңірек түсінуге, оларды шығармашылық жолмен өңдеуге мүмкіндік алады.

5. Мәселені білдіру тәсілдерінің вариативтілігі. Халық өнерінің табиғатына тән импровизация элементтері арқылы әр бала өзін-өзі білдірудің ең қолайлы әдісін таңдай алады.

6. Жетістікке жеткізетін жағдайды қамтамасыз ету. Артпедагогикалық сабақтар арнайы көркем қабілеттерді талап етпей-ақ, әрбір қатысушыға өз шығармашылық мүмкіндігін табысты субъект ретінде сезінуге жағдай жасайды.

7. Коллективтік эстетикалық тәжірибе атмосферасын құру. Бұл эмоционалды қолайлы фон қалыптастырып, сабақтың табысты өтудің маңызды факторына айналады.

8. Әдістердің қолжетімділігі. Артпедагогикалық технологиялардың қарапайым әрі икемді болуы тәрбиелік ықпалдың тиімділігін арттырады. Осы ерекшеліктер артпедагогиканың тәрбиелік әлеуетін айқындап, оның тұлғаның рухани-адамгершілік дамуына бағытталған гуманистік, шығармашылық және мәдени ықпал ету жүйесі ретінде орнығуына мүмкіндік береді.

Артпедагогиканың моральдық әлеуеті әртүрлі жас кезеңдеріндегі балаларға қатысты өзіндік ерекшеліктерімен сипатталады. Әсіресе бастауыш мектеп жасы шығармашылық әрекет технологияларын қолдануға барынша сезімтал (сензитивті) кезең болып табылады. Бұл жаста балалардың сезімдері мен қарым-қатынастарының табиғи, шынайы көріністері сақталып, олар өнер арқылы өзін және қоршаған ортаға деген көзқарасын еркін білдіре алады. Бастауыш сынып оқушыларының ойын мен қозғалысқа, сыртқы әсерге, ересектердің мінез-құлқына еліктеуге деген қажеттілігі жоғары болып келеді; олардың шығармашылық белсенділігі көбіне эмоциялық тәжірибемен тығыз байланыста жүреді.

Жас ерекшелік психологиясы мамандары (М. В. Гамезо, В. А. Крутецкий, Е. А. Петропа, А. Г. Хритисова) бұл кезеңдегі балалардың эмоционалды өмірінің бірнеше маңызды сипаттарын бөліп көрсетеді:

- ұстамдылық пен саналы мінез-құлыққа ұмтылу;
- сюжетке негізделген рөлдік байланыс пен ойынға ену қабілеті;
- мимика мен қимылдарды кейде дәл келмейтін эмоционалды жауаптар арқылы білдіру;
- эмоциядан сөйлеу арқылы өзін-өзі білдіру формаларына біртіндеп көшу;
- достық, топтық сезім және ұжымдық қарым-қатынастың дамуы;
- танымдық қызығушылық, жаңаны ашуға деген ұмтылыс;
- өлең, музыка, поэзияға эмоционалды жауап беру.

Моральдық қасиеттердің (ұжымшылдық, адалдық, парыз, жауапкершілік) қалыптасуы аталған жаста ересектер белгілейтін нормалар мен ұжымда қабылданған ережелерді меңгерумен тығыз байланысты [12]. Сондықтан бастауыш мектептің тәрбиелік кеңістігі балалардың әлеуметтік мінез-құлық нормаларын игеруіне және олардың моральдық тәжірибесін байытуға ерекше әсер етеді.

Балалардың өнер мәдениетімен танысуы олардың өміріндегі аса маңызды кезең — мектепке келу, яғни «ойын жасынан» «оқу жасына» өту үдерісімен сәйкес келеді. Бұл жас кезеңі (7–14 жас) баланың табиғи эмоционалды-бейнелі қабылдаудан жүйелі ойлауға көшуін қамтамасыз етеді. Осы өтпелі кезеңде мұғалім жетекшілік ететін оқу процесі балалардың әлемді тану тәсілдерін өзгертіп, жаңа әлеуметтік рөлдер мен міндеттерді қабылдауға ықпал етеді. Мектеп жағдайында талаптардың күшеюі баланың психологиялық жүктемесін арттыруы мүмкін. Осы тұрғыда өнер пәндерінің енгізілуі ерекше рөл атқарады, себебі өнер бастауыш сынып оқушыларының эстетикалық, эмоционалды және рухани дамуын табиғи түрде қолдайды.

М. С. Каганның пікірінше, мектеп жасындағы балаларды жалпыадамзаттық мәдени құндылықтармен таныстыру барысында рационалдылық басым болып кетіп, балалардың табиғи эмоционалды қабылдауы назардан тыс қалуы мүмкін. Бұл кейде жалпы білім беретін мектептегі оқу процесі мен өнерді меңгерудің үйлеспей қалуына әкеледі. Нәтижесінде, балалардың рухани қажеттіліктерін дамытуға бағытталған шығармашылық әрекеттің сабақтастығы (отбасы мен балабақшадағы еркін шығармашылық тәжірибеден басталатын) мектепте жиі үзіліп қалады. Сондықтан осы кезеңде моральдық тәрбиені күшейту аса маңызды. Дәл осы жерде артпедагогика интегративті, тұлғалық-бағдарлы технология ретінде ерекше мүмкіндік береді. Артпедагогикалық тәсілдерді моральдық тәрбиелеу процесіне енгізу педагогикалық процестің стереотиптілігін азайтып, балалардың рухани-адамгершілік дамуын эстетикалық тәжірибе арқылы қолдауға мүмкіндік береді. Өнердің табиғи, бейнелі, эмоционалды әсері моральдық құндылықтарды бала санасына еркін қабылданатын формада жеткізеді. Сондықтан артпедагогиканы бастауыш мектептегі тәрбиенің ажырамас бөлігі ретінде қарастыру оның тәрбиелік мүмкіндіктерін барынша іске асыруға және балалардың моральдық тәжірибесін байытуға жағдай жасайды.

Бұл бағытта Е. М. Клемяшованың еңбегі [13] ерекше қызығушылық тудырады. Автор арттехнологияларды мектеп жасындағы балалар үшін эмоционалды мәні жоғары шығармашылық әрекеттерді (араласу, өзара әрекет) ұйымдастыру үдерісі ретінде қарастырады. Клемяшова ұсынған педагогикалық әдістер жүйесі оқушы тұлғасының белсенді қалыптасуына, оның ішкі әлемін түсінуіне, этикалық нормалар мен құндылықтарды табиғи қабылдауына жағдай жасайды. Оның пікірінше, тәрбиелік арттехнологиялар баланың ішкі тәжірибесімен үйлесімді өзара әрекет жасауға, моральдық жетілуге және өзіндік реттеу дағдыларын дамытуға бағытталуы тиіс. Сонымен қатар, технологиялар міндетті түрде қолданбалы сипатқа ие болуы, бастауыш сынып оқушыларының жас ерекшеліктерін, дүниетанымдық мүмкіндіктерін және әлеуметтік-эмоционалды тәжірибесін ескеруге тиіс.

Арттехникаларды жүзеге асырудың негізгі ықпал ету бағыттары төмендегідей анықталады:

- баланың эмоционалды-сезімдік және бейнелі әлемін дамыту, қоршаған ортаны эстетикалық қабылдау қабілетін қалыптастыру;
- эмпатиялық сезімталдықты жетілдіру, табиғатқа, өнерге, адамдардың көңіл-күйіне және өзінің ішкі әлеміне терең енуге мүмкіндік беру;
- сезіну мен жанашырлықтан нақты әрекетке, өзара көмек көрсетуге ынталандыру;
- жауапкершілік сезімін, моральдық таңдау жасау қабілетін және өзін де, қоршаған ортаны да құрметтеу мәдениетін қалыптастыру;
- эстетикалық тәжірибе жинақтау, өнер туындыларымен белсенді өзара әрекетке түсу, ішкі және сыртқы әлеммен үйлесім сезімін дамыту.

Балалардың шығармашылық дамуы білім беру процесінің барлық субъектілерінің бірлескен шығармашылығына негізделуі тиіс. Мұндай ортада алынған нәтижелер көбіне моральдық деңгейде көрініс табады. Сондықтан педагог оқушы тұлғасына ықпал ету механизмдерін жас ерекшеліктеріне

сәйкестендірілген, кезең-кезеңмен жүзеге асатын жүйе ретінде қарастыруы қажет. Моральдық белсенділікті ынталандыру, мінез-құлықтық тәжірибені нақты әрекетке айналдыруды қамтамасыз ететін әдістердің болуы маңызды. Бұл тәсілдер оқушының әлеуметтік ортада тиімді бейімделуіне және моральдық тәжірибесін нақты өмірлік жағдайларда қолдануына мүмкіндік береді. Осыған байланысты педагогикалық ғылымда инновациялық деңгейдегі жаңа бағыттың — *артпедагогиканың* — қалыптасуы заңды құбылыс болып табылады. Артпедагогика өнерді тәрбиелік және оқыту міндеттерін шешуге тартудың табиғатын, заңдылықтарын, принциптерін және механизмдерін зерттеуге бағытталған (В. П. Анисимов, О. С. Булатова, Е. А. Медведева, С. В. Старикова, Ю. С. Шевченко, Н. О. Шумакоња және т.б.).

Артпедагогиканың пәнаралық табиғаты оның өнер, педагогика және психология ғылымдарының әлеуетін біріктіре отырып, қазіргі гуманитарлық білімнің интегративті бағытын толықтай көрсетуімен ерекшеленеді. Бұл ерекшелік артпедагогиканы заманауи мектептегі тәрбиелік процесті жаңғыртудың тиімді құралына айналдырады. Өнердің эмоционалды-эстетикалық әсері арқылы артпедагогика оқушының моральдық дамуын, адамгершілік құндылықтарды ішкі қабылдауын және шығармашылық-жөкелі әлеуетінің ашылуын қамтамасыз ететін әмбебап технология ретінде көрінеді.

Қазіргі әлеуметтік-мәдени жағдайда өнер мен шығармашылық білім беру педагогикалық үрдістің тек эстетикалық құндылықтарын жеткізуші құрал ғана емес, тұлғаның рухани-адамгершілік, эмоционалды және әлеуметтік әлеуетін дамытудағы негізгі ресурсқа айналды. Артпедагогика осы бағыттағы интегративті педагогикалық технология ретінде ерекше рөл атқарады, себебі ол өнердің табиғи тәрбиелік және дамытушылық мүмкіндіктерін жүйелі түрде педагогикалық үдеріс арқылы жүзеге асырады.

Бастауыш сынып оқушыларының дамуы үшін артпедагогикалық тәсілдер ерекше маңызды: олар баланың өз эмоцияларын, ойларын және ішкі сезімдерін еркін, бейнелі түрде білдіруіне мүмкіндік береді. Артпедагогика шығармашылық іс-әрекет арқылы әлеуметтік тәжірибені кеңейтеді, бірлескен әрекет пен эмпатиялық қабілеттерді қалыптастырады, моральдық құндылықтарды терең түсінуге жағдай жасайды.

Арттехнологиялар мен артпедагогикалық әдістердің үйлесімі бала тұлғасының моральдық бағдарларын қалыптастыруда тиімді механизм болып табылады. Өнер арқылы жүзеге асатын педагогикалық іс-әрекеттер эмоционалды, әлеуметтік және этикалық дамуды біртұтас жүйе ретінде қамтамасыз етеді. Бұл процесс балалардың эстетикалық қабылдауын дамытуға ғана емес, олардың қоршаған ортаға жауапкершілік сезімін, шығармашылық белсенділігін және адамгершілік таңдауларын нығайтуға бағытталған.

Қорытындылай келе, артпедагогика білім беру жүйесінде инновациялық, тұлғаға бағытталған тәсіл ретінде маңызды орын алады. Ол өнерді баланың жан-жақты дамуы, эмоционалды тұрақтылығы, әлеуметтік-қоғамдық бейімделуі және моральдық мәдениетін қалыптастыру құралы ретінде тиімді қолдануға мүмкіндік береді. Осылайша, артпедагогика заманауи мектеп тәжірибесінде білім беру мен тәрбиені үйлестіретін, шығармашылыққа бағытталған, гуманистік және ғылыми негізделген педагогикалық технология ретінде орнығуда.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Артпедагогика және арттерапия арнайы білім беру саласында / Е. А. Медведева, И. Ю. Левченко, Л. Н. Комиссарова, Т. А. Добровольская. – М.: «Академия», 2001. – 248 б.
2. Гессен С. И. Педагогика негіздері. Қолданбалы философияға кіріспе. – М.: «Школа-Пресс», 1995. – 448 б.
3. Медведева Е. А., Левченко И. Ю., Комиссарова Л. Н., Добровольская Т. А. Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании. – М.: Академия, 2001. – 248 с.
4. Валиахметов Х. Х. Духовно-нравственное развитие личности в учебно-событийной деятельности. – Автореф. дисс. канд. психол. наук. – Казань, 2003. – 23 с.
5. Гузева М. В. Формирование профессиональной готовности будущих педагогов-психологов к патриотическому воспитанию детей средствами артпедагогики: Автореф. дисс. канд. пед. наук. – Ставрополь, 2004. – 20 с.
6. Анисимов В. П. Арт-педагогика как система психологического сопровождения образовательного процесса. // Традиции и новации в профессиональной подготовке будущего педагога: материалы научно-практической конференции студентов и преподавателей педагогического факультета по итогам научно-исследовательской работы за 2004 год. – Выпуск 4. – Тверь, 2005. – С. 250–252.
7. Волченко Л. Б. Гуманность, деликатность, вежливость и этикет: ценности культуры и морали. – М.: Изд-во МГУ, 1992. – 117 с.

8. Сергеева Н. Ю. Болашақ мұғалімнің кәсіби даярлығын арт-педагогикалық сүйемелдеу: Педагогика ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты. – Чебоксары, 2010. – 43 б.
9. Медведева Е. А. Психикалық дамуда қиындықтары бар баланың тұлғасын өнер құралдары арқылы артпедагогикалық және арттерапиялық кеңістікте қалыптастыру. – М.: Консульттеу және жүйелік шешімдер институты, 2009. – 300 б.
10. Сметанина А. Ю. Оқушылардың рухани-адамгершілік дамуының құралы ретінде көркем шығармашылық қызмет. – Великий Новгород, 2008. – 70 б.
11. Гамезо И. В., Петрова Б. А., Орлова М. Л. Жас ерекшелік және педагогикалық психология. – М.: Ресей Педагогикалық қоғамы, 2003. – 512 б.
12. Клемяшева Е. М. Бастауыш сынып оқушыларын тәрбиелеудегі арттехнологиялар. // Бастауыш мектеп, 2011, №1. – 58–60-бб.

UDC 378.147:37.091.12:316.72

APPROACHES TO THE FORMATION OF MULTICULTURAL COMPETENCE IN TEACHER TRAINING

Baishymyrova A.U.

PhD

Ablai Khan KazUIR&WL

Zhailybek A.N.

Master`s student of Ablai Khan KazUIR&WL

Almaty, Kazakhstan

e-mail: Baishimirova87@mail.ru

Abstract. The article examines the theoretical and practical aspects of formation multicultural competence within the education system of the Republic of Kazakhstan. Special attention is paid to the impact of globalization and the integration of educational systems on the transition to a competency-based paradigm focused primarily on the individual. Key directions for implementing multicultural ideas are analyzed, including the study of national cultures, the organization of intercultural dialogue, and the promotion of humanistic and ethno cultural values. The definitions and structural components of multicultural education and competence are considered, as well as their connection to the personal, value-based, and communicative characteristics of students. The role of multicultural education in the socialization of individuals, the preservation of national identity, and successful professional development in a multicultural environment is emphasized.

Keywords: multicultural competence, multicultural education, intercultural dialogue, tolerance.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты формирования поликультурной компетенции в системе образования Республики Казахстан. Особое внимание уделяется влиянию глобализации и интеграции образовательных систем на переход к компетентностной парадигме, ориентированной на личность. Проанализированы ключевые направления внедрения поликультурных идей: изучение национальных культур, организация межкультурного диалога, приобщение к гуманистическим и этнокультурным ценностям. Рассмотрены определения и структуральные компоненты поликультурного образования и компетенции, их связь с личностными, ценностными и коммуникативными характеристиками обучающихся. Подчеркивается роль поликультурного образования в социализации личности, сохранении национальной идентичности и успешной профессиональной реализации в многонациональной среде.

Ключевые слова: поликультурная компетенция, поликультурное образование, межкультурный диалог, толерантность.

Globalization and the integration of all spheres of human activity have led to a shift toward a competency-based educational paradigm focused primarily on the individual. These processes are unfolding within inherently multicultural communities, where the diversity of cultures transforms the characteristics and conditions of the educational environment. In this context, society increasingly demands specialists capable of constructive dialogue, meaningful compromise, respect for differing viewpoints, and effective cooperation. At the same time, modern multicultural society requires the education system to preserve and transmit national cultural values while supporting cultural self-identification amid global influences. Ethnopedagogy becomes especially relevant here, as it provides pedagogical tools grounded in traditional cultural heritage that help future

teachers navigate intercultural interactions more effectively. In the Republic of Kazakhstan, within the framework of integration into the European educational space, the transition from traditional teaching models to modern approaches includes an emphasis on studying cultural heritage and drawing on national traditions - key components of ethnopedagogical practice. Thus, in the context of open higher education, ethnopedagogy plays an essential role in maintaining cultural diversity across countries and educational systems.

Ethnopedagogy, grounded in the values and traditions of different cultures, provides future teachers with tools for a deeper understanding of ethnocultural diversity. Exploring traditional educational practices helps develop respect for other cultural groups and fosters empathy. This, in turn, enhances a teacher's ability to interact effectively in a multicultural learning environment. Thus, ethnopedagogy becomes an important resource for shaping educators' multicultural competence.

The analysis of pedagogical researches allows us to conclude that several key directions can be traced within the education system of Kazakhstan, within which multicultural ideas are consistently developed. First, this includes the study of national cultures—both one's own and those of other peoples—which expands students' cultural experience and fosters a respectful attitude toward ethnic diversity. Second, a significant direction is the organization of intercultural dialogue, implemented through various forms of student interaction, which contributes to the development of communicative flexibility and the ability to cooperate. Third, particular attention is given to the introduction to humanistic, universal, and ethnocultural values, which proponents of multicultural education regard as the foundation of cultural tolerance and social integration [1; 2]. These directions, as noted by Kazakhstani researchers, are united by a common strategic objective: to promote the ethnocultural socialization of individuals while preserving the national identity and uniqueness of each culture, ethnic group, and nation [3; 4]. At the same time, multicultural ideas in Kazakhstani education can no longer be limited solely to content-related aspects: the contemporary sociocultural situation requires a qualitatively new level of individual readiness for interaction in conditions of cultural diversity.

It is in this context that the need for the purposeful formation of multicultural competence as a key outcome of multicultural education becomes evident. Since cultural diversity is an integral characteristic of contemporary Kazakhstani society, the ability of students to understand and respect cultural differences, engage in constructive intercultural dialogue, and demonstrate tolerance and empathy becomes not only a pedagogical task but also a crucial condition for successful socialization and professional realization in a multinational environment.

Thus, given the necessity to study the conditions for forming multicultural competence, it is important to examine the essence and structure of this concept. The term “multiculturalism” is understood as the construction of education and upbringing based on the principle of cultural pluralism, recognizing the equality and equal rights of all ethnic and social groups within society, and rejecting discrimination based on nationality, religion, gender, or age. In education, multiculturalism helps transform societal diversity into a beneficial factor for development, ensures faster adaptation of individuals to changing living conditions, and aids in forming a multifaceted understanding of society, according to researchers Kodzhaspirova G.M. and Kodzhaspirov A.Yu. [5].

The analysis of scientific pedagogical literature has shown that researchers hold different perspectives on this issue. In the works of Kolomok O. I. and Kabanova N. E., closely related concepts such as multicultural education and multicultural competence are consistently distinguished. A similar approach is observed in the studies of other scholars [6;7]. In the monograph *Multicultural Education: Issues and Perspectives*, the American educator James A. Banks emphasizes that multicultural education functions as a comprehensive educational policy and practice, creating conditions for equal access to knowledge for representatives of different cultures [8]. Russian researchers also support this distinction. For example, Gukalenko O. V. considers multicultural education as a system of upbringing and instruction aimed at developing in students a conscious attitude toward cultural diversity [9]. In his study anthropologist and educator Sadokhin A. P. defines multicultural competence as a personal and professional characteristic, encompassing knowledge of cultures, communication skills, and tolerant attitudes [10].

In the scientific literature, various approaches to the study of the specifics of multicultural education can be found. M. M. Bakhtin addressed the study of intercultural communication as a philosophical category: “this type of communication is the relationship that arises between two individuals, who simultaneously move toward each other, yet must maintain their differences, which they recognize in their own individuality only to the extent that they engage in communication” [11].

Based on humanistic pedagogy, which regards the individual as the highest value of society and an end in itself for social development, the methodology of multicultural education is of the human race and one's unique place within it; rethinking the value foundations of education, self-education, and personal development; and focusing on student-centered education enriched with issues related to history, ecology, and culture at both global and regional levels [12].

Thus, multicultural education is a process in which participation allows an individual to develop through intercultural exchange. Multicultural competence is the successful outcome of this process. According to Kolomok O. I. and Kabanova N.E., multicultural competence is defined as “the sustained ability to interact constructively, meaningfully, independently, and to mutual satisfaction with representatives of other cultures, which should be achieved through multicultural education” [13].

Key characteristics of multicultural competence include several interrelated factors. First, it manifests in the sphere of interpersonal communication and is realized in a subject-subject interaction format, which implies recognition of the value and uniqueness of each participant in the communication. A fundamental feature is its reliance on spiritual, moral, and value-based foundations of communication, which determine respectful and empathetic attitudes toward the cultural “other.” Multicultural competence is based on personal tolerance, serving as the foundation for constructive intercultural interaction. Its development contributes to the formation of one’s own cultural identity while simultaneously fostering positive identification with the communication partner, ensuring mutual acceptance and understanding. This competence gains particular significance in situations of cultural intersections, where ethnic, linguistic, ideological, and other differences arise, requiring flexibility, openness, and the ability to engage in dialogue. In this context, multicultural competence is viewed as a complex personal attribute that enables an individual to interact effectively and harmoniously with representatives of other cultures, overcome barriers, and find common understanding in conditions of cultural diversity.

In the mid-20th century, the main principles of the idea of intercultural interaction were outlined in the works of M. M. Bakhtin, V. S. Bibler, and others [12;14]. The dialogical approach encompasses the activity-based concept of multicultural education, developed by E. F. Tarasov and Yu. A. Sorokin. The researchers argue that the assimilation of a foreign culture should occur through the process of engaging in a specific activity, and the actual performance of this activity is preceded by an orientation phase within the activity context. During this phase, individuals become aware of the assimilated fragments of the foreign culture, effectively “reformulating” the foreign culture in terms of their own linguistic and cultural experience. In the same way, not only is the foreign culture understood, but previously unknown fragments of one’s own culture are also recognized: cognitive operations practiced in one domain are transferred to another [15].

Another fundamental pedagogical principle, the principle of tolerance, functions as a key attribute of effective dialogue, as participants are united by a shared goal—whether cognitive, aesthetic, economic, or peace-building—which they collectively aim to achieve. This embodies the core of effective dialogical interaction: ensuring that the dialogue, along with each of its stages, actively contributes to the realization of the intended objective [16].

As is well known, successful interaction with others is a significant component of any professional activity. In the teaching profession, this ability becomes especially important, as it is through communication that the educator’s instructional, educational, and developmental influence is realized. Moreover, the ability to build constructive relationships with students, colleagues, and parents is directly linked to the formation of multicultural competence in future teachers, which becomes an essential condition for effective work in a culturally diverse educational environment.

As noted by researcher Yu.A. Sorokin, intercultural competence is defined as “the ability to interpret international signs of communication, customs, and cultural styles different from one’s own”. The author emphasized that individuals possessing such competence demonstrate broad cultural knowledge, well-developed interpersonal communication skills, and an impartial attitude toward their interaction partners, regardless of their cultural background or socio-economic status [17]. Ideas similar to those of Yu.A. Sorokin are also reflected in the works of international scholars. According to American education theorist Milton J. Bennett, intercultural competence manifests as the ability to shift from an ethnocentric to an ethnorelativistic worldview, enabling individuals to interpret the behaviour of members of other cultures accurately [18]. Comparable approaches are presented in the research of scholars such as E.G. Tareva, who highlights the importance of developing future teachers’ capacity for intercultural dialogue, and L.L. Suprunova, who considers intercultural competence as a crucial outcome of multicultural education, aimed at fostering tolerance, empathy, and readiness for collaboration [19;20].

Thus, a wide range of researchers emphasizes that the ability for effective intercultural interaction is not merely a professional requirement, but also a fundamental component of a teacher’s multicultural competence, ensuring their readiness to operate in conditions of cultural diversity. It should be noted that achieving these goals becomes possible through the process of student identity formation: this objective is realized through the acquisition of cultural knowledge relevant to the student’s professional field, legal culture, practical skills, and competencies in intercultural professional interactions, the development of personal qualities such as multicultural identity and tolerance, and the accumulation of experience in multicultural professional activities [21].

The specificity of developing multicultural competence also lies in the obligatory cultural component of communication, which emphasizes the importance of recognizing potential cultural differences and the possible challenges arising from these differences. For instance, when interacting with another person from a different cultural group, it is essential to have a clear understanding of oneself, which necessitates examining the phenomena of identity and identification and their connection to multicultural competence. Processes of identity and identification help to understand the functioning of multicultural competence at the level of psychological mechanisms.

In summary, the most complete and accurate definition of multicultural competence is as follows: multicultural competence is an integrative personal quality formed on the basis of tolerance, involving the possession of spiritual and moral values, skills, and real experience of interaction with representatives of other cultures [22]. In the structure of multicultural competence, researchers distinguish three fundamental levels: cognitive, reflective, and activity-behavioral.

The factors contributing to the formation of a multicultural educational environment include the convergence and integration of various educational doctrines and national educational systems based on the principles of compatibility, international consensus regarding universal educational values and ideals, while necessarily preserving and supporting the national characteristics and priorities of the integrated systems.

The components of the multicultural educational environment are interconnected and manifest through human activity, which can include:

Worldview perception of the social and cultural space, formed through the comprehension of the essence of ongoing cultural processes, the study of the laws and patterns of socio-cultural activity in society, as well as the analysis of their influence on the individual in the context of cultural values.

Moral and ethical attitudes and normative principles, underlying intercultural communication and defining behavioral standards within a multicultural environment.

Levels of socialization of the individual and the socio-cultural potential of society, manifested in co-existence, the performance of various social functions and roles, and the integration of individual and collective interests.

Communicative competencies, ensuring effective interaction within society, including initiative, creative approach, professionalism, and the ability to realize one's potential in collaborative activities.

Critical engagement with educational technologies and methods, including the ability to rationally select and apply multicultural information, as well as assess its relevance and usefulness in the educational process.

Constructiveness of educational activities, manifested through the exchange and circulation of multicultural information, ensuring mutual enrichment of participants in the educational process.

Organizational culture of the educational environment, reflected in the rational and effective collaboration of all participants, coordination of actions, and maintenance of harmonious interaction within the educational setting.

The following approaches can be employed as methods for developing a teacher's multicultural competence:

- **Orientation method**, which involves informing students about the main problems and challenges that arise in intercultural communication situations, as well as introducing the principles of constructive interaction in a multicultural environment;

- **Biographical reflection method**, aimed at helping students become aware of their own cultural identity, analyze personal life experiences and value orientations, and identify individual biases and stereotypes;

- **Interactive modeling method**, which involves artificially recreating intercultural interaction scenarios followed by discussion, analysis, and evaluation of participants' actions, allowing students to practice dialogue and decision-making skills in a safe educational setting;

- **Simulation method**, where artificial situations are also created, but the emphasis is on exploring different behavioral options for participants, predicting outcomes, and developing effective interaction strategies;

- **Role-playing method**, which involves assigning roles to students to simulate real or hypothetical intercultural situations, fostering empathy, communicative flexibility, and the ability to compromise;

- **Project-based method**, focused on collaborative completion of research and practical projects that require consideration of cultural diversity and application of acquired knowledge in practice;

- **Discussion and debate method**, promoting the development of critical thinking, the ability to express opinions with reasoning, and respectful consideration of diverse cultural perspectives;

- **Case study method**, based on the analysis of specific situations from educational or professional practice, enabling the identification of problems in intercultural interaction and the formulation of recommendations for their resolution.

The combined application of these methods ensures that future teachers acquire not only theoretical knowledge about multicultural interaction but also practical skills necessary for effective work in a culturally diverse educational environment. Formation teachers' multicultural competence enhances the quality of the educational process, contributes to forming tolerant, culturally competent, and socially mature students, and creates conditions for the successful professional development of teachers in a multicultural educational environment. Thus, teachers' multicultural competence serves as a key element of modern educational spaces, aimed at maintaining cultural diversity, developing interpersonal skills, and creating effective learning interactions.

Thus, the multicultural educational space represents a complex integrative phenomenon that combines value-based, social, communicative, and organizational components aimed at the formation of a harmonious, socially, and culturally competent individual. This educational environment not only provides students with knowledge about cultural diversity but also fosters the development of essential skills, such as empathy, tolerance, and the ability to engage in constructive dialogue with representatives of different cultural backgrounds. The effectiveness of such a space depends on the deliberate integration of various pedagogical approaches, including interactive methods, project-based learning, and reflective practices, which collectively contribute to the development of multicultural competence. Furthermore, it encourages students to critically assess cultural norms, recognize their own cultural identity, and respect the uniqueness of others, thereby promoting social cohesion and intercultural understanding.

In conclusion, a well-structured multicultural educational space serves as a foundation for personal and professional growth, enabling individuals to navigate the complexities of a culturally diverse society successfully. It ensures the preparation of competent professionals capable of contributing to the development of inclusive, tolerant, and culturally aware communities, both within educational institutions and in broader societal contexts.

REFERENCE

1. Нурахунова Г.М., Сманова А. Современные подходы по внедрению полиязычного образования в Казахстане // Международный журнал экспериментального образования. 2016. №4-2. С.343-346; URL: <https://expeducation.ru/ru/article/view?id=9801> (дата обращения: 07.12.2025).
2. Лезина В.В. Развитие поликультурного образования в Республике Казахстан // Современные наукоемкие технологии. 2008. № 3. С. 72-76; URL: <https://top-technologies.ru/ru/article/view?id=23335> (дата обращения: 07.12.2025).
3. Абугалиева Г.С., Кекеева З.О. Теоретические основы развития полиязычного образования при подготовке будущих педагогов в вузе Казахстана. Журнал Педагогические исследования, 2023, № 2, С. 126–142.
4. Слесар М.В. (2013). *Современные проблемы формирования полиэтнической культуры школьника: историография исследований в Казахстане*. «Вестник КазНУ. Педагогика», Т. 39, № 2, С. 54–60.
5. Коджаспирова Г.М. Педагогический словарь / Г.М. Коджаспирова, А.Ю. Коджаспиров. М., 2003. -176 с.
6. Коломок О. И. Поликультурное образование: теория и практика. — М.: Академия, 2016.
7. Кабанова Н. Э. Формирование поликультурной компетентности будущих педагогов. — Казань: КФУ, 2018.
8. Banks J. A. Multicultural Education: Issues and Perspectives. — Wiley, 2016.
9. Гукаленко О. В. Поликультурная образованность личности. — Ростов н/Д.: Феникс, 2014.
10. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация: Учебное пособие / А.П. Садохин. - М.: Альфа-М: ИНФРА-М, 2009. - 288 с.
11. Бахтин М.М. Человек в мире слова. М., 2005. - 212 с.
12. Иванова Г. П., Логвинова О. К. Формирование поликультурной компетентности будущего учителя: современные тенденции и проблемы // Акмеология. 2016. №4 (60). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-polikulturnoy-kompetentnostibuduschego-uchitelya-sovremennyye-tendentsii-i-problemy> (дата обращения: 06.12.2025).
13. Коломок О. И., Кабанова Н. Э. Поликультурная среда вуза как необходимое условие формирования этнокультурной компетентности студентов // Теория и практика общественного развития. 2014. №17. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/polikulturnaya-sreda-vuza-kak-neobhodimoeuslovie-formirovaniya-etnokulturnoy-kompetentnosti-studentov> (дата обращения: 06.12.2025).
14. Библер В.С. Две культуры. Диалог культур (опыт определения) // Вопросы философии. 2006. №6. С.31-42

- 15.Тарасов Е.Ф., Сорокин, Ю.А. Национально-культурная специфика речевого и неречевого поведения // Национально-культурная специфика речевого поведения. М., 2010. -236 с.
- 16.Сажин Д.В. Поликультурализм: теории и образовательная практика. СПб., 2010. -75 с.
- 17.Сорокин Ю. А. Язык. Культура. Коммуникация — Москва: Наука, 1985.
- 18.Bennett M. J. *Developmental Model of Intercultural Sensitivity*. // *International Journal of Intercultural Relations*, 1993.
- 19.Тарева Е.Г. Межкультурный подход к подготовке современных лингвистов // Язык. Культура. Коммуникация. Н. Новгород, 2011. С. 237–244.
- 20.Супрунова Л.Л. Поликультурное образование: теория и практика — Супрунова Л. Л.— Москва: Академия, 2007.-235с.
- 21.Костикова Л.П. Поликультурное образование как цель педагогического процесса в современном ВУЗе // Психолого - педагогический поиск. 2015. №2 (34). С. 129 - 136.
- 22.Бондаревская Е.В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания / Е.В. Бондаревская, С.В. Кульневич. М. Ростов н/Д: ТЦ «Учитель», 1999. - 560 с.

УДК 37.013.2:376

БІЛІМ БЕРУ ПРОЦЕСІНДЕ ИНКЛЮЗИВТІ «БІЛІМ БЕРУ» ОРТАНЫСЫН ҚҰРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Жансугурова К.Т.

п.ғ.к., қауым. профессор

Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ, Алматы, Қазақстан

e-mail: kulaisha61@mail.ru

Утюпова Г.Е.

аға оқытушы, доктор PhD

Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ, Алматы, Қазақстан

e-mail: g.utupova@mail.ru

Андатпа. Ұсынылған мақалада білім беру процесіндегі инклюзивті беру мен инклюзивті білім беру ортасын құрудың ерекшелігі туралы қамтылған. Ерекше білім беруді қажет ететін балаларға кедергісіз білім беру ортасын ұйымдастырудың маңыздылығы туралы және инклюзивті білім беру ортасының қағидалары мен олардың компоненттері көрсетілген. Психологиялық педагогикалық қолдау көрсетуде инклюзивті білім беру ортасын ұйымдастырудың негізгі бағыттары және оның балаға әсері жайлы нақтыланған.

Тірек сөздер: ерекше білім беруді қажет ететін балалар, инклюзивті білім беру, білім беру ортасы, инклюзивті білім беру ортасы.

СПЕЦИФИКА СОЗДАНИЯ ИНКЛЮЗИВНОЙ "ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ" СРЕДЫ В ПРОЦЕССЕ СОЦИОКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В представленной статье рассмотрены особенности инклюзивного образования и создания инклюзивной образовательной среды в образовательном процессе. Обозначены важность создания безбарьерной среды обучения для детей с особыми потребностями, а также принципы инклюзивной образовательной среды и их компоненты. Определены основные направления организации инклюзивной образовательной среды при оказании психолого-педагогической поддержки и ее влияние на ребенка.

Ключевые слова: дети с особыми потребностями, инклюзивное образование, образовательная среда, инклюзивная образовательная среда.

THE SPECIFICS OF CREATING AN INCLUSIVE "EDUCATIONAL" ENVIRONMENT IN THE PROCESS OF SOCIO-CULTURAL EDUCATION

Annotation. The article discusses the features of inclusive education and the creation of an inclusive educational environment in the educational process. The importance of creating a barrier-free learning environment for children with special needs, as well as the principles of an inclusive educational environment and their components are outlined. The main directions of the organization of an inclusive educational

environment in the provision of psychological and pedagogical support and its impact on the child are determined.

Ключевые слова: дети с особыми потребностями, инклюзивное образование, образовательная среда, инклюзивная образовательная среда.

Қазіргі әлемде білім беру бағдарламасын меңгеруде қиындықтарға тап болған ерекше білім беруді қажет ететін балалар саны артып келеді. Олар білім мен тәрбие беру үшін арнайы жағдайлар жасауды қажет етеді және мұндай балаларды білім беру ұйымдарында жан-жақты қолдау қажет. Басқаша айтқанда, мүмкіндігі шектеулі балаларға білім беру қажеттіліктерін толығымен жүзеге асыруға мүмкіндік беретін кедергісіз білім беру ортасы қажет. Осыған байланысты мүмкіндігі шектеулі балалар үшін инклюзивті білім беру ортасын құру қажеттілігі туындайды.

Білім беру ортасы әлеуметтік-мәдени ортаның қосалқы жүйесі және сонымен бірге баланың жеке басының дамуы жүзеге асырылатын арнайы ұйымдастырылған педагогикалық жағдайлар ретінде қарастырылады. Бұл тұрғыда білім беру ортасы өзінің субъектілерінің өзін-өзі тиімді дамуын қамтамасыз ететін білім беру мүмкіндіктерінің сапасы тұрғысынан өзінің функционалдық мақсатымен ерекшеленеді. Инклюзивті білім беру мәселелерін қарастыру аясында қоршаған орта ұғымы ерекше өзектілікке ие. Бұл ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланың жаңа ортаға қоятын талаптарымен байланысты.

Инклюзивті білім беру ортасын анықтамастан бұрын біз «білім беру ортасы» саласының түсінігі мен мәніне жүгіндік. Білім беру ортасы — бұл тұлғаны қалыптастыруға әсер ету жүйесі мен шарттары; әлеуметтік және кеңістіктік-объективті ортада қамтылатын және оның даму мүмкіндіктерінің жиынтығы (Ясвин В. А.). «Білім беру ортасы» қоғамдық ортада білім беру саласы ретінде, ал қоршаған орта білім беру факторы ретінде қарастырылады (Баева И. А.).

Инклюзивті білім беру ортасы — бұл білім беру процесінің барлық субъектілеріне өзін-өзі дамытудың тиімді мүмкіндіктерін беретін білім беру ортасының түрі. Ол білім беру кеңістігін әр баланың қажеттілігіне бейімдеу арқылы мүмкіндігі шектеулі балаларды оқыту мәселесін шешуді, соның ішінде оқу үдерісін, әдістемелік икемділік пен өзгертулер, қолайлы психологиялық климатты ұйымдастыру, сыныптарды барлық балалардың қажеттіліктерін қанағаттандыратын етіп қайта құруды қамтиды, ерекшеліксіз және мүмкіндігінше балалардың білім беру процесіне толыққанды қатысуын қамтамасыз етеді. Біздің ойымызша, инклюзивті білім беру ортасын ұйымдастыру келесі принциптерге негізделген:

1. Инклюзивті ортаға ерте ену. Бұл реабилитация мүмкіндігін, яғни әлеуметтік өзара әрекеттесу қабілеттерінің бастапқы қалыптасуын қамтамасыз етеді;

2. Түзету көмегі. Дамуында ауытқуы бар баланың компенсаторлық мүмкіндіктері бар, оларды «қосу», оқу үдерісін құруда оларға сену маңызды. Бала, әдетте, әлеуметтік ортаға тез бейімделеді, алайда ол қолдау кеңістігін және арнайы қолдауды ұйымдастыруды талап етеді (бұл оның ерекше қажеттіліктерін ескеретін жағдайлар ретінде де әрекет етеді).

3. Білім берудің жеке бағыттылығы. Ерекше білім беруді қажет ететін бала жалпыға бірдей білім беру бағдарламасын игере алады, бұл оны балалар ұжымының өміріне қосудың маңызды шарты болып табылады. Қажет болған жағдайда баланың сипаттамаларына, кеместіктің түрлеріне және мүмкіндіктеріне байланысты жеке білім беру бағыты жасалады. Білім беру бағыты икемді болуы керек, жақын даму аймағына бағытталуы керек, сөйлеу дағдыларын қалыптастыруды, жас ерекшеліктеріне сәйкес танымдық іс-әрекеттің негізгі түрлерін, әлеуметтік дағдыларды дамытуды қамтамасыз ету керек.

4. Топтық жұмыс. Мамандар, мұғалімдер, ата-аналар өзара тығыз байланыста жұмыс істеуі керек (командалық принцип бойынша), бұл әр балаға қатысты қызметтің мақсаттары мен міндеттерін бірлесіп құруды, баланың ерекшеліктерін, оның мүмкіндіктерін, білім беру процесін бірлесіп талқылауды көздейді.

5. Ата-аналардың белсенділігі, олардың баланың даму нәтижелері үшін жауапкершілігі. Ата-аналар ұжымның толық мүшелері, сондықтан оларға педагогикалық процесті, оның динамикасы мен түзетуін талқылауға белсенді қатысуға мүмкіндік беру керек.

6. Әлеуметтендіру инклюзияның нәтижесі ретінде. Жұмыстағы негізгі мақсатты компонент — баланың әлеуметтік қарым-қатынас тәжірибесін игере отырып, оның әлеуметтік дағдыларын қалыптастыру. Ерекше білім беруді қажет ететін бала балалардың барлық іс-шараларына белсенді қатысуға, өз ойын білдіруден, өз пікірін білдіруден, достар табудан қорықпауға үйренуі керек; тұлғааралық қатынастарды дамыту, басқа балаларды өзін қалай болса солай қабылдауға үйрету.

7. Тиімді білім беру ортасының негізгі сипаттамаларының бірі — оның қауіпсіздігі (физикалық және психологиялық тұрғыда). Психологиялық қауіпсіз орта бұл әлеуметтік ортадағы психологиялық кедергілерден және жағымсыз жағдайлардан балаларды қорғау болып табылады.

Инклюзивті білім беру ортасының құрамына келесі компоненттер кіреді

– кеңістіктік-пәндік компонент: мекеменің материалдық мүмкіндіктері — қол жетімді (кедергісіз) кеңістіктік ұйымдастыру, балалардың білім беру қажеттіліктеріне сәйкес келетін замануи техникалық құралдармен қамтамасыз ету

– мазмұндық-әдістемелік компонент: баланы оқыту мен дамытудың жеке бағыты,

– білім берудің өзгермелілігі мен икемділігі, білім берудің техникасы, формалары мен құралдарын жатқызуымызға болады

– коммуникативті және ұйымдастырушылық компонент: инклюзивті топтарда жұмыс істеу барысында педагогтардың жеке және кәсіби даярлығы, топтарда қолайлы психологиялық климатты ұйымдастыру барысында мамандармен жұмыс жасау.

Инклюзивті білім беру ортасын дайындау келесі міндетті шарттарды сақтауды көздейді:

– баланың мүмкіндіктеріне қарамастан педагогтардың әрбір баланы теңдей қабылдауы;

– білім беру процесінің барлық қатысушылары мен техникалық қызметкерлердің төзімді мінез-құлқы мәдениетімен қамтамасыз ету;

– Ерекше білім беруді қажет ететін баланың жақын даму аймағына сәйкес оқу мақсаттарын анықтау;

– Ерекше білім беруді қажет ететін баланы оқудан тыс мектеп іс-шараларына қосу;

– балаға қолдау көрсетуде отбасы әлеуетін пайдалану

Инклюзивті орта құру бойынша білім беру ұйымының жұмысының күтілетін нәтижесі:

а) баланың мектепке, мұғалімдерге, сыныптастарына жағымды көзқарасы;

б) жалпы білім беру, қысқартылған немесе жеке бағдарлама шеңберіндегі академиялық табыстылығы;

в) баланың әлеуметтік бейімделуі

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға психологиялық педагогикалық қолдау көрсетуде инклюзивті білім беру ортасын ұйымдастырудың негізгі бағыттары:

– психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетудің жергілікті нормативтік негізін құру;

– білім беру процесіне қатысушылардың қызметін анықтау;

– білім беру ұйымның ағымдық жағдайын талдау және бағалау;

– білім беру ұйымның педагогикалық ұжымын кәсіби дайындау;

– мектеп қауымдастығын дайындау;

– одақтастар мен әлеуметтік серіктестерді іздеу.

Инклюзивті білім беру ортасын ұйымдастыру кезінде көптеген әдістемелік кешендерді баланың білім алу және жеке мүмкіндіктеріне қарай өзгертіліп отырады. Білім алуда және әлеуметтік ортада бейімдеуде инклюзивті білім беру ортасы ерекше маңызды орынға ие.

Әр түрлі қабілеттері бар балалардың білім беру қажеттіліктеріне сәйкес келетін икемді және өзгермелі ұйымдастырушылық-әдістемелік жүйені құру мектепке дейінгі және мектептегі білім беру жүйелерінің сабақтастығымен қамтамасыз етіледі.

ӘДЕБИЕТ

1. Елисева И. Г., Ерсарина А. К. Психолого-педагогическое сопровождение детей с особыми образовательными потребностями в общеобразовательной школе: метод. Рекомендации 50–51 б

2. Митчелл Д. Эффективные педагогические технологии специального и инклюзивного образования 80 б

3. Банч Г. Включающее образование. Как добиться успеха? Основные стратегические подходы к работе в интегративном классе / Пер. с англ. Н. Грозной и М. Шихиревой. -М.: «Прометей», 2005. — 88 с.

4. Саламанкская декларация и рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями Всемирная конференция по образованию лиц с особыми потребностями: доступ и качество Саламанка, Испания, 7–10 июня 1994г.

УДК 373.1

**ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ КОНТЕНТ ЖӘНЕ ЦИФРЛЫҚ РЕСУРСТАР АРҚЫЛЫ
БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СЫНИ ОЙЛАУЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ**
Жауметова Н.С.

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің 7М01101-Педагогика және психология мамандығының 2 курс магистранты

Аңдатпа. Бұл мақалада бастауыш сынып оқушыларының сыни ойлауын дамыту үдерісінің психологиялық, педагогикалық және инновациялық шарттары этнопедагогикалық көзқарас тұрғысынан талданады. Этнопедагогикалық элементтерді білім беру мазмұнына кіріктіру оқушылардың ұлттық дүниетанымын кеңейтіп қана қоймай, ақпаратты талдау, салыстыру, дәлелдеу сияқты сыни ойлау дағдыларын қалыптастырудың тиімді құралы ретінде қарастырылады. Сыни ойлау теориясының отандық және әлемдік ғылыми негіздері сараланып, этнопедагогикалық материалдардың танымдық белсенділік пен дербестікке әсері сипатталады. Психологиялық қолайлы орта құру, заманауи педагогикалық әдістерді ұлттық мазмұнмен ұштастыру, цифрлық білім ресурстарын этномәдени контентпен толықтыру, сондай-ақ рефлексияға негізделген бағалау жүйесін қолданудың маңызы ашылады. Мақалада сыни ойлауды дамытуға бағытталған стратегиялар жүйеленіп, этнопедагогикаға негізделген оқытудың перспективалары айқындалады.

Түйін сөздер: сыни ойлау, бастауыш сынып, этнопедагогика, ұлттық құндылықтар, психологиялық шарттар, педагогикалық шарттар, инновациялық технологиялар, цифрлық ресурстар, қалыптастырушы бағалау, рефлексия, белсенді әдістер, когнитивтік даму, функционалдық сауаттылық.

Аннотация. В статье анализируются психологические, педагогические и инновационные условия развития критического мышления у учащихся начальной школы с этнопедагогической точки зрения. Интеграция этнопедагогических элементов в содержание образования рассматривается как эффективный инструмент не только для расширения национального мировоззрения учащихся, но и для формирования навыков критического мышления, таких как анализ, сравнение и аргументация. Рассматриваются теоретические основы критического мышления, как отечественные, так и зарубежные, описывается влияние этнопедагогических материалов на познавательную активность и самостоятельность учащихся. Подчеркивается важность создания психологически комфортной среды, сочетания современных педагогических методов с национальным содержанием, дополнения цифровых образовательных ресурсов этнокультурным контентом и применения системы оценивания на основе рефлексии. В статье систематизируются стратегии развития критического мышления и обозначаются перспективы обучения на основе этнопедагогики.

Ключевые слова: критическое мышление, начальная школа, этнопедагогика, национальные ценности, психологические условия, педагогические условия, инновационные технологии, цифровые ресурсы, формирующее оценивание, рефлексия, активные методы, когнитивное развитие, функциональная грамотность.

Abstract. This article analyzes the psychological, pedagogical, and innovative conditions for developing critical thinking in primary school students from an ethnopedagogical perspective. Integrating ethnopedagogical elements into the educational content is considered an effective tool not only for expanding students' national worldview but also for developing critical thinking skills such as analyzing, comparing, and reasoning. The theoretical foundations of critical thinking, both domestic and international, are reviewed, and the impact of ethnopedagogical materials on cognitive activity and autonomy is described. The importance of creating a psychologically comfortable environment, combining modern pedagogical methods with national content, supplementing digital educational resources with ethnocultural content, and applying reflection-based assessment systems is highlighted. The article systematizes strategies aimed at developing critical thinking and outlines the prospects of teaching based on ethnopedagogy.

Keywords: critical thinking, primary school, ethnopedagogy, national values, psychological conditions, pedagogical conditions, innovative technologies, digital resources, formative assessment, reflection, active methods, cognitive development, functional literacy.

Бүгінгі білім беру жүйесі ХХІ ғасыр талаптарына сай тұлғаны қалыптастыруды мақсат етеді, оның ішінде сыни тұрғыдан ойлай білетін, ақпаратты талдай алатын және өз көзқарасын дәлелдей білетін оқушыны тәрбиелеу ерекше маңызды. Бастауыш сынып — ойлау дағдыларының алғашқы негізі қаланатын кезең, сондықтан бұл жаста сыни ойлауды дамыту білім беру сапасын арттыруда шешуші рөл атқарады.

Этнопедагогикалық контент — ұлттық құндылықтарды, дәстүрлерді, ауыз әдебиеті мен ойындарды білім беру процесіне енгізу арқылы оқушылардың танымдық қызығушылығын арттырып, олардың дүниетанымын кеңейтеді. Сонымен бірге, цифрлық ресурстардың белсенді қолданылуы сабақтарды интерактивті әрі тартымды етіп, балалардың ақпаратты талдау, салыстыру, болжам жасау және дәлелді пікір айту дағдыларын дамытуға ықпал етеді.

Сондықтан этнопедагогикалық контент пен цифрлық ресурстарды біріктіре отырып, бастауыш сынып оқушыларының сыни ойлауын қалыптастыру мәселесі қазіргі білім беру жүйесінде өзектілігін сақтап отыр. Бұл зерттеу пәні педагогикалық практикада заманауи инновациялық әдістерді қолданудың тиімділігін көрсетіп, ұлттық құндылықтарды дәріптеу арқылы функционалдық сауаттылықты қалыптастыруға ықпал етеді.

Бастауыш мектепте сыни ойлау қабілетін дамыту — функционалдық сауаттылықтың негізгі компоненттерінің бірі. Д.Халперн, Р.Пол, Д.Кластер, М.Липман еңбектеріндегі сыни ойлаудың теориялық негіздерімен қатар, қазақстандық педагог-зерттеушілер (Әбдімәлікұлы, Ж.Қараев, Ә.Жүнісбек, С.Меркенбаева) этнопедагогикалық материалдардың бастауыш жастағы балалар үшін танымдық тұрғыдан құнды екенін атап өтеді. Ұлттық мұра, салт-дәстүр, ауыз әдебиеті үлгілері, ұлттық ойындар сыни ойлаудың бастапқы формаларын дамытуда табиғи мотивациялық ресурс болып табылады.

Сыни ойлау теориясы әлемдік ғылымда бірнеше бағыт бойынша дамыған:

Когнитивтік бағыт (Д.Халперн, Р.Эннис) Бұл бағыт сыни ойлауды ақпаратты логикалық өңдеу, дәлелдеу, талдау және синтездеу қабілеттері ретінде қарастырады.

Д.Халперн сыни ойлауды «ақпаратты бағалаудың мақсатты, логикалық, ойластырылған үдерісі» деп сипаттайды. Оның пікірінше, сыни ойлау арнайы оқыту әдістері арқылы дамиды.

Конструктивистік бағыт (Д.Кластер, Л.С. Выготский, Ж.Пиаже) Бұл көзқарас бойынша сыни ойлау оқушының белсенді танымдық әрекеті мен әлеуметтік қарым-қатынасы барысында қалыптасады. *Л.С. Выготский* оқушы жаңа білімді диалог, қарым-қатынас және бірлескен әрекет арқылы игеретінін дәлелдеген. Сыни ойлау да дәл осындай ортада дамиды.

Философиялық бағыт (М.Липман) М.Липман «Философия балаларға» бағдарламасында сыни ойлаудың мәнін сұрақ қою, ойлау мәдениетін қалыптастыру, пікірталас жүргізе білу дағдыларымен байланыстырады. Оның зерттеуінде бастауыш жастағы балалардың рефлексивті ойлауы арнайы ұйымдастырылған ортада тез дамитыны көрсетіледі. Бұл теориялық тұжырымдар бастауыш білім беру жүйесінде сыни ойлауды мақсатты түрде дамытудың ғылыми негізін қалайды.

Сыни ойлауды дамытудың психологиялық шарттары:

Бастауыш жастағы балалар үшін психологиялық факторлар ерекше маңызды. Олар ойлау әрекетінің сапасына, оның белсенділігіне тікелей әсер етеді.

Танымдық қызығушылық және ішкі мотивация. *Ж.Пиаже* зерттеулеріне сәйкес, баланың танымдық қызығушылығы оның жеке тәжірибесімен байланысты болғанда ғана ойлаудың жоғары деңгейдегі формалары қалыптасады. Оқушы қызығушылығы оянған кезде ақпаратты зерттеу, талдау, сұрақ қою белсенділігі артады.

Қолайлы психологиялық ортаны қамтамасыз ету

Психологтар (К.Роджерс, А.Маслоу) адам дамуының басты шарты – қауіпсіз орта екенін айтады. Бастауыш сыныпта бұл:

- қателесуден қорықпау
- ойын ашық айту
- қолдау сезіну сияқты факторлармен байланысты.

Оқушы дербестігі мен шығармашылығын дамыту. Сыни ойлау дербес шешім қабылдаудан басталады. Сондықтан шығармашылық тапсырмалар, таңдау мүмкіндігі, еркін жобалау жұмыстары маңызды рөл атқарады.

Коммуникативтік дағдылар және дәлелді ой айту қабілеті. М.Липман пікірінше, дәлелді пікір айту – сыни ойлаудың негізгі көрсеткіші. Баланың пікірталасқа қатысуы, идея ұсынуы, дәлел келтіруі оның когнитивтік дамуын жеделдетеді.

Педагогикалық шарттар: Оқыту мазмұнын жаңғырту. Жаңартылған білім мазмұны (spiral curriculum) балалардың біртіндеп күрделенетін тапсырмалар жүйесі арқылы логикалық ойлауын дамытады.

Белсенді оқыту әдістері Сыни ойлауды дамытуда тиімді әдістер:

- «ойлан – жұптас – бөліс»
- дебат
- кластер

- INSERT
- Венн диаграммасы
- зерттеушілік оқыту
- жобалық жұмыс

Бұл әдістерді Р.Пол & Л.Элдер сыни ойлаудың негізгі құралдары деп көрсетеді.

Үш кезеңді сабақ моделі (эвокация – түсіну – рефлексия) Бұл модельді Ж.П. Крукс, Д.Кластер және «Reading and Writing for Critical Thinking» бағдарламасын жасаушылар тиімді деп таныған. Әр кезең оқушы ойлауын белсендіруге бағытталады:

- *эвокация* – болжам жасату;
- *түсіну* – талдау, салыстыру, сұрақ қою;
- *рефлексия* – метатаным, өзін бағалау.

Мұғалімнің фасилитатор рөлі

Педагог – бағыттаушы, кеңесші, ойлауды белсендіру көзі. Мұғалім оқушыға дайын жауап бермейді, оның табуына мүмкіндік жасайды.

Сонымен қатар қазіргі білім беру процесінде инновациялық технологиялардың, соның ішінде цифрлық ресурстарды кең көлемде қолданудың маңызы артып келеді. Цифрлық құралдар оқушылардың танымдық белсенділігін күшейтіп қана қоймай, олардың ақпаратпен жұмыс істеу, талдау жасау, салыстыру, болжам құру қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Әсіресе бастауыш сынып оқушылары үшін визуалды, интерактивті және ойын түріндегі цифрлық ресурстар оқу үдерісін тартымды әрі нәтижелі етеді. EduTech бағытындағы платформалардың негізінде қалыптасқан интерактивті әдістер оқушылардың оқу материалын меңгеруін жеңілдетеді, ал жедел кері байланыс беру мүмкіндігі олардың қателерін дер кезінде түзетуге көмектеседі. Төменде кеңінен қолданылатын платформаларға сипаттама беріледі.

Kahoot және **Quizizz** – жедел кері байланыс және ойлауды белсендіру құралы. Бұл платформалар ойын элементтеріне негізделген тесттік жүйелерді ұсынады. Оқушылар сұрақтарға жылдам жауап беру арқылы:

- ақпаратты тез талдайды;
- дұрыс жауапты таңдаудың логикасын қолданады;
- салыстыру, есте сақтау, шешім қабылдау дағдыларын дамытады.

Kahoot және **Quizizz** пайдаланушыға жауаптардың статистикасын дереу көрсететіндіктен, мұғалім үшін де, оқушы үшін де жедел кері байланыс алаңына айналады. Бұл сыни ойлаудың маңызды компоненті — өз әрекетін бағалау мен түзетуге ықпал етеді.

Padlet – **идеялар тақтасы, бірлескен жұмыс алаңы**. Padlet платформасы оқушыларға ортақ виртуалды тақтада:

- идеялар ұсынуға,
- сурет, бейне, мәтін жүктеуге,
- пікір қалдыруға,
- тақырыпты бірлесіп талдауға мүмкіндік береді.

Бұл құрал оқушылардың шығармашылық ойлауын, дәлелді пікір айтуын, көп көзқарасты салыстыру қабілетін дамытуда өте тиімді. Топтық жұмыс кезінде Padlet ортақ шешім қабылдауға және талқылау мәдениетін қалыптастыруға жағдай жасайды.

LearningApps – **интерактивті тапсырмалар платформасы**. LearningApps оқушыларға арналған әртүрлі интерактивті білім беру ойындары мен жаттығуларын ұсынады. Олар:

- сәйкестендіру,
- сорттау,
- жүйелеу,
- хронологиялық ретке келтіру

сияқты ой операцияларын орындауға бағытталады.

Бұл тапсырмалар бастауыш сынып оқушыларының логикалық ойлауын, ақпаратты қайта құру қабілетін және аналитикалық дағдыларын дамытады.

Оқыту процесінде цифрлық ресурстарды тиімді қолдану — бастауыш сынып оқушыларының сыни ойлауын дамытудағы маңызды инновациялық шарттардың бірі.

Цифрлық платформалар оқу материалын қызықты әрі қолжетімді етеді, оқушыны белсенді ойлануға итермелейді, ал кері байланыс пен интерактивтілік олардың оқу жетістігін арттыруға ықпал етеді. Цифрлық құралдарды жүйелі пайдалану нәтижесінде оқушылардың талдау, салыстыру, болжам жасау, дәлелді пікір айту дағдылары қалыптасады.

Микролернинг технологиясы. Қысқа бейнематериалдар, шағын мәтіндер, 3–5 минуттық тапсырмалар — бастауыш жастағы оқушылардың назарын сақтауда өте тиімді.

Интерактивті карталар және визуализация. Ақпаратты визуалды беру — бастауыш жастағы оқушылардың есте сақтау және түсіну қабілетін күшейтеді.

Бастауыш сынып оқушыларының сыни ойлауын дамыту — заманауи білім беру жүйесінің негізгі міндеттерінің бірі болып табылады. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, сыни ойлауды қалыптастыру тек когнитивтік дағдыларды дамытуға ғана емес, сонымен қатар оқушылардың тұлғалық ерекшеліктерін, дербестік пен шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруға да ықпал етеді.

Этнопедагогикалық контент оқушылардың ұлттық құндылықтар мен дәстүрлерге деген қызығушылығын арттырып, олардың дүниетанымын кеңейтеді. Ұлттық ойындар, ауыз әдебиеті және салт-дәстүрлер сыни ойлаудың бастапқы формаларын дамытуда табиғи мотивациялық ресурс ретінде қызмет етеді. Сонымен бірге, цифрлық ресурстардың тиімді қолданылуы сабақтарды интерактивті етіп, ақпаратты талдау, салыстыру, болжам жасау және дәлелді пікір айту қабілеттерін нығайтады. Kahoot, Quizizz, Padlet, LearningApps сияқты платформалар балалардың логикалық және аналитикалық ойлау дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді, ал микролернинг, визуализация және интерактивті карталар оқушының есте сақтау және түсіну қабілетін жақсартады.

Сыни ойлауды дамытуда психологиялық қолайлы орта құру, педагогикалық әдістерді жаңғырту және фасилитаторлық рөлдегі мұғалімнің қатысуы ерекше маңызды. Белсенді әдістерді қолдану, жобалық жұмыс пен зерттеушілік тапсырмаларды енгізу оқушылардың танымдық белсенділігін арттырады, олардың өзіндік пікірін білдіруіне және дәлел келтіруіне жағдай жасайды.

Осылайша, этнопедагогикалық контент пен цифрлық ресурстарды біріктіре қолдану — бастауыш сынып оқушыларының сыни ойлауын дамытудағы тиімді инновациялық тәсіл. Бұл бағыт оқушылардың функционалдық сауаттылығын, аналитикалық ойлау қабілетін және жан-жақты танымдық дербестігін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Болашақта бұл тәсіл білім беру сапасын арттыруға және ХХІ ғасыр талаптарына сай, сыни тұрғыдан ойлай алатын, ақпаратты талдай білетін және өз шешімін негіздей алатын ұрпақты тәрбиелеуге негіз болады.

ӘДЕБИЕТ

1. Halpern, D. F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. Psychology Press, 2014.
2. Paul, R., Elder, L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. Pearson, 2019.
3. Lipman, M. Thinking in Education. Cambridge University Press, 2003.
4. Ennis, R. The Nature of Critical Thinking. Harvard Educational Review, 1993.
5. Выготский, Л. С. Мышление и речь. — М., 1996.
6. Пиаже Ж. Психология интеллекта. — М., 2003.
7. Қараев Ж. Оқытудың интерактивті әдістері. Алматы, 2010.
8. Әбдімәлікұлы Т. Бастауыш білім беруде сыни ойлауды дамыту. — Алматы, 2018.
9. Хэтти, Дж. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. Routledge, 2009.
10. RWCT International Consortium. Reading and Writing for Critical Thinking. 1997.
11. Меркенбаева С. Сыни ойлау технологиясы арқылы оқыту. — Астана, 2019.

УДК37.013.3:37.014.3:398

ТҰЛҒА ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР НЕГІЗІНДЕ БІЛІМ МЕН ТӘРБИЕ БЕРУ

Жансугурова К.Т.

п.ғ.к., профессор

Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ, Алматы, Қазақстан

e-mail: kulaisha61@mail.ru

Таженова З.М.

оқытушы

Алатау қаласы, Жетіген ықшам ауданы, 5 орта мектеп, Алматы, Қазақстан

e-mail: muslimka_zara@mail.ru

Андатпа Ұлттық құндылықтарды меңгеруді қарастыра отырып білім алушылардың бойында ұлттық сана-сезім мен отаншылдық қасиеттерді сіңірген, елінің тағдыры үшін жауапкершілігі жоғары тұлғаны тәрбиелеу мәселелері қарастырылады.

Тірек сөздер: тұлға тәрбиелеу, ұлттық тәрбие, ұлттық қасиет, дәстүр, оқушылардың ұлттық құндылық қасиеттерін қалыптастыру негізі, ұлт құндылығы.

Аннотация Рассматривая усвоение национальных ценностей, рассматриваются вопросы воспитания у обучающихся личности, привившей национальное самосознание и патриотические качества, высокой ответственности за судьбу своей страны.

Ключевые слова: воспитание личности, национальное воспитание, национальные качества, традиции, основа формирования национальных ценностных качеств учащихся, ценности нации.

Abstract Considering the assimilation of national values, the issues of educating students of a personality who instilled national identity and patriotic qualities, high responsibility for the fate of their country are considered.

Key words: personality education, national education, national qualities, traditions, the basis for the formation of national value qualities of students, the values of the nation.

Бүгінгі таңда жас ұрпақты өз халқының тарихын, тегін, салт-дәстүрін, тілін білімін, адамзаттық мәдениетті, адами қасиетті мол терең түсінетін шығармашылық тұлға етіп тәрбиелеу өмір талабы, қоғам қажеттілігі. «Қазақстан – 2050» ұзақ мерзімдік стратегиялық бағдарламасын белгілеп, әлемдік өркениетке бет алған тәуелсіз Қазақ елі үшін ұлттық құндылықтарды сақтап қалудың маңызы өте зор. Өйткені сонау ғасырлардан бүгінге жеткен ұлттық құндылықтарымыз (лиро-эпостық және батырлар жырлары, ұлттық кол өнер, ұлттық спорт түрлері т.б.) – еліміздің дамуы мен мәдениетінің айнасы. Демек, сан ғасырлық тарихы бар рухани құндылықтарсыз ұлттың дамып, өркендеуі әсте мүмкін емес. Біз қазіргі жаһандану процесінде ұлттық құндылықтарымызды сақтау, бет-әлпетімізді және жақсы дәстүрлерімізді сақтау үшін күрес ұлттық сананы сақтау үшін күресекенін түсінеміз. Ұлттық тәрбие деп жеке тұлғаның ұлттық сана- сезімі мен мінез-құлқының қалыптасуын, яғни ана тілін, ата тарихын, төл мәдениетін және ұлттық салт-дәстүрлерді меңгеруі негізінде қалыптасуын айтамыз. Ұлттық мәдени құндылықтар дегеніміз не? Қарапайым тілімен айтқанда ұлттық мәдени құндылықтар белгілі бір ұлтқа, ұлт азаматына тән зат, адами қадір-қасиет, яғни халық ғасырлар бойы жинақтаған ұлттық рухани және материалдық құндылықтар. Адамның бойында қалыптасқан имандылық қадір-қасиеттер рухани құндылықтарға, ал адамдардың қолымен жасалған тұтыну заттары мен кәсібі материалды құндылықтарға жатады. Ұлттық құндылықтарды іріктеп, оқыту процесіне енгізу арқылы ұлттың тұнып тұрған асыл мұралық рухани байлығынан болашақта ел билейтін ұрпақтарды сусындатып, отбасында да, мектепте де ұлтжандылық пен отаншылдыққа баулып, өз халқын, өз мемлекетін көздің қарашығындай қорғайтын тұлғаларды тәрбиелеп шығарамыз. Қазақ мәдениеті – ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық мәдениет. Ол ұлттық тәлім-тәрбиенің негізінде дамып, қалыптасты. Ұлттық тәрбие сол ұлттың мәдениетін дамытудың қозғаушы күші болып табылады. Әрбір халықтың тарихи тіршілігі мен рухани тәжірибесі бар.

Халықтың тұрмыс – тіршілігіндегі рухани тәжірибелері арқылы қалыптасқан тәрбиелік және дүниетанымдық көзқарастарын біз халық педагогикасы дейміз. Халық педагогикасы – халықтың мәдени мұрасы. Халық педагогикасы сол халықтың (ұлттық) этностық ерекшеліктеріне байланысты дамып, қалыптасқан. Ал, ұлттық тәрбие мәселесі – адамзат тарихынан өн бойына ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан ұлы мақсат. Бүгінде адамзаттың өркениеттің өзгеше биігіне көтерілген, үшінші мыңжылдыққа қадам басқан кезеңінде де жас мемлекетіміз үшін рухани асыл мұрат болып қазақстандық патриотизм, азаматтық парыз, тұлға бойындағы ұлттық құндылықтар мен ар тазалығы және тағы басқа қасиеттерді жатқызамыз. Қазіргі кезеңде мектеп табалдырығынан бастап білім беруде ел тарихын терең қозғап, тәрбие сағаттарында қазақ зиялы қауымының еңбектерін, қоғам дамуына қосқан үлесін айтып түсіндіру арқылы оқушылардың адами құндылық қасиеттерін қалыптастыра аламыз. Сондай-ақ ұлттық салт-сананың өмірдегі қолданылмалы көріністері: рәсімдер, рәміздер, ырымдар, тыйымдар, жөн-жоралғылар, діни уағыздар, сенімдер, кісілік рәсімдері, перзенттік парыз, адамгершілік борыш, ұрпақтық міндет арқылы іске асырылып ұлттық қасиеттерге айналады. Оқушының ұлттық қасиеттеріне меймандостық, кісілік, сыйласымдылық, имандылық, кішіпейілділік, кеңпейілділік, салауаттылық, тіршілікке бейімділігі, өнерпаздық, шешендік, ақынжандылық, сыпайылығы, мәдениеттілігі т.б. қасиеттері арқылы ерекшеленеді. [1]

Әрбір ұлттың ұлттық қасиеттері - ұлттық тәрбиеге байланысты дамып, қалыптасқан. Халық педагогикасы ұлттық әдебиет пен сол ұлттың салт-дәстүрлерінен құралады. Әдебиет көркем шығармалар арқылы сан үйренуден бастап, шығарма кейіпкерлерінің тілін, ойын, іс-әрекеттерін, мінез-құлқын, ұлттық қасиеттерін үлгі ретінде әсерлі баяндап, содан соң көркемдеп көрсетіп үйрету арқылы жеке тұлғаның адамдық қасиеттерін қалыптастырып, кісілік сана-сапасын арттырады. Ал ұлттық салт-

дәстүрлер игі әдеттердің әдеп-ғұрыпқа айналып, одан әдеп, әдептен дәстүр, дәстүрден салт қалыптасқанын көрсетіп, жеке тұлғаның ұлттық мәдени қасиеттерін қалыптастырады. Әрбір мәдениетті, білімді адам өзінің кәсіптік, дүниетанымдық деңгейін ұлттық мәдениетпен ұштастыра білуге міндетті.

Мәдениетті болу үшін – білімді болу міндет. Білімді болғанмен, ұлттық мәдениетті игермеген болса, ондай тұлға ұлт алдында “мәңгірт”, мәдениетсіз болып көрінеді де, халықтың наразылығына ұшырайды. Оқушылардың ұлттық құндылық қасиеттерін қалыптастыру негізінің бірден-бірі – мектепшілік жүргізілетін тәрбиелік іс-шаралар. Осындай тәрбие жұмыстарын ұлттық құндылықтар негізінде мынадай іс-әрекеттер арқылы ұйымдастыруға болады. Мысалы: арнайы пәндер, оқу үдерісі, сыныптан тыс тәрбие, жұртшылықпен жұмыс, ата-аналармен жұмыс т.с.с. Атап айтқанда арнайы пәндер арқылы, яғни «Абайтану», «Өлкетану», «Бауыржантану», «Өнер тарихы» сияқты пәндерді оқыту барысында; оқу үдерісінде негізгі пәндермен қоса, «Әдеп негіздері», «Әдеп және жантану», «Діндер тарихы» сияқты пәндерді меңгерту арқылы; сыныптан тыс тәрбиеде спорттық ойындарды, қолөнершілік шеберлікті дамытатын сайыстарды, шығармашылық қасиеттерді шыңдайтын іс-шараларды ұйымдастыру арқылы; ата-аналармен жұмыста «Ана мектебі», «Әкелер мектебі», «Ақсақалдар алқасы», «Зергерлер клубы» сияқты түрлі мектептер мен клубтарды құру арқылы, ал жұртшылықпен жұмыста өнер-тәрбие отаулары мен этнографиялық клубтарды ұйымдастыру арқылы біз ұлттық құндылықтарымызды ұрпақ бойына дарыта аламыз. Жалпы оқу барысында да, сынып ішінде де, сыныптан тыс уақытта да халықтық педагогика мен ұлттық салт-санаға негізделген осындай әрекеттер өскелең ұрпақтың білімді, әрі тәрбиелі боп қалыптасуына зор ықпалын тигізеді. Олай дейтін себебіміз, халқымыздың асыл қазынасын сыныптан тыс жұмыстарда тиімді пайдалану – оқушыларды өз ұлтын сүйуге, оның салт-дәстүрлері мен мәдениетіне құрметпен қарауға үйретері сөзсіз. Ұлттық құндылықтардың бірі – ұлттық ойындар. Олар тек балаларды алдандыру, ойнату әдісі ғана емес, жас ерекшеліктеріне қарай көзқарастары мен мінез-құлқының қалыптасуына, тапқырлыққа, шешендікке баулитын, ой-өрісін жетілдіретін атадан қалған асыл мұрамызды кейінгі ұрпаққа жеткізу құралы болып табылады. Мысалы, асық ойыны — қазақ халқының ұлттық ойынының бірі. Асық ойыны баланың ойлау қабілетін дамытады, адаммен тез тіл табысуға үйретеді, денені шынықтырады, қан айналымы мен тыныс алу мүшелерінің жұмысын жақсартады, баланың көзі қашықтықтан көруге дағдыланады, мергендікке баулиды, бойдың жылдам өсуіне де көмектеседі. Демек, әрбір ұлттық құндылығымыздың өзіне тән маңызы мен мәні бар. Тағы бір маңызды нәрсе, ол қазақтың ұлттық бұйымы бесіктің пайдасын өмірдің өзі дәлелдеп, бүгінгі күнге жеткізді. Баланың таза, ұйқысының тыныш болуы өз алдына, бесік сәбидің табиғи өсуіне айрықша ықпал етеді. Дәл осы мәселені жапонның танымал дәрігер-ғалымы Гау Шияу Иде Илаң жан-жақты зерттеген. Оның зерттеуінше, сәби өмір есігін ашпас бұрын, ана құрсағында тербеліске түседі. Ал ол өмір есігін ашқан соң бірден жарық дүниеге үйлесе алмайды. Сондықтан ол «сәбиді ана құрсағындағыдай тербетіп отыру керек» деген қорытынды жасаған. Міне, осы процестерді ескерген болса керек, ата-бабаларымыз сәби өмірге бейімделгенше оны бесікке бөлеп, тербетіп отырған. Бұл – халқымыздың ұлылығы! Өкінішке қарай, бүгінде кейбір келіншектер баланы бесікке бөлеуге ерініп, памперсті қолданып жүр. АҚШ пен Еуропа елдерінің озық ойлы дәрігерлері мұны қолдануға қарсы алуан түрлі акциялар ұйымдастырып, памперстен бас тартуға шақыруда. Себебі балаға памперстің зияны ұшан-теңіз. Мұның соңы адамды белсіздік пен бедеулікке душар етеді. [2]

Соңғы жиырма бес жылда Еуропа елдерінде бала туудың азаюының бір себебі де осыдан. Тағы бір себебі, памперс киіп өскен баланың қуаты қырық жасқа жетер-жетпесте тоқырайды. Ал бұл – ұлтқа төнген қауіп! Халықты өсіретін де, өшіретін де – әйел! Демек, жас келіншектердің өз жанын аялап, жалқаулықтан баласын бесікке бөлемей, памперс кигізуі қазақ халқын «өшіріп» жіберуі мүмкін. Сондықтан бесіктің артықшылығын бағалай білейік. Әрбір қазақ отбасы мұны терең ойлануы керек. Бұл бір ғана мысал. Баланың дүниеге келген сәтінен бастап орындалатын әрбір ырым-жоралғыларды, салт-дәстүрлерді әрдайым сыныптан тыс шаралар мен ата-аналармен жұмыстар барысында жиі қолданып отырған абзал. Осындай құндылықтарды жиі көріп, үнемі пайдаланып өскен жас ұрпақтан нағыз отаншыл, елін сүйетін, өзінің ұлтының құндылықтарын бағалай білетін жеке тұлға қалыптасатыны айдан анық. Қазіргі уақытта бізге жетіспей жатқаны – өзіміздің қазақи өмір тіршілігіміз бен шығыстық дүниетанымдағы ұлттық мектебімізді құру. Тәрбие мектебі болып табылатын қазақтың мақал-мәтелдері мен аңыз-әңгімелері дүниежүзілік тәжірибеде батыстық ұғымдармен сәйкес келе бермейтіні анық. Қазақи дүниетанымның өзегі – адамшылық. Қазақ: «Жаным – арымның садағасы», «Дүние – қолдың кірі», «Туған елім болмаса, тумай-ақ қойсын Күн мен Ай», «Кісі елінде сұлтан болғанша, өз елінде ұлтан бол», — деп, еліне деген іңкәрлік сезімін қалыптастырады. Халықтық тәрбие өз дәстүрін дінмен бекіте отырып, адам қалыптастырудың қайталанбас мектебін жасаған. С.Торайғыров қазақи пәлсапаны құрайтын он бір мақалды келтіре отырып, «Байқасаң қазақтың өзінде бар, дүниенің генийлігі, пайғамбары», — деген екен. Жатқа еліктеу – өзін-өзі қор санау. Бұл ұлттық санасы жетілмеген елде болатын көрініс. Жалпы, сонау ғасырларда әр ұлт қариялары ұлттық құндылықтарды өмір сүру

салтымызға байланысты шығарып, дамытып, ұрпаққа мұра ретінде қалдырып отырған. Маңыздысы сол, ұлттық құндылықтар әр ұлттың меншігі болып табылады. Оны ұлт ұрпақтары сақтап, заманына қарай дамытып отыруы қажет. Егер халық өзінің ұлттық құндылықтарын жоғалтып алса, онда ол халық «ұлт» болудан қалады. Сондықтан қазақ халқы өзінің ұлттық құндылықтарын сақтауы керек. Ұлттық құндылық – ғасырдан-ғасырға жалғасқан, өмірдің қатаң сынынан өткен, маңызы айрықша құндылық, яғни асыл қазына. Өкінішке қарай, елімізде дәл қазіргі күні ұлттық құндылықтарды сақтау мәселесінде «эттеген-айымыз» өте көп. Жасыратын түгі жоқ, сонау кеңестік кезеңде қызыл империя басшылары ұлттық құндылығымызды «ескінің қалдығы» деген желеумен құртуға әрекет етті. Тіпті сол арқылы ұлттың өзін жоюға тырысты. Құдайға шүкір, егемендігімізді алғалы бері Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың еселі еңбегі жағдайында ұмыт боп бара жатқан ұлттық құндылығымызды қайтадан қалпына келтіріп, түгендей бастадық. [3]

Сондықтан ұлттық құндылықтарды тәлім-тәрбиенің түп қазығына айналдыру маңызды іс. Әр халық өзінің жас ұрпағын қайырымды, адал, үлкенді құрметтейтін, ержүрек, ар-ожданы мол болып өссе дейді және бұл мәселені өзінің тұрмыс-салтына байланысты шешіп те келеді. Қазақ халқының ұлы педагогы, этнограф, жазушысы Ы.Алтынсарин өзінің әдеби және педагогикалық еңбектерінде қазақтың фольклорын өте тиімді пайдалана білген. Мәселен, «Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш» атты әңгімесі арқылы еңбек етудің маңызы мен өз уақытын зая кетірмеудің мәнін түсіндіреді. Ы.Алтынсариннің ұлағатты сөздері, педагогикалық мұралары халық педагогикасында үлкен орын алады. Оларды қазіргі қазақ халқының ұлттық мәдениеті мен салт-дәстүрінің қайта жаңарту кезеңінде кең мағынада насихаттау керек. Қорыта айтқанда, болашақ иелері жас ұрпақты толыққанды тұлғаға айналдыру үшін ұлттық құндылықтар арқылы тәрбие берудің маңызы зор. Нақтырақ айтсақ, ана тілі мен ұлттық салт-дәстүрін құрметтейтін, басқа тілде де жетік сөйлей білетін, дүниетанымы, ақыл-ой парасаттылығы қалыптасқан, еңбекқор, мақсат қоя алатын және сол мақсатқа жету жолдарын таңдай білетін, жауапкершілігі мол, мінез-құлқы, айналадағы адамдарға, қарым-қатынас мәдениеті жоғары, Отанын сүйетін, күрделі жағдайларда нақты шешім қабылдай алатын, өзіне сын көзбен қарай білетін салауатты тұлғаны тәрбиелеуді басты мақсат етіп қоюымыз қажет. Осы құндылықтардың барлығы қанына дарып, бойына тарап, санасына сіңген ұрпағымызға еліміздің болашағының кілтін сеніп тапсыра аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Каракулов К.Ж.. Педагогика. – Шымкент, 2014. – 268 б.
2. Бабаев С.Б. Педагогика жалпы негіздері және тәрбие теориясы. – Алматы, 2019, - 124 б.
3. Жүндібаева Т.Н. Отбасы педагогикасы. – Алматы, 2014. – 312 б.

УДК 785

ОҚУШЫЛАРДЫҢ МУЗЫКАЛЫҚ-ОРЫНДАУШЫЛЫҚ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН ДАМУ ТУРАСЫ ПРОЦЕСІНДЕ АСПАПТЫҚ МУЗИЦИРОВАНИЕНІҢ ТИІМДІЛІГІ

Жанай А.,

Қазақ Ұлттық Қыздар Педагогикалық Университеті

«7М01401-Музыкалық білім» мамандығы магистрі

Алматы, Қазақстан

e-mail: aidayjanay@gmail.com

Рысбекова Р.,

Қазақ Ұлттық Қыздар Педагогикалық Университеті

Педагогика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы

Алматы, Қазақстан

e-mail: ryszhzan_rysbekova@mail.ru

Андатпа. Мақала барысында музыка сабағында шығармашылықты дамыту – оқушының дыбысты сезіну, оны басқаруға сену және музыкамен белсенді қарым-қатынас жасау тәжірибесі арқылы жүзеге асады. Аспаптық музицирование кезінде есту, моторлық координация, эмоциялық қабылдау, топтық үйлесім, ұжымдық тыңдау және өзара шығармашылық әрекет мәдениетін күшейтеді. Шығармашылыққа қолдау көрсететін орта оқушы-орталықтандыру, қызығушылықты ояту, сенсорлық әсерді дамыту, эстетикалық талғамды қалыптастыру, орындаушылық жауапкершілік пен өзін ашуға мүмкіндік беруді талап етеді. Музыка – дайын өнім емес, сезім, ой және әрекет біріккен танымдық-көркемдік процесс, ол оқушы тұлғасының креативті дамуының негізі ретінде ұсынылады.

Тірек сөздер: Шығармашылық, аспаптық музицирование, моторлық координация, сенсорлық әсер, сезімдік модель

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИНСТРУМЕНТАЛЬНОГО МУЗИЦИРОВАНИЯ В ПРОЦЕССЕ РАЗВИТИЯ МУЗЫКАЛЬНО-ИСПОЛНИТЕЛЬСКОГО ТВОРЧЕСТВА УЧАЩИХСЯ

Аннотация. В ходе статьи раскрывается, что развитие творчества на уроках музыки осуществляется через способность ученика чувствовать звук, доверять собственным возможностям управлять им и активно взаимодействовать с музыкой. Инструментальное музицирование способствует укреплению музыкального слуха, моторной координации, эмоционального восприятия, чувства ансамблевой слаженности, коллективного слушания, а также формированию культуры совместной творческой деятельности. Создание творческой, поддерживающей среды требует применения ученико-ориентированного подхода, стимулирования интереса, развития сенсорного восприятия, формирования эстетического вкуса, воспитания исполнительской ответственности и предоставления возможности для самовыражения и раскрытия индивидуальности. Музыка рассматривается не как готовый продукт, а как познавательно-художественный процесс, объединяющий чувства, мышление и действия, выступающий основой креативного развития личности ученика.

Ключевые слова: Творчество, инструментальное музицирование, моторная координация, сенсорное воздействие, чувственная модель.

THE EFFECTIVENESS OF INSTRUMENTAL MUSIC-MAKING IN THE PROCESS OF DEVELOPING STUDENTS' MUSICAL-PERFORMANCE CREATIVITY

Abstract. Developing creativity in music lessons occurs through students' ability to perceive sound, control it, and actively engage with music. Instrumental performance enhances listening skills, motor coordination, emotional perception, group harmony, collective listening, and the culture of collaborative creative activity. A supportive creative environment requires student-centered approaches, stimulating interest, developing sensory perception, fostering aesthetic taste, promoting performance responsibility, and allowing self-expression. Music is not a finished product but a cognitive-artistic process combining feeling, thought, and action, serving as a foundation for students' creative development.

Keywords: Creativity, instrumental music, motor coordination, sensory perception, emotional model, group harmony, performance responsibility, aesthetic taste.

Музыкалық білім беру процесінде оқушы тұлғасының шығармашылық даму проблемасы - неғұрлым өзекті және әлі күнге дейін шешілмеген проблемалардың бірі. Музыкалық қызмет процесінде балалардың шығармашылық даму мүмкіндіктеріне баса назар аударылуда.

Бірқатар іргелі зерттеулер мен әдістемелік жұмыстарда музыкалық процесте балалардың шығармашылық дамуының ерекшелігі ашылады. Л.А. Баренбойм, Г.М. Цыпин, Д.В. Зариня, С.А. Смирнованың жұмыстары осы проблемаға арналған. Бүгінгі күнгі перспективалық бағыттардың бірі орындау және шығарма элементтерін қамтитын синтезаторлардағы музицирование болып табылады (И.М. Красильников, Н.Н. Тельшева).

Аспаптық музицирование процесінде оқушылардың шығармашылық даму мәселесін шешу үшін ізденіс К. Орфтың «қарапайым музыкалық тәрбие» тұжырымдамасына жүгіндік. Өзінің «Шульверг» жүйесін құра отырып, К.Орф музыкалық тәрбиені ғана емес, шығармашылық тұлғаны тәбиелеу мәселесін де кеңінен қарастырған.

Д.Б. Кабалевскийдің музыка бағдарламасында аспаптық музицирование процесінде оқушылардың шығармашылық дамуының кейбір жолдары белгіленгеніне қарамастан, педагогика саласында мұндай тұжырымдама әлі күнге дейін іске асырылған жоқ. Қазіргі уақытта бұл проблеманы әзірлеуқажеттілігі айқын.

Сондай-ақ музыка бойынша қазіргі заманғы оқулықтарда аспаптық музицирование бойынша көптеген тапсырмалар бар, бірақ оларда мұғалімдер мен оқушылар қызметінің әзірген құрылымы, әдістемелері жоқ.

Бұл зерттеуіміздің мақсаты – музыка сабақтарындағы аспаптық музицирование процесінің оқушылардың музыкалық-орындаушылық шығармашылығын дамытудағы тиімділігін дәлелдеу.

Мақсатты жүзеге асыру үшін қойылған міндеттерге тоқтала кетсек:

1. Аспаптық музицирование процесінде оқушылардың шығармашылық даму кезеңдерін теориялық тұрғыда зерттеу.

2. Оқушылардың кезең-кезеңімен шығармашылық дамуын қамтамасыз ететін педагогикалық мақсатқа сай әдістемелер даярлау.

Осы мақсат міндеттерді іске асыру барысында оқушылардың музыкалық-орындаушылық шығармашылығының мақсатты құрылымы анықталып, әдістері беріледі.

Аспаптық музицирование процесінде оқушылардың музыкалық-орындаушылық шығармашылығының дамуын қамтамасыз ететін әдістер әзірленеді.

Оқушы тұлғасының шығармашылық дамуы әртүрлі оқу және іс-әрекет түрлерінің барысында жүзеге асады. Жалпы білім беретін мектептегі музыка сабақтарында аспаптық музицирование соңғы жылдары ерекше танымал бағытқа айналып, оқушының шығармашылық қабілеттерін дамытудың маңызды құралы ретінде қарастырылады. Бұл әсіресе бастауыш мектеп жасындағы балалардың психологиялық ерекшеліктерімен тығыз байланысты, себебі бұл кезең қабылдау өткірлігімен, жаңашылдыққа құмарлықпен, жоғары танымдық белсенділікпен, эмоциялық сезімталдықпен және қиялдың қарқынды дамуымен сипатталады.

Музыкалық педагогика ғылымында балалардың музыкалық дамуын белсендіру мақсатында оқу процесінде музыкалық аспаптарды қолданудың айтарлықтай оң тәжірибесі жинақталған. Көптеген зерттеулер аспаптық музицированиенің музыкалық-сенсорлық қабілеттерді, есту, көру және тактильдік анализаторларды бір мезетте іске қосу арқылы музыканы терең сезіну мен түсінуді қалыптастыруға ықпал ететінін дәлелдейді. Аспаптарды пайдалану балада дыбыстың тембрін ажырату, ырғақтық қозғалысты сезіну, биіктікті есту, дыбыс табиғатын физикалық діріл деңгейінде қабылдау секілді дағдыларды дамытуға мүмкіндік береді. Музыкалық-сенсорлық қабылдаудың көпарналы іске қосылуы аспаптық музицированиені белсендірудің психологиялық негізі саналады.

Кейбір ғалымдар балалар шығармашылығын жандандыруда аспаптық музицированиенің маңызын ерекше атап өтеді. Аспаптық музицированиеде күрделі құрылымдарға қарағанда балаға қолжетімді шағын формалар, остинато, пентатоникалық әуендер, төмен және жоғары соқпалы аспаптардағы ырғақтық үлгілер жиі қолданылады. Мұндай орындау тәсілдері музыканың ішкі құрылымын түсінуді жеңілдетіп, бала қиялындағы музыкалық образдың нақты дыбысталумен «бейнеленуіне» жағдай жасайды. Бұл — шығармашылық циклдің толық аяқталуына мүмкіндік беретін маңызды шарт, себебі психология ғылымының мәліметтері бойынша қиял сыртқа шыққанда, нақты формада (дыбыс, ритм, орындау, қозғалыс арқылы) іске асқанда ғана бала шығармашылығы шынайы дамиды.

Аспаптық музицированиенің оқушының эмоциялық белсенділігін оятудың да негізгі арнасы болып табылады. Алайда, музыканы әсерлі әрі бейнелі қабылдау және орындау үшін педагогтің алдын ала ұйымдастыратын бағыттаушы әңгімесінің болуы өте маңызды. Алдын ала әңгіме музыканы тыңдау мен орындау кезінде оқушының ойлауын жандандырады, музыканың сипаты, мазмұны, көңіл-күйі және автор бейнесіне эмоциялық резонанс жасауға итермелейді. Музыканы қабылдау алдымен ойда, ішкі талдауда туындайды, ал ой арқылы сезім пайда болады. Демек, педагогтің алдын ала әңгімесі — шығармашылық ойды тудырудың алғашқы серпіні, ол музыканы тыңдау кезінде баланың сезімін тереңдетіп, орындау процесінде сол эмоцияны дыбыспен жеткізе білуге ықпал етеді.

Психологияда ойын мектеп жасында да қызметтің жетекші түрлерінің бірі ретінде қарастырылады. Бірақ ойын мектепке дейінгі пішінінен біртіндеп оқу мен еңбек әрекетіне ұласатын дидактикалық, сайыстық сипатқа көшеді. Ойын барысында балада жоспарлау, болжау, баламаларды таңдау, өзін-өзі тексеру, табысқа ұмтылу сияқты ойлау қабілеттері дамиды. Дидактикалық ойындар басқа оқушылармен өзара жарыс жағдайында баланың табандылығын, дербестігін және өзін-өзі бекіту мотивациясын күшейтеді. Ойын әдістерін сабақта орынды қолдану музыкалық-шығармашылық дағдыларды қалыптастырудың ең тиімді формаларының бірі бола алады, себебі ойын кезінде балада барлық психикалық процестер өте белсенді өтеді, жағымды эмоционалдық фон қалыптасады.

Ойын, музыка және еңбек — баланың дамуының өзара тығыз байланысқан арналарын құрайды және олар шығармашылық қабілетті дамыту үшін синтезделген түрде ұйымдастырылуы тиіс. Бала рухани және шығармашылық тұрғыдан ойын, ертегі, музыка, қиял әлемінде дамығанда ғана толыққанды тұлға ретінде қалыптасады. Сондықтан, музыка сабақтарында аспаптық орындау, ырғақ-декламация, сөз-қимыл синтезі, ұжымдық импровизация, унисон және рондо секілді шағын формаларды сабақ барысында қолдану балалардың шығармашылық дамуына тікелей ықпал етеді.

Кейбір елдерде осы бағыттағы аспаптық музицированиеге ерекше назар аудару қалыптасқан. Ақпараттық қоғам жағдайында балалар тек педагогтің берген музыкалық материалын ғана емес, сол материалға өзіндік пікір айтып, шығармашылық баға беруге бейім болады. Аспаптық музицирование — музыкамен белсенді қарым-қатынас жасау тәжірибесі ретінде олардың пікір-талдау, пайымдау және шығармашылық ойлау дағдыларының қалыптасуына ықпал етеді. Сондықтан, аспаптық музыка тек

орындау мәдениетін емес, музыканы тыңдау, ойлау, сезіну, бағалау мәдениетін де дамытуға бағытталуы тиіс.

Балалар шығармашылығының дамуы өзекті болғанымен, ғылыми-әдістемелік әдебиеттерде бұл сала әлі де жеткіліксіз зерделенген. Көбінесе мектептегі музыка сабағы К.Орф жүйесінің жекелеген элементтерін ғана эпизодтық түрде пайдаланумен шектеледі, ал ол жүйелі және толық ұйымдастырылмаған жағдайда төмен педагогикалық нәтиже береді. Демек, аспаптық орындау әдістемесі фрагментті емес, барлық арналарды (есту, қиял, орындау, ритм, қозғалыс, эмоционалдық резонанс, ойын, пікір-бағалау) синтездей отырып жүйелі ұйымдастырылуы қажет.

Оқушының шығармашылық дамуы — оның талап қою деңгейі мен нақты мүмкіндіктер арасындағы тепе-теңдіктің сақталуына да тәуелді. Егер бала өзіне үлкен талап қойып, бірақ сол талапты қанағаттандыру үшін қолайлы қызмет саласын немесе табысқа жету мүмкіндігін таппаса, теріс эмоциялық ауытқулар байқалуы мүмкін. Ал аспаптық музицирование, дұрыс таңдалған сала ретінде, сәтсіздіктерге қарамастан балада табысқа ұмтылу мотивациясын бәсеңдетпейді, шығармашылық әлеуетті іске асыру мен дамытуға мүмкіндік береді. Сондықтан, мектептегі музыка сабағында аспаптық музицированиені жүйелі түрде қолдану — оқушылардың музыкалық-орындаушылық шығармашылығын дамытудың психологиялық-педагогикалық негізі бола алады.

Аспаптық музицирование арқылы барлық балаларды ерте шығармашылық әрекетке тарту олардың жалпы көркемдік-эстетикалық, жеке тұлғалық, эмоционалдық, зияткерлік және коммуникативтік дамуына пайдалы. Аспаптық музицированиеға импровизациялық элементтерді, ойын әдістерін, қозғалыс және сөз синтезін, сенсорлық қабылдауды қатар қосу — музыкалық-орындаушылық шығармашылықты дамытудың кешенді және тиімді жолы. Мұндай әдістеме барлық оқушы үшін қолайлы, педагогикалық тұрғыдан реттелетін, жүйелі ұйымдастырылатын жағдайда ғана шынайы нәтиже береді.

Музыкалық-орындаушылық шығармашылықты дамыту — оқушы тұлғасын жан-жақты қалыптастырудың маңызды шарты әрі музыкалық дамуды жандандырудың негізгі арнасы. Сондықтан бастауыш мектепте арнайы, жүйелі, ғылыми негізделген аспаптық музицирование әдістемесін әзірлеп, оны сабақ процесінде тұрақты әрі педагогикалық реттелетін формада енгізу қажет. Бұл — мектептегі музыка пәнінің шығармашылық әлеуетін арттыруға, оқушы тұлғасын шығармашылықтың ең тиімді арнасына бағыттауға мүмкіндік береді.

Музыка сабағы – оқушының ішкі сезімін, дыбыстық қабылдауын және ойлау өрісін кеңейтетін ерекше білім беру кеңістігі. Бұл пәннің басты ерекшелігі – оның тек ақпарат жеткізуге емес, адамның ішкі шығармашылық мүмкіндігін оятуға бағытталған өнерлік табиғатында жатыр. Музыкалық-орындаушылық шығармашылығы әр оқушының бойында бар, бірақ әрқайсысында әртүрлі деңгейде көрінеді. Оны дамыту сырттан қабілет енгізу арқылы емес, оқушының дыбыспен қарым-қатынасына жағдай қалыптастыру арқылы жүзеге асады. Әсіресе аспаптық музицирование осы жағдайды жасаудың ең тиімді құралдарының бірі. Себебі аспап – оқушыға дыбысты нақты, сенімді, тұрақты және моторлық тәжірибемен байланыста алуға мүмкіндік береді. Оқушылар дауыспен немесе теориямен шектелгенде өз ойын толық жеткізе алмай қалуы мүмкін, ал аспап оларды еркін дыбыс әлеміне енгізеді, дыбысты сезіну мен әрекет арасында тік байланыс орнатады.

Оқушы музыка сабағында аспапты алғаш қолына алған сәт – оның дыбысты басқарушы субъект ретінде өзін танытуының бастауы. Бұрын ол музыканы тек тыңдап, қабылдаса, енді дыбысты өзі шығара алатынын, сол дыбыс арқылы белгілі бір көңіл-күй бейнесін құра алатынын сезіне бастайды. Бұл сезім оқушының психологиялық еркіндік деңгейіне шығарады. Шығармашылықтың алғашқы қозғаушы күші – сенім мен қызығушылық. Егер оқушыда «мен дыбыс шығара аламын», «менің қолымнан келеді», «музыка – тек жаттайтын нәрсе емес, өз ойымды жеткізетін алаң» деген түсінік қалыптасса, келесі кезеңдердегі шығармашылық дамудың өзінен өзі табиғи түрде қалыптасады. Осыны мұғалім де ескеруі керек: басты мақсат – оқушыға дайын шығармашылық түрін көрсету емес, оны «дыбыспен ойлануға» ынталандыру.

Аспаптық музицирование тек жеке орындауды дамыту әдісі ғана емес, ол – сабақ процесінің ұжымдық коммуникация алаңын қалыптастырушысы. Оқушылар аспапта ойнағанда бір-бірін тыңдауды, өз дыбысын жалпы ортақ дыбыстық нәтижемен салыстыруды, партиялар арасында динамикалық тепе-теңдік ұстауды, ырғақтық синхрон арқылы біріге әрекет етуді, музыка ойының дыбыстық жауапкершілік екенін сезінеді. Бұл да – шығармашылық мәдениеттің жаңа формасы, себебі шығармашылық жеке идеядан ғана емес, ұжымдық дыбыс әлемін құра білуден де тұрады. Музыканы бірге ойнау – оқушылардың бір-бірінің идеясын құрметтеу, бір-бірін тыңдау, дыбысты өзара келісу арқылы ұйымдастыру мәдениеті. Оқушы ансамбльдік орындаудың барысында тек орындаушы рөлімен қалмай, сол ансамбльдің дыбыс атмосферасына әсер етуші тұлғаға айнала алады. Оған

мүмкіндік берілсе, ол өз ойын дыбыстық формада жеткізуге ғана емес, дыбыстыбірге талқылап, нәтижені жетілдіруге қатысушыға айналады.

Музыкалық-орындаушылық шығармашылықтың дамуы оқушылардың есту тәжірибесінің қалыптасуымен тікелей байланысты. Есту – бұл дыбыстыдәл қайталау емес, ол – дыбысты сезіну, тембрлік бояуды ажырата білу, көңіл күй бейнесін құру, музыканың эмоциялық динамикасын қабылдау, әуеннің интонациялық логикасын сезіну, дыбыс қозғалысын ойша елестету, дыбыстық тізбекті эстетикалық формада ұйымдастыру қабілеті. Аспапта ойнау осы есту процестерін моторика және сенсорлық есте сақтау арналары арқылы күшейтеді. Әр дыбысоқушының құлағында ғана емес, қолында да, дене қозғалысында да, сезім жадында да сақталады. Моторлық есте сақтау – шығармашылықтың «тірі формасы», ол арқылы оқушының ойы дыбысқа тез қол жеткізе алады. Сондықтан бастауыш сыныптарда шығармашылықты дауыспен емес, аспап арқылы дамыту психофизиологиялық тұрғыдан әлдеқайда тиімді.

Дыбыстық тапсырмалар оқушыларды музыкамен ойлануға итермелейтін шығармашылық процестің бастауы. Мұғалім «сызбаға түсір» немесе «нотасын жаз» деп шектеу қоймағанда, оқушы дыбыс арқылы идеяны тез жеткізуге жақсы бейімделеді. Мысалы, сабақта оқушыға дыбыс арқылы табиғат бейнесін көрсету, әр дыбысты көңіл-күй атмосферасымен байланыстыру, кейіпкердің қимылын дыбыстық бояу мен ритмдік модельде бейнелеу, дыбыстық арқындас алмасу арқылы эмоциялық сурет құрастыру секілді тапсырмалар беруге болады. Мұндай тапсырмалар оқушыны шығармашылық ойын емес, шығармашылық ойлау процесіне қатыса отырып дамытады.

Музыкалық-орындаушылық шығармашылықты дамыту үшін мұғалім аспаптарды оқушының моторлық координациясына, қызығушылығына, жасына және психологиялық дайындық деңгейіне қарай таңдау керек. Сабақта жиі қолданылатын аспаптар: металлофон, ксилофон, маракас, кабаса, қоңыраулар, бубен, барабан, ритмдік таяқшалар, шулы емес перкуссиялық аспаптар, укулеле, шағын клавишалық аспаптар. Негізгі принцип: дыбыс дәл алынуы тиіс, басқаруға жеңіл болуы қажет, тембрі жарқын және эмоциялық әсер тудырушы болуы керек, моторикаға қиын позиция талап етпеуі тиіс, дыбыс шығару сенімді нәтиже әкелуі шарт. Себебі шығармашылыққа ең үлкен кедергі – қателесуден қорқу немесе дыбыстың дұрыс шықпай қалауықтималдығы.

Мұғалім оқушы шығармашылығын дамытуда сынаушы емес, ынталандырушы, бағыттаушы, оқушының ойын дамытуға мүмкіндік беруші адам болуы тиіс. Оқушы аспапта ойнағанда қателессе, мұғалім оны «қате» деп емес, «әлі де дыбысты дәл сезінудің үйрену кезеңі» деп қабылдауы қажет. Себебі музыка сабағында шығармашылық қате арқылы дамиды, маңыздыларын түзетіп, идеяны жетілдіруге мүмкіндік беру маңызды. Мұғалім шығармашылық ортада оқушының идеясына тыйым салмағанда ғана, ол келесі идеяға батыл шығады. Егер мұғалім үнемі терминмен, талаппен, нота дұрыстығымен, техниканы асыра көрсетумен, шәкіртті дәуірлеп отырып түзетумен айналысса, креативті процесс жоғалуы мүмкін.

Музыкалық шығармашылықты бала өздігінен шығару үшін, еңглавный нәрсе – оның эмоциялық еркіндігі. Музыка сөзден тыс жатқан эмоциялар мен бейнелерді жеткізетін тіл. Сондықтан сабақта оқушыларды музыкаға деген пікір білдіру, дыбысты көңіл күй ретінде бағалау, тембрді эмоционалды бояу ретінде көру, дыбысты өзара салыстыру арқылы тізбек құру, ортақ шығармашылық шешім қабылдау сияқты субъектілік рөлге шығуына мүмкіндік беру керек.

Музыка сабағында аспаптық орындауды жүйелі дамыту тек «ойнау» формасында емес, **ойнау арқылы музыканы сезінуге жетелеу, сол сезімді бір-бірімен бөлісу, дыбысты бағалау, салыстыру, бірге зерттеу, бірге нәтиже құрастыру мәдениетінде жатыр.** Бұл мәдениет орнаған сабақ – шынымен шығармашылық сабақ.

Әсіресе мектептегі ұжымдық орындау формалары: хор-оркестрлік жоба, балалар оркестрі, ұлттық аспаптық ансамбль, мектепшілік концерт, музыкалық фестиваль, өнер синтезі жобалары, музыкалық қойылымдары аспаппен сүйемелдеу арқылы жасалған сценарийлер балалардың творчестволық байланыс ортасын қалыптастырады. Мұндай қойылымдарда музыка оқушы үшін «ой өнімі» және «өзін таныту» алаңы бола алады.

Шығармашылықтың басты негізі – **оқушының дыбысқа деген ішкі реакциясы, дыбысты басқару сенімі, музыкамен ойлану белсенділігі, топпен дыбыстық коллаборацияға түсе білуі және дыбысты эстетикалық бағалау мәдениеті.** Егер бұл негіздер дұрыс тәрбиеленсе, оқушы шығармашылық ойды іске асыруға өздігінен дайын болады.

Музыкалық-орындаушылық шығармашылығы – тек жаңа дыбыс тудыру емес, ол – дыбысты **оймен таңдау, ұйымдастыру, сезіну, бағалау, бірге әрекет ету және нәтижені көркемдік тұрғыдан жетілдіру мәдениеті.** Аспаптық музицирование бұл мәдениетті қалыптастыратын сенсорлық-моторлық көпір.

Оқушы аспап арқылы дыбысты өзі шығарғанда, оның эмоциялық, танымдық және моторлық көріністері қатар іске қосылады. Бұл бірнеше арнаның бірігуі оқушының шығармашылық санасын интегративті түрде дамытады. Осы дамуды мұғалім де жоғары орындаушылық немесе күрделі аспап арқылы тежемеуі қажет.

Музыка сабағындағы шығармашылықты дамытудағы келесі механизмдер: дыбыстық фразаларды моторлық синхронмен байланыстыру, тембрді көңіл күймен байланыстырып көру, музыка партиясы ретінде өзі қатысу, дыбысты ортақ атмосферамен сезіну, әр оқушының дыбысын жалпы нәтиже ішінен айқын есту, топтық орындауда жауапкершілік алу, дыбыспен ойын құрастыру кезінде белсенді талқылауға қатысу, партияларды моторлық қойлау арқылы іздестіре орындап көру, қосымша дыбыстық «эксперименттер» жүргізу, мектеп форматы ішіндегі жобаларға қатысу, дыбыспен қозғалыс арасындағы өзара сенсорлық каналдарды дамыту арқылы жасалған көркем тапсырмалар.

Оқушылардың шығармашылық мотивациясын дамытуда сабақтың атмосферасы ерекше рөл ойнайды. Егер сабақ қызықты, ойындық, бәсекесіз, терминсіз, ашық, қолдаушы және шылық-шулықсыз болса, оқушы аспапты батыл қолданады. Аспаптық ойында шығармашылық есте сақтау материалы:

Әуендер емес, **дыбыс образдары**. Нота мәтіндері емес, **есту және эмоциялық жад**. Техника емес, **дыбыстық сенімді нәтиже**. Сахналық формат емес, **өзін өзі дыбыста таныту сенімі**.

Оқушылардың шығармашылығын дамытуға мынадай педагогикалық орта мен ұстанымдар әсер етеді: оқушыны шектеусіз тыңдау, идеяға мүмкіндік беретін орта, музыканы оқушыға тез сезіндіре көрсету, дыбыстық нәтижені бірге бағалату, пікірді көркем тілде емес, қарапайым сөзбен айтуға дағдыландыру, дыбысты «ой өнімі» ретінде бірге талқылау, бір-бірінің дыбыстық полифониясын салыстыру, ырғақ пен қозғалысты біріге әрекетте ұйымдастыру, аспаптарды бала моторикасына бейімді етіп таңдау, сабақта музыкалық зерттеу процесін жоспарлы емес, ойындық сипатта іске асыру, әрбір баланың дыбыстық әрекетте өзін өзі таныту мүмкіндігін қолдау.

Музыка сабағында аспаптық шығармашылықты дамытудағы педагогикалық кедергілер: дыбыстық үйлесімнің болмауы, мұғалімнің терминмен асыра түзетуі, партитердің нәтижесіз берілуі, бәсекенің орынсыз қолданылуы, күрделі аспаптық позицияның мотивацияны төмендетуі, дыбыстың дәл шықпауынан оқушының сенімінің жоғалуы, педагогтің оқушының тыңдауға емес, өзі орындаған үлгімен шектеп қоюы.

Музыкалық орындаушылық жобалық мәдениетті қалыптастыруда мектептегі ұжымдық қойылымдардың әсері зор. Оқушының қолжетімді аспаптар жүйесімен жұмыс жасау кезінде дыбысты түзу емес, **дыбыстық шешім табуға қатыса білуі басты шығармашылық көрініс**.

Шығармашылық сабақтың ортасын анықтайтын белгілер:

Оқушы өзі дыбыс шығарады → Мұғалім оны тыңдайды → Топқа қосу мүмкіндігін береді → Нәтижені бірге бағалатуға жағдай жасайды.

Музыкалық орындаушылық шығармашылықты аспап арқылы дамытудағы педагогикалық нәтиже:

Бала музыкадан қорықпайды, сенсорлық ләззат алады, қолы арқылы естиді, құлағы арқылы ойнайды, топ ішінде өзін жоғалтпайды, өзі естіген дыбыс атмосферасында өзінің ойлау формасын қосып, нәтижені өзі құра алатынын сезінеді.

Сондықтан музыка сабағында шығармашылық ұғымы ең әуелі **эстетикалық сенім мен эмоциялық қарым-қатынастан басталады**, кейін барып дыбыстық ойды іске асыру кезеңіне көтеріледі.

Музыка мен қозғалыс арасындағы қатынасты дамыту:

Оқушы аспапты қағып, дыбысты шығарады – бұл қимыл тек физикалық әрекет емес, бұл **музыкалық қойлау мен қимыл арасындағы канал**. Сондықтан дене қозғалысы, ритм, тембр және есту бір уақытта іске қосылғанда ғана шығармашылық интегративті түрде дамиды.

Музыка сабағында оқушы шығармашылығы еңерте кезде тәрбиелену керек:

бастауыш сыныптағы дауыспен алған дыбыстық координация әліде толық қалыптаспайды, сондықтан аспаптық дыбыс – **дәл нәтиже әкелетін сенімді құрал**. Бұл құрал арқылы шығармашылыққа мотивация батыл түрде тәрбиеленеді.

Аспаптық музицирование арқылы сақтық шығармашылық қойлау:

оқушыға дыбыстық тізбек құрастыруды терминмен емес, әсермен, эмоциямен және моторикамен көрсету, оны бірнеше арнаның бірігуінде сезіндіру, баланың ойлау белсенділігін ояту, дыбысты жүйелі емес, **сезімдік модель ретінде көрсету**, сол арқылы музыкаға сенімді қарым-қатынасты қалыптастыру.

Шығармашылық пен мотивация арасындағы басты ұстаным:

алдымен *ынта*, содан кейін *ойлау*, одан кейін *әрекет*, кейін барып *бағалау мәдениеті*.

Музыкалық орындаушылық шығармашылықтың мақсаты:

оқушылардың аспап арқылы дыбысты «өзара тыңдау, бірге сезіну, бірге ұйымдастыру, бірге бағалау» сапаларында тәжірибелік іске асыру.

Музыкалық-орындаушылық шығармашылығын дамытудағы ұстаным:

даму – идеяны аспап арқылы жеткізуде ғана емес, сол идеяны **бірге тыңдау, бірге сезіну, бірге ұйымдастыру, бірге бағалау, бірге зерттеу** мәдениетінде.

Оқушымузыкаға өзі қағып ойланғанда ғана, дыбыстық шығармашылықжолға түсе алады. Мұндай жағдайда музыкалық идея оны сырттан іздестірмейді, ол идея оның қолында және құлағында тұрады. Музыка сабағындағы аспаптық шығармашылықтыңглавный мақсаты – моделі жоқ терминдерді қолданбай, оқушыны«дыбыс арқылы ойланатын, дыбысты басқаруға сенетін, дыбысты эстетикалық атмосферадаұйымдастыра алатын субъект» ретінде тәрбиелеу.

ӘДЕБИЕТ

1. Баренбойм Л. Об основных тенденциях музыкальной педагогики XX века//Советская музыка.- 1971.№8.-235 – 301бет.
2. Баренбойм Л. Карл Орф и институт Орфа//Сов. Музыка.- 1969. №8.- 6 б.
3. Цыпин Г.М. Формирование музыкально-ритмического чувства у юного пианиста//Музыкальное воспитание в школе, 1974, - Вып.9.- 4 -10.216 б.
4. Красильникова М.С. Восприятие музыкального образа школьниками .-М .: Просвещение, 1981.-88 б.
5. Лаптев И.Г. Использование звуковысотных инструментов на уроках музыки//Начальная школа. 1980.-№28.-12–16 б.
6. Апраксина О.А. Музыка в воспитании творческой личности//Музыкальное воспитание в школе. - М .: Просвещение, 1975.-Вып.10.- 4-9 б.
7. Ветлугина Н.А. Музыкальное развитие ребенка. - М.Просвещение, 1968.-88 б.

ӘОЖ: 37.016:78

ҚАЗАҚ МУЗЫКАЛЫҚ ЭТНОПЕДАГОГИКАСЫНЫҢ ТӘРБИЕЛІК ШАРТТАРЫ

Кумисбаева Н.М.

магистрант

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

e-mail: nazerkemukhtar5@gmail.com

Аңдатпа. Мақалада қазақ музыкалық этнопедагогикасының тәрбиелік мүмкіндіктері алпы теориялық тұрғыдан қарастырылады. Қазақтың дәстүрлі музыкасының — жыр, терме, ән, күй өнерінің жас ұрпақтың рухани және адамгершілік дамуына ықпал ететін ортақ бағыттары сипатталады. Музыкалық мұраның тәрбиелік мазмұнына, ұлт мәдениетін сақтаудағы, тұлғалық қалыптасудағы орнына назар аударылады. Мақалада музыкалық этнопедагогикада қолданылатын негізгі педагогикалық шарттар мен олардың оқу-тәрбие үдерісіндегі маңызына қатысты жалпы теориялық тұжырымдар беріледі.

Тірек сөздер: Қазақ музыкалық этнопедагогикасы, ұлттық тәрбие, дәстүрлі музыка, терме, жыр, ән, күй, тәрбие жүйесі, рухани даму, ұлттық құндылықтар.

EDUCATIONAL CONDITIONS OF KAZAKH MUSICAL ETHNOPEDAGOGY

Abstract. The article theoretically examines the educational potential of Kazakh musical ethnopädagogy. It describes the common directions through which traditional musical genres — zhyr, terme, songs, and kyui — contribute to the spiritual and moral development of the younger generation. Special attention is given to the educational content of musical heritage, as well as its role in preserving national culture and supporting personal development. The article provides general theoretical considerations regarding the main pedagogical conditions used in musical ethnopädagogy and their significance in the educational process.

Keywords: Kazakh musical ethnopädagogy, national education, traditional music, terme, zhyr, song, kyui, educational system, spiritual development, national values.

Кіріспе. Қазақтың дәстүрлі музыкасы — ұлтымыздың мәдени-рухани болмысын түсіндіретін, жалпы дүниетаным мен тарихи жадын сақтайтын мәдени салалардың бірі. Музыка — тек өнер ғана емес, сонымен қатар, ол – тәрбие құралдарының бірегейі. Өмірде адамның тұлға ретіндегі мінез-құлқын қалыптастыратын рухани бағдар беретін, ұлттық болмысымызды нықтап тұрған құндылықтар жүйесі. Адамгершілік, ар-ұят сияқты қасиет кімнің бойында болса, сол адамның мінезі көркем келіп, айналасына нұрын шашып, жылу сыйлап тұратыны анық [1]. Осы бағытта қалыптасқан қазақтың

музыкалық этнопедагогикасы келешек жас ұрпақты ұлттық мәдениетке үйретудің, олардың саналы ойлау, сезіну, өзін-өзі тану қабілеттерін жетілдірудің бірегей тетігі болып табылады. Музыкалық этнопедагогиканың негізгі мақсаты – дәстүрлі ән, күй, терме, жыр арқылы ұлттық мәдениетке деген танымды, жалпы адамгершілік қасиеттерді, сонымен қатар, өнерге деген сүйіспеншілікті тәрбиелеу. Бұл жерде тәрбиелік шарттар жүйесі ерекше рөл атқарады. Бұл шарттар баланың жас ерекшелігіне сәйкес музыканы қабылдау қабілетін жетілдіру, этнопедагогиканы жүйелі оқыту, музыка мазмұнын түсіндіру, рухани-эстетикалық құндылықтарға бағыттау сияқты компоненттерді қамтиды.

Ұлттық музыкалық мұра деп — халқымыздың мәдени тарихы мен оның рухани көрінісін айтамыз. Дәстүрлі музыка халықтың мәдени кодын, естелігін және салт-дәстүрлерін жас ұрпаққа жеткізу үшін маңызды. «Музыкалық этнопедагогика» термині осы тарихи-мәдени мұраны тәрбиелеу процесіне айналдырады. Бүгінгі Қазақстанда музыкалық білім беру жүйесіне дәстүрлі музыка жанрларын қосу — елімізде ұлттық тәрбие мен рухани сананы қалыптастыруда үлкен маңызға ие. Осы арқылы музыкалық өнер эстетикалық рөл атқарумен ғана шектеліп қалмай, сонымен бірге тәрбиелік және этникалық-мәдени құндылықтарды сақтау мен дамытуда да аса маңызды. Зерттеудің мақсаты — дәстүрлі қазақ музыкасының (жыр, терме, ән, күй) тәрбиелік ауқымы мен этнопедагогикалық шарттарын талдап, білім беру процесіндегі олардың мүмкіндіктерін айқындау.

Қазақ музыкалық этнопедагогикасы — дәстүрлі музыка арқылы педагогикалық-теориялық және практикалық тұрғыдан қамтитын білім саласы. Бұл сала халықтың музыкалық тәрбиелеу тәжірибесіне, шығармашыл тұлғалардың еңбектеріне, және ауызша музыкалық дәстүрдің педагогикалық аспектілеріне негізделеді. Музыкалық этнопедагогикадағы негізгі бағыттар мыналарды қамтиды:

- ұлттық болмысқа деген түсінік;
- тарихи жадты қалыптастыру;
- адамгершілік пен эстетикалық қасиеттерді дамыту;
- өнерге деген ынта мен қабілеттерді арттыру;
- рухани мәдениетті жетілдіру.

Қазақ музыкасы — табиғатпен үйлесімді, терең ойлы және философиялық мәнге ие өнер. Оның құрылымы, әуендік өрнегі, орындаушылық дәстүрі бала сезімі мен ойлау қабілетін дамытады. Сондықтан қазақ музыкалық этнопедагогикасы - бала тәрбиесінде табиғи әрі тиімді құрал болып табылады.

Терме — ақыл-ой мен өнеге берудің көрінісі. Термелердегі мәтіндерге мән берсек, мәтіндерде ар-ождан, имандылық және еңбексүйгіштік, сонымен қатар, үлкенге құрмет, кішіге қамқорлық секілді мәдени-әлеуметтік құндылықтар көрінеді. Термедегі тәрбиелік аспектілерді ескере отырып, бала терме тыңдау арқылы мінез-құлық мәдениетін, жауапкершілікті және дұрыс ойлау дағдыларын меңгереді.

Жырлар — ерлік, отанға деген сүйіспеншілік, бірлік секілді құндылықтарды қамтитын халық поэзиясының маңызды жанры. Эпикалық мұраларды меңгеру жастардың тарихи санасын жетілдіріп, ұлттық мақтаныш сезімін нығайтуға әсер етеді. Жыршы-термешінің орындау мәнері балаға сөйлеу мәдениеті мен өнерге деген құрметті үйретеді.

Күй — халықтың ішкі сезімін музыкалық тілмен жеткізетін жанр. Күй өнерінің тәрбиелік аспектілері күйді тыңдау мен оны орындау процесінде эмоционалды интеллектің дамуына, жігерлі болып тәрбиеленуіне, ұлттық талғамның қалыптасуына ықпал етеді. Күй арқылы бала туған жер мен ел туралы ақпарат алады.

Ән өнері — музыкалық-эстетикалық әсерлерге толы жанр. Қазақтың лирикалық және тұрмыс-салт әндері нәзіктік, сезім тазалығы мен табиғат пен адамның үйлесімділігіне баулиды. Ән айту балаға музыкалық есту, дауыс мәдениеті және өзін-өзі білдіру қабілетін дамытуға көмектеседі.

Талдау және талқылаулар

1. Қазақтың дәстүрлі музыкасы мен этно-мәдени сәйкестік. Ұлттық музыка — халықтың «рухани мінездемесі», оның құндылықтары мен дүниетанымының музыкалық тілмен көрінісі. Зерттеу деректері көрсеткендей, дәстүрлі музыка халықтың ұлттық сана мен этно-мәдени сәйкестікті нығайтуда маңызды үлкен. Мысалы, зерттеу барысында «The Semantic Role of Traditional Music Culture in the Nomadic Mentality of the Kazakhs» атты мақалада автор дәстүрлі музыка мәдениетінің көшпелі қазақ халқының менталитетіне, табиғат пен адамның бірлігіне негізделген эмоционалдық-идеологиялық бағдарға ықпалын көрсетеді [2].

Музыкалық-этникалық мұра — жас ұрпаққа өзінің түп тамырын есіне түсіреді, ұлттық сананы нығайтады. Осылай, этнопедагогика дәстүр мен заман арасындағы көпір бола алады.

2. Музыка мектеп білім беруіне интеграциясы — дәстүр мен заманның үйлесімі. Бүгінде дәстүрлі қазақ музыкасын заманауи музыкалық білім беру үдерісіне енгізу — өзекті мәселелердің бірі. «Cultural Harmony in Education: A Comparative Study of Traditional and Modern Music Teaching Methods in Kazakhstan» аты мақалада зерттеушілер дәстүрлі және заманауи оқыту тәсілдерінің үйлесімді тоғысуы

жас ұрпақтың музыкалық қабілеттері мен мәдени санасының қалыптасуына оң ықпал ететінін атап көрсетеді [3].

Бұл тәсілдің негізгі принципі — балаларды музыка өнерін тек техникалық тұрғыдан емес, ұлттық рухани код пен мәдениет арқылы тәрбиелеу. Осылайша, балалардың мәдени сәйкестігі, ұлттық өзін-өзі тануы және эстетикалық талғамы қалыптасады.

3. Дәстүрлі музыка жанрларының тәрбиелік маңызы. Дәстүрлі музыкалық жанрлар, яғни жыр, терме, ән, күй, әрқайсысы өзіндік тәрбиелік мазмұнға ие. Халық жырлары мен термелер адамгершілік, табиғатқа, ата-бабаға құрмет, ұлттық тарих пен салт-дәстүрлерді терең түсіну мен қадірлеу қажеттілігін тәрбиелейді. Күй мен ән өнері эстетикалық сезімдерді тереңдетіп, ұлттық тіл мен әуенге деген ілтипат пен сүйіспеншілікті арттырады. Сонымен бірге, музыка арқылы патриоттық рух, ұлттық мақтаныш және мәдени үйлесім сияқты маңызды құндылықтар да қалыптасады. Бұл өнер түрлері тек эстетикалық емес, сонымен қатар, тәрбиелік әрі рухани-адамгершілік мәнге ие. Дәстүрлі музыка халықтың күнделікті өмірі, салт-дәстүрлері, табиғатпен байланысы мен дүниетанымы секілді маңызды аспектілермен тығыз байланысты.

4. Этнопедагогикалық шарттар мен қолдану жолдары. Этнопедагогикалық шарттар — дәстүрлі музыканы білім беру мен тәрбие процесіне тиімді енгізудің негізін құрайды. Олардың ішінде:

- Дәстүрлі музыканы жүйелі оқыту — мектептер мен музыка мектептерінде халық әндері, күйлер, жыр-термелерді бағдарламаларға енгізу.

- Орындаушылық тәжірибе — домбыра, қобыз секілді ұлттық аспаптармен жұмыс істеу; дәстүрлі ән айтуды, хор, ансамбль жұмыстарын ұйымдастыру.

- Мазмұндық түсіндіру — ән мен күй, жырдың шығу тарихы, мағынасы, салт-дәстүрмен байланысы туралы әңгімелесу, тарихи-мәдени контекст беру.

- Эмоционалды-эстетикалық тәрбиелік бағыт — музыка арқылы туған жер мен ата-баба рухының байланысын мазмұндау.

- Ұлттық-мәдени сана мен этникалық сәйкестікті нығайту — музыкалық мұра арқылы баланы ұлттық мәдениетке, дәстүрге тәрбиелеу.

Осы шарттардың жиынтығы — музыка білімін ғана емес, тұлғаның рухани, мәдени және моральдық тұтастығын қалыптастыруға арналған педагогикалық жүйе. Халық әндерін үйрену және орындау арқылы оқушылар ұлттық құндылықтарды тереңірек түсініп, өздерін мәдени болмыспен байланыстыра бастайды. Дәстүрлі музыка балалардың музыкалық қабілетін ғана дамытып қоймай, олардың дүниетанымын қалыптастырып, қазақ мұрасымен байланысын тереңдетеді. Сыныпта халық музыкасын қолдану тиімді педагогикалық тәсіл ретінде көрініп, оқушылардың қызығушылығы мен ынтасын арттырып, ортаға тиесілілік сезімін күшейтеді [4].

Қорытынды. Қазақ музыкалық этнопедагогикасы — халықтың тарихи, мәдени және рухани мұрасын жаңа ұрпаққа жеткізудің маңызды құралы болып келеді. Дәстүрлі музыкалық жанрлар, соның ішінде жыр, терме, ән және күй, жас буынды эстетикалық, моральдық және ұлттық саналы тұлға ретінде тәрбиелеуде шешуші рөл ойнайды. Егер музыкалық этнопедагогика мен дәстүрлі музыка білім беру жүйесіне енгізілсе, бұл тек өнерді үйрету емес, сонымен қатар ұлттық құндылықтарды, мәдени-рухани сананы, патриотизмді, эстетиканы және адамгершілікті тәрбиелеудің кешенді жүйесіне айналады. Дәстүрлі музыканың әр жанры жас ұрпақтың рухани, адамгершілік және эстетикалық дамуына терең әсер етеді. Музыка ұлттық сананы, тарихи жады мен мәдени мұраға деген құрмет сезімін қалыптастыруға ықпал етеді. Тәрбие үрдісін ғылыми негізде ұйымдастыру балалардың эмоциялық, шығармашылық және рухани әлеуетін кеңейтуге мүмкіндік береді. Сондықтан қазақ музыкалық этнопедагогикасының оқу-тәрбие процесіне енгізілуі қазіргі білім беру жүйесінің негізгі міндеттерінің бірі болып табылады. Білім беру мекемелері мен музыка мектептері ұлттық музыка мұрасын тиімді меңгеру, орындаушылық, түсіну және тәрбиелік бағытта қолдануды міндетті түрде жүзеге асыруы қажет. Бұл болашақ ұрпақтың ұлттық рухы мен мәдени сезімінің сақталуына жол ашады.

ӘДЕБИЕТ

1. Оспанов Ж. Дәстүрім — дидарым. - Алматы: Абзал-Ай, 2015. - 200 б.
2. Ajazbekova S. The Semantic Role of Traditional Music Culture in the Nomadic Mentality of the Kazakhs // *Journal of Cognition and Culture*. - 2025. - Vol. 25, Issue 3-4. P. 321–340.
3. Kenzhegalieva A., Muratova A., Kudaraova G. Cultural Harmony in Education: A Comparative Study of Traditional and Modern Music Teaching Methods in Kazakhstan // *Eurasian Science Review*. - 2024.
4. Temirova M. Fostering Kazakh Patriotism in 4th Grade Students Through Folk Music // *Eurasian Science Review*. - 2025.

УДК 37. 013.28

ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ МАЗМҰНЫ НЕГІЗІНДЕ ОҚУ ЖӘНЕ ЖАЗУ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУДА ОЙЫН ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Махметова Ж.Н.

Білім беру мамандығы бойынша философия докторы (PhD)

Қ. Жұбанов атындағы АӨУ, Ақтөбе, Қазақстан,

e-mail: zh.makhmetova@zhubanov.edu.kz

Хайруллина Д.А.

2 курс магистранты

Қ. Жұбанов атындағы АӨУ, Ақтөбе, Қазақстан,

g-mail: almatovnadana02@gmail.com

Андатпа. Бұл мақалада бастауыш сыныптарда оқу және жазу дағдыларын дамытуда ұлттық тәрбие мазмұнына негізделген ойын технологияларын пайдалану жолдары қарастырылады. Ойын – баланың табиғи әрекеті болғандықтан, білім беру үдерісінде оқушының қызығушылығын арттырып, мотивациясын күшейтеді, оқуға деген позитивті көзқарас қалыптастырады. Мақалада қазақ халқының салт-дәстүрлері, ұлттық құндылықтары мен тұрмыс-тіршілігін қамтитын ойындар арқылы әріптерді, буынды, сөзді оқу, мәтінді түсіну, сөйлем құрау, мазмұндама жазу сияқты тілдік дағдыларды қалыптастырудың тиімді әдістері сипатталады. Мақалада келтірілген тәжірибелік материалдар оқу сауаттылығы мен тіл мәдениетін дамытуда этнопедагогикалық ойындардың жоғары тиімділігін көрсетеді.

Тірек сөздер: ұлттық тәрбие, ойын технологиясы, бастауыш сынып, толық адам, адал азамат, оқу дағдысы, жазу дағдысы, этнопедагогика, құндылықтар, ойын әдісі.

FEATURES OF THE USE OF GAME TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF READING AND WRITING SKILLS BASED ON THE CONTENT OF NATIONAL EDUCATION

Abstract. This article discusses ways to use game technologies based on the content of national education in the development of reading and writing skills in primary grades. Since the game is a natural activity of the child, in the educational process it increases the student's interest, strengthens motivation, forms a positive attitude towards learning. The article describes effective methods for the formation of language skills, such as reading letters, syllables, words, understanding the text, making sentences, writing summaries through games that cover the traditions, national values and life of the Kazakh people. The practical materials presented in the article demonstrate the high effectiveness of ethnopedagogical games in the development of reading literacy and language culture.

Keywords: National Education, Game Technology, primary school, full person, honest citizen, reading skills, writing skills, ethnopedagogy, values, game method.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы білім беру саласының басты міндеттерінің бірі ретінде жеке тұлғаның ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды терең меңгеруін, елжандылық пен жауапкершілікті бойына сіңірген азамат тәрбиелеуді атап көрсетеді. Бұл заң білім беру мазмұнына ұлттық рухани құндылықтарды енгізуді, оқыту әдістерін жаңғыртуды және тұлғаның жан-жақты дамуына жағдай жасауды көздейді [1].

2025-2026 оқу жылына арналған оқу процесін ұйымдастыру туралы әдістемелік нұсқау хатта сабақтарда білім алушылардың функционалдық сауаттылығын арттыру, олардың тұлғалық дамуын қамтамасыз ету, ұлттық тәрбиені мазмұндық тұрғыда кіріктіру және оқыту үдерісінде инновациялық әдістерді қолдану қажеттілігі айқындалған. Бұл құжатта оқыту сапасын арттыруда ойын технологиялары сияқты белсенді әдістерді пайдалану балалардың қызығушылығын арттыруға, оқу мен жазу дағдыларын табиғи және нәтижелі қалыптастыруға ықпал ететіні атап өтіледі [2, 22 б.].

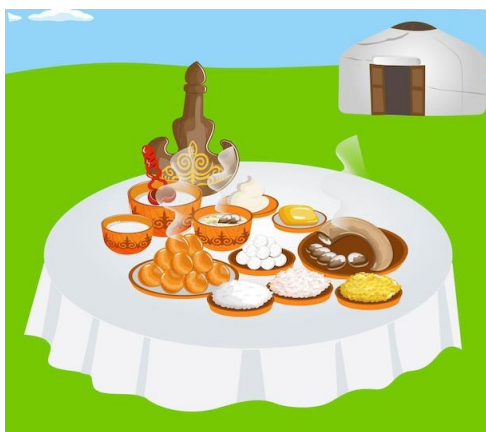
Бүгінгі қоғамға қажет тұлға – парасатты, мәдениетті, рухани бай, еліне адал қызмет ететін адал азамат. Сонымен қатар, Абай даналығында көрініс тапқан «толық адам» тұжырымдамасы – білім, еңбек, адамгершілік үйлесіміне сүйенген тұлға тәрбиелеу идеясының өзегі. Қазіргі білім беру жүйесі, оның ішінде бастауыш буын, осы идеяларға сай азамат қалыптастыруды көздейді [3, 13 б.].

Осы тұрғыдан алғанда, оқу және жазу дағдыларын ұлттық мазмұнда ойын технологиялары арқылы дамыту – баланың танымдық белсенділігін өсірумен қатар, халқына сүйіспеншілік, жауапкершілік, мәдени сана және адамгершілік қасиеттерін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бұл мақалада ұлттық тәрбие құндылықтарының оқу үдерісіндегі рөлі, ойын әдістерінің тиімділігі және оларды оқу мен жазу дағдыларын дамытуға қолдану жолдары қарастырылады.

Бұл талаптар әсіресе бастауыш мектепте өзекті болып табылады, мұнда ойын баланың іс-әрекетінің табиғи түрі болып табылады. Бұл мазасыздықты азайтады, мотивацияны күшейтеді, танымдық қызығушылықты оятады, есте сақтау, зейін, логика, сөйлеу және қиялды дамытуға көмектеседі. Ұлттық тәрбие материалында ойындарды пайдалану оқу және тәрбие міндеттерін үйлесімді үйлестіруге мүмкіндік береді: бала қазақ этносының рухани мұрасының негізінде жатқан құндылықтарды біле отырып, өз халқының дәстүрлеріне қосыла отырып, оқу техникасы мен жазбаша сөйлеуді меңгереді.

Бұл тәсіл «адал азамат» идеалын - адал, әлеуметтік жауапты азаматты қалыптастыруға ықпал етеді, сондай - ақ баланы Абайдың «толық адам» моделіне-ақыл, адамгершілік пен руханилықты үйлестіретін жан-жақты дамыған тұлғаға жақындатады [3, 13 б.].

Енді оқу және жазу процесінде қолдануға болатын бірнеше ойын түріне тоқталайық. Оқу және жазу сабақтарында ұлттық бағдарланған ойындар оқу материалына табиғи түрде енеді. Сонымен, оқушылар «**Қуырдақтың көкесін көрсетейін**» ойын принципі бойынша құрылған жаттығуды орындаған кезде, олар дәстүрлі тұрмыстық заттар - қазан, ошақ, дастархан бейнелерімен жұмыс істейді. Алдымен бала сөзді атайды және оның мағынасын түсінеді, содан кейін оны буындарға бөледі, дыбыстық әріпті анықтайды, жазады және оқиды. Мұндай тапсырманы орындау барысында фонетикалық-графикалық дағды дамиды, сөздік қоры кеңейеді және мәдени контекст туралы түсінік қалыптасады. Бала сөзді ғана емес, оның артындағы дәстүрді де меңгереді, бұл оқу процесін мағыналы және жеке мағыналы етеді [4, 44 б.].

1 – сурет. Дәстүрлі тұрмыстық заттар

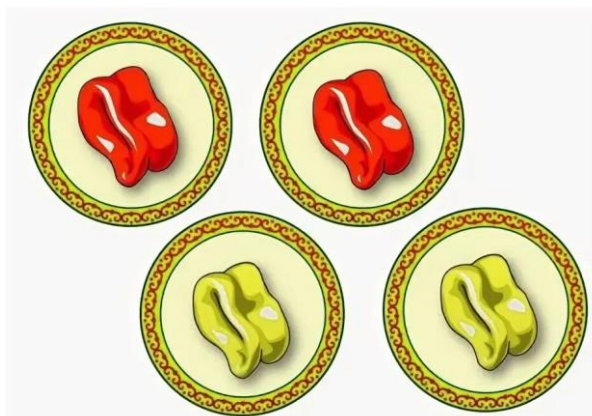
Оқу үдерісін этномәдени мазмұнмен толықтыру «**Сандықтағы сыр**» типіндегі тапсырмаларды пайдалану кезінде ерекше жемісті болады. Оқушы әдет-ғұрыптың немесе заттың аты жазылған карточканы таңдайды: бата, тұсаукесер, сыбаға, көрімдік және т.б. ол сөздің мағынасын түсіндіреді, сөйлем немесе қысқа мәтін жасайды, оны жазбаша тіркейді. Мұндай жаттығу механикалық жазуды емес, ойлауды, материалды семантикалық өңдеуді қажет етеді, бұл баланың ойды біртұтас және логикалық түрде білдіру қабілетін дамытады. Жұмыс барысында Ұлттық терминдер абстрактілі ұғымдарға емес, баланың жеке сөздігі мен мәдени тәжірибесінің бір бөлігіне айналады.

2-сурет. «Сандықтағы сыр» ойынына арналған сандықша мен карточкалар

Ойын форматы оқу техникасын тиімді дамытуға көмектеседі. Мысалы, «**Бәйге**» қағидаты бойынша тапсырма қазақ дәстүріне тән бәсекелестіктің табиғи рухына негізделген. Оқушылар шағын Ұлттық бағдарланған мәтінді оқу жылдамдығы мен мәнерлілігінде жарысады. Дұрыс, анық, сенімді және мағыналы оқитын адам жеңеді. Мұндай ойын ішкі мотивацияны ынталандырады, табандылық пен табысқа деген ұмтылысты тәрбиелейді, ал мәтіндердің мазмұны туған мәдениеті мен әдебиетіне деген қызығушылықты арттырады [5, 78 б.].

Қол моторикасы мен шығармашылық-ізденістік белсенділік элементтерімен ойнау, мысалы, «**Асық таңдау**» қағидаты бойынша жаттығу да маңызды орын алады. Әр асықта әріп жазылады, ал оқушы оны шығарып, сөз құрастырып, содан кейін сөйлемді тұжырымдап, жазуы керек. Ойын қабылдауды, ұсақ моториканы, аналитикалық ойлауды, зейінді және жазбаша сөйлеуді қамтиды. Ұлттық пәнді - асықты пайдалану - оқу процесін эмоционалды тартымды етеді, ата-баба дәстүрлеріне құрметпен қарайды және мектеп пен мәдениет арасында табиғи көпір жасайды.

3 – сурет. «Асық таңдау» ойыны

Рөлдік ойындар сөйлеу, коммуникативті және жазбаша құзыреттілікті қалыптастыруға тиімді ықпал етеді. Мысалы, «**Қонақ күту**» ойын жағдайында оқушылар қонақтарды қарсы алудың дәстүрлі процесін модельдейді: сәлемдесу, сұрақтар қою, алғыс білдіру, диалог жүргізу.

4 – сурет. Қонақтарды қарсы алу

Балалар тиісті өрнектерді таңдап, репликаларды тұжырымдап, кейде оларды жазбаша түрде - жазба, шақыру немесе қысқа диалог түрінде жазуы керек. Мұнда оқу, жазу және тірі ауызша сөйлеу бір контексте біріктіріледі, ал бала тек тілді ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік мінез-құлықты, этикетті, қарым-қатынас ережелерін де меңгереді, бұл процесті терең тәрбиелік етеді.

«**Шебердің шебері**» ойынымен салыстырылатын ұлттық заттардың шығармашылық сипаттамасы да айтарлықтай пайда әкеледі. Оқушылар домбыраның, қамшының, киіз үйдің, ой-өрнектің, дәстүрлі әшекейлердің бейнесін алады және объектінің сыртқы түрін, мақсаты мен мәдени құндылығын жазбаша сипаттайды. Мұндай тапсырма ойды толық білдіру, мәтіннің құрамын сақтау, нақты сөздер мен терминдерді таңдау қабілетін дамытады. Жұмысты аяқтағаннан кейін студенттер шағын альбом, қабырға газеті немесе көрме жасай алады, бұл сәттілік пен өзіне деген сенімділік сезімін арттырады [6, 36 б.].

Осылайша, ойын технологиясы оқу мен жазуды үйренуге ұлттық мазмұнды органикалық түрде қосуға, сабақтарды эмоционалды тартымды, жанды және мазмұнды етуге мүмкіндік береді. Бала оқу дағдыларын жетілдіріп қана қоймай, рухани бағдарларға ие болады: үлкендерге құрмет, Отанға деген сүйіспеншілік, еңбекқорлық, адамгершілік, адалдық – «адал азамат» идеалы мен «толық адам»

философиясына тән қасиеттер. Ұлттық бағдарланған ойын оқу материалын құрғақ ақпараттан жеке өмір сүрген және игерген тәжірибеге айналдырады.

Тәжірибе көрсеткендей, бұл тәсіл оқу ақпаратын игеру сапасын арттырады, сабақтарды ынталандырады, үйлесімді сөйлеуді дамытады, сөздік қорын толықтырады, өзінің ұлттық бірегейлігі туралы идеяларды қалыптастырады және баланың халықтық мәдениетпен эмоционалды байланысын нығайтады. Осылайша, ойын технологиясы тек педагогикалық техникаға ғана емес, жаңа ұрпақтың сауатты, рухани бай және мәдени бағдарланған тұлғасын қалыптастыруға ықпал ететін қуатты тәрбие механизміне айналады.

ӘДЕБИЕТ

1. ҚР «Білім туралы» заңы
2. 2025-2026 оқу жылына арналған бастауыш білім беру бойынша әістемелік нұсқау хат. – Астана, 2025. – 22 б.
3. 2025-2026 жылға арналған «Біртұтас тәрбие» бағдарламасы. – Астана, 2025. – 13 б.
4. Әбдікәрімұлы Б. Қазақ халқының дәстүрлі ойындары. – Астана: Фолиант, 2012
5. Мұқанова Р. Ұлттық ойындардың бастауыш білім берудегі орны. – Алматы: Білім, 2014
6. Қожахметова К.Ж. Қазақ этнопедагогикасы. – Алматы: Рауан, 1998

УДК 378.147

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ АДАПТИРОВАННЫХ МУЗЫКАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН ДЛЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МУЗЫКИ (В КОНТЕКСТЕ ЭТНОПЕДАГОГИКИ)

Соснин М.Ю.

Бакалавр образования по образовательной программе «6В01402 – Музыкальное образование»,
магистрант 1 курса группы ММУЗ-2501 по образовательной программе
«7М01402 – Музыкальное образование»

НАО «Университет Шакарима», Семей, Казахстан

e-mail: Misha_Sosnin777@mail.ru

Бодауова Б.К.

к.п.н., старший преподаватель

НАО «Университет Шакарима», Семей, Казахстан,

e-mail: bbk0103@mail.ru

Аннотация. В данной статье проводится анализ учебного содержания музыкально-теоретических дисциплин (элементарная теория музыки, сольфеджио, гармония, анализ музыкальной формы) на предмет выявления и успешной реализации возможности эффективной интеграции казахского этнопедагогического компонента в педагогические условия данных комплексно адаптированных музыкально-теоретических дисциплин с целью реализации идеи казахского национального воспитания в системе высшего образования для подготовки будущих учителей музыки на базе высшего учебного заведения.

Ключевые слова: теория музыки, музыкально-теоретические дисциплины, этнопедагогический компонент, интеграция, адаптация.

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF ADAPTED MUSIC-THEORETICAL DISCIPLINES FOR FUTURE MUSIC TEACHERS (IN THE CONTEXT OF ETHNOPEDAGOGY)

Abstract. This article analyzes the educational content of music-theoretical disciplines (elementary music theory, solfeggio, harmony, analysis of musical form) with the aim of identifying and successfully implementing the possibility of effectively integrating the Kazakh ethno pedagogical component into the pedagogical conditions of these comprehensively adapted music-theoretical disciplines with the aim of implementing the idea of Kazakh national education in the higher education system for the training of future music teachers at a higher educational institution.

Keywords: music theory, music-theoretical disciplines, ethno pedagogical component, integration, adaptation.

БОЛАШАҚ МУЗЫКА МҰҒАЛІМДЕРІНЕ АРНАЛҒАН БЕЙІМДЕЛГЕН МУЗЫКАЛЫҚ-ТЕОРИЯЛЫҚ ПӘНДЕРДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ (ЭТНОПЕДАГОГИКА КОНТЕКСТІНДЕ)

Аңдатпа. Бұл мақалада музыкалық-теориялық пәндердің (музыка теориясының негіздері, сольфеджио, гармония, музыкалық форманы талдау) оқу мазмұны талданады, бұл кешенді бейімделген музыкалық-теориялық пәндердің педагогикалық шарттарына қазақ этнопедагогикалық компонентін тиімді интеграциялау мүмкіндігін анықтау және сәтті жүзеге асыру мақсатында жоғары оқу орнында болашақ музыка мұғалімдерін даярлау үшін жоғары білім беру жүйесінде қазақ ұлттық тәрбие идеясын жүзеге асыру мақсатында жүзеге асырылады.

Тірек сөздер: музыка теориясы, музыкалық-теориялық пәндер, этнопедагогикалық компонент, интеграция, бейімделу.

По мнению доктора педагогических наук и профессора Асмы Ахметовны Калыбековой, возрождение и использование идей народной педагогики казахского народа в воспитании подрастающего поколения - это актуальная проблема нашего времени, так как «каждый ребенок должен стать человеком, знающим свои корни, любящим свою Отчизну. В дальнейшем силой этой любви определяется мера их способности трудиться». В труде Калыбековой А.А. «Теоретические и прикладные основы народной педагогики казахов» «на большом теоретическом материале показано непреходящее значение казахских народных традиций, обычаев в воспитательном процессе общества и их роль в формировании нравственных качеств личности. Особо подчеркивается роль казахской семьи и семейных традиций в воспитании детей. Значительное место в данной монографии отведено практической стороне вопроса - методике обновления системы воспитания с учетом общечеловеческих ценностей, исторического опыта казахского народа, его многовековых традиций и обычаев, что способствует укреплению нравственности, духовности, интеллектуальных качеств подрастающего поколения» [1, с. 4].

Реализация идеи национального воспитания в системе высшего образования может происходить в образовательных направлениях различной профессиональной ориентации. Музыкальное (в том числе музыкально-теоретическое) образовательное направление не является исключением. В традиционном (возможно, узком) понимании осуществлять полноценное национальное воспитание в музыкальном образовательном направлении представляется возможным только лишь на таких предметах, где по программе предоставляется возможность либо послушать казахскую национальную музыку (народную или профессиональную), либо где можно затронуть теоретические темы из такого музыкально-теоретического предмета как история казахской музыки (казахская музыкальная литература). Указанные два вида деятельности напрямую и по умолчанию несут в себе национальное воспитание или его элементы.

Однако если проанализировать содержание других музыкально-теоретических дисциплин, преподаваемых в классическом традиционном стиле, таких как, например, элементарная теория музыки, сольфеджио, гармония, полифония, анализ музыкальных форм (произведений), то можно обнаружить, что в их образовательно-тематическом содержании, в целом, так или иначе, отсутствует по умолчанию казахский этнопедагогический компонент. Это обусловлено спецификой данных дисциплин.

Например, дисциплина «Элементарная теория музыки» содержательно опирается преимущественно на освоение фундаментальных теоретических основ (правил, законов, ключевых принципов) музыкальной науки в целом, подкрепляя данные основы неотъемлемыми обязательными практическими упражнениями (которые впоследствии и представляется возможным адаптировать в казахском этнопедагогическом контексте в рамках национального воспитания).

Дисциплина «Сольфеджио» преимущественно опирается на практическое изучение определенных мелодий разной сложности (музыкальных номеров) с целью освоения навыков и умений, связанных с наиболее точным интонированием (пропеванием нот голосом), а также с целью развития звуковысотного музыкального слуха. Музыкальные диктанты – по факту процесс преобразования учащимися слухового материала (звуков, нот) в визуальную графическую составляющую (запись нот на бумагу или мысленную запись нот – воображение, «видение» этих самых нот) - являются неотъемлемой частью (видом деятельности) традиционного урока сольфеджио. Данные навыки являются бесценными и необходимыми для изучения казахского музыкального этнофольклора, а соответственно и для осуществления национального воспитания, как исследователями данного указанного направления, так и преподавателями университета, студентами - будущими учителями музыки.

Дисциплина «Гармония» в целом преимущественно изучает классическое академическое четырехголосное (состоящее из 4-х звуков) изложение аккордов (организованных музыкальных созвучий) в тональности (организованной системе аккордов), а также взаимодействие данных аккордов в рамках данной одной организованной музыкальной системы (тональности) или в контексте тесного взаимодействия нескольких таковых систем (тональностей); изучает голосоведение (последующее движение) каждого звука данных аккордов в соответствии с определенными строгими правилами – законами гармонии. Наряду с этим в область данной дисциплины входит и слуховой анализ, классифицирующий данные аккорды по определенным группам и видам, своего рода гармоническим наклонениям.

Дисциплина «Анализ музыкальных произведений (форм)», в целом, преимущественно (как это и выходит из названия дисциплины), занимается анализом музыкальных произведений с разных аспектов (исторического, музыкально-теоретического, с точки зрения изучения формы и структуры музыкального произведения), в том числе с позиции гармонического анализа, навыки по которому формируются на ранее упомянутом предмете «Гармония». Данную дисциплину в определенном смысле можно трактовать, на наш взгляд, как вершину музыкально-теоретических дисциплин с «ярким» практическим назначением, как их логическое взаимосвязанное обобщение, так как подразумевает полное применение и преподавателем и обучающимися всех имеющихся у них знаний по всем музыкально-теоретическим дисциплинам. В определенном смысле можно утверждать, что все музыкально-теоретические дисциплины «подчиняются» дисциплине «Анализ музыкальных произведений» для успешной реализации ее практического назначения - предоставлять развернутую, точную, качественную характеристику музыкального произведения; четко видеть структуру и форму данного произведения.

Таким образом, авторы данной работы поставили перед собой цель проанализировать, насколько возможно внедрение казахского национального этнопедагогического компонента в преподавание и изучение таких классических и традиционных музыкально-теоретических дисциплин как элементарная теория музыки, сольфеджио, гармония, анализ музыкальных произведений (в том числе подаваемых в едином комплексном адаптированном виде) с целью реализации идеи национального воспитания; а также проанализировать, какими методами, с помощью каких «инструментов» внедрение данного казахского национального этнопедагогического компонента может быть эффективно и успешно реализовано на базе университета для подготовки будущих учителей музыки, которые продолжат свою профессиональную деятельность в общеобразовательной школе.

В общем и целом, даже поверхностно анализируя данные дисциплины, у творческих и опытных преподавателей уже, вероятнее всего, возникнет определенное понимание и представление, появятся новаторские идеи, которые позволят включить и активировать элементы казахской этнопедагогики в данные указанные музыкально-теоретические дисциплины.

Например, на уроке сольфеджио (наряду с классическими музыкальными номерами по сольфеджио) можно также изучать («пропевать») казахские народные или профессиональные мелодии – мелодии песен акынов, произведений кюйши, выразительные и яркие мелодии казахских профессиональных композиторов из их опер, балетов и симфоний, опять же, построенных порой на (адаптированном, переосмысленном композиторами) материале казахской народной музыки – в этом была существенная необходимость и потребность во времена создания данных сочинений, поскольку они были написаны для народа, для широкого слушателя, чтобы народ понимал данные музыкальные жанры. При этом можно прослушивать данные мелодии не только в исполнении на фортепиано преподавателем (это традиционный метод), а также просматривая и прослушивая аудио- и видеофрагменты оригинальных выступлений артистов оперной, балетной и симфонической сцены. Можно предоставлять возможность учащимся работать в парах или в группах, где один человек или учащиеся по очереди будут стараться точно проинтонировать (пропеть) услышанную или симпровизированную (сочиненную на ходу) мелодию, а другие участники попытаются ее запомнить, повторить или записать нотами, попытаются преобразовать слуховое (то, что услышали) в визуальное (в то, что записали на бумаге нотами или четко увидели в своем воображении).

Наряду с этим на уроке сольфеджио в контексте внедрения этнопедагогического компонента представляется возможным записывать мелодические и ритмические диктанты, воспринимая на слух мелодии и ритмы казахских музыкальных инструментов самых разных групп (в особенности, струнно-смычковых, духовых, ударных и др.), что позволит фрагментарно преобразить данный предмет в казахское этносольфеджио (в определенной мере приближенное к реальным профессиональным условиям исследователя-фольклориста) - освоение сольфеджио через интонирование («пропевание») и слуховой анализ казахских народных и профессиональных мелодий.

Мы считаем, что компетентная организация знакомства учащихся с казахским мелодическим и ритмическим материалом путем использования звуков и ритмов казахских народных музыкальных инструментов значительно повысит у будущих учителей музыки интерес к музыкально-теоретическим предметам, повысит качество и эффективность освоения учащимися фундаментальных основ данных дисциплин, а также позволит обучающимся по-новому (в совершенно ином ракурсе) взглянуть на казахский музыкальный фольклор и профессиональное творчество в том числе (а это, как правило, обязательно происходит, когда в том числе будущий специалист смотрит на музыкальное произведение через новые «фильтры» знаний из области музыкально-теоретических дисциплин). Также это создаст благоприятные предпосылки для объединения в единое структурированное целое данных музыкально-теоретических дисциплин в их адаптированном комплексном виде. Не говоря уже о том, что все это позволит будущим учителям музыки проникнуться воспитанием в духе казахских национальных этнокультурных традиций, которые они впоследствии так же бережно, креативно, с сохранением высокого уровня интереса у учащихся смогут передать детям – своим будущим ученикам на уроках музыки в общеобразовательной школе.

Наряду с этим, на наш взгляд, как глубоко казахский этнопедагогический компонент, и как, на наш взгляд, одно из фундаментальных начал для широкого поля деятельности и фантазии преподавателя и учащихся для реализации ими творческой деятельности, особое место в содержательной области урока сольфеджио может занимать музыкально-теоретическое исследование искусства казахского айтыса – словесно-поэтического, ораторского и музыкального состязания двух акынов (например, изучение с музыкально-теоретической точки зрения айтыса между акынами-классиками Биржаном салом Кожагуловым и Сарой Тастанбековой, который был положен в основу профессиональной казахской оперы М. Тулебаева «Биржан и Сара»; изучение выступлений акынов-современников в рамках айтыса или в форме сольных номеров, в том числе по видеозаписям). Изучение и творческое исследование будущими учителями музыки искусства казахского айтыса позволит подходить к данному явлению с разных аспектов музыкально-теоретической науки. Искусство казахского айтыса послужит музыкально-теоретическим этнопедагогическим фундаментом-образцом для анализа данного явления с музыкально-теоретической точки зрения, что позволит при наличии данного общего объединяющего этнопедагогического начала подойти к изучению данных музыкально-теоретических дисциплин в единстве, комплексно, а не в отдельности и разобщенности друг от друга. Таким образом самоисключается необходимость разделять данные предметы, тем более если, например, на каждом из них мы будем изучать один и тот же фрагмент айтыса, что позволит подойти к решению данного вопроса комплексно. Знания по музыкально-теоретическим дисциплинам у будущих учителей музыки уже будут формироваться не разобщенно, а комплексно и структурированно, складываясь в определенную стройную и логичную систему, которая имеет весомую долю эффективности в освоении, и которая предоставит необходимый результат для повышения и усовершенствования качества подготовки будущих учителей музыки, компетентных в области музыкально-теоретических дисциплин. Аналогичный эффект будет иметь, на наш взгляд, и применение (изучение) других ответвлений искусства казахского народа, которые связаны с музыкой, и которые можно, на наш взгляд, успешно интегрировать в изучение музыкально-теоретических дисциплин, как, например, искусство «Ортеке».

Мы целенаправленно рассмотрели в первую очередь наглядные примеры интеграции этнопедагогического компонента в предмет «Сольфеджио», так как теперь это позволит нам все вышеперечисленные виды деятельности (включая педагогические условия) в рамках предмета сольфеджио перенести («наложить») на другие предметы музыкально-теоретического цикла: «Элементарная теория музыки», «Гармония», «Анализ музыкальных форм (произведений)». Мы считаем, что большинство практических упражнений по всем вышеуказанным дисциплинам вполне возможно связать с вышеуказанными видами деятельности (работа с казахскими народными (или профессиональными) мелодиями песен акынов и произведений кюйши, мелодиями из казахских опер, балетов, симфоний; работа с ритмическими и мелодическими диктантами, изучение айтыса и иных ответвлений казахского искусства с музыкально-теоретической стороны и т.д.).

Например, мы считаем, что преподавателям удастся значительно повысить интерес обучающихся к предмету «Элементарная теория музыки», если учащимся будет предложено после изучения всей необходимой теоретической части по теме, при переходе к практическим упражнениям, познакомиться, например, с длительностями нот или иными музыкально-теоретическими темами элементарной теории музыки, прослушивая ритмические рисунки и «мелодии» таких казахских народных ударных инструментов как шанкобыз, дабыл, дауылпаз, дангыра, асатаяк и др.; духовых инструментов как сазсырнай, сыбызгы и др. Мы считаем, что, например, определение («угадывание») высоты нот по слуху, изучение интервалов, знаков альтерации (диезов, бемолей и др.), энгармонизма звуков, пауз и ключей в музыке, простых и сложных метров и размеров (и многое другое), а также, например, анализ

(«просчитывание») нотных длительностей по продолжительным звукам кобыза, или по ритмическим рисункам домбры, шертера, жетыгена и других казахских музыкальных инструментов непременно вовлечет учащихся в активный творческий музыкально-обучающий процесс, существенно повысит их интерес к музыкально-теоретическим дисциплинам в целом. Мы считаем, что любая тема по элементарной теории музыки, равно как по гармонии и анализу музыкальных произведений, требует получения определенного слухового практического опыта, требует выполнения необходимых практических упражнений, подкрепляющих полученные учащимися теоретические знания, поэтому все это представляется авторам данной работы возможным и эффективным для реализации интеграции и адаптации данного этнопедагогического компонента в указанные дисциплины по теории музыки.

На взаимосвязанных по своей специфике уроках «Гармонии» и «Анализа музыкальной формы» (помимо адаптации под данные дисциплины всех вышеперечисленных методов и форм работы) можно анализировать, в том числе в гармоническом плане, любые встречающиеся в казахской народно-профессиональной музыке интервалы (расстояния между звуками, нотами), созвучия и аккорды: имея в наличии ноты, аудио- или видеозапись исполнения музыкального произведения, можно выполнять гармонический анализ кюев, написанных для разных казахских музыкальных инструментов (например, для домбры, кобыза, шертера или жетыгена) или анализировать партитуры казахских оркестров; можно проанализировать и «горизонтальное» движение одноголосных казахских народных или профессиональных мелодий, написанных композиторами Казахстана. В этом случае учащимся можно предоставить возможность самим досочинить гармонический аккомпанемент (сопровождение) к данным одноголосным мелодиям, как в классической манере (основываясь на знаниях из классической гармонии), так и в казахской народно-профессиональной манере (основываясь на музыкальные традиции и опыт казахской музыки), что позволит в той или иной мере успешно и творчески совмещать и классическую гармонию, и казахскую народную гармонию. Используя творческий подход, современные технологии и технические возможности, учащиеся под руководством преподавателя могут переложить мелодии, услышанные в исполнении на одном казахском музыкальном инструменте, на другие казахские музыкальные инструменты, а также смогут проанализировать разницу между их тембральным (по окраске звучания) и гармоническим соотношением. Восприятие учащимися данных мелодий при их воспроизведении на разных казахских музыкальных инструментах может оказаться совершенно различным, что превратит обычный урок в творческую музыкально-исследовательскую лабораторию.

Более того, мы считаем, что даже такой уникальный, глубокий по содержанию, строгий классический музыкально-теоретический предмет как «Полифония» можно (когда это будет уместно) применять при анализе казахской народно-профессиональной музыки как компонент дисциплины «Анализ музыкальных произведений». Преподавателям по полифонии с их классическим строгим подходом и видением будет, конечно, непросто перестроить их полифоническое мышление, однако оно непременно позволит им увидеть в музыкальной ткани тех или иных казахских музыкальных произведений какие-либо элементы полифонии (т.е. определенные полифонические приемы, на основе которых создается (пишется) такая разновидность многоголосной музыки, состоящей из нескольких самостоятельных мелодий), что позволит им проанализировать данные элементы и разъяснить их значение студентам – будущим учителям музыки.

На данную модель комплексного подхода к адаптированным в единое целое музыкально-теоретическим дисциплинам можно накладывать определенные те или иные, уже известные или экспериментальные, образовательные технологии. Рассмотрим на примере технологии перспективно-опережающего обучения автора-педагога Лысенковой С.Н. (1924-2012), которая открыла следующий уникальный феномен: «значительно уменьшает объективную трудность ряда программных вопросов их постепенное опережающее введение в учебный процесс» [2, 3, 4, с.45]. В соответствии с теорией образовательной технологии данного автора, введение учебного материала осуществляется пробно-порционально, на опережающей основе, с последующим повторением понятий [2]. Так, трудную тему можно затрагивать заранее в какой-либо связи с изучаемым в данный момент материалом [4, с.45]. Во время объяснения нового материала учитель объясняет фрагмент темы, которая будет изучаться значительно позже, но ее содержание приближено к теме сегодняшнего урока [5]. Перспективная тема (тема, последующая в перспективе после изучаемой темы) предлагается на каждом уроке небольшими фрагментами (в объеме 5-7 минут). Тема при этом раскрывается медленно, последовательно, со всеми необходимыми логическими переходами. Краткие основы могут даваться как тезисы при рассмотрении смежной тематики, так и представлять собой ненавязчивые упоминания, примеры, ассоциации. В соответствии с данной образовательной технологией, в обсуждение нового материала перспективной темы вовлекаются сначала сильные ученики, затем средние и лишь потом слабые учащиеся. Получается, что все дети понемногу учат друг друга [4, с.45; 5].

В контексте данной образовательной технологии перспективно-опережающего обучения автора Лысенковой С.Н. мы считаем возможным эффективно применить, интегрировать и адаптировать этнопедагогический компонент на уроках музыкально-теоретического цикла.

Например, представим в качестве условия, что нам известно, что по учебной программе комплексно адаптированных дисциплин «Сольфеджио» и «Элементарная теория музыки», скажем, на 9-й учебной неделе нам необходимо будет изучить со студентами тему «Интервалы» (расстояние между двумя звуками, нотами). При обыкновенном подходе мы начнем выполнять эту задачу со студентами только, например, на 9-й учебной неделе – только тогда, в указанный учебный период, начнется формирование данных теоретических и вокально-слуховых навыков у будущих учителей музыки. А применяя технологию перспективно-опережающего обучения, данную деятельность уже можно будет успешно и эффективно, заблаговременно применять как тренажер в течение 5-7 минут каждого из 8-ми предшествующих занятий до 9-й недели включительно. За музыкально-содержательную основу данного тренажера можно взять именно этнопедагогический музыкальный материал: казахские народно-профессиональные мелодии и песни, что оставит у студентов яркие впечатления по данной теме. Таким образом, к 9-й учебной неделе студенты подойдут подготовленными к дальнейшему углубленному и благоприятному изучению темы «Интервалы», подразумевая дальнейшее усовершенствование (шлифовку) полученных навыков по сольфеджио и элементарной теории музыки, подаваемых в комплексе и в рамках единой дисциплины. Такой же ключевой принцип данной технологии (принцип заблаговременного изучения элементов «сложных» перспективных тем) можно, на наш взгляд, успешно применять и ко всем остальным рассматриваемым в данной статье предметам музыкально-теоретического цикла (как элементам единой дисциплины), в том числе и в контексте вышеуказанного применения этнопедагогического компонента с целью национального воспитания будущих учителей музыки.

Заключение. Таким образом, подойти к преподаванию и изучению классических музыкально-теоретических предметов в их комплексном едином адаптированном виде с этнопедагогической точки зрения (в том числе на базе высшего учебного заведения в отношении будущих учителей музыки), с позиции реализации национального воспитания определенно представляется возможным и эффективным, необходимым. Соответственно, при указанном подходе у данных вышеперечисленных музыкально-теоретических дисциплин, помимо объединяющих их общих фундаментальных музыкальных законов и правил, появляется еще один общий компонент – этнопедагогическое начало – подача данных дисциплин (изучение знаний по ним) через знакомство с теми или иными образцами казахской национальной народно-профессиональной музыки, что дополнительно подкрепит данное единство музыкально-теоретических дисциплин в их гармоничной, логичной и структурированной комплексной подаче для будущих учителей музыки.

Соответственно, данные общие начала предоставляют возможность исследователю объединить данные музыкально-теоретические дисциплины в одну общую дисциплину с этнопедагогической направленностью, с этнопедагогическим содержанием, которое поможет в практическом и эффективном освоении данных дисциплин, поможет в усовершенствовании профессиональных умений и навыков будущих учителей музыки – и все это будет происходить параллельно с реализацией национального воспитания для будущих учителей музыки, которые сами проникнутся данными ценностями, и бережно передадут их детям на уроках музыки в общеобразовательной школе.

«Каждый педагог в своей работе опирается на то, что наиболее соответствует его склонностям, музыкальным пристрастиям, профессиональному мастерству. При этом удается ли ему больше вокально-хоровая работа, или он находит путь к душам ребят как талантливый музыкант-исполнитель, идет ли он к детям через яркое, художественное слово о музыке или мастерски организует инструментальное музицирование детского коллектива, на уроке или вне его проводит он свою работу – важно то, что она направлена на воспитание душ, развитие духовной культуры учащихся. И успеха добивается тот учитель, который постоянно совершенствуется, ищет оптимальные пути проникновения «большой» музыки в жизнь детей, пути усиления ее воздействия на них» [6, с.3].

ЛИТЕРАТУРА

1. Калыбекова А.А. Теоретические и прикладные основы народной педагогики казахов. — изд. 2-е, Алматы: БАУР, 2006. — 364 стр. URL: <https://kazneb.kz/la/bookView/view?brId=1108275&simple=true#>
2. Электронный портал «Spravochnick.ru», Технология перспективно-опережающего обучения с использованием опорных схем URL: https://spravochnick.ru/pedagogika/tehnologiya_perspektivno-operezhayuschego_obucheniya_s_ispolzovaniem_opornyh_shem/

3. Калимуллин А.У. Технология опережающего обучения С.Н. Лысенковой. — электронный портал «Multiurok.ru» URL: <https://multiurok.ru/files/tekhnologiiia-operezhaishchego-obucheniia-s-n-lyse.html>
4. Аубакирова Р.Ж., Косенко Н.А., Сергеева К.С. В помощь эдвайзеру. — методическое пособие, Семей, 2009. — Кафедра психологии Семипалатинского государственного университета имени Шакарима
5. Карцова Л.В. Технология перспективно-опережающего обучения. — электронный портал «Multiurok.ru» URL: <https://multiurok.ru/files/doklad-tiekhnologhiia-pierspiektivno-opieriezhaius.html>
6. Вендрова Т.Е., Пигарева И.В. Воспитание музыкой: Из опыта работы – М.: Просвещение, 1991 – 205 с.

UDC 316.7

THE ROLE OF SCHOOL ENVIRONMENT IN PRESERVING AND PROMOTING ETHNOCULTURAL VALUES

Tileubayeva M.S.

M.S. Associate professor, PhD.

Madikyzy A, Bakir G.D, Keulimzhaeva Zh.M.

Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages,
Almaty, Kazakhstan

Email: akmery.madikyzy@mail.ru

Email: guldenbakir07@gmail.com

Email: zhazira06keulimzhai@gmail.com

Abstract. This article investigates the role of the school environment in preserving and promoting ethnocultural values in modern Kazakhstan. It highlights physical, social, and curricular factors that contribute to cultural transmission within educational settings. The study emphasizes the importance of culturally inclusive spaces, teacher-student interactions, community engagement, and experiential learning. Challenges such as globalization, lack of resources, and multicultural complexity are also addressed. The findings suggest that intentional ethnocultural education strengthens identity, social cohesion, and intercultural competence among students.

Key words: ethnocultural values, school environment, cultural identity, Kazakhstan, education.

МЕКТЕП ОРТАСЫНЫҢ ЭТНОМӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ САҚТАУ ЖӘНЕ ДАМУДАҒЫ РӨЛІ

Аңдатпа. Бұл мақалада қазіргі Қазақстандағы этномәдени құндылықтарды сақтау мен дамытуда мектеп ортасының рөлі қарастырылады. Зерттеуде білім беру кеңістігіндегі мәдени мұраның берілуіне әсер ететін физикалық, әлеуметтік және оқу-тәрбие факторлары талданады. Сонымен қатар, мәдени тұрғыдан инклюзивті орта қалыптастыру, мұғалім мен оқушы арасындағы өзара әрекет, қауымдастықпен ынтымақтастық және тәжірибелік оқыту сияқты тәсілдердің маңыздылығы айқындалады. Жаһандану, ресурстардың шектеулілігі және көпмәдениетті ортадағы күрделілік секілді мәселелер де талқыланады. Зерттеу нәтижелері этномәдени білім беруді мақсатты түрде ұйымдастыру оқушылардың мәдени болмысын нығайтып, әлеуметтік ынтымақ пен мәдениетаралық құзыреттілікті арттыратынын көрсетеді.

Түйін сөздер: creativity, activity, personality, action, creative action, creative activity

РОЛЬ ШКОЛЬНОЙ СРЕДЫ В СОХРАНЕНИИ И ПОВЫШЕНИИ ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ

Аннотация. В данной статье рассматривается роль школьной среды в сохранении и продвижении этнокультурных ценностей в современном Казахстане. Анализируются физические, социальные и учебные факторы, влияющие на передачу культурного наследия в образовательном пространстве. Особое внимание уделяется созданию культурно инклюзивной среды, взаимодействию между учителем и учащимися, сотрудничеству с местным сообществом и роли практико-ориентированного обучения. Также обсуждаются такие вызовы, как глобализация, недостаток ресурсов и сложность мультикультурной среды. Результаты исследования показывают, что целенаправленная этнокультурная

образовательная работа укрепляет культурную идентичность учащихся, способствует социальной сплоченности и развитию межкультурной компетентности.

Ключевые слова: этнокультурные ценности, школьная среда, культурная идентичность, Казахстан, образование.

Introduction

Ethnocultural values include the traditions, customs, beliefs, and practices that form the foundation of a community's identity. They are passed from generation to generation and help individuals understand who they are, where they come from, and how they belong within society. In a multicultural country such as Kazakhstan, these values play a particularly important role. With more than 130 ethnic groups living together, the preservation and promotion of ethnocultural values ensure social harmony, strengthen national unity, and support cultural continuity. In today's globalized world, youth increasingly interact with social media, technologies, and cultural trends, which makes the role of schools even more important in keeping a balance between global sincerity and cultural stability. Schools act as the first structured social environment where children are exposed not only to academic knowledge but also to the cultural and moral foundations of their society. The presence of diverse cultural experiences within the school community helps to develop sensitivity to students' diverse identities and worldviews. Schools also contribute a safe and inclusive space in which traditions can be explored, practiced, and collectively celebrated. Through classroom discussions, cultural events, and interactions with peers from various ethnic backgrounds, students learn to appreciate the value of Kazakhstan's multicultural heritage. Properly designed school environments can foster mutual respect, reduce stereotypes, and encourage intercultural dialogue from an early age. As a result, students develop both personal cultural pride and the skills needed to engage respectfully with others. By cultivating these values in a structured educational setting, schools contribute significantly to the long-term preservation of ethnocultural identity in society.

Within this context, the school becomes one of the key institutions responsible for transmitting ethnocultural knowledge to younger generations. The school environment includes not only the physical building and learning materials but also the social atmosphere, teacher–student interactions, curriculum, and extracurricular activities. All these factors directly influence how effectively students engage with and internalize cultural values.

The Physical Environment as a Medium of Cultural Transmission

The physical environment of a school can silently communicate cultural meaning to students. When cultural symbols are visibly present, students naturally develop curiosity and respect toward their heritage [2, p.55].

First, interior decorations such as traditional ornaments, national symbols, or portraits of culturally significant figures create a visual connection with national identity. For example, the display of Kazakh ornamentation, replicas of historical artifacts, or images of Abai and Al-Farabi remind students daily of their nation's intellectual and cultural heritage.

Second, specialized spaces such as cultural corners, ethnographic mini-museums, or library sections dedicated to folk literature play a significant role. When students have regular access to Kazakh epics, Russian classics, Uyghur poetry, or the folklore of other groups, they develop a broader worldview and gain deeper insight into the multicultural identity of Kazakhstan [5, p.60].

Third, educational exhibitions and student-created displays encourage active participation. Projects related to traditional festivals, historical events, or regional crafts make culture tangible. When students themselves contribute to these exhibitions, they not only demonstrate knowledge but also feel ownership of their heritage.

Thus, the physical environment, when thoughtfully organized, becomes an educational tool that affects students' cultural awareness daily [2, p.17]. Equally significant is the social environment involving teachers, peers, and the broader community. The way people treat culture often influences students more than formal lessons. Teachers are central figures in this process.[11, p.15]. Therefore, professional training on intercultural communication is essential for educators. Peer interaction also plays a critical role. Group projects, cultural clubs, national dance or music groups, and traditional craft workshops provide natural settings for students to share their backgrounds. Intergenerational dialogue preserves traditions more effectively than textbooks alone [3, p.112].

All these subjects contribute to creating a holistic understanding of cultural heritage. Experiential learning strengthens this knowledge further. Participating in Nauryz celebrations, learning traditional games like “Asyk atu,” or researching family traditions through interviews makes culture real and personally relevant.[7, p.47]. Students often remember such experiences for many years, as they link learning with emotions and practical involvement. Encouraging student-led initiatives also enhances cultural engagement. Projects such as “My

Family's Cultural Traditions," school festivals, or peer-led workshops empower students to investigate and present aspects of their own heritage. This not only supports cultural preservation but also develops communication, research, and leadership skills. A curriculum that combines knowledge, experience, and student creativity ensures strong cultural continuity within the educational system [13, p.34].

Despite numerous opportunities, schools also face several challenges in promoting ethnocultural values.

One major challenge is globalization. Modern media exposes students to global cultural trends that may overshadow local traditions. While global awareness is beneficial, it can sometimes reduce interest in national heritage. Schools must therefore balance global knowledge with strong cultural grounding [12,p.41].

Finally, multicultural classrooms require careful consideration. In diverse environments, students may come from different ethnic backgrounds, speak different home languages, or practice different traditions. This requires sensitive teaching methods, culturally competent educators, and well-developed educational policies that celebrate diversity while reinforcing common values such as respect, cooperation, and civic responsibility. [4, p.8]

In addition, rapid changes in family structures and urban lifestyles also affect cultural transmission. Many parents have limited time to pass on traditional knowledge at home, which places greater responsibility on schools. Without strong collaboration between families, communities, and educational institutions, efforts to preserve ethnocultural values may remain incomplete. In a rapidly evolving world, ethnocultural values remain a foundation for identity and social stability. For Kazakhstan, where unity is built on diversity, the preservation of cultural heritage is especially important. Students who understand their culture tend to develop stronger moral values, empathy, and respect for others [6, p.205]. They are better prepared to contribute to society as responsible citizens. Ethnocultural education also promotes social cohesion by reducing cultural barriers and fostering mutual understanding among different ethnic groups.

Thus, integrating ethnocultural values into school life is not merely an educational initiative—it is an investment in the nation's future. Students who understand their culture tend to develop stronger moral values, empathy, and respect for others. When children learn the stories, customs, and wisdom passed down through generations, they gain a deeper appreciation for their roots and identity [7, p.49]. This sense of belonging positively shapes their worldview, helping them see differences not as barriers, but as sources of enrichment. As a result, they are better prepared to contribute to society as responsible and culturally aware citizens. Moreover, ethnocultural education supports students' emotional development by giving them a sense of pride and continuity, which boosts confidence and strengthens their connection to their community.

Such an atmosphere cultivates tolerance, cooperation, and peaceful coexistence—values that are essential for a stable and progressive society [10, p.37]. When young people learn about the cultural background of their peers, they begin to understand the shared values and aspirations that unite them despite their differences. Thus, integrating ethnocultural values into school life is not merely an educational initiative—it is an investment in the nation's future. By embedding cultural knowledge into lessons, extracurricular activities, and school traditions, educational institutions play a transformative role in shaping future generations [14, p.23]. They prepare young people to preserve their heritage while confidently participating in the global community. Ultimately, the integration of ethnocultural values ensures continuity between the past, present, and future, helping Kazakhstan maintain its cultural richness and unity in an ever-changing world.

Conclusion

The school environment plays a crucial role in preserving and promoting ethnocultural values in contemporary society. Through a culturally enriched physical space, supportive social interactions, and a curriculum that integrates tradition with modern educational approaches, schools become centers for cultural transmission. In Kazakhstan's multicultural context, these efforts are essential for nurturing national identity, ensuring cultural continuity, and fostering harmony among diverse groups. By embracing ethnocultural education, schools not only prepare students academically but also shape them into culturally aware, responsible, and interconnected individuals.

In this way, schools serve as guardians of cultural memory and as active participants in shaping the next generation's understanding of their heritage. The deliberate preservation and promotion of ethnocultural values within school environments will continue to strengthen Kazakhstan's unity, stability, and cultural richness for decades to come.

Overall, the findings prove that the preservation of ethnocultural values within the school environment is not only an educational task but also a strategic condition for maintaining national unity, cultural continuity, and social stability. Strengthening ethnocultural components in school practice contributes to the development of culturally aware, socially responsible, and globally competent individuals. Therefore, systematic and scientifically grounded approaches to ethnocultural education will continue to play a vital role in shaping Kazakhstan's future societal development.

REFERENCE

1. Abdullayeva, G. (2020). Ethnocultural education in the context of modern Kazakhstan. Almaty: KazNPU Press.
2. Banks, J. A. (2016). Cultural diversity and education: Foundations, curriculum, and teaching. Routledge.
3. Dzhadrina, M. (2014). Ethnocultural competence as a component of teacher professionalism. *International Journal of Humanities and Social Science*, 4(8), 110–115.
4. Gay, G. (2018). Culturally responsive teaching: Theory, research, and practice (3rd ed.). Teachers College Press.
5. Kunanbayeva, S. (2017). Modernization of education and preservation of cultural identity in Kazakhstan. *Journal of Educational Development*, 12(3), 55–63.
6. Kushnir, A., & Sadykova, Z. (2021). Preserving cultural identity through school curriculum: A case study from Kazakhstan. *Journal of Multicultural Education*, 15(2), 202–215.
7. Mansurova, R. (2017). The Role of Schools in Transmitting Traditional Kazakh Values. *Ethnopedagogy Studies*, 5(3), 45–53.
8. Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan. (2019). State Program for the Development of Education and Science 2020–2025. Astana.
9. Nieto, S. (2010). *The light in their eyes: Creating multicultural learning communities*. Boston: Pearson.
10. Shaimerdenova, N., & Kunanbayeva, S. (2019). Multilingual education and ethnocultural identity formation in Kazakhstani schools. *Education and Linguistics Review*, 6(1), 15–29.
11. Spradley, J. P. (2016). *Culture and ethnography in education*. University of Chicago Press.
12. Tarpayev, A. (2018). School environment as a factor in preserving national traditions. *Pedagogical Review of Central Asia*, 2(4), 35–42.
13. UNESCO. (2018). *Learning to live together: Education for intercultural understanding and respect*. UNESCO Publishing.
14. Valk, A., & Karu, K. (2020). School climate and students' cultural identity development. *Journal of School Psychology*, 82, 35–48.

УДК 378.14

ЦИФРЛЫ БІЛІМ БЕРУ РЕСУРСТАРЫН ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МЕДИАСАУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Темирова Г.К.

Магистрант

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті

Көкшетау, Қазақстан

e-mail: temirova.gulfat@mail.ru

Андатпа. Бұл мақалада цифрлы білім беру ресурстарын (ЦБР) пайдалана отырып, бастауыш сынып оқушыларының медиасауаттылығын қалыптастыру мәселесі этнопедагогикалық тұрғыдан қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – заманауи технологиялар мен ұлттық тәрбиенің этнопедагогикалық құндылықтарын үйлесімді біріктіре отырып, медиасауаттылықты дамытудың әдістемелік негіздерін әзірлеу. Жұмыста бастауыш сынып оқушыларының медиасауаттылығын қалыптастыруда ұлттық мәдени кодтарды, дастандарды, аңыз-ертегілерді, дәстүрлі өнер түрлерін қамтитын цифрлы ресурстарды пайдаланудың тиімділігі талданған. Автор ұсынған тәжірибелік үлгілер бойынша, этнопедагогикалық контентке негізделген ЦБР оқушылардың сыни ойлауын, ақпараттық қауіпсіздік дағдыларын дамытуға ықпал етеді және сонымен бірге ұлттық сананың сақталуына, баланың тұлғасының гармониялы дамуына үлес қосады. Мақаланың теориялық негіздемесінде этнопедагогика, медиабілім және цифрлы педагогиканың заманауи тұжырымдамалары қорытылған, ал тәжірибелік бөлігінде нақты әдістемелік ұсыныстар мен сабақ үлгілері берілген.

Тірек сөздер: медиасауаттылық, этнопедагогика, цифрлы білім беру ресурстары, бастауыш сынып оқушылары, ұлттық тәрбие, сыни ойлау, ақпараттық қауіпсіздік, ұлттық мәдениет.

ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ МЕДИАГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ПОСРЕДСТВОМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ

Аннотация. В данной статье с этнопедагогической точки зрения рассматривается проблема формирования медиаграмотности учащихся начальных классов с использованием цифровых образовательных ресурсов (ЦОР). Цель исследования – разработка методических основ развития медиаграмотности путем гармоничного сочетания современных технологий и этнопедагогических ценностей национального воспитания. В работе проанализирована эффективность использования цифровых ресурсов, включающих национальные культурные коды, эпосы, легенды и сказки, традиционные виды искусства, в формировании медиаграмотности младших школьников. На основе предложенных автором практических моделей доказано, что ЦОР, основанные на этнопедагогическом контенте, способствуют развитию критического мышления, навыков информационной безопасности, а также сохранению национального самосознания и гармоничному развитию личности ребенка. В теоретической части статьи обобщены современные концепции этнопедагогике, медиаобразования и цифровой педагогики, а в практической части представлены конкретные методические рекомендации и примеры уроков.

Ключевые слова: медиаграмотность, этнопедагогика, цифровые образовательные ресурсы, учащиеся начальных классов, национальное воспитание, критическое мышление, информационная безопасность, национальная культура.

ETHNOPEDAGOGICAL ASPECTS OF FORMING PRIMARY SCHOOL STUDENTS' MEDIA LITERACY THROUGH THE USE OF DIGITAL EDUCATIONAL RESOURCES

Abstract. This article examines the issue of forming media literacy in primary school students using digital educational resources (DER) from an ethnopedagogical perspective. The aim of the research is to develop methodological foundations for developing media literacy by harmoniously combining modern technologies with the ethnopedagogical values of national education. The paper analyzes the effectiveness of using digital resources that incorporate national cultural codes, epics, legends, fairy tales, and traditional art forms in shaping the media literacy of primary school students. Based on the practical models proposed by the author, DER based on ethnopedagogical content contribute to the development of students' critical thinking and information security skills, while simultaneously contributing to the preservation of national identity and the harmonious development of the child's personality. The theoretical basis of the article summarizes modern concepts of ethnopedagogy, media education, and digital pedagogy, while the practical part provides specific methodological recommendations and lesson plans.

Keywords: media literacy, ethnopedagogy, digital educational resources, primary school students, national education, critical thinking, information security, national culture.

Қазіргі ақпараттық қоғамның жағдайында балалардың медиаға орташа қатысу жасы айтарлықтай төмендеп, бастауыш сынып оқушылары да интернет-контент, әлеуметтік желілер және мультимедиялық ағымдардың белсенді тұтынушысы әрі түсінушісі болып отыр. Мұндай кең ақпараттық орта балалардың дүниетанымына, когнитивтік дамуына және құндылықтық бағдарларына тікелей ықпал етеді. Сондықтан оларды медиасауаттылық негіздерімен – ақпаратты сыни тұрғыдан қабылдау, талдау, бағалау, қауіпсіз қолдану дағдыларымен – ерте жастан қаруландыру білім беру жүйесінің стратегиялық міндетіне айналуға алайда халықаралық немесе жалпыға бірдей медиасауаттылық стандарттарын тікелей қолдану әр баланың әлеуметтік-мәдени ортасын, ұлттық танымын және табиғи даму ерекшеліктерін ескермеуі мүмкін. Мұндай тәсіл білімнің мазмұнын «беймәдени» ететін, яғни оқушының өзіндік болмысына жақын келмейтін шетелдік үлгілерге басымдық беруге әкелуі ықтимал. Осы тұрғыдан алғанда дәстүрлі қазақ этнопедагогикасы – баланы табиғатпен, қоғаммен және мәдениетпен өзара үйлесімді дамытуды көздейтін тәрбие жүйесі – медиаәлемдегі жаңа құбылыстарды түсінуге берік ұлттық-адамгершілік негіз қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Этнопедагогика баланың бойында жауапкершілік, сыйластық, шынайылық, өзін-өзі бақылау, үлкенді құрметтеу, салт-дәстүрді қадірлеу секілді қасиеттерді қалыптастыруды көздейді. Бұл құндылықтар медиасауаттылықтың негізгі элементтері – ақпаратты дұрыс тандауға, жалған ақпаратқа қарсы тұра білуге, онлайн-ортаның қауіптері мен мүмкіндіктерін саралап пайдалануға – тікелей ықпал етеді. Осыған байланысты, біздің пікірімізше, заманауи цифрлы білім беру ресурстарын (ЦБР) ұлттық этнопедагогикалық құндылықтармен ұштастыра отырып пайдалану – бастауыш сынып оқушыларының медиасауаттылығын қалыптастырудың ең тиімді, мәдени тұрғыдан бейімделген жолы болып табылады. Мұндай интеграция бірнеше маңызды нәтижеге жеткізеді:

1. **Мәдени сәйкестік сақталады:** оқушылар медиа арқылы тек ақпарат алумен шектелмей, ұлттық дүниетанымға сүйенген құндылықтарды бойына сіңіреді.

2. **Сыни ойлау ұлттық мазмұнда қалыптасады:** қазақ ертегілері, мақал-мәтелдер, шешендік сөздер арқылы ақпараттың мәнін ашу, салыстыру, қорытынды жасау дағдылары дамиды.

3. **Цифрлы ортадағы жауапкершілік артады:** ұлттық тәрбиенің адамгершілік қағидалары медиаэтиканың табиғи негізіне айналады.

4. **Оқу материалы баланың тәжірибесіне жақындайды:** ЦБР-да ұсынылатын анимациялар, ойындар, бейнематериалдар этномәдени сюжеттер негізінде жасалғанда, бала ақпаратты жеңіл қабылдайды және тұлғалық деңгейде түсінеді.

Осылайша этнопедагогикалық құндылықтарды ескеріп жасалған медиасауаттылық моделі қазіргі заман талаптарына жауап бере отырып, баланың саналы медиатұтынушы болуына жағдай жасайды. Мұндай тәсіл білім беру мазмұнын байытып қана қоймай, ұлттық рухани мұраны цифрлы кеңістікке бейімдеп, өскелең ұрпақтың мәдени тамырынан ажырамауын қамтамасыз етеді.

1. Этнопедагогика мен медиасауаттылықтың теориялық байланысы. Этнопедагогика халықтың мыңжылдық тәжірибесіне сүйене отырып, баланы өз халқының рухани дәстүрі, тілі, салт-дәстүрі, фольклоры арқылы тәрбиелеудің ғылыми негіздерін қарастырады. Медиасауаттылық болса, заманауи ақпараттық кеңістікте баланың өзін-өзі сақтау, шынайы ақпаратты жалғаннан ажырату қабілеті ретінде түсініледі. Бұл екі ұғымды біріктіретін ортақ нүкте – тұлғаның сыни ойлау қабілетін, ақыл-ойын, рухани қасиеттерін дамытуға бағытталуы. Этнопедагогикалық тәрбиенің негізгі құралдары – ертегілер, дастандар, мақал-мәтелдер, салт-дәстүрлер – баланың әлемді қабылдау модельдерін қалыптастырады. Осы модельдерді заманауи цифрлы форматта бейнелеп, медиаталымдылық сабақтарына енгізу арқылы біз балаға өзінің мәдени кодын түсіне отырып, сыни ойлауды үйретеміз.

2. Цифрлы білім беру ресурстарының этнопедагогикалық әлеуеті. Қазіргі уақытта интерактивті платформалар, білім беру порталдары, мобильді қосымшалар, виртуалды мұражайлар сияқты көптеген ЦБР бар. Бірақ олардың көпшілігі бірыңғай, жергілікті мәдени ерекшеліктерді ескермейді. Біздің ұстанымыз бойынша, бастауыш сынып оқушыларының медиасауаттылығын дамыту үшін мынадай этнопедагогикалық ЦБР түрлерін әзірлеу және пайдалану қажет:

1. **Интерактивті қазақ ертегілері:** Жалған және шынайы ақпарат тақырыбына арналған «Алдар Көсе» ертегілеріне негізделген интерактивті ойындар. Мысалы, бала әртүрлі ақпараттық жағдайларда Алдар Көсенің қандай шешім қабылдайтынын таңдау арқылы алаяқтық пен шынайылықты ажыратуды үйренеді.

2. **Виртуалды мұражайлар және батырлар галереясы:** Қазақ батырларының өмірі мен істеріне арналған 3D галереялар. Оқушы виртуалды тур арқылы «Қобыланды батыр» жырының негізінде жасалған анимацияны көріп, тарихи оқиғалардың әртүрлі түсіндірмелерін салыстыра отырып, ақпарат көздерін бағалау дағдысын қалыптастырады.

3. **Мақал-мәтелдерге негізделген киберқауіпсіздік тапсырмалары:** «Ат тәлімінен адам тәлімін таны» сияқты мақалдарды пайдалана отырып, интернеттегі бейтаныс адамдармен қауіпсіз қарым-қатынас ережелерін үйретуге арналған интерактивті сабақтар.

4. «Ақыл сауаттылығына» арналған флеш-карталар: Қазақтың дәстүрлі ойындары мен балалар затының атауларын қамтитын цифрлы карталар. Бұл баладың сөздік қорын кеңейтіп, сонымен бірге интернеттегі ақпаратты іздеу және сүзгілеу дағдыларын дамытады.

3. Этнопедагогикалық ЦБР-ды пайдалану тәжірибесінен. Біз бастауыш сынып оқушыларымен жүргізген тәжірибелік жұмыста «Қазақ ертегілері: Ақиқат пен өтірік» атты интерактивті модульді пайдаландық. Модульде балалар әртүрлі ертегі кейіпкерлерінің сөздерін («бұл шын ба, әлде жалған ба?») талдауға, олардың мақсатын анықтауға және дәлелдерін келтіруге тапсырмалар орындады. Нәтижелер көрсеткендей, этнопедагогикалық контентке негізделген тапсырмалар оқушылардың белсенділігін айтарлықтай арттырды және оларға абстрактілі «медиахабарларды» емес, таныс бейнелер мен сюжеттер арқылы сыни талдау құралдарын меңгеруге мүмкіндік берді. Сонымен қатар, балалар өз мәдениетінің даналығын түсіне бастады, бұл олардың ұлттық сәйкестігін нығайтуға ықпал етті.

4. Мұғалімдерге арналған әдістемелік ұсыныстар. Этнопедагогикалық ЦБР-ды тиімді пайдалану үшін мұғалімдерге келесі ұсыныстарды береміз:

1. Цифрлы ресурстарды дәстүрлі оқу пәндерімен (әдебиеттік оқу, дүниетану) біріктіру.

2. Тапсырмаларды құрастыруда жергілікті фольклор мен тарихи материалдарды басымдыққа алу.

3. Оқушыларды тек контентті түсінуге ғана емес, сонымен бірге өз медиаөнімдерін (қарапайым анимациялық ертегі, презентация) жасауға жетелеу, онда ұлттық бояулар мен тақырыптар болуы тиіс.

4. Ата-аналармен жұмыс жасап, отбасылық фольклорды, әңгімелерді цифрлы форматта (аудиожазба, қысқа бейне) түрлендіру жобаларын ұйымдастыру.

Қорытынды. Осылайша, цифрлы білім беру ресурстарын этнопедагогикалық тәжірибемен терең үндестіре отырып қолдану, бастауыш сынып оқушыларының медиасауаттылығын қалыптастырудың тиімді стратегиясы болып табылады. Бұл тәсіл тек баланың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз етумен шектелмей, сонымен бірге оның ұлттық мәдени кодпен байланысын нығайтады, тұлғаның рухани-адамгершілік қасиеттерін дамытуға ықпал етеді. Болашақ зерттеулер этнопедагогикалық ЦБР-ды әзірлеу мен енгізудің нақты әдістемелерін, сондай-ақ олардың оқушылардың тұлғасына әсерін бағалаудың диагностикалық аспаптарын әзірлеуге бағытталуы тиіс. Біздің пікірімізше, дәстүрлі мәдениет пен заманауи технологиялардың үйлесімі – болашақтың білім беру жүйесіндегі сәттіліктің кілті болып табылады.

ӘДЕБИЕТ

1. Волков Г.Н. Этнопедагогика. – М.: Академия, 2000. – 176 с.
2. Жалғасова Ш.Ә. Этнопедагогика: дәстүрлер және заманауилық. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 255 б.
3. Федоров А.В. Медиаобразование: история, теория и методика. – Ростов-на-Дону: ЦВВР, 2001. – 708 с.
4. Hobbs R. Digital and Media Literacy: A Plan of Action // A White Paper on the Digital and Media Literacy Recommendations of the Knight Commission on the Information Needs of Communities in a Democracy. – 2010. – P. 1-100.
5. Қазақтың этнопедагогикалық мурасы / Құраст. Қ.Ж. Қожахметова. – Астана: Фолиант, 2018. – 400 б.
6. Buckingham D. Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture. – Cambridge: Polity Press, 2003. – 219 p.
7. ҚР БҒМ «Бастауыш білім беру және тәрбиелеудің үлгілік бағдарламасы». – НҚА негізінде.
8. Федоров А.В., Левицкая А.А., Горбаткова О.И. Медиаграмотность в школе: как это работает? // Медиаобразование. – 2019. – №2. – С. 23-34.

УДК398:37.017

«БЕС АСЫҚ» ОЙЫНЫНЫҢ ЭТНОМӘДЕНИ МӘНІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ОРНЫ

Тельтаева Айгуль Суеркуловна

дене шынықтыру пәні мұғалімі, педагог-зерттеуші

№24 жалпы білім беретін орта мектеп мұғалімі Талғар ауданы, Қызыл Ту ауылы

Алматы облысы, Қазақстан Республикасы

teltaeva73@bk.ru

Парпиева Мадина Эрмекбаевна

№43 жалпы білім беретін орта мектеп мұғалімі

Талғар ауданы, Төңкеріс ауылы, Алматы облысы, Қазақстан Республикасы

Андатпа. Мақалада қазақ халқының дәстүрлі ойындарының бірі - «Бес асық» ойынының этномәдени мазмұны мен ұлттық тәрбие жүйесіндегі орны қарастырылады. Мақалада ойынның шығу тегі, тарихи деректері, символдық мәні және қазақ тұрмысындағы әлеуметтік қызметі айқындалады. Бес асықтың материалдық емес мәдени мұра ретіндегі маңызы талданып, оның ұлттық дүниетанымды қалыптастырудағы рөлі көрсетіледі. Сонымен қатар, Бес асық ойынының оқушылардың моторлық дағдыларын, логикалық ойлауын, ұқыптылық пен төзімділігін дамытудағы тәрбиелік әлеуеті жан-жақты ашылады. Сонымен қатар ойынның қыздар тәрбиесіндегі орны, отбасы ішіндегі қарым-қатынасты нығайту қызметі және қазіргі білім беру жүйесіндегі қолдану мүмкіндіктері, ұлттық ойындарды жаңғырту, оқу үдерісіне енгізу мәселелері қарастырылады.

Тірек сөздер: Бес асық, ұлттық ойын, этномәдени мұра, тәрбие, дәстүр, моторика, символика, қыздар тәрбиесі, координация.

ЭТНОКУЛЬТУРНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ИГРЫ «БЕС АСЫК» И ЕЁ РОЛЬ В СИСТЕМЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ

Аннотация. В статье рассматривается этнокультурное содержание одной из традиционных игр казахского народа - игры «Бес асык» и её место в системе национального воспитания. Раскрываются происхождение игры, исторические сведения, символическое значение и её социальная функция в быту казахов. Анализируется значение игры как элемента нематериального культурного наследия и её роль в

формировании национального мировоззрения. Кроме того, всесторонне рассматривается воспитательный потенциал игры в развитии моторных навыков, логического мышления, аккуратности и выдержки учащихся. Также исследуется значение игры в воспитании девочек, её роль в укреплении внутрисемейных отношений и возможности применения в современной образовательной системе, вопросы возрождения национальных игр и внедрения их в учебный процесс.

Ключевые слова: Бес асық, национальная игра, этнокультурное наследие, воспитание, традиция, моторика, символика, воспитание девочек.

THE ETHNOCULTURAL SIGNIFICANCE OF THE “BES ASYQ” GAME AND ITS ROLE IN THE NATIONAL EDUCATION SYSTEM

Abstract. This article examines the ethnocultural content of one of the traditional Kazakh games - the “Bes Asyq” game - and its role in the national education system. It reveals the origin of the game, historical evidence, symbolic meaning, and its social function in Kazakh everyday life. The study analyzes the importance of the game as an element of intangible cultural heritage and its role in shaping national worldview. In addition, the educational potential of the game in developing students’ motor skills, logical thinking, accuracy, and perseverance is thoroughly explored. The article also discusses the significance of the game in girls’ upbringing, its role in strengthening family relationships, and its applicability in the modern educational system, including issues of reviving national games and integrating them into the learning process.

Keywords: Bes Asyq, national game, ethnocultural heritage, education, tradition, motor skills, symbolism, girls’ upbringing.

Қазақ халқының дәстүрлі мәдениетінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде ұлттық ойындар ұлттық болмысты сақтаудың, ұрпақ тәрбиесінің және этномәдени тәжірибенің негізгі тетіктерінің бірі болып табылады. Алайда қазіргі кезеңде жаһандану, урбанизация және ақпараттық технологиялардың үстемдік етуі ұлттық ойындардың бала тәрбиесіндегі және қоғамдық өмірдегі үлесінің әлсіреуіне алып келіп отыр. Осындай жағдайда ұлттық ойындардың, соның ішінде «Бес асық» ойынының мәдени-рухани маңызын қайта қарастыру қажеттілігі туындайды.

Бес асық ойыны – тек қана көңіл көтеру құралы емес, ол қазақ халқының дүниетанымы, дәстүрлі тәрбиелік тәжірибесі мен әлеуметтік қарым-қатынасы көрініс тапқан этномәдени құбылыс. Бұл ойын ғасырлар бойы қыз балалардың ептілік, жинақылық, дәлдік, қол үйлесімділігі сияқты дағдыларын қалыптастырған, әрі ұлттық тәрбиенің ажырамас элементіне айналған. Сондықтан, «Бес асық» ойынын арнайы ғылыми тұрғыда қарастыру – ұлттық ойындардың тәрбиелік әлеуетін анықтау және қазіргі қоғамда оларды қолданудың тиімді жолдарын зерттеу үшін өзекті мәселе болып табылады.

Қарқынды өзгерістерге толы ақпараттық дәуірде өскелең ұрпақтың рухани тәрбиесін ұлттық негізде қалыптастыру – мемлекеттің мәдени саясатының маңызды бағыттарының бірі. Осы тұрғыдан алғанда, ұлттық ойындар ұлттың тарихи жады мен этникалық болмысын сақтаудың тиімді құралдарының бірі болып табылады.

Дегенмен, соңғы жылдары ұлттық ойындардың бірқатары тұрмыстан шеттеп, ұмыт бола бастағаны байқалады. Соның ішінде, «Бес асық» ойыны да қазіргі балалардың күнделікті тәжірибесінен алшақтап бара жатқан ойын түрлерінің бірі. Сонымен бірге, соңғы уақытта этномәдени жаңғыру процесінің күшеюіне байланысты ұлттық ойындарға арналған этнофестивальдер, жарыстар қайта жандануда. Сол себепті, «Бес асық» ойынының тарихи-мәдени негіздерін, тәрбиелік мәнін және оны бүгінгі тәрбиелік практикаға енгізудің мүмкіндіктерін зерттеу – заманауи ғылыми және педагогикалық тұрғыдан өзекті мәселе.

Бес асық ойыны – қазақ халқының ертеден келе жатқан дәстүрлі ойындарының бірі және архетиптік сипаты бар этномәдени құбылыс.

Шоқан Уәлиханов, Әлихан Бөкейхан, Ә.Х. Марғұлан сияқты ғалымдардың еңбектерінде асық ойындары қазақ балаларының күнделікті тұрмысында ерекше орын алғаны, олардың қимыл-қозғалыс, дәлдік, ептілік дағдыларын дамытуда маңызды рөл атқарғаны айтылады. Этнографиялық материалдарда қыз балаларға арналған ойындардың ішінде Бес асықтың кең таралғаны, әсіресе бозбалалық шаққа дейінгі қыздардың негізгі ойын түрлерінің бірі болғаны атап өтіледі [1].

Жалпы, қазақтың ұлттық ойындарының этникалық табиғатын саралап, мазмұны мен мәнін талдап, оларды жүйелеп, ғылыми айналымға түсіруге үлес қосқан бірқатар зерттеушілерді атап өтуге болады. Солардың ішінде Е.А. Алекторов, А.А. Диваев, М. Гуннер сынды белгілі ғалымдардың еңбектері ерекше орын алады. Сондай-ақ, ұлттық ойындарды ғылыми тұрғыдан жинақтап, жүйелеп, нақты талдау жасаған бірқатар отындық ғалымдарымыздың (М. Тәнекеев, А. Қ. Айтпаева) еңбектері бар. Солардың ішінде, «Бес асық» ойынын зерттеп, бес асықты балалардың моторикалық дағдыларын, қол ептілігі мен зейіндік қабілеттерін дамытатын тиімді ұлттық ойын ретінде қарастырып жүрген С. Қасиманов; бес асықтың

түрлерін, ойнау тәсілдері мен аймақтық ерекшеліктерін талдап, оның этнографиялық және тәрбиелік қырларын жан-жақты ашып берген Б. Төтенаев сынды ғалымдарымыздың еңбектерін де атап өткен жөн.

Бес асық ойынының құрылымы, ережелері, орындау тәсілдері ғасырлар бойы өзгеріссіз сақталған. Бұл оның тұрақты мәдени кодқа, яғни этностың тарихи жадына енгенін көрсетеді. Ойынының негізгі ережелеріне тоқталатын болсақ, «Бес асық» ойыны қыз балалардың арасында кең тараған дәстүрлі ойын түрі болып табылады. Әрбір ойыншыда бес асық болуы қажет. Ойынға қолданылатын асықтар жақсы тазартылған, салмағы кемінде 11 г, ені шамамен 2 см, ұзындығы 3,5 см болуы тиіс. Ұсақ малдың асықтары ойынға қатыстырылмайды. Төрт асық бір түспен, «хан» деп аталатын бесінші асық басқа түспен боялады; түс таңдау ойыншының қалауына байланысты [2].

Ойыншының киімі спорттық немесе ұлттық үлгіде болуы шарт. Ойын кезегі асықты иіру арқылы анықталады: асығы алшысынан түскен ойыншы бірінші болып ойынды бастайды. Бірінші ойыншы ережені бұзғанға дейін ойынды жалғастырады, одан кейін кезек келесі ойыншыларға ретімен беріледі.

Ойынның негізгі түрлері (6 жілік, 7 жілік, 12 және басқа нұсқалар) бір қолмен ойналады. Асықты жерден алу барысында ойыншының қолы басқа асықтарға тимеуі тиіс, сондай-ақ кілемде жатқан асықтардың бір-біріне жанаспауына назар аударылады. Асықты иіру және орындау кезінде қолдың, киімнің немесе дененің асықтарға тиюіне жол берілмейді. Екінші қол тізенің үстінде ұсталады.

Әр жаттығудан кейін нәтиже сақаны қою арқылы бекітіледі. Ойын барысында «хан» алдымен алынуы тиіс; егер бұл талап орындалмаса немесе ойыншы ережені бұзса, кезек келесі ойыншыға өтеді. Ойын бұзылған әрекет нүктесінен қайта жалғасады.

Енді, ойынның ойнау тәртібіне тоқталайық.

1. «Бірлік». Ойыншы кілемге бес асықты иіріп тастайды, міндетті түрде ханды алады, (Хан ойын жүргізетін негізгі асық болып есептеледі). Ойыншы ханды жоғарыға лақтырып, кілемде жатқан асықтардың бірін алып, лақтырған ханды қағуы керек. Хан қайта жоғары лақтырылып, кілемдегі шашылған асықтардың екіншісі, үшіншісі алынады.

2. «Екілік». Бес асық шашылады. Хан жоғарыға лақтырылып, кілемнен екі асық алынады да бірліктегідей лақтырылған хан қағылып алынады. Кейін тағы екеуі алынады. Кілемнен алынған асықтар бөлек жиналады.

3. «Үштік». Бес асық шашылады. Хан жоғарыға лақтырылып, кілемнен үш асық алынады. Хан қайта қағылады. Кілемде қалған жалғыз асық ханды жоғары лақтырып, қайта алынады.

4. «Төрттік». Барлық бес асықты алақанда ұстайды. Хан жоғарыға лақтырылып, қалғандары бірден кілемге қойылады да лақтырылған асық қағылып алынады. Кейін хан жоғарыға лақтырылып, төртеуі жиылып алынып, лақтырылған хан қағылады.

5. «Жалақ». Барлық асықтар алақанға жиналады, хан жоғары лақтырылып, қалған төрт асықты қапсыра ұстап, сұқ саусақ үш немесе бес рет (келісім бойынша) алға немесе артқа қарай үйкеліп кілемге жалатылады, шамалап 5 см (ерсілі – қарсылы үйкеуге, кілемді нұқуға болмайды). Ханды құлатпай қағып алу керек.

6. «Алақан». Асықтар кілемге шашылады, қолдың алақаны үстіне қаратылып, кілем үстіне сырт жағымен қойылады, хан жоғарыға лақтырылып, кілемдегі асықтардың біріншісі алынып, алақанға қойылады, хан қайта қағылады. Екінші, үшінші, төртінші асық та осылай ойналады, соңында ханды алақанға қоямыз. Алақан қозғалмауы керек. Асықтар алақанға ғана жиналады, егер білезіктің үстіне қарай асықтың тұмсығы болса да шығып кетсе қате болып есептеледі.

7. «Төртбұрыш». Төрт асық шаршы бойынша (шамамен 20*20см. ересектер, 15*15см. жасөспірімдер) қойылады. Ойыншы асығын жоғарыға лақтырып, шаршылай тігілген асықтарды бірден жинап, лақтырылған асықты қағып алуы.

8. «Алмастыру» Асықтар кілем үстіне шашылады. Хан жоғарыға лақтырылып, кілемнен бір асық алынып, лақтырылған асық қағылады. Ойыншының қолында екі асық болады. (Хан екінші қолдың көмегісіз алға яғни саусақтарға ауыстырылады). Ол жоғарыға лақтырылып, қолда қалған екіншісі кілемде жатқан басқа асықпен алмастырылады да лақтырылған хан қағылып алынылады. Осылайша, асықтарды алмастыра отырып, олар бір жерге жинастырылады. Соңында хан жоғары лақтырылады, қолға төрт асық жиналып алынады да хан қайта соңына қойылады. Асықтар алмастыру барысында бір-біріне тимеуі керек.

9. «Үндемес» Бірліктегі әрекет қайталаынады, бірақ лақтырылған асықты ұстар кезде қалғандары бір-біріне соқтығысып сартылдаған және басқа да дауыс шығармауы керек.

10. «Сарт-сұрт». Бірліктегі әрекет қайталаынады, бірақ лақтырылған асықты ұстар кезде, асықтар бір-біріне тиіп, екі рет – сарт еткен дыбысы естілуі тиіс.

11. «Қаршу». Асықтар шашылады. Хан жоғарыға лақтырылады. Кілем үстінде шашылып жатқан асықтардың біреуін көтеріп, түсіп келе жатқан ханды үстінен қаршып қағу керек. Сонда қолда екі асық

болады. Көтерілген асықты бөлек жинаймыз. Ханды лақтырып, қалған асықтарды бір-бірлеп теріп, келе жатқан ханды қаршып қағып отыру керек. Қойған асықтар бір-біріне тимеуі керек.

12 «Нәби». Ойыншы сол қолының бас бармағы және саусағының көмегімен «дарбаза» құрады, оң қолмен құрылған «дарбазаның» үстінен асыра алдыңғы жаққа шашады. Хан жоғарыға лақтырылады, ал қалған асықтарды бір- бірден сыдыртып «дарбазаның» астымен қолдың арғы жағына өткізіп барып лақтырылған ханды құлатпай қағу керек. Осылайша «дарбазаға» барлық кезекпен енгізіледі. әрекетте ереже ойыншы тағы бір асық таңдайды – «ағалық» («нәби»). Бұл ең жақыны немесе ең алыстағы асық болуы мүмкін. Ол «дарбазаға» ең соңғы болып кіргізіледі. Бұл асықты қарсыласы таңдайды.

13. Ұпай жинау. Алақанына бес асықты реттеп қойып асықтарын жоғары көтеріп қолдың үстіңгі қабатымен асықтарды қаршып алу. Бір асық 10 ұпайды құрайды. Бес асықты қаршып қағып алса бірден 50 ұпай болады. Әрі қарай бірліктен бастап ойынды жалғастырады. Жас ерекшеліктеріне байланысты ереже бойынша уақыт тағайындалады. 5-6 сынып қыздары үшін 100 ұпай -10 минут; 7-8 сынып қыздары үшін 120 ұпай-12 минут; 9-11 сынып қыздары үшін 150 ұпай-15 минут. Әр ойыншы 3 кезең ойын көрсетеді. Егерде уақытынан бұрын берілген ұпайды жинаса уақыт тоқтатылып, сол ойыншы жеңіске жетеді [3].

Бес асық ойыны қазақ тұрмысында тек ойын-сауық құралы ғана емес, қыз балалардың тәрбиесінде маңызды рөл атқарған мәдени-әлеуметтік дәстүр болған. Қазақ қоғамында қызды нәзіктікке, жинақылыққа, шеберлікке баулу – ұлттық тәрбие жүйесінің маңызды бөлігі, ал Бес асық осы қасиеттерді қалыптастырудың табиғи құралы ретінде қызмет еткен.

Ойын барысында қыздар саусақ моторикасын жаттықтырып, дәлдік пен шапшаңдықты дамытқан. Сонымен қоса, Бес асық қыздардың бір-бірімен қарым-қатынасын нығайтып, әдептілік, өзара сыйластық, тәртіп сияқты моральдық нормаларды меңгеруге ықпал еткен. Бұл ойын көбіне кешкілік уақытта, ауыл әйелдері мен қыздарының басы қосылған сәттерде ойналып, қазақ әйелдер мәдениетінің ажырамас бөлігіне айналған.

Бес асық ойыны қазақтың барлық өңірінде дерлік кең тараған, бірақ әсіресе Жетісу, Сыр бойы, Шығыс Қазақстан және Орталық аймақтарда қыз балалар ойындарының ең танымалы болған. Ойынның кейбір ережелері өңірлік ерекшеліктерге қарай өзгеріп отырған: бір жерде асықты іліп алу жылдамдығына мән берілсе, енді бір жерде асықты белгілі бір тәртіппен тізбектей жинау тәсілі басым болды.

Қазіргі таңда этномәдени қайта жандану үдерісімен байланысты Бес асық ойыны қайтадан танымалдыққа ие болып, мектеп бағдарламаларына, этносport фестивальдарына және мәдени шараларға енгізілуде. Бұл ойын тек дәстүрлі мәдениеттің элементі ғана емес, бүгінгі тәрбиелік технологиялармен үйлесетін құнды құрал ретінде бағалануда.

Бес асық ойыны қазақ халқының өмір салтына тән ұлттық болмыстың көптеген қырларын бейнелейтін мәдени феномен болып табылады. Ең алдымен, бұл ойын адамның қимыл үйлесімділігі мен зейінін үйлестіре қолдануды талап ететіндіктен, қыпшақ-далалық мәдениеттің негізгі қасиеттерінің бірі саналатын ептілік, дәлдік және шеберлік дағдыларын қалыптастырады. Асықты шапшаң іліп алу, лақтыру траекториясын дәл сезіну, асықтың түсу қашықтығын және қозғалыс бағытын алдын ала болжау - ойыншының жоғары деңгейдегі моторлық және когнитивтік үйлесімділігін дамытады [4].

Сонымен қатар ойын барысында баланың есептеу және реттеу дағдылары қалыптасады. Әр қозғалысты ойша жоспарлау, асықтардың орналасу ретін анықтау және өз қадамын стратегияға сәйкес реттеу - ойынның логикалық және аналитикалық сипатын көрсетеді. Бұл қасиеттер қазақтың дәстүрлі дүниетанымындағы ұқыптылық, байсалдылық және жағдайды алдын ала болжай білу қабілеттерімен сабақтас.

Бес асық ойынының тағы бір маңызды қыры - қолмен сезіну мәдениетін дамытуы. Қазақ халқының тұрмысында қол ең басты еңбек құралы ретінде қарастырылған. Асықты саусақпен ептеп ұстау, оның ауырлығын, бетінің тегісін немесе кедір-бұдырын сезіну -қол сезімталдығын күшейтеді. Бұл - дәстүрлі мәдениеттегі қолөнер, зергерлік, тігіншілік сияқты нәзік шеберлікті қажет ететін кәсіптермен табиғи сабақтастықты көрсетеді. Ойын арқылы бала ұлттық танымды - «қол өнердің бастауы - ойыннан» деген ұстанымды бойына сіңіреді.

Бес асық ойыны ЮНЕСКО анықтаған материалдық емес мәдени мұра ұғымының негізгі өлшемдеріне толық сәйкес келеді. Ол ұрпақтан ұрпаққа ауызша және тәжірибелік жолмен берілетін, халықтың әдет-ғұрпы, салт-дәстүрі, тәжірибесі мен дүниетанымынан туындаған мәдени тәжірибе. Ойынның нақты заттық атрибуттары - асықтар - материалдық дүние болғанымен, оның негізгі құндылығы оларды қолдану арқылы берілетін рухани-мәдени білім мен әлеуметтік тәжірибеде жатыр.

Бес асық ойыны тек моторлық дағдыларды дамытатын жаттығу ғана емес, қазақ эстетикасының негізгі қағидаларын көрсететін көркемдік мәдениет үлгісі болып табылады. Асықтардың әдемі таңдалуы, әртүрлі түстерге боялуы немесе күміспен қапталуы - ойынның эстетикалық сипатын

арттырады. Мұндай көркемдік өңдеу қазақ халқының әсемдікке, үйлесімділікке, нәзіктікке деген талғамымен тығыз байланысты [5].

Бес асық ойыны көбіне топпен ойнайтын ортада жүзеге асады. Ойын барысында балалар бір-бірін қолдайды, кезек сақтайды, ережені бұзбауға тырысады. Бұл қасиеттер ұжымда жұмыс жүргізуді, өзгенің пікірін сыйлауды, ортақ шешім қабылдауды үйретеді. Ұжымдық мәдениет - қазақ қоғамындағы маңызды әлеуметтік құндылықтардың бірі. Осы орайда, «Бес асық» ойыны - ұлттық болмыстың көрінісі. Ойын арқылы бала қазақтың дәстүрлі құндылықтарын, тұрмыстық ерекшеліктерін, материалдық емес мәдени мұрасын табиғи түрде игереді. Бұл - ұлттық идентификацияның қалыптасуына ықпал ететін маңызды фактор. Бала ұлттық ойындарды меңгеру арқылы өзінің этникалық түп-тамырын сезінеді және ұлттық мәдениетке құрметпен қарайтын тұлға болып қалыптасады.

Қазіргі кезде елімізде ұлттық ойындарды жаңғырту мен дамыту мәселесі өзекті бағыттардың біріне айналды. Соның ішінде «Бес асық» ойыны жас ұрпақтың ұлттық құндылықтарға қызығушылығын арттыру, қол моторикасын, зейінін, логикалық ойлауын дамыту тұрғысынан ерекше мәнге ие. Бұл ойын мектеп бағдарламаларына, үйірмелер мен бұқаралық спорттық іс-шараларға енгізіліп, тәрбиелік және танымдық әлеуеті кеңінен қолданылуда. Сонымен қатар бес асық ойыны ұлттық бірегейлікті сақтау, дәстүр жалғастығын ұрпақ санасына сіңіру және халықтың мәдени мұрасын жүйелі түрде насихаттау мақсатында да маңызды құрал ретінде қарастырылып, мемлекеттік деңгейде қолдау тауып отыр.

Мектепшілік, аудандық немесе өңірлік деңгейдегі фестивальдер мен этносportтық шаралар Бес асық ойынын кеңінен насихаттауға ықпал етеді. Бұл балалардың тек дағдыларын жетілдіріп қана қоймай, ұлттық құндылықтарды ортақ түрде қабылдауына мүмкіндік жасайды. Сонымен бірге фестивальдер ойынның бәсекелік және көңіл көтерушілік сипатын күшейтіп, оның жастар арасындағы танымалдылығын арттырады.

Осыған орай, Алматы облысы Талғар ауданы Қызылту ауылындағы №24 жалпы білім беретін мектепте «Бес асық» ұлттық ойынына ерекше назар аударылып келеді. Мектеп оқушылары аудандық, облыстық және республикалық деңгейдегі жарыстарға белсенді қатысып, жүлделі орындарға ие болуда. Бұл жетістіктерде дене шынықтыру пәні мұғалімі Тельтаева Айгүл Суерқұлқызының кәсіби жетекшілігі мен әдістемелік қолдауының үлесі зор. Осы бағыттағы жүйелі жұмысты жүзеге асыру мақсатында білім ордасында «Алтын сақа» үйірмесі құрылған. Үйірме құрамына орта буын оқушыларынан іріктелген 12 қыз бала енеді және олардың ұлттық ойын дағдыларын дамытуға бағытталған тұрақты оқу-жаттығу жұмыстары жүргізіледі. Үйірме жұмысының жетістіктеріне тоқталатын болсақ, Алматы облысы, Талғар ауданы №24 жалпы білім беретін орта мектептің 5-9 сынып оқушылары Қаскелен қаласында өткен «Бес асық» ұлттық ойынының облыс көлемінде 2 дүркін чемпиондары атанды. Сондай-ақ, Астана, Ақтау қалаларында өткен «Бес асық» ұлттық ойынының Қазақстан Республикасы чемпионатының қола медаль иегерлері атанды. 25.10-30.10.25 ж. Шымкент қаласында өткен Қазақстан Республикасының чемпионатында «Бес асық» ойынынан жекелей- командалық ойында 2-ші орын алып, күміс медальмен марапатталды (Сурет 1-3).

Сурет 1 - Алматы облысы, Талғар ауданы №24 жалпы білім беретін орта мектептің 5-9 сынып оқушылары «Бес асық» ұлттық ойынының облыс көлемінде 2 дүркін чемпиондары. Жамбыл ауданы, Қаскелен қаласы. 2024ж.

Сурет 2 - Алматы облысы, Талғар ауданы №24 жалпы білім беретін орта мектептің 5-9 сынып оқушылары «Бес асық» ұлттық ойынының Қазақстан Республикасы чемпионатының қола медаль иегерлері. 2024ж. Астана қаласы.

Сурет 3 - «Бес асық» ойынынан Қазақстан Республикасының чемпионатында жекелей ойында Ғабит Жанел 86 сынып, 1-ші орын, алтын медаль иегері. Жаттықтырушы: Дене шынықтыру пәні мұғалімі-Тельтаева Айгуль Суеркуловна. Шымкент қаласы. 25.10-30.10.25ж.

Қорыта келгенде, ұлттық тәрбие жүйесінде бес асықтың орны ерекше, себебі ол жас буынның танымдық, эмоциялық және әлеуметтік дамуына кешенді түрде ықпал етеді. Бұл ойын баланың моторикалық қабілеттерін, зейінін, ойлау шапшандығын жетілдірумен қатар, ұлттық құндылықтарға деген құрмет пен қызығушылықты қалыптастырады. Қазіргі білім беру кеңістігінде ұлттық ойындарды, оның ішінде бес асықты пайдалану оқушылардың ұлттық идентификациясын нығайтуға, рухани-мәдени санасының өсуіне мүмкіндік береді. Осылайша, бес асық ойынын заманауи педагогикалық үдерістерге енгізу - ұлттық тәрбиені жаңғыртудың тиімді жолдарының бірі.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Масалимова Г.Ф. Қазақ ұлттық ойындары – тәрбие көзі. Әдістемелік нұсқау: Астана, 2011.- 107 бет.
2. Асқартегі Т. Асық – мергендікке тәрбиелейді. // Азия тарнзит. – 2004. № 6. Б. 53-55б.
3. Бекпатчаев Т.Ж. Қазақтың ұлт – қимыл ойындарын спорт түрлерінде қолданғанда дене тәрбиесіне тигізетін әсерлері. Алматы, 2001
4. Айтпаева А.Қ. Қазақ халық ойындары – бастауыш сынып оқушыларын тәрбиелеу құралы. Алматы, 1995
5. Сағындықов Е. Қазақтың ұлттық ойындары. Алматы: Рауан, 1991, 176 б.

ӘОЖ 746.42 (574):7,038.53

**ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ ШИ ТОҚУ
СӘНДІК-ҚОЛДАНБАЛЫ ӨНЕРІНДЕГІ БЕТБҰРЫСТАР
Қ.Ж. Тулақбаева^{1*}, А.Р. Масалимова²**

¹әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан

*e-mail: ktulakbaeva@mail.ru

Андатпа: Бұл мақалада қазақ мәдениетінің сәндік бұйымдарының артефактілерін сақтау және дамыту үдерісіндегі дәстүрлі әдістер мен заманауи технологиялардың үйлесімі, ши тоқу өнеріне ерекше назар аударылады. Зерттеу бірегей мәдени мұраларды сақтауға ықпал ететін негізгі аспектілерді анықтауға, сондай-ақ осы салада қолданылатын жаңа технологияларды талдауға бағытталған. Мақаланың бірінші бөлімінде шеберлер ши тоқу процесінде пайдаланған дәстүрлі техникалар мен материалдар, олардың мәдени маңызы мен қазақ болмысындағы рөлі қарастырылады және дәстүрлі өнер элементтерін сақтап қана қоймай, қалпына келтіруге мүмкіндік беретін жаңа материалдарды пайдалану сияқты заманауи әдістерге баса назар аударылады. Қорытындылай келе, қазақ халқының мәдени мұрасын тұрақты дамыту мен сақтауды қамтамасыз ету үшін дәстүрлі білім мен заманауи технологияларды интеграциялаудың маңыздылығы атап өтіледі, сондай-ақ осы саладағы одан әрі зерттеулер мен практикалық қадамдар бойынша ұсынымдар ұсынылады.

Кілт сөздер: ши тоқу, ұлттық, заманауи, дизайн, қолөнер, креатив

Аннотация: В данной статье особое внимание уделяется искусству ткачества чий, сочетанию традиционных методов и современных технологий в процессе сохранения и развития артефактов декоративных изделий казахской культуры. Исследование направлено на выявление ключевых аспектов, которые способствуют сохранению уникального культурного наследия, а также на анализ новых технологий, используемых в этой области. В первой части статьи рассматриваются традиционные техники и материалы, использованные мастерами в процессе ткачества ши, их культурное значение и роль в казахской идентичности, и делается упор на современные методы, такие как использование новых материалов, которые позволяют не только сохранять, но и восстанавливать элементы традиционного искусства. В заключение подчеркивается важность интеграции традиционных знаний и современных технологий для обеспечения устойчивого развития и сохранения культурного наследия казахского народа, а также предлагаются рекомендации по дальнейшим исследованиям и практическим шагам в этой области.

Ключевые слова: ткачество чий, национальный, современный, дизайн, ремесла, креатив

Abstract: In this article, special attention is paid to the art of shi weaving, a combination of traditional methods and modern technologies in the process of preserving and developing artifacts of decorative products of Kazakh culture. The research aims to identify key aspects that contribute to the preservation of a unique cultural heritage, as well as to analyze new technologies used in this area. The first part of the article examines the traditional techniques and materials used by craftsmen in the process of shea weaving, their cultural significance and role in the Kazakh identity, and focuses on modern methods such as the use of new materials that allow not only to preserve, but also to restore elements of traditional art. In conclusion, the importance of integrating traditional knowledge and modern technologies to ensure the sustainable development and preservation of the cultural heritage of the Kazakh people is emphasized, and recommendations for further research and practical steps in this area are proposed.

Keywords: shi weaving, national, modern, design, crafts, creative

Қолөнерді сақтап, дамытып, таратып, уақыт ағымына қарай технологияны, өндіріс саласы ретінде және иделогияға байланысты өзгерту, жаңғырту мәселелері тарихи кезеңдерден келе жатқан құбылыс. XX ғасырда қазақ халқының ата-бабадан қалыптасқан жартылай көшпелі өмірінің отырықшы өмір салтына ауысу кезеңдерінде дәстүрлі мұраның жоғалып кетуіне әсерін тигізді. Дегенмен, халық мұрасын бойына сіңірген шеберлер қолөнердің аса құндылығын ескеріп, теңдесі жоқ эстетикалық мәні бар және ұлттық бірегейлікті көрсететін өнер туындылары ретіндегі бұйымдардың жасалу және қолдану жолдарын ұсынуда. Осылайша, халық өнері дамып, жаңа бағыттағы көрінісімен елеулі көркемдік құндылығымен өміршең болмақ. Қолөнердің тарихи даму процесіндегі ерекшеліктерді ши тоқу өнері мысалында қарастыратын боламыз.

Халықтың шоқтығы биік өнерінің бірі- дәстүрлі қолданбалы ши тоқу өнері. Бұл өнердің мүмкіндіктері мол, деп айтуға болады. Өйткені, шиден тоқылған бұйымдардың негізгі мақсаты ең алдымен, халықтың тұрмысындағы қажеттілігі, эстетикалық талаптарға сәйкестігінде. Әсемдігімен

қатар ши көшпелі халықтың көші-қон жағдайына ыңғайлы. Ши тоқу өнері сырт көрінісіне қарай үш түрге бөлінеді: ақ ши, шым ши, орама ши. Ақ шиді күнделікті тұрмыста ет, құрт жаюға, киіз басуға, төсеніш ретінде және үйдің төбесін жабуға қолданған. Өнбойы түгел жүнмен оралмай, әр жерінен аралатып оралған шиді ораулы ши деп атайды. Көркемдігімен ерекшеленетін ши түрі-шым ши. Мұнда өн бойы түгелдей өрнекпен көмкеріледі. Ою-өрнектің кескінін келтіріп, әрбір ши таяқшаларына жүнді орау арқылы тоқиды және оны киіз үйдің қабырғасына, есігіне (шым есік), ыдыс-аяқ тұратын жерге қоршауға қолданады. Аталған оюлы шилер құрт-құмырсқадан, шаң-тозаңнан, ылғалдан қорғау үшін қызмет етуімен қатар, халықтың эстетикалық мәдениетін көрсетеді.

Өрнекті ши бетіне қолданудың өзіндік терең философиялық мән-мағынасы бар. Мысалы, дәстүрлі шым ши тоқу өнеріндегі қолданылатын барлық ою түрлері композициялық жағынан: жекелеген және тұтас ою, бір беткей ұзындық ою, екі жақты ұзындық ою болып бөлінеді. Мұнда неше ғасырлық тарихы бар өрнек түрлері бүгінгі күнге дейін жетіп отыр. Шым ши тоқу өнерінде қолданылатын геометриялық ою элементтері ромб, төрт бұрыш, шаршыдағы жұлдыз, үш бұрыш, көп бұрыш немесе сүйірлі бұрыштанып келген крест тәрізді болып келеді. «Шаршы» түркі мәдениетіндегі төрт негізгі бағытпен байланысты, жер элементтеріне сәйкес келетін және материалдық белгісі болып табылатын тұрақтылықтың белгісі. Шаршылар мен ромбтар тізбегінен ою-өрнек нақышын құрастыру өмірдің көрнекі метафорасы болып табылады». «Қарапайым ромб – әйел бастауының нышаны және жердің белгісі, ал ілгегі бар ромб – жемісті жер-ананың белгісі» [1,128б.]. «Үшбұрыш құдайлық белгісі, жоғары ұмтылудың бейнесі және өмірдің нышаны болып саналады» [1,130б.]. Осылайша, геометриялық пішіндегі ою-өрнектер мағыналық жағынан халықтың сан ғасырлық философиялық ой тұжырымдарынан пайда болған элемент түрі. Қазақ халқында «қошқар мүйіз» кең қолданыстағы, киелі, танымал өрнек түрі. Ол байлықтың, молшылықтың белгісін білдіреді. «Жалпы алғанда, мүйіз – жалпы мәдени архетип және патшалық биліктің ең көне нышаны, патшалардың, көсемдердің және басқа да тұлғалардың символизмінің атрибуты» [1,134б.].

Ұлттық дәстүрлі өнер жалғасын табуда. Бүгінгі күні Қазақстанның бірқатар аймақтарында дәстүрлі ши тоқу өнерімен айналысатын халық арасынан шыққан қолөнер шеберлерін кездестіруге болады. Халық шеберлері дәстүрлі өнерді жас ұрпаққа үйретіп, өнердің жалғасын табуына қызмет етуде. Дегенмен, бұл өнерді үйренуге қызығушылық танытушылардың қатары аз. Ұлттық өнердің басқа түрлері сияқты ши тоқу өнерінің де жоғалып кету қаупі бар. Болашақта тек мұражай жәдігерлері ретінде ғана сақталатын мәдени мұра тізімінің қатарында болмауы үшін шеберлер, суретші мамандар жан-жақты еңбектенуде. Қолөнер суретшілері дәстүрлі ши тоқу әдістерін жаңа заман бағытына икемдеп, заманауи интерьерлерді сәндеуге арнап сәндік бұйымдар мен шығармашылық туынды ретінде көрмелерге қойылатын сәндік панноларын кездестіруге болады. Дәстүрлі ою-өрнекті сюжетіндегі ши панносының композициялық шешіміне өзгерістер енгізіліп, 1980 жылдары Кеңес үкіметі кезеңдерінде қолөнер суретшілерінің шығармашылығында монументалды өнер туындысы ретінде жаңа өнер түрі қалыптаса бастады. Осылайша, дәстүрлі ши тоқу өнері жаңа өнер түріне айналды. Бұл жаңа бағытты қалыптастырып, дамауына үлес қосушылар- кәсіби майталман суретші мамандар болды. «Кейінгі жылдардағы ұлттық өнердегі көркем шығармашылық үрдіске келіп қосылған таланттар мен талапкерлердің шығармашылығы туралы ой қозғағанда Ә.Бапанов пен С. Бапанованың ши тоқу өнеріндегі кең өріс алып отырған көркем шығармашылық процестің, әсіресе, кейінгі жылдардағы өзіндік көркем шығармашылық, ерекшелік, бояу нақышымен, талғам танымдарымен көзге түседі. Көп бейнелі «Айтыс» атты шығармасы тақырыптың бай мазмұндылығымен, пайымдаулық шешімі жағынан шымыр түйіндемелерімен ерекшеленеді» [2,246.]. Осы кезеңдегі ши тоқу өнерінің көркем шығармашылық дамуы бағытындағы суретшілер туындыларының қатарынан Ә.Сәрсенбаевтың «Абай» атты туындысы орын алады. Сондай-ақ, Райгүл Әбдірахымқызының «Маусым», «Сарқырама», «Сәт» шығармалары ши тоқу өнеріндегі ұлттық рухани мәдени мұрамыздың көркемдік дәстүрін жалғастыруының куәсі болып табылады.

Қазақстан тәуелсіздік алған кезеңде қазақтың ұлттық қолөнері, соның ішінде ши тоқу өнері де өз дамуын жалғастырып, дәстүрлі және жаңа көзқараспен жаңа бағытта даму жолына ие болды. «...1991 жылы тәуелсіздік алғаннан бері қазақстандық дәстүрлер мен мәдениетті қалпына келтіру белгілі бір дәрежеде тәуелсіз Қазақ ұлттық мемлекетін құру қажеттілігімен байланысты...» [3,126.]. Қазақстан шеберлері мен қолөнершілері осы өнердің алға жылжуына қолдау көрсетті, дәстүрлі қолөнерді сақтау және ілгерілету бойынша іс-шаралар өткізілді. Мұндай бастамалар халықтық қолөнерді сақтауға және оларды болашақ ұрпаққа беруге көмектесті, сонымен қатар қолөнершілерге өздерінің дағдыларын дамытуға және ел ішінде де, одан тыс жерлерде де сұранысқа ие бірегей бұйымдар жасауға мүмкіндік берді. Осылайша, тәуелсіздік алғаннан кейінгі жылдары халық қолөнері Қазақстанның мәдени мұрасының маңызды құрамдас бөлігіне айналды және қазіргі жағдайда дамуын және өркендеуін

жалғастыруда, көптеген шеберлер мен қолөнершілер бұл өнерді жалғастырып, дамытып, оның дәстүрлерін сақтап, оларды келесі ұрпаққа үйрету жұмыстарын жалғастырды.

Осы жылдары ши тоқу өнері бағытында кәсіби жұмыс жасаушы қолөнер суретшілері мен шеберлерінің орындаған туындылары өзінің таңғажайып ерекшелігімен есте қалады және қазақ мәдениеті мен дәстүрлерінде маңызды орынды сақтайды. Ши тоқу өнерін жалғастырушы, дамуына үлес қосушы танымал білікті маман Р.Базарбаеваның шиден тоқыған шығармашылық туындыларының композициялық шешімдерінен жаңа көзқарасты, заманауи бағыттың нышанын байқауға болады. Мұнда ши панносының абстракциялық композициялық сәндік шешімдердегі кескіндер көрсетілген. Сондай-ақ, қолөнер суретшісі Райгүл Ахметжанованың шығармашылығынан да ши тоқу тәсілімен орындалған бірегей туындыларды көруге болады. Өзіндік қолтаңбасымен ерекшеленетін шебер маманның орындаған туындылары дәстүрлі өнермен астасып, жаңаша дизайнмен толықтырылған жоғары өнер туындылары. Осылайша, ши тоқу өнері өзгеріске ұшырап, жаңа бағытқа бет бұрды, деп айтуға негіз бар. Ұлттық өнер мен дәстүрлер- көркемдік шеберліктің халықтар жинаған мол қазынасын ғасырдан-ғасырға әкеп тапсыратын эстафета іспетті. Дегенмен, жаңа заман туындылары ұлттық өнерден бастау алып, қоғам мәдениетіне қарай бейімделіп, ұлттың даму нәтижесіне қарай дәстүрлі өнердің элементтерін бірте-бірте толықтырып, түрлендіріп отырады. Инновациялық кезеңде яғни, қазіргі заман көрінісінде Қазақстанда ши тоқу шеберлері мұнымен тоқтап қалмайды, заманауи, креативті және бірегей бұйымдар жасау үшін жаңа технологиялар мен материалдарды игеруде.

Ұлттық ши тоқу өнерін дамытуда еліміздегі сәндік-қолданбалы өнер шеберлерін даярлайтын оқу орындарының да үлесі өте көп. Көпшілікке танымал Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Шабыт Қазақ ұлттық өнер университеттерінде ұлттық өнерді жалғастыру мақсатында жоспарлы түрде білім беруде. Жоғары білікті мамандардан құралған профессор-оқытушы құрамы ұлттық мұраны тұрақты дамыту мен дәріптеуді жалғастыруда. Дәстүрлі өнер элементтерін сақтау мен заманауи әдістерге де баса назар аударады. Ши тоқу технологиясына жүн шикізатынан басқа заманауи шикізат түрлерін (қағаз, фольга, жіп түрлері, әйне, т.б.) қолдану арқылы шығармашылық туынды жасауда. Өнер бір орынында тұрмай, алға қарай қоғам мәдениетінің бағытына қарай жылжып, дамуы орынды. Қолданыста болған өнер ғана өміршендігін жоғалтпайды. Заманауи интерьерді сәндеуге, көрмелерге қоюға арналған туындылар ұлттық өнерді жаңа қырынан көрсетуде.

Мемлекет тарапынан қолөнершілікті дамыту және қолөнер шеберлеріне жан-жақты қолдау арқылы ұлттық мұраны сақтау мәселесі де қарастырылған. Осы мақсатта «...инвестициялар тетіктерін эзирлеу, кадрлар даярлау, қолөнер секторында бизнес-оқытуды ұйымдастыру, қолөнершілердің өзекті тізімін дайындау, кешенді далалық зерттеулердің негізі және басқа да көптеген мәселелер» бойынша шешімін табуы маңызды [3,866.]. Креативті шығармашылық индустрияның дамуына үлес қосушы қоғамдық ұйымдар мен қолөнершілер орталықтары ашылған. Бірегейлер қатарында «Qazaq-Оner» қолөнершілер ассоциациясын атауға болады. Ұлттық ассоциациясының президенті «Aigul Line» брендин қалыптастырушы, арт-менеджер, креативті индустриялар саласының expertі, Ph.D. Жансерікова Айгүл Жексенбайқызы қазақ өнерін сақтау мен насихаттаудың негізгі аспектілерін, сондай-ақ оның қазіргі тенденцияларға бейімделуі мақсатында еңбек етуде. Бұл өнер орталығы Алматы қаласы әкімдігінің туризм басқармасының қолдауымен құрылған. Қолөнер орталығында түрлі мәдени іс-шаралар, киіз басу, ши тоқу, қыш, зергерлік өнер бойынша шеберлік сабақтары мен тренингтер өткізеді. Сонымен қатар, жалпы Қазақстан бойынша белсенді жұмыс жасаушы қоғамдық ұйымдардың қатарында «Қазақстан қолөнершілер Одағын» атауға болады. Түрлі халықаралық фестивальдар, республикалық байқаулар жобаларын ұйымдастыру, шеберлік сабақтары арқылы сапалы жұмыс істейтін қолөнершілер қатарын көбейту және шеберліктерін арттыру жұмыстарын жүргізеді.

Дегенмен, бұл аталған ұйымдар мен оқу орындары, шеберлер мен кәсіби мамандардың аздығы халық мұрасын жалғастыруға жеткіліксіз. Бүгінгі жаһандану заманында сәндік-қолданбалы өнердің, соның ішінде, ши тоқу өнерінің қолданыс аясы азаюда, бірте-бірте көп ұзамай орны толмас жоғалтулар орын алуы мүмкін, деген қауіп бар.

Халықаралық байланыстар дамып, шетелден келген туристерді ұлттық өнермен, тұрмыстық мәдениетпен таныстыру жағдайында қолөнер бұйымдары ұсынылатыны белгілі. Сондықтан туризм саласы арқылы да қолөнер бұйымдарының сұранысын арттыруға еңбектену ісі дұрыс шешім болып табылады. Бірақ, өкінішке орай, қолөнер ел бюджетінің маңызды кіріс көзі ретінде қарастырылмайды. Бұл салаға инвестициялардың жеткіліксіздігі, маркетингтік қолдаудың және бәсекелестіктің жоғары болуына қолөнер шеберлерінің дамуына кедергі келтіреді. Нәтижесінде, көптеген талантты шеберлер өз жұмыстарын нарыққа шығара алмай, өздерінің шығармашылық әлеуетін толық жүзеге асыра алмайды. Осыған байланысты, мемлекет тарапынан қолөнерді дамытуға арналған бағдарламаларды енгізу, шеберлерді қолдау және олардың өнімдерін таныту үшін арнайы іс-шараларды

көбірек ұйымдастыру қажет. Тек осылайша, қолөнер саласы ел экономикасына елеулі үлес қосып, мәдени мұрамызды сақтауға мүмкіндік береді.

Сондай-ақ, ауылдық мекендерде тұратын халық шеберлерін жұмыс орындарымен қамтамасыз ету мәселесі қарастырылуы қажет. Нәтижесінде, дәстүрлі мәдени мұра мен ұлттық мәдениеттің сақталуына оң әсерін тигізеді және экономикалық өсімді қамтамасыз етеді. Ши тоқу өнерімен айналысушы халық қолөнер шеберлері көбінесе Қызылорда, Оңтүстік Қазақстан, Маңғыстау, Жамбыл облысы, Семейдің елді мекендерінде кездеседі. Атап айтар болсақ, «Шиелі ауданы, Жиделіарық ауылының қолданбалы өнер шебері Злиха Календерова». Осы ши тоқу өнері түрімен айналысушы «Семейде бірегей қолөнерші – Ақлия Сәдуақасова тұрады» [4,211 б.]. Ши тоқу өнерінің ұлттық дәстүрлі өнер ретінде жалғасуына себепкер шеберлердің біріккен ұйымының көмегімен «Маңғыстау жерінде ши ораудың ерекше мектебі қалыптасқан. Маңғыстаудың дәстүрлі қолданбалы өнер туындылары өзіне тән қайталанбас түр түсімен ерекшеленеді» [5, 86.]. Қазақстанның әр өңірінде ши тоқу өнерінің өзіндік ерекшеліктері мен дәстүрлері бар. Мысалы, оңтүстіктегі шеберлердің туындылары көбінесе жарқын түстермен және күрделі ою-өрнектермен ерекшеленсе, батыстағы шеберлердің жұмыстары қарапайым әрі табиғи реңктерде болады.

Ши тоқу өнерімен айналысушы халық қолөнер шеберлері өздерінің шығармашылығымен ұлттық дәстүрлерді сақтап, жаңа ұрпаққа жеткізуге мол үлес қосуда.

Қорытынды

Ұлттық өнер – халық мәдениетінің негізгі маңызды бөлігі екендігі сөзсіз. Қазақ мәдениетіндегі ши тоқу өнері — ұлттық қолөнердің бірегей үлгісі, ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүрлер мен шеберліктің нәтижесі. Бұл өнер түрі тек заттық құндылықтарды ғана емес, сонымен қатар халықтың рухани байлығын, мәдениетін, салт-дәстүрлерін де көрсетеді. Ши тоқу шеберлері өз ісінің нағыз мамандары, олар қолмен еңбек ете отырып, табиғи материалдарды (жүн, ши, зығыр жібі т.б.) пайдалану арқылы ерекше туындылар жасаудың нәтижесінде ұлт өнерін, мәдениетін көтереді.

Зерттеу барысында ши тоқу өнерінің дәстүрлі әдістерін сақтау мен дамыту, сондай-ақ заманауи технологияларды интеграциялау қажеттілігі айқындалды. Дәстүрлі ши тоқу әдістері мен заманауи технологиялардың синергиясы, шеберлерге жаңа мүмкіндіктер ұсынып, өнердің танымалдығын арттырады. Мысалы, цифрлық технологиялар мен интернет ресурстарын пайдалану арқылы шеберлер өз жұмыстарын кең аудиторияға таныстырып, жаңа нарықтарға шығу мүмкіндігін алады.

Сонымен қатар, ши тоқу өнерін сақтау мен дамыту үшін мемлекеттік қолдау, білім беру бағдарламалары мен шеберлік сыныптарын ұйымдастырудың маңыздылығын анықтайды. Жастар арасында бұл өнер түріне қызығушылықты арттыру, ұлттық құндылықтарды насихаттау арқылы, ши тоқу өнері болашақта да өз қажеттілігін жоғалтпайды, деген сенім бар.

Қазақ мәдениетіндегі ши тоқу өнері — бұл тек қолөнер емес, ол ұлттық бірегейліктің, мәдениеттің және тарихтың айнасы. Сондықтан, оның сақталуы мен дамуы — маңызы зор мәселе.

ӘДЕБИЕТ:

1. Шайгозова Ж. Н., Наурызбаева А. Б. Қазақ мәдениетінің белгілері мен нышандарының қысқаша энциклопедиясы – Алматы, 2023. -128 б.
2. Еспенбетов Б.Ж. Ши тоқу өнері оқу құралы. - Жезқазған 2002.-24 б.
3. Гийом Тибергьен Неокочевая культура как территориальный фактор Бренд для развития ‘аутентичного’ туризма в Казахстане 2020 // DOI: 10.1080/09668136.2020.1776842. - 126.
4. Казахское ремесло: история и перспективы. – Алматы, 2023. // Современное состояние казахских традиционных ремесел: вопросы и проблемы . Раздел 3–86 б.
5. Шайгөзова Ж.Н., Кулсариева С.П. Қазіргі Қазақстанның қолөнері атласы- Алматы, 2023// Ши тоқу өнері №11.- 211б.
- 6.Киіз үйдің жүннен жасалған бұйымдары. Маңғыстау облыстық тарихи өлкетану мұражайының қорынан – Алматы, Тассад 2005.-8 б.

ӘОЖ 37.0353:37.01:39

ДҮНИЕТАНЫМЫНЫҢ ЖЕТКІНШЕКТЕРДІ ЕҢБЕККЕ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ
ҰЛТТЫҚ БЕЛГІЛЕРІ

Шалғынбаева Қ.Қ.

п.ғ.д., профессор

Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы, Қазақстан,

e-mail: kadisha1954@mail.ru

Аңдатпа. Заманауи білім берудің басты міндеттерінің бірі өскелең ұрпақты ұлттық құндылықтар негізінде тәрбиелеу және жан-жақты дамыту. Бұл міндеттерді шешу үшін, ең алдымен, олардың дүниетанымдық көзқарасын қалыптастыру қажет. Себебі, дүниетанымдық көзқарас әртүрлі ғылым салаларының (философия, психология, педагогика және әлеуметтік педагогика және этнопедагогика мен этнопсихология және т.б.) зерттеу пәні болып табылады.

Тірек сөздер: дүниетанымдық көзқарас, жеткіншектер, іс-әрекет, таным, еңбек іс-әрекеті, ұлттық дәстүрлер.

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ МИРОВОЗЗРЕНИЯ В ТРУДОВОМ
ВОСПИТАНИИ ПОДРОСТКОВ

Аннотация. Одной из главных задач современного образования является воспитание и всестороннее развитие подрастающего поколения на основе национальных ценностей. Для решения этих задач необходимо, прежде всего, сформировать их мировоззрение. Это связано с тем, что мировоззренческий подход является предметом изучения различных областей науки (философия, психология, педагогика и социальная педагогика, этнопедагогика и этнопсихология и др.).

Ключевые слова: мировоззрение, подростки, деятельность, познание, трудовая деятельность, национальные традиции.

NATIONAL PECULIARITIES OF THE WORLDVIEW IN THE
LABOR EDUCATION OF ADOLESCENTS

Abstract. One of the main tasks of modern education is the upbringing and comprehensive development of the younger generation based on national values. To solve these problems, it is necessary, first of all, to form their worldview. This is due to the fact that the worldview approach is the subject of study in various fields of science (philosophy, psychology, pedagogy and social pedagogy, ethnopädagogy and ethnopsychology, etc.).

Keywords: worldview, teenagers, activity, cognition, work, national traditions.

Қазақ этносының тарихындағы жаңа бетбұрыс ұлттық сананың өсуіне, төл мәдениеттің қайта өрлеуіне, халқымыздың рухани бастауларына көңіл аударуға септігін тигізуде. Алайда әрбір халықтың өзіндік ұлттық сыр-сипатын және рухани жан азығын, қоршаған ортаны түйсіну сезімін өзге елдерден ерекшелендіріп те, ұқсастырып та тұратын бір қыры – бұл ежелден келе жатқан, тіршілік көзінің негізінде қалыптасқан дүниетанымдық көзқарасы.

Дүниетанымның қалыптасуы ұзақ және күрделі процесс, оның нәтижесінде жеке көзқарастар және сенім жүйесі дамиды, қалыптасады, олар жеке адамның іс-әрекет жасауына басшылық болады. Дүниетаным процесіне әр түрлі факторлар, мәселен, әлеуметтік және макро, мезо орталар мен тәрбие, жаппай ақпарат құралдары және т.б. әсер етеді. Олардың әрқайсысы адамдар іс-әрекеттеріне әр түрлі ықпал жасайды. Алдыңғы ғасырлардағы қазақ қоғамындағы адамдардың санасында: жаратылыс, яғни табиғат, қоғам, адам өздерінің тұрмыс-тіршілігіне ұқсас топшыланды.

Себебі, ғасырлар бойы қалыптасқан, атадан – балаға тәрбие арқылы, әлеуметтік-тұрмыс, әдет-ғұрып, салт-дәстүр, жол-жоралар және т.б., табиғи-биологиялық жолдар арқылы берілетін қасиеттер адамның жасанды емес, жарасымды табиғи болмысына айналған жағдайда жетекші күшке айналады. Сөйтіп, адам бойындағы білім мен тәжірибе, ақыл, сана болмысы – осы табиғи арнаны толтыратын игілікке айналады. Ал оның бәрі интуициялық тәжірибеге қызмет етеді. «Интуиция» (лат. *intueri* – мұқият, жіті қарау) – түйсіну, ақиқатты логикалық негіздеусіз, бұрынғы тәжірибе негізінде тікелей танып-білу, түсіну тәсілі [1, Б. 288].

Демек, адамның ішкі болмысында жинақталған түйсіну, тану – көкейкөз ретінде рухани бастаудың хабаршысы болып табылады. Оның өзі табиғи гармониялық бірлікпен анықталатын тарихи-мәдени, табиғи тамырлардың негізінде рухани мұраның ұлттық белгілерін қалыптастырады, соны тануға және соның негізінде жаңа нәрсені жасауға көмектеседі. *Екіншіден*, рухани бастау уақыт пен

кеңістікте қалыптасқан, ұлттық белгілерге ие болған этностың табиғи алғышарттары тудырған дүниетанымдық көзқараспен тікелей байланысты. Яғни дүниетаным – адамның дүниеге деген рухани қатынастарының негізі болатын және солардың бәрін жалпылама түрде қамтитын, адам мен әлемнің сан алуан арақатынасын білдіретін ұғым. Сондай-ақ, адамның дүниемен байланысы, оны тануы белгілі бір ұлттық жағдайда қалыптасатындықтан, дүниетанымның ұлттық белгілері болады.

Қазақ халқының көне дәстүрі бойынша, «жер» – адамзат, жан-жануар, ағаш-шөптің «анасы», ал «аспан» – жарық, жылу беріп, жаңбыр жаудырып есіркеуші «*атасы*» - деп, есептелген. Сондықтан ерте кездегі қазақтар Көк тәңірге, Жер анаға табынған. Өткен замандарда өмір тіршілігінің көбін табиғат құшағында, күндіз-түні мал соңында өткізген қазақ қауымы, айналасын қоршаған жаратылыс дүниесі және оның сан алуан құбылыстары – *аспан мен жер; ай мен күн; күн мен түн; қараңғы мен жарық; адам мен табиғат; жан мен тән; өмір мен өлім; жақсылық пен жамандық; бақ пен сор*; сияқты сан алуан мәселелер жөнінде тәрбиелілік мәні бар аңыз-әңгімелер, қиял-ғажайып ертегілер, өлең-жыр, мақал-мәтел және толғаулар ойлап шығарып, түрліше болжамдарды топшылаған. Сөйтіп, қазақ халқының философиялық ой-пікірлері мифтік, аңыз, қиял-ғажайып ертегілері түрінде жарыққа шықты. Қазақтар қауымының ұғымында: жер жүзіндегі барлық жаратылыстың түпкі тегі төрт нәрседен – *топырақ, су, от және желден (ауадан)* жаратылған.

Барлық болмыстың өмір сүру тетігі - жарық пен қараңғылыққа байланысты, жарық – жылудың, күн - өмірдің, жақсылықтың, бақтың нышаны; ал қараңғылық – суықтың, түннің, өлімнің, жамандықтың, сор-қырсықтың нышаны деп түсініп, бұларды бір-біріне қарама-қарсы күштер деп есептеген.

Олардың ойлауынша: әлемдегі барлық нәрсе және тіршілік жоқтан бар болып, кішкене ден үлкейіп, бірі-бірінен туып, өсіп-өрбіп отырған. Ерте замандағы қазақ қауымының «жасаған», «жаратқан» деп сиынатын «иелері» де бейне бір асқан шебер, өнерпаз, «ұста адам» бейнесінде болған. Қазақтардың жер мен аспан жайындағы аңызында: жер мен аспан алғаш жаралғанда тым кішкене екен. Алғашында «әуе айнадай, жер тебінгідей» ғана болыпты. Ол кезде бүкіл әлем қаратүнек тұман ішінде тұрған. Кейін ұзақ замандардың өтуімен, жер мен аспан бірте-бірте үлкейіп, бұлардың арасынан күн мен ай туып, қараңғы мен жарық айырылып, адамзат, жан-жануарлардың тіршілігі пайда болған екен дейді. Ал бұл жөнінде Шоқан Уәлиханов: «Далалық орданың тұрғыны – қазақ өзінің моральдық қасиеті, ақыл-ойы қабілеті жөнінен отырықшы татар немесе түркі шаруаларына қарағанда әлдеқайда жоғары тұр... Дала көшпелілерінің ой-қиялының жүйрік болып бітетіні мұңсыз-қамсыз көшпелі тіршіліктің арқасы болу керек, ашық аспан астында, шет-шегі жоқ шүйгін дала құшағында ғұмыр кешкен соң табиғат шіркінді Тәңірі тұтқандықтан да болар...» – деген пікірі дәлелдейді. Бұдан көшпелі мал шаруашылығының «евразиялық» деп аталатын классикалық үлгісін жасаушы қазақтардың дүниетанымы табиғатпен етене араласып жатқанын байқауға болады [2, Б. 68].

Сондай-ақ, шаруашылық әрекетінің тұтқасына айналған төрт түлік қазақ халқының дүниетанымында мәдени мәнге ие болып, мал пірлерінің шығуына тікелей әсер еткен. Бұл етре дәуір кезеңіндегі алғашқы таным-түсініктердің нәтижесі еді. Мәселен, мал шаруашылығындағы төрт түліктің өсіп-өнуін қамтамасыз етудегі халықтық наным-сенімдерден туған түрлі әдіс-тәсілдер өзге де рәсімдердің дәстүрлі жиынтығын құраған және олардың әрқайсысының құрылымдық жағынан өзіндік символдық және семантикалық мән ертеден қалыптасқан. Қазақ халқының төрт түлік малдың өсіп-көбеюі үшін жасалынатын дәстүрлі әдіс-тәсілдері малға ен салудан басталған. Ен, таңба салу кезінде кесілген малдың құлақтарын жинап, үстіне ақ тамызып, құмырсқаның илеуіне тастау ырымы болған, бұл – малымыз құмырсқадай көп болсын деген ойдан туындаған. Дәл осы маусымның тұсында отбасындағы балаларына арнап бір малға ен салады. Оны «бәсіре» деп атайды. Бала есейе бастасымен ата-анасы: «мына ендегі немесе таңбадағы мал сенікі» деп оған мал еншілесе, бала оны өзінің жеке меншігі ретінде қамқорлыққа алып, еңбек процесіне араласа бастайды [3, Б. 137]. Үлкен еңбек өмірі осы малды баптаудан (бағу, суару, астын тазалау, жем-шөп дайындау және т.б.), оған деген аялы көзқарасынан бастау алады.

Сондай-ақ, төрт түліктің төлдеуін табиғаттың қолайлы жағдайына, жоспарлы түрде наурыз және мамыр айларына сәйкестендіруі – ғасырлар бойы жинақталған тәжірибесі. Ал, күйек кезінде өсіп-өну, көбею ырымына қатты сенгендіктен, қазақтар қошқардың күйегін шешуге ауылдағы көп балалы әйелдерді шақырған және қошқарға тары, күріш, бидай берген. Бұл рәсім «келер жылғы төлдің ұрғашы жынысы көп болсын» деген тілекті білдіреді. Алынған күйектерді үйдің табалдырығының оң жағына үйіп тастау ырымы «іс оңынан басталып, береке мен байлық үзілмесін» деген тілектен туындаған. Мал шаруашылығының төлдеуі кезіндегі қазақтың дәстүрлі ырымының бірі – «Көтен асар». Бұл мал басының шығынсыз өсуіне, төлдеген аналық түліктердің сүтті болып және түрлі ауруларына ұшырамауына арналған рәсім. «*Малдың құты*» саналған көтенішекті соғымнан сақтап, сүрлеп, жаппай

мал төлдей бастағанда арнайы мал иесі мен малшы қауымына асып берген. Ал, жаратқан иесі мен мал пірлеріне, ата-баба аруақтарына бағыштап, көпшіліктің ризашылығы мен батасын алып тарататын ғұрып «желін садақасы», яғни «уыз» немесе «уыз көже» деп аталған.

Қазақ халқының наным-сенімі бойынша, малдың уызын мал иесінің өзі алдымен ішуі керек. Уызды иесі өзі татпаса, кедей адамға, болмаса итке, мысыққа береді екен. Өйткені олар халық ұғымынша, «ақ мол болса екен» деп, тілеу тілеп жүреді. Ал, уыздың дәмін алдымен үй егесінің өзі татуы «кұт береке өзінде қалсын» дегеннен туындаған. Сондай-ақ, қазақ халқының алғашқы сауыннан алынған майды бірден өздері ауыз тимей тұрып, есіктің жақтаулары мен табалдырықтың жоғарғы бөлігіне және асханалық бұрыш саналатын киіз үйдің сол жағын жауып тұратын киізге жағуы «асымыздан сары май үзілмесін, ақ мол болсын, індет шалмасын, сауар көбейсін, ақ пен бақ қонсын, мал басы артсын» деген ниеттен туған ырымдардың жоралғысы. Осыған ұқсас қазақтардың «желі қағар», «желі майлау», «көген майлау», айғырды үйірге қосарда, «айғырдың сауырын майлау», «қос майлау», жылқышылардың жаңа қонысқа көшіп барып, қос тіккендегі, жүйрік ат бәйгеден озып келгендегі «ат майлау» ғұрыптарындағы «май» сөзінің тіркестеліп аталуы – береке, байлық, құт майға тұрақтайды деген сенімінің көрінісі.

Қазақ халқында *ат тұлдау*, яғни қайтыс болған адамның мінген атын тұлдап жіберіп, бір жылдан соң асында сою ғұрпы әлі күнге дейін сақталған. Бұл қазақтардың дүниетанымында жылқыға қатысты қалыптасқан өзгеше философиялық және мәдени жүйені білдіреді. «Адам – жылқы мінезді» дейді қазақ халқы. Бұған «жылқы – малдың патшасы», «жігіттің сорлысын аттың жолдысы теңейді», «ат – ердің қанаты» және т.б., мақал-мәтелдерді қоссаңыз, халқымыздың адам мен оның жан серігі – атына біртұтас әлем ретінде қарағанына көз жеткізуге болады. Адамның азамат қатарына қосылуы «ат жалын тартып мінді» деп бейнелейді қазақ халқы. Жас баланың алғаш атқа отырғанын атап өту рәсімі – *тоқым қағар* тойынан бастап, адамның бұл өмірден өткенінің белгісі *ат тұлдауға* дейінгі бүкіл пәнилік тіршілікті халқымыз жылқымен байланыстырған.

Сонымен қатар, біреумен жауласса қалса, «ат құйрығын кесіскен», біреудің алдында кінәлі болып қалса, «ат-шапан айыбын төлеген». Сыйлы қонаққа ат мінгізу, күйеу жігіттің қалыңдық алуына алғаш барғанда *ат байлауы*, ұрыс кезінде жау қоршауында қалған қолбасшыға *ат сүйек беріп* құтқару және т.б. дәстүрлер, *атқамінер*, *атқосшы*, *атишабар және* т.б., лауазымдар жылқының қазақ халқының шаруашылығында ғана емес, әлеуметтік өмірінде де үлкен мәнге ие болғанын білдіреді. Халқымыз жылқыны, ең алдымен, ел қорғаны, ердің жан серігі деп дәріптеген. Ұлттық мифологиямыздағы иесі қысылғанда тіл бітіп, ақыл айтатын тұлпарлар (мыс., «Ер Төстік», «Алтын сақа» және т.б. ертегілерде), батырлық жырлардағы Қобыландының Тайбуырылы, Алпамыстың Байшұбары, Қамбардың Қарақасқа аты, бергі заман батырлары Исатайдың Ақтабаны, Амангелдінің Шалқасқасы иелерімен бірге жыр-аңызға айналып, ел құрметіне бөленген.

Міне осындай, шаруашылыққа қатысты әдет-ғұрыптар мен наным-сенімдер, ырым-тыйымдардың жиынтығы көнеден келе жатқан космо-социумдық таным нәтижелерінен туындады. Бұлардың әрқайсысы философиялық тұрғыда көшпелі өмір салтына сәйкес қоршаған орта мен дүниені танудағы алғышарттардың негізгі тұтқасына айналды. Бұл наным-сенім, ырым-жоралар қазақ халқының дәстүрлі тұрмысының әрбір кезеңдеріндегі іс-әрекеттерді дұрыс ұйымдастыруына септігін тигізді. Төрт түліктің атаулары, оның физиологиялық ерекшеліктері, төлдеуі мен сауыны, түр-түсі, олардың әрекет-қилығы арқылы ауа райын болжау ұлттық шаруашылықтың өзіндік құнарлы жеке бөлікте дамуына әсер етті. Төрт түлікке қатысты дүниетанымдық жүйе тарихи дамудың әрбір кезеңдерінде қазақ қоғамының ілгері басуымен қатар, материалдық және рухани мәдениетін дамытып, сақтап, жеткіншектердің ой-санасының алға қарай жылжуына ықпал етті.

Бұдан біз қазақ халқының дүниетанымын – объективті дүниеге және ондағы адамның алатын орнына, адамның өзін қоршаған шындыққа және өзіне қатынасы туралы көзқарастар жүйесі, сонымен қатар осы көзқарастарға тәуелді адамдардың өмірлік позициясы, олардың сенімдері, мұраттары, таным және іс-әрекет принциптері, құндылық бағдарлары деп түйіндейміз.

Педагогика ғылымы жеткіншектер тәрбиесінің мазмұнына енетін ғылыми дүниетанымды қалыптастыру мәселесін шешуде оның құрамды бөліктерін ажыратып қарайды. Педагогикалық ғылыми еңбектерде дүниетанымның төрт құрамды бөлігі көрсетіліп жүр. Олар: ғылыми білім жүйесі, дүниетаным, сенім, адам мұраты.

Білім – объективтік дүниені бейнелейтін адам баласының мол тәжірибесі. Білім арқылы жеке адам табиғаттың және қоғам құбылыстарының объективтік жақтарын зерттейді, түсінеді, ұғады. **Ғылыми білім** – адамның дүниетанымының қалыптасуы мен дамуының үлкен тірегі. Міне, осының нәтижесінде білім әр адамның көзқарасына, сеніміне айналады.

Дүниетаным – жеке адамның табиғи және әлеуметтік құбылыстар туралы түсінігі, ой тұжырымы. Адамзаттың пайда болу тарихын түсіндіруде әр түрлі көзқарастардың бар екені мәлім. Мысалы, материалистер мұндай проблеманы ғылыми дүниетаным тұрғысынан дәлелдесе, ал дін ілімінің өкілдері тәңірдің қалауымен деп тұжырымдайды. **Сенім** – терең, тиянақты ойланып айтылатын идеялардың жиынтығы. Сенім жеке адамның өмірлік позициясының беріктігін анықтайды, мінез-құлқын сипаттайды. Әр түрлі идея адам сенімінің негізі, шындықты терең тану, өз мақсатын жүзеге асыруда адам әрекетінің тірегі.

Адам мұраты жеке түсініктің жоғары сатысы адам баласының жоғары мұрат-мақсаттары, өмірге ұмтылушылығы, талаптанушылығы. Мұрат айналадағы өмірді жетілдіруде және қоғамның әлеуметтік-экономикалық жағдайын дамытуда адамның сезімін оятады [4, Б 138].

Мәселен, қазақтың қариялары ай жаңа туғанда оған қарап тағзым етеді. Содан соң қолын көтере, алақанын жайып: «Ай көрдік, аман көрдік. Бақытты, байлық заман көрдік. Аmandықпен осынша жасқа келдік. Ескі айда есіркедің! Жаңа айда жарылқа!» – деп бетін сипап, тілек тілейді. Ересек адамдар: «Көкте тәңір бар, жерде әулие бар» – деп балалардың аяғын аспанға көтертпейді. Жаздыгүні алғаш жаңбыр жауғанда: «Ауыру-сырқаудан басымды аман сақта» деп, бас киімін шешіп, жаңбырға басын төсейді. Ал найзағай алғаш күркірегенде: «Алла, ырыздығымызды молынан бер. Малымыздың желінін сау қылып, сүтін мол ете гөр», – деп шөмішпен айран алып шығып, оны босағаға төгіп, үйдің жабығына жағады. Сүт ең қасиетті, әрі киелі тағам саналады. Үйге кіріп кеткен сары бас жыланды өлтірмей, басына ақ (сүт немесе айран) тамызып шығарып жібереді, бұл жыланды «киелі» деп санаған ұғымнан туындаған [5, Б 139].

Қорыта келгенде, қазақ халқы көне дәуірден бүгінгі күнге дейін өзінің көпғасырлық тарихында халық педагогикасын өзіндік ұлттық формада жасаған. Қазақ халық педагогикасында халықтың тарихи дамуының әр түрлі кезеңдеріндегі еңбекші қауымның әлеуметтік-тарихи және өмірлік тәжірибесі, олардың идеялары, көзқарастары, жеткіншек ұрпақты еңбекке үйрету мен тәрбиелеуге деген қатынастары көрсетілген. Сонымен қатар, қазақ халқы мақал-мәтелдерді, әндер мен ертегілерді, эпостарды, жұмбақтарды, еңбек мерекелерін жеткіншектердің еңбекке деген көзқарасын қалыптастырушы, олардың әр түрлі еңбек түрлері жайлы білімдерін (диқаншының, малшының, аңшының, қол өнер саласының яғни, ұстаның және т.б.) толықтырушы және еңбек адамдарының алдыңғы ұрпағы жинақтаған тәжірибені жеткіншектерге жеткізуші тиімді әдістер ретінде халық арасында қолданған және әлі де қолдануда. Халық тұрмысындағы және отбасындағы еңбек тәрбиесі, ересектердің тәжірибелері мен дәстүрлері заман талабына сай тәрбиенің жаңа принциптері мен әдістерін қалыптастыра отырып, жеткіншектердің өмір өзгерістеріндегі дүниетанымдық көзқарастарын дамытады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 1983. – 816 с.
2. Уәлиханов Ш. Таңдамалы. – Алматы, «Жазушы», 1986. – 560 б.
3. Тоқтабай А., Сейтқұлова Ж.Төрт түліктің қасиеті. – Алматы, 2005. – 192 б.
4. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. Педагогика. Университеттер студенттеріне арналған оқу құралы. – Астана, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия университеті, 1998. – 378 б.
5. Мұқанов С. Халық мұрасы. – Алматы, «Қазақстан», 1974. – 186 б.

ӘОЖ 37.013

ХАЛЫҚТЫҚ ТӘРБИЕНІҢ ҰЛТТЫҚ БОЛМЫСЫ МЕН РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ

Утемуратова Б.С.

п.ғ.к., доцент

e-mail: bekszada_u@mail.ru,

Қонысбаева Э.Д.

п.ғ.м., аға оқытушы

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті

Алматы, Қазақстан

e-mail: mira_04_09@bk.ru

Андатпа. Бұл мақалада қазақ халық педагогикасының теориялық негіздері мен оның жас ұрпақ тәрбиесіндегі рөлі ғылыми тұрғыда талданады. Халықтық тәрбие құралдары – ауыз әдебиеті, салт-дәстүрлер, ұлттық ойындар, еңбек мәдениеті және отбасылық институт – тұлғаның рухани, адамгершілік

және элеуметтік дамуын қалыптастырудағы маңызды фактор ретінде қарастырылады. Сонымен қатар этнопедагогиканы қазіргі білім беру жүйесіне енгізудің тиімді бағыттары мен педагогтің осы үдерістегі міндеттері айқындалады.

Тірек сөздер: халық педагогикасы, этнопедагогика, ұлттық тәрбие, салт-дәстүр, ауыз әдебиеті, ұлттық ойындар, отбасылық тәрбие, еңбек тәрбиесі, рухани даму, тұлға қалыптастыру.

НАЦИОНАЛЬНАЯ САМОБЫТНОСТЬ И ДУХОВНЫЕ ЦЕННОСТИ НАРОДНОГО ВОСПИТАНИЯ

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические основы казахской народной педагогики и её роль в воспитании подрастающего поколения. Народные воспитательные средства — устное народное творчество, традиции и обычаи, национальные игры, трудовая культура и семейный институт — анализируются как значимые факторы формирования духовного, нравственного и социального развития личности. Кроме того, определяются эффективные направления интеграции этнопедагогики в современную систему образования и уточняются функции педагога в этом процессе.

Ключевые слова: народная педагогика, этнопедагогика, национальное воспитание, традиции и обычаи, устное народное творчество, национальные игры, семейное воспитание, трудовое воспитание, духовное развитие, формирование личности.

NATIONAL IDENTITY AND SPIRITUAL VALUES OF FOLK EDUCATION

Abstract. This article examines the theoretical foundations of Kazakh folk pedagogy and its role in educating the younger generation. Folk educational tools—oral folk literature, traditions and customs, national games, labor culture, and the family institution—are analyzed as key factors influencing the spiritual, moral, and social development of the individual. The study also identifies effective approaches to integrating ethnopedagogy into the modern education system and clarifies the teacher’s responsibilities within this process.

Keywords: folk pedagogy, ethnopedagogy, national education, traditions and customs, oral folklore, national games, family upbringing, labor education, spiritual development, personality formation.

Қазақ халқының ғасырлар бойы жинақтаған тәрбиелік тәжірибесі – бүгінгі педагогика ғылымының маңызды құрамдас бөлігі. Халық педагогикасы — ұлттың мәдени, элеуметтік және рухани өміріндегі құндылықтарды бойына сіңірген, ұрпақ тәрбиелеудің дәстүрлі жүйесі. Ол қазақ халқының тәлім-тәрбиесі еңбекке, адамгершілікке, рухани тазалыққа, үлкенді құрметтеуге, имандылық пен ізгілікке бағытталған. Бұл жүйе адам дамуының барлық кезеңдерін қамтып, өмірдің түрлі саласымен тығыз байланыста қалыптасқан.

Жаһандану заманында мәдени әртүрлілік күшейіп, ұлттық болмысты сақтау маңызды міндетке айналды. Осы тұрғыдан алғанда қазақ халқының халық педагогикасы жас ұрпақтың мәдени сәйкестігін қалыптастырудың, рухани тұтастығын сақтаудың, жауапты азамат тәрбиелеудің қуатты құралы. Қазіргі кезеңде білім беру жүйесінің алдында тұрған басты міндеттердің бірі — бәсекеге қабілетті, рухани бай, ұлттық болмысын сақтаған тұлға тәрбиелеу. Осы міндетті жүзеге асыруда халық педагогикасын қолдану мүмкіндіктерін ғылыми тұрғыдан зерделеу өзекті мәселе.

Шығыс философтары мен ұлы ойшылдары халықтық педагогиканың негізін қалаған, оның тәлім-тәрбиелік мәнін ашқан, ұлттық салт-дәстүрдің маңызын дәлелдеген. Халықтың ауызекі шығармашылығынан нәр алмаған, еңбектерінде тәрбиенің халықтық ізгі идеялары көрініс таппаған қазақ ағартушылары, ғалымдары, ақын-жыраулары жоқ деуге болады.

Олардың ішінде аты әлемге белгілі Әл-Фарабидің шоқтығы ерекше биік тұрады. Ол өзінің ғылыми-педагогикалық шығармаларында имандылық-адамгершілік тәрбиені беруге ерекше маңыз береді. XV-XIX ғасырлардағы ақын-жырау поэзияларынан халықтың көзқарасын, идеяларын, арман тілегін, дәстүрі мен әдет-ғұрыптарын аңғару қиын емес. Өйткені, халықтың асыл идеялары, үміт-арманы, қуаныш пен қайғысы жыраулар толғауларында басты өзек болып отырады.

Сондай-ақ ақын-жыраулардың қай туындыларын алмайық, бәрінде халықтың ұлттық өмірі, тұрмысы мен мінез-құлқы, олардың дүниеге көзқарасы, адамгершілік санасы, имандылық ой-пікірлері, халықтың болашақ ұрпаққа қалдырған өсиеті шынайы бейнеленеді.

Ш.Уәлиханов, А.Құнанбаев пен Ы.Алтынсарин өз шығармаларында ауызекі халық шығармашылығын басшылыққа алған. Қазақтың ұлы ғұламасы Ш.Уәлиханов өзінің аз ғұмырында көптеген баға жетпес құнды еңбектер қалдырды. Оның ағартушы ретінде айтқан ой-пікірлері, кейбір ескертпелері мен болжамдары қазақ халық шығармашылығына байланысты.

Қазақ халқының педагогикалық мәні зор ой-толғаныстарын бесік жырынан, ертегілері мен аңыздарынан, эпостары мен дастандарынан, шешендік сөздері мен айтыс-термелерінен, мақал-мәтелдері мен баталарынан көптеп кездестіруге болады.

Қазақтың халық педагогикасы — тәрбиенің мазмұны, әдістері, құралдары және қағидалары жиынтығынан тұратын этнопедагогикалық жүйе. Зерттеушілердің пікірінше (С. Қалиев, К. Жарықбаев, С. Ұзақбаева), халық педагогикасы келесі әдіснамалық негіздерге сүйенеді.

Табиғилық қағидасы. Халық тәрбиесі баланың табиғи ерекшелігін, жас кезеңдерін, психологиялық дамуын ескерген.

Ізгілендіру қағидасы. Қазақ халқы адамды ең жоғарғы құндылық деп танып, оның рухани дамуын басты орынға қойған.

Ұрпақ сабақтастығы қағидасы. Тәрбиелік тәжірибе буыннан-буынға үздіксіз жеткізіліп отырған.

Қоғамдық бағыттылық. Тәрбиеге отбасы ғана емес, ауыл-аймақ, ақсақалдар институты, өнерпаздар қауымы түгел қатысқан.

Бұл қағидалар бүгінде педагогика ғылымының негізгі ұстанымдарымен үйлеседі, сондықтан халық педагогикасын заманауи білім беру жүйесінде қолдану кең мүмкіндіктерге жол ашады. Сонымен бірге бұл қағидалар қазіргі педагогикадағы тұлғалық-бағдарлы оқыту, гуманистік педагогика, құндылыққа негізделген білім беру ұстанымдарымен толық сәйкес келеді.

1. Халықтық тәрбиенің негізгі арнасының бірі ол – *ауыз әдебиеті*. Қазақтың ауыз әдебиеті жас ұрпақты тәрбиелеудің көркем әрі тиімді құралы ретінде ерекшеленеді. Атап айтсақ:

-ертегілер – баланың қиялын дамытып, ізгілік, әділет, батылдық қасиеттеріне тәрбиелейді.

Ертегілердің мазмұнында әрқашан жақсылықтың жеңісі көрініс табады, бұл балалардың моральдық түсініктерін қалыптастырады. Жақсылық пен зұлымдықтың күресін бейнелей отырып, жас ұрпақты әділдікке, мейірімділікке, батылдыққа тәрбиелейді;

-мақал-мәтелдер – халықтың даналығын жинақтаған қысқа, нұсқа тәрбиелік формула, мысалы: «Жақсының жақсылығын айт, нұры тасысын», «Еңбек түбі – береке» т.б.;

-батырлар жыры – тарихи дастандар жас буынға ерлік дәстүрін, отансүйгіштік сезімді сіңіреді.

Бұл жырлардағы тұлғалардың мінезі – үлгі, олардың көрегендігі мен батылдығы – тәрбиелік бағдар береді. Жасөспірімдердің бойында елжандылық сезімді оятады, ерліктің, адалдықтың үлгісін көрсетеді;

-шешендік сөздер – логикалық ойлау мен тіл мәдениетін жетілдіреді, әділдікке тәрбиелейді. Билер дүниетанымы баланы әділдікке, ойлы сөзге, парасаттылыққа баулиды.

2. Халықтың салт-дәстүрлері. Қазақтың салт-дәстүрлері – халықтың рухани мәдениетінің негізі ғана емес, тәлім-тәрбиелік мектебі. Олар:

Бала тууына байланысты дәстүрлер:

«Бесікке салу», «Қырқынан шығару», «Тұсаукесер» сияқты дәстүрлер баланың өмірге бейімделуін, отбасындағы мәртебесін, қауымдастық тарапынан қабылдануын білдіреді. Бұл дәстүрлер арқылы мейірім, бауырмалдық, денсаулыққа қамқорлық, ырым мен сенім мәдениеті қалыптасады.

Әлеуметтік-отбасылық дәстүрлер:

«Сүңдет той», «Қыз ұзату», «Бата беру» сияқты дәстүрлер жеке тұлғаның әлеуметтік орнын белгілейді. Бата беру — ізгі тілектің, рухани қолдаудың, адамгершілік философиясының көрінісі.

Қоғамдық дәстүрлер:

Наурыз мейрамы, елдік жоралғылар — бүкіл халықты біріктіріп, бірлік пен ынтымақтың негізін қалайды. Бұлар жас ұрпақты қоғамдағы ортақ құндылықтарға баулиды.

Ұлттық ойындар – бұл тұлғаны жан-жақты дамыту құралы. Ұлттық ойындар жасөспірімдердің дене, ақыл-ой, эмоциялық және әлеуметтік дамуына ықпал ететін тәрбиелік құрал. Мысалы:

Қозғалыс ойындары («Асық ату», «Арқан тарту», «Көкпар») дене күшін, ептілікті, батылдықты дамытады.

Ой-интеллектуалдық ойындар — («Тоғызқұмалақ») логикалық ойлау қабілетін шыңдап, математикалық мәдениетті қалыптастырады.

Ұлттық ойындардың тәрбиелік артықшылықтары, олар балаларды командалық әрекетке үйретеді, әділ ойын қағидаларын меңгертеді, бәсекеге қабілеттілік пен төзімділікті дамытады, ұлттық рух пен патриотизмді күшейтеді.

3. Еңбек тәрбиесі және оның халықтық негіздері.

Қазақ халқы еңбекті адам дамуының басты шарты деп есептеген. Баланы еңбекке баулу – отбасының негізгі міндеттерінің бірі болған. Мал бағу, қолөнер, үй шаруасы, кәсіп түрлерін меңгеру арқылы баланы жауапкершілікке, ұқыптылыққа, төзімділікке, өз ісін жоспарлауға үйреткен. «Еңбек – ырыс бастауы» деген ұғымдар халық санасының жоғары еңбек мәдениетіне сүйенетінін дәлелдейді. «Еңбек етсең ерінбей...» қағидасы ұлттық тәрбиенің негізгі ұстанымдарының бірі.

4. Отбасылық тәрбие – халық педагогикасының өзегі. Қазақ отбасында тәрбие — тек ата-ананың ғана емес, әже-атаның, туыс-туғанның, бүкіл қауымның ортақ міндеті. Отбасы тәрбие процесінде жеке бастың адамгершілік белгілері гуманизм сезімі, қайырымдылық, парасаттылық, жауаптылық, тәртіптілік, кішіпейілділік, әдептілік, мейірімділік, еңбексүйгіштілік т.б. қасиет-сапалар қалыптасады. Отбасы қоғамдық мақсат негізінде өмір сүретін, адамның алғашқы адамгершілік әліппесін үйрететін адамгершілік мектебі болып есептеледі.

Отбасындағы негізгі құндылықтар:

үлкенге құрмет, кішіге ізет;

бауырмалдық пен бірлік;

мейірім мен жауапкершілік;

әдептілік пен адамгершілік нормаларын сақтау.

Бұл құндылықтар баланың әлеуметтік мінезін қалыптастырып, оның қоғамға бейімделуін жеңілдетеді.

5. Халықтық тәрбие жүйесіндегі тұлғаның рухани-адамгершілік дамуы. Қазақ халқының рухани мәдениетінде этика, ізгілік, кеңпейілділік, қайырымдылық, имандылық секілді құндылықтар тәрбиелік мақсатта маңызды орын алған. Адамның рухани жетілуі – ұлттық тәрбиенің түп қазығы. Рухани тәрбие ертегі, жыр, шешендік сөз, батаның мазмұнында айқын көрініс тапқан. Олар баланың ішкі рухани әлемін байытып, адамгершілік өлшемдерін қалыптастырады. Ата-баба рухына тағзым, үлкенге ізет, кішіні қорғау, табиғатқа құрмет – халықтық дүниетанымның құрамдас бөлігі. Бұл қағидалар қазіргі заманның құндылықтық білім беру талаптарымен үйлеседі.

6. Ұлттық тәрбие және әлеуметтік тәжірибе. Дәстүрлі қазақ қоғамы жас ұрпақты әлеуметтік ортаға тікелей әрекет ету арқылы тәрбиелеген. Балалар үлкендердің қызметіне араласып, өмірлік дағдыларды табиғи түрде меңгерген. Қазіргі уақытта бұл принципті әлеуметтік жобалар, волонтерлік, шеберлік сабақтары, көшбасшылық мектептері арқылы мектеп тәжірибесіне енгізуге болады. Осылайша ұлттық тәрбиенің әлеуметтік рөлі сақталып, жастардың қоғамға бейімделуі жеңілдейді.

7. Қазіргі білім беру жүйесінде халық педагогикасын қолдану мүмкіндіктері.

1. Этнопедагогикалық мазмұнның білім беру жүйесіне интеграциялануы пәнаралық байланыстарды кеңейтеді.

Мысалы: әдебиет пәнінде ауыз әдебиетін тек көркем мәтін ретінде емес, тәрбиелік феномен ретінде талдау.

Тарих пәнінде салт-дәстүрлердің тарихи сипатын ашу.

Музыка пәнінде халық әндері мен күйлері арқылы эстетикалық тәрбие беру.

Еңбек пәнінде ұлттық колөнер технологияларын меңгерту. Осылайша этнопедагогика тұлғаның когнитивтік, эмоционалдық, әлеуметтік қабілеттерінің біртұтас дамуына ықпал етеді.

2. Тәрбие жұмысының ұлттық моделін қалыптастыру

Сыныптан тыс іс-шараларда салт-дәстүрлерді, ұлттық мерекелерді, ақын-жыраулар мұрасын пайдалану тәрбиенің тиімділігін арттырады.

3. Мектеп пен отбасы байланысын нығайту

Ата-аналармен бірлескен ұлттық ойындар сайысы, дәстүрлік сабақтар, отбасылық шежіре жобалары тәрбиелік жұмысты жандандырады.

4. Цифрлық технологиялар арқылы насихаттау

Ұлттық құндылықтарды мультимедиялық ресурстар, анимациялық фильмдер, подкасттар, онлайн курстар арқылы балаларға жеткізу — қазіргі талаптарға сәйкес тиімді бағыт.

5. Көркем және қолданбалы өнер үйірмелерін дамыту

Домбыра, колөнер, зергерлік, киіз басу сияқты үйірмелер баланың шығармашылық әлеуетін ашып, ұлттық өнерді сақтауға мүмкіндік береді.

8. Халық педагогикасын қолданудағы педагогтің рөлі.

Мұғалім халық педагогикасын қолдануда негізгі тұлға.

Педагогтің міндеттері:

Ұлттық мазмұнды дұрыс іріктеу;

Дәстүрлердің тәрбиелік мәнін ғылыми тұрғыда түсіндіру;

Интерактивті әдістерді қолдану;

Отбасымен өзара байланыс орнату;

Тәрбие жұмысының мәдени және әлеуметтік мәнін ашу.

Педагогтің этнопедагогикалық құзіреттілігі ұлттық тәрбиенің тиімділігін арттырады.

Қорытынды

Қазақ халқының халық педагогикасы — ұлттың тарихи-мәдени тәжірибесін, рухани құндылықтарын жинақтаған бірегей тәрбиелік жүйе. Оның мазмұнында адамгершілік, ізгілік, еңбексүйгіштік, отансүйгіштік идеялары кеңінен көрініс тапқан. Заманауи білім беру жағдайында халық педагогикасын жүйелі қолдану жас ұрпақты ұлттық рухта тәрбиелеудің тиімді тетігі болып табылады.

Халық педагогикасын ғылыми-теориялық тұрғыда терең талдап, оны білім беру мазмұнына әдістемелік жағынан дұрыс енгізу — тұлғаның ұлттық болмысын қалыптастырудағы маңызды қадам. Ұлттық құндылықтарға негізделген тәрбие – ұлт болашағының кепілі. Сондықтан ұлттық тәрбие мәселелерін зерттеу әрі практикада жүзеге асыру бүгінгі күннің өзекті міндеттерінің бірі болып қала береді.

ӘДЕБИЕТ

1. Уәлиханов Ш. Бес томдық шығармалар жинағы: 5 т. - Алматы. 1985. 524 б.
2. Алтынсарин Ыбырай. Құрастырған Р.Қосманова. – Алматы. Қайнар. – 1990
3. Абай. Энциклопедия. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, «Атамұра» баспасы.
4. Қалиев С. Халық педагогикасының негіздері. — Алматы: Білім, 1998.
5. Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақтың тәлім-тәрбиелік ой-пікірлері. — Алматы: Рауан, 1995.
6. Ұзақбаева С. Тәрбие теориясы. — Алматы: Қазақ университеті, 2015.
7. Табылдиев Ә. Қазақ этнопедагогикасы. — Алматы: Атамұра, 2001.
8. Қоңыратбаев Ә. Қазақ фольклорының тарихы. — Алматы: Санат, 1991.
9. Нысанбаев Ә., Әбдіразақов Т. Ұлттық мәдениет және рухани жаңғыру. — Астана, 2017.
10. Ыбырай Алтынсарин. Таңдамалы педагогикалық мұралар. — Алматы: Білім, 2006.
11. Халық ауыз әдебиеті үлгілері. — Алматы: Ғылым, 1988.

UDC: 57.0:37.013.3:37.013.45:57.084.1

ИНТЕГРАЦИЯ БИОЛОГИИ И НАЦИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ: КАК ПРИРОДНОЕ НАСЛЕДИЕ РЕГИОНА ФОРМИРУЕТ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫЕ ЦЕННОСТИ УЧАЩИХСЯ

Нияз Р.У.

«Қорам орта мектебі» КММ
Ағылшын тілі пәні мұғалімі,
Педагог-модератор

Ниязова А.У.

М.п.н., перп кафедры Педагогика и психология
КазУМОиМЯ им. Абылай хана
e-mail: niyazova.alb@internet.ru

Аннотация: Статя посвящена интеграции биологического образования и национального воспитания как способу формирования духовно-нравственных ценностей учащихся. Рассматривается роль природного наследия региона в воспитании экологической культуры, патриотизма и гуманного отношения к живому. Анализируются практические формы работы: использование краеведческого материала, проектная деятельность, экскурсии и интегрированные уроки. Делается вывод о том, что такая интеграция способствует гармоничному развитию личности, объединяя научные знания с культурными и нравственными ценностями.

Ключевые слова: Биология, национальное воспитание, духовно-нравственные ценности, природное наследие, региональное образование, экологическая культура, патриотизм, школьное образование.

ИНТЕГРАЦИЯ БИОЛОГИЯ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ: АЙМАҚТЫҚ ТАБИҒИ МҰРА ОҚУШЫЛАРДЫҢ РУХАНИ-МОРАЛЬДЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА ҚАЛАЙ ӘСЕР ЕТЕДІ

Аннотация: Мақалада биологиялық білім беру мен ұлттық тәрбиені біріктіру оқушылардың рухани-моральдық құндылықтарын қалыптастыру құралы ретінде қарастырылады. Аймақтық табиғи мұраның экологиялық мәдениет, патриотизм және тірі табиғатқа гумандық қатынасты тәрбиелеудегі ролі талданады. Жұмыстың практикалық түрлері қарастырылады: өлкетану материалдарын пайдалану,

жобалық зерттеулер, экскурсиялар және интеграциялық сабақтар. Қорытынды жасалады, мұндай интеграция тұлғаның үйлесімді дамуына ықпал етеді, ғылыми білімді мәдени және моральдық құндылықтармен біріктіреді.

Кілт сөздер: Биология, ұлттық тәрбие, рухани-моральдық құндылықтар, табиғи мұра, аймақтық білім беру, экологиялық мәдениет, патриотизм, мектептік білім.

INTEGRATION OF BIOLOGY AND NATIONAL EDUCATION: HOW THE NATURAL HERITAGE OF A REGION SHAPES STUDENTS' SPIRITUAL AND MORAL VALUES

Abstract: The article is devoted to the integration of biological education and national education as a means of forming students' spiritual and moral values. The role of the region's natural heritage in fostering ecological culture, patriotism, and humane attitudes toward living beings is examined. Practical forms of work are analyzed, including the use of local history materials, project-based activities, excursions, and integrated lessons. It is concluded that such integration contributes to the harmonious development of the individual, combining scientific knowledge with cultural and moral values.

Keywords: Biology, national education, spiritual and moral values, natural heritage, regional education, ecological culture, patriotism, school education.

Современная система образования направлена не только на передачу знаний, но и на формирование духовно-нравственных качеств личности. В условиях глобализации особенно важно сохранять связь учащихся с природным и культурным наследием своего народа и родного региона. Уроки биологии, опирающиеся на местные природные объекты, традиционные экологические знания и ценностные установки, создают уникальные возможности для воспитания уважения к родной земле, ответственности за её сохранение и осознания своей культурной идентичности.

Интеграция биологии и национального воспитания способствует развитию экологической культуры, патриотизма, гуманного отношения к живому и понимания взаимосвязи человека с окружающей средой. Такая образовательная модель соответствует современным государственным и общественным запросам на воспитание личности, которая сочетает научное мировоззрение, моральные принципы и уважение к культурным традициям.

Интеграция биологического образования и национального воспитания основана на понимании того, что обучение естественно-научным дисциплинам неизбежно связано с формированием мировоззрения учащихся. Биология, изучающая закономерности живой природы, раскрывает фундаментальные связи между человеком и окружающей средой, формируя у детей целостное представление о жизни. Эти знания создают основу для осмысления моральных норм, ответственности и понимания своего места в экосистеме. Таким образом, биологическое образование становится не только источником научных знаний, но и важным каналом формирования личностных ценностей, в том числе связанных с национальной культурой и традициями.

Национальное воспитание предполагает развитие у учащихся уважения к культурному наследию, традиционным представлениям о природе, родному краю и народу. В разных культурах природная среда занимает особое место: она отражена в фольклоре, обычаях, трудовой деятельности, этических установках. Это делает национальные ценности естественным ресурсом для биологического образования. Включение этнокультурных элементов в преподавание биологии помогает школьникам глубже понять исторически сложившиеся взаимоотношения человека и природы, увидеть в природе не только объект изучения, но и часть культурного пространства. Такое соединение научного и традиционного позволяет ученикам воспринимать природный мир через призму культурных смыслов и моральных норм.

Важным теоретическим основанием интеграции является ценностно-ориентированный подход к образованию. Он предполагает, что знание должно быть не только усвоено, но и преобразовано в личностные установки учащегося. Биология, как предмет, тесно связанный с жизнью, предоставляет учителю возможность моделировать ситуации, раскрывающие ценность природы и необходимость заботы о ней. Включение национально-культурных материалов усиливает воспитательный эффект, так как связывает учебный процесс с эмоционально значимыми образами — семейными традициями, историей родного народа, природными символами региона. Таким образом, в образовательном процессе формируется не только экологическое, но и национально ориентированное сознание.

С позиции педагогической психологии интеграция биологии и национального воспитания способствует формированию личностной идентичности учащихся. Изучение природы родного края опирается на непосредственный опыт ребёнка, усиливая чувство причастности к собственной культуре и территории. Это соответствует принципам развивающего обучения, согласно которым школьник

осваивает не только знания, но и социально-значимые способы поведения. При этом опора на региональный природный материал делает обучение более наглядным, доступным и мотивирующим. Учащиеся начинают воспринимать природу как часть своей жизненной среды, за сохранение которой они лично ответственны.

Современные педагогические концепции — системно-деятельностный, компетентностный и культурологический подходы — подчёркивают необходимость интеграции содержания образования. Биология предоставляет научную основу для понимания биосферы и экологических взаимосвязей, а национальное воспитание добавляет гуманистический, нравственный и культурный компоненты. Вместе они формируют у школьников экологическую культуру, патриотизм, уважение к родным традициям и способность принимать обоснованные решения в отношении природы. Такая интеграция обеспечивает гармоничное развитие личности, объединяя научное знание с духовно-нравственными ценностями, что особенно актуально в современных условиях экологических и культурных вызовов.

Природное наследие региона представляет собой уникальный ресурс для воспитания школьников, поскольку оно формирует у учащихся непосредственное эмоциональное и познавательное отношение к окружающей среде. Родная природа выступает не абстрактным объектом изучения, а частью личного опыта ребёнка: знакомыми ландшафтами, растениями, животными, сезонными явлениями. Именно эта близость делает природный материал особенно эффективным для воспитательных целей. На уроках биологии учащиеся могут исследовать природные особенности своего региона, понимать их ценность и осознавать необходимость их сохранения. Такое обучение способствует становлению экологически ответственного поведения на основе реальных наблюдений и практического опыта.

Природное наследие тесно связано с культурой и традициями народа, проживающего на данной территории. Фольклор, народные промыслы, ремёсла, традиционные способы ведения хозяйства часто опираются на особенности местной флоры и фауны. Использование таких этнокультурных материалов на уроках биологии позволяет показать, как природа формировала быт, мировоззрение и ценности людей. Это помогает учащимся понять взаимосвязь между природным и культурным наследием, воспитывает чувство уважения к труду предков и способствует формированию устойчивой культурной идентичности. Таким образом, природное богатство региона служит мостом между научными знаниями и историко-культурным опытом народа.

Изучение природного наследия становится основой для развития у школьников духовно-нравственных качеств. Взаимодействуя с природными объектами в ходе экскурсий, наблюдений, школьных проектов и исследований, учащиеся развивают такие качества, как ответственность, бережливость, трудолюбие, гуманное отношение к живым существам. Осознание уникальности местных природных ресурсов формирует чувство гордости за родной край и желание внести вклад в его сохранение. Таким образом, через изучение природы региона у школьников формируется не только экологическое сознание, но и личностные ценности, связанные с уважением к жизни и природе.

Кроме того, природное наследие региона предоставляет богатый материал для проектной и исследовательской деятельности. Школьники могут изучать состояние местных экосистем, редкие виды, особенности рек, лесов или степей, а также анализировать экологические проблемы региона. Такая деятельность развивает исследовательские умения, критическое мышление, самостоятельность и готовность к практическому решению экологических задач. Она также способствует формированию активной гражданской позиции, так как дети учатся видеть реальные проблемы и искать пути их решения. В итоге природное наследие региона становится не только объектом изучения, но и эффективным средством воспитания экологически и социально зрелой личности.

Изучение биологии играет ключевую роль в развитии духовно-нравственных качеств учащихся, поскольку знакомит их с многообразием и хрупкостью живого мира. Через наблюдение за растениями, животными и экосистемами школьники учатся воспринимать природу как ценность, deserving защиту и уважение. Такой опыт способствует формированию ответственности, бережного отношения к ресурсам и осознания того, что человек является частью природы, а не её хозяином. Это понимание становится основой экологического сознания и моральных установок, связанных с уважением ко всему живому.

Средства биологического образования позволяют развивать у детей гуманизм — одно из центральных духовно-нравственных качеств. Знакомясь с физиологией, поведением, потребностями различных организмов, школьники развивают эмпатию и способность понимать ценность жизни в любых её формах. Экспериментальная и исследовательская деятельность, основанная на принципах гуманного обращения с живыми объектами, закрепляет эти ценности на практике. Таким образом, биология воспитывает уважение к жизни, доброжелательность, сострадание и личную ответственность за последствия действий человека в природе.

Значимым компонентом духовно-нравственного воспитания является и формирование у учащихся патриотизма и ценностного отношения к родному краю. На уроках биологии это возможно

благодаря изучению природного наследия региона, редких видов, локальных экологических проблем и традиционных способов взаимодействия человека с природой. Такая образовательная работа формирует чувство сопричастности к судьбе родной земли, развивает желание сохранять её природные богатства и участвовать в экологических инициативах. В результате биология становится средством воспитания личности, способной сочетать научные знания с моральными принципами, уважением к природе и национальными ценностями.

Одной из наиболее эффективных практических форм интеграции биологии и национального воспитания является использование краеведческого материала на уроках. Учитель включает в содержание биологии сведения о местных растениях, животных, природных зонах, особо охраняемых территориях и традиционных природопользовательских практиках населения региона. Такой подход делает учебный материал более близким и понятным учащимся, формирует интерес к родной природе и уважение к культурным традициям, связанным с её использованием и охраной.

Важную роль играют экскурсии, полевые практики и природоохранные акции. Во время посещения лесов, рек, заповедников и других природных объектов дети не только получают реальные наблюдения и навыки исследования, но и учатся бережному отношению к природе через личный опыт. Экологические субботники, участие в акциях по уборке территорий, посадке деревьев или уходу за школьным участком воспитывают чувство ответственности за состояние окружающей среды и формируют активную гражданскую позицию.

Проектная и исследовательская деятельность также является мощным инструментом интеграции биологии и национального воспитания. Учащиеся могут выполнять проекты о редких видах региона, анализировать местные экологические проблемы, изучать традиционные знания и способы взаимодействия человека с природой. Такие проекты развивают самостоятельность, критическое мышление, умение работать с источниками и делать выводы. Кроме того, они позволяют школьникам понимать актуальность сохранения природного и культурного наследия и видеть собственный вклад в эту работу.

Дополнительные возможности предоставляет организация интегрированных уроков и внеклассных мероприятий. Это могут быть экологические праздники, фольклорно-биологические викторины, встречи с представителями природоохранных организаций, работниками музеев, краеведами, этнографами. Сотрудничество школы с культурными и природоохранными учреждениями расширяет кругозор детей и способствует более глубокому пониманию взаимосвязи природы и культуры. Такие формы работы помогают учащимся осознать ценность национальных традиций, связанных с природой, и воспринимать биологию как часть духовно-нравственного и культурного развития личности.

Интеграция биологического образования и национального воспитания является важным направлением современного образовательного процесса, поскольку она позволяет объединить научное знание о живой природе и ценностно-культурные ориентиры общества. Биология как предмет даёт учащимся возможность осмыслить место человека в природе, понять законы её функционирования и осознать необходимость ответственного отношения к окружающей среде. В сочетании с национальным воспитанием эти знания становятся основой формирования духовно-нравственных качеств, экологической культуры и чувства принадлежности к своему народу и родному краю.

Природное наследие региона выступает значимым ресурсом воспитания, обеспечивая связь обучения с личным опытом учащихся и культурными традициями их семьи и сообщества. Изучение родной природы, участие в исследовательских проектах, природоохранных акциях и краеведческой деятельности помогает детям развивать ответственность, уважение к жизни, патриотизм и гуманное отношение ко всему живому. Личностное и нравственное развитие школьников оказывается тесно связано с пониманием уникальности и ценности местных природных объектов.

Практические формы работы — использование краеведческого материала, экскурсии, проектная деятельность, интегрированные уроки — делают образовательный процесс более живым, содержательным и воспитательно значимым. Они позволяют учащимся не только усвоить биологические знания, но и пережить эмоциональный опыт взаимодействия с природой, что является мощным фактором формирования устойчивых ценностных установок.

Таким образом, интеграция биологии и национального воспитания способствует гармоничному развитию личности, способной сочетать научное мировоззрение с уважением к культурным традициям и ответственным отношением к окружающей среде. Такая модель образования отвечает современным требованиям общества и способствует воспитанию поколений, ориентированных на сохранение природного и культурного наследия своей страны.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Арутюнова, Н.Д. Педагогика национального воспитания: теория и практика. — М.: Просвещение, 2018. — 256 с.
2. Васильев, А.П. Биологическое образование в школе: современные подходы и методы. — СПб.: Питер, 2020. — 312 с.
3. Григорьев, И.В. Экологическое воспитание школьников: теория и практика. — М.: Академия, 2019. — 280 с.
4. Дьякова, Л.А. Природное наследие как ресурс образования и воспитания. — Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2017. — 200 с.
5. Кузнецов, В.С. Региональное образование и воспитание патриотизма в школе. — М.: Просвещение, 2016. — 224 с.
6. Левина, Е.М. Интеграция науки и культуры в школьном образовании. — Екатеринбург: УрФУ, 2021. — 192 с.
7. Олейник, Н.В. Методы формирования духовно-нравственных ценностей на уроках биологии. — Вестник педагогических исследований, 2020, №3, с. 45–52.
8. Федеральный государственный образовательный стандарт основного общего образования (ФГОС ООО). — М.: Минобрнауки России, 2021.
9. UNESCO. Education for Sustainable Development: Guidelines and Resources. — Paris: UNESCO, 2019.
10. White, R., & Stoecklin, V. Integrating Environmental Education and Cultural Heritage in Schools. — London: Routledge, 2018.

УДК37.016:811.111:398

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА ҰЛТТЫҚ-МӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ЫҚПАЛДАСТЫРА ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

Нұғыман Назым Асқарқызы

«Алматы облысы білім басқармасының
Еңбекшіқазақ ауданы бойынша білім бөлімі» ММ
«Қорам орта мектебі» КММ
Ағылшын тілі пәні мұғалімі,
Педагог-модератор

Аннотация. Бұл баяндамада ағылшын тілі сабақтарында ұлттық-мәдени құндылықтарды тиімді ықпалдастырудың ғылыми-әдістемелік негіздері қарастырылған. Жаһандану жағдайында оқушылардың тілдік құзыретімен қатар ұлттық сана-сезімін қалыптастырудың маңыздылығы атап өтіледі. Мәтінде оқыту үдерісіне ұлттық мазмұнды енгізудің негізгі бағыттары — оқу мәтіндерін бейімдеу, жобалық жұмыстар ұйымдастыру, коммуникативтік тапсырмалар, ұлттық ойындар мен фольклорды қолдану, сондай-ақ CLIL технологиясын пайдалану тәсілдері талданады. Зерттеу нәтижесінде ұлттық құндылықтарды кіріктіре оқыту оқушылардың мәдениетаралық коммуникация дағдыларын дамытуға, тілдік құзыретін арттыруға және ұлттық болмысын сақтауға ықпал ететіні көрсетіледі.

Кілт сөздер: ұлттық құндылықтар, мәдениетаралық коммуникация, ағылшын тілі, интеграция, этномәдени компонент, жобалық жұмыс, CLIL технологиясы, ұлттық дәстүрлер, тілдік құзырет, ұлттық болмыс, оқыту әдістемесі

Қазіргі жаһандану дәуірінде білім беру жүйесі оқушының тек академиялық білімін ғана емес, сонымен қатар ұлттық сана-сезімін, мәдени сәйкестігін қалыптастыруды көздейді. Әсіресе шетел тілін оқыту ісінде мәдениетаралық коммуникация маңызды орын алады. Ағылшын тілі – халықаралық қатынастар тілі ретінде әлемдік ақпараттық кеңістікке жол ашады. Дегенмен тіл үйрену үдерісінде оқушы өз халқының құндылықтары мен мәдениетін терең түсініп, оны өзгелерге таныта білуі қажет. Осы тұрғыдан алғанда ағылшын тілі сабағында ұлттық-мәдени құндылықтарды енгізу — заман талабы. Бұл тәсіл шет тілін үйренуді мазмұнды, мәнді және тәрбиелік мағынасы жоғары үрдіске айналдырады. Ұлттық құндылықтарды оқытуға кіріктіру оқушылардың отансүйгіштік қасиетін арттырып қана қоймай, олардың коммуникативтік дағдыларын дамытудың тиімді құралы болып табылады.

1. Ұлттық-мәдени құндылықтарды оқытуға кіріктірудің ғылыми негіздері

Ұлттық құндылықтар — халықтың ғасырлар бойы қалыптасқан рухани, мәдени, тарихи тәжірибесін бейнелейтін маңызды ұғым. Қазақстандық педагогикада ұлттық идеяны білім берумен

байланыстыру мәселесі әрдайым өзекті болып келеді. Тұлғаның ұлттық болмысын қалыптастыру білімнің барлық саласында көрінуі тиіс, оның ішінде шет тілін оқытудың да рөлі ерекше. Ағылшын тілі сабақтарында ұлттық мазмұнды қолдану оқушыларды мәдениетаралық қатынасқа дайындайды. Себебі өз халқының салт-дәстүрін, тарихын, әдебиетін, тұрмысын білмей, өзге мәдениетпен тиімді байланыс орнату мүмкін емес. ЮНЕСКО білім беру стандарттарында да мәдени сәйкестікті сақтау жаһандық білім берудің негізгі қағидаларының бірі ретінде аталады.

2. Ағылшын тілі сабақтарында ұлттық мазмұнды енгізудің тиімді жолдары

2.1. Оқу мәтіндеріне ұлттық элементтерді енгізу

Мәтін — тіл үйретудің негізгі құралы. Оқыту мәтіндеріне қазақ халқының материалдық және рухани мәдениетін енгізу оқушының сөздік қорын байытады, мазмұнды түсінуін жеңілдетеді. Сабақта төмендегі тақырыптарда мәтіндер қолдануға болады:

Қазақтың салт-дәстүрлері: «Тұсаукесер», «Бесікке салу», «Қонақ кәде»;

Ұлттық мерекелер мен атаулы күндер: Наурыз мейрамы, Республика күні;

Ұлы тұлғалардың өмірі мен мұрасы: Абай, Шоқан, Бауыржан Момышұлы;

Қазақстанның табиғаты мен тарихи орындары. Мұндай мәтіндер оқушыны ана мәдениетін ағылшын тілінде таныстыруға үйретеді.

2.2. Жобалық жұмыстар арқылы ұлттық мәдениетке қызығушылықты арттыру

Жобалық әдіс оқушылардың зерттеушілік дағдысын, шығармашылық қабілетін дамытады. Ағылшын тілінде «Kazakh Traditional Clothes», «National Games of Kazakhstan», «Kazakh Cuisine», «Kazakh Khanate History» сияқты жобалар дайындау арқылы оқушылар өз мәдениетін басқа тілде сипаттауға үйренеді.

2.3. Коммуникативтік тапсырмаларда ұлттық тақырыптарды қолдану

Диалог, пікірталас, рөлдік ойын сияқты әдістерде ұлттық мазмұнды қолдану — тілдік дағдыларды дамытудың ең тиімді жолы. Мысалы: «Describe a Kazakh tradition» «Explain the meaning of a Kazakh proverb» «Talk about a national holiday in Kazakhstan». Оқушылар бір-бірімен пікір алмасу барысында сөйлеу дағдыларын жетілдіреді.

2.4. Ұлттық ойындар, фольклор және ауыз әдебиеті үлгілерін қолдану

Сабақ барысында қазақтың ұлттық ойындарын ағылшын тілінде түсіндіру (асық ойыны, тоғызқұмалақ, ақсүйек) оқушының танымын кеңейтеді. Сонымен қатар қазақ мақал-мәтелдерін ағылшын тіліндегі баламаларымен салыстыру — мәдениетаралық ойлауды дамытатын өнімді әдіс.

2.5. CLIL технологиясы аясында ұлттық мазмұнды кіріктіру

CLIL (Content and Language Integrated Learning) әдісі пәндік және тілдік мазмұнды біріктіруге бағытталған. Бұл тәсілмен Қазақстан тарихы, географиясы, этнографиясы бойынша шағын модульдер ағылшын тілінде оқытылады. Мысалы:

“The Great Steppe Civilization”

“Kazakh Khanate: Key Historical Milestones”

“Natural Landscapes of Kazakhstan”.

Бұл әдіс оқушының пәндік білімін де, тілдік қабілетін де қатар дамытады.

Қорытынды

Қорытындылай келе, ағылшын тілі сабақтарында ұлттық-мәдени құндылықтарды ықпалдастыра оқыту – қазіргі білім беру жүйесінің стратегиялық маңызы бар бағыттарының бірі. Шетел тілін меңгеру – әлемдік ақпараттық кеңістікке шығудың, халықаралық қатынасқа еркін араласудың басты алғышарттарының бірі болғанымен, бұл үдеріс ұлттық мәдениетті терең ұғынумен және оны сақтау мен дамыту міндетімен қатар жүруі керек. Сондықтан ағылшын тілі пәні тек лексика мен грамматиканы үйретумен шектелмей, оқушының ұлттық болмысын қалыптастыруға, рухани дүниесін байытуға, өзінің тарихи тамырына құрметпен қарауға бағытталуы тиіс. Ұлттық мазмұнды тілдік оқу материалдарымен ұштастыру оқушылардың дүниетанымын кеңейтіп, олардың өз мәдениеті туралы ағылшын тілінде еркін сөйлеуіне мүмкіндік береді. Бұл тәсіл білім алушыларды мәдениетаралық коммуникацияға дайындайды, олардың бойында толеранттылық, елжандылық, мәдени ашықтық сияқты маңызды қасиеттерді дамытады. Сонымен қатар жобалық жұмыстар, ұлттық тақырыптағы мәтіндер, рөлдік ойындар және CLIL технологиясы сияқты әдістер оқушылардың танымдық белсенділігін арттырып, сабақтың сапасын айтарлықтай жақсартады. Ұлттық құндылықтарды шетел тілін оқыту үдерісіне тиімді кіріктіру – жас ұрпақты жаһандық деңгейде бәсекеге қабілетті, көптілді, әрі өзінің тарихи-мәдени мұрасын терең түсінетін азамат ретінде тәрбиелеудің маңызды тетігі. Мұндай білім алған оқушы тек лингвистикалық тұрғыдан емес, мәдени-рухани тұрғыдан да дамыған тұлға ретінде қалыптасады. Сондықтан ағылшын тілі мұғалімдері ұлттық мазмұнды оқу бағдарламасына жүйелі түрде енгізуді, оны сабақта әдістемелік тұрғыда дұрыс қолдануды басты назарда ұстауы тиіс.

Қорытындысында айта кетерлігі, ұлттық-мәдени құндылықтарды ағылшын тілі сабақтарында ықпалдастыра оқыту – уақыт талабына сай туындаған қажеттілік қана емес, жас ұрпақтың ұлттық болмысын сақтап, әлемдік кеңістікке лайықты түрде енуіне жол ашатын маңызды педагогикалық үрдіс.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. – Астана, 2017.
2. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Астана: ҚР Әділет министрлігі, 2007 (өзгертулерімен).
3. ҚР Білім және ғылым министрлігі. Орта білім мазмұнын жаңарту тұжырымдамасы. – Астана, 2016.
4. Айтбаева Ш.О. Ұлттық құндылықтарды білім беру мазмұнына енгізу мәселелері. – Алматы: Қазақ университеті, 2019.
5. Жүнісбекова А. Ағылшын тілін оқыту әдістемесі: оқулық. – Алматы: Ұлағат, 2020.
6. Құдайбергенова К. Тұлға теориясы және білім беру кеңістігі. – Алматы: Білім, 2014.
7. Сейтқалиева Г. Мәдениетаралық коммуникация негіздері. – Астана: Фолиант, 2018.
8. Қоңырбаева А. Шет тілін оқытудағы ұлттық мазмұнды кіріктірудің инновациялық тәсілдері. – Алматы: Қазақ университеті, 2021.
9. Жансүгіров Е., Әбілдина С. Заманауи педагогика: теория және тәжірибе. – Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2020.
10. Хомутова Т.Ю. Методика преподавания иностранных языков. – Москва: Просвещение, 2017.

ӘОЖ 37.013.73

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДЕ ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘСІЛДЕРДІ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

Хужабаева Е.Ә.

п.ғ.м., педагог-зерттеуші, бастауыш сынып мұғалімі

Алатау ауданы 182 мектеп-гимназия

Алматы, Қазақстан

e-mail: eliza_ast@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақалада бастауыш сынып оқушыларына ұлттық тәрбие берудің педагогикалық негіздері мен оның қазіргі білім беру жүйесіндегі маңызы талданады. Этнопедагогикалық тәсілдердің оқушының рухани дамуына, тұлғалық қалыптасуына және мәдени құндылықтарды меңгеруіне әсері ғылыми тұрғыда қарастырылады. Оқу-тәрбие үдерісіне ұлттық ойындар, салт-дәстүр элементтері, халық ауыз әдебиеті үлгілерін кіріктірудің тиімді жолдары жан-жақты сипатталады. Сондай-ақ ұлттық тәрбие беруді жетілдірудің инновациялық әдістері ұсынылып, мұғалімдердің кәсіби құзыреттілігін арттырудың қажеттілігі айқындалады.

Тірек сөздер: ұлттық тәрбие, этнопедагогика, ұлттық құндылықтар, бастауыш білім, салт-дәстүр, ұлттық ойындар, педагогикалық технология.

Abstract. This article explores the pedagogical foundations of national education for primary school students and highlights its significance in the modern educational context. The study analyzes how ethnopedagogical approaches contribute to students' spiritual development, personal growth, and understanding of cultural values. Various methods of integrating national games, traditional rituals, and elements of oral folklore into the learning and upbringing process are reviewed in detail. Furthermore, the article proposes innovative strategies for improving national education and emphasizes the necessity of enhancing teachers' professional competencies in this area.

Keywords: national education, ethnopedagogy, cultural values, primary education, traditions, national games, pedagogical methods.

Ұлттық тәрбие — жас ұрпақты халықтың мәдени-рухани құндылықтарымен сусындатып, оның тұлғалық дамуында ұлттық болмыстың қалыптасуын қамтамасыз ететін жүйелі педагогикалық процесс. Ғылыми тұрғыдан алғанда, ұлттық тәрбие қоғамның тарихи тәжірибесіне, дүниетанымына, салт-дәстүріне, әдет-ғұрпына және рухани мұрасына сүйенеді. Сондықтан да бұл ұғым тек тәрбиелік ықпал ғана емес, ұлттың мәдени кодын сақтаудың негізгі тетігі ретінде қарастырылады.

Педагогикалық әдебиеттерде ұлттық тәрбие жалпыадамзаттық құндылықтарды ұлттық ерекшелікпен үйлестіретін тәрбие жүйесі ретінде сипатталады. Ол баланың туған жеріне, еліне, тілі мен діліне, ұлттық мәдениетіне деген оң көзқарасын қалыптастырумен қатар, адамгершілік, ізгілік, сыпайылық, қайырымдылық сияқты қасиеттерді тәрбиелеуге бағытталады. Бастауыш мектеп жасындағы баланың тұлғасы жаңа құндылықтарды қабылдауға өте бейім, сол себепті бұл кезеңде ұлттық тәрбиені мақсатты түрде ұйымдастырудың маңызы зор [1].

Ұлттық тәрбиенің теориялық негіздерін қазақ ағартушыларының еңбектерінен де көруге болады. Абай Құнанбайұлы, Ыбырай Алтынсарин, Ахмет Байтұрсынұлы секілді тұлғалар оқу-тәрбие процесінде ұлттық болмысты, ана тілін, салт-дәстүрді құрметтеуді басты құндылықтар ретінде атап өткен. Олардың көзқарастары бүгінгі этнопедагогикалық тұжырымдамалармен үйлеседі.

Этнопедагогика ғылымы ұлттық тәрбиенің мазмұнын, әдістерін, формаларын ғылыми тұрғыда жүйелейтін саланың бірі. Этнопедагогикалық көзқарасқа сәйкес, ұлттық тәрбие халықтың ғасырлар бойы қалыптастырған тәлімдік тәжірибесіне отырып жүргізіледі. Бұған халық ауыз әдебиеті (ертегілер, мақал-мәтелдер, жұмбақтар), ұлттық ойындар, салт-дәстүрлер, әдет-ғұрыптар, тарихи деректер маңызды негіз болады. Бастауыш білім беру жүйесінде осы элементтерді дұрыс пайдалану баланың табиғи танымдық белсенділігіне сәйкес келеді және оның рухани дүниесінің дамуына ықпал етеді.

Қазіргі таңда ұлттық тәрбиені білім беру саласына енгізу мемлекеттік бағдарламалар мен стратегиялық құжаттарда да айқын көрініс тапқан. «Білім туралы» заң, жаңартылған оқу бағдарламалары, тәрбие тұжырымдамалары – барлығы да жас ұрпаққа ұлттық құндылықтарды меңгерту қажеттілігін атап өтеді. Бұл ретте бастауыш сынып мұғалімінің рөлі ерекше, себебі ол ұлттық тәрбиенің алғашқы негізін қалайтын маман [2].

Ұлттық тәрбиенің педагогикалық негіздері тәрбиенің мақсаттылығы, жүйелілігі, сабақтастығы, жас ерекшелігін ескеру, халықтық педагогика элементтерін кешенді қолдану сияқты қағидаларға сүйенеді. Бұл қағидаларды жүйелі жүзеге асырғанда ғана бастауыш сынып оқушыларында ұлттық сана-сезім, отансүйгіштік, рухани мәдениет пен азаматтық жауапкершілік сияқты қасиеттер қалыптасады.

Бастауыш білім беру жүйесінде этнопедагогикалық тәсілдердің алатын орны айрықша, өйткені бұл тәсілдер оқушыны ұлттық мәдениетке жақындатып, оның рухани дүниесін қалыптастыруға ықпал етеді. Бастауыш мектеп жасындағы бала ұлттық мазмұнды өте тез қабылдайды, көргенін есте сақтауға бейім келеді және қоршаған ортадағы мәдени белгілерді ерекше қызығушылықпен зерттейді. Сондықтан этнопедагогика элементтерін осы кезеңде жүйелі қолдану — ұлттық тәрбиенің негізін қалау үшін ең тиімді уақыт.

Этнопедагогикалық тәсілдердің маңызын айқындайтын негізгі аспектілердің бірі — олардың оқушының табиғи даму ерекшелігімен үйлесуі. Халық педагогикасының барлық үлгілері: ойындар, ертегілер, тұрмыс-салт дәстүрлері, мақал-мәтелдер — бала дүниетанымына жақын, қызықты әрі эмоционалды тұрғыдан әсерлі. Бұл материалдар оқушыны шаршатпай, керісінше, оның белсенділігін арттырып, оқу әрекетіне қызығушылығын күшейтеді. Сонымен қатар этнопедагогикалық тәсілдер бастауыш мектепте білім берудің тұтастығын қамтамасыз етеді. Қазіргі білім мазмұны пәнаралық байланысты күшейтуді көздейтіндіктен, ұлттық құндылықтарды әр пәнге кіріктіру нәтижесінде оқу-тәрбие процесінде табиғи бірлік пайда болады. Мысалы, әдебиеттік оқу пәнінде ертегілер мен аңыздарды талдау, дүниетану сабағында ұлттық мерекелер туралы мәлімет беру, музыкада дәстүрлі әуендерді үйрету — оқушының ұлттық мәдениетті жүйелі түрде тануына ықпал етеді [3].

Этнопедагогикалық тәсілдердің бастауыш білім беру жүйесіндегі орнының тағы бір қыры — оның оқушылардың әлеуметтік-эмоциялық дағдыларын дамытуға бағыттылығы. Халық ауыз әдебиеті мен ұлттық ойындар балаларды ынтымақтастыққа, жауапкершілікке, бауырмалдыққа, әділдікке үйретеді. Мысалы, топтық ойындарда бала кезек күтуді, жеңіске де, жеңіліске де мәдениетті қарауды үйренеді. Бұл қасиеттер оның мектеп өміріне оңай бейімделуіне және сыныптағы қарым-қатынасты дұрыс қалыптастыруға көмектеседі.

Этнопедагогикалық тәсілдер мұғалімнің тәрбие жұмысын жаңаша ұйымдастыруына да мүмкіндік береді. Ұлттық мазмұнды шығармашылық тапсырмаларға айналдыру, көріністер қою, жоба жұмыстарын орындау, ұлттық қолөнер элементтерін қолдану — оқушының қызығушылығын арттырып қана қоймай, оның өзіндік ойлау қабілетін дамытады. Сонымен бірге мұғалім ұлттық құндылықтарды тек мазмұн ретінде ғана емес, тәрбиелік әдіс ретінде де қолдана алады [4].

Бастауыш сыныптағы оқу-тәрбие процесіне ұлттық құндылықтарды кіріктіру – оқушылардың рухани дамуын қамтамасыз етудің, олардың дүниетанымын ұлттық негізде қалыптастырудың тиімді жолдарының бірі болып табылады. Бұл үдеріс тек қосымша тәрбие жұмыстары арқылы ғана емес, күнделікті сабақта, оқу әрекетінде, сынып мәдениетінде және мектеп ортасында жүйелі жүргізілген жағдайда айтарлықтай нәтижелі болады. Кіріктіру үдерісі оқушының жас ерекшелігіне сай әдістерді таңдауды, ұлттық мазмұнның қолжетімді әрі түсінікті болуын талап етеді.

Ұлттық құндылықтарды оқу процесіне енгізудің бірден-бір тиімді жолы — пәнаралық интеграция. Бастауыш сынып пәндерінің мазмұны ұлттық материалдармен байытылғанда, оқушы ұлттық мәдениетті әртүрлі қырынан таниды. Мысалы, әдебиеттік оқу пәнінде халық ертегілері, мақал-мәтелдер, аңыз-әңгімелер талданса, дүниетану сабақтарында ұлттық салт-дәстүрлер, мерекелер, тұрмыс ерекшеліктері таныстырылады. Математика сабақтарында қазақ халқының сандық өлшемдері, ұлттық нақыштағы есептер қолданылуы мүмкін. Мұндай кешенді тәсіл оқушылардың қызығушылығын арттырып қана қоймай, ұлттық материалды тереңірек түсінуіне жағдай жасайды [5]. Сонымен қатар ұлттық құндылықтарды оқу-тәрбие үдерісіне енгізудің маңызды бағыты – халықтық педагогика элементтеріне негізделген әдіс-тәсілдерді қолдану. Оларға: ұлттық ойындар, тәрбиелік мәні зор әңгімелер, салт-дәстүр үлгілері, ұлттық музыкалық шығармалар, халықтық қолөнер элементтері жатады. Бұл тәсілдер баланың эмоциялық қабылдауына оң әсер етіп, оның танымдық белсенділігін күшейтеді. Әсіресе ойын технологиясы бастауыш сынып оқушылары үшін өте тиімді, өйткені ол табиғи қызығушылық пен әрекетке сүйенеді.

Ұлттық құндылықтарды кіріктірудің тағы бір жолы — тәрбие сағаттарын мазмұндық тұрғыда ұлттық бағытқа бейімдеу. «Атаның аманаты», «Әдеп әліппесі», «Менің отбасым», «Ұлттық дәстүрлерім» сияқты тәрбие сабақтары оқушылардың ұлттық болмысын қалыптастырып, адамгершілік қасиеттерін дамытуға ықпал етеді. Мұндай сабақтарда көрініс қою, рөлдік ойындар, шағын зерттеу жұмыстары оқушылардың қызығушылығын арттырады әрі олардың шығармашылық қабілетін дамытады. Сынып ішіндегі күнделікті тәрбие жұмыстары да ұлттық құндылықтарды енгізудің табиғи жолдарының бірі. Амандасу мәдениеті, үлкенге құрмет, өзара көмек көрсету, тазалық сақтау сияқты қарапайым, бірақ маңызды дағдылар ұлттық тәрбиенің негізгі компоненттері болып табылады. Мұғалім осы құндылықтарды үлгі ретінде көрсете отырып, оқушыларда жағымды мінез-құлық нормаларын қалыптастырады [6].

Қазақтың ұлттық ойындары мен салт-дәстүр элементтері бастауыш сынып оқушыларына ұлттық тәрбие берудің ең қолжетімді, ең әсерлі және табиғи құралдарының бірі болып табылады. Халық педагогикасының бұл құрамдас бөліктері баланың жас ерекшелігіне толық сәйкес келіп, оның эмоциялық, интеллектуалдық және әлеуметтік дамуын кешенді түрде қамтамасыз етеді. Ұлттық ойындар мен салт-дәстүрлерді оқу-тәрбие процесінде қолдану оқушының ұлттық мәдениетке құрметін қалыптастырып қана қоймай, оның тұлғалық және мінез-құлықтық қасиеттерін дамытуға зор ықпал етеді.

Ұлттық ойындардың тәрбиелік мүмкіндігі, ең алдымен, олардың мазмұндық құрылымында жатыр. «Тоғызқұмалақ», «Асық ату», «Арқан тартыс», «Хан талапай», «Ақ серек — көк серек» сияқты ойындар баланың ойлау қабілетін, ептілігін, шапшаңдығын, батылдығын, төзімділігін арттырады. Сонымен қатар бұл ойындарда топтық өзара әрекет, ынтымақтастық, тәртіп сақтау, әділдік сияқты моральдық нормалар басты орын алады. Мәселен, «Арқан тартыс» ойынында балалар бірліктің маңызды екенін түсінсе, «Асық ату» дәлдік пен зейін қою дағдыларын дамытады [7].

Сабақ барысында ұлттық ойындарды қолдану тек қана дене белсенділігін арттыру мақсатында емес, оқу материалын жеңіл меңгерту құралы ретінде де тиімді. Мысалы, математика сабағында асықтар арқылы санау, топтау, салыстыру, өлшем ұғымдарын меңгертуге болады. Дүниетану сабақтарында ұлттық ойындар арқылы қазақ халқының өмір салты, тұрмыс ерекшелігі және тарихи дүниетанымы түсіндіріледі. Бұл тәсіл оқушының танымдық әрекетін табиғи жолмен қолдап, оны сабаққа белсенді қатысуға ынталандырады.

Салт-дәстүр элементтерінің тәрбиелік қуаты да өте жоғары. «Бесікке салу», «Тұсаукесер», «Сүндет той», «Шашу», «Бата беру» сияқты дәстүрлердің мазмұны оқушыларды үлкенді сыйлау, отбасы құндылықтарын құрметтеу, қайырымдылық, ізгілік, сыпайылық сияқты адамгершілік қасиеттерге баулиды. Тәрбиелік іс-шаралар барысында осы дәстүрлердің мазмұнын түсіндіру, көрініс түрінде орындау немесе шағын әңгімелер арқылы талдау — оқушының рухани дамуына тікелей әсер етеді.

Ұлттық дәстүрлерді бастауыш сыныпта қолданудың тиімді формаларының бірі — рөлдік ойындар мен сахналық қойылымдар. Оқушылар «тұсаукесерді» сахналау арқылы үлкендердің балаға деген тілегі мен үмітін түсінсе, «шашу» рәсімінде жақсылық тілеу, қуанышпен бөлісу мәдениетін меңгереді. Бұл әдістер балалардың сөйлеу дағдысын дамытып қана қоймай, олардың эмоциялық қабылдауын күшейтеді және ұлттық құндылыққа деген жылы сезім қалыптастырады. Ұлттық ойындар мен салт-дәстүрлердің тағы бір артықшылығы — олар оқушылардың әлеуметтік қарым-қатынасын нығайтады. Бірге ойнау, ортақ мақсатқа ұмтылу, ережені қадағалау, бір-біріне көмектесу сияқты әрекеттер арқылы оқушылардың ұжымдық жұмыс дағдылары дамиды. Бұл — бастауыш мектеп оқушыларының мектеп өміріне бейімделуіне ықпал ететін маңызды фактор [8].

Бастауыш сыныпта ұлттық тәрбие беруді жетілдіру – білім беру жүйесінің басты стратегиялық бағыттарының бірі. Қазіргі қоғамда ақпараттық ағынның көбеюі, балалардың қызығушылығының

өзгеруі, цифрлық ортаға бейімделуі ұлттық құндылықтарды жеткізуде мұғалімнен жаңа тәсілдерді қолдануды талап етеді. Осыған байланысты ұлттық тәрбие үдерісін тиімді ұйымдастыру үшін педагогикалық, әдістемелік және технологиялық деңгейде бірқатар маңызды ұсыныстарды жүзеге асыру қажет.

Бірінші кезекте, ұлттық тәрбиені оқу бағдарламасына жүйелі түрде кіріктіру маңызды. Бұл тек жеке сабақтар немесе жылдағы бірнеше тәрбие іс-шарасымен шектелмеуі тиіс. Әр пәннің мазмұны ұлттық сипаттағы тапсырмалармен толықтырылып, сабақтың оқу мақсатына сәйкестендірілген материалдармен қамтамасыз етілуі қажет. Мысалы, әдебиеттік оқу пәнінде ұлттық мінездің көрініс тапқан кейіпкерлерді талдау, математикада ұлттық өлшемдер мен өмірлік жағдаяттарға негізделген есептер енгізу, дүниетануда қазақтың табиғатты аялау дәстүрін зерттеу – ұлттық құндылықты тұрақты меңгерудің тиімді жолдары [9].

Екіншіден, мұғалімнің кәсіби құзыреттілігін арттыру ұлттық тәрбие беруді жетілдірудің негізгі шарты болып табылады. Педагог ұлттық мәдениет, этнография, тарих, салт-дәстүрлер, халықтық педагогика жөнінде жан-жақты білімді болуы тиіс. Осы бағытта біліктілікті арттыру курстары, семинарлар, шеберлік сағаттары, тәжірибе алмасу алаңдары ұйымдастырылуы қажет. Мұғалім ұлттық тәрбиені тек мазмұн ретінде ғана емес, оқыту әдісі ретінде де қолдана білуі – тәрбие нәтижесінің сапасын арттырады.

Үшіншіден, ұлттық тәрбие беруде цифрлық ресурстарды тиімді пайдалану – заман талабы. Балалардың визуалдық қабылдауын ескере отырып, ұлттық салт-дәстүрді, ойындарды, фольклорлық материалдарды мультимедиялық форматта ұсыну олардың қызығушылығын арттырады. Электронды кітаптар, анимациялық ертегілер, ұлттық музыка жинақтары, интерактивті карталар, бейнежазбалар – бәрі ұлттық тәрбиенің әсерін күшейтетін жаңа құралдар. Цифрлық ортаны ұлттық мазмұнмен толықтыру ұлттық мәдениетті заманауи формада жеткізуге жол ашады.

Төртіншіден, мектеп пен отбасының бірлескен жұмысын күшейту міндетті. Ұлттық тәрбие тек мектеп қабырғасында ғана қалыптаспайды, оның негізгі қайнар көзі – отбасы. Сондықтан ата-аналарды ұлттық құндылықтарды бала тәрбиесіне енгізуге ынталандыратын іс-шаралар, лекторийлер, отбасылық жоба жұмыстарын ұйымдастыру тиімді. «Отбасылық дәстүр күні», «Ұлттық тағамдар жәрмеңкесі», «Шежіре шеруі» сияқты бірлескен іс-шаралар мұғалім, ата-ана және оқушы арасындағы байланыс пен сенімді нығайтады. Сонымен қатар ұлттық тәрбие берудің тиімді жолдарының бірі – мектептің тәрбиелік ортасын ұлттық рухта қалыптастыру. Мектеп ішіндегі көрнекіліктер, бұрыштар, шағын музейлер, ұлттық музыканың қолданылуы, мерекелік іс-шаралар мәдени кеңістіктің табиғилығын қамтамасыз етеді. Бұл ортада өскен бала ұлттық мәдениетті күнделікті өмірдің бөлігі ретінде қабылдайды, ол оның ішкі сеніміне, мінез-құлқына айналады [10].

Қорытындылай келе, бастауыш сынып оқушыларына ұлттық тәрбие беру – олардың рухани дүниесін байытатын, ұлттық санасын қалыптастыратын әрі тұлғалық дамуын бағыттайтын маңызды педагогикалық үдеріс. Этнопедагогикалық тәсілдерді оқу-тәрбие жұмысына жүйелі енгізу оқушылардың мәдени тамырын сезінуіне, адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуына және ұлттық құндылықтарды табиғи түрде меңгеруіне мүмкіндік береді. Қазақтың ұлттық ойындары, салт-дәстүрлері, халықтық педагогика элементтері балаға жақын әрі оның танымдық қызығушылығын арттыра түседі. Мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі мен шығармашылық ізденісі ұлттық тәрбиенің нәтижелілігін қамтамасыз ететін шешуші фактор болып табылады. Сондықтан бастауыш мектептегі ұлттық тәрбие жұмысы бірізді, мақсатты және жаңа заманауи әдістермен үйлесімді болуы тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Алтынсарин Ы. Таңдамалы шығармалар. – Алматы: Білім, 2019. – 256 б.
2. Қалиев С., Сейсенбаев Ә., Бабаев С. Қазақ этнопедагогикасы. – Алматы: Рауан, 2015. – 320 б.
3. Наурызбай Ж., Қалыбекова Ж. Этнопедагогика негіздері. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 278 б.
4. Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақтың тәлімдік ой-пікір антологиясы. – Алматы: Рауан, 2018. – 352 б.
5. Мырзабекова Г. Бастауыш білім берудегі ұлттық тәрбие мәселелері. – Алматы: Дарын, 2021. – 210 б.
6. Қазақ халқының дәстүрлі ойындары / құраст. Ә. Тұрлыбеков. – Алматы: Өнер, 2017. – 198 б.
7. ҚР Білім туралы Заңы. – Астана, 2020.
8. Байтұрсынұлы А. Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі, 2018. – 240 б.
9. Сатыбалдиева Г. Бастауыш сынып педагогикасы. – Алматы: Ұлағат, 2022. – 304 б.
10. Uzakbayeva S. Ethnopedagogy and National Education. – Almaty: KazUPU Press, 2016. – 156 p.

СЕКЦИЯ – 4. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРМЕН
ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖҮМЫС ТӘСІЛ
СЕКЦИЯ – 4. ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД В РАБОТЕ С ДЕТЬМИ
ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА
SECTION – 4. ETHNOPEDAGOGICAL APPROACH TO WORKING
WITH PRESCHOOL CHILDREN

УДК 37.013.42

ДИАГНОСТИКА И ОПРЕДЕЛЕНИЕ НАПРАВЛЕНИЙ ПРИМЕНЕНИЯ АРТ -
ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ЭСТЕТИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ
МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Куттибекова Гулжан Тулепбайевна

Доктор философических наук, Джизакского ГПУ

Узбекистан

kuttibekova80@mail.ru

Аннотация: В статье обосновывается идея комплексного подхода к диагностике и применению арт-педагогика как инновационной технологии совершенствования процесса эстетического воспитания на уроках изобразительного искусства и музыки в начальной школе.

Ключевые слова: учащиеся, комплекс, эстетическое воспитание, эстетическая воспитанность, арт-педагогика, диагностика, компоненты, критерии, направления.

Аннотация: Мақалада кўркемдік педагогиканы инновациялық технология ретінде пайдалану идеясы және оның бастауыш мектептің музыкалық және бейнелеу өнері сабақтарында эстетикалық тәрбие процесін жетілдірудегі кешенді тәсілі туралы ой түйінделген.

Тірек сөздер: оқушылар, эстетикалық тәрбие, эстетикалық тәрбие, өнер-педагогика, диагностика, компонент, белгілер, бағыт.

Таянч сўзлари: ўқувчилар, эстетик тарбия, эстетик жихатдан тарбиялаш, арт-педагогика, диагностика, таркибий қисм, белгилар, йўналиш.

Annotation: the article illustrates the idea of complex approach to the diagnostics and applying of art pedagogy as an innovational technology to improve the process of aesthetic upbringing during art and music classes in primary schools.

Key words: pupils, complex, aesthetic upbringing, aesthetic mannerliness, art pedagogy, diagnostics, components, criteria, trends

В Узбекистане вопросы активизации и совершенствования деятельности образовательных и культурных учреждений в целях приобщения молодого поколения к национальным и общечеловеческим ценностям, достижениям мировой культуры, развития чувства прекрасного, эстетических потребностей и вкусов возведено в ранг государственной политики. Поиск путей и технологий, активизирующих помощь учителям в достижении образовательной цели – научить и воспитать личность духовно богатого, творчески мыслящего гармонически развитого гражданина – позволяет рассматривать данную проблему как социально и педагогически значимую.

В Указе Президента РУЗ от 07.02.2017 г. N УП-4947 Стратегия действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах, Послании Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису: "Без развития культуры и искусства в нашей стране общество не будет прогрессировать" от 22 декабря, 2017г., Постановлениях Президента Республики Узбекистан «О мерах по инновационному развитию сферы культуры и искусства в Республике Узбекистан» ПП-3920 от 26.08.2018 г., в Выступлении Президента на встрече с творческой интеллигенцией 3. 08. 2018г. подробно говорилось о воспитании молодого поколения, повышении действенности и эффективности работы в этом направлении, о необходимости повышения культурного уровня нашего народа, воспитании наших соотечественников, особенно молодого поколения, в духе высоких гуманистических идей, любви и преданности Родине на основе национальных и общечеловеческих ценностей [1,2,3,4].

В педагогической литературе все чаще рассматривается такая функция уроков художественно-эстетического цикла, как снятие нервно-психологических перегрузок, восстановление положительного эмоционально-энергетического тонуса обучающихся, осознание и выражение своих чувств и переживаний. Инновационные подходы к эстетическому воспитанию опираются на развитие творческого потенциала детей и использование его здоровьесберегающих возможностей, что соответствует задачам арт-педагогике и, следовательно, могут быть реализованы с ее помощью.

Введение арт-педагогических и арт-терапевтических методик в область школьного эстетического воспитания является сложной многосторонней проблемой, решение которой требует не только определения уровня эстетического развития школьников и факторов, тормозящих этот процесс, но и тех направлений художественно-эстетического воспитания, в русле которых данные методики будут дополнять, обогащать и совершенствовать сферу эстетического, этического, эмоционального, творческого, психического и социального развития личности.

Так как применение артпедагогике и арттерапии в общеобразовательных школах Узбекистана является практически новым направлением в эстетическом воспитании, то целью констатирующего эксперимента является не столько выявление недостатков организации процесса эстетического воспитания, сколько определение направлений, с помощью которых возможно расширение эстетических и здоровьесберегающих функций уроков изобразительного искусства и музыки.

Диагностика имеет большое значение для целенаправленного и эффективного осуществления воспитательно-образовательного процесса. Она позволяет путем контроля (мониторинга) и коррекции всей системы воспитания и обучения и составляющих ее компонентов совершенствовать процесс воспитания, обучения и развития детей.

Учитывая сложность педагогической организации процесса эстетического воспитания с применением арт-педагогических технологий, отсутствием четких и однозначных критериев его измерения, а также определения достижений учащихся в конкретных художественных сферах деятельности – изобразительном искусстве и музыке – делается вывод о правомерности применения комплекса диагностических методик – как установочно-исследовательских (для учителей, экспериментатора – наблюдение, анализ учебной документации, творческих работ), так и личностно-проверяющих (для учащихся – анкеты, тесты, практические методики, контрольные листы). Уровни сформированности эстетических проявлений отслеживались по следующим направлениям:

- в изобразительной деятельности на уроках ИЗО;
- в музыкальной деятельности на уроках музыки.

Комплексная методика дает возможность выявить многие грани художественно-эстетического развития учащихся младших классов.

По каждому направлению (предмету) были составлены представления об учащихся базовых школ по таким параметрам, как отношение к искусству, эстетическое чувство, художественно-эстетические представления, отношение к искусству, художественно-изобразительный и музыкальный опыт, художественно-творческие способности обучающихся, степень развития художественно-жизненных ассоциаций, благополучие психической сферы или отклонения, гибкость построения (создания) художественного (графического, музыкального) образа, творческое воображение, фантазия.

На основании анализа точек зрения на компоненты и критерии эстетического воспитания высказанных учеными Ю.С.Любимовой, А.И.Копытиным, О.А.Горбуновой, А.В.Анисимовым, М.А.Пинской, Б.В.Сергеевой, Н.А.Петренко, И.В.Хромовой и др. [5,6,7,8,9], а также в соответствии с проблемой исследования и учетом возрастных особенностей младших школьников нами были выделены такие критерии **эстетической воспитанности** учащихся, как *когнитивный, ценностно-ориентационный, творческий, деятельностный*.

Критерии эстетической воспитанности на уроках изобразительного искусства – *изобразительные навыки, эмоционально-ценностное отношение, творческий подход*.

Критерии эстетической воспитанности на уроках музыки – *восприятие музыки, креативные способности и потребности, активность музыкально-творческой деятельности, создание продуктов собственного творчества*.

На основании определения исходного уровня эстетической воспитанности учащихся 3-4 экспериментальных классов школ №9 в соответствии с указанными критериями был получен материал для критического переосмысления и усовершенствования преподавания предметов эстетического цикла (табл.1).

Таблица 1. Исходный уровень эстетической воспитанности учащихся начальных классов

КРИТЕРИИ	Школа №9 50 учащихся			Школа №9 45 учащихся			Школа №9 55 учащихся		
	У Р О В Н И								
	В	С	Н	В	С	Н	В	С	Н
Когнитивный	11	13	26	9	28	13	10	23	17
Ценностно-ориентационный	13	26	11	12	27	21	13	26	11
Творческий	13	13	24	11	22	17	13	28	19
Деятельностный	12	26	12	18	28	14	15	29	16

Такие проблемы, как недооценка предметов искусства, обращение основного внимания знаниям и художественным навыкам, недостаточность материалов по современному искусству, слабые межпредметные связи предметов эстетического цикла, малая доля творчества и самостоятельности учащихся, недостаточность индивидуального подхода, отсутствие внимания к психологическим особенностям, состояниям и проблемам детей, трудность введения инновационных методик и технологий преподавания для преподавателей и др. привели к выводам об активизации следующих направлений эстетического воспитания на уроках изобразительного искусства и музыки с применением арт-технологий.

Уроки изобразительного искусства:

- развитие креативности, самостоятельности, рефлексии;
- воспитание у детей эмоционально-эстетических чувств, эмоциональной отзывчивости при восприятии произведений искусства и создании своих работ;
- вызов увлечённости детей работой, интереса и желания заниматься искусством, обеспечение активного эмоционального отношения учащихся к занятиям, положительный эмоциональный фон, активизация творческих проявлений ребенка, развитие способностей и творческой активности учащихся в изобразительной деятельности.

Выполнение задач арт-терапии:

- с помощью ИЗО научить детей выражать свои чувства и формировать у них позитивное мировосприятие;
- снятие психоэмоционального напряжения, дискомфорта и излишнего возбуждения детей, через создание атмосферы доброжелательности, внимания и успешности, положительную оценку и одобрения учителем (взрослыми) художественной деятельности детей.
- вовлечение в самовыражение через осознание и разрешение проблемной (психологической) ситуации, выраженной в рисунке (лепке);
- привлечение эмоционально-эстетических чувств детей к проявлению у них чувства радости, восхищения от встречи с красотой в действительности и в искусстве.

Уроки музыки:

- формирование личностного отношения к искусству;
- желания самосовершенствоваться;
- формирование умения самостоятельно планировать творческие действия;
- развитие креативности, самостоятельности и оригинальности при решении творческих задач;
- развитие интереса к различным видам искусства;
- умение формулировать собственную оценку произведения музыкального искусства;
- участие в конкретных видах художественной деятельности (в спектаклях, литературно-музыкальных композиций, пение в хоре, участие в творческих фестивалях, конкурсах, в культурной жизни класса, школы, города и т.д.);
- способность к воплощению творческих замыслов, понимание их целей и выбор путей решения проблем;
- эмоционально-ценностное отношения к искусству;
- реализация музыкально-творческого потенциала.

Арт-педагогические методики

- вокалотерапия – снятие негативных состояний, в том числе связанных со здоровьем;
- танцетерапия – релаксация, развитие пластики, музыкальности, чувства ритма.

Таким образом, комплексный характер методики обследования учащихся начальных классов и применения арт-педагогических технологий на уроках изобразительного искусства и музыка будет способствовать усилению педагогического влияния на интеллектуальное, художественно-эстетическое, и творческое развитие личности школьника.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Указ Президента РУз от 07.02.2017г. N УП-4947 Стратегия действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах. Национальная база данных законодательства, 16.10.2017 г.
2. Постановление Президента Республики Узбекистан «О мерах по инновационному развитию сферы культуры и искусства в Республике Узбекистан» ПП-3920 от 26.08.2018 г. СЗ, N 35, ст. 706 Национальная база данных законодательства, 27.08.2018 г., № 07/18/3920/1799.
3. Любимова.Ю.С. Концептуальные основы организации эстетического воспитания младших школьников / Ю.С.Любимова // Воспитание младших школьников: история и современность: сб. науч. ст. / редкол. В.В. Буткевич [и др.]; под общ. ред. В.В.Буткевич – Минск: БГПУ, 2008. – С. 103–111.
4. Копытин А.И. Арт-терапия в общеобразовательной школе. "Арт-терапевтическая профилактика и коррекция эмоциональных и поведенческих расстройств у школьников": методические рекомендации Санкт-Петербург: [СПБАППО], 2005. - 52 с.: табл.
5. Горбунова О.А., Анисимов А.В. Сущность эстетического воспитания младших школьников// Мир науки, культуры, образования №4 (65) 2017. С.96-98.
6. Пинская М.А. Формирующее оценивание: оценивание в классе. Учебное пособие. М.: Логос, 2010.
7. Сергеева Б.В., Петренко Н.А. Эстетическое воспитание младших школьников // Современные наукоемкие технологии. – 2016. – № 12-2. – С. 428-432.
8. Технология и методика ее преподавания. Г.Куттибекова. Ташкент «Инновация-Зия» 2022г.

УДК 373.2:005.74:37.013.42

ИННОВАЦИОННЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КОРПОРАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ ПЕДАГОГОВ НЕГОСУДАРСТВЕННОЙ ДОШКОЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ С СЕМЬЯМИ

Буранова Шохноза Абдуразаковна

доктор философии по педагогическим наукам (PhD),
доцент ДГПУ, Узбекистан

Аннотация: В данной статье раскрываются актуальные проблемы, формы и способы корпоративной культуры педагогов негосударственных дошкольных образовательных организаций с социальными институтами как совокупность деятельности, процессов и рабочей среды для достижения общих целей ДОО. Также в статье отражаются корпоративная культура ДОО с социальными институтами, как инновационная педагогическая технология, при подготовке детей к школе, способы взаимодействия.

Ключевые слова: взаимодействие, коллаборация, корпоративная культура, готовность к школе, формы работы.

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarining umumiy maqsadlariga erishish uchun faoliyat, jarayonlar va ish muhiti majmui sifatida ijtimoiy institutlar bilan nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagoglarining korporativ madaniyatining dolzarb muammolari, shakllari va usullari ochib berilgan. Maqolada, shuningdek, bolalarni maktabga tayyorlashning innovatsion pedagogik texnologiyasi sifatida maktabgacha ta'lim tashkilotlar va ijtimoiy institutlar o'rtasidagi korporativ madaniyat va o'zaro munosabatlar usullari aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: o'zaro ta'sir, hamkorlik, korporativ madaniyat, maktabga tayyorgarlik, ish shakllari.

Annotation: This article reveals current problems, forms and methods of corporate culture of teachers of non-state preschool educational organizations with social institutions as a set of activities, processes and working environment to achieve the common goals of preschool educational institutions. The article also reflects the corporate culture and methods of interaction between preschool educational institutions and social institutions as an innovative pedagogical technology for preparing children for school.

Keywords: interaction, collaboration, corporate culture, preschoolers, readiness for school, forms of work.

В последние годы в Узбекистане уделяется большое внимание всем уровням образования, в том числе и дошкольному образованию и воспитанию. Дошкольное образование и воспитание является начальным звеном системы непрерывного образования. Оно обеспечивает формирование здоровой, развитой личности ребёнка, пробуждая тягу к учению, подготавливая к систематическому обучению. Цели и задачи современного дошкольного образования связаны со всесторонним развитием дошкольника, подготовка к обучению в школе, формирование здоровой, развитой, свободной личности ребёнка, раскрытие его способностей.

Сегодня всё кардинально изменилось. Так, в целях разработки и реализации единой государственной политики в сфере дошкольного образования, созданы благоприятные условия для всестороннего развития подрастающего поколения в полной мере их творческого потенциала. Важным документом в сфере стал принятый в 2019 году Закон «О дошкольном образовании и воспитании», где впервые предусмотрено внедрение государственных образовательных стандартов дошкольного образования, прописан профессиональный стандарт педагога ДОО. Само название Закона свидетельствует о том, что дошкольная образовательная организация это не только место для обучения, но и воспитание детей. Документ определяет дошкольное образование и воспитание как вид непрерывного образования, направленный на обучение и воспитание детей, их интеллектуальное, духовно-нравственное, этическое, эстетическое и физическое развитие, а также подготовку детей к общему среднему образованию.

Дошкольным возрастом, согласно Закону, считается возраст детей от рождения до 7 лет, до момента предоставления ему начального образования. В Законе даются государственные гарантии на получение дошкольного образования и воспитания: «Каждый ребёнок имеет право на дошкольное образование и воспитание. Государство гарантирует право каждого ребёнка на получение в государственных и негосударственных дошкольных образовательных организациях подготовки к общему среднему образованию до его поступления в организации общего среднего образования».

В своем выступлении на торжественном собрании 29 сентября 2021 году, посвященном Дню учителей и наставников, Президент Шавкат Мирзиёев отметил, что «системы дошкольного, школьного, высшего и среднего специального образования, научных и культурных учреждений - это четыре взаимосвязанных звена будущего Ренессанса. Воспитателей детских садов, школьных учителей, профессоров и преподавателей, научную и творческую интеллигенцию мы считаем четырьмя важнейшими опорами в формировании эпохи нового Возрождения». Действительно, сегодня в стране ведётся беспрецедентная работа по развитию неразрывно связанных между собой систем дошкольного, школьного, высшего образования, научно-исследовательских учреждений. Но, как подчеркнул лидер страны, до начала нынешних реформ сфера дошкольного образования оставалась без внимания. А ведь именно она имеет огромное значение в жизни общества как самое главное звено в воспитании детей. Забота и внимание, уделяемые этой сфере, закладывают основу будущего прогресса.

Основная часть

Сегодня к детям, поступающим в первый класс, предъявляются достаточно высокие требования к уровню их психофизического развития. Это связано с усложнением содержания и средств обучения в начальной школе. Современный первоклассник должен быть, в первую очередь, готов к освоению учебной деятельности со стороны развития интеллектуальной, социальной и личностной сфер.

Как известно, социальное окружение и семья имеют важнейшее значение в процессе формирования детского сознания. Ещё до начала школьного образования семья закладывает в ребёнке определённое отношение к явлениям окружающего мира, прививают ему определённые стереотипы мышления и поведения, присущие данному сообществу (социальному слою). Самые первые свои представления ребёнок получает в семье, а затем, по мере расширения повседневной сферы общения, становится все более восприимчив к воздействию находящихся рядом людей, как взрослых, так и ровесников. Усваивая обычаи, суждения, взгляды, представления и предрассудки, присущие этому окружению, дети превращаются в их носителей, а затем и трансляторов следующим поколениям.

Современные тенденции в развитии дошкольного образования объединены одним важным и значимым критерием - его качеством, которое непосредственно зависит от уровня профессиональной

компетентности педагогов и педагогической культуры родителей. Достичь высокого качества образования наших воспитанников, полностью удовлетворить запросы родителей и интересы детей, создать для ребёнка единое образовательное пространство возможно только при условии разработки новой системы взаимодействий дошкольной образовательной организации, семьи и махалли.

Построение взаимоотношений между негосударственной дошкольной образовательной организацией, семьёй и махаллём в системе партнёрства является неотъемлемой частью обновления содержания работы дошкольной образовательной организации в условиях реализации государственного образовательного стандарта дошкольного образования и воспитания. В настоящее время построению партнёрских доверительных отношений между родителями и дошкольной образовательной организацией уделяется большое внимание как со стороны органов, осуществляющих государственную политику в сфере дошкольного образования и воспитания, так и самими педагогическими коллективами. Изменение нормативно - правовой базы, регулирующей эти взаимоотношения, повлекло за собой формирование нового взгляда, как на статус родителя, махалли, так и на педагога дошкольной образовательной организации. Однако новые подходы к взаимодействию с семьями определены не только в государственной учебной программы дошкольного образования и воспитания, но и в целом изменениями в обществе, в системе ценностей современной семьи, запросами сегодняшних родителей на воспитательно - образовательные услуги дошкольной образовательной организации. Сотрудники ДОО не просто присматривают за детьми, пока родители на работе, но и создают условия для укрепления их физического здоровья, для социально-личностного, индивидуального, художественно-эстетического развития, обучают по общим и коррекционным программам, готовят к поступлению в школу. Воспитатели обязательно должны взаимодействовать с семьями детей, а также махаллём.

Ребёнок приходит в школу, когда у него уже сформированы основные социальные навыки и когда он сам может контролировать себя и работать над собой в эмоциональном и когнитивном плане. Все навыки, которые он приобрел с рождения, сформировались в семье, махалле и будут продолжать в дальнейшем развиваться и крепнуть уже под покровительством не только семьи, но и школы. Зачастую происходит так: с началом школьного периода в жизни ребенка семейное воспитание словно уходит на второй план, ведь большую часть времени днём ребёнок проводит в школе, взаимодействуя с одноклассниками и педагогами, которые работают с его классом. Но это не так. Семья и школа с единой системой ценностей и воспитания являются опорой и поддержкой для становления личности ребёнка и для его разностороннего развития. Их сотрудничество – это путь к качественному образованию и воспитанию подрастающего поколения. Да, бывают разные жизненные ситуации, разные семьи и дети, но цель современной образовательной организации состоит в том, чтобы найти и предоставить все возможности для каждого ребенка раскрыть свои таланты и сформировать лучшие личностные качества и готовность к будущей взрослой самостоятельной жизни.

Сотрудничество семьи, дошкольной образовательной организации и махалли становится всё более актуальным и востребованным. Однако, сотрудничество этих сфер необходимо для формирования всесторонне развитой личности. Влияние махалли играет немало важную роль в формировании личности ребёнка, оно социализирует его. Позиции общества влияют на формирование целого поколения. Каждый ребёнок вступает в многообразные отношения со множеством людей: в своей семье он сын или дочь, брат или сестра, в школе — учащийся, в спорте — спортсмен, в автобусе — пассажир и т. д. Во всех этих отношениях ребёнок проявляет свои личные качества: самоуверенность, скромность, доброжелательность, ответственность, дисциплинированность, равнодушие, эгоизм и другое. Мы глубоко изучили, как формируется детское поведение, какую роль играет в этом семья, дошкольная образовательная организация и махаллинское общество. И от того, какое влияние оказывают на ребёнка эти три компонента, зависит его формирование как личности. Семья — первичная ячейка махалли, члены которой связаны родственными и хозяйственными связями. Семья содействует выработке многих навыков и привычек — трудовых, гигиенических, культурных и моральных. В семье воспитывается характер, формируются убеждения. Эти убеждения, сформированные в детстве, наиболее прочные, действенные. В махалле и семье дети знакомятся с отношением взрослых к своим обязанностям, труду, к происходящим событиям, их мнение всегда оказывает большое влияние на детей, на их поступки.

Для ребёнка семья является естественной воспитывающей средой. Она накладывает свой отпечаток на его характер и поведение. В семье он получает первые уроки в познании мира и знакомится с элементарными законами жизни. Получаемые сведения постепенно расширяются и усложняются, по мере того как малыш растёт и развивается. Семья во многом определяет отношение ребёнка к трудовой деятельности, культуру его поведения, активность и инициативность, дисциплинированность и целый ряд других качеств личности. Ф. М. Достоевский писал: «Знайте же, что нет ничего сильнее, и здоровее, и полезнее впредь для жизни, как хорошее какое-нибудь воспоминание, и особенно вынесенное ещё из детства, из родительского дома прекрасное, свежее воспоминание, сохранённое с детства, может быть,

самое лучшее воспоминание и есть. Если много набрали таких воспоминаний с собою в жизнь, то спасён человек на всю жизнь». Дошкольная образовательная организация — это второй дом. Во-первых, дети большинство своего времени проводят именно в детском саду, а дома они продолжают то, что задали на занятиях: выполняют задания. Во-вторых, дошкольная образовательная организация даёт необходимый уровень образования. В-третьих, именно дошкольная образовательная организация обладает квалифицированными специалистами с определённой педагогической подготовкой, которые всегда помогут ребёнку в трудной ситуации.

Проблема профессиональной подготовки является ключевой для любой профессиональной сферы, поскольку именно от того, какие специалисты привлечены к труду, зависит его эффективность. Особенно остро эта проблема проявляется в образовании, которое всегда ориентировано на будущее. Тот факт, что человек узнает большую - часть информации о мире в детском возрасте, заставляет постоянно задумываться над вопросом о подготовке тех, кто работает с детьми.

Повышение требований к качеству дошкольного образования и воспитания, выраженное в государственных стандартах о дошкольном образовании и воспитании, утверждение профессионального стандарта педагога приводят к необходимости изменений в организации, содержании и технологиях подготовки педагогов в вузе. Важную роль в сложившейся ситуации играет весь комплекс проблем (набор абитуриентов, осуществление учебного процесса в вузе, трудоустройство, вход в профессию и др.), связанных не только с получением педагогического образования, но и с педагогической профессией в целом. Эффективная профессиональная подготовка будущих педагогов на основе профессионального стандарта педагога предполагает повышение роли Вуза в развитии региона и его всестороннее взаимодействие с различными социальными субъектами с учётом современных тенденций развития высшего педагогического образования.

Сегодня в Узбекистане реализуются новая государственная стратегия модернизации педагогического образования. То есть реорганизация высшего педагогического образования нацелена на подготовку нового типа специалиста дошкольного образования и воспитания. Это уже не просто специалист, вооруженный профессиональными знаниями, умениями и навыками - это, прежде всего, творческая личность, владеющая общей культурой и фундаментальной подготовкой, способная самостоятельно и нестандартно мыслить, прогнозировать успех своей деятельности, брать ответственность за полученный результат, активно использовать научные методы работы, проявлять социальную активность и, что очень важно, не останавливаться в своём профессиональном становлении, продолжая совершенствоваться и саморазвиваться.

Анализ и результаты

Значение дошкольного образования в жизни общества нельзя переоценить, так как эта система является важнейшим звеном в воспитании подрастающего поколения. Вне всякого сомнения, дошкольное образование закладывает прочную основу для великого будущего Родины. Семья, безусловно, играет ключевую роль в воспитании детей. При этом дошкольная образовательная организация в данном отношении становится все более важной. «Образование и воспитание детей – это огромные инвестиции в будущее. Мы должны подходить в этом вопросе именно так и стремиться дать нашим детям лучшее образование.

Дошкольная образовательная организация более функционально, как учебное заведение, где дают знания и воспитывают из них культурных людей. Но с возрастом эти цели меняются и здесь, дошкольная образовательная организация должна поддерживать эти цели, а родители помогать. В чём заключается взаимодействие семьи и дошкольной образовательной организации? Работа дошкольной образовательной организации с семьей включает в себя педагогическое просвещение родителей, привлечение их к непосредственному участию в деятельности дошкольного коллектива, организацию единой системы воздействия на ребёнка в дошкольной образовательной организации и семье. С чего же дошкольной образовательной организации следует начинать организацию педагогического взаимодействия с семьей?

Посещение педагога семьей воспитанника. Педагог должен познакомиться с условиями воспитания ребёнка в семье ещё до поступления его в дошкольную образовательную организацию. Посещение семьи поможет воспитателю быстрее найти пути педагогического влияния на родителей. Да и дети скорее привыкают к новой обстановке дошкольной образовательной организации и к воспитателю, если с ним познакомились в домашней обстановке. Основная задача — знакомство с бытом семьи, конкретными условиями жизни дошкольника, изучение людей и личный контакт со всеми, кто выступает в роли воспитателей детей в данной семье. В общении воспитателей с родителями главное — совместное решение воспитательных задач, поиски наилучших средств воздействия на данного ребёнка. Поэтому так важна и нужна здесь атмосфера взаимного доверия, общей заботы об общем деле, так, например, организация дошкольных мероприятий: экскурсии, тематические

мероприятия. Чтобы вовлечь родителей в самостоятельную работу по изучению педагогической теории в дошкольных образовательных организациях организовали педагогические семинары. Участники семинара слушали лекции, знакомились с лучшим опытом семейного воспитания, получали ответы на сложные вопросы воспитания, самостоятельно изучали педагогическую литературу. Консультации для родителей, где родители могут индивидуально поговорить с воспитателем на любую интересующую их тему. Часто родители, придя на консультацию, не только ждут ответа на возникший вопрос, но и стремятся проверить своё мнение, убедиться в правильности своих воспитательных приёмов. Конференции родителей по вопросам семейного воспитания, где на всеобщее обсуждение выдвигаются общие вопросы семейного воспитания.

Сотрудничество педагогов, семьи, махалли - это совместное определение целей деятельности, совместное планирование предстоящей работы, совместное распределение сил и средств, предмета деятельности во времени в соответствии с возможностями каждого участника, совместный контроль и оценка результатов работы, а затем прогнозирование новых целей и задач. При сотрудничестве возможны конфликты, противоречия. Но они разрежаются на основе общего стремления к достижению цели, не ущемляют взаимодействующих сторон.

Сотрудничество дошкольной образовательной организации, семьи, общества обусловлено следующими обстоятельствами: единым объектом, общими целями и задачами воспитания детей, необходимостью согласованности действий трёх феномена, возможностью взаимного обогащения их. Основой сотрудничества ДОО, махалли и семьи является общая цель создания благоприятных условий для полноценного социального становления, воспитания и обучения детей. Эта цель направлена на решение следующих общих задач воспитания:

- обеспечение качественного образования детей;
- развитие профессиональных интересов и подготовка детей к сознательному выбору профессии;
- формирование нравственности и культуры поведения у детей;
- подготовка дошкольников к школьной жизни;
- формирование потребности в здоровом образе жизни.

Для решения этих задач используются следующие средства:

- организация психолого - педагогического просвещения, ориентированного на обсуждение актуальных и значимых для родителей проблем, привлечение родителей, махалли к определению перспектив развития ребёнка и соответственно к разработке программы действий;
- обеспечивающих их достижение, участие родителей, махалли в анализе достижений ребёнка, его трудностей и проблем, поощрение, поддержка, пропаганда успехов родителей в воспитании детей.

Взаимодействие - предоставляет собой способ организации совместной деятельности, которая осуществляется с помощью общения. Дошкольная образовательная организация, семья и махалля должны стремиться к созданию единого пространства развития ребёнка.

Заключение

Проблема взаимодействия дошкольной образовательной организации и семьи в последнее время попала в разряд самых актуальных. Каким бы серьёзным ни был образовательно-воспитательный процесс в ДОО, формы воспитания, квалификация специалистов, цель гармоничного развития ребёнка не может быть достигнута без постоянной поддержки и активного участия родителей, махалли. Всестороннее развитие личности ребёнка требует единства и последовательности всей системы образования взрослых и воспитания ребёнка. Качество образования, дальнейшее развитие ребёнка во многом зависит от успешной совместной работы семьи, махалли, ДОО. Особенность махалли в том, что все жители живут в мире и согласии между собой, проявляют уважение и заботу к старшим, помогают друг другу, следят за чистотой и порядком на улице. Всестороннее развитие личности ребёнка требует единства и последовательности всей системы образования взрослых и воспитания ребёнка. Роль одной семьи в создании такой гармонии невозможно переоценить, и, конечно же, доказан вклад махаллинской общественности.

Папам и мамам необходимо помнить, что дошкольная образовательная организация, махалля - только помощники в образовании и воспитании ребёнка, и потому они не должны перекладывать всю ответственность на педагогов и устраняться от воспитательно - образовательного процесса.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ЛИТЕРАТУРЫ

1. «Закон о дошкольном образовании и воспитании Республики Узбекистан» ЗРУ-595 Т.: 2019 г.
2. «Государственный стандарт дошкольного образования и воспитания Республики Узбекистан» ПКМ-802 Т.: 2020 год
3. Мелиев Х., Буранова Ш. Махалла, оила ва мактабгача таълим ташкилоти ҳамкорлик тизими ишларини такомиллаштириш. // Монография. – ЖДПИ. Тахририй-нашриёт бўлими, 2021. –108 б.

4. Мелиев Х, Буранова Ш. The continuity of neighborhood, family end preschool educational organization as a condition of successful adaptation to school life // Scopus, Journal of critical reviews. ISSN-2394-5125. Issue 11, Vol – 7. 2020 May 5. (Scopus).

5. Буранова, Ш. А., & Пак, Д. А. (2021). Развитие навыков письма у дошкольников в раннем возрасте. Новая наука: история становления, современное состояние, перспективы развития (стр. 142-143).

УДК 373.3

ОРГАНИЗАЦИЯ ПРОЦЕССА НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ОСНОВЕ ПЕРЕДОВЫХ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ

Холбоева Гулнора Анорбоевна

кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой педагогики начального образования
Джизакского государственного педагогического университета

Аннотация: В данной статье представлена информация о принципах содержательной организации занятий по родному языку и грамотности чтения в начальных классах, а также использовании передовых принципов и методов.

Ключевые слова: методика, инструмент, родной язык и чтение, принципы, грамотность, техника чтения, цель, свободомыслие, педагогическая технология, инновационная технология.

Аннотация: Бўл мақалада бастауыш сыныптарда ана тілі мен оқу сауаттылығы бойынша сабақтарды мазмұнды ұйымдастыру принциптері, сонымен қатар озық ұстанымдар мен әдістерді қолдану туралы мәліметтер берілген.

Тірек сөздер: әдістеме, құрал, ана тілі және оқу, ұстанымдар, сауат ашу, оқу техникасы, мақсат, еркін ойлау, педагогикалық технология, инновациялық технология.

Одной из основных целей и задач, заявленных в Законе Республики Узбекистан «Об образовании», является организация образовательного процесса на основе передовых современных педагогических технологий. В современных условиях молодёжам необходимо хорошо владеть несколькими иностранными языками, чтобы успешно осуществлять свою деятельность. Молодёжам необходимо освоить свой родной язык, прежде чем они смогут изучать такие языки. Ярким примером этого мы можем увидеть в интеграции предметов, посвященных родному языку и грамотности в чтении. Для достижения этой цели необходимо разработать и реализовать программу мероприятий, направленную на обновление содержания образования, совершенствование существующих программ и учебников, создание новых образовательных комплексов. Подобные реформы проводятся сегодня во всех сферах нашей страны. Ярким примером этого можно увидеть на примере интеграции предметов родного языка и грамотности чтения. В целом эти две предметы очень близки друг к другу.

Предмет о родном языке и грамотность чтения имеют важное значение в развитии устной и письменной речи учащихся младших классов. Предметы, преподаваемые в начальных классах, имеют особое значение в системе образования своей сущностью, целями и задачами. Потому что в их основе лежат основы нравственного воспитания и грамотности. Поэтому особое внимание следует уделять повышению интереса учащихся к занятиям начального образования. Повышение интереса учащихся младших классов – одна из главных задач учителя. Чтобы содержательно организовать занятия по родному языку и грамотности чтения в школах, учителям следует обратить внимание на следующие аспекты:

1. Организация занятия в группах 8-12, 15-20 человек.
2. Использование современных технических средств при чтении.
3. Самостоятельное использование предметных учебников, учебных пособий, методических пособий, методических указаний и разработок в обучении языку .
4. Сосредоточение внимания на теоретическом изучении языка и создании новых разговорных навыков при организации учебных занятий.

Кроме того, важно развивать навыки правильного произношения и регулярно увеличивать словарный запас при обучении родному языку и грамотности чтения. Эффективно использование технических средств – видео- и аудиоманитофонов.

Возникает вопрос: почему предмет родной язык и грамотность чтения, отличаются от того, чем они были раньше?

Родной язык является необходимым условием и средством учебной работы учащихся в области речи, чтения и письма.

Грамотность – это способность воспринимать и практиковать формы письменной речи, необходимые обществу и принятые человеком. Акцент делается на демонстрации понимания того, как применять полученную информацию к проектам и ситуациям. В классах начальной школы важно воспитывать ученика с высоким сердцем и духовным богатством, используя произведения, созданные нашими предками, обучать правилам этикета.

Родной язык и грамотность чтения в начальных классах отличаются от других предметов схожими особенностями. Итак, для каких целей и в каком направлении сейчас преподается этот предмет?

Обучение родному языку и грамотности чтения сосредоточено на четырех языковых навыках: понимании прочитанного, понимании аудирования, устной и письменной речи и грамматической грамотности.

В процессе обучения важно развивать творческое и критическое мышление, объем мышления, обучая учащихся наблюдать, понимать, сравнивать, анализировать, синтезировать события. Предмет родной язык и читательская грамотность служат реализации этих целей.

Родному языку и грамотности чтения основано на следующих принципах:

1. Коммуникативный подход в образовании, т.е. коммуникативная функция языка является первичной. Также следует учитывать интегративный, деятельностный, осознанный, открывающий, различные и критические подходы.

2. Он основан на обучении как грамматике, так и ее применению посредством практического использования языка, то есть путем чтения текста.

3. В рамках грамматической грамотности увеличение словарного запаса ученика, чувство и понимание тонкостей значения, различий и сходств слов, правильное произношение и письмо, соединение слов в предложения, составление текстов из предложений, поиск и исправление смысловых и грамматических ошибок. в предложениях логические ошибки в тексте, правильно понимать мнение других, выражать это мнение в разных формах, выполнять ряд логических операций, таких как восстановление продолжения прерванной мысли, правильно оценивать речевую ситуацию и расставлять ударения на формировании навыков и развитии компетентности для соответствующего использования языковых возможностей.

4. Формирование у обучающегося навыков правильного, быстрого, осознанного, выразительного чтения в рамках читательской грамотности, поднимая его от обычного читателя книг до уровня вдумчивого, творческого читателя; расширение знаний об окружающем, существовании, обогащение своего мировоззрения посредством чтения; формирование элементарных литературных понятий в мышлении; он предназначен для улучшения способности читать и понимать текст любого стиля, критического и творческого мышления.

5. Интеграция предметов осуществляется посредством практических упражнений и заданий, а также изучения текстов из различных областей во всех стилях.

6. В целях развития у школьника понимания прочитанного, навыков устной и письменной речи в целом каждому из них уделяется особое внимание.

7. В процессе работы над художественным текстом учитываются возрастные особенности учащихся, интересы, способность понимать и чувствовать выразительные возможности языка, «переваривать слово».

8. В процессе обучения, обучая учащихся наблюдать, понимать, сравнивать, анализировать и синтезировать события, формируется их мировоззрение и структура мышления.

9. Стратегии письма представлены в письменных заданиях. (Обычно для развития у ребенка навыков связной речи и создания текста даются упражнения и задания, связанные с составлением текста на основе вопросов, картинок или наблюдений, но при этом пренебрегается вопросом о том, как писать. Родной язык и грамотность чтения фокусируется на таких аспектах: заполнение неполного текста, письмо на основе заданных вариантов, последовательное написание ответов на вопросы, например, письмо по картинкам).

10. Каждый урок организован как естественная лаборатория овладения языком.

Одной из важнейших задач является организация занятий по родному языку и читательской грамотности в начальной школе с учетом требований вышеуказанных принципов и на основе наиболее эффективных передовых педагогических технологий. Для этого, прежде всего, необходимо понять сущность педагогической технологии.

Сохраняя традиционную форму урока, обогащая его методами, активизирующими деятельность различных учащихся, приводит к повышению уровня обучения учащихся. Для этого учителю следует рационально организовать процесс урока, повысить интерес учащихся и стимулировать их активность

в процессе урока, разделить учебный материал на небольшие фрагменты, провести мозговой штурм для раскрытия их содержания, работать в малых группах. Требуется использовать такие методы, как дебаты, проблемные ситуации, справочный текст, проект, ролевая игра, а также побуждать учащихся выполнять практические упражнения самостоятельно. Использование этих методов еще называют организацией занятий по родному языку и читательской грамотности с национальным измерением.

Национальные аспекты означают процессы урока, которые активизируют учащихся и побуждают их мыслить самостоятельно, при этом учащийся находится в центре образовательного процесса. Когда эти процессы используются, учитель побуждает ученика активно участвовать на уроке. При организации учебного процесса с учетом национального аспекта содержание урока должно включать в сознании учащихся чувство Родины, национальной гордости, традиций и национальных ценностей, а также культуру поведения, одежды, необходимо формировать качества еды, вежливости, трудолюбия, хорошей одежды и т.д. В формировании умственного развития детей важно изучение произведений исторической тематики, жизни и деятельности наших великих предков.

Привязка уроков родного языка и грамоты чтения к жизни на основе требований государства, на основе жизненного опыта и наблюдений обеспечивает осознанное восприятие их эффективности. Четко включены такие вопросы, как образовательные и воспитательные цели развития чтения и речи, способы развития устной и письменной речи содержания чтения по занятиям, связь деятельности с письменной речью.

Исходя из этих аспектов, можно сказать, что современный педагог должен всегда быть в курсе новостей, происходящих в мировой системе образования, уметь их изучать и использовать в своей работе.

Короче говоря, до сих пор целью обучения родному языку было обучение грамматике языка, запоминание правил, связанных со структурой языка. В новом учебнике остались только самые важные правила. Больше внимания уделяется красочным изображениям, интересным головоломкам, заданиям, связанным с развитием речи учащихся. В целом обновленное издание направлено на развитие творческих способностей учащихся, навыков самостоятельного мышления и самовыражения на родном языке, а также на занятия по читательской грамотности. При формировании таких умений и навыков учитель должен организовать урок, исходя из своего педагогического мастерства.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ССЫЛКИ

1. Закон Республики Узбекистан «Об образовании» от 19 мая 2020 года.
2. ДТС и учебная программа общего среднего образования. Т.: 2017. -74 б.
- 3 . С. Мачонов, Х. Бакиева, Х. Гуломова, Г. Холбоева.

Методика преподавания родного языка в начальных классах Учебник. Издательство «Ishonchli hamkor». Ташкент 2020-728 с.

4. Родной язык и читательская грамотность [Текст]: методическое пособие для учителей 2-х классов. И.Азимова [и др.]. - Ташкент: Республиканский центр образования, 2021.-128с.

УДК: 373.2:37.013.42

ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД В РАБОТЕ С ДЕТЬМИ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Атымтайұлы Қ.

Студент 2 курса факультета педагогики и иностранных языков
e-mail: k.atymtai@yandex.kz

Әлібек А.

Студентка 2 курса факультета педагогики и иностранных языков
e-mail: aruzanalibek342@gmail.com

Научный руководитель: **Жалғасова Шолпан Әбілқызы**

e-mail: sholpan1945@gmail.com
КазУМОиМЯ имени Абылай хана,
Алматы, Казахстан

Аннотация. Статья раскрывает организационные механизмы этнопедагогического подхода в дошкольном образовании как целостной системы воспитания, объединяющей национальную культуру, язык, традиции и семейные практики с современными педагогическими технологиями. Показано, что этнопедагогизация детского сада обеспечивает преемственность поколений, развитие речи и социализацию ребёнка, формирует нравственные качества, уважение к культурному многообразию и

внутреннюю мотивацию. Приведены принципы, содержательные линии, требования к среде, партнёрству с семьёй и наблюдательной диагностике результатов. Материал опирается на отечественные исследования и практику ДОУ [1–5].

Ключевые слова: этнопедагогика, этнопедагогизация, дошкольное образование, родной язык, фольклор, традиционные игры, семейное воспитание, предметно-пространственная среда, социализация, духовно-нравственное развитие

ETHNOPEDAGOGICAL APPROACH TO WORKING WITH PRESCHOOL CHILDREN

Abstract. The article examines the ethnopedagogical approach in early childhood education as a holistic system that integrates national culture, language, traditions and family practices with contemporary pedagogical techniques. It argues that ethnopedagogization in kindergartens ensures intergenerational continuity, supports language development and socialization, and cultivates moral values and respect for cultural diversity. The paper details key principles, content lines (speech, folklore, play, calendar, labour), learning environment design, family partnership and observation-based assessment. The discussion builds on Russian- and Kazakh-language scholarship and applied practices in preschool settings [1–5].

Keywords: ethnopedagogy, preschool education, native language, folklore, traditional play, family partnership, learning environment, socialization, values

Дошкольный возраст - критический период становления личности: формируются первичные моральные представления, речевые и коммуникативные навыки, основы трудовых привычек и культурной идентичности. В этих условиях этнопедагогический подход выступает не как набор «национальных вставок», а как культурно организованная повседневность детского сада, в которой ребёнок живёт нормами и ценностями родной культуры. Отечественная традиция рассматривает этнопедагогику как научное осмысление и систематизацию народной педагогики, её целей, средств и результатов в современном образовании, что придаёт данной линии воспитания методологическую целостность и практическую воспроизводимость [5].

Методологическая основа исследования опирается на интегративный подход, сочетающий теоретический анализ и эмпирическое наблюдение. К теоретическим методам относятся обзор и аналитическая систематизация научной литературы по психофизиологии, психологии, лингвистике и педагогике с целью выявления ключевых понятий, механизмов и междисциплинарных связей. Эмпирическая и сравнительная аналитика применяется для оценки данных, полученных в экспериментальных работах с использованием ЭЭГ, функциональной МРТ и айтрекинга, изучающих нейронные и физиологические реакции при освоении иностранного языка [5].

Экспериментальные методы психофизиологии - электроэнцефалография (ЭЭГ) для регистрации мозговой активности, функциональная магнитно-резонансная томография (фМРТ) для выявления зон активации, айтрекинг для отслеживания зрительного внимания - дают объективные индикаторы когнитивных и эмоциональных процессов. Поведенческие методы (измерение времени реакции, точности и устойчивости выполнения, анализ успешности) дополняют физиологические метрики и позволяют комплексно интерпретировать эффективность обучения. В контексте дошкольного образования эти методы рассматриваются как теоретико-методологический фундамент, а практическая проверка осуществляется преимущественно через педагогическое наблюдение, качественные описания, мини-портфолио и семейную обратную связь, что согласуется с этнопедагогической логикой бережного и естественного оценивания [1–2].

Психофизиология задаёт каркас для объяснения роли внимания, рабочей и долговременной памяти, эмоциональной регуляции и когнитивной нагрузки в языковом обучении. Для дошкольников это выражается в проектировании «коротких циклов» активности с чередованием форм (игра, песня, диалог), опоре на мультимодальность (слушать - говорить - двигаться) для усиления следов памяти, поддержании зоны оптимального возбуждения без избыточной тревожности, а также в распределённых повторах ключевых речевых формул в календарных событиях и режимных моментах ДОУ [5].

Интеграция психофизиологической рамки с этнопедагогическим содержанием позволяет наполнять речевые практики эмоционально значимым и культурно близким материалом (фольклор, этикетные формулы, традиционные игры), что повышает внутреннюю мотивацию, улучшает внимание и запоминание, делает речь ребёнка связной и уместной в социальных ситуациях. Таким образом, психофизиология определяет режимы подачи и повторения материала, а этнопедагогика - его смысловое и ценностное наполнение [1–5].

Этнопедагогика трактует воспитание как культурно детерминированный процесс, где ребёнок осваивает ценности через язык, обычаи, символы и коллективную память. В логике дошкольного

образования это означает приверженность принципам природосообразности и культуросообразности развития, признание приоритета родного языка как носителя ментальных схем и нравственного опыта, включение ребёнка в реальные практики общинной и семейной жизни в детском формате [1; 4–5]. Этнопедагогизация - целенаправленное обогащение содержания и среды ДОО элементами народной педагогики: фольклором, традициями, обрядами, пословицами, играми, семейными моделями, национальными символами, причём культура проживается, а не инсценируется [1].

Фольклор занимает особое место как концентрат образной речи и нравственных смыслов: колыбельные, сказки, пословицы, малые жанры и считалки выступают не только средством развлечения, но и нравственно-речевым тренажёром, формирующим представления о добре и справедливости, укрепляющим привязанность к семье и родной земле [3–4]. В этой логике этнопедагогическая среда ДОО становится «школой родного языка» и культурных норм, где воспитание не отделено от повседневности [4].

К базовым принципам относим: преемственность поколений (семейная память, уважение к старшим), естественность влияний (органика культуры в режимных моментах, игре и труде), языкоцентричность (приоритет развития речи на материале родной культуры), общинность и взаимопомощь (коллективные формы деятельности), трудолюбие и заботу (посильные поручения), уважение к культурному многообразию. Эти принципы конкретизируются в целях: формирование чувства принадлежности к семье и роду, развитие эмоционально-ценностного отношения к традициям, социализация через традиционные роли и нормы, развитие связной речи и коммуникативной культуры, становление первичных трудовых и эстетических умений [2; 5].

Речь и язык. Ежедневные речевые ситуации на материале фольклора и этикета: малые формы (жұмбақ, мақал-мәтел, бесік жыры), диалоги и ролевые игры (приветствия, благодарности, обращения к старшим). Системная работа обеспечивает пополнение словаря, развитие фонематической чуткости, связной речи и коммуникативной уверенности дошкольника [3–4].

Традиционные игры и художественная деятельность. Подвижные и настольные народные игры, кружки декоративно-прикладного искусства, знакомство с орнаментом, формами и цветами, освоение элементарных ремёсел в детском формате. Через игру ребёнок осваивает правила, очередность, терпение, сотрудничество; художественная практика формирует вкус и уважение к материальной культуре [4].

Календарь и события. Включение в годовой цикл праздников и семейных дат с понятной ребёнку символикой гостеприимства, благодарения, памяти предков. Важно не «разыгрывать» обряд, а дать ребёнку прожить смысл: пригласить гостей, подготовить угощение, выучить приветственные формулы, изготовить сувенир, исполнить песню. Такая событийность органично связывает детский сад и дом, усиливая участие семьи [2].

Труд и забота. Посильные поручения, уход за растениями и «уголком природы», помощь младшим, совместные дела со взрослыми. Народная педагогика изначально формирует трудолюбие с ранних лет; в детском саду это реализуется через систему небольших ответственных дел, где важнее не результат, а переживание ребёнком собственной полезности [1].

Среда ДОО проектируется как культурно насыщенная: элементы традиционного быта, предметы декоративно-прикладного искусства, «уголки родной природы», национальная атрибутика - без излишеств и декоративности ради формы. Важен свободный доступ ребёнка к предметам, возможность тактильного контакта с натуральными материалами, рассматривание узоров, слушание национальных мелодий. Это поддерживает сенсорное развитие и уважение к рукотворной культуре предков [4].

Родители - носители семейной памяти и практик. Регулярные формы сотрудничества включают семейные мастер-классы, встречи со старшими, сбор семейных историй и фотографий, домашние «мини-наблюдения» (как соблюдаются приветствия, благодарности, трудовые привычки), совместные праздники. Такое партнёрство задаёт непрерывность влияний «дом - детский сад» и укрепляет авторитет семьи в глазах ребёнка [2].

Оценивание носит преимущественно качественный, наблюдательный характер. Отслеживаются: динамика речи (владение этикетными формулами, расширение словаря фольклорными единицами), социальное поведение (готовность к сотрудничеству, уважение к старшим, соблюдение правил игры), эмоционально-ценностное отношение к традициям (интерес, участие, инициатива), трудовые привычки (посильные поручения). Инструменты - педагогические наблюдения, мини-портфолио работ и семейных отзывов, видеозаметки событий; при необходимости - простые чек-листы и карты наблюдений. Такой подход позволяет видеть целостный эффект этнопедагогизации, не сводя результаты к формальным тестам [1; 4].

Главный риск внедрения - декоративность: подмена живого культурного опыта стилизованными «мероприятиями». Для преодоления необходимы: (а) включённость воспитателя как носителя

уважительного отношения к культуре; (б) опора на повседневные формы (речь, труд, игра), а не только праздники; (в) сотрудничество с семьями; (г) умеренная визуализация среды без перегруза атрибутикой; (д) наблюдательная диагностика, фиксирующая смыслы и отношения, а не только внешние атрибуты [1; 2; 5].

Этнопедагогический подход в работе с дошкольниками - культурно организованная повседневность детского сада, где язык, традиции, фольклор, труд и семейные практики образуют живую среду развития. Такая организация поддерживает речь и социализацию ребёнка, укрепляет нравственные качества, формирует чувство принадлежности и уважение к культурному многообразию. В условиях многоязычия и глобализации именно дошкольное образование может стать пространством культурной устойчивости и преемственности, если этнопедагогизация реализуется содержательно, без декоративности, в партнёрстве с семьёй и местным сообществом [2–5].

ЛИТЕРАТУРА

1. Этнопедагогический подход в организации образовательной системы ДОУ: концептуальные положения и условия реализации.
2. Мучкаева Д.В. Этнопедагогизация воспитания дошкольников в учреждении дополнительного образования детей.
3. Айджанова З.Ж. Этнопедагогика: приобщение дошкольников к традиционной культуре и фольклору (учебное пособие).
4. Бабунова Е.С. Основы дошкольной этнопедагогики (учебное пособие).
5. Кукушин В.С., Калиев С. Этнопедагогика. Оқулық. Алматы: «Дәуір», 2014.

УДК 304.4

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДАРДА ЭТНОПЕДАГОГИКА ЭЛЕМЕНТТЕРІ АРҚЫЛЫ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ДАРЫТУ

Архабаева А. К.

8D01201–Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу
мамандығы I курс докторант
Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы, Қазақстан,
e-mail: arhabaeva.ak@mail.ru

Шалғынбаева Қ. Қ.

педагогика ғылымдарының докторы, профессор
Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы, Қазақстан,
e-mail: Kadisha1954@mail.ru

Аңдатпа: Бұл мақалада мектепке дейінгі ұйымдарда этнопедагогика элементтері арқылы балаларға ұлттық құндылықтарды дарытудың маңызы мен әдістемелік жолдары қарастырылады. Ұлт тәрбиесінің негізі — халықтың салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, ауыз әдебиеті үлгілері мен мәдени мұралары екендігі атап өтіледі. Зерттеу барысында этнопедагогикалық материалдарды оқу-тәрбие үдерісіне енгізу арқылы балалардың ұлттық сана-сезімін, адамгершілік қасиеттерін, туған жерге сүйіспеншілігін қалыптастырудың тиімді тәсілдері талданады. Мақалада ұлттық ойындар, мақал-мәтелдер, ертегілер мен дәстүрлі мерекелерді пайдалану арқылы тұлғаның рухани-адамгершілік дамуына ықпал етудің педагогикалық шарттары айқындалады. Нәтижесінде мектепке дейінгі ұйым тәрбиешілеріне ұлттық тәрбие берудің тиімді тәжірибелік ұсыныстары беріледі.

Тірек сөздер: этнопедагогика, ұлттық құндылықтар, құндылық, құндылық бағдар, мектепке дейінгі ұйым, ұлттық тәрбие, салт-дәстүр, рухани даму.

Құндылықтар мәселесі қай кезеңде де өзінің өзектілігін жоймай, философия, элеуметтану, педагогика, психология ғылымдарының зерттеу нысаны болып табылады. Ұлттық құндылықтарды танып білу, меңгеру және ұлттық мәдениеттің қалыптасу негіздері ғұлама ағартушылар Ш.Уалиханов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев еңбектерінен, сондай-ақ, XX ғасырдың 1-жартысындағы педагог-ағартушылар М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов, Ш.Құдайбердиев, М.Дулатов, А.Байтұрсыновтардың рухани мұраларынан бастау алады.

Құндылық бағдардың қалыптасуының теориялық негізін алыс және жақын шетел ғалымдары В.Н.Мясищев, Л.С.Рубинштейн. Д.Н.Узнадзе, А.И.Титаренко, А.В.Кирьякова, Н.Г.Казакина

қарастырса, оқушылардың адамгершілік құндылықтарының жалпы сипаттамасы мен түрлері Л.И.Рувинский, Н.Е.Щуркова еңбегінде зерттелген.

Қазақстандық ғалымдар Г.Қ.Нұрғалиева, Б.К.Құдышева, М.И.Кикина, К.Найманбаева жеке тұлғаның әлеуметтік даму құндылықтарын айқындау және құндылық ретінде еңбекке бағдарлау мәселелерін жан-жақты қарастырған. С.С.Тілеуова, Д.А.Нұрғалиева, К.А.Исмаилова еңбектерінде құндылық бағдар қалыптастырудың педагогикалық негіздері мен тиімді жолдары анықталған. Сондай-ақ ұлттық құндылықтарға негіздеп тәрбиелеуді ғылыми әдістемелік тұрғыдан С.Қ.Мұхамбетова, Ш.А.Қирабаева, А.Қ.Қаплиева, Н.А.Мұхамединова, Г.А.Аңламасова, Ж.Н.Қалиева, Б.Қ.Игенбаева, З.Ж.Айджанова саралап талдаған. Бастауыш мектеп оқушыларының тұлғалық қалыптасу ерекшеліктері А.Қ.Аренова, Ж.С.Сардарова, Н.С.Жұмашева, А.Б.Медешова, С.М.Төрениязова және т.б. ғалымдардың еңбектерінде орын алған. Жоғарыда аталған еңбектер оқушыларды ұлттық құндылықтарға тәрбиелеу мәселесінің біркелкі зерттелгенін айқындайды.

Құндылықтар әлемі - сөздің кең мағынасында мәдениет әлемі, адамның рухани әрекетінің саласы, тұлғаның рухани байлығының өлшемін білдіретін оның адамгершілік санасының, басымдылықтарының саласы. Әрбір мәдениеттің өз құндылықтар кешені бар. Құндылықтар адам болмысының әртүрлі формаларына деген қатынасты білдіретін адамзат мәдениеті болып табылады. Құндылықтар - өмірге, еңбекке, шығармашылыққа, адамгершілік насихаттарға, адам өмірінің мәніне деген бағалаушы қатынас. Құндылықтар - материалдық және рухани қажеттіліктерді өтеу процесіндегі қалыпты нәрселер. Қалыпты мәнге қайырымдылық, сұлулық, әділеттілік идеалдары ие болуы мүмкін.

Құндылықтар дүниетанымның ықпалымен қалыптасады, өйткені адам әрқашан өзінің әлеуметтік тәжірибесі барысында әр алуан көзқарастарды біріктіруге ұмтылады. Біз құндылық бағдарлардың қайта бағаланып жатқан өзгерістер дәуірінде өмір сүріп отырмыз. Құндылықтардың алмасу процесі әдетте ұзаққа созылады. Құндылық бағдарлар, идеалдар жаңа мәнге ие бола отырып, қайта түлеуі мүмкін. Бұл тұрғыдан алғанда мәдениеттің өз нормалар, рәміздер, стандарттар қоры бар. Алайда мұнан адамзаттың рухани тарихында тек бір идеалдар ғана үнемі қайталанып келіп отырады деген ой туындамауы тиіс. Мәдениет, әрине өркениетті, өйткені ол үнемі белгілі бір құндылықтық бағдарларды өндіріп отырады. Құндылықтар қоғам үшін ең маңызды деген әдет-ғұрыптардың, нормалар мен мағыналардың қызметін өзіне бағындыра отырып, оны реттейді. Құндылықтар адамға қоршаған нақтылықты тануға мүмкіндік беретін мағыналар жүйесін толығымен қайта құрып отырады. Әлемнің барлық алуан түрлілігінің құндылықтық сипаттамаларының бастаулары қайырымдылық, өмір, сұлулық болып табылады.

«Құндылық» ұғымының мағынасын көптеген ғалымдар В.П.Тугаринов, Л.М.Архангельский, А.Г.Здравомыслов, М.С.Каган, Н.Ломов, В.Н.Сагатовский, З.И.Чапавадзе, С.Е.Матушкин, В.А.Ядов, Г.Қ.Нұрғалиева, С.Қ.Қалиев, Р.К.Төлеубекова зерттеп, қоғамдық сананың барлық түрлеріне сай: маңыздылық, нормативтік, пайдалылық, қажеттілік, мақсаттылық деп сипаттайды. Құндылықтың пайда болуы, бір жағынан, адамның қоғам талабын қанағаттандыруға қабілетті заттармен, құбылыс пен олардың қасиеттеріне байланысты деп есептеледі. Екінші жағынан, құндылық – адамның, қоғамның бар заттармен құбылыстарға берген бағасына байланысты тұжырым ретінде қарастырылады. Құндылық субъект пен объект арасындағы айқын бір қатынасты көрсететін форма. Адамның қоғамдық өмірін объект-субъектілік қарым-қатынас аспектіінде қарастырғанда ғана, біз құндылық құбылысын байқаймыз.

Құндылық туралы теорияларда құндылықтар субъект пен объектінің екі жағы ретінде қарастырылады. Оларды логикалық, эстетикалық, этикалық, діни деп ажыратқан. Құндылықты жіктеу барысында В.А.Ядов мінез-құлық нормасы өмірдегі белсенділікке, жақын адамдарға қарым-қатынасқа т.б. баса назар аударып, сонымен қатар, құндылық бағдардың үш компонентін – ойшылдық немесе когнитивті (оған жеке тұлғаның әлеуметтік тәжірибесі енеді), сезімталдық, мінезділікті анықтады.

Белгілі ғалым Г.Қ.Нұрғалиеваның [1,215] пікірінше, адамгершілік, ізгіліктің сапалық мәнін айқындайтын ұғымдардың бірлігі – құндылық деп тұжырымдайды. Ал, С.Қ.Қалиев [2,280] құндылық ұғымын педагогика ғылымында негізгі ұғымдарға жатқыза отырып, құндылық - адам мен қоғам үшін қоғамдық өмірмен табиғаттағы құбылыстарды дұрыс түсіну және қабылдау деп біледі.

Бүгінгі таңда қазақ халқының ұлттық құндылығының мәнділігі егемен ел болуымызбен және жаһандану үдерісі жағдайында жас ұрпақтың ұлттық келбетін қалыптастыру қызметіне байланысты одан әрі артып отыр.

Педагогика ғылымында да бірқатар ғылыми зерттеу жұмыстары ұлттық құндылық әр қырынан қарастырылып, анықтамалар берілген. Атап айтар болсақ, Г.Аңламасова, Н.Мұхамединова, Ж.Ембергенова, С.Қоңырбаева және т.б. Г.Аңламасова өзінің «Мектеп оқушыларын адамгершілік құндылықтар негізінде әлеуметтендіру» атты еңбегінде ұлттық рухани-адамгершілік құндылықтардың оқушыны әлеуметтендіруге тигізетін әсеріне жан-жақты тоқталады. Халқымыздың болмысына тән

ізгілік, ар-ұят, имандылық, отбасы татулығы секілді өмірлік мәні бар құндылықтардың әрбір жеке адамның бойынан табылуына ерекше көңіл бөледі [3].

Ғалым Н.Мұхамединованың зерттеу еңбегінде ұлттық құндылыққа мынадай анықтама береді: «Ұлттық құндылық белгілі бір ұлтқа тән, адам балмысындағы, қарым-қатынасындағы адами құндылықтың, ұлылықтың жетілген бейнесі» [4].

Ол ұлттық құндылықтарды адами қасиеттерді қалыптастырудағы маңызды үлгі ретінде қарастырып, отансүйгіштік қасиеттердің құндылығына ерекше көңіл аударады. Ж.Ембергенова салауатты өмір салтын қалыптастыруда ұлттық ерекшеліктерді ескере отырып тәрбиелеудің және халық педагогикасының құндылықтарын пайдаланудағы ұрпақтар сабақтастығының маңызын көрсетеді [5].

С.Қоңырбаева өз зерттеулерінде этно-мәдени құндылықтарға ерекше тоқталып, олардың жоғарғы сынып оқушыларын отбасылық өмірге дайындаудағы қызметін ерекше бағалайды. Ғылым этно-мәдени құндылықтардың төмендегідей жіктемесін берген: Тіл, дін, діл, тарих, құқық, өнер, ағарту [6].

Ұлттық құндылықтардың құрылымын, табиғатын зерттейтін философиялық, социологиялық, педагогикалық еңбектерге шолу жасай отырып «ұлттық құндылық» ұғымының мәнін нақтылады.

Сонымен, біз аталған анықтамаларды қорыта келе, ұлттық құндылықтарды былайша тұжырымдаймыз:

Ұлттық құндылықтар – нақты бір ұлт өкілдерінің құнды деп есептейтін дүниелері мен ең маңызды, бағалы қасиеттерінің жиынтығы. Ұлттық құндылықтар – әрбір халықтың, этностық мәдениеттің өзегі, жеке тұлғаның ішкі мәдениеттің іргетасы. Ұлттық құндылықтар әрбір этникалық қауымдастықтардың өзіндік тұрмысы, табиғаты, мәдениеті негізінде түзген құндылықтарының жүйесі.

Нақтылай түссек, ұлттық құндылықтар дегеніміз - халықтың ұлттық тілі, ұлттық мінез-құлқы, салт, дәстүрлері, ерекше адамгершілік қасиеттері, ауызша-жазбаша ұлағатты тәлім-тәрбиелік мәні бар даналық өсиеттері, ділі мен діні. «Қазақи ұғымдар, өсиеттер, баталар, ұлағатты ақыл-кеңестер-тәрбие үлгілері, бабалардың ұрпағына қалдырған өнегесі. Біздің кейінгі ұрпаққа қалдырар неміз бар, ең болмаса ата-баба ұлағатын дұрыс түсінейікші ағайын»-деген ғалым М.Тілеужановтың пікірі де бабаларымыздың ұлттық құндылықтарының оқу-тәрбие өзегі екенін көрсетеді [7-7 б].

Мектепке дейінгі ұйымдарда этнопедагогика элементтері арқылы ұлттық құндылықтарды дарыту – бұл жас ұрпақтың бойында ұлттық сана мен рухани байлықты қалыптастырудың маңызды педагогикалық бағыты болып табылады. Себебі, этнопедагогика – халықтың ғасырлар бойы жинақтаған тәрбие тәжірибесін, салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпын, ауыз әдебиеті мен халық шығармашылығын, ұлттық ойындар мен өнерді қамтитын тәрбиенің қайнар көзі ретінде мектепке дейінгі тәрбиеде баланың жан-жақты дамуына, рухани адамгершілік қасиеттерін қалыптастыруға, туған жеріне, еліне деген сүйіспеншілігін арттыруға ықпал етеді. Ал мектепке дейінгі кезең – баланың тұлғалық негіздері қаланатын ең маңызды саты болғандықтан, осы кезеңде этнопедагогикалық элементтерді тиімді пайдалану тәрбиенің сапасын арттырып қана қоймай, ұлт болашағының рухани тұтастығын сақтауға қызмет етеді. Өйткені ұлттық тәрбие арқылы бала бойына мейірімділік, ізгілік, үлкенді құрметтеу, кішіге қамқор болу, еңбекқорлық, адалдық сияқты қасиеттер сіңіріледі. Сондықтан, тәрбиеші педагог халық педагогикасының құралдарын – мақал-мәтелдер мен жұмбақтар, ертегілер мен халық әндері, салт-дәстүрлер мен ұлттық ойындарды оқу-тәрбие үрдісіне кіріктіре отырып, балалардың ойлау, сезіну және әрекет ету мәдениетін ұлттық сипатта қалыптастырады. Мысалы, «Сәлем – сөздің анасы», «Үлкенге – құрмет, кішіге – ізет» секілді нақыл сөздерді күнделікті қарым-қатынаста қолдану арқылы балаларды әдептілікке баулу, «Наурыз» мейрамын өткізу барысында ұлттық киімдер мен ұлттық тағамдармен таныстыру, халық әндері мен би түрлерін үйрету арқылы ұлттық мәдениетті сезінуге мүмкіндік жасау баланың дүниетанымын кеңейтеді.

Сонымен қатар, ұлттық болмысына деген мақтаныш сезімін оятады, осылайша этнопедагогика элементтерін оқу-тәрбие процесінде жүйелі қолдану балалардың танымдық белсенділігін арттырып, олардың бойында рухани-адамгершілік және отансүйгіштік қасиеттерді нығайтады. Сондай ақ, мұндай іс-әрекеттер тәрбиешінің кәсіби шеберлігі мен этнопедагогикалық құзыреттілігіне тікелей байланысты болып, педагог ұлттық мәдени мұраларды заманауи әдістермен ұштастыра білген жағдайда ғана тәрбиенің тиімді нәтижесіне қол жеткізуге болады. Демек, мектепке дейінгі ұйымдарда этнопедагогика элементтерін пайдалану – ұлттық құндылықтарға негізделген тұлға қалыптастырудың ең тиімді жолы болып табылады. Бұл бағыттағы іс-шаралар еліміздің болашақ ұрпағын рухани ой-өрісі бай, мәдениетті, өз халқының дәстүрін қадірлейтін азамат етіп тәрбиелеудің басты тетігі ретінде қарастырылады.

Мектепке дейінгі ұйымдарда этнопедагогика элементтері арқылы ұлттық құндылықтарды дарытуға ұсыныстар:

1. Этнопедагогикалық дамытушы орта құру. Балабақшада «*Ұлттық бұрыш*» немесе «*Этномәдени таным бөлмесін*» ұйымдастыру (онда ұлттық киім, ою-өрнек, тұрмыстық бұйымдар,

ұлттық аспаптар көрініс табады). Бұл балалардың ұлттық болмысты көзбен көріп, қолмен ұстап, сезінуіне мүмкіндік береді.

2. Этнопедагогикалық апталық немесе жоба форматындағы тәрбиелік жұмыс. Мысалы, жыл сайын «*Ұлттық құндылықтар апталығы*», «*Менің елім – менің мақтанышым*» атты жоба ұйымдастыру. Онда балалар ұлттық киім киіп, салт-дәстүрді сахналап, ата-аналармен бірге этно-ойындарға қатысады.

3. Отбасымен бірлескен этнопедагогикалық іс-әрекеттер. Балабақша мен ата-аналардың серіктестігі негізінде «*Отбасылық дәстүр күні*», «*Атадан қалған асыл сөз*» атты іс-шаралар өткізу. Бұл балалардың ұлттық құндылықты тек балабақшада ғана емес, отбасында да бойына сіңіруіне жағдай жасайды.

4. Педагогтердің этномәдени құзыреттілігін дамыту бағдарламасы. Балабақша педагогтеріне арналған «*Этнопедагогика және ұлттық тәрбие*» атты қысқа курстар, тренингтер, әдістемелік нұсқаулықтар әзірлеу.

Қорытындылай келе, мектепке дейінгі ұйымдарда этнопедагогика элементтерін жүйелі қолдану – ұлттық құндылықтарды баланың бойына ерте жастан дарытудың ең тиімді жолы болып табылады. Этнопедагогика тек дәстүр мен әдет-ғұрыпты үйрету құралы емес, ол тұлғаның рухани дүниесін байытып, ұлттық сана мен патриоттық сезімнің негізін қалайды. Ұлттық ойын, халық ауыз әдебиеті, салт-дәстүр, қолөнер мен өнер элементтері тәрбиенің мазмұнын байытып, баланың өз халқының мәдени мұрасын терең түсінуіне жол ашады. Сондықтан мектепке дейінгі ұйым педагогтері этнопедагогикалық білім мен әдістерді өз тәжірибесіне енгізу арқылы жас ұрпақты ұлттық рухта тәрбиелеуге зор үлес қоса алады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Нұрғалиева Г.К. Психолого-педагогические основы ценностного ориентирования личности: дисс... доктор.пед.наук.-Алматы, 2015.-336с.
2. Қалиев С. Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы. – Алматы: Рауан, 1998.
3. Аңламасова Г.А. Мектеп оқушыларын адамгершілік құндылықтар негізінде әлеуметтендіру: пед.ғыл.канд...дисс.-Алматы,2019.-159б.
4. Мұхамединова Н.А. жиырмасыншы ғасырдың басындағы қазақ зиялыларының мұраларындағы ұлттық құндылықтар негізінде оқушыларды отансүйгіштікке тәрбиелеу: пед.ғыл.канд...автореф.-Алматы, 2018.-27б.
5. Ембергенова Ж. Жастарды салауатты өмір салтына халықтық педагогика құндылықтары негізінде ұрпақ сабақтастығымен ұштастыра тәрбиелеу: пед.ғыл.канд...автореф.-Қарағанды, 2017.-30б.
6. Қоңырбаева С.С. Жоғарға сынып оқушыларын отбасылық өмірге этномәдени құндылықтар негізінде даярлаудың педагогикалық шарттары: пед.ғыл.канд.... автореф. –Алматы: Эстамп Азия, 2018.-30б.
7. Тілеужанов М.М. Халық тағылымы. Алматы: Рауан, 2015-299б.
8. Нұрғалиева Ш. Этнопедагогика негіздері. – Алматы: Қазақ университеті, 2012.
9. Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақтың халық педагогикасы. – Алматы: Санат, 1995.
10. Әбілова З. Халық дәстүрлерінің тәрбиелік мәні. – Алматы: Мектеп, 2001.
11. Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса обучения. – Москва: Педагогика, 1982.
12. Қазақстан Республикасының 2020–2025 жылдарға арналған Білім мен ғылымды дамытудың мемлекеттік бағдарламасы.
13. Әуезов М. Халық рухы және тәрбие. – Алматы: Атамұра, 2010.

УДК 37.013

ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К РАБОТЕ С ДЕТЬМИ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Научный руководитель: м.п.н. **Байгундинова Б.И.**

Студент 4 курса по специальности «Педагогика и психология»

Касымжанова А.Е.

НАО «Университет имени Шакарима»

г. Семей Казахстан

e-mail: b.Imangaliyeva@mail.ru

Аннотация. В современных условиях глобализации и растущего взаимодействия культур особенно важно сохранить уникальность национального характера и привить детям чувство гордости за историю и культуру своего народа. Этнопедагогический подход становится важным инструментом

развития личности ребенка и осознания его принадлежности к определенному этносу. Данная работа посвящена изучению теоретических основ этнопедагогика на основе фундаментальных исследований в этой области. В нем анализируются содержание, методы и основополагающие идеи приобщения дошкольников к народным обычаям и устному народному творчеству. Описанные советы направлены на успешное внедрение элементов народной мудрости в систему дошкольного образования.

Ключевые слова. Этнопедагогика, дошкольное воспитание, культурная идентичность, фольклор, народная педагогика, идентичность, традиционные ценности, этнокультура, культурное наследие.

Введение. Актуальные изменения в обществе и тенденция к стандартизации культур стимулируют систему образования к переоценке задач воспитания. Важным аспектом становится возвращение к национально-культурному наследию и использованию опыта воспитания, передаваемого из поколения в поколение. Известный русский педагог Константин Ушинский отмечал, что «Воспитание, созданное самим народом и основанное на народных началах, имеет ту воспитательную силу, которой нет в самых лучших системах, основанных на абстрактных идеях или заимствованных у другого народа» (*«О народности в общественном воспитании» // Педагогические сочинения в 6 томах. Москва, 1988. Т. 1. С.253*). Этот же принцип народности стал фундаментом для становления этнопедагогического подхода.

Возраст от трех до семи лет характеризуется быстрым освоением правил поведения, моральных ориентиров и формированием представления о себе. В этот период формируются предпосылки национальной идентичности, чувства сопричастности и уважения к традициям национальной идентичности и уважения к другим культурам. Главная цель взрослых - создать среду, в которой ребенок естественным образом приобщался бы к духовным и нравственным ценностям своего народа.

Цель данной работы - привести подробные доводы и описать методологию использования этнопедагогического подхода как эффективного инструмента воспитания гармоничной личности с развитым чувством собственной этнической принадлежности в детском саду.

Для достижения поставленной цели необходимо решить следующие задачи:

1. Выявить теоретические и методологические основы этнопедагогики, используя работы авторитетных исследователей.
2. Объяснить возможности использования традиционного народного опыта воспитания (фольклор, игры, труд, повседневная жизнь) в воспитании.
3. Определить основные принципы и способы организации образовательного процесса в детском саду, используя этнопедагогический подход.
4. Сформулируйте практические рекомендации по созданию этнокультурной образовательной среды.

Теоретико-методологическое обоснование этнопедагогики.

Понятие этнопедагогики

В современном научном понимании этнопедагогика это область знаний об особенностях педагогики конкретного народа. Ее предметом является изучение закономерностей передачи родительского опыта от поколения к поколению, а также анализ традиционных инструментов, методов и путей развития личности (Волков Г.Н. "Этнопедагогика", 1999).

Георгий Волков, один из пионеров этой области, видел в народном подходе к образованию источник мудрости и духовности, который мог бы не только сохранить, но и передать этническое мировоззрение будущим поколениям. Он подчеркивал целостный и взаимосвязанный характер этого подхода, который включает в себя опыт воспитания в семье, обществе и религии (Волков Г.Н. "Этнопедагогика", 1999).

Методологические основы

Использование этнопедагогического подхода должно основываться на следующих принципах для обеспечения его эффективности:

1. Принцип естественности: предполагает учет потребностей и особенностей развития ребенка, соответствующих его возрасту, а также воспитание в гармонии с окружающим миром (Волков Г.Н., "Этнопедагогика", 1999, с. 78).
2. Культурный принцип: предполагает восприятие образования как процесса приобретения культурных ценностей, созданных определенным сообществом людей. Согласно подходу, разработанному В.А. Сластениным, образование следует понимать как процесс поддержания и развития культуры (В.А. Сластенин «Педагогика», 1997)
3. Принцип национальности (этнического соответствия): определяет необходимость построения системы образования, основанной на национальных традициях, языке и истории, поскольку это является ключевым фактором в формировании чувства собственной идентичности.

Этнопедагогика в дошкольном детстве (вид деятельности Е.С. Бабуновой)

Современные ученые, в том числе Е.С. Бабунов, уделяют особое внимание особенностям работы с детьми дошкольного возраста. По мнению Е.С. Бабунова, дошкольная этнопедагогика должна стать основой для формирования толерантности к различным культурам, начиная с изучения культуры своего народа. Она подчеркивает важность создания мини-музеев и уголков этнографии как среды для развития ребенка, позволяющей ему окунуться в атмосферу народной жизни (Бабунова Е.С. "Основы дошкольной этнопедагогики", 2017).

Содержание и инструменты этнопедагогической деятельности

Значение фольклора и родного языка

Народное творчество играет решающую роль в этнопедагогике. Колыбельные, детские стишки, потешки, сказки и загадки содержат большое количество моральных и эстетических ценностей. Благодаря им дети усваивают модели поведения, правила морали, начинают ценить труд и природу.

Сказка: выполняет функцию своеобразной "энциклопедии" народной жизни, формируя первые представления о понятиях добра и зла, мужества и честности.

- Пословицы и поговорки: служат своеобразным собранием народной мудрости, передающим жизненный опыт в простой и понятной форме. Так, пословицы о труде воспитывают уважение к труду ("Без работы и рыбку не выловишь").

Народная игра как средство воспитания

Игра занимает центральное место в развитии дошкольника. Народные игры - уникальное педагогическое явление, поскольку они:

- сочетать физическое, интеллектуальное, нравственное и эстетическое воспитание; состязательные игры (например, русские "Горелки", татарские "Тюбетейки") формируют навыки командной работы, ловкости, скорости реакции и справедливости;

Хороводные игры знакомят с народной музыкой, ритмом и традиционными способами общения.

Приобщение к народному творчеству и повседневной жизни

Знакомство с декоративно-прикладным искусством (ДОИ) своего народа (например, хохломой, гжелью, дымковской игрушкой, вышивкой) способствует развитию эстетического вкуса и гордости за культуру.

Т. Ф. Бабунина указывает, что знакомство детей с традициями национальной культуры следует начинать с простых и доступных предметов быта, поскольку они наглядно отражают особенности жизни и ценностей народа (Бабунина Т.Ф. 2004).

Формирование межнациональной толерантности

В многонациональной среде Казахстана этнопедагогический подход не должен ограничиваться исключительно изучением казахской культуры, но и служить прочной основой для поликультурного и гражданского образования. Это особенно важно, учитывая, что Казахстан - страна, в которой проживает более 130 этнических групп.

М.И. Богомолова и Л.М. Захарова утверждают, что межкультурное образование в детском саду должно быть направлено на формирование позитивного отношения к культуре и традициям других народов, проживающих поблизости (Богомолова М.И. Захарова Л.М. "Межэтническое воспитание детей" 2021-176с). В Казахстане это реализуется через активное знакомство с народными сказками, песнями, играми и праздниками соседних и представленных в стране народов (например, русской, узбекской, уйгурской, украинской и других культур). Такой подход позволяет нам формировать толерантность, уважение и осознание единства народа Казахстана.

Организация этнокультурной среды в детском саду

Для эффективной реализации данного подхода необходимо создать в каждой группе специализированное пространство – этнокультурный центр.

Основные экологические требования:

- Наличие оригинальных или стилизованных предметов народного быта (глиняная посуда, лапти, вышитые рушники, самодельные игрушки).

- Библиотека с подборкой детского фольклора (книги со сказками, загадками, пословицами, альбомы с образцами декоративно-прикладного искусства).

- Материалы для творчества, вдохновленные народными промыслами (трафареты, глина, деревянные заготовки).

- Куклы в национальных костюмах представителей разных народов региона.

Взаимодействие с родителями

Этнопедагогика всегда придавала большое значение роли семьи как главного института воспитания.

- Совместное проведение мероприятий: Вовлечение родителей в подготовку и проведение национальных праздников (например, Яблочного Спаса, Рождества Христова, Наурыз) помогает восстановить связь между поколениями и повысить воспитательный потенциал детского сада.
- Проектная деятельность: Реализация проектов например, «Семейный сундук» где родители рассказывают истории о своих семейных вещах, обычаях и традициях.

Заключение

Сегодня этнопедагогический подход - это не просто дань прошлому, но и стратегическое направление в системе дошкольного образования. Это позволяет нам решать ключевую задачу нашего времени: вырастить личность, осознающую свою культурную самобытность, имеющую устойчивые моральные ориентиры и способную к уважительному диалогу с другими культурами. Использование наследия Г. Н. Волкова, К. Д. Ушинского, Е. С. Бабуновой и других ученых обеспечивает педагогов научно обоснованной основой для эффективного внедрения народной мудрости в повседневный образовательный процесс.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабынина Т. Ф. Традиции национальных культур. – Казань: РИЦ «Школа», 2004. – 188 с.
2. Бабунова Е.С. Основы дошкольной этнопедагогике: Учебное пособие. – Магнитогорск: ФГБОУ ВО «МГТУ им. Г.И. Носова», 2017.
3. Богомолова М.И. Захарова Л. М. Межнациональное воспитание детей: учебное пособие. – (Москва: Издательство «Флинта» Издательство «Наука», 2011. – 176 с)
4. Волков Г.Н. Этнопедагогика: Учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 1999. - 168 с.
5. Слостенин В.А. Педагогика: Педагогика. Учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений / В.А.Слостенин, И.Ф. Исаев, А.И.Мищенко, Е.Н. Шиянов. —| М.: Школа-Пресс, 1997. - 512 с. [140 с]
6. Ушинский К.Д. (О народности в общественном воспитании. // Избранные педагогические сочинения 6 т. Москва, 1988 Т. 1. —с253

ӘОЖ 373.2:78

ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ МУЗЫКАЛЫҚ АСПАПТАРЫ АРҚЫЛЫ МЕКТЕПАЛДЫ ТОП БАЛАЛАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУ

Байтурсын А.

Абай атындағы ҚазҰПУ

«8D01201 –Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу» білім беру бағдарламасының 1 курс докторанты
Алматы, Қазақстан,

e-mail: arajbajtursyn2@gmail.com

Атемкулова Н.О.

п.ғ.к., қауымд. профессор

Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы, Қазақстан,

e-mail: naz.0506.a@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақалада мектепалды топ балаларының шығармашылық қабілеттерін дамытудағы қазақтың ұлттық музыкалық аспаптарының педагогикалық және психологиялық маңызы ғылыми тұрғыда талданады. Зерттеу мектепке дейінгі білім беруді жаңартуға бағытталған нормативтік құжаттарда көрсетілген эстетикалық тәрбие мен шығармашылық дамуды күшейту талаптарына сүйене отырып жүргізілген. Қазақ халқының әр типтегі ұлттық музыкалық аспаптарының есту, ырғақтық қабылдау, қиял, ұсақ моторика, эмоциялық реттеу, импровизациялық қабілет және топтық әрекет дағдыларын қалыптастырудағы рөлі жүйелі түрде сипатталады. Зерттеу нәтижесінде қазақтың ұлттық музыкалық аспаптарын мектепалды топ балаларының оқу-тәрбие жүйесіне мақсатты енгізу балалардың эстетикалық сезімін, мәдени танымын, шығармашылық қабілетін және тұлғалық әлеуетін дамытуда жоғары тиімділікке ие екені дәлелденеді.

Тірек сөздер: Мектепалды топ, қазақтың ұлттық музыкалық аспаптары, шығармашылық қабілет, музыкалық сабақтардың әдістемесі, импровизация, шығармашылық еркіндік, эстетикалық тәрбие.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ ПРЕДШКОЛЬНОЙ ГРУППЫ ПО СРЕДСТВОМ КАЗАХСКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ МУЗЫКАЛЬНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ

Аннотация. В данной статье научно проанализировано педагогическое и психологическое значение казахских национальных музыкальных инструментов в развитии творческих способностей детей дошкольной группы. Исследование проводилось на основе требований усиления эстетического воспитания и творческого развития, отраженных в нормативных документах, направленных на обновление дошкольного образования. Систематически описывается роль национальных музыкальных инструментов казахского народа каждого типа в формировании навыков слуха, ритмического восприятия, воображения, мелкой моторики, эмоциональной регуляции, импровизационных способностей и групповой деятельности. В результате исследования доказано, что целенаправленное внедрение казахских национальных музыкальных инструментов в учебно-воспитательную систему детей дошкольных групп имеет высокую эффективность в развитии эстетических чувств, культурного познания, творческих способностей и личностного потенциала детей.

Ключевые слова: Предшкольная группа, казахские национальные музыкальные инструменты, творческие способности, методика музыкальных занятий, импровизация, творческая свобода, эстетическое воспитание.

DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES OF PRESCHOOL CHILDREN USING KAZAKH NATIONAL MUSICAL INSTRUMENTS

Abstract. This article scientifically analyzes the pedagogical and psychological significance of Kazakh national musical instruments in the development of creative abilities of preschool children. The study was conducted on the basis of the requirements for strengthening aesthetic education and creative development, reflected in regulatory documents aimed at updating preschool education. The role of national musical instruments of the Kazakh people of each type in the formation of hearing skills, rhythmic perception, imagination, fine motor skills, emotional regulation, improvisational abilities and group activities is systematically described. As a result of the research, it is proved that the purposeful introduction of Kazakh national musical instruments into the educational system of preschool children is highly effective in developing aesthetic feelings, cultural cognition, creative abilities and personal potential of children.

Keywords: Pre-school group, Kazakh national musical instruments, creative abilities, methods of musical studies, improvisation, creative freedom, aesthetic education.

Қазіргі заман талаптары қоғамда креативті, жан-жақты дамыған тұлғаларды тәрбиелеуді қажет етеді. Солардың ішінде мектепалды топ балаларының шығармашылық қабілеттерін дамыту, эстетикалық тәрбие беру мәселелері мектепалды топ балаларында ерекше маңызға ие.

Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі 2023 жылы «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың жаңартылған үлгілік оқу бағдарламасын» бекітіп, онда балалардың өнерге, мәдениетке деген қызығушылығы мен шығармашылық әлеуетін ескеру міндетіне ерекше мән берген. Сонымен бірге, 2023-2025 жылдарға арналған мектепке дейінгі білім беру дамуының ұлттық жоспары да балаларды эстетикалық біліммен қамтамасыз етуді, музыкалық өнер негізінде шығармашылық әлеуеттерін ашуды көздейді [1].

Қазіргі қоғамда мектепке дейінгі білім берудің басты міндеттерінің бірі – баланың шығармашылық қабілетін ерте жастан дамыту болып табылады. Қазақтың ұлттық музыкалық аспаптары арқылы мектепалды топ балаларының шығармашылық қабілетін дамыту олардың толыққанды дамуына ықпал ететін негізгі бағыттардың бірі. Сонымен бірге, бұл мектепалды топ балаларының когнитивтік, эмоционалдық және әлеуметтік дағдыларының қалыптасуына тікелей әсер етеді. Қазақтың ұлттық музыкалық аспаптарымен жұмыс мектепалды топ балаларының эстетикалық талғамын қалыптастырып, шығармашылық ойын, қиялын және сезімдерін оята отырып, олардың зейіні мен ойлау қабілетін жақсартады. Мысалы, бала музыкалық аспапта ойнау барысында олардың қол моторикасы дамып, есте сақтау қабілеті нығаяды, ритм мен дыбыстардың әртүрлілігін сезінеді, бұл балалардың шығармашылық қабілетінің дамуына оң әсер етеді. Сонымен қатар, ұлттық музыкалық аспаптар мектепалды топ балаларының өзін-өзі көрсетуіне, ішкі сезімдерін сыртқа шығаруға мүмкіндік береді. Қазақтың ұлттық музыкалық аспаптарымен жұмыс істеу мектепалды топ балаларының топпен жұмыс істеу дағдыларын да дамытады. Себебі олар бірлесе ойнау кезінде өзара үйлесімділік пен үйлестіруді үйренеді.

Ұлттық музыкалық аспаптар мектепалды топ балаларының шығармашылық ойын жеткізудің маңызды құралы болып табылады. Балабақшада қолданылатын қазақтың ұлттық музыкалық аспаптары қарапайым, жеңіл және балаларға қолжетімді болуы тиіс. Мектепалды топ балаларына арналған музыкалық аспаптар баланың жас ерекшелігіне қарай таңдалып, олардың музыкалық талғамын дамытуға ықпал етеді.

Қазақтың ұлттық музыкалық аспаптары – халқымыздың тұрмысы мен тіршілік қам-қарекетіндегі, салт-дәстүрі мен дүниетанымындағы, тарихы мен өнеріндегі бірегей заттық мұрасы. Сонымен бірге, халқымыздың рухани-мәдени байлығын, тарихын бүгінгі күнге жеткізуші құрал болып табылады. Әрбір аспаптың өзіндік тарихы, үні және мәні бар. Бұл аспаптар қазіргі таңда да қазақтың дәстүрлі музыкасын, мәдениетін дамытуға, сақтау мен насихаттауға үлкен үлес қосып келеді [2].

Қазақтың ұлттық музыкалық аспаптары арқылы мектепалды топ балаларын өз мәдениетімен таныстыру өте маңызды. Әр аспаптың шығу тарихы, мәні, қолданылуы туралы айтып беру арқылы мектепалды топ балаларының қызығушылығын оятып, оларды ұлттық құндылықтарға баулу жүзеге асырылады [3].

Музыка мәдениетінің өткеніне ой жүгіртіп, әр алуан тарихи деректерге жүгінсек, халық өнерінің қоры шексіз де, музыкалық аспаптардың түрі көп болғаны анық. Өткен ғасырлар үніне құлақ түрсек, біздің ата-бабаларымыз тастан, ағаштан, өсімдіктен, малдың терісінен, сүйегінен, мүйізінен, ішектен, қылдан т.б. алуан түрлі заттардан дыбыс шығаруға болатынын аңғарып, қарапайым музыкалық аспаптар жасаған.

Қазақтың ұлттық музыкалық аспаптары дыбыс ерекшеліктеріне қарай төрт топқа жіктеледі. Олар: ішекті-шертпелі; үрлемелі; соқпалы-шулы, сылдырлы; ыспалы аспаптар.

Ішекті-шертпелі аспаптар тобына жататындар:

Домбыра – қазақтың ең танымал, кең тараған және басты музыкалық аспабы.

Жетіген – (жеті ішекті) көп ішекті шертіп ойналатын музыкалық аспап. Жалпы тұрқы ұзынша, бетіне жұқа тақтайдан қақпақ жабылып, үн беретін ойықтары салынады. Жетіген аспабының жасалуы да, ойнау әдісі - тәсілі де өте күрделі.

Шертер – қазақ халқының көне ішекті музыкалық аспабы. Кей деректерге сүйенсек, бұл аспап домбыра мен қобыздың арғы тегі болып саналады. Сырт келбеті қобызға жақын, көлемі жағынан домбырадан кіші. Шертер аспабы ағаштан ойылып, шанағы ешкі терісінен қапталған. Ішегіне аттың қылы тағылады.

Үрлемелі аспаптар тобына жататындар:

Сазсырнай – үрлемелі аспаптардың бірі, көбінесе балшықтан жасалады, ысқырып ойналатын флейталар тобына жатады. Бұл аспаптың аты «саз» (балшық) және «сырнай» (үрлемелі аспап) сөздерінен шыққан.

Бұғышақ – үрлемелі аспаптардың сүйек пен мүйізден жасалатын түрі.

Сыбызғы – таңқурай, көкқурай деп аталатын қурай түрлерінен жасалады. Сыбызғының сырты малдың ішегімен, кейде мал өңешінің ақ шелімен қапталады.

Шаңқобыз - қазақтың көне музыкалық аспабы. Ағаштан, темірден кейде күмістен жасалады. Ағаштан жасалған шаңқобызға жіп байланып, сол жіпті серпіп тарту арқылы ортасындағы тілше тербеліп, дыбыс шығарады.

Соқпалы-шулы, сылдырлы аспаптар тобына жататындар:

Даңғыра - Желбірме темір сақиналары бар, бір беті терімен қапталған соқпалы аспап. Шулы-ырғақты дыбыс шығарып, көне наным-сенімдерде де қолданылған.

Дабыл - Ағаш шеңберге тартылған үлкен терілі барабан. Әскери, аңшылық, діни рәсімдерде дабыл қағу арқылы белгі беру үшін пайдаланылған.

Дауылпаз – Ұшы кеңейіп келетін барабан тәрізді көне аспап. Терең, жаңғырықты дыбыс береді. Бұрын аңшылықта, саятшылықта, құсбегілікте және салт-дәстүрлерде жорыққа шақыру, салтанатты іс-шараларды хабарлау үшін қолданылған.

Тұяқтас – қазақ тұрмыс салтында ежелден бар музыкалық аспап.

Асатаяқ - тұтас ағаштан жасалған. Оның басында темір теңгешелер, қоңыраулар ілінген, сілкіп ойнайтын аспап. Қоңыраулар күміс, алтын, қорғасын сияқты асыл тастардан жасалған. Қоңыраулар соғылғанда әдемі үн шығады.

Сылдырмақ – Металл қоңыраушалар, сақиналар ілінген аспап. Сілкігенде таза, қоңыр сылдыр дыбыс береді.

Ыспалы аспаптар тобына жататындар:

Қылқобыз – қазақ халқының ұлттық аспаптарының ішіндегі ең көне аспап. 9 - 10 ғасырларда өмір сүрген Қорқыт ата дәуірінен бері қылқобыздың сарыны үзілмей келеді. Қылқобыз – екі ішекті, ыспалы музыкалық аспап. Жалпы, ұлттық аспаптардың ішінде қобыз үнге бай, киелі, қасиетті деп танылады.

Нарқобыз – Ыспалы аспаптардың ішінде ішегі тарамыстан жуан етіп ызып жасалатын аспап [4].

Қазақтың ұлттық музыкалық аспаптары мектепалды топ балаларының шығармашылық қабілеттерін дамытуда айрықша педагогикалық және психологиялық маңызға ие. Әрбір аспап балалардың музыкалық қабылдауына, қиялына және эмоционалдық дамуына әсер ету механизмдері өзіне тән ерекшеліктермен сипатталады. Ішекті шертпелі домбыра, жетіген және шертер сияқты

аспаптар баланың музыкалық естуін қалыптастыруда және әуенді еркін құрастыру қабілетін жетілдіруде жетекші рөл атқарады. Себебі ішекті-шертпелі аспаптардың дыбыстарының жұмсақ, әрі анық бояуы дыбыс биіктігін ажыратуды жеңілдетіп, қарапайым дыбыстық қатарлар арқылы импровизация жасауға мүмкіндік береді. Мұндай аспаптар саусақ қимылдарын икемдеп, ұсақ моториканы және қол көз координациясын дамыта отырып, баланың өз бетінше музыкалық бейнелерді құрастыруына жағдай жасайды [5].

Үрлемелі аспаптар сазсырнай, бұғышақ, сыбызғы, шаңқобыз немесе үскірік баланың тынысын бақылау қабілетін жетілдіріп, демді дұрыс қолдануға баулиды. Бұл физиологиялық және когнитивтік функциялардың үйлесімді дамуына әсер етеді. Үрлемелі аспаптардың табиғи дыбыстарға жақын тембрі қиялды жандандырып, есту арқылы елестету қабілетін арттырады, дыбыс шығарудағы назарды шоғырландырады және баланың зейінін тұрақтандырады. Мұндай аспаптардың дыбыстық көлемі қарапайым болғандықтан, мектепалды топ балалары өз бетінше әуендік эксперименттер жүргізе алады және өз сезімін дыбыс арқылы еркін білдіреді.

Соқпалы шулы аспаптар дауылпаз, даңғыра, дабыл, сылдырмақ асатаяқ және тұяқтас балалардың ырғақтық сезімін бекітіп, қимыл мен музыканың үйлесімділігін күшейтеді. Осы аспаптардың көмегімен бала ырғақ құрылымын түсініп, ритмдік импровизацияға еркін кіріседі. Сондай-ақ топпен бірлесе ойнау арқылы ұжымдық шығармашылық дағдыларын дамытады. Эмоциялық энергияны қауіпсіз шығаруға мүмкіндік беретін бұл аспаптар балаларда психологиялық жайлылықты қамтамасыз етеді және музыкалық әрекеттің ойындық сипатын арттырады. Сылдырлы аспаптар сылдырмақтар мен қоңыраушалар дыбысқа зейін қою, дыбысты саралай білу және есту арқылы ажырату дағдыларын дамытады. Аспап дыбыстарының жеңіл, әрі қысқа болуы оларды мектепалды топ балаларына қолжетімді, әрі тез меңгерілетін құралға айналдырады. Қозғалыс пен дыбыстың бірлігін сезінуге мүмкіндік беретін сілкілеу, шайқау, айналдыру сияқты қарапайым әрекеттер зерттеушілік қызығушылықты күшейтеп, баланың эмоциялық күйін белсендіреді және шығармашылық импровизацияға ынталандырады.

Ыспалы аспаптар қылқобыз және нарқобыз терең резонансты тембрімен ерекшеленіп, баланың эстетикалық қабылдауын, ішкі эмоционалдық сезімін және образдық ойлауын дамытады. Қобыз дыбысының табиғаты ертегілік бейнелер мен мифологиялық ассоциациялар туғызатындықтан, мектепалды топ балаларының қиялын кеңейтеді және тыңдалым мәдениетін қалыптастырады. Дыбыс ауысуының баяуы мен жұмсақтығы зейінді тұрақтандырып, музыка тыңдаудың эмоционалдық тереңдігін арттырады.

Осылайша қазақтың ішекті шертпелі, үрлемелі, соқпалы-шулы, сылдырлы және ыспалы аспаптарының әрқайсысы мектепалды топ балаларының шығармашылық қабілеттерін әр қырынан дамытады. Шертпелі аспаптар әуендік ойлауды, үрлемелі аспаптар тыныс пен есту қиялын, соқпалы аспаптар ырғақ сезімін және топтық белсенділікті, сылдырлы аспаптар есту саралауын және эмоциялық реакцияларды, ал ыспалы аспаптар эстетикалық қабылдау мен образдық ойлауды жетілдіруге ықпал етеді. Бұл аспаптарды педагогикалық үдерісте мақсатты және жүйелі қолдану мектепалды топ балаларының музыкалық шығармашылық қабілеттерін жан-жақты дамытудың маңызды құралы болып табылады.

Музыкалық сабақтардың әдістемесі. Балабақшада қазақтың ұлттық музыкалық аспаптарын қолдана отырып өткізілетін сабақтардың әдістемесі балалардың жас ерекшеліктеріне және шығармашылық деңгейіне сәйкес болуы керек. Музыкалық сабақтар қызықты, тартымды және ойын элементтеріне толы болуы тиіс. Сабақтарда мектепалды топ балалары ұлттық музыкалық аспаптардың дыбысын тыңдап, сол дыбыстарды өздері шығарып көру мүмкіндігіне ие болуы керек [6]. Бұл әдіс мектепалды топ балаларының ұлттық музыкалық аспаптармен тәжірибе жасауға деген қызығушылығын арттырады.

Импровизация және шығармашылық еркіндік. Қазақтың ұлттық музыкалық аспаптарын пайдалану барысында мектепалды топ балаларына импровизация жасауға мүмкіндік беру өте маңызды. Импровизация мектепалды топ балаларының өзіндік шығармашылық ойын білдіруіне, жаңа дыбыстар мен ритмдерді ашуға ықпал етеді. Мектепалды топ балаларына белгілі бір әуенді қайталауға міндеттеу емес, керісінше, олардың шығармашылық ойларын еркін жеткізуге мүмкіндік беру керек [7].

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытуда қазақтың ұлттық музыкалық аспаптарын қолдану мектепалды топ балаларының шығармашылық қабілеттері мен когнитивтік дамуын қолдайтын маңызды құрал болып табылады. Бұл қазақтың ұлттық музыкалық аспаптары мектепалды топ балаларының музыканы түсінуге, эмоцияларын білдіруге және әлеуметтік дағдыларды дамытуға көмектеседі. Өртүрлі музыкалық аспаптарды пайдалану арқылы педагогтер балалардың музыкалық қабілеттерін жетілдіріп, олардың жалпы дамуында маңызды рөл атқара алады.

Қорыта айтқанда, қазақтың ұлттық музыкалық аспаптары негізінде мектепалды топ балаларының шығармашылық дағдыларын дамыту – заманауи педагогикадағы маңызды бағыт. Әрекеттер балалардың шығармашылық ойлау, ырғақ сезу, моторика, эмоциялық тұрақтылық және әлеуметтік бейімделу қабілеттерін жетілдіреді. Балабақшада қазақтың ұлттық музыкалық аспаптарын қолдану мектепалды топ балаларының жан-жақты дамуына оң әсер етеді. Олардың эмоциялық әлемін байытады, эстетикалық сезімдерін оятады. Қазақтың ұлттық музыкалық аспаптары арқылы мектепалды топ балаларына қазақ халқының мәдениетін үйрету, олардың рухани, эмоционалдық және зияткерлік қабілеттерін жетілдіреді, сондай-ақ оларды ұлтжандылыққа тәрбиелейді. Сондықтан қазақтың ұлттық музыкалық аспаптарымен жұмыс істеу балабақшада маңызды рөл атқарып, мектепалды топ балаларының шығармашылық қабілетін ашуға мүмкіндік береді. Қазақтың ұлттық музыкалық аспаптарын меңгеру мектепалды топ балаларының жалпы интеллектуалдық және тұлғалық дамуына ықпал етеді, бұл олардың болашақтағы жетістіктеріне негіз болады.

ӘДЕБИЕТ

1. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың жаңартылған үлгілік оқу бағдарламасы. – Астана, 2023
2. Әміреева Т. Ұлттық музыка аспаптарын дайындау: Оқу құралы. - Алматы, 1999. - 209 б.
3. Жәкішева З.С. Қазақтың дәстүрлі музыкалық аспаптары. – Алматы: Алматы кітап баспасы, 2015. – 232 б.
4. Сарыбаев Б. Қазақтың музыкалық аспаптары. – Алматы: Жалын баспасы, 1978. – 120 б.
5. «Ұлттық аспап – ұлы мұраң». Әдістемелік құрал. Редакциялық алқа мүшелері: Г.А.Есімбаев, Ж.Қ.Боқанова, Ж.К.Кәрімова-Астана, «Шикүла және К» ЖШС, 2013. – 40 бет.
6. Исмагулова С. / Музыка әлемінде. Республикалық ғылыми - әдістемелік педагогикалық журнал. – №2. 2005. – 38-42 б.

УДК 373.3:808.1

БАСТАУЫШ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ АДАМГЕРШІЛІК ҚАСИЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Бахтиярова Г.Р.

п.ғ.к., профессор

Қ.Жұбанов атындағы АӨУ, Ақтөбе, Қазақстан,

e-mail: Aibol04@mail.ru

Узақбаева И.Б.

Қ.Жұбанов атындағы АӨУ

2 курс магистранты, Ақтөбе, Қазақстан,

e-mail: indi_uzakbaeva@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада бастауыш сынып оқушыларының адамгершілік және рухани құндылықтарын қалыптастырудағы поэзияның рөлі қарастырылады. Ақтөбелік авторлардың еңбектері негізінде кіші мектеп жасындағы оқушылардың бойындағы мейірімділік, жауапкершілік, туған жерге деген сүйіспеншілік және ана тіліне құрмет сезімдерін дамыту жолдары көрсетілген. Сонымен қатар «Адал азамат» бағдарламасы аясында адалдық пен азаматтық қасиеттерді қалыптастыруға бағытталған тиімді жұмыс түрлері ұсынылып, олардың мүмкіндіктері қысқаша сөз етіледі.

Тірек сөздер: адамгершілік, бастауыш мектеп, поэзия, рухани тәрбие, Адал азамат, туған жер, ана тілі, мейірімділік.

THE IMPORTANCE OF DEVELOPING MORAL QUALITIES IN PRIMARY SCHOOL-AGE CHILDREN

Abstract. The article highlights the importance of moral and spiritual values in primary education. It demonstrates how poems and texts by Aktobe authors contribute to developing kindness, responsibility, patriotism, and respect for the native language among 4th-grade students. The paper also outlines methodological ways to use poetry within the “Adal Azamat” program to foster honesty and civic identity.

Keywords: moral values, primary school, poetry, Adal Azamat, native language, homeland, empathy.

Қазіргі қоғамның даму үрдісі адамның рухани-адамгершілік қасиеттерінің маңыздылығын айқын көрсетіп отыр. Адамгершілік – адам мен қоғам арасындағы өзара қатынастың рухани өлшемі. Ол

адамның ішкі дүниесін, ар-ождан, ізгілікке деген ұмтылысын айқындайды. Қазақ халқының ұлттық тәрбиесінде адамгершілік ұстанымдары басты орында тұрған. Қазақ ойшылдары адамгершілікті адамның өмірлік маңызды қасиеті деп есептеген. Абай Құнанбайұлы өзінің Қара сөздерінде: «Адамның адамшылығы – ақыл, ғылым, жақсы ата, жақсы ана, жақсы құрбы, жақсы ұстаздан болады», - деп, рухани тәрбие мен моральдық дамудың негізін көрсетеді. Абайдың ойынша, адам бойындағы адамгершілік қасиеттерді қалыптастыруда білім мен моральдық тәрбие бір-бірімен тығыз байланысты [1].

Ыбырай Алтынсарин адамгершілікке тәрбиелеудің негізгі құралдары ретінде еңбекті және ата-ана үлгісін атап көрсеткен. Сонымен қатар, оның «Қырғыз хрестоматиясынан» алынған мысалы бойынша: «Мейірімділік пен ізгілік – адам бойындағы ең асыл қасиеттердің бірі», – деп, адам бойындағы моральдық құндылықтарды ерекше бағалаған [2, 45 б]. Бұл ойлар қазіргі қоғамда адамгершілік тәрбиесінің өзектілігін көрсетеді, яғни жеке тұлғаның дамуы мен қоғамның өркендеуі үшін рухани құндылықтарды сіңіру аса маңызды болып табылады.

Бастауыш мектеп оқушыларының адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру қазіргі педагогиканың стратегиялық міндеті болып табылады [3].

Адамгершілік – жеке тұлғаның ішкі мәдениетінің, мінез-құлқы мен өмірлік ұстанымының негізі. Қоғамның өркендеуі үшін адалдық, әділдік, жауапкершілік және мейірімділік қасиеттері бар азаматтардың тәрбиеленуі аса маңызды. Осы бағытта елімізде бүгінде жүзеге асырылып жатқан «Адал азамат» бағдарламасы жастардың бойында адалдық пен парасаттылық құндылықтарды қалыптастыруға бағытталған. Технологиялық өзгерістер мен ақпараттың көптігі адамгершілік құндылықтарды әлсіретуі мүмкін. Сондықтан «Адал азамат» бағдарламасы жастарды әділдікке, отансүйгіштікке және жауапкершілікке баулиды.

Бағдарламаның басты мақсаты – жас ұрпақ бойында адалдық, әділдік және парасаттылық қасиеттерін қалыптастыру. Сонымен қатар, адамгершілік пен адалдық – қоғам тұрақтылығының негізі.

Демек, адамгершілік – бұл адамның моральдық, рухани, әлеуметтік және психологиялық қасиеттерінің жиынтығы, ол қоғамда өз орнын табуға, дұрыс шешім қабылдауға және басқаларға қамқор болуға бағытталған. Бағдарлама жастарды сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетке тәрбиелеуге, әділдік пен еңбекқорлыққа баулуға бағытталған. Ол елдің рухани дамуына және азаматтық жауапкершіліктің нығаюына ықпал етеді [4].

Осы айтылған тәрбие міндетін жүзеге асыруда әдеби шығармалардың рөлі ерекше. Ақындар өз туындыларында мейірімді жүректің, жұмсақ мінездің, адамдықтың көркем бейнесін өлең жолдары мен шығармалары арқылы жастарға құндылық ретінде жеткізген. Өлең балаға абстракция емес, тірі образ, сондықтан бастауышта мейірім тақырыбын поэзия арқылы сіңіру өте тиімді. Сонымен қатар, ұлтқа сүйіспеншілік күнделікті өмірде сезілетін кішкентай жауапкершіліктен басталады. Өз мектебін, өз қаласын, өз тілін жақсы көру – үлкен Отанға деген сүйіспеншілігінің алғашқы баспалдағы. Отанға деген махаббатты бастауышта сезім арқылы қалыптастыру қажет: туған өлке туралы өлең, туған жердің тарихы, отбасындағы шежіре, әдебиетте бұл тақырып өте кеңінен орын алады.

Осы позиция тұрғысынан әйгілі американдық психолог, когнитивтік даму және білім беру теорияларының негізін қалаушылардың бірі Джером Брунер: «Көркем мәтінді қолдану – адамгершілік тәрбие берудің ең табиғи әдістерінің бірі», - деп атап кеткен болатын [5, 28 б.].

Осы мақала мазмұнында қарастырылған жергілікті ақын-жазушылардың «адамгершілік», «мейірім», «Отан», «ана тілі» және т.б. құндылықтар туралы шығармаларының маңызы сөз етіледі. 4-сынып оқушылары үшін «Әдебиеттік оқу» пәні негізінде рухани бағыттағы тәрбие жүйесінде төмендегі (кесте 1) авторлар шығармаларын тиімді қолдануға болады:

Кесте 1 – Ақтөбелік авторлардың шығармаларын бастауыш сынып оқушыларына адамгершілік тәрбие беруде пайдаланудың әдістемелік үлгісі

Ақынның қысқаша өмір дерегі	Ұсынылатын тақырып Өлең/ мәтін үлгісі	Құндылық бағыты	Сабақта қолданылуы
Жұбанова Мүслима Құдайбергенқызы 1926 жылы 22 желтоқсанда Ақтөбе облысы, Мұғалжар ауданының Жаңатұрмыс ауылында дүниеге келген. «Жұбанов» атты шығармалар	Атақты тұлғалар бөлімі, Ғұлама ғалым тақырыбында: Тарихи-азаматтық	Тарихты тану, ұлттық сана, намыс	«Шығарма кім туралы?» әдісі: өлеңдегі тарихи бейненің кім екенін анықтап, оқушы мен эмоциялық байланыс орнату «Әкемді жауып қалды темір қақпа»

мен естеліктер жинағында ғалымның қызы, педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент [6].	мазмұндағы өлеңдер		метафорасында сурет салыңыз. (эмоцияны түсіну)
Гүлсамал Төрединқызы Аймаханова (21.11.1961ж. Ақтөбе облысы, Мұғалжар ауданының Жанатұрмыс ауылында дүниеге келген. Жазушылар одағының мүшесі, ақын, сазгер, аудармашы, Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат) [7].	Менің отбасым және достарым бөлімі, Ең аяулы сөздер тақырыбында: Ана, мейірім туралы өлеңдер.	Мейірімділік, қамқорлық, эмпатия	Ақын поэзиясында мейірімді ана бейнесі, жақсылыққа шақыру, тіл мәдениеті көрініс табады. Бұл өлеңдер сыныпта әдептілік пен қарым-қатынас мәдениетіне үйретеді «Жылы сөз қоржыны»: бір шумақтан ең жылы сөзді таңдату, сыныпта ортақ «жылы сөз» жинау
Бабажанов Бауыржан 1969 жылы 21 ақпанда Қарақалпақстан Республикасының Мойнақ ауданында дүниеге келген. 1995 жылы әл-Фараби атындағы ҚазҰУ филология факультетін бітірді. Ақтөбе облыстық «Ақтөбе» газетінің бас редакторы болып жұмыс істеген [8]. Оның өлеңдері Сүлейменнің жүзігі: «Толқыннан толқын туады», «Жас ақындар антологиясы» ұжымдық жинақтарына енген [9].	Менің отаным-Қазақстан бөлімі, Туған елге сағыныш тақырыбында: Туған қала, өлке туралы өлеңдер.	Туған жерге сүйіспеншілік, экологиялық сезім	«Менің қалам – кішкентай Отаным»: өлеңнен кейін қабырға картаға өз тұратын көшесін белгілеу. Ақынның өлеңдерінде туған өлке, жерге деген сағыныш, табиғатты аялау, ұлттық түп тамырға құрмет анық көрінеді. Бұл бастауышта туған жерге сүйіспеншілік қалыптастыруда жақсы мәтіндік база [5].
Есенбек Жұмағалиев 1986 жылы 31 наурызда Байғанин ауданының Қарауылкелді ауылында дүниеге келген. Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе мемлекеттік университетін 2007 жылы ағылшын тілі мамандығы бойынша бітірді. «Анама хат», «Өлеңдер мен толғаулар, жыр жинағының авторы. Өлеңдері «Жастық – жалын жыр», «Ақ айдын» жинақтарына, «Ақтөбе кітапханасы» сериясының 50 томына енген. Саха поэзиясын және Артур Олденнің «Гейшаның естеліктері» романын аударған [10].	Менің отаным-Қазақстан бөлімі, Туған елге сағыныш тақырыбында: Туған тіл, ұлт мәдениеті.	Ұлттық құндылық, төл мәдени код	«Өлең жолынан дәлел табу»: өлең жолынан «Отан» сөзін ашатын дәлелді жолдарды іздету. Елі, жері, ұлты, тарихы туралы азаматтық өлеңдер бар. Бастауыштағы «мен кіммін? қайдан келдім?» деген дүниетанымды қалыптастыратын құнды материалы болып табылады т.б.

Мәселен, жоғарыда кесте мазмұнында аталған авторларға тоқтала кетсек, **Раева Балсара Төлеуғазықызының** «Еліме тілек» өлеңінде тілге құрмет құндылығын көреміз [11,6 б.]. Ол:

«Ана тілде ұрпағым

Сөйлегенін көрейін...» - деп, баланың еліне ең бағалы тілеуді – тілін, мінезін, болмысын аялап сақтауды көрсетеді. Бұл – отансүйгіштік тәрбиенің таза көркем формасы.

Б.Т. Раеваның шығармаларының кейіпкерлер әлеміндегі адалдық – талап немесе нұсқаулық емес, әрекет арқылы көрінетін құндылық [11]. Оқушыға бұл форма өте жақын, адам адал екенін «айтып дәлелдемейді», ол адал екенін «мінезімен көрсетеді». «Еліме тілек» бөлімінде елге шын қызмет етудің мәні іс-әрекетімен сипатталады. Осылайша өлеңді адамгершілік тәрбиесінің педагогикалық құралына айналдыру жолына келсек, бастауыш сынып мұғалімі үшін поэзиялық туындыны меңгерту, тек мәнерлеп «оқып шығумен» шектелмейді. Бұл өмірлік құндылықты баланың жүрегіне жеткізудің таптырмайтын құралы болып табылады. Мұғалім өлең жолдарын талдай отырып, сол өлең жолдарымен астарластыра отырып баланың жеке тәжірибесінде өз ойларын қосуына мүмкіндік береді. «Қандай істің үлгісі?», «Бұл мінез қандай жақсылыққа апарады?» деген сұрақтар құндылықты ішкі сенімге айналдырады.

Жоғарыда есімі аталған **Жұбанова Мүслима Құдайбергенқызы** өз өлеңдерінде қазақ тағдырының ауыр репрессия кезеңдерін көрсетіп, «ар-намыс», «адалдық», «ұрпақ сабақтастығы» ұғымдары туралы ой тастайды. Ол «көзіммен көрген қасірет азайған жоқ па?» деген сауалды бүгінгі ұрпаққа аманат ретінде қалдырады. Бұл бүгінгі оқушы бойындағы ұлттық сана оянуының бастамасы болуы әбден мүмкін.

Мүслима Жұбанова бала кезінен зерек, білімге құштар, сезімтал болып өсті. Өз естеліктерінде Мүслима Құдайбергенқызы 1931 жылы әкесі Құдайберген Жұбановпен бірге Ленинградқа барғанын және сол жерде балабақшаға барғанын жылы еске алады. Әкесі Шығыс тілдері академиясында оқып жүрген кезде, оны жиі өзімен бірге алып кетіп, қолына қағаз бен бояу қарындаш беріп, бұрыштағы терезе алдына отырғызып сурет салғызған. Академия ұстаздары ғалымның осылайша сәби қызын қасына ертіп жүретінін көріп, оның бала тәрбиесіндегі ерекше қамқорлығына таңданған екен. Бұл жылдар Мүслиманың ғылым мен өнерге қызығушылығын ерте оятқан кезең болды.

Алайда, тағдыр Жұбановтар әулетіне ауыр сынақ әкелді. 1937 жылғы сталиндік қуғын-сүргін кезінде Құдайберген Жұбанов «жапон тілін меңгергені үшін шпион» деген жаламен тұтқындалды. Ол жапон және басқа да шығыс тілдерін ғылым үшін, түркітану мен салыстырмалы лингвистика саласында терең зерттеу мақсатында үйренген болатын. Бірақ сол ғылыми ізденісінің өзі өміріне кесірін тигізді.

Мүслима бұл оқиғаны ауыр күйзеліспен еске алады: бір күні сабақтан келгенде, бейтаныс адамдар үйге кіріп, әкесін қолжазбаларымен бірге алып кеткенін жазады. Бұл сәт отбасына орны толмас қайғы әкелгенімен, ол кейін әкесінің ғылыми мұрасын сақтау мен насихаттауға бар ғұмырын арнады.

М. Жұбанованың шығармаларындағы әке образы – қазақ эпикасындағы ең іргелі құндылықтардың көркем бейнесі болып табылады.

«Әке – жыр» жинағындағы «Түрме ішіндегі әке ойы» өлеңінде автор:

«Қазақтың жалғыз бары едім,

Абыройы едім, ары едім,

Ауырдан қашып көрмеген,

Жүк көтерген нары едім...

Өңім бе бұл, түсім бе,

Жатқаным түрме ішінде?

Ыза мен кектен, қорлықтан,

Кеміген болар күшім де?» - деп, әке бейнесін рухани және адамгершілік тұрғыдан терең суреттейді [12, 68 б.].

Мүслима Жұбанованың қаламынан туған поэтикалық мәтіндерде «әкеге деген жанашырлық» өзегінен бастау алатын бала-ата қатынасының моральдық энергиясы жан-жүрекке тиетін метафоралар арқылы беріледі. «Әкемді жауып қалды темір қақпа» жолы – ауыр, бірақ шындық поэтикалық жолдар. Бұл жерде бала үшін маңызды нәрсе – «қайғы» емес, «жүректегі жылылықтың сақталуы». «Әкем қалды жүрегімде жыр болып» жолы – мейірімділіктің әдеби формасы [12, 67 б.].

Жоғарыда аталған авторлардың барлығы – адамдық, махаббат, туған тіл, туған жер, ұлттық сана тақырыптарын әр қырынан ашып көрсетеді. Демек бастауыштағы тәрбие мазмұнын тек тәрбиелік қана емес, әдебиеттің өзіндік эмоционалдық кодын қалыптастырады.

Біз жоғарыда атап өткендей, «Әдебиеттік оқу» пәнімен қатар 4-сыныпта «Қазақ тілі» пәнінің мазмұнында ақтөбелік жергілікті ақын жазушылар шығармаларын балаларға рухани адамгершілік тәрбие беру мақсатында пайдаланудың мүмкіндігі бар. «Қазақ тілі» сабағында тиімді қолдану үшін келесі төмендегідей тапсырмаларды ұсынуға болады. Мысалы, әр тақырыптың ерекшелігін ескере отырып:

1. Ақын өлеңдерінен 1-2 жол оқып, жаттауды әдетке айналдыру;
2. Әр өлеңнен «қай құндылық?» сұрағына жауап іздету;
3. Туған қаласы туралы шағын эссе жаздыру;
4. Сыныпта «сыпайы сөздер» бұрышын ұйымдастыру;

5. Мектеп заттарын ұқыпты ұстау арқылы Отанға қызметін түсіндіру;
6. «Еліме пайда әкелу үшін мен не істей аламын?» – 3 нақты әрекет жаздыру;
7. «Бір күн – бір жақсылық іс» дәптерін жүргізу;
8. «Мен сыныпта мейірімділікті қалай көрсетемін?», «Мен қандай адам болғым келеді?» атты өзіндік пікір алмасу;
9. Ата-анамен «бір жақсы іс» челленджін ұйымдастыру;

Аймақтық әдебиет баланың сана құрылымында ерекше маңызды рөл атқарады. «Өз өңірі», «өз қаласы», «өз топонимі» сияқты танымдық кодтар балаға мәтінді шынайы қабылдауға мүмкіндік береді.

Ақтөбелік қаламгерлердің шығармаларында туған жер, әке, ел болашағы тақырыптары табиғи және органикалық түрде беріледі. Біз сөз еткен Жұбанова Мүслима мен Раева Балсара шығармаларында адамгершілік, ана тілін құрметтеу және ұлтқа адалдық тақырыптары 4-сынып оқушыларына патриоттық және рухани тәрбие беруге дайын мазмұн мен эмоция ұсынады. Әдебиетті практикалық құндылыққа айналдыру – қазіргі мұғалімнің маңызды міндеттерінің бірі. Мұндай тәсіл арқылы бала адамгершілікті өмірлік жағдайларда көріп, түсінеді; яғни адамгершілік жаттап алынатын сөз емес, өмірдегі таңдаудың нәтижесі екенін ұғынады.

Тұжырымдай келе айтқанда, адамгершілік пен адалдық – қоғам тұрақтылығының негізі. Бастауыш сынып оқушыларының жас және дүниетанымдық ерекшеліктерін, сондай-ақ әр пәннің білім мазмұнын ескере отырып таңдалған Ақтөбе өңірі авторларының мәтіндерін мазмұндық тұрғыдан талдау аймақтық әдебиетті қолданудың вариативтілігін көрсетеді және оқушыларды рухани-моральдық дамытуға мол мүмкіндіктер береді. Бұл бағыттағы жұмыстар құндылықтарды тек теориялық деңгейде түсінік беріп қана қоймай, балалардың күнделікті мінез-құлқын да орнықтырып, туған жер мен Отанға деген құрметін тәрбиелеудің құралы болып табылады. Сол секілді, біз көтеріп отырған тұжырымдар бүгінгі мектеп тәжірибесінде қолданылатын міндетті «Адал азамат» тәрбие бағдарламасының мазмұнымен өзара үндестікке ие болып, оны тәжірибеде жетілдіре түседі. Бұл өз кезегінде оқушылардың рухани-адамгершілік дамуын жүйелі түрде қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Осындай оқу үдерісінде мазмұнды үйлесім тапқан жұмыстар арқылы елімізде адал, әділ, парасатты, еңбекқор азаматтар тұлғасын қалыптастырудың мүмкіндігі мол. Сонымен қатар, осындай бағыттағы атқарылған мақсатты, жоспарлы, жүйелі жұмыстар оқушылардың жеке тұлғалық дамуына жүйелі түрде ықпал етіп, адамгершілік қасиеттерін қалыптастырып қана қоймай, білім беру үдерісінің танымдық-тәрбиелік тиімділігін арттырады сөзсіз. Мұндай оқу-тәрбие үдерісіндегі ұстанымдар оқушылардың құндылықтық бағдарын айқындап, олардың оқу мотивациясын, белсенділігін және танымдық әрекетке деген жауапкершілігін арттырады.

ӘДЕБИЕТ

1. Абай Құнанбайұлы. 7 қара сөз. [Электрондық ресурс]. – URL: <https://bilim-all.kz/article/736-Qarazozder-07-qara-soz> (қол жеткізілген күні: 11.11.2025).
2. Ыбырай Алтынсарин. Қырғыз хрестоматиясы. – Алматы: Ғылым, 2010. – 120 б.
3. Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы. Бастауыш білім мазмұны бойынша әдістемелік ұсынымдар. – Астана, 2023.
4. ҚР Сыбайлас жемқорлыққа қарсы агенттігі. «Адал азамат» жобасы туралы ақпарат [Электрондық ресурс]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption> (қол жеткізілген күні: 11.11.2025).
5. Bruner, J. The Culture of Education. Cambridge: Harvard University Press, 1996.
6. Ақтөбегазеті. Мүслима Жұбанова туралы мақала [Электрондықресурс]. – Қолжетімділікрежимі: <https://aqtobegazeti.kz/?p=46288> (қолжеткізілген күні: 09.11.2025).
7. Аймаханова Г. Көкемарал. Жыр кітабы. – Алматы: Отырар, 2000.
8. Кітап палатасы. Бүгін белгілі ақын Бауыржан Бабажанұлының туған күні [Электрондық ресурс]. – URL: <https://kitap-palatasi.gov.kz/news/321> (қол жеткізілген күні: 11.11.2025).
9. Бабажанұлы Б. Сүлейменнің жүзігі: өлеңдер. – Ақтөбе, 2021.
10. Жұмағалиев Е. Өлеңдер мен толғаулар. – Ақтөбе, 2018.
11. Раева Б. Т. «Еліме тілек» өлеңдер жинағы. – Ақтөбе, 2020.
12. Жұбанова М. А. – Арыс, Алматы, 1999. – 67 б.

УДК 159.955

ДҮНИЕТАНУ ПӘНІ САБАҚТАРЫНДА КІШІ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ СЫНИ ОЙЛАУЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Абильдина С.К.

п.ғ.д. Қ.Жұбанов атындағы АӨУ профессоры

Курманова Г.С.

7 M01301 –Бастауыш оқытудың
педагогикасы мен әдістемесі ББ 2 курс магистранты

Қазақстан, қ. Ақтөбе

e-mail: cherniyaz97@gmail.com

Аннотация. Бұл мақалада бастауыш сынып оқушыларының «Дүниетану» пәні аясында сыни ойлау қабілетін қалыптастыру мәселесі қарастырылады. Сыни ойлау — ақпаратты саналы түрде өңдеу, талдау жүргізу, әртүрлі көзқарастарды салыстыру және негізделген қорытынды шығару қабілеті ретінде анықталады. Зерттеу барысында ұлттық мәдени мұраларды, оның ішінде Аль-Фарабидің философиялық еңбектерін, қазақ мақал-мәтелдерін және дәстүрлі ұлттық ойындарды қолданудың оқушылардың аналитикалық ойлау дағдыларын, өз пікірін қалыптастыруын және оқу материалына рефлексивті қатынасын дамытудағы рөлі қарастырылады.

Тірек сөздер: сыни ойлау, бастауыш мектеп жасындағы оқушылар, дүниетану, ұлттық құндылықтар, педагогикалық әдістеме.

FORMATION OF CRITICAL THINKING OF STUDENTS OF PRIMARY SCHOOL AGE IN THE LESSONS OF COGNITION OF THE WORLD

Abstract. This article explores the formation of critical thinking among primary school learners within the framework of the subject “Cognition of the World.” Critical thinking is interpreted as the ability to analyse information, compare viewpoints, and make reasoned conclusions. The article emphasises the integration of national cultural values into the development of cognitive skills. Al-Farabi’s philosophical ideas, Kazakh proverbs, and national strategic games are described as culturally relevant tools that stimulate analytical reasoning and independent judgement in young learners.

Keywords: critical thinking, primary school, Cognition of the World. national values, instructional methodology.

«Дүниетану» оқу пәнінің мақсаты – оқушылардың бойында адамның табиғи және әлеуметтік ортасы, табиғат пен қоғамның өзара байланысы мен тәуелділігі туралы білім жүйесін қалыптастыру болып табылады [1]. Бұл пән тек ақпарат берумен шектелмей, оқушыларды өз бетімен ойлануға, қорытынды жасауға және қоршаған ортаны сын тұрғысынан бағалауға үйретуге бағытталған.

Пәннің міндеттері зерттеу және бақылау арқылы табиғи және әлеуметтік құбылыстарды тануды қамтиды. Оқушылардың өздігінен іздену, тәжірибе жасау, сауалнама жүргізу сияқты әрекеттер арқылы білімді игеруі сыни ойлаудың қалыптасуына тікелей ықпал етеді. Сонымен қатар пән барысында әлеуметтік және экологиялық нормаларды меңгерту арқылы оқушылардың жауапкершілігі мен санасы дамиы.

Оқыту әдістері оқушылардың белсенділігін арттыруға бағытталған. Мысалы, ойын іс-әрекеттері, жобалық жұмыстар және зерттеу тапсырмалары оқушыларға ақпаратты талдау, пікірталас жүргізу және шешім қабылдау дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар зерттеу әрекеттерін қолдану арқылы дүниетану сабақтары оқушылардың сыни ойлау қабілетін, танымдық құзыреттілігін және дербес ізденуін қалыптастырады.

Педагогикалық-психологиялық зерттеулер көрсеткендей, бастауыш мектеп жасындағы оқушының ойлау үрдісі көп жағдайда көз алдына елестетуге, көрнекілікке және іс-әрекет барысында тікелей тәжірибемен байланыстыра қабылдауға негізделеді. Осыған орай мұғалімнің мақсатты бағыт беруі арқылы пікір білдіру, салыстырмалы талдау, модельдермен жұмыс істеу сынды тапсырмалар баланың танымдық белсенділігін арттыруда жоғары нәтиже береді. Сонымен қатар «Егер толықтыру енгізсек, не өзгереді?», «Осының астарлы себебі неде?», «Мүмкін болатын балама шешімдер бар ма?» секілді ашық сипаттағы сұрақтарды қолдану оқушының ой үдерісін күрделендіріп, сыни ойлау мәдениетін қалыптастырудың бастапқы деңгейін қамтамасыз етеді. Сыни ойлаудың теориялық негіздеріне келер болсақ, сыни тұрғыдан ойлаудың бастауыш деңгейде қалыптасуы баланың еркін ойлау мәдениетімен, ұжымдық және жеке шешім қабылдау дағдысымен тығыз байланысты. Бұл бағытта когнитивтік және іс-әрекеттік әдістер жиі қолданылады.

Сыни ойлау – бұл ақпаратты қабылдап қана қоймай, оны талдау, себеп-салдар байланысын табу, балама көзқарастарды салыстыру, және қорытынды жасау қабілеті. Бастауыш сынып оқушыларында бұл қабілеттің негізі «неге?» және «қалай?» деген сұрақ қоюдан басталады. Мұғалімнің міндеті — сол сұрақтың мәдени және танымдық мәнін күшейту.

Сыни ойлауды ұлттық педагогикалық контексте қарастырған кезде Әл-Фарабидің «Қайырымды қала тұрғындары туралы трактаты» ерекше мәнге ие. Онда адам ойының жетілуі ізгілік пен парасаттылық ұғымдарымен байланыстырылған. Бұл тұрғыда ойлау мәдениеті – адамның рухани кемелденуінің шарты [2]. Қазақтың ұлттық тәрбиелік қазынасында баланың ойлау дағдысын қалыптастыруға бағытталған мазмұн мол: мақал-мәтелдер, шешендік сөздер, жұмбақтар, ұлттық ойындар – бәрі де логикалық байланыс, дәлел, салыстыру, қорытынды жасауды қажет етеді. Мысалы, «Ақыл — тозбайтын тон», «Өнерлі өрге жүзеді», «Өтіріктің құйрығы бір-ақ тұтам» сияқты мақалдардан оқушылар «ақиқат» пен «жалғандық» категорияларын талдауды үйренеді. Мұғалім мақалдарды қолдана отырып, оқушыларға дәлелдеу, ұқсас жағдай табу, мысал келтіру арқылы ойлануға бағыт береді [3]. Сонымен бірге дәстүрлі ұлттық ойындарды оқу үдерісіне кірістіру де оқушының сыни ойлау қабілетінің дамуына оң ықпал етеді. Айталық, «Тоғызқұмалақ» ойыны оқушыларды талдау, жоспарлау, ықтимал нұсқаларды есептеу және стратегиялық көзқарас қалыптастыруға бағдарласа, «Асық ату» барысында дәлдікке сүйенген бағалау, сараптау және нәтижені болжау дағдылары дамиды. Мұндай әрекеттік тәжірибе арқылы бала тек арифметикалық түсініктерді емес, сонымен қатар кең ауқымды логикалық қорытындылау, аналитикалық пайымдау және рефлексивтік ойлану дағдыларын игереді.

Бұл тәсіл әлемдік және қазақстандық инновациялық педагогиканың трендімен үйлеседі. Мысалы, Назарбаев Зияткерлік мектептеріндегі «thinking routines» не «debate circles» сияқты танымдық стратегиялар ұлттық мәдени контентпен үйлестірілген жағдайда оқушылардың дәлелді пікір айту, өз көзқарасын қорғау, ақпаратты сұрыптау және негіздеу қабілеттерін күшейту арқылы сыни ойлаудың нәтижелілігін арттыра алады.

Н.В.Мирза өзінің «Педагогическое мастерство» еңбегінде сыни ойлауды дамыту үшін мұғалімнің рефлексивтік мәдениеті мен коммуникативтік позициясының маңызын ерекше атап өтеді. Мұғалім тек ақпарат беруші емес, «ой тудырушы» рөлін атқарады [4]. Кіші мектеп жасындағы бала үшін сыни ойлау диалог, пікір алмасу, «неге?» сұрағы арқылы өмірге келеді. Қазақстандық әдістемелік құралдарда мұғалім мен оқушының «позициялық коммуникациясы» қарастырылған: А – жетекші, В – оппонент, С – бақылаушы модель. [4]. Бұл модельді бастауыш сыныпта өте қарапайым формада қолдануға болады: 3 оқушы 3 рөл алады, біреуі пікір айтады, біреуі қарсы дәлел айтады, үшіншісі «ең сенімді дәлел» деп бағалайды. Бұл – сыныптағы демократияландыру. Яғни балаға «пікір айтуға» құқық беріледі, әрі ол құқық «дәлел» арқылы бағаланады. Бұл формула – дәл осы жаста мінез-құлық мәдениеті мен ой мәдениеті бір уақытта қалыптасады дегенді білдіреді. Тағы бір тиімді әдіс, мысалы, мұғалім «сен — кеңесші» деп рөл беріп: «егер сен достарыңа кеңес беретін болсаң, қандай дұрыс кеңес берер едің?» Бұл әдіс баланы тез бейімдейді, себебі бала «ойлану» емес, «досына көмектесуге бағытталған» ішкі ынтасымен іске қосылады.

Ойын іс-әрекеттері арқылы оқыту оқушылардың танымдық белсенділігін арттыруға мүмкіндік береді. «Жоба» әдісі – оқушының немесе оқушылар тобының ғылыми-зерттеушілік, шығармашылық немесе практикалық сипаттағы проблемаларды шешу жөніндегі нәтижелерге қол жеткізу үшін бағытталған оқу-танымдық әрекеті. Дүниетану пәнін оқыту барысында мұғалімнің негізгі міндетінің бірі – білім алушыға дайын тұжырым емес, дербес ойлау жолын қалыптастыру. Осы тұрғыдан «бақылау – салыстыру – қорытынды жасау» қағидасын басшылыққа алып, бастауыш сыныпта оқытудың келесі белсенді әдістерін орынды пайдалану тиімдірек деп есептейміз. Мәселен, Think–Pair–Share («Ойлан — жұптас — бөліс») тәсілі табиғи құбылыстардың ерекшеліктерін әр қырынан қарастыруға мүмкіндік береді. «Болжау» және «Дәлелде» әдістері тәжірибелік зерттеу тапсырмаларының логикасын нығайтады. «Кері байланыс шеңбері» қорытынды кезеңде оқушының пікірін дәлелмен негіздеуге жағдай жасайды. Ал «ұлттық мәтін негізінде сұрақ қою» технологиясы – отандық мәдени код пен танымның өзара байланысын күшейтеді.

Мысалы, «Алдар көсе неге ақылды кейіпкер деп танылады?», «Қоршаған ортаға жауапкершілік дегенді қалай түсінесің?» сынды сұрақтар бастауыш сынып оқушысын этикалық пайымдауға, себеп-салдарлық байланыстарды анықтауға бағыттайды. Қазақстанның жаңартылған оқу мазмұны да ұлттық дүниетаным мен қазіргі заманғы педагогикалық тәсілдердің интеграциясын қолдайды: бастауыштағы оқу үдерісі «ізденіс-диалог» сипатына ие болуы қажет екені нормативтік құжаттарда да белгіленген.

Сыни ойлаудың дамуы тек логикалық есептермен шектелмейді: ұлттық мазмұнның өзі салыстыру, аргументация және мағыналық талдау үшін табиғи контекст береді. Мақал-мәтелдерде ықшамдалған салыстыру моделі бар; эпикалық туындыларда кейіпкер таңдауы – дилеммалық тапсырманың дәлме-дәл прототипі; ұлттық ойындар – стратегиялық шешім қабылдаудың шынайы үлгісі. Осылайша, ұлттық

педагогикалық тәжірибені сабаққа кіріктіру бастауыштағы сыни ойлау мәдениетін тереңдетудің әлеуетті жолдарының бірі болып табылады.

Ұлттық құндылық контенті бұл жерде өте тиімді. Қазақ эпостарында, ертегілерде «таңдау», «сынақ», «жүйрікті сынау», «ерлікті бағалау» мотивтері бар. Мысалы, «Алдар көсенің алдануы» — логикалық парадокстар, «Ер Төстік» — стратегиялық шешімдер (қайда бару, кімге сену). Сондықтан мұғалім әр сабаққа «микро choice» енгізуге міндетті: «егер біз А жолымен барсақ, не ұтамыз? Егер В жолымен барсақ, не жоғалтамыз?» Бұл — deductive comparison. Бұл — салыстыру. Дәл осы жерде сыни ойлау туады.

Зерттеу көрсеткендей, Қазақстан мектептерінде баланың сыни ойлауы оқуға емес, тапсырма типіне байланысты. Егер тапсырмада баладан «жауапты табу» емес, «жауабыңды түсіндіру» талап етілсе, нәтиже жоғары болады. Бастауыш сыныпта сыни ойлауды қалыптастыру 3 базалық қағидаға сүйенеді: 1. дәлел сұрау (why?), 2) салыстыру (A vs B), 3) таңдау жасау және оны қорғау.

Әл-Фарабидің танымдық теориясы мен қазіргі білім берудің когнитивтік бағыты арасында тығыз байланыс бар. Ойшыл адамның кемелденуін “ақыл, мінез және тәрбие бірлігімен” түсіндірген. Бүгінгі бастауыш мектептегі дүниетану сабақтарын да дәл осы үш бағыт біріктіріледі:

- Ақыл – табиғи және әлеуметтік құбылыстарды талдау;
- Мінез – экологиялық және адамгершілік ұстанымдарды сақтау;
- Тәрбие – ұлттық мәдениетке құрметпен қарау.

«Өрлеу» біліктілікті арттыру ұлттық орталығының Шығыс Қазақстан өңірлік филиалы шығарған «Дүниетану пәні сабақтарында қолданылатын тиімді әдіс-тәсілдер: әдістемелік нұсқаулық» еңбегі бастауыш сынып мұғалімдеріне кәсіби тәжірибесін жетілдіруге бағытталған нақты практикалық ұсыныстар ұсынады [5]. Бұл еңбекте дүниетану пәні оқушылардың зерттеушілік ізденісін дамытатын, сыни ойлауын қалыптастыратын және қоршаған орта туралы ғылыми дүниетанымын кеңейтетін маңызды пән ретінде сипатталады.

Авторлар оқу үдерісінде белсенді оқыту әдістерін – «ой қозғау», «кластер», «INSERT», «венн диаграммасы», «пікірталас», «жоба әдісі» тәрізді технологияларды мақсатты пайдаланудың маңызын көрсетеді. Мұндай тәсілдер оқушыны дайын ақпарат алушы рөлінен шығарып, өз бетінше талқылап, дәлелдеп, қорытынды жасай алатын белсенді субъект ретінде қалыптастыруға жағдай жасайды.

Аталған нұсқаулықта ұсынылған әдістемелік вектор оқушылардың танымдық белсенділігін күшейтіп қана қоймай, дүниетану пәнін оқытуда ұлттық құндылық мазмұнын, экологиялық ұстанымдар мен жауапкершілік мәдениетін ықпалдастыруға да мүмкіндік береді. Нәтижесінде пәндік оқу материалы әр баланың жеке тәжірибесімен ұштасып, қоршаған болмысқа қатысты өмірлік мағынаны түсінуге бағытталады және білімнің қолданбалы сипатын арттырады [5].

Ұлттық мазмұнмен байытылған дүниетану пәні арқылы сыни ойлау баланы тек білім алушы емес, мәдениет пен дәстүрді жалғастырушы тұлға ретінде қалыптастырады. Бұл Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында айқындалған тұлғалық бағдар принципімен де үндеседі. Бастауыш сыныптағы сыни ойлау сабақтары баланың тілін, логикасын, эмпатиясын, мәдени сезімін қатар дамытады. Ұлттық дәстүр мен заманауи әдістемені ұштастыра отырып, ойлау мәдениеті мен адамгершілік сана бірлігін қалыптастыру — жаңартылған білім мазмұнының басты бағыты болып қала береді.

Қорыта келгенде, кіші мектеп жасындағы оқушылардың сыни ойлауын қалыптастыру — бүгінгі білім беру жүйесінің стратегиялық міндеті. Ол тек пәндік мазмұнмен емес, ұлттық рухани құндылықтар мен философиялық негіздер арқылы жүзеге асуы тиіс. Дүниетану пәні осы мақсатты іске асырудың ең тиімді алаңы болып табылады, себебі ол оқушылардың табиғатқа, қоғамға және өзіне деген көзқарасын сын тұрғысынан қалыптастыруға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТ

1. Қазақстан Республикасының Білім және Ғылым министрлігі. Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. – Астана, 2018.
2. Әл Фараби. Қайырымды қала тұрғындары туралы трактат. – Алматы: Ғылым, 2000.
3. Қазақ мақал- мәтелдері.-Алматы «Балауса» баспасы, 2013
4. <https://adebiportal.kz/upload/iblock/994/9949ae5a98f991b547214e6a25bb70a9.pdf>
5. Мирза Н.В. Педагогическое мастерство: тренинг. Тесты. Игры: учеб.-метод. пособие. – Алматы: New Book, 2021. – 232 с.
6. Дүниетану пәні сабақтарында қолданылатын тиімді әдіс-тәсілдер: әдістемелік нұсқаулық. – Өскемен: «Өрлеу» БАҰО АҚ, ШҚ филиалы, 2019. – 56 б.

УДК 373.2:159.922.7:37.036

ВЛИЯНИЕ ИЗО-ТЕРАПИИ НА СОЦИАЛЬНУЮ АДАПТАЦИЮ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА К УСЛОВИЯМ ДОО

Джетимекова Е.В.

Айтпаева А.К.

Магистрант Казахского Национального Педагогического университета имени Абая,
(Алматы, Казахстан), E-mail: kburlaeva@mail.ru

к.п.н., профессор Казахского Национального Педагогического университета имени Абая
(Алматы, Казахстан), E-mail: alma-arujan@mail.ru

Аннотация: в статье рассматривается влияние изо-терапии на социальную адаптацию детей старшего дошкольного возраста в условиях дошкольных образовательных организациях (ДОО). Освещены основные проблемы социальной адаптации, особенности данного процесса у детей 4-5 лет. Описаны различные формы и техники изо-терапии, применяемые для улучшения социального взаимодействия детей, а также роль педагога в процессе их внедрения. Особое внимание уделяется влиянию изо-терапии на развитие коммуникативных навыков и поведение детей в коллективе. В статье также указано, что изо-терапия является эффективным инструментом для социализации и эмоционального благополучия старших дошкольников.

Ключевые слова: изо-терапия, социальная адаптация, старший дошкольный возраст, дошкольная организация (ДОО), коммуникативные навыки, эмоциональное развитие, педагог, коллектив, дети.

ЕГДЕ ЖАСТАҒЫ МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНЫҢ ЖАҒДАЙЫНА ӘЛЕУМЕТТІК БЕЙІМДЕЛУІНЕ ИЗО-ТЕРАПИЯНЫҢ ӘСЕРІ

Андатпа: Мақалада мектепке дейінгі білім беру ұйымдары (Мектепке дейінгі білім беру ұйымдары) жағдайында мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтік бейімделуіне изо-терапияның әсері қарастырылады. Әлеуметтік бейімделудің негізгі проблемалары, 4-5 жастағы балалардағы осы процестің ерекшеліктері қамтылған. Балалардың әлеуметтік өзара әрекеттесуін жақсарту үшін қолданылатын изо-терапияның әртүрлі формалары мен әдістері, сондай-ақ оларды енгізу процесінде мұғалімнің рөлі сипатталған. Изо-терапияның коммуникативті дағдыларды дамытуға және ұжымдағы балалардың мінез-құлқына әсеріне ерекше назар аударылады. Мақалада сонымен қатар изотерапия үлкен мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтенуі мен эмоционалды әл-ауқатының тиімді құралы екендігі көрсетілген.

Түйінді сөздер: изо-терапия, әлеуметтік бейімделу, мектепке дейінгі жастағы аға жас, мектепке дейінгі білім беру ұйымы (ДББҰ), коммуникативтік дағдылар, эмоционалды даму, педагог, ұжым, балалар.

THE EFFECT OF ISO-THERAPY ON THE SOCIAL ADAPTATION OF OLDER PRESCHOOL CHILDREN TO PRE-SCHOOL CONDITIONS

Abstract: the article examines the impact of art-therapy on the social adaptation of older preschool children in pre-school educational institutions (pre-school). The main problems of social adaptation, the peculiarities of this process in children 4-5 years old are highlighted. Various forms and techniques of art-therapy used to improve children's social interaction, as well as the role of the teacher in the process of their implementation, are described. Special attention is paid to the influence of art-therapy on the development of communication skills and behavior of children in a team. The article also indicates that art-therapy is an effective tool for the socialization and emotional well-being of older preschoolers.

Keywords: art-therapy, social adaptation, senior preschool age, preschool educational organization (pre-school), communication skills, emotional development, teacher, team, children.

Социальная адаптация детей старшего дошкольного возраста к условиям дошкольной образовательной организации (далее ДОО) является важнейшим аспектом их развития и успешной подготовки не только к школе, но и закладывает предпосылки к успешной адаптации в различных ступенях жизни. В этот период дети учатся взаимодействовать с коллективом, адаптируются к новым социальным ролям, развивают навыки общения, однако, не все дети проходят данный процесс легко. Некоторые испытывают трудности с принятием норм поведения, социальными правилами, что может привести к тревожности, изоляции или агрессивному поведению.

Социальная адаптация включает усвоение ребёнком социальных норм, правил и ценностей коллектива. В детском саду этот процесс становится особенно важным, так как ребёнок сталкивается с

необходимостью взаимодействовать с различными людьми: взрослыми и сверстниками. Дети старшего дошкольного возраста (4-6 лет) вступают в фазу активного формирования личностных качеств, умения общаться и сотрудничать в коллективе. Основными проблемами на этом этапе могут быть тревожность, застенчивость, проблемы с самооценкой, трудности в установлении контактов с другими детьми и педагогами [2].

Многие дети испытывают трудности в адаптации к условиям ДОО по причине недостатка развитых коммуникативных навыков и неумения регулировать своё эмоциональное состояние. Это приводит к нарушению поведения, конфликтам в коллективе, агрессивным или, напротив, замкнутым реакциям [5]. В результате дети могут испытывать дискомфорт и страдать от низкой социализации.

Дети старшего дошкольного возраста находятся на пороге перехода от детского сада к школе. В этот период они начинают осознавать своё положение в группе, учатся выполнять социальные роли, следовать правилам. Адаптация к новым условиям требует от детей способности взаимодействовать с окружающими, проявлять эмпатию и соблюдать правила поведения в коллективе. Важным фактором здесь является развитие навыков саморегуляции, способность выражать эмоции социально приемлемым способом [2].

Для выявления уровня адаптации детей старшего дошкольного возраста педагогами дошкольной организации может применяться методика А.С. Роньжиной, приведенной ниже в таблице 2.

Таблица 1 «Диагностика уровня адаптированности ребенка к ДО» методика А.С. Роньжиной (М.В. Корепановой, Е.В. Харламповой)

Ф.И.О. ребенка	Психологические критерии адаптированности ребенка к ДО														
	Общий эмоциональный фон поведения			Наблюдение за ребенком											
				Познавательная и игровая деятельность			Взаимоотношения со взрослыми			Взаимоотношения с детьми			Реакция на изменение привычной ситуации		
	Полож.	Неустойчивый	Отрицательный	Активен	Актив.при поддержке взр.	Пассивен/р-ция протеста	Инициативен	Принимат иниц. взр.	Уход от в/отнош. Р-ция прот	Инициативен	Вступает в контакт при поддержке взр.	Пассивен	Принятие	Тревожность	Неприятие
Баллы	3	2	1	3	2	1	3	2	1	3	2	1	3	2	1

Обработка диагностики уровня адаптированности ребенка к ДОО

Баллы, набранные ребенком, суммируются. Данная сумма делится на 5 (количество критериев). Число, полученное в результате деления, соотносится со следующими показателями и делается заключение об уровне адаптированности детей.

2,6 – 3 балла – высокий уровень адаптированности. У ребенка преобладает радостное или устойчиво-спокойное эмоциональное состояние. Он активно контактирует со взрослыми, детьми, окружающими предметами, быстро адаптируется к новым условиям (незнакомый взрослый, новое помещение, общение с группой сверстников).

1,6 – 2,5 баллов – средний уровень адаптированности. Эмоциональное состояние ребенка нестабильно: новый раздражитель влечет возврат к отрицательным эмоциональным реакциям. Однако при эмоциональной поддержке взрослого ребенок проявляет познавательную и поведенческую активность, легче адаптируется к новой ситуации.

1 – 1,5 баллов – низкий уровень адаптированности. У ребенка преобладают агрессивно-разрушительные реакции, направленные на выход из ситуации (двигательный протест, агрессивные

действия), активное эмоциональное состояние (плач, негодующий крик), либо отсутствует активность, инициативность при более или менее выраженных отрицательных реакциях (тихий плач, хныканье, отказ от активных движений, отсутствие попыток к сопротивлению, пассивное подчинение, подавленность, напряженность).

Исследования показывают, что успешная адаптация требует от ребёнка развития таких качеств, как уверенность в себе, стрессоустойчивость, навыки коммуникации и сотрудничества [5]. Однако, не все дети обладают необходимыми социальными и эмоциональными навыками для того, чтобы справиться с этим переходом. В таких случаях важно использовать коррекционные методы, одним из которых является изо-терапия.

Изо-терапия - это метод коррекционно-развивающей работы с детьми, основанный на использовании изобразительного искусства (рисование, лепка, аппликация) для выражения и проработки эмоциональных состояний. Основная цель изо-терапии - гармонизация внутреннего состояния ребёнка, улучшение его эмоционального фона и развитие коммуникативных навыков [3].

Изо-терапия, как направление в арт-терапии, начала развиваться в XX веке. Одними из основателей этого подхода были художники и психотерапевты Адриан Хилл и Эдит Крамер. Хилл, британский художник, в 1938 году начал использовать рисование как способ реабилитации для пациентов в госпиталях. Крамер, психолог и художник из Австрии, была одной из первых, кто начал использовать изо-терапию в работе с детьми. Психоаналитические идеи Зигмунда Фрейда и Карла Юнга также оказали значительное влияние на развитие изо-терапии, так как предполагали важность символов и подсознательных выражений в творческом процессе [3].

Изо-терапия как метод основывается на идее, что процесс создания художественных образов помогает ребёнку выразить свои мысли и чувства, которые он не всегда способен выразить вербально. Важное значение имеет не конечный результат (рисунок или поделка), а сам процесс творчества, который даёт ребёнку возможность исследовать свои эмоции и взаимодействовать с ними [1].

Существуют различные формы и техники изо-терапии, применяемые для улучшения социальной адаптации детей. К наиболее распространённым относятся:

1. **Свободное рисование.** Ребёнку даётся возможность выразить свои чувства и эмоции без каких-либо ограничений. Это помогает развивать креативность, улучшать самооценку и снимать эмоциональное напряжение [1].

2. **Тематическое рисование.** Педагог задаёт определённую тему, например, "Мой день в детском саду" или "Моя семья". Это помогает ребёнку осмысливать свои социальные отношения и интегрироваться в коллектив [4].

3. **Коллажи и аппликации.** Создание композиций из различных материалов позволяет детям работать в группах, что способствует развитию кооперации и взаимопонимания. Использование бумаги, вырезок из журналов, ткани и других материалов позволяет детям комбинировать элементы и создавать уникальные произведения, что развивает их креативное мышление [4].

4. **Лепка из глины или пластилина.** Работа с объёмными материалами стимулирует развитие мелкой моторики и помогает детям в выражении своих внутренних состояний через форму и текстуру [3].

5. **Монотипия.** Это техника, когда на одной поверхности создается рисунок красками, а затем отпечатывается на другой поверхности. Данная техника часто используется для расслабления и снятия напряжения.

6. **Пальчиковая живопись.** Эта техника особенно популярна среди младших дошкольников, так как позволяет детям чувствовать материал и экспериментировать с цветами и текстурами, используя руки.

Все эти техники способствуют улучшению адаптации детей, так как позволяют им освоить социальные нормы и научиться взаимодействовать с окружающими.

Изо-терапия положительно влияет на развитие коммуникативных навыков у детей дошкольного возраста. В процессе творческой деятельности дети учатся взаимодействовать друг с другом, обсуждать свои работы, обмениваться идеями. Это развивает умение слушать и понимать других, проявлять эмпатию и уважение к мнению сверстников [1]. Для выявления уровня коммуникативных навыков специалисты ДОО могут обращаться к методике Ю.В. Микляевой – таблица 2.

Таблица 2 «Выявление уровня сформированности коммуникативных умений и навыков детей» методика Ю.В. Микляевой.

Цель	Показатели	Метод оценивания
Выявить уровень сформированности коммуникативных умений и навыков детей.	Оцениваются умения: Поздороваться; Обратиться; Привлечь внимание; Побудить к действиям; Передать информацию; Поблагодарить; Спросить; Задать уточняющий вопрос; Выразить несогласие; Выразить отрицание.	Оценка каждого из данных параметров оценивается в 1 балл. Невыполнение задания – 0 баллов. Максимальное количество баллов – 10. 10-7 баллов – высокий уровень; 4-6 баллов – средний уровень; 3 и менее баллов – низкий уровень.

Занятия изо-терапией также помогают детям преодолеть эмоциональные барьеры, которые мешают эффективной социализации. Дети, склонные к замкнутости или тревожности, через творчество находят способ выразить свои переживания и становятся более открытыми для общения [2]. Кроме того, рисование и лепка способствуют улучшению контроля за поведением, так как творческий процесс требует концентрации и внимания, что помогает снижать гиперактивность и агрессивные проявления [3].

Преимущества изо-терапии для детей старшего дошкольного возраста заключается в следующем:

- 1. Безопасный способ выражения эмоций.** Изо-терапия позволяет детям выразить внутренние конфликты и страхи в непрямой, творческой форме, что снижает их эмоциональную нагрузку.
- 2. Нет необходимости в вербальной коммуникации.** Это особенно важно для детей с трудностями в речи или тех, кто стесняется выражать свои мысли словами.
- 3. Укрепление уверенности в себе.** Возможность создавать что-то своими руками помогает детям чувствовать себя более уверенно и гордиться своими достижениями.
- 4. Поддержка коллективного взаимодействия.** Работа в группах развивает социальные навыки, учит детей взаимодействовать друг с другом, что важно для их адаптации в обществе.

Успешное применение изо-терапии во многом зависит от роли педагога, который должен выступать в качестве наблюдателя и фасилитатора, создавая благоприятные условия для творчества детей. Педагог не должен оценивать художественные работы детей с точки зрения их эстетической ценности, а должен поощрять свободное самовыражение и эмоциональную разрядку [5].

Важной задачей педагога является создание атмосферы доверия, в которой дети будут чувствовать себя свободными для выражения своих чувств. Педагог также помогает детям вливаться в коллектив, поддерживая взаимодействие и сотрудничество между детьми в процессе групповых занятий [4]. Благодаря таким усилиям изо-терапия становится мощным инструментом социальной адаптации.

Изо-терапия является эффективным методом для улучшения социальной адаптации детей старшего дошкольного возраста к условиям ДО. Она помогает детям преодолеть трудности в коммуникации, развивает их эмоциональные и социальные навыки, снижает уровень тревожности и стресса. Роль педагога в этом процессе особенно важна, так как именно он создает условия для свободного самовыражения и гармоничного развития детей. Таким образом, изо-терапия может быть успешным инструментом для адаптации детей к жизни в коллективе, улучшая их коммуникативные способности и поведение в группе.

ЛИТЕРАТУРА:

- 1) Мальцева М.С., Методические рекомендации по теме: «Изотерапия для дошкольников». // [Электронный ресурс]. <http://nsportal.ru/detskii-sad/korreksionnaya-pedagogika/2016/02/01/metodicheskaya-rekomendatsiya-izoterapiya-dlya>
- 2) Костяк.Т.В., Психологическая адаптация ребёнка в детском саду. // Издательский центр «Академия», Москва. -2008.-С.180.
- 3) Киселева М.В., Арт-терапия в работе с детьми: руководство для детских психологов, педагогов, врачей и специалистов, работающих с детьми. //СПб.: Речь, 2007.-С.160.
- 4) Крылова Е.Е., Арт-терапевтические технологии. Изотерапия в работе с детьми дошкольного и младшего школьного возраста. //Методические рекомендации для педагогов и родителей. - «Центр психолого-педагогической, медицинской и социальной помощи «Лад», Полевской. - 2014.-С.150.
- 5) Слушкина Е.А., Дифференцированный подход к процессу социальной адаптации детей старшего дошкольного возраста средствами народной педагогики. //метод. Рекомендации - Екатеринбург, 2007.-С.52.

УДК 373.2

РАЗВИТИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ НАВЫКОВ У ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ЧЕРЕЗ ТЕХНОЛОГИЮ ПРОЕКТНОГО ОБУЧЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ ЭТНОПЕДАГОГИКИ

Есенбаева Р.А. магистрант 2 курса,
ОП- 7М01201-Дошкольное обучение и воспитание,
НАО КазНПУ имени Абая,
Алматы, Казахстан,
e-mail: raudan78@mail.ru

Аннотация. В статье раскрываются теоретико-методологические и практические основы развития интеллектуальных навыков у детей старшего дошкольного возраста через технологию проектного обучения, интегрированную с этнопедагогическим содержанием. Мини-проект «Қазақтың киіз үйі — даналықтың символы» разработан на основе Государственного общеобязательного стандарта дошкольного воспитания и обучения (2022) и Типовой учебной программы дошкольного воспитания и обучения (2023) [3; 4]. Описаны цель, задачи, этапы реализации проекта по дням, критерии и дескрипторы оценки интеллектуальных умений, соответствующие компетентностному подходу [1; 5]. Показана практическая значимость проекта для дошкольных организаций Республики Казахстан.

Ключевые слова: проектное обучение, интеллектуальные навыки, этнопедагогика, дошкольное образование, киіз үй, национальные традиции.

Abstract. The article presents theoretical and practical foundations for developing intellectual skills in senior preschool children through project-based learning technology integrated with ethnopedagogical content. The mini-project “Kazakh Yurt as a Symbol of Wisdom” was designed in accordance with the 2022 State Standard for Preschool Education and the 2023 Model Curriculum of the Republic of Kazakhstan [3; 4]. The paper describes the goals, tasks and seven-day implementation stages of the project, as well as criteria and descriptors for assessing children’s intellectual abilities within a competence-based approach [1; 5]. The practical significance of the project for preschool institutions is substantiated.

Keywords: project-based learning, intellectual skills, ethnopedagogy, preschool education, Kazakh yurt, national traditions.

Современная система дошкольного образования Республики Казахстан ориентирована на развитие познавательных и интеллектуальных способностей детей как важнейшего условия их успешной социализации и дальнейшего обучения [3]. Согласно Типовой учебной программе дошкольного воспитания и обучения (2023), одно из приоритетных направлений работы педагога — формирование у детей старшего дошкольного возраста умений анализировать, сравнивать, классифицировать, делать выводы и применять знания в новой ситуации [4]. В трудах Ш.Т. Таубаевой подчёркивается необходимость создания педагогом развивающих ситуаций, побуждающих ребёнка к самостоятельным открытиям и рефлексии собственного опыта [1]. В этих условиях технология проектного обучения, интегрированная с этнопедагогическим содержанием, представляет собой эффективное средство развития интеллектуальных навыков дошкольников и формирования национальной идентичности [5; 8].

Цель данной статьи — обосновать возможности технологии проектного обучения этнокультурного содержания для развития интеллектуальных навыков у детей старшего дошкольного возраста и представить структуру мини-проекта «Қазақтың киіз үйі — даналықтың символы».

Методологической основой исследования являются идеи деятельностного подхода (Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев), реализованные в работах Ш.Т. Таубаевой, подчёркивающей значимость активной позиции ребёнка в познании [1]. Компетентностный подход, представленный в трудах С.С. Кунанбаевой, ориентирует педагога на развитие у ребёнка не только знаний, но и способов мышления и действий [5]. Этнопедагогические положения, изложенные А.К. Айтпаевой и С. Калиевым, раскрывают воспитательный потенциал национальной культуры и традиций для развития личности ребёнка [8; 9]. Нормативную основу исследования составляют Государственный общеобязательный стандарт дошкольного воспитания и обучения (2022) и Типовая учебная программа (2023) [3; 4].

Развитие интеллектуальных навыков у детей старшего дошкольного возраста требует от педагога не только глубокого понимания психолого-педагогических закономерностей, но и владения современными технологиями организации познавательной деятельности. Одной из наиболее эффективных технологий, обеспечивающих активное включение ребёнка в процесс познания, выступает проектное обучение.

Данная технология позволяет объединить исследовательскую, творческую и коммуникативную активность детей, развивая их способность анализировать, рассуждать, делать выводы и применять знания в новых ситуациях. Особую значимость проектное обучение приобретает при интеграции с этнопедагогическим содержанием, так как именно через обращение к народным традициям и культурным символам формируются духовно-нравственные и интеллектуальные качества личности ребёнка.

С учётом этого в рамках исследования был разработан и апробирован мини-проект «Қазақтың киіз үйі — даналықтың символы», направленный на развитие интеллектуальных умений старших дошкольников средствами этнокультурного содержания. Проект опирается на идеи деятельностного и компетентностного подходов и реализуется в соответствии с требованиями Типовой учебной программы дошкольного воспитания и обучения (2023) и ГОСО ДООиВ РК (2022).

Мини-проект «Қазақтың киіз үйі — даналықтың символы» реализуется в старшей группе (5 лет) в течение одной недели (5 дней) и направлен на развитие интеллектуальных навыков через исследование устройства и символики казахского киіз үй-юрты. В проект включены наблюдения, экспериментирование, моделирование, конструирование, работа с иллюстрациями и устное рассказывание. Методы исследования: педагогическое наблюдение, анализ продуктов деятельности детей, беседа, сравнительный анализ, качественная интерпретация результатов.

Цель мини-проекта — развитие интеллектуальных навыков (анализа, сравнения, классификации, установления причинно-следственных связей, рефлексии) у детей старшего дошкольного возраста через познавательно-исследовательскую и творческую деятельность на материале казахской народной культуры.

Задачи мини-проекта:

- 1) сформировать у детей представления об устройстве и символике киіз үй -юрты как традиционного жилища казахского народа;
- 2) развивать умение анализировать свойства материалов, сравнивать объекты, группировать их по признакам, делать выводы;
- 3) формировать исследовательские умения: постановку вопросов, выдвижение гипотез и их проверку в ходе эксперимента и моделирования;
- 4) развивать творческое и логическое мышление в процессе конструирования макета киіз үй -юрты;
- 5) воспитывать уважительное отношение к национальным традициям, семейным ценностям и труду предков;
- 6) обеспечить сотрудничество ребёнка, педагога и родителей в совместной проектной деятельности.

Таблица 1 – Этапы реализации мини-проекта «Қазақтың киіз үйі — даналықтың символы» по дням

День	Этап проекта	Содержание деятельности
1 день – Мотивационно-познавательный	Погружение в тему. Знакомство с киіз үй-юртой.	Беседа «Как жили наши предки?» с рассматриванием фотографий юрт; создание кластера «Что мы знаем о киіз үй-юрте?»; прослушивание казахской народной песни о гостеприимстве; наблюдение за элементами юрты в мини-музее или на макете.
2 день – Исследовательский I	Открытие свойств материалов и устройство юрты.	Изучение частей киіз үй (кереге, уық, шаңырақ, түндік) и обсуждение их функций; эксперимент «Как делают киіз?» — работа с шерстью, водой и мылом; обсуждение результатов.
3 день – Исследовательский II + Аналитический	Исследуем форму и устойчивость жилища.	Мини-эксперимент «Почему юрта круглая?»; сравнение с квадратным домиком; игра-моделирование «Построй устойчивый дом»; составление схемы «Из чего состоит киіз үй».
4 день – Творческий и коммуникативный	Создание макета юрты и совместная работа.	Коллективное конструирование макета киіз үй-юрты из картона, ткани, бросового материала; украшение орнаментом; подготовка рассказов о проделанной работе; создание плаката «Үйдің бөлігі» с рисунками детей.

5 день – Рефлексивно-итоговый	Презентация и оценка результатов.	Презентация проекта с участием родителей и педагогов; самооценка детей по методу «Цветок успеха»; беседа-рефлексия «Что нового я узнал?», «Что мне понравилось?»; выставка детских работ и фотографий.
-------------------------------	-----------------------------------	--

Оценивание развития интеллектуальных навыков детей проводится на основе критериев и дескрипторов, соответствующих требованиям Типовой учебной программы (2023) [4]. Критерии отражают ключевые компоненты интеллектуального развития: аналитическое мышление, умение сравнивать и классифицировать, постановку вопросов и гипотез, применение знаний в новой ситуации и рефлексию. Дескрипторы представляют собой наблюдаемые индикаторы, по которым педагог судит о сформированности данных умений у ребёнка.

Таблица 2 – Дескрипторы оценки интеллектуальных навыков старших дошкольников по мини-проекту

Критерий	Дескрипторы (наблюдаемые индикаторы)	Практическое проявление в проекте
Аналитическое мышление	Называет части киіз үй- юрты (кереге, уық, шаңырақ, түндік) и объясняет их назначение; делает выводы по результатам эксперимента с шерстью (почему материал стал плотным).	Во время обсуждений и опытов ребёнок объясняет наблюдаемые изменения своими словами, устанавливая причинно-следственные связи.
Сравнение и классификация	Сравнивает материалы (шерсть, ткань, дерево) по мягкости, плотности, прочности; группирует изображения юрт по величине, цвету, украшению.	При выполнении заданий по сравнению и группировке ребёнок осознанно использует понятия «похожий», «отличается», «подходит/не подходит».
Постановка вопросов и гипотез	Задаёт вопросы о форме юрты («почему она круглая?»), о назначении түндік; предлагает варианты, как сделать макет устойчивым; проверяет свои предположения в конструировании.	Ребёнок активно включается в обсуждение, проявляет инициативу, стремится найти объяснение и проверить свои идеи на практике.
Применение знаний в новой ситуации	Использует знания о частях киіз үй-юрты при создании макета; переносит опыт экспериментирования с материалами на другие виды деятельности (рисование, игры).	Демонстрирует умение применять ранее усвоенные знания и способы действий в новых условиях.
Рефлексия и самооценка	Рассказывает, что ему понравилось в проекте, что получилось хорошо; оценивает свой вклад («я помогал делать шаңырақ»); благодарит товарищей за помощь.	В процессе итоговой беседы и метода «Цветок успеха» ребёнок осознаёт свои достижения и выражает эмоциональное отношение к совместной работе.

Учебно-методическую основу реализации мини-проекта составляют Государственный общеобязательный стандарт дошкольного воспитания и обучения (2022), Типовая учебная программа дошкольного воспитания и обучения (2023), Инструктивно-методическое письмо по организации воспитательно-образовательного процесса в дошкольных организациях на 2025–2026 учебный год [3; 4], а также работы отечественных и зарубежных исследователей по проблеме интеллектуального и этнокультурного развития детей [1; 2; 5; 8; 9].

Материальное обеспечение проекта включает: иллюстрации и фотографии юрт, мини-музей национального быта, натуральную шерсть, ткань, картон, клей, бросовый материал для конструирования, аудиозаписи казахских народных песен, пословицы и поговорки о гостеприимстве, карты наблюдения и чек-листы для фиксации дескрипторов.

Практическая значимость разработанного мини-проекта заключается в возможности его непосредственного использования педагогами дошкольных организаций Республики Казахстан при организации этнокультурно ориентированной проектной деятельности с детьми старшего дошкольного возраста. Проект может служить моделью интеграции национального содержания и задач развития

интеллектуальных навыков в соответствии с обновлённым содержанием дошкольного образования [3; 4]. Предложенные критерии и дескрипторы могут быть использованы как диагностический инструмент для оценки динамики интеллектуального развития детей и планирования индивидуальных образовательных маршрутов.

Реализация мини-проекта «Қазақтың киіз үйі — даналықтың символы» показала, что технология проектного обучения, основанная на этнопедагогическом содержании, создаёт благоприятные условия для развития интеллектуальных навыков старших дошкольников. Дети учатся анализировать и сравнивать объекты, делать выводы, выдвигать гипотезы и применять знания в новых ситуациях, одновременно осваивая ценности национальной культуры. Использование критериев и дескрипторов, соотнесённых с Типовой учебной программой (2023), позволяет педагогу целенаправленно развивать интеллектуальные умения детей и осуществлять мониторинг их сформированности. Полученные результаты подтверждают целесообразность дальнейшего внедрения этнопедагогически ориентированных проектов в практику дошкольного образования Республики Казахстан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Таубаева Ш.Т., Булатбаева А.А. Методология и методы педагогического исследования. — Алматы: Қазақ университеті, 2015.
2. Diamond A. Executive Functions // Annual Review of Psychology. — 2013. — Vol. 64. — P. 135–168.
3. Государственный общеобязательный стандарт дошкольного воспитания и обучения. — Приказ МП РК № 348 от 03.08.2022.
4. Инструктивно-методическое письмо по организации воспитательно-образовательного процесса в дошкольных организациях РК на 2025–2026 учебный год. — Астана, 2025.
5. Кунанбаева С.С. Теория и практика современного иноязычного образования. — Алматы, 2010.
6. Гримовская Л.М. Развитие познавательных способностей детей в проектной деятельности // Вестник Мининского университета. — 2020.
7. Максимова Н.Г., Тарасова О.В. Проектная деятельность как средство развития дошкольников. — 2015.
8. Айтпаева А.К. Этнопедагогика. — Алматы: КазНПУ им. Абая, 2012.
9. Калиев С., Имашева А. История и теоретические основы казахской этнопедагогики. — Алматы: КазГосЖенПУ, 2009.

УДК 373.2:502/504

ИНТЕГРАТИВТІ ІС-ӘРЕКЕТ АРҚЫЛЫ МЕКТЕПАЛДЫ БАЛАЛАРЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ

Капсанова Г.Б.

«Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті» КеАҚ,
Алматы, Қазақстан,

Әбілова З.Т.

Абылай хан атындағы ҚазХҚжәне ӘТУ, Алматы, Қазақстан,

Оразалыкова Н.Б.

«№44 жалпы білім беретін орта мектеп» КММ
Алматы облысы, Талғар ауданы, Ақдала ауылы

Аңдатпа. Мақалада мектепалды топ балаларының экологиялық сауаттылығын арттыруда интегративті іс-әрекет құралдарын қолданудың педагогикалық мүмкіндіктері қарастырылады. Қазіргі жаһандық экологиялық мәселелер жағдайында экологиялық сауаттылықты ерте жастан қалыптастыру ерекше маңызға ие. Зерттеуде мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында экологиялық тәрбие берудің теориялық негіздері талданып, интегративті тәсілдің балалардың табиғатқа деген танымдық қызығушылығын, жауапкершілік сезімін және экологиялық мінез-құлқын қалыптастырудағы рөлі айқындалады. Интегративті іс-әрекет барысында ойын, көркем еңбек, танымдық және шығармашылық әрекеттерді біріктіру арқылы балалардың экологиялық сауаттылығын жүйелі түрде дамыту мүмкіндігі дәлелденеді. Зерттеу нәтижелері мектепалды білім беру үдерісінде экологиялық тәрбиені жетілдіруге бағытталған әдістемелік ұсыныстар әзірлеуге негіз болады.

Тірек сөздер: экологиялық сауаттылық, балалар, балабақша, экологиялық мәдениет, экологиялық білім, экологиялық қатынас, мектепалды топ, интегративті іс-әрекет, экологиялық тәрбие, мектепке дейінгі білім беру.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ГРАМОТНОСТИ ДОШКОЛЬНИКОВ ПОСРЕДСТВОМ ИНТЕГРАТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические возможности применения интегративных средств деятельности в повышении экологической грамотности детей дошкольной группы. В условиях современных глобальных экологических проблем особое значение имеет формирование экологической грамотности в раннем возрасте. В исследовании проанализированы теоретические основы экологического воспитания в дошкольных образовательных организациях и определена роль интегративного подхода в формировании у детей познавательного интереса к природе, чувства ответственности и экологического поведения. В ходе интегративной деятельности доказывается возможность систематического развития экологической грамотности детей путем сочетания игровой, художественной, познавательной и творческой деятельности. Результаты исследования послужат основой для разработки методических рекомендаций, направленных на совершенствование экологического воспитания в процессе дошкольного образования.

Ключевые слова: экологическая грамотность, дети, детский сад, экологическая культура, экологическое образование, экологическое общение, дошкольная группа, интегративная деятельность, экологическое воспитание, дошкольное образование.

IMPROVING ENVIRONMENTAL LITERACY OF PRESCHOOLERS THROUGH INTEGRATIVE ACTIVITIES

Annotation. The article discusses the pedagogical possibilities of using integrative means of activity in improving the environmental literacy of preschool children. In the context of modern global environmental problems, the formation of environmental literacy at an early age is of particular importance. The study analyzes the theoretical foundations of environmental education in preschool educational institutions and defines the role of an integrative approach in the formation of children's cognitive interest in nature, a sense of responsibility and environmental behavior. In the course of integrative activity, the possibility of systematic development of children's environmental literacy through a combination of play, artistic, cognitive and creative activities is proved. The results of the study will serve as the basis for the development of methodological recommendations aimed at improving environmental education in the pre-school education process.

Keywords: environmental literacy, children, kindergarten, environmental culture, environmental education, environmental communication, preschool group, integrative activity, environmental education, preschool education.

Кіріспе. Қазіргі кезеңде экологиялық проблемалар бүкіл әлемде өзектілігін арттырып отыр. Табиғи ресурстардың сарқылуы, қоршаған ортаның ластануы және экожүйелердің бұзылуы адамзаттың тұрақты дамуына тікелей қауіп төндіруде. Осыған байланысты қоғамда экологиялық мәдениет пен экологиялық сауаттылықты қалыптастыру стратегиялық маңызға ие болып отыр. Қазақстан Республикасында бұл мәселе мемлекеттік деңгейде қолдау тауып, экологиялық білім беру мен тәрбиені дамытудың маңызды бағыты ретінде қарастырылуда.

Ел көлемінде жүзеге асырылып жатқан «Таза Қазақстан» экологиялық тұжырымдамасы қоршаған ортаны қорғау, экологиялық мәдениетті қалыптастыру және халықтың экологиялық сауаттылығын арттыруды көздейді. Бұл бастама аясында экологиялық тәрбиені балалар мен жастар арасында жүйелі түрде енгізу қажеттілігі атап көрсетілген. Аталған міндеттерді іске асыруда мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының рөлі ерекше, себебі экологиялық көзқарас пен құндылықтар тұлғаның ерте даму кезеңінде қалыптасады.

Қазақстан Республикасындағы «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты» мектепалды жастағы балалардың танымдық, әлеуметтік және экологиялық дамуын қамтамасыз етуді негізгі міндеттердің бірі ретінде айқындайды (ҚР МЖМБС, 2020). Аталған құжатта балаларды табиғатпен таныстыру, қоршаған ортаға ұқыпты қарау дағдыларын қалыптастыру білім беру мазмұнының маңызды құрамдас бөлігі ретінде белгіленген.

Мектепалды топ балаларының экологиялық сауаттылығын қалыптастыру дәстүрлі оқыту әдістерімен ғана шектелмей, интегративті іс-әрекет тәсілдерін қолдануды талап етеді. Интегративті тәсіл әртүрлі білім салаларын, іс-әрекет түрлерін (ойын, еңбек, шығармашылық, танымдық әрекет) өзара

байланыстыра отырып, баланың экологиялық түсініктерін кешенді түрде дамытуға мүмкіндік береді (Собел, 2008). Мұндай тәсіл балалардың табиғатқа эмоционалдық қатынасын қалыптастырып, экологиялық мінез-құлықтың алғашқы дағдыларын дамытады.

Осыған байланысты мақалада мектепалды топ балаларының экологиялық сауаттылығын арттыруда интегративті іс-әрекет құралдарын қолданудың теориялық және практикалық маңызы қарастырылады. Зерттеу экологиялық тәрбиені мектепке дейінгі білім беру жүйесінде жетілдіруге бағытталған ғылыми-әдістемелік негіз қалыптастыруды көздейді.

Материалдар мен әдістер

Бұл зерттеу аналитикалық сипаттағы жүйелі шолу (systematic literature review) әдіснамасы бойынша жүргізілді. Зерттеудің мақсаты – 2010–2025 жылдар аралығында Қазақстан Республикасында экологиялық білім, экологиялық тәрбие, экологиялық сауаттылық мәселелерін қарастырған ғылыми жұмыстарды жүйелеу, тақырыптық бағыттарын анықтау және әдіснамалық ерекшеліктерін салыстырмалы талдау.

Дереккөздер мен ақпараттық база

Әдебиеттерді іріктеу келесі ғылыми және ақпараттық платформалар арқылы жүзеге асырылды:

халықаралық дерекқорлар: Scopus, Web of Science, ERIC;

ғылыми іздеу жүйелері: Google Scholar;

Қазақстан бойынша: жоғары оқу орындарының институционалдық репозиторийлері (университет сайттары), ғылыми журналдардың ресми порталдары;

нормативтік-құқықтық негізді нақтылау үшін: Adilet құқықтық ақпарат жүйесі және ҚР уәкілетті органдарының ресми ресурстары (ҚР Оқу-ағарту министрлігі, Экология және табиғи ресурстар министрлігі және т.б.).

Іздеу стратегиясы (кілт сөздер мен сұраныстар)

Іздеу үш тілде (қазақ, орыс, ағылшын) жүргізілді. Негізгі кілт сөздер мен комбинациялар:

✓ қазақша: экологиялық білім, экологиялық тәрбие, экологиялық сауаттылық, экологиялық мәдениет, мектепке дейінгі экологиялық тәрбие, оқушылардың экологиялық тәрбиесі, студенттердің экологиялық құзыреттілігі, тұрақты даму білім беру;

✓ орысша: экологическое образование, экологическое воспитание, экологическая грамотность, экологическая культура, экологическая компетентность, образование для устойчивого развития;

✓ ағылшынша: environmental education, environmental literacy, environmental awareness, environmental competence, education for sustainable development, Kazakhstan.

Төменде 2010–2025 жылдар аралығында Қазақстан Республикасында экологиялық білім, экологиялық тәрбие, экологиялық сауаттылық мәселелерін зерттеген ғалымдар бойынша толықтырылған, ғылыми мақалаға тікелей енгізуге болатын жүйеленген кесте ұсынылады.

Қазақстан Республикасында экологиялық білім мен тәрбиені зерттеген ғалымдар (2010–2025)

№	Автор(лар)	Жылы	Білім беру деңгейі	Негізгі ұғымдар	Зерттеу әдіснамасы	Зерттеу нысаны	Негізгі ғылыми нәтижелер
1	Құрманбекова М.Б.	2015	Мектепке дейінгі	Экологиялық тәрбие	Сапалық талдау	Мектепалды балалар	Табиғатпен таныстыру арқылы экологиялық құндылықтар мен жауапкершілік қалыптасатыны дәлелденген
2	Нұрғалиева А.Қ.	2016	Бастауыш мектеп	Экологиялық сауаттылық	Педагогикалық эксперимент	Оқушылар	Экологиялық білім деңгейі мінез-құлық пен көзқарасқа тікелей әсер етеді
3	Рахметова М.Ш.	2020	Мектепке дейінгі	Экологиялық мәдениет	Аралас әдіс	Балалар, тәрбиешілер	Интегративті іс-әрекет экологиялық мәдениетті қалыптастыруда тиімді

№	Автор(лар)	Жылы	Білім беру деңгейі	Негізгі ұғымдар	Зерттеу әдіснамасы	Зерттеу нысаны	Негізгі ғылыми нәтижелер
4	Шынықбаев Б.Т.	2018	ЖОО	Интегративті педагогика	Теориялық талдау	Студенттер	Пәнаралық интеграция экологиялық білімнің сапасын арттырады
5	Жарменова Б.А.	2021	ЖОО	Экологиялық құзыреттілік	Сандық (сауалнама)	Болашақ мұғалімдер	Экологиялық-педагогикалық құзыреттіліктің жеткіліксіз деңгейі анықталған
6	Сейлхан А.А.	2023	ЖОО	Тұрақты даму білім беру	Контент-талдау	Университеттер	«Жасыл университет» моделі экологиялық білімді жүйелеуге мүмкіндік береді
7	Кумар У.А.	2022	Барлық деңгей	Экологиялық саналылық	Жүйелі шолу	Ғылыми зерттеулер	ҚР бойынша экологиялық білім зерттеулерінің әдіснамалық олқылықтары анықталған
8	Длімбетова Г.К.	2019	Жалпы білім	Экологиялық сана	Теориялық шолу	Оқушылар	Экологиялық сана – экологиялық мінез-құлықтың негізі
9	Каргапольцева Н.А.	2017	ЖОО	Экологиялық біліктілік	Аралас	Студенттер	Экологиялық біліктілік кәсіби даярлықпен тығыз байланысты
10	Арпентьева М.Р.	2020	Қосымша білім	Экологиялық ағарту	Сапалық	Жастар	Формалды емес білім экологиялық сауаттылықты арттырады
11	Қалибекова А.С.	2014	Мектеп	Экологиялық тәрбие	Педагогикалық бақылау	Оқушылар	Жобалық жұмыс экологиялық қызығушылықты арттырады
12	Әбілдина Г.Т.	2019	Мектепке дейінгі	Экологиялық түсінік	Эксперимент	Балалар	Ойын технологиялары экологиялық білімді меңгеруді жеңілдетеді
13	Төлеген А.А.	2025	ЖОО	ESD (Sustainable Development)	Салыстырмалы талдау	Педагогтер	Халықаралық тәжірибе экологиялық білім мазмұнын жаңартуға ықпал етеді
14	Садыкова Л.К.	2018	Мектеп	Экологиялық мәдениет	Сауалнама	Оқушылар	Экологиялық мәдениет деңгейі аймақтық факторларға тәуелді
15	Ермекова Ж.Н.	2022	Мектепке дейінгі	Экологиялық мінез-құлық	Аралас	Балалар	Ерте жаста экологиялық дағдыларды қалыптастыру мүмкін

Зерттеу дизайны

Зерттеу жұмысы мектепалды топ балаларының экологиялық сауаттылығын интегративті іс-әрекет арқылы арттырудың педагогикалық тиімділігін анықтауға бағытталған. Зерттеу сипаттамалық-аналитикалық және педагогикалық эксперимент элементтерін қамтитын аралас әдіснама негізінде жүргізілді. Зерттеу барысында теориялық талдау, бақылау, диагностикалық әдістер және педагогикалық эксперимент қолданылды.

Зерттеу базасы мен қатысушылар

Зерттеу Қазақстан Республикасындағы мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының мектепалды топтарында жүргізілді. Зерттеуге 5–6 жастағы мектепалды топ балалары, сондай-ақ тәрбиешілер қатысты. Қатысушылар іріктеуі мақсатты түрде жүзеге асырылды. Зерттеу тобы мен бақылау тобы құрылып, олардың бастапқы және қорытынды көрсеткіштері салыстырылды.

Зерттеу материалдарына төмендегілер кірді:

Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі білім беру саласына қатысты нормативтік-құқықтық құжаттар (ҚР Білім туралы заңы, МЖМБС);

Экологиялық тәрбие мен экологиялық сауаттылыққа арналған отандық және шетелдік ғылыми еңбектер;

Экологиялық тақырыптағы интегративті іс-әрекетке арналған оқу-тәрбиелік тапсырмалар (ойын, шығармашылық, зерттеу және еңбек әрекеттері);

Балалардың экологиялық сауаттылығын анықтауға арналған диагностикалық құралдар (бақылау карталары, тапсырмалар, сұрақтар).

Зерттеу әдістері

Теориялық әдістер

Экологиялық білім мен экологиялық сауаттылық мәселелері бойынша педагогикалық, психологиялық және әдістемелік әдебиеттерге контент-талдау және салыстырмалы талдау жүргізілді. Бұл зерттеудің теориялық негізін анықтауға мүмкіндік берді.

Эмпирикалық әдістер

Бақылау – балалардың табиғатқа қарым-қатынасы, экологиялық мінез-құлқы және іс-әрекетке қатысу белсенділігі бақыланды;

Өңгімелесу – балалардың экологиялық түсініктерін анықтау мақсатында жүргізілді;

Диагностикалық тапсырмалар – табиғат объектілерін тану, экологиялық жағдаяттарды бағалау, қарапайым экологиялық шешімдер қабылдау қабілетін анықтау үшін қолданылды;

Педагогикалық эксперимент – интегративті іс-әрекет құралдарын (ойын, көркем еңбек, зерттеу, серуен, тәжірибе) қолдану арқылы жүргізілді.

Интегративті іс-әрекетті ұйымдастыру

Интегративті іс-әрекет мектепалды топта экологиялық білім беруді түрлі әрекет түрлерімен біріктіру арқылы жүзеге асырылды. Экологиялық мазмұн:

ойын әрекетімен,

шығармашылық жұмыстармен,

табиғаттағы бақылаумен,

қарапайым тәжірибелермен

өзара байланыстырылды. Бұл тәсіл балалардың танымдық қызығушылығын арттырып, экологиялық білімді тұтас қабылдауына мүмкіндік берді.

Деректерді талдау әдістері

Зерттеу нәтижелері сапалық және сипаттамалық талдау әдістері арқылы өңделді. Балалардың экологиялық сауаттылығы төмен, орта және жоғары деңгейлер бойынша жіктеліп, экспериментке дейінгі және кейінгі нәтижелер салыстырылды. Алынған мәліметтер экологиялық сауаттылықтың қалыптасу динамикасын анықтауға мүмкіндік берді.

Этикалық қағидаттар

Зерттеу барысында балалардың жас ерекшеліктері ескеріліп, барлық тапсырмалар қауіпсіз және ойын түрінде ұйымдастырылды. Ата-аналардың келісімі алынып, зерттеу педагогикалық этика талаптарына толық сәйкес жүргізілді.

Талқылау (Discussion)

2010–2025 жылдар аралығындағы Қазақстан Республикасындағы экологиялық білім мен экологиялық тәрбиеге арналған зерттеулерге жүргізілген жүйелі шолу нәтижелері халықаралық ғылыми еңбектермен салыстырғанда бірқатар ұқсастықтар мен айырмашылықтарды айқындады.

Халықаралық зерттеулерде экологиялық сауаттылықты қалыптастырудың негізі ретінде ерте жастағы экологиялық тәжірибе, табиғатпен тікелей өзара әрекет және эмоционалдық қатынас ерекше атап көрсетіледі (Chawla, 2007; Sobel, 2008). Бұл еңбектерде мектепке дейінгі кезең экологиялық сана

мен экологиялық мінез-құлықтың іргетасы қаланатын шешуші кезең ретінде қарастырылады. Қазақстандық зерттеулерде де табиғатпен таныстырудың, ойын әрекетінің және бақылаудың маңызы атап өтілгенімен (Нұрғалиева, 2016; Рахметова, 2020), интегративті іс-әрекетке негізделген кешенді модельдер жүйелі түрде жеткіліксіз ұсынылған.

Сонымен қатар, халықаралық тәжірибеде экологиялық білім Education for Sustainable Development (ESD) тұжырымдамасымен тығыз байланыста қарастырылады және экологиялық сауаттылық білім, құндылық, мінез-құлық және практикалық әрекет бірлігінде бағаланады (UNESCO, 2017; Dlimbetova, 2019). Ал Қазақстандағы зерттеулердің басым бөлігінде экологиялық білім көбінесе ақпараттық және танымдық деңгейде сипатталып, экологиялық мінез-құлықты қалыптастыру аспектісі екінші кезекте қалып отыр.

Халықаралық зерттеулерде мектепке дейінгі экологиялық тәрбиеде интегративті тәсіл, яғни ойын, өнер, еңбек, зерттеу әрекеттерін біріктіру кеңінен қолданылады (Sobel, 2008). Қазақстандық ғылыми еңбектерде бұл тәсілдің тиімділігі теориялық тұрғыдан мойындалғанымен (Шынықбаев, 2018), оны жүйелі түрде эксперименттік тұрғыда дәлелдейтін зерттеулер саны аз.

Осылайша, салыстырмалы талдау Қазақстандағы экологиялық білім беру жүйесінің жалпы әлемдік тенденциялармен үндес екенін, алайда мектепалды деңгейде интегративті іс-әрекетке негізделген, ұзақмерзімді және тәжірибелік зерттеулердің жеткіліксіздігін көрсетеді.

Қорытынды және практикалық ұсыныстар

Жүргізілген жүйелі талдау негізінде төмендегідей қорытындылар жасалды:

Қазақстан Республикасында экологиялық білім мен тәрбие мәселелері ғылыми тұрғыдан белсенді зерттелуде, алайда зерттеулердің негізгі бөлігі мектеп және жоғары білім деңгейіне бағытталған.

Мектепалды жастағы балалардың экологиялық сауаттылығын қалыптастыру мәселесі ғылыми еңбектерде жеткіліксіз қамтылған.

Интегративті іс-әрекет тәсілі экологиялық сауаттылықты қалыптастыруда әлеуеті жоғары болғанымен, оның практикалық іске асырылуы мен эмпирикалық дәлелдері шектеулі.

Халықаралық зерттеулермен салыстырғанда, Қазақстанда экологиялық білім беру көбіне танымдық деңгейде қалып, экологиялық мінез-құлық пен құндылықтарды қалыптастыруға жеткілікті назар аударылмайды.

Осы қорытындылар негізінде келесі практикалық ұсыныстар ұсынылады:

Мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында экологиялық тәрбие мазмұнын интегративті іс-әрекет негізінде (ойын, шығармашылық, зерттеу, еңбек әрекеттерін біріктіре отырып) жүйелі түрде ұйымдастыру;

Экологиялық сауаттылықты қалыптастыруды «Таза Қазақстан» тұжырымдамасымен және мемлекеттік білім стандарттарымен үйлестіру;

Тәрбиешілерге арналған экологиялық білім беру бойынша әдістемелік құралдар мен бағдарламаларды жаңарту және толықтыру;

Мектепалды жастағы балалардың экологиялық сауаттылығын бағалауға арналған өлшеу құралдарын (индикаторлар, бақылау парақтары) әзірлеу;

Болашақ педагогтерді даярлау барысында экологиялық тәрбие мен интегративті оқыту әдістеріне ерекше көңіл бөлу;

Халықаралық тәжірибеге сүйене отырып, экологиялық білім беру саласында ұзақмерзімді эксперименттік зерттеулерді жүзеге асыру.

Қорытындылай келе, мектепалды топ балаларының экологиялық сауаттылығын интегративті іс-әрекет арқылы қалыптастыру Қазақстан Республикасының тұрақты дамуына, экологиялық мәдениетті қалыптастыруға және болашақ ұрпақтың жауапты азамат болып тәрбиеленуіне негіз болатын маңызды педагогикалық бағыт болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Құрманбекова М.Б. Балаларға экологиялық білім беру мәселелері // Қазақ педагогикалық журналы. – 2015. – №3. – 15–19 б.
2. Нұрғалиева А.К. Табиғатпен таныстыру арқылы экологиялық сауаттылықты қалыптастыру. – Алматы, 2016.
3. Рахметова М.Ш. Мектепке дейінгі тәрбие жұмысында экологиялық мәдениетті қалыптастыру // Тәрбие және білім. – 2020. – Т.11, №2. – 42–48 б.
4. Шынықбаев Б.Т. Интегративті педагогиканың білім беру жүйесіндегі рөлі // Педагогика және психология. – 2018. – №4. – 25–33 б.
5. Жарменова Б.А. Экологиялық-педагогикалық құзыреттілік мәселелері // World Transactions on Engineering and Technology Education. – 2021. – Т.19, №1. – 55–60 б.

6. Dlimbetova G.K. Environmental education and ecological consciousness in Kazakhstan // Sustainability. – 2019. – Vol.11, No.6.

7. Kumar Y.A. Environmental awareness study in Kazakhstan: A critical literature review // Journal of Environmental Studies. – 2022. – Т.18, №2. – 101–118 б.

UDC 37.017.92:373.2

ETHNOPEDAGOGICAL APPROACH IN WORKING WITH PRESCHOOL CHILDREN

Tileubayeva M.S.

M.S. Associate professor, PhD.

Nurmanbayeva M., Bektayeva D.N., Beysebaeva A.

Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages,
Almaty, Kazakhstan, students,

Emails: madina.nurmanbayeva01@gmail.com

bektayeva07@bk.ru

amay312000@gmail.com

Abstract. This article explores the significance of ethnopedagogy in preschool education, emphasizing that a child's development is closely linked to their cultural environment. Traditional forms of folk pedagogy-folklore, customs, games, proverbs, and family traditions-play a central role in shaping children's moral, emotional, and social development. These cultural elements naturally instill values such as kindness, respect for elders, responsibility, and cooperation. The analysis identifies core ethnopedagogical foundations such as understanding the life cycle, socialization institutions, and intergenerational connections. It concludes that integrating traditional practices with modern educational methods and technologies helps preserve cultural heritage while enhancing children's engagement and holistic development.

Key words: Game, folklore, ethnopedagogical approach, social development, preschool children, culture.

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРМЕН ЖҮМЫС ЖАСАУДАҒЫ ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘСІЛ

Андатпа. Бұл мақалада мектеп жасына дейінгі білім беруде этнапедагогиканың маңыздылығы қарастырылады. Сондай ақ, баланың дамуы оның мәдени ортасымен тығыз байланыстығы аталып өтіледі. Халықтық педагогиканың дәстүрлі түрлері – фольклор, салт-дәстүрлер, ойындар, мақал-мәтелдер және отбасы дәстүрлері балалардың адамгершілік, эмоциялық, және әлеуметті дамуын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Бұл мәдени элементтер балаларға мейірімділік, үлкендерді құметтеу, жауапкершілік және бірлесе әрекет ету сияқты құндылықтарды табиғи түрде сіңіреді. Талдау өмірлік циклді түсіну, әлеуметтену институттары және ұрпақаралық байланыстар сияқты негізгі этнопедагогикалық негіздерді айқындайды. Қорытындылай келе, дәстүрлі тәжірибелерді заманауи білім беру әдістері мен технологияларымен ұштастыру мәдени мұраны сақтауға, сонымен қатар балалардың қызығушылығы мен жан-жақты дамуын арттыруға ықпал етеді.

Түйін сөздер: Ойын, фольклор, этнопедагогикалық тәсіл, әлеуметтік даму, мектепке дейінгі балалар, мәдениет.

ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД В РАБОТЕ С ДОШКОЛЬНЫМИ ДЕТЬМИ

Аннотация. В данной статье рассматривается значение этнопедагогики в дошкольном образовании, подчеркивая, что развитие ребенка тесно связано с его культурной средой. Традиционные формы народной педагогики — фольклор, обычаи, игры, пословицы и семейные традиции — играют ключевую роль в формировании морального, эмоционального и социального развития детей. Эти культурные элементы естественным образом прививают такие ценности, как доброта, уважение к старшим, ответственность и умение сотрудничать. Анализ выявляет основные этнопедагогические основы, такие как понимание жизненного цикла, институты социализации и межпоколенные связи. Делается вывод, что интеграция традиционных практик с современными методами и технологиями обучения помогает сохранять культурное наследие, одновременно повышая вовлеченность детей и обеспечивая их всестороннее развитие.

Ключевые слова: Игра, фольклор, этнопедагогический подход, социальное развитие, дети дошкольного возраста, культура.

Introduction. Ethnopedagogy encompasses the study of ethnic groups' practical experiences in child-rearing and education, alongside their moral, ethical, and aesthetic perspectives regarding foundational family, clan, tribal, national, and societal values. This field elucidates folk pedagogy while proposing methods to apply it in contemporary settings by gathering and analyzing the accumulated knowledge of various ethnic communities rooted in longstanding traditions. It examines the dynamics of social interactions and public influences that contribute to an individual's education and development through the assimilation of social norms, values, and experiences.

The significance of ethnopedagogy lies in its crucial role in nurturing children's growth. It fosters a balanced spiritual, moral, and social development informed by the cultural customs and values inherent within specific communities. During early childhood—a time when children are particularly attuned to their surroundings—ethnopedagogical practices help lay a robust foundation for personal identity by integrating knowledge with lived experience and cultural traditions. Primarily, ethnopedagogy aids children in cultivating their national identity; immersion in their native language, folklore, customs, and traditional games enhances their awareness of cultural identity while forging connections with their heritage. This process bolsters self-esteem, instills pride in one's community, and equips them to engage with the world confidently.

Our stance is informed by extensive pedagogical experience indicating that utilizing ethnopedagogical resources positively affects child development. Observational insights from educational environments reveal that children who routinely interact with traditional practices—such as folklore or cultural values—exhibit increased confidence, tranquility, emotional resilience, ease of group adaptation, initiative-taking tendencies, and heightened interest in learning. Furthermore, we have observed that folk narratives like proverbs or fairy tales impart moral values more effectively than abstract principles due to their vivid presentation that resonates emotionally with children.

Ethnopedagogical Strategies for Preschool Child Development

"Ethnography" is the science of the material and spiritual culture of peoples, the peculiarities of life, customs, and culture of any people.

An important task of ethnopedagogy is moral education. Folk proverbs, fairy tales, family traditions and norms of behavior convey such values to children as kindness, respect for elders, hard work and responsibility. These qualities are acquired naturally, because they are presented in an emotionally understandable form for the child.

Traditional folk education has accumulated a rich arsenal of basic means, methods and techniques of teaching and mental education. Native pedagogy includes the following: folklore (myths, epics, fairy tales, riddles, tongue twisters, proverbs, sayings, etc.), communication; meaningful work, including knowledge of agriculture, cattle breeding, various crafts, decorative and applied arts, games, etc [6, p.136].

"Ethnography" is the science of the material and spiritual culture of peoples, the peculiarities of life, customs, and culture of any people.

An important task of ethnopedagogy is moral education. Folk proverbs, fairy tales, family traditions and norms of behavior convey such values to children as kindness, respect for elders, hard work and responsibility. These qualities are acquired naturally, because they are presented in an emotionally understandable form for the child.

In addition, ethnopedagogy develops social skills. Collective games, joint rituals and traditional forms of communication teach children to interact, follow rules, help each other and find solutions in a group. This forms their social adaptability and cultural communication.

The study of ethnography and its components - traditions, customs, folklore - helps the child to look at the world around him, people, to understand himself in this world, in relationships with the people around him. Knowledge obtained on the basis of ethnopedagogy contributes to the formation of ethnocultural norms, the development of the child's holistic personality, spiritual understanding of the environment, and allows to develop the correct standard of behavior and communication. The main task of the educational process is the upbringing of ethno-culturally oriented personality of children, the purpose of which is the formation of national self-awareness, the development of the child's system of universal values, understanding of the role of one's nation, ethnos in the world historical process.

At the current stage, the leading direction of the pedagogical process in school education is the emphasis on the development of the child's personality[9].

The ethnopedagogical approach in working with preschool children is based on the understanding that a child's development cannot be separated from their cultural environment. Preschool age is a period when the first ideas about oneself, the surrounding world, family, society, and norms of behavior are formed. At this time, children are especially receptive to traditions, images, emotional and moral values that are transmitted through

culture. Therefore, turning to ethnopedagogy becomes not just an additional element of upbringing, but a natural and necessary part of the educational environment.

One of the key reasons for the necessity of the ethnopedagogical approach is the formation of a child's cultural identity and sense of belonging. International studies emphasize that children who are introduced from an early age to elements of their own culture—fairy tales, symbols, holidays, folklore—demonstrate more stable emotional states, confidence, and interest in learning. The UNESCO report (2017) states that familiarizing children with the culture of their family and people helps form in them a sense of security and a stable self-esteem, which is especially important in multinational societies where a child must understand and respect their origin [7, pp. 18-27].

In addition, the ethnopedagogical approach promotes the natural transfer of moral and social norms.

Folklore is one of the main means of folk pedagogy. At the same time, it is also the main source of knowledge about the principles of upbringing that have developed in the cultures of different nations, and about its moral, religious, and mythological foundations [1, p.192].

Traditional stories, legends, and proverbs carry values that have been passed down for centuries from generation to generation: respect for elders, mutual assistance, kindness, diligence. The study by M.A. Kusainova (2021) shows that it is precisely through culturally significant images and folklore that a child more easily perceives moral lessons, as they are presented in an emotionally understandable and accessible form. The author notes that ethnopedagogical elements positively influence the development in children of responsibility, empathy, and proper social behavior [8, pp. 2-4].

Folk pedagogy refers to the cultures of mass human upbringing that emerged as a result of humanity's millennia-long experience and that continue to prevail among the people to this day [4]. In the mid-19th century, K. D. Ushinsky, in the context of discussing children's play, noted that in play the child lives, and the traces of this life remain in him more deeply than the traces of real life [1, p.187]. Many elements of traditional folk upbringing—either in explicit or hidden form—are preserved even today. Even simple children's games, which at first glance prepare the child for labor-related “self-service” activities and socialize them, in fact reflect a complex system of ethnic folk pedagogy and carry important ritual functions [1, p.181].

Folk pedagogy begins with lullabies, toys and games, play songs, children's tools of labor and work duties, and athletic competitions [1, p.188]. Modern researchers and practitioners also emphasize that an ethnopedagogical approach in working with preschoolers can be implemented through various methods such as play-based, creative, musical, and labor activities, as well as through observing and participating in family and community traditions.

The game is a spontaneous educational institution. It took on this function even before the advent of schools, and it still performs this function today. Without the game, children would be disconnected from society. In the game, they not only acquire skills and knowledge, but also learn values and develop creative consciousness. The game has always played an important role in the transition from one age group to another. In archaic and traditional societies, play is an important part of the initiation ritual: a test of a child's readiness for adulthood, and an element of social celebration.

Toys have existed at all times and among all peoples. In Kazakhstan, family traditions have been and remain the foundation of upbringing: lullabies (*besik zhiry*), play songs, and counting rhymes that soothe the child while simultaneously transmitting language and morals. Traditional toys and games—*asyk* (a game with sheep knucklebones), *togyzkumalak* (a logical board game), and *altybakan* (a swing-game)—develop precision, counting skills, strategic thinking, and coordination.

Thus, the analysis of traditional forms of upbringing among different peoples allows us to identify the following ethnopedagogical foundations of education:

- ideas about the life cycle and its stages;
- a system of socialization institutions;
- differentiation of paternal and maternal roles;
- typical age-specific activities and games;
- the study of intergenerational relationships [1, p. 184].

To improve the application of the ethnopedagogical approach, modern educators can adapt traditional methods: create digital versions of folk games and counting rhymes, organize joint intergenerational projects involving parents and older generations, and introduce play-based and educational modules that combine traditional practices with modern educational technologies. Such an approach not only preserves cultural heritage but also increases children's engagement and motivation in the educational process.

As the study of excellence shows, a game is an effective means of rehabilitating a disabled child, developing his physical, emotional, and cognitive sphere. «Participation in games allows one to quietly form his moral qualities, abilities to understand the other, to develop partnership, cooperation, self-restraint» [9, p.98]. A child begins engaging in play during infancy, with initial activities including *pestushki*, *poteshki*, and various

jokes. Psychological studies conducted by researchers such as A. N. Leontyev, A. V. Petrovsky, S. L. Rubinstein, and D. B. Elkonin indicate that play serves as the primary activity for preschool-aged children, significantly aiding in the development of essential cognitive abilities. These games are crucial for a preschooler's socialization and contribute to both physical and moral growth. Psychologists describe games as "the recreation of human activity that highlights its social nature—specifically the tasks involved and the norms governing interpersonal relationships" [17, p. 62]. In a game, the child develops human relationships emotionally and through the cognitive sphere.

Research on the problems of labor education is based primarily on the knowledge of folk pedagogy, which refers to the traditions and experience of the people in educating the younger generation in the spirit of love and respect for various human activities.

First, the different systems of labor education and socialization of children were not free from the contradictions of society's socioeconomic life.

Secondly, and this is especially important, traditional models of labor education and socialization are stable and simple. In our time, the most important issue is environmental education. In the traditions of ethnopedagogy, it was taught from childhood to preserve natural resources.

Conclusion

Thus, ethnography and ethnopedagogy represent vital components of the educational process, as they ensure the connection between the child and their cultural heritage. Through folklore, traditions, collective games, labor practices, and family customs, children naturally acquire moral values, social skills, and cultural identity. Research confirms that introducing preschoolers to elements of their native culture fosters emotional stability, self-confidence, respect for others, and motivation for learning. Traditional forms of upbringing—stories, rituals, toys, and games—remain relevant today, as they effectively support the development of empathy, responsibility, cooperation, and creative thinking.

In modern educational practice, the ethnopedagogical approach not only preserves cultural heritage but also enriches the pedagogical environment by integrating traditional methods with contemporary technologies.

This allows educators to create meaningful, engaging, and culturally oriented conditions for the upbringing of a well-rounded, ethically responsible, and ethnoculturally aware personality. Therefore, the use of ethnopedagogy in working with preschool children is not simply desirable, but essential for nurturing their holistic development and preparing them for harmonious interaction in a multicultural world.

REFERENCE

1. Учебник «Этнопедагогика» авторов Л. Н. Бережновой, И. Л. Набок и В. И. Щеглова, 3-е издание, Академия 2013ж;
2. Сақыпжамал Ұзақбаева: Этнопедагогика;
3. Волков Г.Н. Этнопедагогика: Учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений. -- М.: Издательский центр «Академия», 1999. - 168 с.;
4. Этнопедагогика и ее роль в воспитании подрастающего поколения by Эркенова Айшат Борисовна;
5. Atlantis Press - "The Use of Ethnopedagogy in the Social & Pedagogical Work" (V. Nikolaev, 2018).
6. Этнопедагогика, Г.В. Нездемковская
7. UNESCO. (2017). A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. Подтверждение роли культуры в формировании эмоционального благополучия и идентичности ребёнка (стр. 18-27).
8. Kusainova, M.A. (2021). Ethno-pedagogical conditions for forming a healthy lifestyle among children. О влиянии фольклора и культурных образов на моральное поведение дошкольников (стр. 2-4).
9. Роль этнопедагогика в современном обучении и воспитании детей младшего дошкольного возраста, Тимошенко Светлана Александровна

УДК 373.2

**THE ETHNOPEDAGOGICAL APPROACH IN PRESCHOOL EDUCATION:
SUPPORTING FOREIGN LANGUAGE DEVELOPMENT THROUGH THE PHYSIOLOGICAL
CHARACTERISTICS OF SPEECH ACTIVITY**

Tileubayeva M.S.

PhD, associate professor
Ablai Khan KazUIRandWL, Almaty, Kazakhstan,
e-mail: aiarum2002@gmail.com

Sagat Kyzzhibek

2-course student, Ablai Khan KazUIRandWL
Almaty, Kazakhstan,
e-mail: sagatkyzzibek@gmail.com

Biman Aidana

2-course student, Ablai Khan KazUIRandWL
Almaty, Kazakhstan,
e-mail: bimanovaajdana@gmail.com

Abstract. The ethnopedagogical approach integrates cultural content such as folk songs, stories, and traditions into preschool education, supporting the development of foreign language skills. Preschool children have high phonemic sensitivity and flexible articulation, which facilitates imitation and sound acquisition. Age-related psychological and cognitive characteristics influence language learning strategies. This study presents theoretical analysis and the "Age and Language Skills Matrix" project, demonstrating how age-specific physiological traits and ethnopedagogical methods enhance foreign language acquisition.

Keywords: ethnopedagogy, preschool education, speech activity, foreign language, age characteristics, skill formation, physiological characteristics

The ethnopedagogical approach in preschool education involves using cultural content—folk songs, stories, and traditions—to support the development of foreign language skills. This approach naturally aligns with the physiological characteristics of children’s speech activity: flexible articulatory apparatus, high phonemic sensitivity, and strong imitative abilities [5].

Acquiring foreign language skills is closely linked to age-related physiological and psychological characteristics. Preschoolers learn primarily through imitation and play; primary school children develop memory and cognitive control; adolescents develop analytical thinking; adults rely on conscious learning strategies [1]. Recognizing these differences is critical for designing effective teaching methods.

The relevance of this research is determined by the need to modernize foreign language teaching methods according to learners’ age and physiological characteristics, as ignoring these differences may lead to reduced learning efficiency. The object of the study is the process of learning a foreign language at different age stages, while the subject of the study is the age-related physiological and psychological characteristics of speech activity and their influence on the development of foreign language skills using ethnopedagogical methods. The study aims to investigate the impact of students’ physiological and age-related characteristics of speech activity on the development of foreign language skills and to identify the most effective ethnopedagogical teaching methods. It is assumed that adapting teaching strategies to these individual characteristics enhances the efficiency of language learning. To achieve this, the research employs a combination of methods, including theoretical literature analysis, observation and case studies, the creation of an “Age and Language Skills Matrix,” and both comparative and qualitative analyses of the results obtained.

Children’s speech activity relies on phonemic hearing, a flexible articulatory apparatus, and neural plasticity. Preschoolers’ high phonemic sensitivity facilitates accurate pronunciation, and a flexible articulatory apparatus allows them to reproduce unfamiliar sounds naturally. Age-related psychological and linguistic characteristics vary across developmental stages. Preschoolers (3–6 years) learn through play and imitation, have a short attention span, and rely on intuitive learning. Primary school children (7–10 years) show improved memory and attention and learn effectively through visual materials and structured exercises. Adolescents (11–15 years) develop analytical thinking, understanding of grammar, and benefit from project-based activities. Adults (16+ years) rely on conscious learning and metacognition, often facing pronunciation difficulties.

The stages of foreign language skill formation correspond to these age characteristics. Early childhood (3–6 years) focuses on vocabulary acquisition through songs, games, and routines. Primary school children (7–10 years) work on short sentences, basic grammar, and structured exercises. Adolescents (11–15 years) engage with complex sentences, communicative tasks, and grammar analysis. Adults (16+ years) focus on academic reading, writing, and metacognitive learning. The practical application of ethnopedagogical methods is

represented in the “Age and Language Skills Matrix” project, which visually demonstrates how physiological, cognitive, and cultural factors influence foreign language learning at each age stage. The matrix includes age groups, language skills such as pronunciation, vocabulary, grammar, communication, reading, and writing, and ethnopedagogical methods including the use of folk songs, stories, national games, and cultural classroom activities.

The matrix visually demonstrates how physiological, cognitive, and cultural factors influence foreign language learning at each age stage. It includes three components:

Age Groups:

3–6 (preschool), 7–10 (primary), 11–15 (adolescents), 16+ (adults).

Language Skills:

pronunciation, vocabulary, grammar, communication, reading and writing.

Ethnopedagogical Methods:

use of folk songs, stories, national games, and cultural classroom activities

[2, p.5].

Age-Related Speech Skills and Methods Using Cultural Content

Age	Physiological Characteristics	Language Skills	Ethnopedagogical Methods
3–6 years	Flexible articulatory apparatus, high phonemic sensitivity, strong imitation	Pronunciation, simple words and expressions, speech formulas	Songs, role-plays, visual prompts, short repetitive tasks
7–10 years	Developing memory and concentration	Short sentences, basic grammar, vocabulary development	Storytelling, structured games, visual materials, repetition
11–15 years	Analytical thinking, increased attention to grammar	Complex sentences, discussions, text comprehension	Projects, debates, grammar analysis, communicative tasks
16+ years	Metacognition, systematic learning	Academic reading and writing, advanced speech skills	Presentations, written assignments, conscious grammar practice

The analysis shows that foreign language learning depends strongly on age-specific physiological and cognitive features. Younger learners, such as preschoolers, are good at pronunciation and imitation because of their flexible articulatory apparatus, strong phonemic hearing, and ability to learn through play. They need short, interactive, and context-rich activities like songs, games, role-plays, and visual prompts to stay engaged and learn effectively.

Middle learners, including primary school children and early adolescents, benefit from structured exercises combined with cultural content. Using stories, national games, and visual materials helps them remember vocabulary, understand grammar, and develop memory and attention. They learn best when tasks are meaningful, interactive, and allow them to think critically.

Older learners, such as late adolescents and adults, rely more on conscious learning strategies and analytical thinking. They can handle complex grammar and project-based tasks, but pronunciation may be challenging. Ethnopedagogical methods, such as cultural activities and discussions, help them stay motivated, understand the culture, and use the language in real contexts.

Conclusion

The study showed that foreign language acquisition depends on physiological and cognitive characteristics, particularly speech activity. Younger learners excel in pronunciation and imitation, while older learners rely more on analytical thinking and conscious learning strategies. The ethnopedagogical approach using cultural content, such as folk songs, stories, and games, enhances motivation, engagement, and pronunciation quality across all age groups. Integrating age-appropriate tasks and culturally relevant materials helps learners retain vocabulary, understand grammar, and develop communication skills more effectively. The Age and Language Skills Matrix is a practical tool for designing developmentally appropriate, age-oriented lessons and for selecting teaching methods that match learners’ physiological and cognitive abilities. Overall, adapting teaching strategies to the learners’ age and speech characteristics improves the efficiency and meaningfulness of foreign language learning.

REFERENCES

1. Brown, H. D. Principles of Language Learning and Teaching. Pearson Education, 2014 [2, p.5].
2. Cameron, L. Teaching Languages to Young Learners. Cambridge University Press, 2001 [2, p.12].
3. Lightbown, P. M., & Spada, N. How Languages Are Learned. Oxford University Press, 2013 [2, p.8].
4. Lenneberg, E. Biological Foundations of Language. Wiley, 1967 [2, p.15].
5. Pinter, A. Children Learning Second Languages. Palgrave Macmillan, 2017 [2, p.20].
6. Vygotsky, L. S. Mind in Society. Harvard University Press, 1978 [2, p.10].

УДК 372.878

ИНКЛЮЗИВТІ ОҚЫТУ ОРТАСЫНДА ЕРЕШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІГІ БАР БАЛАЛАРДЫҢ МУЗЫКАЛЫҚ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН ДАМУ

Уразалиева М.А.

п.ғ.к., проф.м.а.

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті

e-mail: moldirorazaly@mail.ru

Тлеужан А.Т.

Магистрант 1 курс, Музыка кафедрасы

e-mail: akniettleuzan@gmail.com

Алматы, Қазақстан

Андатпа. Қазақстандық білім мазмұны ең озық және заманауи тәжірибелерді, соның ішінде инклюзивтік оқыту жүйесін сараптап, жаппай білім беруге енгізу тәжірибесіне бағыт алды. Инклюзивті оқыту ортасына болашақ мамандарды даярлау, әлемдік тәжірибеге сүйене отырып, қазақстандық білім жағдайында ерекше қажеттілігі бар баланың қоршаған әлеуметтік ортаға бейімделуі мен білім алу ерекшеліктері бүгінгі күні осы мәселеге ерекше қарауды талап етеді. Бүгінгі таңда физиологиялық және психологиялық ерекшелігі бар оқушыларды инклюзивтік ортаға баулуда педагог мамандарды даярлау мәселесін жан-жақты қарастыру міндеті тұр. Инклюзивті оқыту жүйесін жалпы қоғам, әлеумет, білім мазмұны ерекше қажеттілігі бар балаға бағытталған рухани бетбұрыс деп қабылдауымыз қажет.

Тірек сөздер: инклюзивтік орта, ерекше білім беру қажеттілігі бар балалар, музыкалық шығармашылық, музыкалық даму.

РАЗВИТИЕ МУЗЫКАЛЬНОГО ТВОРЧЕСТВА ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ В ИНКЛЮЗИВНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Аннотация. Казахское содержание образования ориентировано на практику внедрения в массовое образование, анализируя самые передовые и современные практики, в том числе систему инклюзивного образования. Подготовка будущих специалистов к инклюзивной среде обучения, адаптация и особенности обучения детей с особыми потребностями в условиях казахстанского образования на основе мирового опыта требуют особого подхода к данному вопросу сегодня. На сегодняшний день стоит задача всестороннего рассмотрения вопроса подготовки педагогических кадров для вовлечения учащихся с физиологической и психологической спецификой в инклюзивную среду. Мы должны принять систему инклюзивного обучения как духовный поворотный момент, ориентированный на ребенка с особыми потребностями в целом, обществе, социуме, содержании образования.

Ключевые слова: инклюзивная среда, дети с особыми образовательными потребностями, музыкальное творчество, музыкальное развитие.

DEVELOPMENT OF MUSICAL CREATIVITY OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN AN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Annotation. The Kazakh content of education is focused on the practice of implementation in mass education, analyzing the most advanced and modern practices, including the system of inclusive education. The preparation of future specialists for an inclusive learning environment, adaptation and special features of teaching children with special needs in Kazakhstan's education based on international experience require a special approach to this issue today. Today, the task is to comprehensively consider the issue of teacher training

to involve students with physiological and psychological characteristics in an inclusive environment. We must accept the inclusive education system as a spiritual turning point, focused on children with special needs in general, society, society, and the content of education.

Keywords: inclusive environment, children with special educational needs, musical creativity, musical development.

Ақпаратты-технология, компьютерлік біліктілік білім жүйесінің түрлі салаларында кең де жан-жақты бағытта дамып келеді. Бұл жаһандандудың заңды құбылысы. Әр заманның өз ұрпағына қояр жаңа талабы бар. Заманауи құралдарды қолдану, ғылымның соңғы жаңалықтарын өмірге енгізу мәселелері адамзат дамуындағы көп мәселелерді шешуде қызмет етеді.

Уақыт озған сайын тәрбие беру, білім беру реформалары қоғамның дамуына қарай үнемі жаңғырып отырады. Осы бір жаңару, жаңаша білім сапасын ұйымдастыру көшінде ұрпақты тәрбиелеу ісі көлеңкеде қалып, ерекше білім беруде қажеттілігі бар балаларды білімнің қарқынды ағысында жоғалтып алмау мәселесі өзекті іске айналып отыр. Кеңес дәуірінен бастау алған мүмкіндігі шектеулі балаларға тәлім-тәрбие беру мәселесі кезінде үлкен сараптамалардан өтіп, арнайы педагогика саласының көлемді бөлігін құраған болса, бүгінгі күні егемендікке ие болған қазақстандық арнайы педагогиканың аталмыш мәселеге ден қойған ғылыми негізделген, әдіснамалық еңбектерінің мардымсыздығы осы жұмыстың көкейкестілігін арттыра түседі. Ерекше білім беруде қажеттілігі бар балалардың музыкалық шығармашылығын дамыту мәселесіне ден қойған ғылыми-әдістемелік еңбектер саусақпен санағандай. Атап айтсақ, Ресей мемлекетінің ғалым-педагогтары Евтушенко И.В. [1.12], Волкова Г.А. [2.31], Кантор В.З. [3.11-14], Медведева Е.А. [4. 21] ғылыми еңбектерінің басты мақсатын, ерекше білім беруде қажеттілігі бар балаларға музыка өнері арқылы музыкалық шығармашылығын дамыту жолдарын қарастырады. Ал еліміздің түзету педагогикасында осындай балаларға жалпы өнер салаларының ықпалын қарастырған А.Айдарбекованың [5.13] жұмысын атап өтуге ғана болады.

ҚР ұлттық мектебінің қалыптасу кезеңінде бүгінгі бала білімі мен тәрбиесіне жіті қараушылық орын алып отырғаны белгілі. Тәуелсіздік алғалы жыл сайын жүргізіліп отырған білім реформалары біздің болашағымызға салынып жатырған даңғыл жол деп қарағанымыз жөн болар. Себебі, қай елдің болсын даму жолы, яғни экономикалық-әлеуметтік жағдайына тікелей апарар жол - сол елдің білімінің дамуы болып табылады. Яғни болашақта бәсекеге қабілетті ел қатарына ену міндетін бәсекеге қабілетті маман мойнына жүктелетін абыройлы да жауапты міндет болып отыр.

ҚР Білім жүйесіндегі жаңа бетбұрыстар белесі ретінде білім беру реформасындағы жаңа көзқарастар болып табылады. Дүниежүзілік білім жүйесі сапасына жақындау, сондай-ақ жаһандану заманында қазақстандық жастардың әлем мемлекеттері арасында білімі мен тәрбиесі жағынан артта қалмау жоспарына жылжу міндетінің маңыздылығы кімді ді де болса толғандырмай қоймайды. Білім мен тәрбие егіз жүретіні белгілі. Тәрбие беру ісі отбасынан бастап, балабақша, мектеп қабырғасы, мектептен тыс мекемелерде жүргізіледі. Біздің қарастырып отырған білім сатысы мектеп буыны болғандықтан, жалпы білім беретін мектептің бір қанатындай болған, инклюзивті сыныптардағы ерекше білім беруде қажеттілігі бар балаларды музыкалық шығармашылыққа баулудың бүгінгі жағдайы болмақ. Жоғарыда атап өткендей, білім жүйесі бала жасының кезеңдерін толық қамтып шығады деуге болады. Себебі, мектепалды даярлық топтары жасындағы бала жасынан бастап, бастауыш буын, орта буын, жоғары буын, сонымен қатар кәсіби бағдарлайтын буынды қамтитын тұтас білім жүйесі болып табылады. Біз соның ішіндегі «Музыка» пәніне қатысты мәселелерге тоқталып өтеміз.

Инклюзивті ортада музыка өнеріне баулу бастауыш сынып оқушыларының осы өнер жөнінде түсінігін кеңейтіп, бағдарлама көлеміндегі білімін толық меңгерту міндетін орындайды. Білім беру саласындағы қазіргі заманғы үрдістер барлық білім алушылар, оның ішінде денсаулық мүмкіндігі шектеулі балалар үшін тең жағдай жасауға бағытталған. Музыкалық инклюзивті білім осы балалардың шығармашылығын ашуға көмектеседі, сонымен қатар әлеуметтік интеграцияға ықпал етеді. Музыкалық білімге инклюзивті тәсілдерді енгізу білім беру мүмкіндіктерін кеңейтіп қана қоймай, музыкалық топтар мен мекемелердің дамуына жаңа перспективалар туғызады.

Инклюзивті білім - бұл әртүрлі қажеттіліктері бар балалар, соның ішінде ерекше білім беруде қажеттілігі бар балалар басқа балалармен бірге жалпы білім беру кеңістігінде оқитын тәсіл. Музыка саласында бұл әр бала өзінің талантын ашып, музыкалық қабілеттерін дамыта алатын қол жетімді және әр түрлі білім беру ортасын құрудың жаңа мүмкіндіктерін ашады. Бұл есепте біз музыкалық инклюзивті білім берудің негізгі аспектілерін, оның принциптерін, артықшылықтарын және тәжірибенің сәтті мысалдарын қарастырамыз.

Музыкадағы инклюзивті білім-бұл барлық ерекше білім беруде қажеттілігі бар балалар, олардың ерекшеліктеріне қарамастан, музыкалық іс-шараларға қатыса алатын және олардың қабілеттерін дамыта

алатын жағдайлар жасау. Дәстүрлі тәсілден айырмашылығы, инклюзивті білім беру ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды жалпы оқу үдерісіне біріктіруге бағытталған. Музыкалық контексте бұл білім беру мекемелерінде мүмкіндігі шектеулі балаларды оқытуға жағдай жасауды білдіреді.

Инклюзивті музыкалық білім беру балалардың өздері үшін де, тәрбиешілер үшін де көптеген артықшылықтарға ие:

Әлеуметтік интеграция: Музыкалық білім ерекше білім беруде қажеттілігі бар балалардың әлеуметтік бейімделуіне ықпал етеді, олардың қарым-қатынас дағдыларын жақсартады және қарым-қатынас шеңберін кеңейтеді.

Шығармашылық қабілеттерін дамыту: Музыка ерекше қажеттіліктері бар балаларға эмоционалды және шығармашылық саланы дамытуға, зейін мен зейінді жақсартуға көмектеседі.

Әр түрлі оқыту әдістері: музыкалық оқытуда әртүрлі әдістер мен технологияларды қолдану әр оқушыға жеке көзқарастарды табуға көмектеседі.

Ерекше білім беруде қажеттілігі бар балаларды музыкалық білімге сәтті біріктірудің көптеген мысалдары бар. Олардың бірі - "Барлығына арналған Музыка" жобасы, ол бірқатар іске асырылуда. Бұл жоба аясында әртүрлі физикалық және ақыл-ой ерекшеліктері бар балалар музыканы үйренеді, ансамбльдер мен концерттерге қатысады. Бұл тәжірибе көрсеткендей, мұғалімдердің дұрыс көзқарасы мен қолдауы ерекше қажеттіліктері бар балаларға музыкалық қабілеттерін ашуға мүмкіндік береді.

Мүмкіндігі шектеулі балаларды музыкалық білімге сәтті енгізу үшін мұғалімдерге ұсынылады:

Бейімделген әдістерді қолдану: ерекше қажеттіліктері бар балаларды қабылдау және оқыту ерекшеліктерін ескеретін оқыту бағдарламаларын әзірлеу.

Мультимедиялық және технологиялық құралдарды қолдану: визуалды және аудиовизуалды материалдарды қолдану ерекше білім беруде қажеттілігі бар балаларға музыкалық материалды жақсы қабылдауға және игеруге көмектеседі.

Топтық сабақтарды ұйымдастыру: бірлескен музыкалық сабақтар мүмкіндігі шектеулі балаларға әлеуметтік дағдыларды дамытуға және ұжымдық рухты нығайтуға көмектеседі.

Ерекше білім беруде қажеттілігі бар балаларға арналған музыка сабақтары оқушыларды қуанышқа бөлеп, олардың өздеріне және қабілеттеріне сенімді сезінуге көмектеседі. Музыка сабақтарында академиялық мақсаттарға жету үшін мотивацияны іздеудің қажеті жоқ — музыканың өзі олардың мақсаттарына жетуге көмектесетін ең жақсы ынталандыру болып табылады. Бұл сабақтарда баланың сенсорлық, эмоционалды, қимыл-қозғалыс және әлеуметтік дамуын қолдайтын сын мен жұмысты теріс бағалау жойылады.

Заманауи мектептер оқушыларды оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың, құрылымдаудың, ерекше білім беруде қажеттілігі бар балалар үшін оқу-әдістемелік базаны құрудың негізгі принциптерін есте сақтауға шақырады. Оларға мыналар жатады:

- Гуманизация – ерекше білім беруде қажеттілігі бар балаларды құрметтеу және қабылдау;
- Даралау – сабақтың мазмұнын, қарқынын, әдістерін және баламен әрекеттесу әдістерін олардың мүмкіндіктері мен қазіргі жағдайына қарай таңдау;
- Білім беру, түзету, дамыту және дамыту мақсаттарының интеграциясы;
- Визуализация – қабылдаудың барлық қолжетімді арналарын пайдалану (көп модальдылық);
- Интерактивтілік – баланың белсенділігі мен дербестігін ынталандыру және қолдау үшін жағдай жасау;
- Қол жетімділік – білім беру мазмұнының баланың интеллектуалдық және физикалық мүмкіндіктеріне сәйкес келуін қамтамасыз ету;
- Пәнаралық әдіс – баланың психофизикалық дамуын негізге ала отырып, оған барынша қолайлы жағдай жасау үшін сабақты дайындау және өткізу кезінде невропатологтың, физиотерапевттің, педагогикалық психологтың және т.б. ұсыныстарын ескеру.

Ерекше білім беруде қажеттілігі бар балаларға арналған сабақ дәстүрлі мектептегі сабақтан ерекшеленеді және белгілі бір талаптарға сай болуы керек. Сабақты өткізу уақытын, орнын және құрылымын біркелкі сақтау өте маңызды: сабақтың белгіленген кестесін немесе орнын өзгертуге тыйым салынады, өйткені бұл сабақтың өнімділігін төмендетеді, әсіресе психикалық дамуы тежелген балалар үшін.

Білім беру жағдайы балаға таныс және болжамды болуы керек. Сабақты жобалаудағы маңызды принцип – ритуализация: мұғалім балаға сенімділік пен қауіпсіздік сезімін беретін іс-әрекеттердің белгілі бір реттілігін сақтауы керек. Негізгі рәсімдер сабақтың басы мен аяқталуымен байланысты және сәлемдесу, қоштасу әндерін қамтиды.

Заманауи сабаққа қойылатын ең маңызды талаптардың бірі – денсаулықты нығайту әдістерін қолдану: белсенді және босаңсыту әрекеттерін алмастыру, психодинамикалық релаксация, шаршаудың

алдын алу. Музыка сабағының өзі денсаулықты жақсартатын әдіс. Музыканы қолдану толқуды тұрақтандыруы немесе депрессияға ұшырағандарды жандандыруы мүмкін.

Қалыпты дамып келе жатқан балалар сияқты мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған музыкалық білім беру бағдарламасы келесі негізгі музыкалық әрекеттерден тұрады: тыңдау, ән айту, музыкалық аспаптарда ойнау және музыкалық-ритмикалық қозғалыстар.

Музыканы тыңдау есте сақтау және зейінді шоғырландыру қабілеттерін дамытады, музыкалық-есту тәжірибесін кеңейтеді, музыкалық шығармаларға ғана емес, қоршаған ортаның дыбыстарына және табиғаттың маусымдық өзгерістеріне (сыбдырлаған жапырақтар, сыбдырлаған жапырақтар, қардың сықырлауы, құстардың сайрауы, жануарлардың дауысы, көлік қозғалысының дыбыстары) назар аударады.

Музыкалық қабылдау музыкалық сенсорлық қабілеттердің дамуы арқылы дамиды: дыбыстардың жоғарылығы, ұзақтығы, динамикасы, тембрі бойынша қарама-қарсылық қасиеттерін ажырату. Оқушылар дыбыс көзінің орнындағы өзгерістерге және оның кеңістіктегі қозғалысына жауап беру жаттығуларын орындайды. Элементарлы музыкалық теориялық ұғымдар (викторина, дыбыс тығыммақ, т.б.) ойындар (викториналар, дыбыстық ойындар, т.б.) (жеңіл-қатты, жылдам-баяу, жоғары-төмен) арқылы зерттеліп, музыкалық аспаптардың тембрлері зерттеледі. Тыңдау арқылы балалар әуендерді есте сақтауды және тануды үйренеді, музыкалық бейімділіктері қалыптасады.

Тыңдау бірнеше формада болуы мүмкін:

- Пассивті – релаксацияға арналған музыкалық терапия әдістерінің бірі, сонымен қатар денсаулықты сақтау технологиясының әдісі. Пассивті тыңдауды белсенді әрекеттер арасындағы сабақта динамикалық үзіліс ретінде пайдалануға болады;

- Біріктірілген (мультисенсорлық) – басқа сенсорлық арналарды қамтитын. Оларға табиғаттың көрікті жерлері мен дыбыстары (құстардың әні, судың дыбысы, жапырақтардың сыбдыры) музыкамен немесе түсті және жарық терапиясының әдістерімен сүйемелденетін музыкалық терапиялық фильмдер болуы мүмкін. Музыканы тыңдаудың бұл түрі көбінесе далалық мінез-құлықтағы балаларға көмектеседі.

Музыкалық инклюзивті білім беру ерекше білім беруде қажеттілігі бар балаларға музыкалық қабілеттерін дамытуға және қоғамға еруге мүмкіндік беру арқылы барлық білім алушылар үшін жаңа көкжиектер ашады. Музыка сабақтарында инклюзивті білім беру - бұл әр бала, даму ерекшеліктеріне қарамастан, музыкалық сабақтарға толықтай қатыса алатын жағдайларды жасау үдерісі. Музыка сабақтары инклюзия үшін үлкен әлеуетке ие, өйткені музыка жан-жақты, әлеуметтік, эмоционалды және танымдық дағдыларды дамытады, сонымен қатар балаларға қарым-қатынас кедергілерін жеңуге көмектеседі.

Соңғы әлемдік педагогикалық зерттеулерді саралау, оларды мектеп тәжірибесінде ұтымды қолдану, ұлттық жүйенің ерекшелігін ескере отыра жаңа педагогикалық технологиялар мен инновациялық бағыттарды жұмыс формаларында орынды пайдалану тәрізді мазмұнды жұмыстар түзілуде. Дүние жүзінде жүріп жатқан ғаламдану саясаты, еліміздің тәуелсіздік алғаннан бергі бірнеше жылдар ішіндегі саяси, әлеуметтік-экономикалық даму қарқыны мемлекеттің маңызды бағыттарының бірі – білім беру саласын жетілдіруге бағытталды. Осы жолда іргелі зерттеулер, ізденістер жүргізілуде. Тарихи тәжірибелерге сүйене отырып, өзінің қалыптасқан мәдени-білімдік дәстүрлері мен ұстанымдары бар елдің даму қадамы тәрбие мен білімнің қажеттілігін заманымыз зерделеп берді.

ӘДЕБИЕТ

1. Евтушенко И.В. Формирование основ музыкальной культуры умственно отсталых школьников в системе специального образования. Автореф. дисс. М., -2009 г.
2. Волкова И.П. Приобщение школьников к творчеству. Москва. Просвещение. 1982. – 136.
3. Кантор В.З. Социально-реабилитационное сопровождение студентов с ограниченными возможностями здоровья и инвалидов как тренд развития профессионального образования // Здоровьесберегающее образование. -2013.-№1(29).- С.11-14, 0,3 п.л.(в соав.)
4. Музыкальное воспитание детей с проблемами в развитии и коррекционная ритмика: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / Е.А.Медведева, Л.Н.Комиссарова, Г. Р. Шашкина, О. Л. Сергеева; Под ред. Е. А. Медведевой. - М.: Издательский центр «Академия», 2002. — 224 с.
5. Формирование позитивного психологического климата в инклюзивном классе общеобразовательной школы: метод.рекомендации/сост. Айдарбекова А.А., Ермекбаева Л.Х., Дербисалова Г.С., Самигулина З.Р. –Алматы, ННПЦ КП, 2014.-116 с.

**Педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор
Жалғасова Шолпан Әбілқызының 80 жылдық мерейтойына арналған
«ЭТНОПЕДАГОГИКА БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ:
ТӘЖІРІБЕ, ПРОБЛЕМАЛАР МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАР»
атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ
18 желтоқсан, 2025 жыл**

МАТЕРИАЛЫ
Международной научно-практической конференции
**«ЭТНОПЕДАГОГИКА В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ:
ОПЫТ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ»**
посвященной 80-летию кандидата педагогических наук, профессора
Жалгасовой Шолпан Абиловны
18 декабря, 2025 год

MATERIALS
International scientific-practical conference
**«ETHNOPEDAGOGY IN THE EDUCATION SYSTEM:
EXPERIENCE, CHALLENGES, AND PROSPECTS»**
dedicated to the 80th anniversary of the Candidate of Pedagogical Sciences, Professor
Zhalgasova Sholpan Abilovna
December 18, 2025

Компьютерде көркемдеген:
Кынырбеков Б.С.

Басуға 18.12.25 ж. қол қойылды.
Пішіні 70x90. 1/16. Көлемі 70 б.т. Тапсырыс № 3615.
Таралымы 500 дана. Гарнитура “Times New Roman”.
“Полилингва” баспасында беттеліп басылып шықты